

Bács-Kiskun
megye múltjából
é v k ö n y v

21.

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL
XXI.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XXI.**

Kecskemét, 2006

A kötet szerzői:
Ádám András; Iványosi-Szabó Tibor; Kófalvi Tamás;
Mačković, Stevan; Molnár Tibor; Nánási László; Orosz László; Predojević, Nenad;
Segedinčev, Tatjana; Soós László; Sóber Péter; Szabó Attila

Szerkesztő:
Szabó Attila

Technikai szerkesztő:
Apró Erzsébet

Az összefoglalókat fordította:
Mohai Gábor

Korrektúra:
Tánczos-Szabó Ágota

Tipográfia:
Mudri Andor

ISSN 1217-6869

Megjelent a

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat támogatásával.

Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
Felelős kiadó: Dr. Szabó Attila levéltár-igazgató

TANULMÁNYOK

NÖVÉNYTERMESZTÉS KECSKEMÉTEN A XVII. SZÁZADBAN

Bevezető

Túlzás nélkül állítható, hogy a XX. század derekáig a hódoltság első szakasza állott történezeink figyelmének középpontjában. Még azokban a városmonográfiákban is, amelyek a hódoltság területén lévő városok történetéről az utóbbi évtizedekben készültek, érzékelhető ez a hangsúlyeltolódás.¹ A tárgyilagosság azonban megköveteli annak megállapítását, hogy az öröklött egyoldalúság folyamatosan oldódik.

Egy gazdaságtörténeti munka bevezetőjében nem indokolatlan annak megállapítása, hogy történetírásunkon belül hosszú időn át mindenekelőtt a politikátörténet állt a középpontban. Az igazán népszerűvé vált feldolgozások ezek mellett szívesen emelték ki a kuriozitásokat.² Célszerű felhívni a figyelmet arra is, hogy akik a Duna–Tisza közének hódoltság alatti gazdaságtörténetét kívánták bemutatni, gyakorta a történelmi néprajz módszereivel éltek, és eredményeiket nemcsak a helytörténet, hanem az országos történetírás is viszonylag széles körben hasznosította.³ Ezek révén jól dokumentálható jelenségek, szokások, hiedelmek, viselkedési normák, egyes vidékekre vagy foglalkozásokra jellemző esetek gyűjtése és leírása került középpontba.⁴

Jól tudjuk, hogy a XVII. században keletkezett írott emlékek, főként a leíró források az ország sok területén kisebb számban maradtak fenn, mint az előző évszázadból. Ez a tény nagyban hátráltatta az elmélyültebb kutatást. A jóval bőségebb terjedelemben rendelkezésünkre álló nyilvántartások, lajstromok és különféle alkalmi feljegyzések adatainak statisztikai feldolgozása lényegesen nehezebb és főként időigényesebb. Éppen ezért csak az utóbbi évtizedekben kerültek a kutatók érdeklődésének homlokterébe. Az is kétségtelen, hogy e források elmélyült feldolgozását nagyban hátráltatták a segédtudományok terén sokáig fellelhető hézagosságok. Valójában csak az utóbbi évtizedekben, években áll rendelkezésünkre a hódoltság

¹ Ennek egyik oka az volt, hogy a török nyelvű források ebből az évszázadból lényegesen nagyobb mennyiségben állnak a kutatók rendelkezésére. Káldy-Nagy Gyula és Vass Előd munkássága révén még a század második felében is újabb fontos nyilvántartások váltak hozzáférhetővé a hazai kutatók számára.

² Itt elsődlegesen Takács Sándor feldolgozásaira gondolhatunk. E kor irodalmi és különféle egyéb művészeti feldolgozásai is érthetően a csaknem jelképszerűvé vált személyeket és eseményeket hasznosították.

³ Köztudott, hogy Szeffű Gyula méltán híressé vált monográfiájában a hódoltság alatti extenzív állattartás bemutatása során elsődlegesen Madarassy László néprajzi feldolgozásaira épített. Ezt annál is inkább tehette, mivel még a XIX. század végén Kecskemét határában voltak olyan puszták, ahol a rideg állattartás csaknem változatlanul megőrizte a több évszázados gyakorlatokat, tapasztalatokat.

⁴ Nem lehet feladatunk, hogy itt szélesebb körű historiográfiai áttekintést adjunk. Annál is inkább, mivel a Duna–Tisza közén lévő városok historiográfiája nagyjából még feldolgozásra vár. Kecskemét esetében is csupán egy vázlat készült el, amely viszont csak a következő korszakról ad részletesebb tájékoztatást. L.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a.

területére vonatkozó megbízható pénz-, ár- és bértörténet,⁵ és bár készültek a mértékek bemutatása és pontosabb meghatározása érdekében feldolgozások,⁶ még mindig zavarba hozhatja a kutatót egy-egy fontos, sőt ígéretes feljegyzés, amikor olyan mértékek lelhetők fel benne, amelyeknek elfogadható behatárolása külön vizsgálatot, olykor önálló kutatást követelne.

E korszak kutatásával foglalkozók gondjairól és nehézségeiről sokat elárul az a tény, hogy még a királyi fennhatóság alatt maradt Magyarország gazdasági folyamatainak bemutatása és elemzése is komoly gondot jelent a legszélesebb áttekintéssel rendelkező szerzők számára is, pedig ott a források lényegesen bővebben állnak rendelkezésünkre. Ennek érzékeltetése érdekében elég itt csupán két epizódot is kiemelni. Magyarország XVI–XVII. századi története keretében a magyar bortermelés alakulását alapvetően soproni adatsorok alapján készített grafikon segítségével kénytelen illusztrálni a szerző, míg az ugyanezen időszak gabonatermelésén belüli változások érzékeltetésére Ugocsa vármegyében fennmaradt adatsorokat tudott felhasználni.⁷ Ez a két eset is jól érzékelteti, hogy ezen századokban az országos összeírások hiányában csak a helytörténet által felszínre hozott adatok alapján lehet tájékozódni. Minél több város és mezőváros adatainak alapos feldolgozása révén lehet egy-egy tájegység, illetve ezek birtokában országrészek gazdasági és társadalmi fejlődéséről tárgyilagos képet alkotni.

Nem ritkán a helyi adatok mégoly gondos összegyűjtése, a már publikált források hasznosítása is kevésnek bizonyul. Bár Szeged az egész Dél-Alföldön évszázadokon át meghatározó fontosságú település volt, sajnálatosan kevés írott emléke maradt fenn ezen évtizedekből. A *Szeged története* címmel megjelent monográfia szerzői a város régmúltjának megrajzolásakor érthetően teljességre törekedtek, éppen ezért, a források hiánya miatt, egyes területek feldolgozása során nem kevés gonddal kellett a szerzőknek megküzdeniük. Nem véletlen, hogy az 1. kötetben ezen időszak kiváló ismerője és elemzője kénytelen volt megállapítani: „Szeged XVII. századi gazdasági életéből – megfelelő adatsorok híján – mindössze néhány folt rajzolódik ki világosabban; elég arra, hogy az egyes ágazatok közt és azokon belül bekövetkezett arányeltolódásokat és változásokat nyomon követhessük.”⁸ Ennél többre viszont nem tudott vállalkozni.

A hódoltság második szakaszának történetére a Homokhátság területén kialakult két legjelentősebb város, Nagykőrös és Kecskemét levéltára őrzött meg igazán jelentős forrásokat. Ezek számottevő részét történettudományunk évszázadok óta hasznosítja. Nagykőrös anyagából Szilády Áron és Szilágyi Sándor, Kecskemét irataiból pedig Hornyik János tett közzé a korral foglalkozók számára ma már megkerülhetetlenül fontos köteteket.⁹ A két háború között Majlát Jolán készített egy jeles

⁵ Buza János a közelmúltban védte meg akadémiai doktori disszertációját, amely e korszak pénztörténetét dolgozta fel.

⁶ BOGDÁN István, 1978.

⁷ VÁRKONYI Ágnes, R., 1985. 940–946.

⁸ SZAKÁLY Ferenc, 1983. 681. Az is sokat elárul hódoltsági városaink és mezővárosaink forrásainak olykor végzetes hézagosságáról, hogy a jeles szerző kénytelen volt a csaknem másfél évszázaddal korábban munkálkodó Hornyik János által közölt adatok alapján felvillantani Szeged és Kecskemét kereskedelmi kapcsolatait: „A kecskeméti leginkább borvásárlás végett látogattak ide.” Uo. 698. Kecskemét számadáskönyvei alapján kijelenthető, hogy valójában ennél sokkal összetettebb volt a két város kereskedelmi, gazdasági kapcsolata.

⁹ SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor, 1863. I–II.; HORNYIK János, 1860–1866. I–IV. Az ide vonatkozó gazdaságtörténeti munkákra a feldolgozás során fogunk hivatkozni.

monográfiát Nagykörös történetéről, amelyben a legelmélyültebb elemzés a hódoltság koráról készült.¹⁰ Bár munkájában kétségtelenül fellelhető néhány vitatható, sőt ma már tarthatatlan megállapítás, műve mindazok számára megkerülhetetlen, akik e tájegység XVI–XVIII. századi történelmét tanulmányozzák.¹¹

Részben Kecskemét, de mindenekelőtt Nagykörös XVII. századi forrásait az utóbbi évtizedekben Buza János elemezte körültekintően és olyan eredménnyel, hogy feldolgozásait, az ott megtett következtetéseit nemcsak e térség gazdaság- és társadalomtörténetének vizsgálata során, hanem a három részre szakadt ország egészének bemutatásakor sem lehet mellőzni.¹²

Bár Kecskemét XVII. századi forrásai a XX. században újabb súlyos károkat szenvedtek, azt mondhatjuk, hogy a hódoltság korából származó írott emlékei több tekintetben is a legjelentősebbnek mondhatók. Éppen ezért évtizedeken át az e korról behatóbban foglalkozó kutatók sorra merítették e bőséges anyagból. A könnyebb hozzáférhetőség érdekében a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára több tematikus kötetben közölt e korról foglalkozó feldolgozásokat, és több alkalommal jelentetett meg önálló forrásközlést is.¹³ A Bács-Kiskun megye múltjából c. sorozat II. kötetében található egy kismonográfiával felérő munka, amely Kecskemét XVI. századi gazdasági, társadalmi és demográfiai viszonyait mutatja be.¹⁴

A múlt század utolsó harmadában a magyarországi városok sora kívánta a történelmi kutatások rájuk vonatkozó frissebb eredményeit múltjuk iránt érdeklődő lakosai számára hozzáférhetővé tenni, ezért újabb városmonográfiákat jelentettek meg. Kecskemét sem vonta ki magát a hasonló igények teljesítése alól. Hosszas kutatások és előkészületek után néhány évvel ezelőtt jelent meg a *Kecskemét története 1849-ig* című kötet. A város hódoltság kori történetének szerzője elemzése során több területen is jelentősen bővítette a település gazdasági és társadalmi fejlődésére vonatkozó eddigi ismereteinket. Viszont nem vállalkozott arra, hogy az utóbbi évtizedekben készült feldolgozások egy számottevő részét kamatoztassa, illetve az e korszakra vonatkozó forrásokat szélesebb körben bevonja.¹⁵ Így munkájának egyes részei vázlatosak maradtak. Tekintettel arra, hogy ugyanott a XVI. századhoz hasonló részletességgel készült a rendi társadalom utolsó másfél évszázadáról egy gazdasági, társadalmi és demográfiai áttekintés, részben az egyes témák feldolgozottsága, részben pedig az igen jelentős levéltári forrásanyag léte alapján indokoltnak látszik a XVII. századi folyamatok eddigénél szélesebben megalapozott és elmélyültebb áttekintése is.

Feltétlenül utalnunk kell viszont arra, hogy XVII. századi írott emlékek nagyobb mennyiségben csak a hatvanas évektől maradtak ránk. Újabb korlát az, hogy ezek elsődlegesen a különféle nyilvántartások, lajstromok adatai. Nagyban nehezíti a kutatást és a feldolgozást az a tény is, hogy a város lakóinak adóalapjai, az adózással kapcsolatos kulcsok, a dézsmabeszedéssel kapcsolatosan több alapvetően fontos rendelet hiányzik. A feljegyzések elkészítése az esetek jelentős hányadában a pillanatnyi kényszer hatására történt, sok bennük a rögtönzöttség, a migráció, a kellő anyagiak hiánya, a halálozások stb. miatt csak ritkán terjednek ki a társadalom min-

¹⁰ MAJLÁT Jolán, 1943.

¹¹ PURJESZ István, 1958.

¹² E témát érintő egyes munkáira a feldolgozás során fogunk folyamatosan hivatkozni.

¹³ TERENYI Éva, 2005.

¹⁴ MÉSZÁROS László, 1979.

¹⁵ KOCSIS Gyula, 2002.

den egyes részére. Szinte egyetlen esetben sem állíthatjuk biztosan, hogy az összeírás teljes. Egyszóval: forrásaink az esetek többségében töredékesek és részlegesek. Éppen ezért nem áll módunkban, hogy a század egészéről rajzoljunk meg egy-egy, részleteket is átfogó folyamatot. Nincs mód arra sem, hogy a gazdasági élet minden egyes területéről egységes és arányos képet adjunk. Az esetek nagyobb részében egy-egy, szerencsésen megmaradt adatsort vallathat a kutató, ezek feldolgozása révén juthatunk rövidebb-hosszabb időszakot megvilágító megállapításokra. A legszerencsésebb esetekben is csak több, egymástól különálló feldolgozás teszi aztán lehetővé, hogy ezekből több évtizedet átfogó folyamatokat tudjunk érzékeltetni. Mivel az adatsorok létrehozásának körülményei és teljessége változó, az egyes nyilvántartások feldolgozása során jelezni fogjuk, milyen módszer, milyen eljárás vált szükségessé, illetve lehetővé. Ezek a korlátok érthetően nemcsak a feldolgozás folyamatát nehezítik, hanem a megszerezhető ismeretek pontosságát és megbízhatóságát is behatárolják.

Egy ilyen igényű munka eredményét csak egy önálló kötetben lehet közreadni. Itt egy szűkebb terjedelmű feldolgozásban csak arra vállalkozhatunk, hogy Kecskemét szántóföldi növénytermesztését mutassuk be. Remélhetőleg a közeljövőben sor kerül a város XVII. századi közigazgatásának, gazdasági, társadalmi és kulturális életének feldolgozására és bemutatására is.

Végezetül célszerű összegezni: mivel még hiányzik a hódoltság második szakaszának átfogó gazdasági és társadalmi elemzése, és tekintettel az írott források bántó hiányosságaira, Kecskemét XVII. századi gazdaságának, ezen belül a szántóföldi növénytermesztésének alaposabb feltárása számottevő segítséget nyújthat nemcsak a Homokhátság, hanem az egész hódoltság viszonyainak jobb megértéséhez és az eddigénél árnyaltabb bemutatásához.

I. A mezei kertek

A pusztásodás a Duna–Tisza közén már a XV. században viszonylag széles körben megfigyelhető volt.¹⁶ Kétségtelen viszont, hogy e térségen belül a török hatalom megjelenése, a török hadak ismételt pusztításai nemcsak felgyorsították és szélesebb körűvé tették ezt a folyamatot, hanem hosszú időre tartósították is ezt az állapotot. Kecskemét környékén már a XVI. században további települések váltak romhalmazzá, és lakosaik vagy elpusztultak, vagy elmenekültek.¹⁷ A hódoltság első szakaszát lezáró hosszú háború csak betetőzte ezt a szomorú folyamatot. Az így kialakult hatalmas, lakatlan puszták – tehát elpusztult, lepusztult – térségeket a környező lakosok igyekeztek hasznosítani. Közülük Szeged és Kecskemét vált a legjelentősebbé. A két város és lakosságának érdekei az évszázadok során e téren nem ritkán ütköztek is.¹⁸

¹⁶ Hornyik János Kecskemét XIV–XV. századi történelmének ismertetése során kiemelte, hogy a város határában több korábbi település elpusztult. 1927. 15–19.

¹⁷ Ezek közé tartozott pl. Félegyháza, Ágasegyháza stb.

¹⁸ Mátyás király már 1462-ben engedélyezte a szegedi polgároknak, hogy az elnéptelenedett kun pusztákon jószágait legeltessék. 1472-ben „Otthasylalis” szállás, 1473-ban Csólyoszállás, Fejértó, Majos-szállás és Kömpöc-szállása betelepítését engedélyezte. HORNYIK János. 1860. I. 211–216. A XVII. század dereka táján is feszültté vált a viszony Szeged és Kecskemét között Bugac, Csengele, Bene, Majsza, Móricgát és Szentlászló puszták bérlete miatt. L.: SZAKÁLY Ferenc, 1983. 681–683.

Hornyik János fő vonásaiban feltárta ezeket az oly sok szenvedéssel és rombolással járó eseményeket.¹⁹ Tekintettel arra, hogy a török terjeszkedésével járó folyamatnak maga Kecskemét is szenvedő alanya lett, a hosszú háború közepén pedig a szultán minden védlevele ellenére ezt a jelentős települést is elpusztították, lakosait menekülésre kényszerítették, az ismételt talpraállítás újabb évtizedeket vett igénybe. A város valójában csak az 1630–40-es évektől élt meg egyfajta fellendülést, amikor a viszonylag békésebb évtizedek köszöntek rá, és lehetősége nyílt arra, hogy részben kun pusztákat, részben pedig magán személyektől területeket béreljen. Ezek száma idővel meghaladta az egy tucatot is. A XVII. század végén Ágasegyháza, Köncsög, Felsőalpár, Bugac, Monostor, Borbásszállás, Szentkirály, Szentlőrinc, Pusztaszer, Tatárszentgyörgy, Vacs, Matkó, Kerekegyháza és Páka területét egyaránt kecskeméti gazdák hasznosították. Érthetően ezek mellett mindvégig használhatták a város eredeti határát (Nyír, Talfája, Kisfái, Városföld, Úrrét) és a város gazdáit szolgálták már a XV. század derekán a Kecskeméthez tartozóként emlegetett puszták: Juhász-egyház, Koldus egyház, Hethyen-egyház, Ballóság és Terech-egyház is.²⁰

A viszonylagos biztonságot nyújtó, és a várostól sokszor igen nagy távolságra levő területek hasznosítása eltérő módon valósult meg. A távolabbi pusztákat hosszú időn át mindenekelőtt az állattartók vették igénybe. Jórészt ezek lettek a „nyaralók”, ide hajtották ki tavasszal a szarvasmarhákat és a lovakat, és innen csak késő ősszel kerültek a városhoz közelebb lévő telelőkre, ahol igyekeztek számukra a megfelelő mennyiségű takarmányt felhalmozni. Ezeket a telelőkön alakították ki a kaszálókat, és biztosították helyet a gabonatermesztés számára is.

Mivel ezeket a helyeket, az ott felhalmozott takarmányt védelmezni kellett a kóbor állatokkal szemben, ezért árkokkal kerítették azokat be. Valójában innen származik a kert elnevezés. Egyébként ezt a szót több értelemben is használták. A város tanácsa 1599-ben Kovács Péternét, mivel „a kertekben káposztát lopott”, arra ítélte, hogy egy káposztát a nyakába kötve a pellengérhez kössék. Ezek a kertek kétségtelenül a város közvetlen közelében voltak, melyekben különféle konyha-növényeket termesztettek. Más értelemben is használták ezt a szót: 1659-ben Garai János özvegye fordult panasszal a tanácshoz, mivel ismételt férjhez menetele után a gyerekei mellé kinevezett tutor, Garai Bertalan az árvák gyümölcsöskertjét eladta, és az árát elköltötte.²¹ Ezeket a gyümölcsöskerteket, miként a zöldségeskerteket is, közvetlenül a város mellett hozták létre, és régtől fogva árkokkal, sövényekkel határolták, kerítették el egymástól. Ezekről tehát sok szempontból eltértek a közelebbi vagy távolabbi pusztákon, a telelők helyén létrehozott kertek, melyeket következetesen *mezei kerteknek* neveznek forrásaink.

Mindaddig, míg a város lakosainak száma viszonylag csekély volt, a terjedelmes határon belül gyakorlatilag szabadon foglalhatott minden helyi adófizető maga számára telelőt, más szóval mezei kertet, a tanács által kijelölt és a gyakorlat által szentesített helyeken. Tekintettel arra, hogy a hódoltság második felében nemcsak a környező településekről elmenekült gazdák választották hosszabb vagy végleges lakóhelyül Kecskemétet, hanem Baranyából, Somogyból és Tolnából szinte tömege-

¹⁹ HORNYIK János, 1860–1866. II. és III. kötet.

²⁰ HORNYIK János, 1927. 11–12.

²¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 51., ill. 63.

sen jöttek ide,²² a városhoz közelebbi puszták egyre szűkösebbé váltak. A gazdák között jelentkező feszültségek feloldása érdekében az önkormányzatnak kellett közbelépni. Az egykori szabad foglalások révén szerzett mezei kertek évtizedeken, egyes esetekben pedig minden bizonnyal évszázadokon át szorosan kapcsolódtak egy-egy családhoz. Ezeket, a familiákon belül, az egyes generációk a szó szoros értelmében örökölték, sőt ha egyik vagy másik anyagilag szorult helyzetbe került, azt pénzért értékesíthette is. Ily módon vált fogalommá a *pénzes kert*. Ezek semmilyen formában nem hasonlíthatók valamely nemesi birtokhoz, annál is inkább, mivel Kecskeméten a tucatnyi nemesi család a hódoltság idején csaknem mindenben azonos módon vállalta magára a különféle terheket, miként a lakosság aránytalanul nagyobb részét kitevő parasztgazdák, akik jogilag jobbágyok voltak. Az egyik legrégebb, mezei kerthez kapcsolódó adásvétel a XVII. század elejéről való. Az 1677. február 23-án kelt tanácsi végzés szerint „Koncz Lukács ezelőtt körülbelül 70 esztendővel elszökött a városból s két mezei kertet eladott”.²³ Unokái az eladáskor kapott összeg fejében vissza kívánták szerezni annak tulajdonjogát, de ezt a tanács nem hagyta jóvá. Több mint fél évszázaddal későbből maradt ránk a következő adat: 1658-ban Möncsör János mondott le mezei kertjének tulajdonjogáról, amely Kerekes István és Szana István ugyancsak örökölt mezei kertje között volt, és az akkori adószedő bírónak, Benkő Gergelynek adta el 25 tallér fejében. A tanácsi jegyzőkönyvben rögzítették az aktus jogi alapját is: a birtok „az én eleimről maradtott volt.” Az adásvétel révén az új tulajdonos számára biztosította a tanács, hogy „örökben ... eő kegyelme birhassa és birja mint sajáttyat és fiairól fiaira szallyon ..., ha penigh masnak el akarna adni, szabad legyen mindenkor.”²⁴ A pénzes kerthez fűződő jogot még a városból sok évvel korábban elköltözött személyek is megtartották. Ezt igazolja, hogy az Érsekújváriba távozó Takó N. leszármazottja, Takó Ferenc is érvényesíthette a Kecskemét határában lévő mezei kertjéhez fűződő tulajdonjogát, és az itt hagyott kertjük árát az új tulajdonoson be tudta hajtani.

A ránk maradt feljegyzések ismeretében azt tapasztaljuk, hogy a pénzes kertek értéke fokozatosan növekedett. Takó Ferenc 1660-ban mindössze 20 tallér fejében engedte át végleg örökölt pénzes kertjének tulajdonjogát. Egy negyedszázaddal később Farkas Péter pedig már végrendeletében úgy nyilatkozik, „...az mezei kertnek az árát, száz tallérokat letöttem volna...” A jelzett érték reális voltát jelzi, hogy később „...kéntelenségből attam az kertnek felét Kovacz András urannak ötven tallérokon.”²⁵

A pénzes kertek birtoklása az örökösök között több alkalommal okozott jogi ellentéteket, és emiatt több perben kellett döntenie részben a helyi tanácsnak, részben pedig a másodfokú bíróság szerepét betöltő ún. „fogott bíráknak”. Petes János leányai 1662-ben, a familiájuk tagjai között kerekedett viszály során, kertrészük megváltását nem vállalták, hanem a bíróság előtt „...azt felelték, ők az kertről el nem állnak, sem az árát fel nem veszik, hanem az mely részt az ő atyjok bírt, abban az kertben ők is azon megmaradnak és azzal megelégszenek”. A törvényszék állásfoglalása egyértelművé teszi a korabeli jogértelmezést: „Mi mind a két félnek az fe-

²² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 189–434.

²³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 114–115.

²⁴ PAPP László, 1936. 92. Az a tény, hogy a két szomszéd is pénzes kertként bírta saját ingatlanát, arra enged következtetni, hogy a pénzes kertek, vagy legalábbis azok nagyobb része egy jól behatárolható helyen lehetett.

²⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 74.

leleteket megértvén, vizsgálván, mi ezek közt vértagadást nem tehetünk, sem egyik az másik jószágához valamelyiket nem addálhatjuk, s nem köthetjük, az mint ennek előtt az atyjok bírtak, most is tudja kiki az ő részét, senkit mi attól ki nem rekeszhetünk...”. A mezei pénzes kertek tulajdonjogát még az sem kérdőjelezte meg, ha gazdája nemcsak elmenekült a városból, hanem hosszabb időn át nem is birtokolta azt. „Sötét Mátyás adott volt egy mezei kertet zálogba ugyan kecskeméti Simon Mihálynak tizenhat tallérokban... Sötét Mihály sok adósságok miatt az városról eltávozván s minden jószágától megfosztván, bujdósóban ment, odabújdosván, meghalálozott.” Ennek ellenére örökösének a mezei kertjéhez való tulajdonjoga nem szűnt meg. A bírói döntés értelmében a tulajdonjogot kétségbe vonó, a kertet hosszú időn át zálogban tartó gazdával szemben az egykori tulajdonos unokája „Sötét István penig igaz vér lévén, azon mezei kerthez” eredeti jogát megőrizte, és ezért azt neki ítélték. A 16 tallér zálog visszafizetése után a kert tulajdonjogát és használatát visszaszerezte.²⁶

Ezek alapján nem lehet véletlen, hogy a XVII. századi testamentumokban több esetben is rendelkeznek pénzes kertekről. A gazdagnak nem mondható Farkas Péter 1683-ban halála előtt oly módon fogalmazta meg akaratát, „...hogy a mezei kertnek dolga ilyen formában legyen, hogy ha addig együtt nem alkudhatnának, míg az Isten az leány fiaknak szerencséjek lenne, az leányoknak szintén annyi rész mint szintén a fiamnak. Az édesanyoknak hasonlóképpen annyi mint az gyermekeknek...”. Tehát amíg a család együtt marad, mindenki arányosan részesült a mezei kert javaiból, de senki nem adhatta el a maga részét, és „...ha penig az bátyok velük együtt tartja és elhásasítja őket, maradjon az fiam számára az kert...”. A cél ekkor még egyértelmű volt: a mezei kert örökség a fiú, illetve a fiúk tulajdonában maradjon.²⁷ Ugyancsak ebben az évben Süveg Miklós, aki egyenes ági örökös nélkül halt meg, az alábbi módon rendelkezett: „Vagyon azért az kecskeméti határban egy kertöm Szabo Köröstsős, Doczi Pétör és Tamási János kertjeik szomszédságában, molynek harmadfél fogás földét az körösts útön alól hagyok Nagy Pétör sógor uramnak, mint-hogy ő néhai Gábor Deák uram háborgatása miatt azon kertnek váltáságra adott volt 30 tallérokat. Az többit azon kertnek mindön pertinentiával, azaz hozzá tartozandó földeivel hagyom az kecskeméti pápista religion levő Szent Miklós templomhoz...”.²⁸

²⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 85–86. Tehát a másodfokú bíróság is valódi tulajdonként kezelte a pénzes mezei kerteket. Uo. 92. A mezei kertek valós értékét nehéz meghatározni, mivel sem méretüket, sem elhelyezkedésüket, a várostól való távolságukat legtöbbször nem ismerjük. Csupán néhány konkrét eset alapján tudunk erről megközelítően pontos képet alkotni: 1657-ben Kovács János Talfájában lévő mezei kertjét 28 talléron adta el. 1662-ben Kovács Pál kertjét 47 talléron értékesítették. 1665-ben Szöke László maradéki peres ügyét oly módon oldották meg, hogy a vitatott mezei kert értékét felbecsültették, és azon az összegben osztottak. A mezei kertet a becslésük 75 forintra taksálták, amely ugyancsak 47 tallérnak felelt meg. 1694-ben egy pénzes kert négy tinóért cserélt gazdát. Uo. 90., ill. 108., 123., 152. Ez a néhány példa is érzékelteti, hogy a mezei kert ekkor még korántsem képezett olyan komoly értéket mint a következő században.

²⁷ Természetesen fiú utód nélkül a leányok is örökölték a mezei kerteket.

²⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 25–26. A következő évszázad elején megfogalmazott végrendeleteken belül is rendre találkozunk olyan mezei kertekkel, amelyekkel a testáló szabadon rendelkezett. 1707-ben Cséplő Mihály döntése: „Lévén egy mezei kertbeli örökségem, melyet is hagyok az gyermekeknek...”. Uo. 49. 1709. július 16-án Takács Jánosné testálása: „...az kert örökségemet hagyom a 4 oltárra...”. Uo. 56. És még sok hasonló döntés lelhető az egyre nagyobb számban fennmaradt végrendeletekben.

A fenti példák meggyőzhetnek bennünket arról, hogy Kecskemét jobbágnak minősülő polgárai pénzes mezei kertjeiket gyakorlatilag már a XVII. században valószínűleg tulajdonként birtokolhatták, még ha elvileg a város földesurainak tulajdonát képezték is azok. Ez a feudális viszonyok között ritkaság számba menő szokásjog további előnyökkel is járt. Ezekre a területekre semmiképpen sem lehetett kiterjeszteni a jobbágyfalvakban csaknem általános határhasználatot. Nem kellett tartani attól, hogy évről évre más és más helyen fogják kijelölni számukra a növénytermesztés számára hasznosítható telket, mivel évszázadokon át pontosan kijelölt területen gazdálkodhattak tulajdonosai. Eppen ezért annak gondozása, folyamatos javítása gazdája számára nemcsak lehetséges volt, hanem egyenesen kínálkozó lehetőség is. Ennek előnyeit természetesen a korabeliek is jól tudták. Ezt igazolja egy újabb bírói végzésből való rész is: „Megértvén az emberséges ember tanúvallásából az mezei kertről való igazságot és mindkét félnek befeleletét, minthogy az néhai Bíró János [a] város elpusztulása után²⁹ örökös lévén azon kerten, tehetsége szerint építvén és telkesítvén azt...”.³⁰ Más szóval a tulajdonában lévő mezei kertet folyamatosan gondozta és gyarapította, használati értékét növelte.

Aligha kétséges, hogy ez a szokásjog számottevően keresztezte egyes földesurak azon törekvéseit, hogy csak arányaiban meghatározott tulajdonjogukat a város határában nevesíthessék, pontosan kijelölhessék, és azon a részen kizárólagosan gyakorolhassák földesúri jogaikat.

Ugyancsak ez a szokásjog tette lehetővé, hogy a városi önkormányzat hasonló nagyságú területek tartós használatához juttassa a város határain belül adózó polgárait. Ezeket a mezei kerteket a pénzen szerzett kertektől eltérően város *adománya* kerteknek nevezték.³¹ Az e fölötti korlátozottabb jogot egy 1663-ban történt adományozás szövege teszi egyértelművé: „Az mely kertet az szegény városunk adott volt tanács engedelméből Szűcs Miklósnak, azt az kertet más emberek is kérték, de mivel Csete Györgynek azon földön volt munkája, azért az szegény város minden kérés ellen adta Csete Györgynek, hogy szabadon bírhasssa, de másnak pénzen el ne adhasssa.”³² A város adománya kert birtoklásának jogi alapját az elnevezés is jól tükrözi. Maga a városi közösség nevében a tanács adományozhatta azt annak érdekében, hogy növelje azoknak az adófizetőknek a számát, akik közreműködnek, részt vállalnak a városra nehezedő különféle pénzbeli terhekből, képesek az időről időre kivetett hosszabb-rövidebb fuvarozást vállalni, képesek évről évre különféle gabonát termeszteni, amelyekből kötelesek voltak a város számára dézsmát adni. A birtoklásra elvileg csak addig tarthatott a gazda igényt, míg ezeknek a szolgáltatásoknak eleget tudott tenni.³³ Amennyiben erre nem volt képes, a tanács el is vehette tőle a földet és más helybeli adózónak juttathatta. Ha viszont a feltételeknek megfelelt, a gazda halála után valamely családtagja örökölhette a használati jogot. Ily módon a városadomány föld valójában egy örökölhető bérleti jogosítványnak mondható. Tehát ez a jól és mindenki által láthatóan behatárolt területet jelentő mezei kert éppúgy

²⁹ Ez valószínűleg 1602-ben történt.

³⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 60–61. Ezt a kertet 1630-ban 40 forinton értékesítették. Tudunk kell viszont, hogy ezekben az évtizedekben is tapasztalható bizonyos mérvű infláció.

³¹ HORNYIK János, 1927. 66., ill. PAPP László, 1936. 93.

³² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 91.

³³ 1668. június 11. „Varga Miklós kérte meg Kovács Péter mezei kertjét, ha hogy nem akar szolgálni és adózni tőle.” Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 1510/i. Kecskemét város számadási iratai. Főbírói számadások (a továbbiakban: IV. 1510/i.). 1668/69. 127.

évről évre a bérlő használatában maradt mint a pénzes kert. Ennek is számos előnye volt a jobbágyi telekkel szemben. Semmilyen formában nem kellett szomszédjai gyakorlatára, gazdálkodására tekintettel lennie, a jobbágyfalvakban megszokott művelési kényszer itt sem jelentkezett. Nagy előnyt jelentett az a gyakorlat is, hogy nemcsak azok kaphattak város adománya telket, akiknek a városban háztelkük volt.³⁴ Tóth Péter, aki Vér Gergelynél lakott, tehát saját telke, háza nem volt, így zsellérnek minősült, mégis megkaphatta az elhalálozott Menczer János kertjét. Kovács Dávid Baranyából került Kecskemétre, itt a városban önálló telke, lakása sohasem volt, hanem más házában lakott zselléreként, mégis adott neki a tanács város adománya kertet.³⁵ A XVIII. században pedig a tartós bérlet már olyan szorosan kötődött az évtizedeken át hasznosító családhoz, hogy a szokásjognak megfelelően a gazdák végrendelkezhetek a tanácstól kapott bérletük felett, és fiú utódaik között feloszthatták azt.³⁶ Igaz ugyan, hogy hosszú időn át bekerült a végrendelet szövegébe a testáló kérése, hogy a tanács hagyja jóvá szándékát.

A kertek kérelmezésének különféle feltétele, alapja volt. A bérlő változásának egyik legáltalánosabb oka a korábbi gazda elhalálozása lett. Ilyen esetekben érhetően a viszonylag közeli családtagoknak volt elsőbbségük: 1664. január 28-án „Löcze András mezei kertjét halála után kérte meg veje, Péter varga.” Önmagában azonban a halálozás ténye nem szolgált jogi alapul. „Király Ferenc kertjét kérte meg vásárbíró Kovács István, ha felesége nem szolgált tőle.” Ez az érv gyakorta felmerült. „Vörös János Szyártó Lőrincné mezei kertjét az böcsületes tanácstól megkérte, ilyen formán, hogy ha tőle nem szolgálna, vagy nem adóznék, tehát más bele ne kaphasson. Meg is engedtetett.” A kérelmező gyakran kiemelte, milyen indok alapján jár el: „Varga Mátyás kérte meg Budai Tamás kertjét, ha elmegyén a városról, amely vagyon az Tarhómeszlánál.” A zaklatott és ezernyi veszéllyel terhelt évtizedekben nem lehetett ritka eset, hogy valaki tartós és súlyos betegség miatt nem tudott eleget tenni szolgáltatási kötelezettségeinek. Mégis ez az állapot önmagában csak nagyon ritkán adott okot arra, hogy a tanács elvegye tőle a kertet. A bérletre áhítozók viszont nyilvántartották az ilyen eseteket, és igényeik jelzésekor utaltak rá: „Dora Benedek látván Kerek Bálint erőtlenségét, hogy szolgálathoz elégtelen, megkérte mezei kertjét, úgy mint város adományát főbíró urunktól, Bede Lukácstól.” Az eset nem egyedülálló: 1677. március 10-én „Korbocz István kisbíró ilyen conditionnal kérte meg Vér Gergely mezei kertjét: mivel súlyos betegségben lévén, ha elhalálozik, más belé ne kaphasson.”³⁷ A szokottnál több város adománya kert ma-

³⁴ PAPP László, 1936. 94–95. Helyesen emeli ki, hogy nem áll helyt Hornyik azon meglátása, mely szerint a pénzes kertek a város régi határain belül helyezkedtek el, a városadománya kertek pedig a pusztákon voltak.

³⁵ BKMÖL IV. 1504/m. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Összeírások (a továbbiakban: IV. 1504/m.). 1677. 269–270. Ezt 1677. június 3-án azért adományozta másnak a tanács, mivel ő visszaköltözött Baranyába. Ez az eset távolról sem egyedi. 1669. június 16. „Rác Kevi Balassa Istvánnak adták Szűr Szabó Istvánné kertjét. BKMÖL IV. 1508/c. Kecskemét Város Adópenztárának iratai. Adórajstomok (a továbbiakban: 1508/c.). 1669. 6.

³⁶ Erről a városban készített testamentumok tucatjai tanúskodnak. L.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b., 2003. A lány örökösöket a fiúk legtöbbször ingóságokkal vagy pénzzel kárpótolták, de a század végén már a leány örökösök is legtöbbször természetben megkapták részüket.

³⁷ BKMÖL IV. 1504/m. 1664. 221–223., IV. 1510/i. 1671/72. 2., IV. 1508/c. 1669. 6., ill. IV. 1510/i. 113–119.

radt birtokos nélkül, ha a városban tatár hordák vagy a pestis pusztított. 1678 után a halálozások miatt igen sok mezei kert várt újabb gazdára.³⁸

A kérelmezők közötti versengés miatt igyekeztek különféle meggyőző indokokat felvonultatni. Kalocsa János, amikor „Szeles György kertje mellett való szántóföldet” megkérte Salamon Jánosné fiai számára a tanácstól, azzal érvelt, hogy a korábbi bérlő azt „bitangban bírta eddig”. Egy másik esetben: „Subtitulus főbíró Bede Lukács uram főbíróságában Komáromy Mihály kérte meg Gere György kertjét, az melyet kaszált tizenhat esztendeig.”³⁹ Tekintettel arra, hogy a viszonylag kedvező feltételek mellett számottevő előnyökkel járt egy város adománya mezei kert, a szántófölddel nem rendelkezők érthetően szemmel tartották, hol szabadult fel egy-egy terület. Éppen ezért, ha valaki elszőkött adósságai miatt vagy valamilyen számonkérés elől a városból, rögtön volt helyére jelentkező. A szolgálatait valamilyen okból teljesíteni nem tudó gazda nem lehetett igazán biztonságban, mert rögtön jött egy ajánlkozó, „ha nem akar szolgálni és adózni”. A kereslet növekedését és a kertek fogyását egyaránt érzékeltetik az ilyen esetek: „Mátyás kovács uram kért meg ... egy darab földet a F. Kis Mihály kertje között, mely ha megbizonyosodik, hogy nem az ő kertjéhez való, neki engedődik”. A kertek szükében akinek volt saját pénzes kertje, gyakran meg kellett hogy váljon a kezében lévő város adománya kertjétől. Varga Péter kisbíró is akkor reménykedhetett kérelme teljesítésében, „hogyha a másik szilos kertje őkegyelmének pénzesnek nem találtatik.” Ehhez hasonló példák bőven akadnak: „Szűcs Péter a Szabó Máté uramék egyik kertjét, amely városadománya volt, tudniilik azt kérte meg, mivel másik kertje is volt”.⁴⁰

Nem volt ritka eset, hogy egy bérlő a városból elköltözött, de kertjét továbbra is használta, műveltette, de az utána járó szolgáltatások alól kibújt. Emiatt a lakosok egy részének elégedetlenségét a város korábbi jegyzője Nyéki Gábor kihasználta. A Koháryakhoz szegődött, és ismervén a lakosság köreiben lappangó feszültséget, a főurakat a tanács és a város jogainak kurtítására biztatta, akik hálából a városi tanács ellenőrzése és hatalmának csökkentése érdekében komoly jogokkal ruházták fel. Az előző évtizedekből nem maradt annak nyoma, hogy a mezei kertek osztásába a potior földesúr beleszólt volna. Koháry Imre parancsa alapján 1677 februárjában a város kénytelen volt a mezei pénzes kertek birtoklásának jogi megalapozottságát tanúk kihallgatása mellett sorra megvizsgálni.⁴¹ Ennek a hatása érződik az alábbi kérelem indoklásában: „Pulyai Balázs és P. Istvánék kértek meg egy mezei kertet, néhai Petes Gergely fia és Petes Gáspár mostan Gyöngyösön lakó, kecskeméti föld mellett nem adózó, szolgáló személyekét, kik ennek előtte ők vették fel dézsmáját, erre nézve kérte a becsületes tanácstól.”⁴² Ez és néhány hasonló eset hatására avatkozott be a városban megszokott gyakorlatba Koháry István: „Parancsolom ket

³⁸ 1679. január 10. és december 6. között több tucat kérelem előkészítéséről maradt fenn feljegyzés, de a tényleges döntéseket a sajnálatosan elpusztult jegyzőkönyvekbe jegyezték be. „Anno 1679. 12. Februarii. Deák Pál főbíróságában megholt emberek kertjét az kik megkérték”. BKMÖL IV. 1504/m. 1678. 286., ill. 312–314. és 318–319.

³⁹ BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. Töredékek, 52–54., ill. IV. 1504/m. 1678. 312–314.

⁴⁰ BKMÖL IV. 1510/i. 1676. 113–119. Szabó Máté másik kertje érthetően pénzes kert lehetett. IV. 1504/m. 276–279.

⁴¹ BKMÖL IV. 1508/c. 1677/78. 229–231. A tanács előtt a tanúknak négy kérdésre kellett válaszolni. A városban nagy feszültséget okozó földesúri beavatkozás érdemi változásokat nem hozott. A kalandor Nyéki Gábor a főurak előtt is gyorsan levizsgázott, szolgálatait nem sokáig vették igénybe. HORN-ÉNYI János, II. 151–165.

⁴² 1677. március 11. BKMÖL IV. 1510/i. 1676. 7.

szaz forint bírságh alatt, hogy az ketskeméthi bírák szorgalmasan az olyanok neveknek s mostani helyeknek végire menne s az ketskemethi határban levő jóságokat serie-seben véve, adgyak tudokra, ha matul fogva edj holnap alatt vissza mennek Ketske-metre lakni, jobbágykodni, birhattiak jóságokat...”.

Nyéki Gábor ágálása miatt a főurak beavatkozása egy ideig igen vehemens volt. 1677. november 4-én Koháry Imre állt elő követelésével: „Az meg keresett szegénység közzül sokaktól kényszerítettem, instálván azon, hogy provideálnék kiváltképpen való rövidegekről. Tudni illik sokak közzületek pénzes kerteket birván, a földnek bővségén által feküsztok, kaszálló földeknek tartjátok, s az város földén kívül szántotok s vetek, inkább a városnak kárával és nekik nyavalyásoknak egy talpalatnyi földök sincsen.”⁴³

Hornyik János megállapítása szerint félévi „erélyes tollharc után... Nyéki Gábor deák eltakarodott, s a földesurak megelégték az előljárókat utasítani, hogy a földbirtokok nélküli lakosoknak a szomszédos Páka, Borbászallás, Orgovány és Jakabszállás pusztákon városadományá kertek osztassanak.”⁴⁴

Itt feltétlenül utalnunk kell arra, hogy ez a gyakorlat nem ekkor vette kezdetét. Hornyiknak igaza lehet abban, hogy a társadalmi feszültség oldása végett a tanács újabb és újabb kérelmezőnek biztosított város adományá földet tartós bérletein, viszont az is kétségtelen, hogy már az 1672. évi dézsmajegyzékben a kecskeméti gazdák között 13 személynél jelezték, hogy Pákán termelt gabonája. Őt főnél, hogy Szentkirályon, 15 esetben jelezték, hogy az illető Matkópusztán termelt. Borbászalláson 20 gazda termelt gabonát, míg Szentlőrincen két fő, illetve Jakabszálláson és Kerekegyházán egy-egy fő nevét rögzítették a dézsmajegyzék összeállítói. Tehát csaknem hatvan gazda folytatott gabonatermesztést a város által bérelt pusztákon.⁴⁵

Az 1678-ban pusztító pestisjárvány után néhány évre csitult a mezei kertek bérlése miatti társadalmi feszültség. Minden bizonnal ezzel magyarázható, hogy a következő években a kérelmekhez ritkán mellékeltek érveket. Legtöbbször csak a korábbi bérlő személyét és a kert helyét határozták meg.⁴⁶

Azt a jogot és gyakorlatot, hogy a mezei kerteket a város közössége nevében a város tanácsa adhatja, senki nem kérdőjelezte meg. Ezt jelzi az 1669. június 16-án történt bejegyzés is: „Nagy István uram főbíróságában az kiknek az város földén az böcsületes tanács kertet adott” bevezető szöveg is.⁴⁷ Ezt a jogosítványt a Koháryak sem vitatták el leghevesebb támadásuk során sem. Sőt, Koháry Imre parancsa ezt egyértelművé teszi: „Bakos Panna Törvényit, a ki it Székünkön approbaltatott, mellyet mi is confirmaltunk, mennyen executioban; mert mi haszon volna Törvényt tenni, ha végben soha sem menne. Hogj ha peniglen valami protectioja volna Demeter Mártonnak azon kerten való szantasa veget, keressen a Varos Füstín való béli Törvényen es ha valamely Parsnak a Füstín való Törvény nem tetszik, szabad legyen

⁴³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 25., ill. 27.

⁴⁴ HORNYIK János, 1860–1866. II. 165.

⁴⁵ BKMÖL IV. 1504/m. 1672. 140–167.

⁴⁶ A sok-sok eset közül csak néhány példát említünk: „Horvát Gergely, Borsos János veje kérte meg Tegzes János kertét, melynek szomszédgya Kovács András.” BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. Töredékek, 101. „Dopsza Ferenc kertét kérte meg Szél Márton, az adófelvetésen neki conferáltott.” BKMÖL IV. 1508/c. 1685. 341–342. „Borbély Mihály kérte meg Ötvös Péter kertit, néki is conferáltott az böcsületes tanács által.” IV. 1504/m. 1692. 237.

⁴⁷ BKMÖL IV. 1508/c. 1669. 6.

appellálni.”⁴⁸ A pénzes kertekkel kapcsolatosan is a városi tanács feladatává tette a szerződések hitelességének felülvizsgálatát, megbízottja, Nyéki Gábor valójában csak megfigyelői szerepet kapott.

A jogforrás a város közösségének akarata volt, ennek megjelenítője pedig a tanács, illetve a főbíró személye lett. Visszatérő formula volt az alábbi: „Hegedűs János uram főbíróságában Király Gergely kérte mög a böcsületes tanácstól Szél Márton kertjét.” Sok példa igazolja viszont, hogy a főbíró akadályoztatása, távolléte miatt a kérelmeket alacsonyabb szinten is be lehetett terjeszteni: „...adószedő bíró Bóde Lukács uram, Szőke János, Serah Mihály, Bodo Pál, Mészáros István jelen lévén ú kelmék, kérte mög Varga Miklós uram Varga Mihály kertjét. Anno 1655. Szent István napján, déltiest.” „Megkérte Bíró uramtól mezei kertet Faragó György, melyet bírt Sovány György ennek előtte, Kalocsa János, Csaba János, Deák Pál uraim jelenlétekben.”⁴⁹

Tekintettel arra, hogy a most rendelkezésünkre álló feljegyzések nem a hivatalos tanácsi jegyzőkönyvekből valók, hanem csak különféle nyilvántartásokban fennmaradt fogalmazványoknak, emlékeztetőknek nevezhetők, a kérelem körülményeit nem mindig rögzítik. Szerencsére rendelkezésünkre áll sok részletesebb feljegyzés is, amelyek alapján viszont egyértelmű, hogy amikor a főbíró személyesen is megjelent, a döntést még akkor is több tanácstag jelenlétében és hozzájárulásával hozták meg: „Dora Benedek látván Kerek Bálint erőtlenségét, hogy az szolgálathoz elégtelen, megkérte az mezei kertjét, úgy mint város adományát főbíró urunktól, Bede Lukácstól. Jelen lévén esküdt társai, adószedő bíró Balogh István, Szőke János, Magó Mihály, Györfi János, Kovács István etc.”⁵⁰

A rendelkezésünkre álló több mint száz eset alapján úgy tűnik, hogy a kérelmek beadása nem volt valamely időponthoz vagy évszakhhoz kötve.

A kertet kérelmezők aránytalanul nagy részben érthetően a városban adózó gazdák voltak. Az viszont akkor természetes volt, hogy a különféle választott tisztségeket ugyancsak a városban élő gazdák látták el. Így a kérelmezők között fellelhető kisbírák, tizedesek társadalmi hovatartozásukat tekintve ugyancsak gazdának minősültek. Néhány esetben a város hivatalos jegyzője, aki a város alkalmazottja volt, ugyancsak feltűnt a kérelmezők között. 1673-ban „...Gábor Deák kérte meg becsületes tanácstól Czéh Györgyné vejének, Uczay Szűcs Istvánnak a Banomban lévő pallagját, melyet tizennégy esztendőktől fogva csak kenderföldnek [használt] és kaszált.”⁵¹ „Tárki Györgynek búcsút adván, az becsületes város mezei kertjét kérte meg György deák notárius főbíró n. Patai András uramtól Nagy János adószedő, Sárközi Pál vásárbíró, Csete György, Csertő János, Cseh György, Herczeg István, Hamrika János előtt.”⁵² A jegyző már korábban is folyamodott mezei kertért, melyet, úgy látszik, nem nyert el. Tehát még a város egyik legfontosabb alkalmazottjának is végig kellett járnia a megszokott hivatali utat.

⁴⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 119.

⁴⁹ BKMÖL IV. 15010/i. 1640–1707. Töredékek, 52–54., Uo. 1674. 11–12. A főbíró, Kamarás Ambrus nem volt jelen.

⁵⁰ BKMÖL IV. 1504/m. 1672/73. 164–167. Nem ritka az olyan eljárás, hogy a körülményeket jobban ismerő kisbírókat is bevonták a döntések előkészítésébe.

⁵¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1674. 1. Ezeket a mezei kerteket elsődlegesen gabonatermesztés végett adták és kapták. Aki ettől eltért, azt kockáztatta, hogy bérletét elveszti.

⁵² BKMÖL IV. 1504/m. 1674. 226–227. 1677-ben az egyik kántor kért kertet. IV. 15010/i. 177. 7.

Ritkaságszámba ment ugyan, de a mezővárosi társadalom legalacsonyabb rétegeiből származók is eredményesen kérelmeztek mezei kertet. Korábban már idéztük a Baranyából jött, és később oda visszatért Kovács Dávid esetét. Az sem volt megszokott, hogy egy volt cseléd legyen kérelmező. Mindez azt jelzi, hogy a mezővárosi társadalmuk ekkor még rendkívül nyitott volt. A városba került teljesen vagyontalan cselédek, béresek, pásztorok pár év szolgálat alapján szerezhettek néhány ökröt, amelyekkel már vállalkozhattak szántóföld megművelésre. „Nagy Mihály, Bede Lukács bérese féle, kért egy darab földet meg, melyet Moricz foglalt vala hozzá, olyan homokföld. Jelen lévén főbíró Totth György urammal a kisbírák: Magó Mihály, Máté Kovács etc.”⁵³

Tekintettel arra, hogy a mezei kertek birtoklása számos előnnyel járt, és a bérletet a családtagok örökölhették is, nem volt ritka eset, hogy egy-egy gazda, egy-egy család pénzes kertje mellett város adománya kertet is meg tudott tartani. 1659 áprilisában Csebe Pál főbíró hozta meg döntését. „Az mely mezei kertet bírt Börze Ferenc, minthogy város adománya, az böcsületes tanács azon kertet adta Lovas Jánosnak, míg szolgálhat tőle, minthogy Börze Feri[nek] más kertje is vagyon.” „Szűcs Péter d[éak] a Szabó Máté uramék egyik kertjét, amely városadománya volt, tudniilik azt kérte meg, mivel másik kertje is volt.” „Sárközi István uram bíróságában lévén Sánta Szabó Gergelynek az Úrréti két kertje, egyik pénzes, másik város adománya. Az városadományát kérte meg Kari András uram, az böcsületes város engedelmé, ha járul hozzá.” Az is többször előfordulhatott, hogy egy személy két város adománya kertet is művelt. A szántóföldre áhítozók érhetően rendre megkísérelték az egyiket maguk számára megszerezni. „Anno 1689. 1. Julii. Bíró György, homoki, kérte meg Ábrahám Toth István kertjét, mivel kettőt bír városadományát. A bec sületes tanács totaliter neki conferálta Magó Mihály uram főbíróóságában.”⁵⁴

A mezei kertek kérelmezéséről csak alkalmi feljegyzések maradtak ránk. Ezek tanúsága szerint a szabad földfoglalás a XVII. század első felében feltétlenül megszűnt. A század derekán már újból és újból találkozunk a kérelmezők nevével, illetve az ezzel kapcsolatos tanácsi döntésekkel. A legnagyobb mozgás, a legjelentősebb változás a mezei kertet birtoklók és a kérelmezők között kétségtelenül a hetvenes években ment végbe. A török állam és katonaság számára fizetett egyre súlyosabb adók, természetbeni szolgáltatások és a hosszabb-rövidebb fuvarok sok szerényebb vagyonnal, kevesebb igavonóval rendelkező gazdát tettek tönkre. Ehhez járultak a kurucok és a tatárok megisméltlódó rablásai, zsarolásai. De még ezeknél is nagyobb pusztítást végzett 1678-ban a város jelentős részének leégése, majd az ezt követő még iszonyatosabb csapás, a lakosság csaknem negyedét-harmadát elpusztító pestis. Ezek hatására a birtokosok, bérlők számottevően átcsoportosultak. Kétségtelen, hogy csak a hetvenes évekből több mint kilencven kérelem gyűjthető össze a különféle nyilvántartások lapjairól.

Sajnos nem könnyű megállapítani, hogy akár csak egyetlen meghatározott időpontban is hány kecskeméti gazdának volt mezei kertje, hányan foglalkoztak szántóföldi gabonatermesztéssel. Papp László a két háború között még vallathatta az egykori tanácsi jegyzőkönyveket, így megállapításai mellett nem mehetünk el szó nél-

⁵³ BKMÖL IV. 1504/m. 1676. 266. Minden bizonytalannal nemcsak biztatást, hanem segítséget kapott gazdájától, aki nemcsak tanácsstag volt, hanem több alkalommal töltötte be a főbírói tisztséget is.

⁵⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 64., BKMÖL IV. 1504/m. 1676. 266–279., IV. 1504/m. 1679. 273–274., ill. IV. 1504/m. 1689. 2–9. Ritka eset, hogy egy kötetben, egy nyilvántartáson belül a döntést három viaszpecséttel is megerősítették, melyek még mindig jó állapotban vannak.

kül. Ő észrevételeit arra alapozta, hogy 1678-ban – miként erre már utaltunk – részben Nyéki Gábor áskálódása miatt, részben pedig a város gazdái között meglévő kétségtelen társadalmi-vagyoni feszültség oldása érdekében a Koháryak elrendelték, hogy a tanács vizsgálja felül a mezei kertek birtoklásának jogosságát. Ennek során 180 esztendei szakadatlan „ösi jusson,” való birtoklást kellett annak bizonyítania, aki zavartalanul birtokolhatta tovább mezei kertjét. A bejegyzések szerint 191 esetben kívántak élni a bizonyítás lehetőségével, de a bizottság tagjai csak 137 esetben találták kifogástalannak a birtokszerzésről szóló „levelet”. Ő nem talált a tanácsi jegyzőkönyvekben adatokat arra, hogy a következő évtizedekben újabb pénzes kertek keletkeztek volna. Egyenesen valószínűbbnek tartotta azt, hogy a pénzes kertek koncentrálódása történt meg, öröklődések és vásárlások révén, és így egy-egy gazdának, családnak esetleg több pénzes kertje is lehetett.⁵⁵ Még kevesebb utalást található nála a város adománya kertek számára. Ezek tekintetében csak azt rögzítette, hogy már a XVII. század közepén, majd ezt követő évtizedekben még sokkal inkább „nagy versengés folyik már e város adománya ’mezei kertek’ elnyeréséért”.⁵⁶ Kétségtelen, hogy a pénzes kertekkel ellentétben ezek száma jelentősen bővíthetett, hisz ezekben az évtizedekben sem szűnt meg a parlag feltörése és a legelők szántóföldi művelés alá vonása. Sőt, a városhoz közel eső területeken, a nyomások szélében a fennálló rendeletek és szokásjog megsértésével újabb és újabb részeket szakítottak ki. Ezt a gyakorlatot a földesúr segítségével is korlátozni kívánta a tanács.⁵⁷

Minden bizonnyal a birtokigazolások „melléktermékeként” maradt fenn két lista az 1678. évi adókönyvben. Az egyik a „kertes gazdák”, a másik a kertetlen gazdák” címet kapta.⁵⁸ Hangsúlyozni kell, hogy ezek nem hivatalos nyilvántartások, nincsenek semmiféle záradékkal ellátva, nem található mellettük a hitelesítők névsora sem. Mégis önként adódhat az a feltételezés, hogy az első a pénzes kertek tulajdonosainak névsora, a másik pedig esetleg a város adománya révén bérléthez jutóké. A kertes gazdák között 204 fő található, a „kertetlenek” között 111 név. Bár ezekben az évtizedekben a sokszor sebtében összeállított és nem hitelesített jegyzékek, lajstromok érthetően pontatlanok is lehetnek, mindenképpen feltűnő, hogy a város leggazdagabb családfői közül Kamarás Ambrus, Kalocsa János és Pathai András neve nem lehető fel egyikben sem, pedig a csaknem legnagyobb összegű gabonadézmát szolgáltató gazdák voltak. Joggal lehetne hivatkozni arra, hogy ők nemcsak rendkívül gazdagok voltak a város többi gazdájához képest, hanem armális nemesek is, és ezért nem kerültek a parasztok, a jobbágyok közé. Ezt az érvet viszont cáfolja az a tény, hogy a nem kevésbé gazdag és ugyancsak armális nemes, a többször is főbíróvá választott Deák Pál, Sárközi István és Szentkirályi Pál neve fellelhető a kertes gazdák között.

Ha a mezei kerteken gazdálkodók számát kívánjuk feltérképezni, e listákkal szemben minden bizonnyal meggyőzőbb képet kaphatunk a gabonadézma beszolgáltatásáról készített jegyzékek alapján. Ezek sem teljesek ugyan minden esetben, hisz történtek különféle szolgáltatások ellenében elengedések, néhány esetben pedig egy-egy gazda sáskajárás, igavonóinak elrablása stb. miatt éppen az adott évben nem volt kötelezhető dézma beadására. Ezekkel a fenntartásokkal együtt mégis az itt

⁵⁵ PAPP László, 1936. 92–93.

⁵⁶ Uo. 95–96.

⁵⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 41–44.

⁵⁸ BKMÖL IV. 1508/c. 1677/1678. 224–228.

fellelhető adatokban bízhatunk meg a legjobban. Annál is inkább, mert ezekben az évtizedekben sokoldalú és igen súlyos pénzbeli és természetben követelt szolgáltatások miatt valóban csak rendkívüli esetben tekintettek el a szolgáltatásoktól, és a dézsma alól sem vonhatták ki magukat még a helybeli nemesek sem.

A legelső és teljesnek mondható dézsmajegyzék Kecskeméten 1672-ből maradt fenn. Ebben 706 nevet vettek nyilvántartásba. Közülük 354 főnél jegyezték be gabonadézsma lerovását. Tehát a városban legalább negyedfélszáz család folytatott valamilyen mértékben szántóföldi gabonatermesztést. Ez a szám sokkal nagyobb, mint a néhány évvel később rögzített „kertés gazdák” és jóval nagyobb, mint a kertés és a „kertetlen gazdák” száma együttesen. Ugyanakkor fel kell figyelni arra is, hogy a 204 kertés gazda közül a jegyzékben csupán 166 fő lelhető fel. Viszont a dézsmára kötelezett és ténylegesen gabonát beszállítók között a 111 „kertetlen gazda” közül is találkozunk negyvennégynek a nevével. Az elemzés során az is feltűnik, hogy sok igazán jelentős mennyiségű dézsmát fizető személy neve nem található egyik listán sem. A városban mindössze 63 fő volt, aki 20 negyednél nagyobb mennyiségű szemes terményt adott le dézsmaként. Ez már kétségtelenül igen komoly szántóföldi gabonatermesztésre utal, mivel azt feltételezi, hogy legalább kétszáz zsák terményt szállíthattak el szérűjükéről. Ennek ellenére a három dúsgazdag nemesen kívül 26 olyan gazda neve található a dézsmajegyzékben, akik 20 vagy annál több negyed szemes terményt szállítottak a gyűjtőhelyre.

A városban élő gazdák számának pontosítása során nem hagyhatunk figyelmen kívül még egy fontos tény. A dézsmajegyzékek a város régi határain belül, a közönség saját tulajdonú területein gazdálkodókra kivetett dézsma összegét tartalmazzák. Márpedig többen, később pedig sokan voltak, akik a várostól távolabb lévő, a tanács által bérelt pusztákon folytattak szántóföldi termelést, ezeken hoztak létre mezei kerteket. Az ott termelőktől a tizedet más arányban szedték be, és más helyen végeztek a nyilvántartást is. Almási István nevénél, aki árpája után fizetett dézsmát, feltűntették, hogy „búzája Pákán termett”. Tehát a pusztákon termett gabonák után szedett dézsma összege nem került be ebbe a nyilvántartásba. A Borbáson, Matkón stb. termelő gazdák nevénél üresen maradtak a rovatok.⁵⁹

Az 1672. évi dézsmaösszeírás szerint Pákán gazdálkodott 12, Szentkirályon 5, Matkón 15, Borbáson 20, Szentlőrincen, Kerekegyházán és Jakabszálláson egy-egy fő. Ez a több mint 50 családfő tovább növeli azoknak a kecskeméti gazdáknak a számát, akik ebben az esztendőben minden bizonnyal termeltek gabonát. Hogy mennyire nem kivételes adattal állunk szemben, igazolja az is, hogy az 1675. évi dézsmajegyzék szerint Szentlőrincen 13, Matkón 10, Pákán 10, Szentkirályon 23, Kerekegyházán 2 és Borbásszálláson 20 család gazdálkodott.⁶⁰

A mezei kertek számának feltárása mellett legalább olyan fontos lenne ezek méretének, hozzávetőleges nagyságának ismerete annak érdekében, hogy pontosabb fogalmat tudjunk alkotni a hódoltság alatt a Kecskemét határában folyó szántóföldi növénytermesztés nagyságáról, hogy az eddiginél elfogadhatóbb alapokat tudjunk teremteni a Homokhátságon lévő más mezővárosokkal és más tájegységeken folyó szántóföldi növénytermesztéssel történő összehasonlításokhoz. A város határában

⁵⁹ BKMÖL IV. 1504/m. 1672. 140–167.

⁶⁰ BKMÖL IV. 1504/p. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Dézsmával kapcsolatos iratok és összeírások (a továbbiakban: IV. 1504/p.). 1675. Passim. Még újabb adat: „Nomina Borbassallastientium” címmel található egy nyilvántartás, mely ugyancsak bizonyítja, hogy Borbáson közel két tucat család gazdálkodott egy évtizeddel később is. Uo. 1684. 2.

lévő XVII. századi mezei kertek nagyságát, méretét még megbecsülni is nehéz és kockázatos. Minden bizonnyal viszonylag jelentős területet képezett egy-egy ilyen birtok, illetve bérlet. Egykor, a szabadfoglalás idején, a tényleges igény határozta meg, mekkora területet vett birtokba egy-egy család. Tudjuk ezek váltak később pénzes kertekké. Mivel az egyes gazdák arra kényszerültek, hogy nem ritkán igen jelentős marha, ló és juhállományukat ezen teleltessék, takarmányt számukra ott halmozzanak fel, feltétlenül komoly területre volt szükségük. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy a közel száz vagy még annál is nagyobb számú marhát, lovat, 5-600 juhot birtokló sok-sok gazdának pénzes kertje legalább két jobbágyteleknek megfelelő nagyságú lehetett. Nem kizárt, hogy a városodánya kertek méretei ezeknél szerényebbek voltak, illetve a század végére az örökösök között felosztva kisebbre zsugorodtak. Nem tudni, hogy a kérelmekben gyakorta feltűnő meghatározás „Hegedűs János, Kati Péter kertek között való földrész”, „egy darab föld”, az oly sokszor feltűnő meghatározás „egy kis mezei kert”, „egy darab földet, kis kert volt”, „egy darab szabad földet” „egy kis mezei kertet”⁶¹ megfogalmazás hogyan értelmezhető. Sejtelmünk sincs róla, valójában hány hold, hány hektár lehetett az. Talán valamiféle támaszt jelenthet a következő feljegyzés: „Sajti György az mely mezei kertet Úr Rethé mellett tavaly esztendőben megkért volt Tott György uram főbíróóságában, ismét ujobban megkérte főbíró uramtól, mely kertet György deák uram bír, a kántor. Ha pedig az nem esik, ő kegyelme kérte a Demeter Márton uram kertye mellett való 6 fogás földet, mely Bakos Pannával controversiában forog, azt kéri.”⁶² Kétségtelen ez utóbbi jóval kisebb lehetett, és csak jobb híján elégedett meg vele a kérelmező. Arra is érdemes utalni, hogy a kötöttebb talajú szántókból kisebb is elegendő lehetett ahhoz, hogy egy család számára a kötelező dézsmával együtt az éves kenyérgabonát és a legfontosabb takarmányokat megteremje.

Bár időben számottevő a távolság, talán nem árt utalni arra, hogy amikor a XVIII. század végén, XIX. század elején a magisztrátus a megvásárolt pusztákat parcellázta, akkor is az életképes gazdaságok létrehozása volt egyik fő cél. Nem alaptalan annak feltételezése, hogy a tanács régtől fogva a puszták felosztása során tudatosan törekedett arra, hogy gazdaságilag életképes birtokok alakuljanak ki. Erre kényszerítette az is, hogy a birtok megvásárlásának, illetve haszonbérének az összegét határidőre elő kellett teremteni. Bögön például, ahol gyengébb volt a talaj minősége, 4 db 85 és fél kataszteri holdas és 9 db 88 holdas birtokot adtak haszonbérbe. Ágasegyházán pedig, amelynek csaknem futóhomok a talaja, miután a város megvásárolta, „hogy a közönség szerzeményéből túlságosan senki ne részesüljön, senki többet 100 holdnál bírni nem enged a közönség.”⁶³

Az egyes családok birtokában és bérletében levő szántók nagysága kétségtelenül számottevően eltérő lehetett. Bár a leadott gabonadézsmá mennyiségét nem kizárólag a mezei kertek mérete határozta meg, hanem az igavonó jószágok mennyi-

⁶¹ BKMÖL IV. 1508/c. 1671. 3., IV. 1510/i. 1676. 113–119.

⁶² BKMÖL IV. 1510/i. 1677. 7. Egy fogás földnek számított akkora terület, amekkorát ökrök, lovak igából történő kifogása nélkül fel tudtak szántani.

⁶³ BKMÖL IV. 1504/a. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Városkönyvek (a továbbiakban: IV. 1504/a.). 1847. 936., ill. 931. Az is kétségtelen, hogy időközben számottevően fejlődött itt is az agrokultúra, tökéletesedtek a termelési eszközök és eljárások, a szántóföldek kihasználása lényegesen intenzívebbé vált, számottevően növekedett a legelők és a kaszálók rovására. Tehát ekkor már a takarmánytermesztés számottevő bővülése révén jóval kisebb telkeken, mezei kertekben is lehetett eredményesen gazdálkodni. Aligha kétséges, hogy ezek átlagos mérete – az öröklődések során történt megosztások révén is – számottevően csökkent a kb. egy-másfél évszázad alatt.

sége, a családban lévő felnőtt férfiak, a rendelkezésre álló béresek és cselédek száma legalább ennyire fontos volt, aligha kétséges, hogy a szegényebb gazdák kénytelenek voltak megelégedni jóval kisebb terület megművelésével mint a dúsgazdagok. Az teljesen egyértelmű, hogy a nyilvántartásba vett 706 fő közül 352 nem adott dézsmát. Tehát minden bizonnyal a családok szinte pontosan 50%-a nem birtokolt mezei kertet. A gabonadézsmát adók csaknem pontosan egyharmada 1–5 negyed szemes termés leadására volt kötelezve. Ez azt jelentette, hogy abban az évben 10-től 50 zsák közötti termést értek el. Ezek a kisbirtokosnak tekinthető gazdák valóban csak „kis kert”-hez juthattak a tanács adománya révén, illetve csak csekély terület művelésére voltak képesek. A dézsmát adók közül viszont a 6-tól 20 negyedet szolgáltatók aránya pontosan 50% volt. Ez a nagyon jelentős (177 fő) csoport nevezhető a városban középbirtokosnak. Ők lehettek azok, akik 50-100 hold közötti területen gazdálkodtak, és mezei kertjük jelentős hányadát rendszeresen gabonatermesztésre fordították. Fellelhető a nyilvántartásban 63 családfő, aki 21 és 75 negyed közötti dézsmát adására volt kötelezve. Ezek a gazdák érthetően nem maguk művelték meg mezei kertjeiket, hanem béreseik és részes aratók végezték ott a munkát. Ők valószínűleg kettő vagy több mezei kerten gazdálkodtak.

Nem kis gondot jelent annak meghatározása, hol is voltak a város határán belül a pénzes és a város adománya mezei kertek. Hornyik János azt vallotta: „...köztudomás szerint a város saját külterülete csak délkeleti részen bírván kötött talajjal, az egész határnak csakis e része használtatott földművelésre, többi rész legelő volt. Innen származott a 'Város földje' elnevezés, megkülönböztetésül a pusztai földektől s innen maradt fenn a közmondás: 'marad, mint városföldje' kifejezéseül annak, hogy ez változás nélkül a lakosok tulajdona, de a puszták gyakran változtak.”⁶⁴

Sajnos a mezei kertek kérelme, illetve adományozása alkalmával csak nagyon ritkán jelölik meg annak pontos helyét. Az esetek aránytalanul nagy részében a szomszédok nevét rögzítették. Valószínű, hogy a tanácsi jegyzőkönyvekbe az adományozás hitelesítésekor történt bejegyzések során pontosabban meghatározták a szóban forgó kert helyét. Csak ezzel magyarázhatjuk, hogy már 1599-ből maradt feljegyzés arról: „Ballószegben, Talfájában, Úrréten és Városföldön az elhagyott tanyaföldeket osztják”.⁶⁵

Mégis, ha összegyűjtjük a nagyritkán feltűnő földrajzi utalásokat, több biztos ponthoz juthatunk. Sajnos, néhány esetben a valójában pontos meghatározás ma kevéssé könnyíti tájékozódásunkat. A korabeliek számára teljesen egyértelmű lehetett az „Árvák földje” meghatározás, miként a „Sárközi úton felyül” kitétel is. Az előbbi minden bizonnyal valamely közismert személy árváira hagyott, jelentős kiterjedésű mezei kertre utal, az utóbbi pedig a tanácstag és többször is főbíróvá, adószedőbírónak választott Sárközi István birtoka melletti területre. Ma már nem sokat jelent számunkra a „Tarho meszlánál” levő kert meghatározás sem. Bár ezen esetekben lehet remény arra, hogy fellelhető vagy a peres iratokban, vagy az instantiakon belül egy-egy utalás, amely megkönnyíti értelmezésüket. Ugyanezt mondhatjuk el az „Unom-bánom” és a „Bánomon” megjelölésről is, amelyeket a kortársak ugyan-

⁶⁴ HORNYIK János, 1927. 66.

⁶⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 53. Ezt az adatot Hornyik János másolta ki az egykori tanácsi jegyzőkönyvből, a legelső kötet 451. oldaláról. Úgy látszik az előző megfogalmazás alkalmával ez a jegyzet nem volt a keze ügyében.

csak jól ismerhettek. Az „Alsó kertek között” található szántók már valamivel jobban behatárolhatók. Minden bizonnyal a város árcai és a mai Városvölgy közötti területek valamely részét jelölték ezzel az elnevezéssel.

Szerencsére teljesen egyértelmű megnevezések is feltűnnek szép számmal. A „Budai útfélen” behatárolás több esetben megtalálható, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a mai M5-ös út városhoz közelítő szakasza mellett hozták létre ezeket a mezei kerteket. Az út jobboldali részén lehettek azok a bérletek, amelyek a „Benei körösvölgy mellett”, illetve a „Benei útfélen” voltak. Az út másik oldalán lehettek azok a szántók, amelyeket a többször is említett Talfája (Talpfája) részeként határoztak meg. A várostól ugyancsak északra, de már ezeknél jóval nagyobb távolságban lehettek azok, amelyek a „Lajos határ mellett”, illetve „Lajos felől” voltak. Ugyancsak jól behatárolható az a néhány kert is, amelyeket a városhoz közel a „Nyomás szélében” műveltek meg. Aligha tévedünk, ha ezt a legelőnek használt területet a mai Nyomással azonosítjuk. Közvetlenül a város keleti oldalán található egy homokos terület, amit „Sár homoka” néven ismertek. Valószínű, hogy a „Tar homokán” és a „Tarhomoka mellett” megjelölés ugyancsak erre a területre utal, amelyet még a közelmúltban is Szolnokihegyként ismertek a helybeliek. Ezt a részt a század végén a nagy társadalmi nyomás csökkentése érdekében a tanács újabb szőlők telepítésére osztotta ki. E lépés megtételét a Koháryak parancsa miatt sem halogathatta tovább a magisztrátus.⁶⁶ E területen kívül, a városhoz még mindig viszonylag közel, „Úr Rethé mellett” (a későbbi Úrrét) több mezei kertet is műveltek kecskeméti gazdák. Ez is jelzi, hogy már a XVII. század második felében az egykori városi kaszálót kénytelen volt a tanács szántóföldek számára megbontani, bár számottevő része még mindig a város kaszálója maradt. Ettől ugyancsak keletre található a mai Borbás, amely már nem tartozott a város ősi területéhez, hanem bérelt pusztának minősült. Ezért a „Borbásszállása mellett” levő mezei kert még ugyancsak Úrrétbe tartozhatott. Úgy tűnik, hogy Hornyiknak annyiban igaza lehet, hogy a legelső mezei kertek, a legelső szántók valóban Városvölgyön jöttek létre. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy egyetlen olyan városadomány föld sem található, amely Városvölgyhöz lenne egyértelműen köthető. Ezen kívül, a „Pákai határban” levő város adománya kertről már maradt feljegyzés. Ez viszont ugyancsak a bérelt és később megszerzett puszták közé tartozott. A Városvölgytől nyugatra eső területeken további kertek adományozásáról tudunk. A „Halasi út felé” eső terület ugyancsak közel volt a városhoz, bár jóval homokosabb a talaja, de még szántónak is hasznosítható. Többen is kértek és kaptak itt „élőföldet”. Ez irányban, a várostól valamivel távolabb található a város egyik legrégebb óta ismert pusztája, Törökfái. Ezen a területen is több gazda remélt és tudott is boldogulni. E pusztá részének mondható a „Fejér tó melletti” kert is. Sajnos, ma már ez a tó nevével együtt csupán történelmi fogalom. Innen nem túl messze található „Balló Szeg”, bár egyértelműen homokos talajú, jobb híján mégis több gazda megelégedett az itteni mezei kerttel. A „Csalányos tó mellett” levő kertek sem voltak ugyan különbe, de a beléjük fektetett munka hozott gyümölcsöt, ha az nem is volt mindig bőséges. A várostól nyugatra levő „Nyír felső végiben” ugyancsak voltak város adománya földek már ezekben az évtizedekben is.

⁶⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 41–44.

Nem lenne teljes a megrajzolható kép, ha nem utalnánk arra, hogy a város szoros értelemben vett határain kívül is jelentős számban voltak mezei kertek. Ezeket viszont nem a város tanácsa adományozta. A különféle dézsmajegyzékek bevezetői is utalnak arra, hogy a pusztákon termelt gabonák után lényegesen kevesebb mennyiségű dézsmát kellett szolgáltatni mint a város határában megtermelt „élet” után. A dézsmajegyzékekbe bekerült kecskeméti gazdák nevéhez illesztett kiegészítések is megerősítik ezeket. 1672-ben Almási István árpa után fizetett dézsmát, de „búzája Pákán termett”, azért e nyilvántartásba nem vették be.⁶⁷ Az 1675. évi dézsmajegyzéken belül Iványosi Jakab Matkón termelt „árpát adott 2 negyedet”. Boc (Bosz) Péternek ugyancsak „Matkón termett az búzája”. Csomor Györgynél megjegyzik, hogy adott 5 negyed árpát, „az búzája pákai”. Nagy Pál zabot adott 5 negyedet, „az búzája borbásszállási”. Komlósi Ambrus esetében megtudjuk, hogy „az dézsmája szentkirályi”.⁶⁸ Ezek az adatok is teljesen egyértelművé teszik, hogy szántóföld hiányában a távolabbi pusztákon is mind több helyen törtek fel legelőket, és hasznosítottak gabonatermesztésre.

Tehát valójában a XVII. században Kecskemét és Nagykőrös határában kialakult mezei kertek alapozták meg a később közismertté vált alföldi tanyás gazdálkodás feltételeit. Bár hosszú időn át mind a központi hatalom, mind a földesurak, mind pedig a városi tanács minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy a gazdák ne költözzenek ki mezei kertjeikben létrehozott tanyáikra, a belterjesebb gazdálkodás egyre inkább megkövetelte, hogy legalább az évnek a növénytermesztés szempontjából meghatározó részét a gazda is kint töltsse tanyáján. A gabonatermesztés mellett fokozatosan elterjedő takarmánytermesztés tette azután lehetővé, hogy a ridég állattartás helyett az istállózó állattenyésztés el tudjon terjedni ezen a tájon is. A tanya tette lehetővé, hogy a külterjes növénytermesztés mellett egyre nagyobb helyet kapjanak a kapásnövények, a nagyállattartás mellett pedig a baromfitenyésztés is. Tehát a később oly fontossá és híressé vált tanyagazdálkodás gyökerei a XVII. században mind szélesebb körben létrehozott *mezei kertekre* nyúlnak vissza.

II. A szántóföldi növénytermesztés

1. A mezőgazdasági kultúra

A növénytermesztés kultúrája a XVII. században még Európa legfejlettebb országaiban is nagyrészt a termelőmunkát közvetlenül végzők tapasztalatain alapult. A középkorból hagyományként megőrzött munkafolyamatok maradtak uralkodók, és a termesztett növények körében is alig észlelhető változás. Többségükben az egyes tájegységek adottságaihoz alkalmazkodtak a termények kiválasztásakor. Európa aránytalanul nagy részén a szántóföldi növénytermesztésen belül változatlanul a gabonafélék kaptak legnagyobb teret. A takarmánytermesztés nagyobb részt a rétek hasznosítására korlátozódott. Bár Angliában és Hollandiában a polgári forradalmak lezárulása után újabb és praktikusabb szerszámok, újabb és eredményesebb termelési eljárások alakultak ki és honosodtak meg, ezek még Franciaországon belül is csak néhány vidéken és szűk körben terjedtek el. Érdemi növény-

⁶⁷ BKMÖL IV. 1504/m. 1672. 140–169.

⁶⁸ BKMÖL IV. 1504/p. 1675. 26., 85., 111. és 112.

nemesítéssel csak néhány, a divat által is felkapott dísznövények területén találkozhatunk. A legnagyobb eredményeket minden bizonnyal a tulipán nemesítésével érték el. Azonban igazán új szint, a természetesen belüli komolyabb változásokat az új kontinensről hozott növények bevonása jelentette. Ezek a nyugaton is csak szűk körben tetten érhető eredmények érhetően nálunk alig érezhető módon, inkább a század vége felé jelentkeztek, és mindenekelőtt a dohánytermesztés terén mutatkoztak.

Mivel csak csekély mértékben gazdagodott a mezőgazdasági kultúra, érdemben alig változott a termelékenység, a hozamok növekedése sem lehetett komolyabb. Ráadásul a század első harmadában szinte az egész kontinensen súlyos pénzügyi válság rombolta a gazdaság csaknem minden területét. Talán még ennél is nagyobb mértékben hátráltatták a gazdasági folyamatokat mind nyugaton, mind nálunk a hosszan elhúzódó és országrészeket, tartományokat átfogó, iszonyatos pusztításokat eredményező háborúk, melyek következtében mind az anyagi kultúra, mind a lakosság rendkívül nagy veszteségeket szenvedett.

A magyarországi mezőgazdasági termelésen belül kétségtelenül új elemként kell kiemelnünk a majorsági gazdálkodás térhódítását. Külön is utalnunk kell arra, hogy ezt az eljárást a hódoltság egyes területein a török földesurak is alkalmazták, de a mezővárosokon belül ezzel a gazdálkodási formával nem találkozunk.

Ebben az évszázadban a Homokhátságon, de kockázat nélkül kijelenthető, hogy a hódoltság csaknem egész területén a mezőgazdasági termelésben komolyabb előbbre lépés nem volt. Változásokat csak a háborús pusztítások és a rendkívül gyenge közbiztonság eredményezett. Ezek egyrészt – vidékenként ugyan eltérő mértékben – nemcsak a termeléssel kapcsolatos tevékenységeket hátráltatták, hanem a megtermelt áruk értékesítését, forgalmát is nagyban megnehezítették. Külön is ki kell emelni, hogy a vidékünket csaknem minden alkalommal súlyosan érintő háborúk gerjesztettek ugyan bizonyos mérvű keresletet több mezőgazdasági termék iránt is, de ezek az esetek többségében nem piaci alapon jelentkeztek, hanem főként rablások formájában biztosították a hadseregek számára a szükségleteket. Ráadásul az igerő szertelen katonai igénybevétele, a csaknem állandósuló ingyenmunka hektikus követelése a békés termelést olykor évekre is csaknem lehetetlenné tette.

Mint korábban láthattuk, a falvak és kisebb mezővárosok pusztulása miatt a kecskeméti, illetve az ide menekült gazdák óriási területeket vehettek igénybe főként állattartás, részben pedig növénytermesztés céljára. Valójában az esetek többségében jószerivel csak a bérelt puszták nevét ismerjük, és sok esetben még azt sem tudjuk pontosan megállapítani, a város határának mely részeit, a bérbe vett puszták közül melyeket és milyen arányban vonták be valamilyen növénytermesztésbe. Még annak megállapítása is komoly nehézségbe ütközik, hány gazda, hány család folytatott egy meghatározott időpontban földművelést. Érhetően még kevésbé tudjuk azt megbecsülni mekkora területet hasznosítottak, milyen hatékonysággal termeltek, évenként milyen terméseredményeket értek el.

Jól tudjuk, hogy Kecskemét szűkebb határain belül is nagyon eltérő minőségű talajok találhatók. Alig akad néhány olyan terület, amelyen belül akár csak néhány száz hektár talaj is azonos minőségű lenne. Egymástól pár kilométerre eső puszták talajának szerkezete nem ritkán szélsőségesen eltér egymástól. Tekintettel arra, hogy a különféle adóztatások és tizedelések során évszázadokon át a termés végső eredményét vették figyelembe, a befektetett munkaerőt és a munkaidőt figyelmen kívül hagyták, az egyes birtokok eltérő adottságainak rögzítésére nem került sor. Csak egy

évszázaddal később – amikor a termelékenyég ösztönzése érdekében már a birtokolt, megművelt területek nagyságát is figyelembe vették az adóztatás során –, merült fel komoly igény annak érdekében, hogy minőségük, termőképességük alapján osztályozzák a város határát.

Egy rövid ismertetés keretén belül célszerű nagyon összefogottan érzékeltetni, a gazdák rendelkezésére álló talajok között milyen szélsőségek, milyen fokozatok voltak, milyen formában végezték a növénytermesztést. Ezeknek a területeknek a termőképessége egyébként száz évvel korábban is hasonló lehetett. Mivel túlságosan nagy változásokkal a talajművelés, a talajjavítás terén nem számolhatunk, így legalább néhány komoly támpontot kaphatunk. Első osztályúnak minősítették azokat a talajokat, melyeket öt éven belül háromszor vetettek be, és holdanként általában tíz pozsonyi mérő szemes terményt adtak. Az első évben búzával vagy kétszeressel, a másodikban árpával, a harmadikban zabbal vetették be. A negyedik évben pihent a terület, az ötödikben újból ugarolták. Így több mint ötven százalékban hasznosították. Ilyen talajú mezei kertek voltak Városföldön, a Mindszenti dűlőben, Borbás jelentős hányadán.

A másodosztályú földeket hatéves forgáson belül háromszor vetették be. Az első évben kétszeressel (egyharmad búza kétharmad rozs) hasznosították, a másodikban hagyták pihenni, a harmadikban árpával vetették be, a negyedikben ismét pihent, az ötödik évben zabot termeltek rajta, és végül a hatodikban ugarolták. Így növénytermesztésre kisebb mértékben vették igénybe. A termelésbe fogott években holdanként átlagosan nyolc-tíz pozsonyi mérő gabonát eredményezett művelésük. Ilyen termőtalaja volt Kiszfái, Talfája, Gátér és Úrrét egy részének. Szentkirály termőföldje erősen változó volt. Igazán jó talaj elvétve volt található. Szentlőrinc pusztja területén a talaj jóval egyenletesebb volt.

A még ezeknél is gyengébb, harmadosztályú, erősen homokos földeket hatévenként csupán két alkalommal vetették: az első évben rozsot termeltek rajta, a másodikban pihent, a harmadikban zab termesztésével próbálkoztak, a negyedik és az ötödik évben pihentették, majd a hatodikban ugarolták. Ezekről a szántókról évenként 8 mérő gabonát vagy 50 mázsa szénát takarítottak be. Csödörhomoka (Méntelek), Kerekegyháza, Köncsőg, Matkó, Bene stb. egy-egy része sorolható ide.

A város határában is, főként pedig a bérelt pusztákon még ennél gyengébb talajok is jelentős mennyiségben voltak fellelhetők. Ezek a negyedosztályú földek gabonatermesztésben alig hasznosultak. Egy hatéves cikluson belül legfeljebb egyszer vetették be, a többi évben, pihent, illetve legeltették. A vetés során holdanként öt pozsonyi mérőnél többet ritkán termett, és szénából is legfeljebb huszonöt mázsát remélhettek a gazdák.⁶⁹

Sajnos még közvetett adataink sincsenek arra vonatkozóan, hogy mekkora lehetett egy pénzes vagy város adománya mezei kert. A dézsmalajstromok adataiból következtethetünk arra, hogy az egyes gazdák terméseredménye között rendkívül nagyok voltak a különbségek. Ha nem is tételezhetjük fel, hogy a termésmennyiség és a terület nagysága egyenesen aránylott egymáshoz, az ismételten jelentkező eltérési arányok alapján joggal tételezhetjük fel, hogy mind a talaj minőségét, mind a terület nagyságát tekintve komoly eltérésekkel kell számolnunk. Miként erre már utaltunk, azt egyértelműen állíthatjuk, hogy a gazdák számottevő csoportja több mezei kertet birtokolt. Az is aligha kétséges, hogy a kellő igaerővel rendelkezők egy

⁶⁹ FÖRDŐS László, 1933–34. 45–47.

átlagos jobbágytelek két-háromszorosán gazdálkodhattak. A mezei kertek ismertetése során láthattuk viszont, hogy jelentős számban voltak kisebb birtokok is, amelyek csupán a nagyobb gazdák kertjei közötti részekre terjedhettek ki, közöttük nemegy csupán néhány fogás nagyságú volt. Az eredetileg létrehozott pénzes kertek öröklés révén óhatatlanul aprózódtak, esetenként pedig tovább bővültek.

A tényleges talajműveléssel és termeléssel kapcsolatos ismertetés előtt újból célszerű kiemelni, hogy Kecskeméten az egyes gazdák lényegesen szorosabb jogokat formálhattak a művelésük alatt álló birtokkal szemben mint a királyi Magyarországon lévő jobbágyfalvak nagyobb részében. Tekintettel arra, hogy a pénzes kertet saját tulajdonának tekinthette minden gazda, azokat a területeket mások művelés alá nem vehették. Egyetlen adat sem utal arra, hogy itt valaha is ismert lett volna a nyomáskényszer, ami a falvak jobbágyainak termelőmunkáját sokban korlátozta. A városadomány kertek művelésével kapcsolatban hasonló előnyökről szólhatunk. Ebből adódóan a gabonatermesztéssel és a rétek, legelők hasznosításával, termőképességének javításával kapcsolatosan gyakorlatilag teljesen szabadon járhatott el minden gazda.

A város határában a szántóföldek művelésével kapcsolatos feljegyzések nagyon hiányosak. Az esetek jelentős részében ezért csak következtetésekre hagyatkozhatunk. Kétségtelen, hogy a hatalmas legelők a szántóföldek viszonylagos bőségét eredményezték, bár akármely részét gabonatermesztésre nem lehetett egy-egy gazdának a tanács engedélye nélkül feltörni. Aligha tévedünk, hogy a század első felében, amikor még a város lakossága lényegesen kisebb számú volt, szabályos parlagolásról aligha beszélhetünk. A század második felében, amikor a lakosság és ezzel a gabonatermesztéssel foglalkozók száma jelentősen megnőtt, racionálisabban kellett a mezei kertek lehetőségeivel élni.

Sajnos kevés olyan feljegyzésünk van, amelyek alapján egyértelműen megállapíthatnánk, hogyan végezték a gabonatermesztésnél az egyik meghatározó munkát, a szántást. Az ekére vonatkozó egyik első feljegyzés 1685-ből való: „Pulyai Istvánon vettem flo. 1, hogy Sándor Gergely ekéjét elvonatta.”⁷⁰ A kisbirtokosnak mondható Kottondi Máté 1699-ben készített végrendelete jelentősen segít a további tájékozódásban. Döntése: „...ekémet talyigástúl, két lapos vassal és egy csoroszlyával...” „... feleségem mostoha fiának [hagyom]”.⁷¹ Ez a hagyaték azt érzékelteti, hogy már a XVII. században elterjedt ezen a vidéken is az akkor még országosan távolról sem általánosan alkalmazott, minden tekintetben korszerű, fordítós (ágy-) eke, amelyet minden esetben talyigával kapcsoltak össze. Ezek kivétel nélkül talpas ekék voltak, nagyjából egyenes gerendelyűek. Ez az eketípus a következő évszázadban is a föld megművelésének egyik legfontosabb termelési eszköze volt.⁷² Ez már lehetővé tette a talaj egyenletes és viszonylag alapos forgatását.

A szántáshoz szükséges hatékony és korszerű eszköz mellett a békésebb évtizedekben kellő mennyiségben volt a városban elegendő igaerő. Ezekben a századokban az ökrök fizikai erejét használták elsődlegesen a szántásnál. A gazdagabb parasztok nyolc-tíz ökröt is folyamatosan hasznosítottak, míg a szegényebbek, a kisbirtokosok jelentős hányada csak két ökröt tartott, és összefogva végezték az egyes műveleteket. Kellő adatok hiányában csak valószínűsíthetjük, hogy a nagyobb iga-

⁷⁰ BKMÖL IV. 1510/i. 1685. 6–9.

⁷¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 46.

⁷² BALASSA Iván, 1968. 159.

erővel rendelkező gazdák már ekkor két vagy három szántással készítették elő az ősziak alá a talajt. A tavasziak számára mindig kevésbé dolgozták meg a talajt. A szántáson belül az egyik legfontosabb művelet a parlag feltörése volt. Ehhez kötött talajon 8-10 ökröt kellett az eke elé fogni. A homokon kisebb igaerővel is boldogultak. A szántás mélysége viszonylag csekély lehetett, csupán 5-10 cm mélységben hasították fel a talajt. A második esetleg a harmadik szántást már 2-4 ökörrrel végezték. Még így is lassan haladt a földek feltörése. Négy-hat ökörrrel végzett talajművelés esetén is naponta legfeljebb egy köbölös földet tudtak megművelni.⁷³

A gabona vetése sok évszázados gyakorlatnak megfelelően kézzel történt. Ez az eljárás érthetően nem tette lehetővé, hogy a magvakat arányosan szórják szét, és a gyenge minőségű borona alkalmazása miatt nem fedte be kellő mennyiségű föld.

A szántóföldek trágyázása ekkor még csaknem ismeretlen volt. A „teelőkön” összegyűlt, nagyobb részben szabadon lévő jószág a birtok jelentős részének termőképességét évről évre fenntartotta.

A mezőgazdasági munkán belül ekkor is az egyik meghatározó folyamat a termés betakarítása volt. A gazdasági év egyik legnagyobb, az éves élelem biztosítása szempontjából az egyik legfontosabb művelete az aratás volt. Ezen túlmenően a török hatóságoknak és katonáknak történő különféle szolgáltatások is megkövetelték, hogy ne csak az egyes gazdák, hanem maga a tanács is kellő gonddal készítse elő e munkát, tőle telhetően csökkentse a zavaró tényezőket. Nem véletlen, hogy erre a fontos folyamatra utaló rendeletek, szabálysértések fordulnak elő legnagyobb számban. A török katonák hosszú fuvarral, vagy gyalogos ingyen munkával kapcsolatos követeléseit mindenkor nehezen viselte el a város, de a „derék munka” idején, a nyári betakarításkor minden munkáskéz kiesése fokozott gondot jelentett. Éppen ezért a könnyen megvesztegethető török tisztviselőket időről időre megkörnyékezték. Egy 1668-ban készült feljegyzése szerint „alajbégnak tall. 26 [fizetett a tanács] az gyalogokért, hogy bármire az aratáskor ne kérjen embert.”⁷⁴ Az ilyen megvesztegetés sajnos nem járt mindig kellő eredménnyel, hisz egy másik katona újabb követelésekkel jelentkezhett, mivel semmilyen formában nem volt szabályozva az ilyen jellegű szolgáltatás. Annak érdekében, hogy a betakarítás folytatható legyen, a hosszú fuvarra kirendelt gazdák igyekeztek napszamosokkal helyettesíteni magukat. Ily módon viszont a munkabéreket és fuvarbéreket jelentősen emelni lehetett. A tanács szabályozó szerepe, a gazdák érdekeinek védelmezése ilyen esetekben vált igazán fontossá. Erre is érdemes idézni egy példát: „Az mikor az derék dolognak ideje nincsen, az kocsisnak béri négy-négy forint, költség négy-négy pénz, egy embertől egy-egy kenyere. Aratáskor öt-öt pénz, egy-egy kenyér, az aratás után ismét f. 4, költség d. 4, kenyér. Soha feljebb ne verjék.”⁷⁵

A különféle szabályozásra annál inkább szükség volt, mivel a város határában – több korábbi véleménnyel ellentétben – már a XVI. században is igen széleskörű gabonatermesztés folyt.⁷⁶ A jobb módú gazdák már ekkor jelentős számba vettek igénybe idegen munkaerőt, más szóval a bérmunka alkalmazása e területen már ekkor megszokottak volt mondható. Mivel csak a század utolsó évtizedéből maradtak fenn – és ekkor is csak töredékesen – a magyar közigazgatás révén létrejött feljegy-

⁷³ GAÁL László, 1978. 223–228. Az egy köbölös föld, azaz egy zsákos, kb. egy holdnyi terület.

⁷⁴ BKMÖL IV. 1510/1. 1668/1669. 72–85.

⁷⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 13.

⁷⁶ MÉSZÁROS László, 1979. 72–82.

zések, egyetlen eset is komoly támpontot jelent: „Horváth Gergöly az aratóknak ígért egy körösztöt az aratórészre, és az aratóknak meg nem akarta adni. Az törvény hitire szorította Gergölyt, ő pedig meg nem esküdt rajta, hanem megadta, den. 24.”⁷⁷

A munkalehetőségek távolabbi vidékekről is csábítottak ide bérmunkát vállaló személyeket. E gyakorlatról egy olyan konfliktus alapján szereztünk tudomást, amely a munkások és az őket alkalmazó jómódú gazda között kerekedett: Anno 1678. die 25. Julii. Szent Jakab napján n[emes] Császár Gergely a munkásit, 6 baranyai legényeket velünk megfogatván, kibocsátottuk. Ha jövendőben ezek kereskedni fognak, nem a város az oka, mert Császár Gergely maga tanácsával fogatta volt meg, maga is adgyon számot róla. Kit tud Szőke János, Kovács András, Totth György etc.”⁷⁸

A szegényebb gazdák és a zsellérek az egész évre szükséges kenyérgabonájukat már ekkor is részes aratóként igyekeztek megszerezni. Mivel igen sok gazdát és még több munkást érintett, a megegyezés normáit a tanács ismételten szabályozta.

„Az keczkemethi Földön levő Gabonakrul és munkasokrull Töttünk illyen limitatiot.

1 uno. Az mely Szakványosok az buzatt fel fogadgyak, ha kaszályák, azoknak adassék Tizenegyedén, ha pedig az Szakványos arattya, fogh adatni nekiek tizedén.

2 do. Az aratásnak előtte az munkás béri fog lenni d. 14, az aratáskor pedig d. 20.

3 cio. Az ki búzáért dolgozik az hét számba az Tallon mindennapra adassék neki egy-egy csupor búza csapva.

4 to Az kölesnek Arpanak Le takarítása fogh adatni kilencedén...”⁷⁹

Ezekben az években a törökellenes háborúk miatt részben a gabona iránti kereslet nőtt meg, részben pedig a városra kivetett ingyenmunka vont el sok munkáskezet a betakarítástól. Éppen ezért 1686. július 8-án ismét szabályozta a tanács a részes aratást: „...Az búza részesébül arattassék fele nyolczadán fele hetedén. Az Arpa pedig egygel alab. Az ki pedig részbül nem megyen a férfinak napiaban három csupor az asszony Embernek két csupor buzája járjon. Az pénzes aratoknak béri napiaban d. 25.”

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a következő évben ugyanezen munka bérezése számottevően változott. „Az aratáson munkás béri egy napra den. 12, aki pénzéért dolgozik, ha Buzáért 3 csupor egy hétre. Az arathó Búza részből tizenegyedébül adatik, a kaszált búza kilencedébül, az Arpa nyolczadából.”⁸⁰

A következő évekből is maradt ránk több feljegyzés, amelyek azt érzékeltetik, hogy a rendkívül zaklatott katonai és az egyre romló gazdasági körülmények között a feszültségek oldása érdekében a tanácsnak ismételten be kellett avatkozni a bérvitákba. „Az betsületes tanátstul köz akarattal végeztetett, hogy az munkásoknak a béri Sz. Iván havának 22. napjáig légyen egy hétig fél tallér, az után való heteken peniglen egy magyar forint. Valaki peniglen ezen végezést által hágja, légyen 12 forint az büntetése.”⁸¹ Néhány évvel később újabb módosítás vált szükségessé a feszültségek oldása végett: „...Aratás idején... az Asszony ember poentusa (sic!) lé-

⁷⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 44.

⁷⁸ BKMÖL IV. 1504/m. 1678. 319. Az előző évtizedekben is igen sok család települt át Kecskemétre Baranya és Somogy területéről.

⁷⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 126.

⁸⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 129–131.

⁸¹ Uo. 44.

gyen egy napra másfél csupor élet egy hétre, az férfiaké peniglen fél fertály. Az jó buzat nyolczadán aggyák, az aláb valót aláb. Az aratónak napjában 20 pénz a béri...⁸²

Bár a gazdák érdekeit szemmel tartva a tanács igyekezett a munkabéreket viszonylag alacsonyan tartani, más irányú társadalmi feszültséggel is szembe kellett néznie a hatóságnak. A városi és vidéki szegénység között „derekas villongás” esett amiatt, hogy a vidékiek elfoglalják a helybeliek elől a munkát. „Azért az mely vidékiek egy holnapigh kaszáltanak az Ertekes gazdáknak vagy 5 hetigh felrott (sic!) az kecskeméti szegénységnek arra szabadságh adatik, hogy felére reá állhassanak ez mint az Gazda disponálni fogja őket, vagy együtt a vidékiekvel, vagy hogy szakasztva, az kik pedigh 2 hétig dolgoztanak avagy kaszáltanak, az olyanokatt az kecskeméti ki tudhattyák és ha az gabona el Takarítására alkalmasok foghnak lenni, azoknak engedtetik, holott pedigh ezen vegezesünk ellen a kecskeméti gazdák refractariosok foghnak lenni, Tehatt az fele reszie rea allandó keczkemétieknek nem akarna az Gazda enni adni, hordassék hus a Székbül nekik és az bíró az gazdán az munkások Eledelet irremisebileter exaqualja.”⁸³

Ezt a rendeletet azért is célszerű volt idézni, mivel több dologra is egyértelműen rávilágít. Egyrészt nyilvánvaló, hogy a más településekről ide kényszerülőök lényegesen alacsonyabb bért kértek munkájukért mint a helybeliek. A tanács pedig a szociális béke megtartása érdekében kénytelen volt szigorúbban fellépni a gazdákkal szemben. Ezt nemcsak a fele-fele arányban történő alkalmazás kötelezővé tétele jelzi, hanem az is hogy a szükséges élelmiszer biztosítása érdekében még bizonyos hitelezésre is hajlandó volt ennek érdekében. A hús beszerzésének lehetőségére történő utalás kétségtelenné teszi azt is, hogy ősrégi hagyományokra épül az a szokás – amely még a XX. század első felében is a szokásjog alapján természetes volt –, hogy a gazda kötelezettsége a részes aratók, napszamosok élelméről gondoskodni.

A gabona aratása, szemben az ország jelentős részben fellelhető szokással, ezen a vidéken régtől fogva kaszával történt. A város határban egy Árpád-kori sírból egy rövid kasza került elő. Kétségtelen, hogy már évszázadok óta használatos eszköz lehetett ezen a vidéken mind a gabonaföldeken, mind pedig a réteken. A XVI. század végén Kecskeméten a kovácsok számára a céhbe kerülés egyik feltétele volt egy fűvágó kasza szakszerű elkészítése.⁸⁴ Az egyenetlen, kellően el nem boronált talaj komoly gondot jelenthetett a kaszásoknak. Erre utal egy 1698-ból fennmaradt feljegyzés: „Király János... eltiltott, hogy ne kaszáljuk a földet, mert el tördeli a kaszánkat.”⁸⁵ Pedig egy jó kasza számottevő értéket jelenthetett. Erre utal Antal Gergely 1709-ből származó végrendeletének egyik kitétele: „...vettem 6 máriásokon két kaszákat...”⁸⁶

A gabonaszálak könnyebb összegyűjtése érdekében „takarót” helyeztek a kaszákra. A gabonát két formában hordták össze. A nagyobb szálú és dúsabban termő részeken kévébe kötötték és kereszttekbe rakták a levágott szálakat.⁸⁷ A kévék gyors

⁸² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 153.

⁸³ Uo. 127–128.

⁸⁴ SZABÓ Kálmán, 1938. 18., 120–125.

⁸⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 177.

⁸⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 55. A hat máriás 204 dénárral volt egyenértékű, ami egy kaszás 10-15 napi munkabérével volt egyenlő.

⁸⁷ Erre utal az 1591-ből idézett Horváth Gergely és aratói közötti konfliktus is, amit végül tanácsi beavatkozással oldottak meg.

sabb és jobb elkészítése érdekében kéveköző pálcát használtak.⁸⁸ Ezt minden bizonnyal a rozs, a kétszeres és a búza aratásánál alkalmazták leggyakrabban. A zab és az árpa aratásánál gyakoribb lehetett a rendre történő vágás, és a széna módjára történő összegyűjtés. A többi gabonánál lényegesen kisebb szárú köles összegyűjtése nagyobb részt ezzel a módszerrel történt. A gabona levágását követően a tarlókról a keresztek, illetve boglyákat rakoncás szekereken szállították a szérűkre.⁸⁹

A levágott, majd keresztbe, illetve boglyákba rakott gabona szemének kipergetése ugyancsak hosszadalmas és fáradtságos munka volt. Az akkor szokásos cséplés helyett, amit a Dunántúlon és a Felvidéken fedett csűrökben a nyár végén és ősszel végeztek, itt lovakkal, ritkábban ökrökkel végzett nyomtatás révén pergették ki a gabonát. Ennek a sok szempontból elég kezdetleges eljárásnak is volt számottevő előnye. Egyrészt az állati energia igénybevételével viszonylag gyorsan, az őszi esők előtt tudtak e munkával végezni. Ritka kivételnek számított, hogy a fagyok beálltával is kellett még nyomtatni. A másik előny a viszonylagos olcsóság volt, mivel csökkenteni tudták az emberi munka arányát. Hogy még így is milyen munkaigényes munka volt ez, egy 1756-ból való egyezséggel tudjuk érzékeltetni: „... Vacszi kölest a kötöttet hatodán, boglyában valót hetedén fogják nyomtatni...”.⁹⁰ Csűrök helyett ezen a vidéken szérűket képeztek ki a föld ledöngölésével, melynek hézagait marhavérrel öntözték be, és ily módon annak szilárdsága is nőtt. Ezeket a szérűket többségükben a mezei kerteken belül hozták létre.⁹¹ Tekintettel arra, hogy mind a nyomtatás, mind pedig az azt követő szelelés hosszadalmas munka volt, bér munkát mindkét esetben alkalmaztak a nagyobb mennyiségű gabonát termelő gazdák.⁹²

A megtermelt, betakarított és kellően tisztított gabona tárolása a nagy tömeg miatt régtől fogva komoly gondot jelentett minden gazdának. A napi fogyasztáshoz szükséges kisebb mennyiségeket hordókban, kosarakban tárolták.⁹³ Az ipari forradalom előtt a legtöbb gazdaságban vermekben tárolták a különféle gabonát. A XVIII. század derekán még az esztergomi főkáptalan birtokain is 98%-ban vermekben tárolták a szemes terményt. Még a világi főurak gazdasága is köztudottan néhány léppel lemaradt az egyházi intézmények gazdaságához képest. Ezeket a vermeket palack formára képezték ki, és nem egyszer akár több ölnyi mélységre is ásták. Az üreget szalmával alaposan kiégették, hogy fala megfelelően száraz, kellően szilárd és lehetőleg jól szigetelt legyen. Ezekben a vermekben 5-10 évig is tároltak terményeket, de előfordult ennél hosszabb tartalmú tárolás is.⁹⁴ Az igazán jól megépített

⁸⁸ 1692-ből származó eset: „Boldog Mátyás fogta az kéveköző pálcát, ment az feleségéhez, hogy megverje...”. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 143.

⁸⁹ Az ilyen felszereltségű szekerek használatára példa: „...Csizmadia Mihály lovát Nagy András kétszer vagy háromszor egy rakonca-forma fával megütötte...”. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 198.

⁹⁰ BKMÖL XV. 37. Szabó Kálmán múzeumigazgató Kecskemét történetére vonatkozó jegyzetei. Szabó Kálmán kigyűjtése az egykori jegyzőkönyv szeptember 21-i döntéséről.

⁹¹ 1677. augusztus 21. „Vas Gergely...panaszt tett, hogy ánya...úgy szidalmazta a kertnél, midőn a búzát a szérűre hordották...”. BKMÖL IV. 1508/c. 1677/1678. 277.

⁹² 1688. augusztus 18. „Dányon lakos Nagy András az Bíró János uram kerte táján nyomtatván, ki Császár Dóczi Istvánnál lakik, hozott be egy fekete lovacskákat (sic!), fa kengyelesek voltak...”. BKMÖL IV. 1504/p. 1688. 1.

⁹³ „Hagyok az napamnak egy disznót, két fertály búzát és egy hordó árpát minden hordóstul, megent egy vasfazekat.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 63.

⁹⁴ Korabeli feljegyzés hiányában egy 1814-ből származó esetet idézünk: „Udvarunkban egy verem tisztabúzával találunk, amint atyám emlékezett, 1770. esztendőből való volt, a közepében taltaltatott még jó búza.” SZILÁGYI Tibor, 1999. 73.

vermekben esetenként még sajtot is elhelyeztek. A város egyik vermét 1685-ben 57 darab sajt tárolására alkalmasnak látták.⁹⁵

A vermeket a legkülönfélébb helyeken képezték ki. „Bíró György uram főbíró-ságában az mely vermek vannak árpával töltve, annak megtudása.

Elsőben belől az udvarban [városházán belül], a belső udvar falához közel, kívül az öreg udvaron van egy veröm árpa.

2-do. Kívül az uccán az kapun alól az első oszlop mellett egy veröm árpa.

3-tio. Kívül a szín alatt az uccán az felső ágas ellenében 2 veröm árpa.

4-to. Az belső udvar falához közel, az öreg udvarban 1 veröm árpa.”⁹⁶

Természetesen nemcsak árpát tároltak a különféle vermekben. Mivel a föld alá rejtett, és az idegenek elől jól álcázott értékekről volt szó, ismételten rögzíteni kellett, hol építettek ki ilyen létesítményt. Fennmaradt 1689-ből egy nyilvántartás, amely a tanács tulajdonában levő vermek elhelyezkedéséről készült. A városháza körül és a környező utcákban 59 verem helyét jelölték, határozták meg. Ezekben búzát, árpát, zabot és kölest egyaránt tároltak.⁹⁷ Nem csak a közület, hanem a civilek is helyeztek el vermeket az utcákon, amelyek több esetben komoly balesetek előidézői is voltak. A városháza épülete Kecskemét csaknem legmagasabb pontján épült, és nyilván ezért is volt alkalmas arra, hogy körülötte és udvaraiban a vermek sorát képezzék ki. Tőle északi irányban, a mai Zimay utca környékén egy még magasabb rész található. Ez kiválóan alkalmasnak bizonyulhatott gabonatórolók építésére. Minden bizonnyal erre utal a következő feljegyzés: „Az vermes hegyen találtatott egy bitang verem...”⁹⁸

A gabonák vermekben való tárolására már 1598-ból van adatunk: „Kelemen Bálint és Ferenczi Simon vesznek egy verem búzát...” A következő évben azt jegezték fel, hogy „Vermet, életeket [kenyérgabonát] rabolnak a hajdúk.”⁹⁹ A megfelelő helyen, jól kiépített vermek élettartama meglepően hosszú volt. 1677-ben „Oláh János székbíró panaszt tesz a tanács előtt, hogy a Derék utcában Produ Szűcs István háza curiáján hat verme van, melyeket 30-40 év óta atyja és ő használtak...”¹⁰⁰

Tekintettel arra, hogy a vermek elkészítése elég költséges volt, és a jól sikerült tárolót kellően megbecsülték, a telkek adásvétele során több alkalommal vita kerekedett azok tulajdonjogáról. Vita tárgya lett az is, hogy „Borbély György hír nélkül az más vermébe töltött [gabonát], fizetett sill[ing] 1.”¹⁰¹

⁹⁵ BKMÖL IV. 1510/a. Kecskemét város számadási iratai. Másodbírói számadások. (a továbbiakban: IV. 1510/a.). 1685. 66.

⁹⁶ BKMÖL IV. 1504/m. 1677. 269.

⁹⁷ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 2. A korabeli állapotok illusztrációjaként még néhány adat: „... Szalai János boltja előtt 2 verem árpa, melynek ajtajába, závarjába egy vasszög vagy verve, arrúl cérna vagy az feir scatulában. Zakri házának hátuljánál is egy verem árpa Tolvaj Ferenc mellett, az kiben sajtok vannak: 57. Az külső tornác előtt 2 verem árpa, az egyik tavali, várasházánál. Az felső kapu mellett, mindjárt az pince felől egy verem búza. Az várasházánál az sindeles tornác alatt vagy 3 verem búza. Az Kozári háza mellett az útban egy verem búza. Ugyan Kozári háza mellett az másik veremhez általelleniben is egy verem búza.” Uo. 1685. 66. A tanács tulajdonában lévő vermekről 1692-ben egy újabb nyilvántartásban 16 vermet sorolnak fel. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 145–146.

⁹⁸ Uo. 1685. 2. Nyilvánvalóan azért jelölték „bitang” veremnek, mivel létezéséről teljesen megfeledeztek.

⁹⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50–52.

¹⁰⁰ Uo. 115.

¹⁰¹ Példa erre a már idézett Derék utcában lévő hat verem, ill. BKMÖL IV. 1510/a. 1695. 50–59.

Ezeknek a vermeknek a befogadó képessége érthetően változott. Az a néhány konkrét adat, amely űrtartalmukra utal, kétségtelenné teszi, hogy számottevő mennyiséget rejthettek, őrizhettek minden egyes veremben. A „vermes hegyen” talált bitang veremben 6 fertály búzát találtak. Ugyancsak 1685-ben jegyezték fel: „Az Bán malma mellett találtunk egy bitang vermet, abban volt 9 fertály árpa...”. Ha e két verem űrtartalmának az átlagát vesszük, jogosan tételezhetjük azt fel, hogy egy-egy verembe kb. 7,5 fertály, tehát kb. 15 hl. gabona fért el. Ez hozzávetőlegesen 1.000 kg-mal volt egyenlő.¹⁰²

A korabeli agrokultúra bemutatása során célszerű röviden utalni a gabonafélék feldolgozását szolgáló malmokra is. Bár ez a szó szorosabb értelmében az ipar kategóriájába tartozna, de mivel e feldolgozás e területre nem terjed ki, a kép teljesebb tétele érdekében néhány rövid utalást teszünk. A városban működő malmokra a legkorábbi adat 1597-ből való. Természetesen ilyen szárazmalmok már régtől fogva szolgálhatták a több száz háztartást. Ekkor egy ellenőrzés során 16 malomtulajdonost büntettek meg „a malom véka kicsinységéért.” Tehát a szabálytalanul eljárók számát rögzítették, így feltételezhető, hogy még nagyobb számban voltak már ekkor is szárazmalmok.¹⁰³

Ezeket a járgányos gépezeteket általában lovakkal működtették, de ritkábban ökröket is igénybe vettek erre a célra.¹⁰⁴ Ezek száma a lakosság igényeinek kielégítése érdekében folyamatosan nőtt. Egy 1690-ben készült nyilvántartás szerint 33 gazdának 37 malmát vették számba. Kalocsa Jánosnak és Deák Pálnak három-három malma volt, a többinek egy-egy. A lista végén található: „Város 1 számára való.” Tehát összesen 38 malom működött a század végén a mezővárosban.

Külön is érdemes kiemelni, hogy a megnövekedett igények miatt, és a távolabbi pusztákon termelt gabona feldolgozása érdekében a tanács saját költségén az alpári révben egy vízimalmot építtetett.¹⁰⁵ Célszerű annak megemlítése is, hogy egy szélmalom már 1704-ben működött a városban. „Die 3. Aprilis. M. Generális Botytyán János uram őnagysága parancsolatlyából a szélmalmon öröltetvén 150 véka búzát, kitűl az molnárnak fizettem tall. 1, gr. 4.” Nem lehetetlen tehát, hogy a szélmalom már az előző évszázad végén elkezdte működését. Az viszont a feljegyzés szövegéből egyértelmű, hogy a szélmalmot maga a tanács üzemeltette, és minden bizonnyal az ő is építtette.¹⁰⁶

2. A gabonatermelés

Európa lakosságának élelmezésében a XVI–XVII. században nem történt érdemi változás. Az egész lakosság és főként a szegényebb rétegek élelmének meghatározó részét a különféle gabonaneműk alkották. Bár ezek ára az 1600-as

¹⁰² BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 2. A fertályra mint gabonaürmértékre később fogunk részletesebben kitérni a korabeli mértékegységek ismertetése során.

¹⁰³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 43.

¹⁰⁴ Bővebben I. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 181–184. Erre enged következtetni egy 1688-ban készült feljegyzés: „...Szívós János 4 ökrömet erővel elvitte, dolgoztatván és öröltvén rajtok...”. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 134.

¹⁰⁵ A malom építésével a tanács Követt Jakobot bízta meg. Számára különféle címeken 1693. augusztus 3-tól fizettek ki eltérő összegeket. BKMÖL IV. 1510/i. 1693. 42–53., ill. 76–85.

¹⁰⁶ BKMÖL IV. 1510/i. 1704. 44. A város tulajdonjogát bizonyítja egy újabb feljegyzés is: „Salamon Ferenc dolgozott a becsületes város malmához vas munkából... tall. 2, den. 11.” Uo. 1704. 182.

években távolról sem emelkedett olyan mértékben, mint a korábbi évszázadban, az élelmiszertermelésben a különféle gabonafélék meghatározóak maradtak. Ezek fontosságát, az irántuk való keresletet a kontinens számottevő részein nagyban növelte az oly sok helyen katasztrófálisnak bizonyuló hosszú háborúk sora. Itt, a Kárpát-medencében a század legelején és annak utolsó harmadában határozták meg döntően a csaknem rendszeresnek mondható portyák, majd az ismételt dúlásokkal járó hadjáratok a lakosság életkörülményeit, mivel a hivatlan keresztény és „pogány” katonák tömegeit kellett élelmiszerekkel ellátniuk. De még a békés évtizedekben is túlon túl sok fegyverest kellett az erősen megritkított lakosságnak élelmeznie. Bár joggal túlzottnak tarthatjuk a velencei követ jelentésében fellelhető adatokat, amelyek szerint a magyar végvárakban az 1650-es években 80 ezer katonára szolgált, és kételkedve fogadhatjuk Evlia Cselebi török utazó tájékoztatását is, amely szerint magának a mindenkori budai pasának 12 ezer felfegyverzett katonája lett volna, és sok szandzsák közül csak a kanizsaiban 26 ezer fegyverest állomásoztattak – hisz az igazság szerint csak becsléseink vannak a két haderő létszámáról –, de elfogadhatónak látszik, hogy a 260 ezer főnyi török hadseregből kb. 60-80 ezer katonára biztosította a muszlim uralmat az egykori Magyarország középső területén. Az viszont aligha vitatható, hogy a hódoltság területén a török katonaság létszáma a század derekán meghaladta a királyi és az erdélyi fegyveres erők együttes számát.¹⁰⁷ Ezek utánpótlását és élelmezését a korabeli közlekedési eszközök mellett távolabbi országokból rendkívül nehéz lett volna biztosítani. Így a helyi lakosság megterhelése, különféle terményeinek és szolgáltatásainak igénybevétele mindkét részről elkerülhetetlen volt. Ráadásul tudnunk kell, hogy a lovas katonai egységek számára – főként a hadjáratok során – folyamatosan tetemes mennyiségű szemes takarmányt kellett biztosítani. Ezek alapján érthető, hogy a gabonatermelés ezekben az évtizedekben az egész ország területén egyik meghatározó tevékenység maradt. E megállapítás a törökök által megszállt részen minden bizonnyal még inkább helytálló.

A hódoltság területén a rendkívül gyenge közbiztonság, a legváratlanabb időben feltűnő portyázó és rabló csoportok, bandák nagy mértékben zavarták, hátráltatták a valamilyen védelmet mégis csak nyújtó mezővárosoktól, falvaktól távol eső mezei kertekben végzett földművelést, mégis létük fenntartása és a békeidőkben is rendszeresnek mondható nagyon megterhelő szolgáltatások előteremtése érdekében a lakosság rákényszerült minden veszély vállalására annak érdekében, hogy a szükséges tömegű gabonát megtermelje és betakarítsa.

Szeged és Vásárhely, Debrecen és Nagykőrös, valamint Cegléd történetírói már évtizedekkel korábban feltárták e jelentős települések gazdasági életének fontosabb területeit. Alig hihető, de sokatmondó tény, hogy eddig a hódoltság egyik legmarkánsabb, legjelentősebb mezővárosának, Kecskemétnek XVII. századi növénytermesztéséről, ezen belül a gabona termeléséről érdemi adatokat elsődlegesen a XX. század első felében Majlát Jolán, az utóbbi évtizedekben pedig Buza János Nagykőrösről készített feldolgozásaiból kaphattunk.¹⁰⁸ Kecskemét jeles monográfusa, Hornyik János ugyanis közel 150 évvel ezelőtt kora igényeinek megfelelően írt munkájában elsődlegesen a katonai, a politikai eseményekkel és a város szolgáltatásainak, adóinak alakulásával, az ezekben az évtizedekben számottevően formálódó, az újabb hatalmi viszonyok között a maga súlyáért, szerepéért keményen dolgozó

¹⁰⁷ VÁRKONYI Ágnes, R., 1985. 1314–1315.

¹⁰⁸ MAJLÁT Jolán, 1943. BUZA János, 1985.

önkormányzat szerkezetének alakulásával, igazgatási munkájával és a tanács olykor valóban heroikus küzdelmének bemutatásával foglalkozott. Talán meglepő a következő megállapítás, de tény, hogy Hornyik Kecskemét XVII. századi gazdaságát mindössze öt oldalon vázolta fel. Ezen öt oldalon belül is a céhek működésére szánt nagyobb teret, majd megállapította: „Sokkal jelentősebb volt e korban Kecskemétnek földmívelése, de kiválólag baromtenyésztése.”¹⁰⁹ A különféle növények termesztésére, főleg pedig a gabonával kapcsolatos legkülönfélébb szolgáltatásokra, valamint a gabonadézmával kapcsolatos szabályozásra érthetően több esetben utalt, sok adatot idézett, de a növénytermesztés feltételeivel, a termelésbe bekapcsolódók számának alakulásával és a terméseredményekkel nem foglalkozott.

Persze nem véletlen, hogy Kecskemét növénytermesztésének szisztematikus feltárására eddig még senki sem vállalkozott, mivel feltárásához sajnos csak nagyon töredékes források állnak rendelkezésünkre. Bár az évtizedeken át vezetett adólapjstromok csaknem hiánytalanul megmaradtak, de ezeket alig tudjuk hasznosítani, mivel a legfontosabb adóalapként az ún. vadszámot, vagy marhaszámot tartották nyilván. Egy vadszám hozzávetőlegesen a szarvasmarhák, illetve a lovak átlagértéke volt. A vadszám fogalmába, adóalapba vonták be a készpénzben lévő vagyont és a malmot is.¹¹⁰ E mellett a harácsot, más szóval a felnőtt személyekre kivetett adót számították be a „derékadóba”, azaz rendszeresen szedett legfontosabb, legsúlyosabb adóba. A török kiűzésével kapcsolatos háborúk során valamilyen formában a többi ingatlan és ingó vagyon megadóztatására is sor került. Ezeket az adóalapokat néhány statútum egyértelműen fel is sorolja.¹¹¹ Tekintettel arra, hogy a követelt adók összegét csaknem napokon belül elő kellett teremteni, és a hatóság számára továbbítani, ezeknek az adóalapoknak alapos és teljes feltárására talán nem is került sor. Azt legalábbis sajnálatosan kell megállapítanunk, hogy ilyen felmérés vagy összeírás nem maradt ránk. A dicális adózás pedig itt csak a XVIII. század elején honosodott meg. Ezek hiányát csak nagyon részlegesen tudják helyettesíteni a különféle szolgáltatásokról, vásárlásokról készült viszonylag rendszeres és az alkalmi feljegyzések jelentős száma. Ezeken túlmenően – miként erre már utaltunk is – több önkormányzati statútum, határozat is foglalkozik a maguk lakonikus formájában a gabonatermesztés egy-egy munkafolyamatával, illetve a gabonafélék értékesítésével. Bár ezeket az adatokat is lehet kamatoztatni a gabonatermesztés bemutatásakor, a legfontosabb forrásunk kétségtelenül az a pusztulástól szerencsésen megmenekült néhány dézsmajegyzék, amely a termelésben részt vevő gazdák számát és termelésük eredményét, ha nem is maradéktalanul, de kétségtelenül a legteljesebben rögzítette. A Kecskeméten élő gazdák egyik régtől fogva meglévő és féltékenyen őrzött kiváltsága az volt, hogy földesuraikkal szemben fennálló mindenféle kötelezettségeiket egy összegben, meghatározott taxa, készpénz formájában róhatták le évenként. A váci püspöktől is régtől fogva bérbé vették a tizedet, így mentesültek a város polgárai a tizedszedők zaklatásaitól, és terményeiket zavartalanul tudták betakarítani, nem kellett a tizedszedők megjelenésére, a termények beclslésére várni. A város önkormányzata döntött arról, miből szed tizedet, és a terményeket maga gyűjtötte be. Sajnos ezekből a

¹⁰⁹ HORNYIK János, 1860–1866. II. 165–172.

¹¹⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 3–4. Közli: HORNYIK János, II. 1860–1866. 190–191.

¹¹¹ Fennmaradt az 1689. február 10-én és az 1690 februárjában hozott határozat szövege. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 37–38.

lajstromokból kevés maradt ránk, és ráadásul szinte egy sem mondható teljesnek, pontosságuk sem mindig megnyugtató. Így, mint a legtöbb korabeli nyilvántartást, a dézsmajegyzékek adatait sem lehet maradéktalanul pontos forrásnak tekinteni.¹¹² Minden hiányosságuk ellenére az egyik legtöbb tény felátró írott emlékeink ezek a nyilvántartások.

Buza János – már említett – rendkívül alapos és módszertani szempontból is mintaértékű munkában dolgozta fel, hogyan alakultak a gabonaárak, és miként változott a gabona áruforgalma Nagykörösön a török uralom alatt. Témaválasztásából adódóan magával a növénytermesztés körülményeivel, és a város lakosságának termelőmunkáján belüli súlyával csak áttételesen foglalkozik. Joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy „Törökkori gabonatermesztésünkről mind a mai napig felbukkan az a nézet, amely szerint az Oszmán Birodalom igáját nyögő parasztság részben azért, mert a meg-megújuló háborúk miatt földönfutóvá vált, részben pedig azért mert a hódítók adóztatása kevésbé sújtotta az állattenyésztést, alig termesztett gabonát.” Tökéletesen helytálló az a megállapítása is, hogy „...a török uralom alá került lakosság termelő tevékenységének a gabonatermesztés szerves része volt.”¹¹³

Kecskeméten, szerencsénkre, fennmaradt néhány teljesnek látszó gabonadézsma jegyzék. Itt mindenekelőtt az 1672., az 1675. és az 1689. évi lajstromokat vonjuk be vizsgálatunkba.¹¹⁴ Ezek elemzését és adatainak felhasználását lehetővé teszi a rendelkezésünkre álló dézsmaszedés kulcsa is.¹¹⁵ Tekintettel arra, hogy valójában csak ezek ismeretében lehet hasznosítani a dézsmalajstromokat, ezek pontos ismertetése elkerülhetetlen. Ezt annál inkább célszerű megtenni, mivel rajtuk keresztül az önkormányzat több évtizedes gyakorlata is kirajzolódik. Mivel a környező településekről igen kevés hasonló végzés, rendelet maradt fenn, célszerű az itt megőrzött fontosabb adatokat együtt közreadni.¹¹⁶

Tizedszedésre már a XVI. század végéről maradtak adataink.¹¹⁷ Bár a legelső ránk maradt gabonadézsmaával kapcsolatos rendelet jóval később keletkezett, rendkívül hasznos számunkra, mivel ez az első eset, amely lehetővé teszi, hogy bepillantást nyerjünk a század középső időszakára kialakult gyakorlatról: „Anno 1663. Csaba Mihály uram főbíróságában a dézsmákról, úgymint az búzának huszadán, az árpának, zabnak, ciroknak, tönkölynek tizedén való bevétele, szedése.”¹¹⁸ Ez egyértelművé teszi, hogy Kecskeméten nem minden termény tizedét szedték be. A legfontosabb kenyérgabonának csak huszadát kellett a gazdáknak leadni. A termények minden bizonnyal részleges felsorolása pedig azt jelzi, hogy több gabonafélét termesztettek. Érdemes figyelni arra, hogy a dézsmálásra jelölt termények közül hiányzik a köles, amely pedig igen fontos élelmiszer volt, és széles körben természet-

¹¹² ILA Bálint, 1940–1941., ill. 1957.; BUZA János, 1985.

¹¹³ Tekintettel arra, hogy Nagykörösön sem a dézsmaszedés kulcsa nem állt rendelkezésre és miként Majlát Jolán megállapította: „általában a dézsma nem egészen tisztázható elem Körös adórendszerében”, mindenekelőtt a gabonaárak és az áruforgalom alakulását elemezte, és csak alkalmanként tért ki a termelés folyamatára és eredményeire. BUZA János, 1985. 1–3.

¹¹⁴ Maradt fenn 1663-ból is egy dézsmajegyzék, de ez lényegesen hiányosabbnak látszik mint a jelzett három lajstrom, ezért ennek feldolgozásától el kellett tekintenünk.

¹¹⁵ Buza János csak az 1664. és az 1685. évi rendeleteket idézte, illetve használta.

¹¹⁶ „Nagykörös XVII. század első feléből származó adókönyveiben viszonylag sok adat maradt fenn a városi elöljáróság által szedett 'dezsmaról', de mint arra már korábbi kutatás rávilágított a dézsmaszedés helyi kulcsa a török uralom egésze alatt rejtve maradt.” BUZA János, 1985. 2.

¹¹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 46.

¹¹⁸ BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 57.

tették. Már itt érdemes arra utalni, hogy a többi szántóföldi növényekből és a kertekben termesztett növényekből nem szedtek tizedet. A gabonafélék itt jelzett tizedelése idők során változott ugyan, de a többi növény dézsmálására alig történik utalás, pedig széles körű termesztésüket jól lehet dokumentálni.

Néhány évvel későbből is maradt ránk egy rendelet, de ez távolról sem részletezi olyan pontosan a gabonadézsmával kapcsolatos kötelezettségeket mint az előző. Mégis fontos számunkra, mivel pontosítja, hogyan kellett ebben az évben a dézsmát kiszámolni és beszozáltatni.

„Anno 1669. die 15. Septembris.

Az böcsületes tanács közönségesen azt rendelte, hogy mindenféle életből, borból, búzából, juhból, akár pénzen vötte, akár maga építette az szőlőjét, mindenekből beadja az dézsmáját, mind első terméséből s mind pénzen vött szőlőjéből. Az juhokból is, amely esztendőben szerette...

Az búzából ki tudván az aratórészt, az nyomtatásból tartozzék beadni...”¹¹⁹

Ugyancsak igen hasznos számunkra a következő utasítás: „Anno 1672. Böde Lukács uram főbíróságában az búzadézsmának huszadán, árpa, zab, cirok és tönköly dézsmáknak tizedén bevétele és azoknak számtartása.”¹²⁰ Ez a felsorolás lényegében a dézsmajegyzék bevezető része. Ez teljesen egyértelművé teszi, pontosan milyen arányban szedték be az egyes terményekből a tizedet. Ennek birtokában, ha nem is teljes pontossággal, de ahhoz nagyon közel állóan lehet felmérni, dokumentálni az éves termést a város határán belül. Ez az újabb rendelet arra is rávilágít, hogy egy évtizeden át gyakorlatilag nem változott a tizedszedés normája a városban. Az sem látszik önkényes feltételezésnek, hogy a viszonylag békésebb évtizedekben nem módosították a gazdák ez irányú kötelezettségeit. Közös még ebben a rendeletben az előzővel, hogy nem történik említés a pusztákon termelt gabona tizedeléséről.

A dézsmaszedésdel kapcsolatos egyik legrészletesebb rendelet 1685-ből való. Ezt Hornyik János másolta ki az időközben már elveszett tanácsi jegyzőkönyvből: „5-o. Az mi az Kecskemthi désmálást illeti, az mint az régi jó szokás observáltatott, most sem bontatik el. Azért kiki személye szerint mihezt nyomtat, azonnal hiti szerint az Désmáját közönséges helyre az város házához hozza be in persona, úgy hogy ha ad summum sz. Demeter napig be nem hozza, büntetése fog lenni fl. 12. melyet az bíró irremissibiliter exequáljon, az után az Désmát is meg adgya, az désmálás pedig ily formában fog rendben végben menni.

Az Búzának az Kecskeméti földön huszada vétessék, az Pusztán harminczada.

Az Árpának, Zabnak, Cziroknak az Kecskeméti földön tizede, az pusztán tizenötöde vétetik be.

Az Úr rétin való Köles tizedéből fog désmáltatni.”¹²¹

Ebből teljesen egyértelművé válik, hogy általános gyakorlat lehetett az az eljárás, hogy a búzának nem a tizedét, hanem csak a huszadát szedték be. Az is nyilvánvaló válik, hogy merőben másként jártak el a város régi határán belüli mezei kertek termésének dézsmálásában, mint a bérelt pusztákon termelt gabonák tizedelésében. Ez az imént idézett dézsmajegyzékek alapján is teljesen egyértelmű.

¹¹⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1669. 4.

¹²⁰ BKMÖL IV. 1504/m. 1672. 270.

¹²¹ HORNYIK János, 1860–1866. II. 220–221.

A következő utasítás a törökellenes harcok időszakából való. A város ekkor történetének egyik legkeservesebb időszakát élte. Nyilvánvalóan ennek eredménye volt az, hogy szigorítani kellett a korábbi szokásokon, de még ekkor sem vették el a legfontosabb kenyérgabona tizedrészét a termelőktől.

„1690. szeptember 10. „Szabó Bálint úr főbíróóságában a böcsületes tanács dézsma felül így deliberált és determinált.

1. A buzának minden ember 15-dét adgya a városházához.
2. Az árpának, zabnak tizedét.
3. A bornak is minden ember tizedét adgya a szerint.”¹²²

A következő esztendőben viszont már ezt a kedvezményt is meg kellett vonni a gazdáktól: „1691. augusztus 26. „Az becsületes tanács mai napon közönségesen végezte, hogy az város földeitül valo gabonának minden nével nevezendő tizedét ki ki kiadja. Az bérlet pusztákrul peniglen tizenötödét, az mely ember penigh megh dézsmálta eddigh az maga pusztáján az gabonát, az elebbi gazdájának vissza adgya és el nyomtatván az gazda, tartozik 15. részét belőle kiadni, az pusztás embert peniglen megelégtíteni. Az pusztáján az ki szántot, tartozik a város rendelése szerint ugy, hogy egy hetigh való szántásért egy napi szántással tartozván, ez szerint tartozik megelégtíteni. Ha fogja kívánni gabonájul, ha penighlen pénzül, pénzül.”¹²³

Kecskemét XVII. századi gabonatermelésének alaposabb vizsgálatát három dézsmajegyzék és néhány gabonafelvásárlással kapcsolatos lajstrom teszi lehetővé. Bár a város adózóiról az első dicajegyzéket csak 1707-ben készítették el, ennek néhány adatát is joggal fel lehet használni az előző évtizedek termelési szintjének, a terméseredményeknek és a gazdálkodók számának tárgyilagossabb megállapítása végett.

Valójában 1663-ból is maradt fenn egy dézsmajegyzék, amelynek bevezető sorait korábban már idéztük.¹²⁴ Sajnos ennek a lajstromnak csak az első mondatai tudnak érdemi tájékoztatást nyújtani, amennyiben felsorolják részben a dézsmálás körébe vont gabonaneműeket, részben pedig rögzítik a dézsma nagyságát. A töredékes lista csak 150 gazda neve került be, holott jól tudjuk, hogy ennek legalább kétszerese termelt valamilyen gabonát, és mindössze 30 gazdánál tüntették fel, hogy beszállított valamilyen mennyiségű terményt. A teljes és hiteles jegyzék sajnos nem maradt ránk. Ez a csonka viszont feldolgozásra alkalmatlan.

Tehát Kecskeméten a legkorábbi teljesnek mondható dézsmajegyzék 1672-ből maradt fenn.¹²⁵ Ebben 706 fő nevét rögzítették. Ezek közül viszont csak 354 adózónál jegyezték be dézsmagabona beszállítást. A többi dézsmajegyzék adatainak ismeretében azt kell megállapítanunk, hogy ez a szám vagy teljes, vagy a valósághoz nagyon közelálló lehet. Külön is ki kell emelni azt a tényt, hogy a jegyzékben feltüntették azokat, akik nem a város tényleges határán belül termeltek, hanem a bérelt puszták valamelyikén törtek fel legelőt gabonatermesztés végett. Ők ugyanis más arányban voltak dézsmaadásra kötelezve. Valószínűleg szolgáltatásaikról máshol készítettek lajstromot.

¹²² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 40.

¹²³ Uo. 44–45.

¹²⁴ BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 57–66.

¹²⁵ Uo. 1672. 140–167.

Egyetlen jegyzék mégoly pontos adatait is joggal esetlegesnek érezhetnénk. Szerencsére alig néhány évvel későbből, 1675-ből is őriz a levéltár egy újabb jegyzéket. Mivel ennek a két lajstromnak az adatai sokban harmonizálnak, a belőlük kiolvasható megállapítások meggyőzőek lehetnek. Ennek bevezető sorai: „Bíró János uram főbíróságában az zsákokról, tikokról és dézsmáról való számtartás.”¹²⁶ Tehát ez a jegyzék a megszokottól eltérően valójában nemcsak a gabonadézsmá beszállításának nyilvántartására készült, hanem – miként a bevezető is jelezte – összekapcsolták más szolgáltatások teljesítésének feljegyzésével. Így tartalmazza azt is, ki szolgáltatott be abban az évben zsákot, kinek és mennyi vaját kellett beadni, illetve mely gazda hány tyúk adására volt kötelezve. Ennek a jegyzéknek is nagy előnye, hogy feltünteti, kik termeltek a bérelt pusztákon gabonát, bár sajnálatosan náluk nem rögzítették a kötelező, illetve ténylegesen beszállított gabona fajtaját és mennyiségét. Ebben lajstromban 1007 személy nevét vették nyilvántartásba. A jegyzék vizsgálata során teljességgel egyértelművé válik, hogy ez esetben nemcsak az adófizetésre kötelezett családfejeket, hanem a felnőtt családtagokat is nyilvántartásba vették. Bekerültek ide rajtuk kívül az ún. ridegek és esetenként cselédek is. Valamilyen gabonadézsmát ebben az évben 323 személynél regisztráltak.

A valóság jobb feltárását számottevően növeli az a szerencse, hogy Kecskeméten fennmaradt még egy további teljesnek mondható gabonadézsmá-jegyzék. Ennek az 1689-ben összeállított lajstromnak az a sajátossága, hogy a gazdák nevét viszonylag pontos betűrendbe szedve rögzítették.¹²⁷ Eltér a másik kettőtől abban is, hogy csak azokat vették nyilvántartásba, akik tényleg szolgáltatottak be valamilyen mennyiségű terményt. A jegyzék minden bizonnyal nem teljes. Erre következtethetünk egy betoldásból. Az a és a b kezdőbetűs nevet viselő gazdák közé beiktattak egy névsort, amelyet nem szedtek betűrendbe „Első járás Bozó István járása” megjelöléssel. Itt 27 fő nevét rögzítették. Egy részüknél jelezték: „nihil”, azaz semmit sem szolgáltatott be. Esetükben nem tudhatjuk, hogy valóban gazdák voltak-e, vagy csak családtagok, esetleg zsellérek vagy ridegek. Tekintettel arra, hogy a város lakosságát négy járásra osztották, nem tudni, hogy a nem jelzett további három járásnál maradtak-e ki a listából, illetve, ha igen, hányan lehettek azok, akiket számításba vettek a dézsmálásnál, de valamilyen ok miatt erre képtelenek lettek, vagy valamilyen ok miatt késve, később teljesítették kötelezettségüket. A teljesség hiányára vonatkozó kétséget erősíti az is, hogy a jegyzék végére került újabb 21 név, amelyet nem illesztettek a betűrendes névsorba. Ők csaknem kivétel nélkül kisebb mennyiségű terményt szolgáltatottak be. Nyilván róluk később derült ki, hogy mégis termeltek gabonát, és kötelezhetőek voltak kisebb mennyiségű dézsmá beadására.

Bár csak röviden, de utalnunk kell arra, hogy a különféle nyilvántartások között fellelhető néhány, amely takarmány felvásárlása során keletkezett. Ezek érthetően csak a gazdák szűkebb körét érintették, így olyan jellegű feldolgozásra nem alkalmasak, mint az egész város valamennyi gazdáját gyakorlatilag érintő dézsmá-jegyzékek. Mégis ezek adatait több területen lehet kamatoztatni.

¹²⁶ BKMÖL IV. 1504/p. 1675. 22–126. A következő évben készített lajstrom címe hasonló: „Anno 1676. die 5. Maii. Tot György uram főbíróságában az tik-sornak, vaj és sák sződésnek rendtartása.” Uo. 1676. 128–190.

¹²⁷ BKMÖL IV. 1510/a. 1689. 6–31., ill. 38–51.

A dézsmajegyzékek forrásértékét az e korrall foglalkozó történések mindig is nagyra becsülték. Érthetően ezt az iratféleséget is kellő kritikával lehet és kell elemezni, és az így nyert adatokat a növénytermesztés szintjének rekonstruálásakor kamatoztatni. Ehhez igen komoly segítséget nyújt Ila Bálint korábban már jelzett két igen alapos munkája.

Az eddigi észrevételekből is kitűnik, hogy a Kecskeméten fennmaradt dézsmajegyzékek feldolgozása során is kellő körültekintéssel kell eljárunk. Kisebb hiányok érthetően előfordulnak ezekben a lajstromokban, de meg kell állapítanunk, hogy minden pontatlanságuk ellenére ez a néhány jegyzék nyújtja a legtöbb, a legteljesebb és a leghitelesebb adatot a városon belüli gabonatermelés megismeréséhez. Sőt, túlzás nélkül azt mondhatjuk, hogy nemcsak Kecskeméten, hanem a Homokhátságon folyó gabonatermesztés felvázolásához is ezek nyújtják a legtöbb segítséget.¹²⁸

I. táblázat:
Gabonatermesztés az 1672. évi gabonadézsmajegyzék alapján
(a mennyiség negyedben)

	Búza	Árpa	Zab	Tönköly	A dézsmajegyzék összesen
1– 5	185	179	52	3	114
6–10	83	67	12	–	92
11–20	37	51	13	–	85
21–30	6	9	1	–	31
31–40	3	5	–	–	14
41–50	1	–	–	–	9
51–60	–	–	–	–	5
61–70	–	–	–	–	2
71–80	–	–	–	–	2
Összesen:	315	311	78	3	354

Hangsúlyozni kell, hogy mind ez, mind a következő két dézsmajegyzék is kizárólag azt a célt szolgálta, hogy a tanács egy elfogadható áttekintést kapjon a kötelező szolgáltatások teljesítéséről. A bejegyzéseket folyamatosan végezték. Kivétel nélkül több személy vezette, egészítette ki az előre felfektetett névsor alapján a beszállítókat. Azonban nem ritka a későbbi betoldás sem. Éppen ezért ezek a betoldások olykor hevenyészettnek látszanak, olvasatuk igen nehéz. Gyakori a kisebb-nagyobb korrekció. Sok esetben rögzítették, hogy az egyes gazdák kötelezettségüket maradéktalanul teljesítették, de a következetesség talán itt hiányzik leginkább. Egy-egy esetben azt jelzik, hogy a dézsmát a tanács elengedte a gazdával szemben fennálló tartozása fejében. A dézsmával kapcsolatos kötelezettség teljesítésének hiányosságaira nemcsak következtetések vannak, hanem néhány konkrét adat is kétségtelenné teszi ezeket: „Vásárbíró hozott másfél fertály búzát Kalocsa János uramtúl, Deák Pál főbíró uram Budára készülésére, kalácsnak, melynek egyik fertálya a tavalyi dézsmára vagyon, fél fertálya kölcsön... Item hoztak Sárközi Pál uramtúl ne-

¹²⁸ BKMÖL IV. 1504/m. 140–170.

gyedfél fertályt, azt is az elmúlt esztendőbeli dézsmára.”¹²⁹ Nem árt utalni arra, hogy mindkét személy a város leggazdagabb gazdáinak közé tartozott. Ezek szerint nem lehetett ritka eset, hogy számottevő mennyiség beszolgáltatásával tartoztak többen is. Ennek ellenére nem tehetünk mást, minthogy a jegyzékben fellelhető adatokat úgy tekintjük, mintha a teljes termés után a kötelező dézsmát maradéktalanul teljesítette volna a gazda. Azt is érdemes megemlíteni, hogy összegzésre, a lajstromok valamilyen szintű, valamilyen formájú lezárására, még kevésbé hitelesítésére, nem került sor. A jegyzékben feltüntetett mennyiség mindenképpen egyfajta minimumnak fogadható el.

A dézsmajegyzékek segítségével mindenekelőtt a gabonatermeléssel foglalkozó gazdák számát célszerű behatárolni. Bár egyik jegyzéket sem tarthatjuk teljeséggel pontosnak, a bennük fellelhető adatok alapján viszonylag csekély hibával felidézhetjük a XVII. századi valóságot. Ezt segítik a lajstromok adatainak feldolgozása révén összeállított táblázatok adatai.¹³⁰

II. táblázat:
Gabonatermesztés az 1675. évi gabonadézsmajegyzék alapján
(a mennyiség negyedben)

	Búza	Árpa	Zab	Tönköly	A dézsmá összesen
1– 5	173	165	111	–	105
6–10	69	62	23	1	91
11–20	30	32	6	–	72
21–30	4	7	2	–	27
31–40	3	2	–	–	14
41–50	1	–	–	–	4
51–60	–	–	–	–	3
61–70	–	–	–	–	2
71–80	–	–	–	–	2
Nincs jelölve:	9	1	–	–	–
Összesen:	289	269	142	1	323

Az itt feldolgozásra kerülő három dézsmajegyzék alig több mint másfél évtizeden belül készült. A három lajstromban rögzített gazdák száma egymáshoz viszonylag közelálló. Egyben viszont megállapíthatjuk azt is, hogy a termelésben részt vállalók száma egyértelmű és folyamatosnak látszó csökkenést jelez. Ez annál inkább feltűnő lehet, mivel az adózók száma 1662 és 1703 között csaknem folyamatos növekedést mutat. Míg 1662-ben az adókönyvben 792 főt vettek nyilvántartásba, ezek száma 1667-ben 815, 1676-ban 1133, 1684-ben 1219, 1686-ban 1108, 1695-ben 1113 és 1703-ban 1243 fő volt.¹³¹

¹²⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1667. május 8. 302.

¹³⁰ BKMÖL IV. 1504/p. 1675. 22–126.

¹³¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 124. Az összegzés az egyes évek adólajstromainak adatai alapján készült.

Fel kell viszont figyelni arra, hogy – miként erre már utaltunk – a dézsma-jegyzékek nem rögzítettek szolgáltatást azoknál a gazdáknál, akik a bérelt pusztákon folytattak gabonatermesztést. (L.: IV. sz. táblázat.) Ha ezeket is figyelembe vesszük, akkor a hetvenes éveken belül a gabonatermesztők száma valamelyes gyarapodást jelez, mivel a pusztákon gazdálkodókéval együtt 402-re, illetve 418-ra nőtt. A későbbi jelentős csökkenést pedig több tényező együtt okozta. Az első katasztrófa – miként erre már utaltunk – a várost és annak gazdáit 1678-ban érte, amikor nem csak a város jelentős része égett le, hanem hatalmas pestisjárvány is dúlt a városban. Ennek következtében a lakosság közel harmada elpusztult.¹³² A város és lakossága még ki sem heverte a rendkívül súlyos anyagi és emberi veszteségeit, amikor 1683-tól kezdetét vette egy minden korábbi pusztítást felülmúló több mint másfél évtizedes háborús időszak. Ennek egyik legkeservesebb következménye az volt, hogy a tatár segédcapatok egymást követően a teleket Bácska területén töltötték, rabló portyáik során ismételtelen kirabolták többek között ezt a várost is, és rendkívül nagy számban hajtották el a gazdák igavonó állatait. Csak 1686. április 20-án történt rablásaik során Kecskemétről 47 lovat, 363 ökröt és közel 300 tenyész szarvasmarhát hajtottak el.¹³³ Még 1696-ban is a következőket volt kénytelen megfogalmazni a tanács. „...Az tatároktól [1690-ben] minden jószágok elfogattatván, pusztán maradtanak kerekegyházi földek, nem lévén marhája az szegénységnek, úgy kezdetek osztan árendálni, szántani közönségesen [közös összefogással] azon pusztán való földeket.”¹³⁴ A következő években a nagy arányú hosszúfuvarok és egyéb sarcolások tovább csökkentették az igaerő számát. Ráadásul a közbiztonság katasztrófális romlása miatt a távolabbi pusztákon csaknem lehetetlenné vált a huzamosabb kint tartózkodás, az időigényes szántóföldi munka. Minden bizonnyal ezzel is magyarázható, hogy 1689-ben a sokkal szigorúbb ellenőrzés mellett is csak 315 gazdától tudtak gabonadézsma-t szedni.¹³⁵

III. táblázat:
Gabonatermesztés az 1689. évi gabonadézsma-jegyzék alapján
(a mennyiség negyedben)

	Búza	Árpa	Zab	Köles	A dézsma összesen
1– 5	101	128	70	56	57
6–10	105	62	14	22	77
11–20	69	18	4	5	110
21–30	18	4	–	–	43
31–40	3	1	–	–	17
41–50	1	–	–	–	5
51–60	–	–	–	–	3
61–70	–	–	–	–	1

¹³² A korabeli feljegyzés szerint: „Obierunt 2.520. Et ultra credibiliter.” BKMÖL IV. 1508/c. 1678–1679. 5.

¹³³ BKMÖL IV. 1510/i. 1682. 63–68. A kárt szenvedők lajstromát egy korábbi évben használt főbírói számadáskönyvbe jegyezték be.

¹³⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 162.

¹³⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1689. 6–31., ill. 38–51.

71–80	–	–	–	–	1
81–90	–	–	–	–	1
Összesen:	297	213	88	83	315

Annak érdekében, hogy a termelésben részt vállalók számát minél pontosabban tudjuk meghatározni, feltétlenül szükséges egy kisebb kitérővel röviden foglalkoznunk a bérelt pusztákon folyó növénytermesztéssel. A század derekára a szegényebb gazdák azért szorultak jelentős számban a várostól távolabb lévő pusztákra, mivel a hagyományos határokon belül a tanács újabb szántók kialakítását, legelők feltörését nem engedélyezte. Így a hetvenes években Benén, Borbáson, Jakabszálláson, Kerekegyházán, Matkón, Pákán, Szentkirályon és Szentlőrincen is folytattak a kecskeméti gazdák szántóföldi növénytermesztést. Igazán jelentős számban azonban csak a viszonylag közeli Borbáson, Matkón, Pákán és Szentkirályon műveltek földet. (L.: IV. sz. táblázat.)

IV. táblázat:

Pusztákon gazdálkodók az 1672. és az 1675. évi dézsmajegyzékek alapján

„Be” = Bene; „Bo” = Borbásszállás; „J” = Jakabszállás; „Ke” = Kerekegyháza;
„M” = Matkó; „P” = Páka; „Szk” = Szentkirály; „Szl” = Szentlőrinc

„+” = 1672. évi lajstromban nyilvántartott; „*” = 1675. évi lajstromban nyilvántartott

Név	Be	Bo	J	K	M	P	Szk	Szl
Almási István						+		
Andics (Andik) Mátyás						+		
Bakocz János							+	
Balassa Máté					+			
Balla Tamás						*		
Balogh János							*	
Banics Ferenc								*
Barkó Benedek		+						
Bébi István							*	
Bende István							+	
Benkő Mátyás						+		
Bíró János			+					
Boc (Boz) Péter					*			
Bodor Miklós					*			
Böde Lukács					*			
Böde Mátyás					+			
Böde Mihály					*			
Börze István		*						
Burdohány János		+						
Coma István							*	
Cséplő Miklós							*	
Csibe Mátyás		*						

Csiskai Mihály					+			
Diós Balázs		+*						
Diós István		+						
Dobos Mihály						*		
Dombi Gergely						*		
Domokos György					+*			
Dugár Péter							*	
Fái János		+						
Faragó Balázs						*		
Faragó János						*		
Farkas Balázs						+		
Farkas János					+			
Farkas Lőrinc						*		
Farkas Máté						*		
Farkas Máté						*		
Fazekas megolt							+	
Fazekas János							*	
Fazokas Mihály (János)						*		
Fekete János						+		
Fodor Gergely						+		
Földvári György								*
Főző János		+*						
Fu István		*						
Gál Imre					+*			
Gáspár János		+*						
Gergely Kovács		+						
Gödöny András							*	
Hardi János		+*						
Hatta Mihály					*			
Hegedús Mózes					*			
Herczeg István	*							
Herke Máté				*				
Istráb István								*
Iványosi Jakab					*			
Josa János						+*		
Kaman Gergely					*			
Kasza György		*						
Kasza Miklós		*						
Kelemen Máté		*						
Kincses János		+						
Kis Gergely		*						
Kis György		*						
Kis Márton		+*						
Kis Márton (né)		+*						
Kis Mátyás						+*		
Kis Mihály		*						

Komlai Mihály					*			
Komlósi Ambrus							*	
Korbacz István						*		
Kovács Boldizsár							*	
Kovács Gergelyné					+			
Kovács János						*		
Kökény János		+*						
Laczi István							+	
Lénárt István					*			
Madocs János								*
Magó Mihály								*
Magó Péter								*
Maios Mihály							*	
Miklós Kovács		+*						
Mocza Jánosné							*	
Molnár György		+*						
Molnár Márton		+						
Móricz István								*
Nagy András		*						
Nagy András		+					*	
Nagy Gergely							*	
Nagy Imre					+			
Nagy István						*		
Nagy István							*	
Nagy János					+*			
Nagy János					+*			
Nagy Mihály							*	
Pulyai Balázs						*		
Rácz István					+			
Rácz János					*			
Salamon Miklós					+			
Salamon Mihály					*			
Sánta György							*	
Siros János		*						
Sothi György								*
Szabadi György							*	
Szabó Albert							*	
Szabó András					*			
Szabó András								
Szabó Bálint				+		*		
Szabó Gergely					+*			
Szabó György							*	
Szabó István					*			
Szabó József	*							
Szántó István								*
Szapannos István		+*						

Sziártó György				*				
Szőcs János		+						
Szűcs István					+			
Szűcs János		*						
Tímár András						+		
Tomo Jánosné		+						
Tot Gergely							*	
Tot Gergely							*	
Tot János		*						
Tot Márton								*
Tot Mihály						*		
Tot Mihály							*	
Tot Simon							*	
Varga János						*		
Varga Miklós					*			
Vörös Jánosné					*			
1672		19	1	1	14	9	4	
1675	2	23		2	21	20	23	4
Mindkét éven		9			5	5		
Összesen:	2	33	1	3	30	24	27	4
Mindösszesen:	128 fő							

Feltétlenül külön is ki kell térni a Szentkirály és a Szentlőrinc pusztákon termelő gazdálkodókra. Hornyik János szerint ezek a települések „...az 1683–1685. évek alatt folytatott háború fergetegétől separtettek el.” Az 1680-as évek első felében szétküldött körlevelekben valóban ismételtelen feltűnik mindkét település neve. Darvas János szolgabíró 1685 novemberében név szerint is említi Szentkirályt és Szentlőrincet. A szolnoki hadsereg ellátása érdekében kivetett élelem behajtása és a pénzbeli terhek kiszabása során a változás valóban egyértelműnek látszik: „...Kecskemétre essék az egy óra, Szentkirályiakat és a Szentlőrincieket hozzájuk adván 235 Cassai köből búza, abrak tíz Cassai köből, személypénz egy-egy óra 1800 német forint...”¹³⁶ A megfogalmazás azt teszi kétségtelenné, hogy a két falu lakói Kecskemétre menekültek.

Aligha kétséges, hogy a század derekán még mind a két falu létezett. 1641-ben azt rögzítették, hogy Kecskeméten a fogott bírák munkájában „...Szentkirályról Horvát Balázs, Horvát Mihály, Szentlőrincről Szekeres János és Tót Péter...” vett részt. A következő évben is úgy fogalmaznak, hogy „...Szentkirályról Szabó György és Ásó Balázs uraink...” voltak a meghívottak. Nem tudjuk pontosan, mikor kényszerültek az ott lakók falujuk elhagyására, de a velük kapcsolatos következetes fogalmazás lényeges változást jelez: 1657. június 9-én egy ítéletet hozó bírói testületben „Böcsületes fogott esküdt személyek [között] Sz. királyi Székely Máté, Nagy Miklós...” nevét tüntetik fel. Tehát már nem Szentkirályról hívták meg, hanem onnan valóként tartották számon. Ugyanezt a formulát találjuk egy 1665. június 5-i feljegyzésben is: „Sz. királyi Fekete Gáspár, Tóth Mihály... Sz. Lőrinczi Tóth Márton, Magó István...”.

¹³⁶ HORNYIK János, 1860–1866 III. 357–358., 1927. 41., ill. 1860–1866 III. 352–353., II. 154.

Igen sokat elárul az a konfliktus, amelynek megoldása a tanács hatáskörébe tartozott. 1663-ban „feles tatárok jöven városunkban, eloszlottak házanként és az mely házakban szállottanak telelni, azokból az gazdákat ki is küldötték...”. Így járt a dúsgazdag Deák Pál is. Családja számára gyorsan egy másik házat kívánt vásárolni: „...az mely házban mostan szentkirályi Nagy István lakik...”, de ez nem az ő tulajdona volt. Deák Pál a tanács előtt bírta válaszra a bérlőt, „vagyon e kedve házvételre avagy nincs; előttünk azt felelé Nagy István, ő jövény lévén, örökös házat nem vehet, merthogy más jobbágya, az idő múlván, öneki kellekik menni Szentkirályra.”¹³⁷ Több adat arra utal, hogy a szentkirályi jobbágyok nem hagyták ugyan el telkeiket, megművelték azt, de időről időre Kecskemétre húzódtak be.

További adatokkal is alá lehet támasztani ezt a feltételezést: 1665-ben „...Szentkirályi jobbágyokért fizetett [kecskeméti] bírór uram a császár adójokban f. 101. Szent Lőrinczi uraink adtak császár adajában tall. 14” a kecskeméti kasszába.¹³⁸ Ezek az adatok egyértelművé teszik, hogy a két falu jobbágyságait a kötelezettségek lerovása során még külön tartották számon, de ügyeiket a közigazgatásban illetékes kecskeméti tisztségviselők intézték. Tehát önálló közigazgatással, önálló önkormányzattal ekkor már valószínűleg nem rendelkeztek.

Még inkább egyértelmű a következő, 1668-ból származó feljegyzés: „Az régi szokás szerint az szentkirályi itt lakos jámborok, minthogy megegyeztenek velünk az városházához való szénáhozás felől, esztendőnkint tizenkét-[tizen]két szekér szénában, hozott szentkirályi Fekete István egy szekér szénát. Faragó János hozott egy szekér szénát. Mona János hozott 1 szekérral. Tot Mihály is hozott 2 szekérral. Cséplő Miklós 1 szekér szénát. Farkas Lőrinc 1 szekér. Halasi István, Sánta György.”¹³⁹ Az „itt lakos jámborok” megfogalmazás aligha érthető félre.

Nem lehet tehát meglepő, hogy az 1672. évi kecskeméti dézsmalajstromba négy szentkirályi gazda neve került be. A teljesebbnek látszó 1675. évi jegyzékben pedig már 23 szentkirályi és négy szentlőrinci gazda neve található. Külön is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy nem külön csoportban, egymást követően sorolják fel őket, hanem az egyes tizedekben teljesen szétszórtan lakhattak, és ennek alapján rögzítették nevüket. Az viszont kétségtelen, hogy a kevésbé szigorú dézsmálást alkalmazták velük szemben, mivel a bérelt pusztákon gazdálkodókhoz hasonlóan csekélyebb volt a szolgáltatásuk aránya, és a teljesítést is külön tarthatták nyilván.

A dézsmajegyzékek adatai alapján kétségtelen, hogy a bérelt pusztákon is termeltek gabonát. Ezt nemcsak az teszi egyértelművé, hogy az 1672. évi dézsmajegyzékben Almási Istvánnál megjegyzik: búzája Pákán termett. Az 1675. évi jegyzékben pedig azt találjuk, hogy „Király István zabot adott 15 vékát, búzája Benén termett”, illetve „Boc [Bosz] Péter, Matkón termett az búzája”, tehát dézsmáját nem a kecskemétiakkal együtt vették nyilvántartásba. A sort tovább folytathatjuk: „Sziarto György árpát adott 3,5 n[egyedet], búzája Kerekegyházán termett”, és ezért ezt nem dézsmálták. „Kömlösi Ambrus, az dézsmája szentkirályi.” „Csomor György árpát 5 n[egyedet]m búzája pákái”. Ezt erősíti meg a következő két eset is. 1677. március 11-én „Az Barbás Szállásiak adtanak abrakot, árpát zabot 7,5 fertályt.” Ez év áprili-

¹³⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 95–96. A tanács Deák Pálnak engedélyezte a ház megvásárlását.

¹³⁸ BKMÖL IV. 1508/c. 1665. 114.

¹³⁹ BKMÖL IV. 1504/m. 1668. 1.

sában pedig: „Nagy Ferenc pacai [pákai] dézma búzát hozott die 13. Martii másfél negyedet... Barbás Szállást bíró embertől, Páll Gergelytől hoztunk el árpát 3 fertályt és 3 negyed. Kis Mihálytól 5 negyed zabot. Kasza Pétertől is árpát 2,5 negyed.”¹⁴⁰

A termelők számának minél meggyőzőbb bemutatása végett célszerű még két adatot felidézni. Nagykőrösön mindössze egyetlen teljesnek látszó dézsmajegyzék maradt fenn. Ezt 1689-ben állították össze. Így minden tekintetben korrekt összehasonlításra is mód nyílik a Kecskeméten ugyanebben az évben keletkezett dézsmajegyzékkel. Ehhez viszont szükséges néhány olyan összehasonlítást tenni, amely érzékelteti a két város lakossága legfontosabb adóalapjának a háborúk első éve alatti változásait. A vadszám vagy marhaszám alakulása nemcsak a lakosság vagyonának tragikus csökkenését jelzi, hanem következtetni tudunk belőle az igavonók számának alakulására is, amely erőteljesen befolyásolta a szántóföldi növénytermesztés lehetőségeit.

V. táblázat:

A vadszám alakulása Kecskeméten és Nagykőrösön az 1680-as években

Vadszámmal rendelkezők száma	Kecskemét		Nagykőrös	
	1682	1688	1682	1687
0	197	201	298	648
1– 5	330	462	152	161
6– 10	133	137	70	38
11– 50	360	159	80	28
51–100	66	12	10	–
101–200	24	6	6	–
201-nél több	25	1	6	–
Összesen:	1 135	978	622	875

A táblázaton¹⁴¹ belül talán a legfeltűnőbb adat a lakosság számában végbement ellentétes irányú változás. Míg Kecskeméten számottevően csökkent az adózásakor számba vett személyek száma, Nagykőrösön figyelemre méltó módon emelkedett. Ez részben abból eredhet, hogy Kőrösre a környező falvakból többen költöztek be, részben pedig abból, hogy eltérő módon szabta ki a tanács a városra nehezedő terhek szétosztását. Kecskeméten például a cselédek egyetlen évtől eltekintve nem voltak adófizetésre kötelezve. Hasonló okokkal magyarázható, hogy míg 1689-ben Kőrösön 774 személyt vettek nyilvántartásba – tehát több mint tíz százalékkal csökkent 1687-hez képest a dézsmáláskor figyelembe vettek száma, Kecskeméten közel három százalékkal több személy került be a nyilvántartásba.¹⁴²

Ha csak ebben a táblázatban lévő adatokat vesszük figyelembe, azt látjuk, hogy a szomszédos mezővárost a háborús évek még jobban megviselték, mint Kecskemétet. Mind az adókönnyvek, mind a dézsmajegyzékek összehasonlítása viszont azt

¹⁴⁰ BKMÖL IV. 1510/í. 1676. 126–129.

¹⁴¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/d. 465.

¹⁴² A XVII. században Kecskeméten a legszigorúbb formában az adókat 1689-ben és 1690-ben volt kénytelen a tanács megsabni. Nemcsak a házakat, szőlőket és kerteket adóztatták meg, hanem a ridegek istállóját és a cigányokat is bevonták az adózásba. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 37–38.

jelzi, hogy a két mezőváros lélekszáma a számottevő ingadozások ingadozás ellenére közeledett egymáshoz. Mintha a gabonatermesztésre vonatkozó adatok is ezt igazolnák. Kétségtelenül erre utal, hogy míg búzából Kőrösön dézsmát 242 fő adott (81%), Kecskeméten 297 fő. Az árpából dézsmát szolgáltatók száma ott 170 (79,8%), Kecskeméten 213. A zabot termelőknél számottevőbb az eltérés. Talán a két város határának talaja is előidézhette ezt: ott 53 fő (63,8%), itt 88 fő adott le dézsmát.¹⁴³ Figyelemre méltó viszont, hogy míg kölesből Kőrösön 155 gazda adott dézsmát, Kecskeméten csak 83-nál jelezték ezt. Tekintettel arra, hogy az adókönyvek adatai szerint ott az igavonók száma lényegesen jobban csökkenhetett, nem lehetetlen, hogy a kevésbé igényes talajművelést kívánó köles termelését ezért választották ott többen.

VI. táblázat:
A gabonatermelés összetétele a dézsmajegyzékek alapján

Egy gazdától beszedett termények	1672	1675	1689
Egyféle	66	59	75
Kétféle	222	154	132
Háromféle	65	110	88
Négyféle	1		20
Összesen:	354	323	315
A pusztákon termelők száma	48	95	–
A gabonatermelők összesen:	402	418	–

Természetesen egy mégoly alapos dézsmajegyzék adataival sem tudunk mit kezdeni, ha nem ismerjük pontosan az akkor használt mértékeket, nem tudjuk mai hektoliterben vagy kilogrammban rögzíteni az ott található adatokat.

A hódoltság alatt a gabonafélék mérésére csaknem kivétel nélkül ma már teljesen ismeretlen űrmértékeket használtak. A dézsmajegyzékekben leggyakrabban a negyed, a fertály és a véka jelenik meg. Olykor fellelhető a kosár és a zsák is. A török állam és katonaság legtöbbször kilában határozta meg a követelt takarmány mennyiségét. Ennek több válfaját említik a feljegyzések. A rizs mennyiségének meghatározásához viszont az oka és a dran volt inkább használatos.¹⁴⁴ A török kiűzése során újabb mértékegységek jelentek meg és váltak használatossá. A pozsonyi mérő, az ausztriai mérő, a kassai mérő valójában ekkor vált ezen a vidéken igazán ismertté.

¹⁴³ Itt is utalnunk kell arra, hogy Kecskeméten legalább 128 olyan gazda volt, akik a bérelt pusztákon termeltek, és ezért dézsmakötelezettségeiket más helyen, más formában tartották nyilván, így az összehasonlításkor az arányokat számuk érdemben módosítja.

¹⁴⁴ „Öt oka száz dran riskását vettünk 13 timonon, adtak vissza 3 parát.” BKMÖL IV. 1510/i. 184. 25–31.

Ez az egyszerű felsorolás is érzékelteti, hogy ezen valóban zivataros évtizedekben nemcsak az egyszerű termelők lehettek a használt mértékeket illetően zavarban, hanem a közigazgatás irányítóinak is igen körültekintően kellett eljárniok, ha a sok tucatnyi pénznem valamelyikében kellett az egyes mértékekben megadott gabonák árát kiszámítani és lehetőleg elkerülni az átszámítások során a veszteséget. Helyzetüket nehezítette, hogy sokszor a rajtaütésszerűen megjelenő erőszakos török katonákkal, fenyegetőző tatár martalócokkal vagy mohó német és olasz tisztekkel kellett kiszolgáltatott helyzetben tárgyalni, alkudozni.

A kila a különféle török katonák és hivatalnokok követeléseiben tűnik ismételen fel. 1663 szeptemberében „Szabó Györgytől és Kovács Andrástól küldöttünk az táborban 592 negyed árpát. Ebből adtanak az nagyvezér számára hétszáz 47,5 kilát, az apró kilával... A rovónak 6 kilát, az budai vezérnek adtak belőle 230 kilát. Azelőtt is adott Szücs István 200 kilát.”¹⁴⁵ Az esetek többségében a kila nagyságát csak a XVII. században használt egyéb mértékegységekkel tudjuk meghatározni. Azokban az esetekben, amikor a két mértékegység aránya egyértelműen jelentkezik, a Kecskeméten és Nagykőrösön is oly gyakran használt fertály 4,56 kilával volt egyenlő. De előfordulnak ettől számottevően eltérő arányok is. A XVIII. században egy kilát egy pozsonyi mérővel vettek azonosnak, tehát kb. 60 liternek felelt meg.¹⁴⁶ A kis kila nyilván ennél valamivel kisebb űrtartalmú lehetett.

A helyi feljegyzésekben a bácsi kila ritkábban tűnik fel ugyancsak a török hadseregnek történő szállítások alkalmával: 1686 januárjában Kecskemétre érkező körlevél utasította a város tanácsát, hogy Szegedre, ahova a török sereggel együtt Thököly is megérkezett, „...mingyárast 300 bácsi kila árpát, 5.000 kenyeret, 200 juhot, 100 vágó marhát, 200 szekér szénát, 200 oka vaját, 5 öreg szekeret álgýú alá, úgy 24 ökrével legyen, 30 szekereket lövő szerszám alá 6-6 ökrével...”. Néhány hónappal később küldött körlevélben tűnik fel egy újabb elnevezésű kila: „Ti kutyák mingyárt hozzám két esküdt embert külön külgyetek... és 1.600 istámboli kila árpát, annyi lisztet az nép számára...”¹⁴⁷ Ezek minden bizonnyal valamivel eltértek a közönséges kila nagyságától, de kétséges, mennyivel. Sajnos a feljegyzések nem elég szabatosan rögzítik a különféle űrmértékek egymáshoz viszonyított arányát. A török hadseregnek beszolgáltatott gabona rovói, nyilvántartói is több alkalommal önkényesen jártak el, így a viszonylag kevés adat birtokában nehéz a pontos arányokat megállapítani. Szerencsére a helyi termések és dézsmák nyilvántartásakor más mértékeket vettek igénybe.

Számunkra a mezővárosok gabonatermesztésének vizsgálata során a fertály és a negyed pontos meghatározása az igazán fontos. Hornyik János, Kecskemét kiváló monográfusa úgy vélekedett, hogy „Egy fertály vagy negyed száraz mérték nem jelentett egyebet, mint az e kötetben sokszor előforduló kassai köből egy negyedét, vagyis egy közönséges vékát.”¹⁴⁸

Buza János, aki a szomszédos Nagykőrös XVII. századi árviszonyait kutatta, figyelt fel arra, hogy „...fertály szavunk a XVII. században a Duna–Tisza-közének egyes területein mint űrmérték nem egy meghatározott mérő negyed része, hanem egy teljes mérő értelmében volt használatos.” Becslése szerint a fertály 80–125 liter

¹⁴⁵ BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstrom, 1663. 103–105.

¹⁴⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 148–150., ill. 154–156.

¹⁴⁷ HORNYIK János, 1860–1866. II. 452., ill. 458.

¹⁴⁸ HORNYIK János, 1860–1866. III. 89.

gabona befogadására lehetett alkalmas.¹⁴⁹ Azt ő is egyértelműnek veszi – hisz rengeteg adattal igazolható –, hogy a korabeliek számításai szerint egy fertályt négy negyed alkotott.

Annak érdekében tehát, hogy a fertály nagyságát minél pontosabban meg tudjuk határozni, a negyed nagyságát kell pontosan megállapítani. Ehhez elegendő lesz két rövid idézet. Az egyik 1689-ben Kőrösön a kapusok salláriumának kifizetése során készült:

- „1. Csala Lőrincnek adtunk 1 N[egyed] kölest, item adtunk 1 N. kölest.
2. Faragó Istvány kapusnak adtunk kölest 1 v[ékát], item 1 v. Item 1 N kölest.
3. Dombovári Mihály kapusnak adtunk 1. N kölest, item adtunk 1. N kölest.
4. Kis János Semmike (sic!) kapusnak 1 N kölest.
5. Az szolnoki kapusnak mind 2-toknak 29. 8-bris fél-fél fertály kölest adtunk. Pécsi Varga János kapusnak ½ fertály kölest adtunk. Német János kapusnak adtunk 2 N kölest.”¹⁵⁰

Faragó István kapus természetbeni járandósága kétségtelenné teszi, hogy Kőrösön egy negyed két vékával volt egyenlő. Ennek alapján egy fertályba nyolc vékát számítottak.

Kecskemétről is tudunk ugyancsak 1689-ből földre nem érthető példát idézni. A dézsmajegyzéken belül Berta Péter nevét és beszolgáltatott dézsmájának mennyiségét két helyen is rögzítették, ami azért történhetett meg, mivel többen vezették a nyilvántartást. Mindkétszer azonos mennyiséget rögzítettek neve mellett, de szerencsénkre eltérő mértékegységekben határozták azt meg. Az egyik helyen azt olvashatjuk: „5 véka búzát, zabot egy fertályt [hozott]”.¹⁵¹ A másik helyen ez áll: „Búzát 2,5 negyedet, zabot 1 fertályt [hozott]”. Ennek alapján aligha kétséges, hogy a negyed két vékával volt egyenlő, és így egy fertályban itt is nyolc véka volt.

Ha ezek az egyértelmű arányok nem lennének eléggé meggyőzőek, a sok-sok pontosan megadott árak alapján is kiszámíthatjuk, milyen arányban használták a fertályt és a vékát. Álljon itt egy 1703-ból való feljegyzés néhány adata: „35 fertály s két véka árpát vöttem tall. 23, gar. 3. 24 fertály s 6 véka árpát vöttem tall. 16, gar. 3. Item 45 fertály s 7 véka árpát vöttem tall. 30, gar. 2, den. 15.”¹⁵² Mivel a számítási tallér 180 dénárt ért, a számítási garas pedig 30 dénárt, néhány alapművelettel kiszámítható – feltételezve, hogy egy fertályban 8 véka van –, az első és a második esetben egy véka árpáért 15 dénárt számítottak, a harmadik esetben pedig 14,92 dénárt. Ilyen nagy tételben megvásárolt gabonánál érthető, hogy az eladó a minimális különbségtől eltekintett.

Ezek alapján rendkívül egyszerű lenne mind a negyed, mind a fertály nagyságának meghatározása. Azonban ezen a mértékegységen belül is megkülönböztették a kisvékát és a közönséges – ahogy Kecskeméten nevezték – öreg vékát. A kisebb űrtartalmú véka kb. 25 liternek felelt meg, míg a nagyobb kb. 30 liter befogadására volt alkalmas. Tekintettel arra, hogy külön nem jelezték, melyik vékára

¹⁴⁹ BUZA János, 1974. 80–84. Minden bizonnyal benne is kétségek alakultak ki a fertály nagyságával kapcsolatos megállapításait illetően, mivel a nagykőrösi gabonaforgalom elemzése során nem tett kísérletet arra, hogy mai mértékekre átszámítsa az egyes fertályban, illetve negyedben megadott tételeket.

¹⁵⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 150.

¹⁵¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1689. 6–31.

¹⁵² Uo. 1703. 66. A számadáskönyv bejegyzéseiből tucatszámra lehet kiemelni hasonló arányokat igazoló vásárlásokat.

gondoltak, egy kisebb kétely továbbra is fennmaradt. Az viszont aligha kétséges, hogy a Kecskeméten és Nagykőrösön a XVII–XVIII. században használt fertályt 200–240 liter közötti űrtartalmúnak vették. Valószínűbbnek látszik, hogy a kisvékát vették alapul, és így egy fertály kb. 200 literrel lehetett egyenértékű.

Tekintettel arra, hogy a fertály valójában negyedét jelent, kérdés, hogy milyen nagyobb egység törtrésze volt. A kecskeméti adatok alapján joggal tételezhetjük fel, hogy egy kocsira felrakható gabona mennyiségének a negyedét nevezhették a korabeliek fertálynak.¹⁵³

VII. táblázat:

A gabonatermés mennyisége 1672-ben a dézsmajegyzék alapján
(A búzának huszadát, a többi terménynek tizedét kellett dézsmaként beszo­l­gáltatni.)

	A beszedett dézsma negyedben	Az össztermék a dézsma alapján		
		negyedben	fertályban	mázsában (100 kg)
Búza	1 931,5	38 630,0	9 657,5	13 520,5
Árpa	2 115,0	21 150,0	5 287,5	6 874,3
Zab	474,7	4 747,5	1 186,9	1 305,7
Tönköly	8,7	87,5	21,9	30,7
Összesen negyedben	4 530,0	64 615,0	–	–
Összesen fertályban	1 132,5	–	16 153,7	21 731,2

Ahhoz, hogy a Duna-Tisza közén lévő legnagyobb mezőváros a hódoltság alatti gabonatermesztéséről elfogadható képet alkothassunk, hogy ennek a tevékenységnek a város gazdaságán belüli súlyát érzékeltetni tudjuk, mindenekelőtt az egyes években begyűjtött termény nagyságáról kell hiteles adatokat szolgáltatni. Sajnos távolról sem könnyű megállapítani, hogy a város gazdáai az egyes években milyen tömegű gabonát termeltek. Mivel sem a vetések területének nagyságát, sem az átlagos terméshozamot nem ismerjük, erre kizárólag a dézsmajegyzékek alapján tehetünk kísérletet. Az egyes gabonafélékből a dézsma nagyságát – miként néhány határozat idézésével ezt korábban már jeleztük – a sok évtizedes hagyományok figyelembe vételével és a városra nehezedő katonai terhek alapján határozták meg. A gazdákat arra kötelezték, hogy a gabona kinyomtatása után a termény meghatározott hányadát a városházára szállítsák be. E kötelezettségnek minden évben legkésőbb Demeter napig eleget kellett tenniük. A beszedett mennyiséget a főbíró által megbízott személyek vették át és jegyezték fel nyilvántartásukba. Az átvett gabona mennyiségét fertályban, negyedben, vékában, olykor kosárban és zsákban határozták meg. Egy áttekinthető összesítő elkészítése szükségessé tette, hogy mind a három jegyzék anyagának feldolgozásakor azonos mértéket használjunk. Tekintettel arra, hogy az

¹⁵³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b. 157. 1719. május 7-én jegyzete fel a másodbíró az alábbiakat: „Ugyanezen a napon érkezett meg Tóth István Baranyáru­l és 10 kocsin 283 itt való öreg véka búzát hozott, mellyis kocsibérekkel, vámokkal és révbérekkel több 280 tallér, 23 dénár.” A feljegyzés alapján egy-egy kocsira 28,3 véka gabona jutott átlagosan. Ennek negyede, „vier”-tele, azaz fertálya kb. 7 öreg véka volt. Ez kb. 210 liternek felelt meg, tehát egyenlőnek vehették 8 kisvékával.

esetek legnagyobb részében negyedben határozták meg a beszolgáltatott dézsma nagyságát, célszerű volt ezt alapul venni. Az összesítés elvégzésekor – miként a dézsmát beszedők is – egy fertályt négy negyeddal tekintettünk egyenlőnek. A vékában megadott mennyiségnél két vékát vettünk egy negyed értéknek, feltételezve, hogy azonos nagyságú vékára gondoltak. Csupán néhány alkalommal fordult elő, hogy a dézsma mennyiségét zsák számra határozták meg. Vélhetően nem tévedhettünk nagyot, ha ezt két véka nagyságúnak vesszük, bár lehet, hogy ennél valamivel nagyobb mennyiség lehetett egy zsák őr tartalma, és ezért nem vékában határozták meg a mennyiséget. Mivel alig néhány esetben került erre sor, a több ezer véka nagyságát e kisebb pontatlanság érdemben nem módosíthatja. Egy-két esetben kossárral is mérték az egészen csekély mennyiségű dézsmát. Minden esetben két kosár mennyiséget tételeztünk fel egy véka mennyiségnek.

VIII. táblázat:

A gabonatermés mennyisége 1675-ben a dézsmajegyzék alapján
(A búza huszadrészét, a többi termény tizedrészét kellett dézsmaként beszolgáltatni.)

A gabona neve	Beszedett dézsma negyedben	Az össztermék a dézsma alapján		
		negyedben	fertályban	mázsában (100 kg)
Búza	1 690,5	33 810,0	8 452,5	11 835,5
Árpa	1 670,5	16 705,0	4 176,2	5 429,2
Zab	595,5	5 955,0	1 488,7	1 637,6
Tönköly	7,0	140,0	35,0	49,0
Összesen	negyed	3 963,5	56 610,0	18 951,3
	fertály	999,9	–	

A korabeli termelési körülmények között az időjárás még fokozottabb mértékben befolyásolta az egyes években betakarítható gabona mennyiségét, mint napjainkban. Éppen ezért az egyes években készített feljegyzések között az eltérések még akkor is jelentősek lehetnek, ha azonos kötelességtudattal és pontossággal jártak el mind a gazdák, mind a hivatalnokok. A búzatermésen belül a beszedett dézsma nagysága alapján (I. a VII., VIII. és a IX. táblázat¹⁵⁴) számottevő változás érzékelhető. Az 1672. évhez képest 1675-ben csökkent a búzatermésből szedett dézsma és vélhetőleg a termésmennyiség is. Ezt részben a termelésben részt vevő, tehát a dézsmálásra kötelezett gazdák számának csökkenése is előidézhette. 1689-ben viszont a beszedett dézsma erőteljes növekedését láthatjuk. Ennek alapvető oka szinte biztosan az lehetett, hogy a tanács a fokozott katonai szolgáltatások teljesítése érdekében kénytelen volt a korábbi szokásjogot figyelmen kívül hagyni, és a dézsma mértékét számottevően növelni. Miként korábban idéztük, Kecskeméten hosszú időn át a búzatermés huszadát kellett a gazdáknak beszolgáltatni. Még az 1685. évi rendelet is ezt a gyakorlatot erősítette meg. Tekintettel arra, hogy 1686-tól a térséget egyre súlyosabban érintő háború miatt éveken át rendkívüli terhek neheztedek a város lakosságára és annak tanácsára, az 1690. évi statútum alapján már a búzának is tizenötödét kellett dézsmába beadni. Mivel az 1685 és 1690 közötti évekből nem

¹⁵⁴ Elemzésünk során természetesen figyelmen kívül hagytuk a bérelt pusztákon termelt gabona mennyiségét, mivel annak nagyságáról semmi pontosat nem tudunk.

maradt ránk gabonadézsma meghatározására utaló rendelet, csak feltételezhetjük, hogy már 1689-ben is búzából nagyobb mennyiségű dézsmát követeltek. Ha a beszedett dézsma mennyisége alapján a vélhető termés mennyiségére következtetünk, az eredmény ezt a feltételezést mindenképpen megerősíti. Az így kapott számokon belül távolról sem érződik komolyabb hullámvész: 1672-ben 38 630 negyedre volt tehető a megtermelt gabona, 1675-ben pedig 33 810 negyed lehetett a termés, és 1689-ben 39 592 negyed betakarítását feltételezhetjük a jegyzék alapján.

IX. táblázat:

A gabonatermés mennyisége 1689-ben a dézsmajegyzék alapján
(A búzának tizenötödét, a többi terménynek tizedét kellett dézsmaként beszo­l­gáltatni.)

A gabona neve	Beszedett dézsma negyedben	Az össztermék a dézsma alapján		
		negyedben	fertályban	mázsában (100 kg)
Búza	2 639,5	39 592,5	9 898,1	13 857,4
Árpa	1 184,5	11 845,0	2 961,2	3 849,6
Zab	348,5	3 485,0	871,2	958,4
Köles	383,5	3 835,0	958,7	–
Összesen	negyed	4 556,0	58 757,5	–
	fertály	–	–	14 689,5

A fentebbi három táblázat áttekintése során mindenképpen feltűnő, hogy az árpából szedett dézsma nagysága lényegesen nagyobb változást mutat, mint a búzáé. Itt nem hullámvész, hanem folyamatos csökkenést sejtetnek az adatok. Már 1675-ben is nagyobb a visszaesés, mint a búza esetében, 1689-ben pedig e folyamat tovább tartott, holott a búzatermés az 1672. évinél is valamivel nagyobb­nak tűnik.

Adataink szerint a kecskeméti gazdák zabot lényegesen kisebb mennyiségben vetettek. Termesztésében más irányú mozgás figyelhető meg, mint az előző két gabonánál: 1672-höz képest 1675-ben több mint húsz százalékos növekedés észlelhető, 1689-ben viszont erőteljes csökkenést mutatnak a jegyzék adatai. A kb. másfél évtized alatt a korábbinak nem egészen hatvan százalékára esett vissza a termés.

A tönköly és a köles esetében nincsenek olyan megbízható adatok, amelyek alapján érdemi következtetéseket lehetne levonni. Cirokról pedig említés sem történt ezekben a dézsmajegyzékekben.

A termékmennyiség változására két magyarázatot adhatunk. A tatárok okozta rablások és a háborús igénybevétel miatt az igavonók száma 1675 és 1689 között kétségtelenül számottevően csökkent. A lakosság ellátása és a hadseregeknek a kenyérgabona iránti fokozott kereslete pedig arra készítethette a gazdákat, hogy megmaradt kapacitásukat a búzatermelésre összpontosítsák.

Óhatatlanul ingoványos talajra lép az, aki a régi mértékegységekben megadott termékmennyiségeket, terméseredményeket napjainkban használatos mértékegységekben akarja átszámítani, megadni. Mégis a kétségtelenül meglévő kockázatok ellenére csaknem megkerülhetetlen ennek a műveletnek az elvégzése, mivel egyébként kissé levegőben lógnak, számunkra csaknem megfoghatatlanok maradnak a leggondosabban összeállított számsorok is. Tekintettel arra, hogy napjainkban a gabonatermés­sel kapcsolatos mennyiségeket kilogrammban és 100 kilogrammot je-

lentő mázsában¹⁵⁵ szokás megadni, célszerűnek láttuk, hogy néhány elkerülhetetlen átszámítást ennek alapján megkíséreljünk. Ennek során igyekeztünk mindenféle önkényes és megalapozatlan számítási műveletet elkerülni, és eljárásunk korrektségének érdekében pontosan jelezzük a táblázat készítésnél követett eljárás minden lépését. A hivatkozott három táblázatban előbb az egyes terményekből beszedett dézsma mennyiségét rögzítettük negyedbe átszámolva. A következő oszlopban található az egyes termények valószínűsíthető teljes összege ugyancsak negyedben meghatározva, amit a kiszabott dézsma mennyisége és a dézsmálás aránya alapján feltételezhetünk. A harmadik oszlopban fertályba átszámolva találjuk az adatokat. Ennek az átszámítását azért láttuk indokoltnak, mivel a városra nehezedő szolgáltatásokat, az ennek teljesítéséhez szükséges vásárlásokat, az egyes termények árát sorra fertályban határozták meg.

Mivel a három dézsmajegyzékben a különféle gabona mennyiségét mindig ürmértékben szabták meg, előbb indokolt volt, hogy hektoliterbe számítsuk át a kapott végösszegeket. Erre annál inkább szükség volt, mivel újabb bizonytalansági tényező lehet a hektoliterben megadott gabona kilogrammban történő meghatározása. Tekintettel arra, hogy a dézsmaként beadott, de minden bizonnyal a különféle katonai egységek számára szállított termények sem voltak olyan mértékben tisztítva, ahogyan napjainkban a betakarító gépek ezt el tudják végezni, és kétségtelenül számottevő eltérés lehetett az egyes gazdáktól beszedett termékek minősége között is, nem lehetséges pontosan meghatározni, hogy egy hektoliter búza vagy árpa hány kilogrammot nyomott. Itt is kockázatot vállalunk az átszámítással, de fenntartva bárkinnek a lehetőséget arra, hogy pontosabb kalkulációt végezzen. Mint korábban jeleztük, egy fertály 8 kisvékával lehetett egyenlő. Ennek alapján egy fertályt 200 liternek tételeztünk fel. A búza hektoliterenkénti súlyát 70, az árpáét 65, a zabét pedig 55 kilogrammban számítottuk.

X. táblázat:
A beszedett dézsma megoszlása 1672-ben¹⁵⁶

Mennyiség (negyedben)	Búza	Árpa	Zab	Tönköly	Összesen
1– 5	185	179	52	3	114
6–10	83	67	12	–	92
11–20	37	51	13	–	85
21–30	6	9	1	–	31
31–40	3	5	–	–	14
41–50	1	–	–	–	9
51–60	–	–	–	–	5
61–70	–	–	–	–	2
71–80	–	–	–	–	2
Összesen:	315	311	78	3	354

¹⁵⁵ 1876-ig a mázsa 100 fontot jelentett, azaz kb. 56 kg-ot.

¹⁵⁶ BKMÖL IV. 1504/m. 1672. 140–167.

Komoly hiányérzetünk maradna, ha a gabonatermesztés bemutatásakor mellőznénk egy fontos területet. Kétségtelenül az egyik legmarkánsabb mutató e téren az, hány gazda és milyen arányban vett részt az egyes gabonafélék előállításában. A XI. a XII. és a XIII. táblázat e téren nyújthat segítséget. Ezek alapján egyértelmű, hogy a búza – pontosabban a kenyérgabona, amelyen búza, rozs, kétszeres és tönköly érteendő – termesztésére vállalkozott a legtöbb gazda. A családok és a város lakosságának ellátása ezt meg is követele. Mindhárom dézsmajegyzék azt jelzi, hogy a gazdák kb. 90%-a termelt kenyérgabonát, illetve 1689-ben közel 95%-ban. Az árpatermesztés a 70-es években csak kisebb változást (87,8 helyett 83,3%) mutat. Annál feltűnőbb, hogy 1689-re számottevően csökkent az árpát termelők száma (67,6%). Bár a termőtalaj kevés helyen kedvezett e növény termesztésének, a gazdák mégis viszonylag nagy számban vetettek árpát, mivel ezekben az évtizedekben ez volt a legfontosabb takarmánynövény. A kukorica elterjedéséig a sertéshizlaláshoz is leginkább ezt használták. A katonák is a takarmányból követelek legtöbbet. A csökkenést elsődlegesen a háborús pusztítások és a lakosság ellátásának biztosítása érdekében a kenyérgabona iránti fokozott igénnyel lehet magyarázni.

Lényegesen nagyobb hullámzás észlelhető a zab esetében. 1672-ben a gazdák 22%-a, 1675-ben pedig 43,9%-a termesztette ezt a takarmánynövényt, amely a homokos talajon is elfogadható termést hozhatott. A termesztoők aránya 1689-re viszont komolyan süllyedt, 27,9%-ra mérséklődött.

Úgy tűnik, hogy a tönköly termesztése itt nem lehetett igazán széles körben kedvelt, hisz alig néhány gazda adott belőle tizedet.

A kölest viszont biztosan sokan termelték, de a feldolgozó három közül csak egy dézsmajegyzék rögzítette a beszołgáltatók számát. 1689-ben közel azonos számban és mennyiségben termeltek kölest, mint zabot. Ezt a termelése iránti viszonylag széleskörű igyekezetet nyilván a kenyérgabonával szemben jelentkező komoly igény is elősegítette.

XI. táblázat:
A beszedett dézsmamegoszlása 1675-ben¹⁵⁷

Mennyiség (negyedben)	Búza	Árpa	Zab	Tönköly	Összesen
1– 5	173	165	111	–	105
6–10	69	62	23	1	91
11–20	30	32	6	–	72
21–30	4	7	2	–	27
31–40	3	2	–	–	14
41–50	1	–	–	–	4
51–60	–	–	–	–	3
61–70	–	–	–	–	2
71–80	–	–	–	–	2
Nincs jelölve:	9	1	–	–	3
Összesen:	289	269	142	1	323

¹⁵⁷ BKMÖL IV. 1504/p. 1675. 22–126.

Lényegesen nehezebb dolgunk van akkor, ha azt kívánjuk feltárni, milyen társadalmi rétegek és mekkora arányban vettek részt a gabonatermesztésben. Ennek legfőbb oka az, hogy a pontos névsorok, a sok-sok évből fennmaradt adókönyvek birtokában sem lehet elfogadható pontossággal felvázolni Kecskemét XVII. századi társadalmának rétegződését. Ennek legfőbb oka, hogy csak a dicalis adó bevezetése teszi igazán lehetővé, hogy az egyes személyek fontosabb vagyonát, kereseti forrásait együtt tudjuk látni és láttatni. Ezekben az évtizedekben az adózáskor alapvetően a jószágállományt, a készpénzben lévő vagyont és a malmokat vették alapul. Tehát nem vették figyelembe az ingatlanok többségét: a termőföldek tulajdonlását, bérletét, a szőlőbirtokokat, a házakat és a különféle mesterségek üzéséből származó hasznót. A valós vagyoni tagozódást viszont csak ezek együttes ismeretében lehetne felvázolni. Ezek ismeretének hiányában pedig komoly kockázatot jelentene a mezővárosi társadalom leírása.

Ezen korlátozó tényezők miatt itt csak arra vállalkozhatunk, hogy rövid áttekintést adjunk a beadott dézsma mennyisége alapján arról, miként tagolhatók fontosabb csoportokra a gazdák. Az első csoportba azokat vettük, akik legalább 1–5 negyed mennyiségű terményt adtak le. Bár a búzának csak huszadát, illetve tizenötödét kellett dézsmaként adni, a többi terménynél pedig a tizedét, mégis célszerűnek látszott ezt a beosztást követni. Annál inkább, mivel az ide sorolhatók nagyjából önellátásra termeltek, egy részük pedig kénytelen lehetett termését vásárlással, vagy részes aratással kiegészíteni. Öt negyed leadott dézsma kenyérgabona mögött a hetvenes években maximum száz negyed (azaz 25 fertály) termésmennyiséget tételezhetünk fel, amely kb. 35 mázsát nyomhatott. Ez a mennyiség a dézsma, a vetőmag stb. levonásával is egy átlagosan öt-hét fős családnak elegendő lehetett. 1689-ben pedig ennél még jóval kisebb mennyiséggel számolhatunk. Árpából, zabból az öt negyed mögött legfeljebb 50 negyed termés volt, amit nagyjából ugyancsak felhasználhat egy-egy gazdaság. A 6 és 20 negyed gabona leadására kötelezett gazdák kétségkívül már számottevő többletet termeltek, amelyet rendszeresen értékesítettek. Búzából az a gazda adott le 20 negyed dézsmát, aki legalább száz fertály kenyérgabonát takarított be (ez 140 mázsa körül lehetett). Ennek nagyobb részét értékesíthette. Az árpa és a zab esetében érthetően hektoliterben kifejezve is legfeljebb fele mennyiséggel számolhatunk. Ha csekély számban is, de találkozunk olyan gazdákkal, akik ezt számottevően meghaladó mennyiségben vittek vermeikbe gabonát.

XII. táblázat:

A beszedett dézsma megoszlása 1689-ben¹⁵⁸

Mennyiség (negyedben)	Búza	Árpa	Zab	Köles	Összesen:
1– 5	101	128	70	56	57
6–10	105	62	14	22	77
11–20	69	18	4	5	110
21–30	18	4	–	–	43
31–40	3	1	–	–	17
41–50	1	–	–	–	5

¹⁵⁸ BKMÖL IV. 1510/a. 6–31., ill. 38–51.

51–60	–	–	–	–	3
61–70	–	–	–	–	1
71–80	–	–	–	–	1
81–90	–	–	–	–	1
Összesen:	297	213	88	83	315

Ha a három dézsmajegyzék adatait sorra vesszük, azt látjuk, hogy számottevően csökkent a viszonylag kis mennyiségű dézsmát adók száma. A kenyérgabonánál érthetően be kell számítanunk azt, hogy 1689-ben a termék nagyobb arányát kellett leadni. Az árpa és a zab esetében viszont nincsen ilyen befolyásoló tényező, mégis azt találjuk, hogy jelentősen csökkent a viszonylag kis mennyiséget termelők száma: az árpánál kb. 50-ről 40%-ra, a zabnál pedig 34-ről 22%-ra. Ha az árpából és zabból leadott mennyiséget nézzük, azt találjuk, hogy ezt a csökkenést nem ellensúlyozta igazán a többi csoport arányos növekedése. Úgy tűnik, hogy valójában a termelők számának apadását rögzíthetjük, és ezt csak valamelyest ellensúlyozta a piacra nagyobb mértékben termelők száma. Tehát e téren is észlelhető, hogy a háborús rablások, a közbiztonság rendkívüli megromlása a kisebb vagyonnal – főleg kisebb igaerővel – rendelkező termelőket, a távolabbi pusztákon szántóvető gazdákat sújtotta leginkább.

Ha a leadott dézsmá összes mennyiségét tekintjük, a kapott számok ugyancsak ezt a tendenciát rajzolják fel. Az egykori 114-ről 57-re – tehát pontosan felére – csökkent a kisebb mennyiségű dézsmát adók száma. Ezzel szemben a 6–20 negyedlet leadóké mindössze 10 fővel nőtt. Az ennél többet beadók száma is csak 63-ról 71-re emelkedett. Ha tehát beszámítjuk a gabonadézsmá beadásának jelentős megnövelését, itt is a termésmennyiségen belül inkább csökkenést semmint érdemi gyarapodást észlelhetünk.

XIII. táblázat:

A gabonatermelés összetétele a dézsmajegyzékek alapján

	1672	1675	1689
1	66	59	75
2	222	154	132
3	65	110	88
4	1	–	20
Összesen:	354	323	315

A gabonatermelés valós összetételét a XIII. táblázat csak részben tükrözi. Ennek elsődleges oka az, hogy nem észlelhető következetesség az egyes tanácsi határozatokban a dézsmálásra kijelölt növények és a dézsmálás során szedett termények között. Bár a cirkot, a kölest és a tönkölyt is csaknem kivétel nélkül dézsmálásra jelölték, és a dézsmát adók esküjében is legtöbbször megjelentek ezek a termények, ennek ellenére a beszédéstől többször eltekintettek.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Az 1685. évi eskümintá: „Az igaz Isten, az Atya, a Fiú, Szentlélek egy örök Isten téged úgy segítse, mind búzából, árpából, zabból, kölesből, cirokból igazán a dézsmát megadod a várasházához, a szrint az mi illeti, az borból is.” BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 34. Az 1689. évi lajstrom sem a cirok, sem a bor beadását nem tartalmazza.

A csak töredékesen fennmaradt 1663. évi dézsmajegyzék szerint Kamarás Ambrus 10 negyed búzát, 14 negyed árpát, 6 zsák zabot és egy zsák tavaszi búzát adott le. Kalocsa János 16 negyed árpát és 3 negyed tavaszi búzát szállított be.

A tönköly több feljegyzésben számottevő mennyiségben tűnik fel: „Vettünk 9 fertály tönkölyt tall. 8, d. 60.” Az 1675. évi dézsmajegyzék azt jelzi, hogy néhány gazda jelentős mennyiségben termelt tönkölyt. Szücs István 7 negyedet adott le, ami legalább száznegyven negyed termést feltételez.¹⁶⁰ Az is lehet, hogy a tavaszi és az őszi búza között nem tettek pontos különbséget.

Köztudott, hogy a XIX. század derekáig-végéig a köles a tömegtáplálkozás elengedhetetlen része volt. A szárazabb években, vagy a kenyérgabona növekedését zavaró belvizetek, a téli kifagyások esetén az újravetés során a köles megbízható termést hozott, és így termelése, ha nem is egyenletesen alakult, de mindenképpen egyik meghatározó gabonaféleség volt. 1601-ben Buzás Mihály prédikátor díjazásában az 5 fertály búza mellett 1 fertály kölest is kikötöttek. 1602-ben a „Scola Mestört István Mestört városul fogattuk mög... 6 f[ertály] búza, 1 f[ertály] köles...”.¹⁶¹ Ez a termék az 1680-as években különösen fontossá válhatott, mivel a lecsökkent igaerő miatt a talajt nem tudták a szokásos módon megművelni, illetve mivel a sarcolások, az ismételt kenyérgabona szállítások miatt a lakosság mind nyomorúságosabb körülmények közé jutott. 1685-ben csak Úrrétről maradt feljegyzésünk, ahonnan Sánta István 3 negyed, Ellendi János 5 negyed, Tallas Péter 4 negyed és Szücs Ferenc ugyancsak 4 negyed köles dézsmát adott le. Tehát ők átlagosan legalább negyven negyed, azaz 160 véka kölest termeltek. Láthattuk, hogy 1689-ben 83 gazda adott le kölest dézsmaként. Ezeknek az adatoknak a sorát nemcsak bővíti, hanem egyben hitelesíti is a következő néhány adat. A megismétlődő katonai követeléseknek, olykor zsarolásoknak csak úgy tudott eleget tenni a mezőváros önkormányzata, ha kellő tartalékokat halmozott fel. Körültekintő eljárásuknak köszönhetően nemcsak a kínos executióknak tehettek könnyebben eleget, hanem ránk maradt egy ritka érdekes nyilvántartás is. Annyi helyen és oly sokféle gabonát vermeltek, hogy szükséges lett 1689-ben egy nyilvántartást készíteni a város gabonakészletéről.

XIV. táblázat:
A város gabonavermei 1689-ben

Megnevezés	A vermek száma	A termény hozzávetőleges mennyisége
Búza	18	144 fertály
Árpa	24	192 fertály
Zab	3	24 fertály
Köles	13	42 fertály
Ismeretlen	1	8 fertály
Összesen:	59	472 fertály

1663-ban búzából, árpából, zabból, cirokból és tönkölyből szedtek tizedet. BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 57.

1672-ben azt jelölik meg, hogy búza, árpa, zab, cirok és tönköly után kell tizedet adni, de cirok beadására nincs példa. Uo. 1672. 140. 1690-ben a tanácsi határozat csak a búza, az árpa és a zab után teszi kötelezővé a tized beadását. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 40.

¹⁶⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 139., ill. IV. 1504/p. 1575. 102.

¹⁶¹ HORNYIK János, 1860–1866. II. 73–75.

Ez a feljegyzés, amely elárulja, a város milyen tartalékokat halmozott fel annak érdekében, hogy a váratlan sarcolásokat teljesíteni tudják, még néhány fontos dologra derít fényt. Az egyik az a körütekintés, ahogyan behatárolták a vermeket szinte centiméter pontosságra, a másik inkább a gabonák fajtájának semmint a mennyiségének felsorolása.¹⁶² A felvétel időpontjában levő készlet mennyiségét érthetően meghatározhatta, hogy közvetlen előtte való hetekben, napokban milyen követeléseket elégítettek már ki. A tizenhárom verem köles begyűjtése és tárolása önmagában is tetemes mennyiség. Ráadásul ezt a terményt mind étkezésre, mind takarmányként egyaránt használhatták.

A cirok termelése mennyiségben nem vetekedhetett ugyan a többi gabonafélével, de a kertekben biztosan csaknem kivétel nélkül vetették. Valószínűleg nem olyan nagy tömegben, hogy a dézsmálásnál célszerű lett volna ezt is külön nyilvántartani és főleg tárolni. Néhányan viszont komoly mennyiségben is termelheték ezt a nagyobbrészt takarmánynak használt növényt. Király István 1663-ban hat kosár cirok tizedet adott le. 1685-ben Dékány Pétertől a tanács 8 fertály cirkot vett, amely legalább 20–24 zsák terményt jelentett. 1698-ban Hamarika János cirokvetésében Kerekes István sertései olyan mértékű kárt tettek, hogy a bíróság 36 véka cirok árának megtérítésére kötelezte az alperest. Tehát csak maga a kár hozzávetőlegesen 15–20 zsák terményt jelentett.¹⁶³

Tudatában vagyunk annak, hogy nem sikerült egy olyan precíz mérleget készíteni Kecskemét XVII. századi gabonatermesztéséről, mint amilyenekhez napjaink statisztikai felmérései lehetővé tesznek. Abban azonban reménykedünk, hogy az eddigi teljes bizonytalanságot, az eddigi szinte teljes ismeretlenséget érdemben oldani tudtuk, és korrekt adatokkal főbb vonásaiban be tudtuk határolni azokat a kereteket, amelyeket a korabeli dézsmajegyzékek alapján egyáltalán meg lehet rajzolni. Újból hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a számok és arányok mindenképpen a megtermelt gabona minimumát jelzik. Az ismételten felmondott eszközövek, az executorok alapossága ellenére biztosan érdemi letagadások és számottevő mulasztások történhettek, amit az életösztön, a család ellátásának, a gazdaság fenntartásának érdeke megkövetelt és az esetek egy részében a hatóság is hallgatólagosan tudomásul vett. A későbbi technikai lehetőségek, egy teljesebb körű adatgyűjtés minden bizonnyal még pontosabb adatokhoz fogja juttatni a kutatókat.

A város gabonatermesztésére több tényező hatott egyidejűleg. Az első és a leginkább folyamatos a lakosság ellátása volt. Aligha kétséges, hogy békés körülmények között, még a viszonylag szélsőséges időjárás ellenére is, a megtermelt kenyérgabona fedezte a szükségleteket. A dézsmajegyzékek alapján megbecsült 13-14 ezer mázsa kenyérgabona nemcsak biztosan fedezte a 4-5 ezer helyi lakos igényeit, hanem a különféle szolgáltatások egy részére is jutott belőle.¹⁶⁴

¹⁶² A felsorolás első sorai: „A városháza tornácában vagyon 4 verem. Ketteiben vagyon búza, árpa a ketteiben. Sántha Judit nádháza környül töltöttem meg 5 vermeket mind árpával, benn az háрма a hajlékban...”. BKMÖL IV. 1508/c. 1689. Derékadó lajstroma. 228–231.

A különféle feljegyzések szerint az egyes vermekben – a sajátos formában kialakított üregben – legkevesebb 6 fertályt és maximum 9 fertályt tároltak.

¹⁶³ BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 57–65., IV. 1510/i. 1684. 49–72., ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 182.

¹⁶⁴ Hornyik János 20 ezerre becsülte a városban 1686 táján élők számát. Ez a szám nyilvánvalóan erősen túlzott, hisz pontosan száz év és egy igen nagyarányú népességnövekedés után – 1786-ban –, egy alaposnak mondható összeírás során Kecskeméten 22 ezer lakost vettek nyilvántartásba. Az adókönyveinkben a jegyzékbe vett személyek száma 780 és 1100 között változott. Az utóbbiakba már

A XVII. század második felében ebben a térségben kétségtelenül szinte állandósult egyfajta háborús konjunktúra. Bár ez kétségtelenül hatott a termelés növekedésére, a lakosság viszont ennek gazdasági hasznát nem élvezhette. Egyrészt azért mert ez együtt járt a közbiztonság fokozatos és rendkívüli romlásával, másrészt a többlettermelést jórészt a fizikai-katonai kényszer idézte elő. Annak érdekében, hogy az intenzív szolgáltatások, a megisméltendő zsarolások és a váratlan megszállások mellett a lakosságnak is megmaradjon a létükhöz elengedhetetlen mennyiség, eleve többet kellett termelni a normális igényeknél.

A török hadsereg még a békésnek mondható években is rendszeresen megkövetelte, hogy tisztjeinek, katonáinak a mezővárosok és falvak különféle „ajándékokat” adjanak. Kecskemét negyedévenként a következő termékeket szállította Pestre és Budára.¹⁶⁵

A török katonáknak és hivatalnokoknak járó szolgáltatásokat számottevően nehezítette, súlyosbította az a tény, hogy egyrészt a hivatalos kötelezettségeket gyakorta figyelmen kívül hagyva is követeltek újabb szolgáltatásokat, másrészt az, hogy a kiterjedt korrupció miatt a legkülönfélébb személyeknek, tisztviselőknek és azok kajmekánjaiknak¹⁶⁶ kisebb-nagyobb összegeket, ajándékokat fizetni kellett. Amikor 1665-ben „Szabó Györgyöt, szűcs Mátét és Szijártó Mihályt felküldvén Budára az 147 fertály árpával számára ...” akkor „lógóra” 12 forintot, azaz kb. tíz fertály árpa árát szükségesnek tartott a főbíró kezükbe adni, hogy a kötelező szolgáltatást célhoz tudják juttatni.¹⁶⁷

XV. táblázat:

A török tiszteteknek és katonáknak rendszeresen kiosztott ajándékok

	Pesten	Budán	Összesen:
Juh	–	3	3
Bárány	15	40	55
Kalács	11	40	51
Cipó	11	40	51
Sajt	–	5	5
Vaj	1	5	6
Szappan	1	5	6
Tik	–	5	5
Tikmonya	–	5	5
Darutoll	–	3	3

Esetenként nem terményt, hanem készpénzt követelt a pasa. „Kecskemét 156 ház. A fent említett város lakosi a folyó [1673] évben reájok vetett árpapénzt – minden ház után 70 oszporát számítva – megfizették...”¹⁶⁸

bevonták az egyedülállókat és a töredécsaládokat is. Tekintettel arra, hogy egy családon belül átlagosan öt fővel számolhatunk, 4-5 ezer főnél nagyobbra nem tehetjük a város lakosságát.

¹⁶⁵ Ezeket az ajándékokat 1685. május 19-én indították útnak. BKMÖL IV. 1510/i. 1685/1686. 4–6.

¹⁶⁶ Kajmekán = török tisztviselő, írnok.

¹⁶⁷ BKMÖL IV. 1508/c. 1664. 129–157. Ezt a mennyiséget 20-22 szekérral tudták felszállítani.

¹⁶⁸ HORNYIK János, 1860–1866. II. 359. 1674-ben 94 oszporát követeltek, amely 80 tallérnak felelt meg, 1675-ben viszont már 186 tallért kellett küldeni. Uo. 361–362.

Bizonyos esetekben fizettek a követelt gabonáért, de ez az összeg nem fedezte a tényleges árt, és figyelmen kívül hagyták a szállítással kapcsolatos költségeket: „Amely 105 fertály búzát felvetettek budai janicsár agának és az egész janicsár seregnek, fizettek meg az áraban 1 timon híján tall. 124.”¹⁶⁹

Az 1677. évben nem folytatott a török hadsereg e térségben nagyobb hadműveletet. Az itt állomásozó igen nagyszámú katonaság eltartása azonban így is nagy mennyiségű élelmiszert és takarmányt követelt. Nem mondható teljesnek az alábbi néhány adatsor, de mindenképpen jól érzékelteti, milyen méretű terhekkel szembesült rendszeresen egy olyan mezőváros, amelyen belül mindössze 350-400 gazda folytatott gabonatermesztést. „Másodszori felvetés. Másodszor a vezértől felvetett búzába, mely minden harács után 4 negyed búzát vetett fel, azon kiszedett búzában küldöttünk fel Budára Csete Gergely és Harkai István uraimék által 70 fertály búzát fél fertály híján. Azután vezér tolmácsának fertály másfél. Die 13. Martii. Ugyanezen felvetett búzába vittek fel Budára Csete György uraimék fél fertály híján 40 fertály búzát. Item ugyanazon, mikor felvetés búzából adtunk, más kocsiknak 12 fertály búzát. Item más kocsiknak 20 fertály búzát, tall. 40.”¹⁷⁰ Ugyancsak az év őszén további gabonaszállításokra kényszerült a város. A kimutatás szerint szeptember 27-én 113,5 fertály búzát kellett Budára szállítani. Október 9-én 16 szekéren újabb 112,5 fertály mennyiségű gabonát indított a magisztrátus Budára. Az újabb szállítások arra kényszerítették a város vezetőit, hogy két nappal később: „Ugyanezen sereg számára felvetett búza végett, könyörögni, hogy engedjenek a búzából a budai jancsár sereg, küldöttük fel Szűcs Mátét és Kovács Andrást, adtunk költségre nekik den. 20.”¹⁷¹

A következő évekből származó elismervények kétségtelenné teszik, hogy a hasonló követelések, ha nem is pontos rendszerességgel, de visszatérők voltak. Az 1680. szeptember 11-én kelt elismervény azt igazolja, hogy a basa árpájából a kecskeméti 156 ház után 312 kilát felszállítottak. Az 1683. január 4-én kelt elismervény is azt bizonyítja, hogy a 156 ház után 2-2 kila árpát felszállítottak.¹⁷² Tehát nemcsak a termény betakarításakor, hanem a téli hónapokban is szállítani kellett hasonló mennyiségű takarmányt Budára.

Olykor egészen meglepő kérelemmel is előálltak. 1685. november 25-én jutott el Kecskemétre az üzenet: „...azon kérek titeket, nekem kecskeméti bíró... 300 tójást... és egy dézsa szép tarhót [tarhonyát] a Vezér számára hozzatok, maga izente...”.¹⁷³ E kérelem természetesen a legszigorúbb parancsnak felelt meg.

A törökellenes háború legelső következménye az lett a hódoltság falvak és mezővárosok számára, hogy nemcsak a török katonaság számára kellett a korábinál jóval több kenyérgabonát és takarmányt szállítani, hanem a keresztény seregek szertelen igényeit is teljesíteni kellett. A terhek egészét pontosan összeállítani nem lehet. Itt is inkább csak illusztrálni tudjuk ezeket. 1685. október 18-tól 1686 Szent György napig [április 24] csak a kiállított nyugták szerint négy esetben összesen 51 172 forintot kellett a város lakosságának kifizetni. Ezen túlmenően bort, takarmányt és kenyeret 1835 forint értékben kellett adni. Szállítani kellett 8823 kassai köből búzát. Minden köbőlért 4 tallért kellett adni, így a lakoságtól 52 938 forintot

¹⁶⁹ BKMÖL IV. 1510/i. 1676. 162.

¹⁷⁰ BKMÖL IV. 1504/m. 1676. 270.

¹⁷¹ BKMÖL IV. 1508/c. 1677/1678. 282–283.

¹⁷² HORNYIK János, 1860–1866. II. 367–368., ill. 373–374.

¹⁷³ Uo. 446.

kellett csak erre a célra beszedni. A 4842 kassai köből árpáért (egy köből 2 tallér) 14 526 forintot adott a tanács. Ezeken felül adni kellett 41 504 porció kenyeret, melynek az ára 2 490 forint volt.¹⁷⁴

Mindezt megtette az, hogy 1686 húsvétkor a császári hadsereg 14 napot töltött a városban. Az elvett ökrökön, vágómarhákon, teheneken (összesen 1 404 db!) és az elkobzott 388 lovon túlmenően 3 500 kasai köből búzát, valamint 3 280 kassai köből árpát követeltek.¹⁷⁵

Talán ezek az adatok érzékeltetni tudják, milyen hihetetlen kihívásoknak kellett eleget tenni a váratlanul a városra zúduló katonák ellátása során. De ha el is tudták érni, hogy egy katonai egység nem rontott a városra, igényeik kielégítése gyakorta kétségbeesésbe kergethette mind az esküdteket, mind pedig a lakosságot. Veterani tábornok 1687. október 6-án a város határában járván 5 000 db kenyeret rendelt katonái számára. Tehát nemcsak a tetemes mennyiségű gabonát vették igénybe, hanem annak gyors megőrlését és a fában szegény város lakosságától annak megsütését is megkövetelték.¹⁷⁶

Annak érzékeltetése érdekében, hogy nem egyszeri és véletlen esetről volt szó, még egy újabb adalékkal szolgálunk: 1690-ben 200 fertály zabot kellett a város 20 tizedének beszolgáltatni. „Ezt küldöttük az ó portióra kölcsön búzáért.” Március 14-én már a második sarcolás következett: „2-dik vitele az zabnak...” ezúttal 199 fertály takarmányt kellett a gazdáktól behajtani. Néhány héttel később „3-dik vitel zab” során újabb 55 fertály zabot kellett előteremteni és elszállítani.¹⁷⁷ Ezeknek a követeléseknek az ismeretében már érthető számunkra, miért tartott a tanács 1689-ben 59 veremben 472 fertály különféle gabonát.

Tekintettel arra, hogy a török katonaság számára évenként kellett tekintélyes mennyiségű kenyérgabonát és takarmányt előteremteni, a tanács nemcsak a dézsma beszedésével biztosította ezt, hanem lehetővé tette, hogy az egyes gazdák gabonával egyenlítsék ki adójukat. Erre az adókönyvekben sorra lehet példát találni. Ezt a megoldást a kisebb, szegényebb gazdák kényszerből is gyakorta igénybe vették, de a nagyobb gazdák is éltek ezzel a lehetőséggel, mivel a város korrekt módon szabta meg a gabona árát. 1651 januárjában készült a következő feljegyzés: „Az kik adóra árpát vagy zabot hoztanak. Sárközi Pál 47 n[egyed] zabot. Szentkirályi Pál 10 fertalj, f[orint] 11. Kerek Bálint hozott 6 fertalj árpát, 7 fertalj zabot. Varga Andrásné 14 fertalj zabot.”¹⁷⁸

Még gyakoribb volt az az eljárás, hogy a jobb módú gazdáktól alkalmyszerűen készpénzért vásároltak terményeket. Tekintettel arra, hogy ezek az akciók rendre megismétlődtek, a gazdák számára jó alkalom lett terményeik értékesítésére. Ilyen értelemben beszélhetünk egyfajta háborús konjunktúráról, amely a termelők egy része számára alkalmanként számottevő haszonnal járt. Aligha kétséges, hogy Kecskeméten a nagyállattartás és a bortermelés mellett a gabona volt a legkomolyabb termék, ami a helyi árutermelésen belül évtizedeken át meghatározó maradt. A kenyérgabona iránti folyamatos keresletnek volt még egy igen fontos bázisa. Tekin-

¹⁷⁴ HORNYIK János, 1860–1866. III. 375–376.

¹⁷⁵ A várost ért kár 71 705 forint volt. HORNYIK János, 1860–1866. III. 376–377.

¹⁷⁶ BKMÖL IV. 1510/i. 1687. 20–41.

¹⁷⁷ BKMÖL IV. 1508/c. 1690. Kiseb adók lajstroma. A kötet lapjai számozatlanok.

¹⁷⁸ BKMÖL IV. 1510/i. 1677. 9–10.

tettel arra, hogy a lakosságnak legalább fele közvetlenül nem vett részt a gabonatermelésben, állandó és jelentős felvásárlónak bizonyult a legbékésebb esztendőkből is.

Annak érzékeltetés végett, hogy jobban lássuk, milyen mennyiségű gabonát tudtak értékesíteni a gazdák egy-egy alkalommal, amikor a tanács gyors felvásárlásra kényszerült, két évtizedből kétféle összegzést készítettünk. (L.: XVI. és XVII. táblázat.)¹⁷⁹

Az összesítés azt jelzi, hogy 1664-ben a jelzett felvásárláskor 31 gazda adott el takarmányt a tanács számára, 1669-ben pedig 48 fő került a listára. Miként láttuk, a török hadsereg évenként többször is előállt igen tetemes követelésekkel. Éppen ezért feltételezhetjük, hogy évenként akár több hasonló felvásárlásra is sor kerülhetett, és az itt nem érintett gazdákon kívül sokan mások is kihasználták termékeiknek ilyen formában történő értékesítését. Ezek során több esetben számottevő mennyiségű gabonát adott át a tanácsnak a város gazdáinak jelentős hányada.

A 40, vagy annál több negyed takarmányt átadó gazda kétségtelenül komoly többletet termelt, hisz ez a mennyiség legalább 13 métermázsával volt egyenlő. Az igen komoly többletet termelők közül is kiemelkednek azok, akik ennek kétszeresét, vagy akár többszörösét adták el. Ezek száma mindenképpen figyelemre méltó. Köztük van Barkó Benedek, aki 80 negyed árpát, Csaba Mihály, aki 72 negyed árpát, Hegedűs János, aki 72 negyed cirkot, Kalocsa János, aki 160 negyed zabot, Kamarás Ambrus, aki 72 negyed zabot, Nagy János, aki 140 negyed árpát és Tomo Jánosné, aki 86 negyed árpát adott el. Ezek csaknem kivétel nélkül a város jómódú, vagy gazdag emberei közé tartoztak. Nyilván saját gazdaságuk számára a szükséges igényeket messzemenően figyelembe vették. Ezek a termelők az ismételt eladott takarmány fejében készpénzben komoly összeget kaptak.

XVI. táblázat:
Takarmányvásárlás 1664- és 1669-ben
(a mennyiség negyedben)

	1664			1669	
	Cirok	Árpa	Zab	Árpa	Zab
Aracsi Szabó János					10
Aranyi András		12			
Balassa István				56	
Balogh János				36	
Bán György				18	
Barkó Benedek				80	
Benkó Mátyás				54	
Bíró György		4	32		
Bíró János			18		
Bíró Máté		18			
Boda Miklós				44	
Borbély György					17

¹⁷⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1664. 310–312., ill. 1669. 8–10.

Bosdar Mátyás		38			
Bödi András		8			
Budai János				16	
Budai Tamás		5		22	
Csaba Mihály		72			
Csaba János		20			
Csati István				4	
Csete György				24	14
Csizmadia András				24	
Csizmadia György				36	
Csordás Mihály		4	4		
Docsi András				24	
Domokos György				32	
Engedi János				12	
Farkas Péter				13	
Fazekas János				4	
Gatya István				10	
Gazdag Gergely		14			
Hegedűs János	72		28		
István Kovács			10		
Kalán Mihály					10
Kalocsa János			160		
Kamarás Ambrus			72		
Kaszap Gergely				24	
Kemény András		40			
Kis István				14	
Kovács Balázs				42	16
Kovács Mihályné					68
Kovács Pál			11		
Kőrös Ferenc				40	
Molnár Mihály					120
Möncsör Gáspár		8			
Nagy András				46	
Nagy János				140	
Nagy János			12		
Pál Gergely		32			
Pap György					10
Pataki János				32	
Punak János				13	
Rácz Péter				4	
Sajti Gyurka					29
Szabó András			14	4	
Szabó György				40	
Szabó Márton		40			
Szabó Máté					16
Szabó Mihályné			16		

Szana István			36		
Szántó Lőrinc					24
Szentkirályi Pál					40
Szentkirályi Szabó György				3	
Szentkirályi Tot Mihály		16		8	
Szikszai Mihály				45	
Takács András		8			
Takács János sillerétül					24
Tanca Márton		30			
Tok András				18	
Tomo Jánosné				86	
Tot Márton				17	
Tot Mihály				10	
Tóth János		23			
Varga János		9			
Varga Mihály				32	
Varga Tamásné		12			
Vörös Máté		40			
Összesen:	72	433	413	1 127	398
Az eladók száma:	1	21	12	37	13

Ezekon a lajstromokon kívül több más feljegyzés jelzi, hogy kisebb mennyiségben gyakorta vásárolt a város gabonát. „Anno 1663. Ali basa számára az mely árpát vöttünk. Császár Istvántúl vöttünk 10 fertály árpát. Attunk neki az mint az timon jár f. 22, item f. 2 timon féle. Szabó Mártontúl is vöttünk 10 fertály árpát, az mint az timon jár f. 22. Rácz Gergelytúl vöttünk 2 fertály árpát, az mint timon jár f. 4, s egy timon.”¹⁸⁰ Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy ez alkalommal is komoly mennyiségű terményt adott el egy-egy gazda.

Ezeknél jóval bővebb lajstrom maradt fenn 1677-ből.¹⁸¹ Helykímélés végett itt nem név szerint soroljuk fel a gazdákat, hanem az eladott termény mennyisége alapján csoportosítjuk őket. Ez alkalommal több mint másfélszáz gazda neve került be a jegyzékbe. Számuk tehát többszöröse, mint ahányat a hatvanas években nyilvántartásba vettek. Az is azonnal feltűnik, hogy többen voltak, akik egészen kis mennyiséget is átadtak. Több mint száz fő komoly mennyiségű terményt adott el. Azok száma viszont, akik igazán jelentős, 30 negyedét vagy annál nagyobb mennyiségű takarmányt értékesítettek ilyen formában, viszonylag kevés, mindössze 12 fő. Az 1669-ben több esetben észlelt kiugróan nagy mennyiséget pedig senki sem adott el a tanácsnak. (L.: XVII. táblázat.)

¹⁸⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 237–238.

¹⁸¹ Uo. 1677. 254–261.

XVII. táblázat:
Gabonafelvásárlás 1677-1678-ban

A vásárolt gabona (negyedben)	Árpa	Zab	Köles
0– 5	30	7	3
6–10	42	4	4
11–20	52	3	–
21–30	22	2	1
31–40	7	3	–
41–50	1	–	–
51–60	1	–	–
61–70	2	–	–
71–80	–	–	–
81–90	1	–	–
Összesen:	158 fő	19 fő	8 fő
A vásárolt gabona	2 346 negyed	253 negyed	61,5 negyed

A táblázat adatai kétségtelenné teszik, hogy ekkor és még igen sok alkalommal valóban tömeges méretű felvásárlásra kényszerült a tanács, hisz a kecskeméti gabonatermesztők kb. fele érintett volt. A felvásárolt mennyiség is érzékelteti, milyen arányú szervezőmunkára kényszerült időről időre a helyi közigazgatás. A megvett árpa mennyisége kb. 760 mázsa lehetett. Ezt a rakományt 80-90 szekér tudta azután a török katonaság számára elszállítani.

Ezek alapján aligha kétséges tehát, hogy a gabonatermesztés évtizedeken át sok gazda számára igazán jövedelmező foglalkozás volt. Évek során az adófizetők jelentős része igen komoly bevételekhez jutott. Ezeket az értékeket azonban felhalmozni igazán nem tudták, mivel néhány éven belül vagy a rablók, vagy az adószedők kezébe kerültek.

Teljességgel érthető, hogy a méreteiben rendkívüli, időzítésében pedig elég rapszodikus követeléseknek saját termése alapján nem tudott a város közössége mindig eleget tenni. Így nem volt ritka eset, hogy közelebbi és olykor távoli településekről, vidékekről kellett a hiányzó mennyiséget megvásárolni és elszállítani. E téren sem törekedhetünk teljességre, és csak néhány példával érzékeltetjük a városra nehezedő rendkívüli feladatokat, terheket. 1663. május 20. „Tar Györgyöt, Rác Gergelyt Halasra küldvén, Kelebire árpa venni, mikor Kenan vezér alá akart menni. Adtunk 25 aranyat, költségre is adtunk nekik f. 1.”¹⁸² 1681. március 12. „Szentesi árpáért tall. 20.” 1681. október 15. „Szentesen vett árpára adtunk... 117 tallért, 2 garast.” „Halasi Embertől zabot 29 fertályt vettünk garason 161, egy dénaron.” 1682. február: „Szentesről hoztunk árpát, minden költségével együtt tall. 125.”¹⁸³ 1682. november 30. „Földváron árpát vettünk 10 tallér.” December 16. „Bácskára [és] az Tiszán túl küldvén emberséges embereket árpát keresni, venni, költségre adtunk 6

¹⁸² BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 121–163.

¹⁸³ BKMÖL IV. 1510/i. 1680. 73–76., Uo. 1681. 4–8., Uo. 1681. 23–24.

tallért, item 3 garast.” December 25. „Szentesre küldvén Szabó Lőrincet árpát venni, adtunk neki 14 aranyat, garast adtunk 802, den. 8.”¹⁸⁴ Kisebb-nagyobb tételeket gyakran vásároltak halasi gazdáktól is.¹⁸⁵

Ezen beszerzések révén komoly üzleti kapcsolatok épültek ki. A Szegeden élő Katona István kereskedővel hosszú éveken át közvetlen kapcsolatban állt a tanács, aki sorra szállította a megrendelt mennyiségű terményt. 1682. december 3. „Katona Istvántúl, szegeditül, az árpát vettük 92 garason.” 1682. december 13. „Vettünk szegedi embertül 145 fertály árpát 6 garasával fertályát... Item Szabó Lőrinc Szentesre menvén árpáért, adtunk ezen adósságban tall. 90.”¹⁸⁶ 1683. október. „Tizántúl való emberektül vettünk egy negyed híján 55 fertály árpát, fertályát 10 garason, teszen 547 garast.”¹⁸⁷ 1684. július 4. „Szentesiektül vettünk 10 fertály és fél negyed árpát 101 garason.”¹⁸⁸ Az eseteket még igen hosszan lehetne sorolni.

Amikor pedig a törökellenes háború a hódoltság déli részére tevődött át, újabb területekről kellett a hadsereg követeléseit kielégíteni. 1687. július 5. „Zabot hozattam váras szükségire Csaba Mátyással Dömsödrül 800 garas árát, fertálya volt 9,5 garason véve.” Ez év szeptember 30-án. „Szücs Istvánt küldvén Komáromba búza venni, adtam költségre gar. 10.”¹⁸⁹

A fentiek alapján alig hihető, de volt rá példa, hogy Kecskemét segítette ki a szomszédos Nagykőröst gabonával. 1668-ban „...adtunk az kőrösi bírónak, Szepesi Szabó Jánosnak 125 fertály búzát 5 tereh borért.”¹⁹⁰

A kecskeméti gabonatermesztés áttekintése nem lenne teljes, ha nem kísérelnénk meg annak felvázolását, miként alakultak az árak ezekben az évtizedekben. Sajnos számottevő forrás csak a 60-as évektől áll rendelkezésünkre.¹⁹¹ Ettől kezdve az adatok száma jelentős, és mindenképpen alkalmas arra, hogy érzékeltessük a legmagasabb és a legkisebb árak mellett az átlagárak alakulását is. Ezt az áttekintést a XVII. sz. táblázat biztosítja.

XVIII. táblázat:
A gabonafélék árának alakulása

Megnevezés	Mérték-egység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
Abrak	fertály	1676	240	240	240	53
	negyed	1677	60	60	60	5
Árpa	fertály	1662	160	135	152	53
		1663	225	100	156	68
		1664	200	160	176	18

¹⁸⁴ BKMÖL IV. 1510/i. 1682. 39–46., illetve Uo. 1684. 25–31.

¹⁸⁵ A főbírói és az adószedő számadáskönyvekben elsősorban igen sok adat található.

¹⁸⁶ BKMÖL IV. 1510/i. 1682. 3–4.

¹⁸⁷ Uo. 1683. 13–22.

¹⁸⁸ BKMÖL IV. 1508/c. 1682. 251.

¹⁸⁹ BKMÖL IV. 1510/i. 1687. 3., ill. Uo. 1687. 20–41.

¹⁹⁰ Uo. 1668. 69–70.

¹⁹¹ Nagykőrösön a 30-as évektől maradtak fenn a gabonaárakra vonatkozó feljegyzések. Ezeket az adatokat Buza János dolgozta fel: BÚZA János, 1985. 1–57. Valószínűleg Kecskeméten sem tért el ettől nagyobb mértékben az egyes gabonafélék ára.

		1665	200	200	200	18
		1668	100	90	98	43
		1669	80	80	80	7
		1671	100	100	100	22
		1672	140	120	136	11
		1674	120	100	109	48
		1676	240	120	185	95
		1677	280	150	170	48
		1680	180	120	160	19
		1682	226	194	216	229
		1683	400	240	319	188
		1684	560	280	414	150
		1685	1 296	1 296	1 296	1
		1686	630	525	600	10
		1689	267	200	210	53
	fertály	1700	188	188	188	20
Búza	fertály	1599	600	500	550	2
		1671	300	300	300	1
		1672	260	260	260	18
		1676	520	480	515	65
		1677	260	240	250	2
		1680	420	420	420	8
		1681	540	369	563	60
		1682	540	324	527	21
		1683	720	560	587	6
		1684	1 400	560	1 119	8
		1685	1 800	720	1 190	23
		1686	1 260	1 260	1 260	1
		1687	1 050	1 050	1 050	1
		1690	600	300	525	4
	véka	1690	37	31	34	2
	fertály	1695	454	454	454	12
Cirok	fertály	1664	140	140	140	1
		1680	200	200	200	20
		1684	400	400	400	10
		1685	280	280	280	8
		1686	540	430	502	4
	negyed	1689	50	50	50	6
	véka	1689	18	18	18	5
Köles	fertály	1677	100	100	100	9
		1680	200	135	165	90
		1686	420	420	420	1
	mérő	1695	84	84	84	3

Tönköly	fertály	1662	144	144	144	9
Zab	fertály	1663	125	125	125	1
		1664	125	125	125	43
		1668	75	75	75	11
		1669	70	70	70	25
		1671	80	80	80	1
		1672	100	100	100	11
		1674	100	100	100	2
		1676	240	120	135	92
		1677	120	120	120	8
		1680	200	120	190	106
		1681	200	162	194	34
		1684	400	320	350	25
		1686	490	240	455	2
		1687	332	332	332	1
		1689	230	90	200	120
		1690	150	150	150	1
	véka	1690	16	15	15,5	2

Ezek az adatok az elemzőnek több tendenciát és jelenséget is felfednek. Arra viszont kevésbé alkalmasak, hogy megvilágítsák, valójában mennyivel vált vonzóbbá, kifizetődőbbé a kecskeméti gazdáknak a gabonatermesztéssel való foglalatosság. Ezek az évtizedek ugyanis csekély kivételtől eltekintve háborús időszaknak tekinthetők. A kenyérgabona és a különféle takarmányok iránti keresletet nem a lakosság számának, igényének változása indukálta, hanem a hadak járása. Normális, kiegyensúlyozott gazdálkodás feltételei csak évtizedekkel később, a XVIII. században, a háborúk befejezése után alakultak ki. A gazdálkodás számára természetellenes körülmények érthetően természetellenes ármozgásokat idéztek elő. Fel lehet ezek alapján is rajzolni igen látványos grafikonokat, de ezek alig mutatnának többet annál a jól ismert ténynél, hogy a kereslet rendkívül hektikus volt, az árak pedig a katonaság és a hivatalok beavatkozása miatt gyakorta önkényesek, torzak lettek.

Aligha kétséges, hogy egyesek számára ezek a körülmények alkalmasak voltak nyereszkedésre, olykor akár kisebb vagyon felhalmozására is. A létbizonytalanság, a gyakorta megismétlődő beszállások, a rablás határát súroló adókvetések, az egyéni balszerencsék viszont az esetek többségében eltüntették ezeket a gyarapodásokat.

Ezeknek a keserves évtizedeknek pozitív hozadékát elsődlegesen azok látták, akik részben a járványok és a háborús rablások révén elpusztult rokonoktól pénzes kerteket örököltek, illetve azok, akik némely családnak a kíméletlen adóztatás révén előálló kiszolgáltatott helyzetét oly módon tudták javukra váltani, hogy birtokaikat olcsón megvásárolták vagy tőlük zálogba vették. Ezek száma viszont csekély volt. Végeredményben azt fogalmazhatjuk meg, hogy a háborús konjunktúra minden biztonnal érdemben nem növelte a város határában a gabonatermesztésre feltört föld területét, de a már korábban is a gabonatermesztést biztosító pénzes kerteken belül bizonyos koncentráció kétségtelenül végbement.

Amikor a hosszú háború – más néven tizenötéves háború – alatt a hódoltsági mezővárosok egy része lehetőséget kapott a török hatóságtól arra, hogy önkormányzatát ismét felállítsa, nemcsak számottevő lehetőségekhez jutott, hanem rendkívüli terheket is felvállalt. A részleges önállóságnak ugyanis az lett az ára, hogy a török közigazgatás, a török katonaság minden szabályozott és minden önkényes követelését maradéktalanul teljesítenie kellett, a különféle természetbeni, pénzbeli és ingyenmunka terén felmerülő szolgáltatásokat a lakosságtól ki kellett kényszerítenie. Ennek elmaradása esetén ugyanis mind a közösségre, mind pedig annak választott tisztségviselőire részben az elrettentő nyers fizikai megtorlások, részben pedig a megismétlődő pénzbeli zsarolások, büntetések sora várt. Éppen ezért a város tanácsának egyik legfontosabb feladata évtizedeken át az maradt, hogy az adókat beszedje, és az egyéb bevételi forrásaiból minél több pénzt tudjon behajtani. Ehhez kapcsolódott a különféle kenyér- és takarmánygabona rendszeres felvásárlása, tárolása és annak Budára vagy más katonai támaszpontra történő szállítása. Csak másodlagosnak és szinte kivételesnek mondhatjuk a termőföld biztosítását a szegényebb gazdák számára, illetve a rendkívüli állapotok között a gabonafélék árának hatósági megállapítását és annak ellenőrzését.

Az 1660-as és 1670-es évektől kezdve újabb komoly teher nehezedett a lassan kiépülő önkormányzati szervezetre, újabb erők zavarták meg a megszilárduló szokásjogokat. Ezekről az évtizedektől ugyanis egyre fokozottabb formában jelentkezett a feudális földesurak közvetett és közvetlen beavatkozása a birtokaikat képző mezővárosok és falvak életébe. Tekintettel arra, hogy a magyar törvények elég egyértelműen szabályozták a jobbágyok földesúri szolgáltatásait, a terhek teljesítése szabályozottabb körülmények között történt, mint a török hatósággal szemben. Önkényes fellépésükre azonban így is többször sor került. A Koháryak bevételeik növelése érdekében kívánták zsugorítani a város jogállását, és az önkormányzat hatáskörét nyirbálták meg önkényesen, Wesselényi Pál viszont fegyveres erő alkalmazásával kényszerítette ki jogilag alá nem támasztható pénzbeli igényei teljesítését.

3. A kapás- és ipari növények termesztése

A kapásnövények ezekben az évszázadokban lényegében a konyhakerti növényekkel voltak azonosak, melyek már régtől fogva a háztartások elengedhetetlen kellékeivé váltak. Ezek a konyhakertek merőben más jellegűek voltak, mint a korábban ismertetett mezei kertek, amelyeket valójában szántóföldeknek mondhatunk. Részben a város közvetlen közelében alakítottak ki, részben pedig a nagyobb telkek udvarán hoztak létre kisebb kerteket a háztartások igényeinek kielégítése végett.

A városon kívül már az előző században is voltak kertek. Erre utal egy, más vonatkozásban már korábban idézett, 1599-ből való bírói ítélet: „Kovács Péternét azért, hogy a kertekben káposztát lopott, arra ítélték, hogy a káposzta nyakára kötve, a pellengérhez kikötötték.” Hornyik János jegyzeteiből tudjuk azt is, hogy a XVI. század végén más esetekben is „Káposztás kertek említetnek...”¹⁹² Ezeket a kerteket az érdekeltek, a tulajdonosok valósággal megépítették, gondosan körülkerítették. Tekintettel arra, hogy csak a hivatali iratok maradtak ránk, magánjellegű kertek kialakításának módjára nincs adatunk. Mivel a város kénytelen volt Pesten egy szálláshelyet, házat fenntartani az ott gyakran megforduló küldöttei számára, és

¹⁹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 51.

ebben azok ellátást is kaptak, gondoskodni kellett az olcsó zöldségfélékről. Ezért 1677-ben „Vesszőre, tövisre, hogy a pesti veteményes kert megépíttessék, adtunk tall. 1, den. 80. A pesti gazdasszonynak den. 40. Kapupénzre, tövishordóknak tíz oszporát.”¹⁹³ Nyilván hasonlóképpen kellett itt helyben is védeni a konyhakerteket és annak terményeit.

Aligha kétséges, hogy ekkor merőben másként gondozták a virágokat és a kerti növényeket mint napjainkban, de az öntözésre, a kutakra időnként szükség lehetett. E fontos létesítmények elsődlegesen a városban levő házak udvarán épültek, de közutak is voltak. Bár erre a legrégebbi feljegyzésünk csak 1592-ből való, a hivatali procedúra egyértelművé teszi, hogy ezen a vidéken a kutak ásása nemcsak régóta ismert eljárás volt, hanem ezt már sok évtized óta szabályozott keretek között kellett végezni. Szappanos György háza szélén kutat ásott, de a város engedélye nélkül. Mégis hozzájárultak ahhoz, hogy a szabálytalanul ásott kút megmaradjon, de a gémekek az udvarra kellett járni.¹⁹⁴

A tanács régtől fogva feladatának tekintette, hogy a város különböző pontjain építtessen kutakat, melyeket a szegényebb gazdák, zsellérek használtak. Saját üzemei működtetéséhez is több esetben szükség lehetett kutakra. Egy erre vonatkozó feljegyzés a korabeli kútépítéshez is szolgál adatokkal: „Az sajtnyomó házhoz való kútba vettünk deszkákat tall. 3.” A megépített kutak védelme visszatérő feladat volt a rongálókkal szemben: 1645-ben tíz embert büntettek meg e vétség miatt.¹⁹⁵ Tudjuk, hogy a kutak készítése mindig jelentős költséggel járt. A tényleges összegre is van adatunk: 1659-ből. „Az mely 52 tallérokat fizetett a város 3 kutak megcsinálásáért...” tetemes összegnek számított, és érthetővé teszi ezek védelmét.¹⁹⁶

A városon kívül is szükségessé vált, hogy a természetes vizeken és kopolyákon kívül ásott kutak segítsék az állatok és a pásztorok ellátását. Egy 1676-ból való bírói ítélet utal „Boda Gergely szállításánál a kútnál” történt sérelemre. Kétségtelen, hogy nem egyedi esetről van szó. A jelentősebb gazdák szálláshelyeiken ekkor már késztettek kutat. Ugyancsak egy bírói ítéletből tudjuk, hogy a Nyomáson a város csordája számára csináltak kutat.¹⁹⁷

Konyhakerti növényeink közül a káposzta nélkülözhetetlenek számított már a középkor óta. Így termelése megkerülhetlenné vált. Amikor 1600-ban Búza Mihály prédikátor Tolnából Kecskemétre telepedett át, fizetésének tételei között található „száz fű kápiszta”.¹⁹⁸ A notárius és a város több alkalmazottjának conventió-jában is évtizedeken át fellelhető az 50 fő káposzta.¹⁹⁹ E növény fontosságát, értékét növelte az is, hogy a török katonák és tisztviselők rendszeresen követeltek jelentős mennyiségű káposztát a várostól. Mivel Kecskemét körül alig akadt erre igazán alkalmas földterület, még a háztartásokhoz szükséges mennyiség is szűkösen termett

¹⁹³ BKMÖL IV. 1510/í. Töredékek. 86–89.

¹⁹⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 33.

¹⁹⁵ BKMÖL IV. 1510/í. 1669. 11–13., ill. Uo. Töredékek. 24.

¹⁹⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 65. Sajnos ezek pontos helyét nem ismerjük. Az viszont tény, hogy 1698-ban egy tanúvallomás utal egy „kis homoki kút” léteére. Uo. 178. Ezek száma időről időre gyarapodott: 1704-ből is maradt feljegyzés: „kútcsináló faragóknak adtam 1 tall.” BKMÖL IV. 1508/c. 1704. 231.

¹⁹⁷ BKMÖL IV. 1510/í. 1676. 177. Balassa György a nyomási kútgémet vittel el, ezért 5 garas büntetést fizetett. Uo. 1682. 49–62.

¹⁹⁸ HORNYIK János, 1860–1866. II. 73.

¹⁹⁹ A főbírói és az adószedő számadáskönyveiben évenként külön rögzítették a város alkalmazottainak, cselédeinek bérét, conventióját.

meg. Ezért, ha nagyobb mennyiséget követeltek, távolabbi tájakra kellett a káposztát ismételtén beszerezni: 1662-ben „Nazur számára hozattunk káposztát Sárközről tall. 14.” A következő évben „Rác Gergelyt Szabadkára küldvén káposzta látogatni s venni...” a főbíró. Néhány évvel később azt jegyezte fel a notárius, hogy „Szabadkára adtunk káposztára f. 19, d. 25.”²⁰⁰ Mivel a tanács ezekben az évtizedekben saját konyhát tartott fenn részben a tisztviselői számára, részben pedig a meghívott bírák és a portyázó katonák ellátására, gyakran és jelentős mennyiségben vásárolt káposztát: „Káposztára tall. 14 hetivel.” „Kapisztát várasházához tall. 8 hatával.”²⁰¹

Kecskeméten igen gyakori eset volt, hogy a szőlőkben létesítettek konyhakeretet: „Kovács János... Szántó István káposztás földét, az ki öszeve volt foglalva az szőlővel, és munkája volt rajta, elfoglalta.” Egy másik ilyen értelmű utalás: „...haza hordván a káposztát a szőlőből” a szóban forgó felperes.²⁰²

Ritka az olyan eset, amikor megnevezik azt a helyet, ahol káposztát termeltek. Ezek közül egy kivétel: „Patai András uram főbíróságában az vásárbíró uram hordott 640 fejet, tizedet a Banomból.”²⁰³ Ez a rövid megjegyzés azért is fontos számmunkra, mivel egyértelművé teszi, hogy a város a kertekben termelt jelentősebb mennyiségű káposzta után időnként tizedet szedett. Hogy nem elírásról vagy rossz olvasatról van szó, igazolja egy néhány évvel későbbi adat is: „Bíró János uram főbíróságában az dezma kapostabol szettünk 8 száz feiet, huszonharmat.”²⁰⁴ Ez a két adat valamelyest érzékelteti, hogy a nem igazán kedvező talajadottságok ellenére a lakosság rákényszerült arra, hogy viszonylag komoly méretekben termesse ezt az élelmezésben nélkülözhetetlen növényt. Egyébként nemcsak nyáron és az őszyamán, hanem savanyított formában a téli hónapokban is az egyik legfontosabb zöldségféléként használták a háziasszonyok.²⁰⁵

A másik szinte tömegesen termelt és használt zöldségféle a vöröshagyma volt. A város konyhájára évenként történő vásárlásoknak se szeri se száma. Ez a növény a talajt illetően kevésbé volt igényes mint a káposzta, így valószínűleg fedezni tudták a lakosság igényeit. Más tájakra történő rendszeres vásárlására nincs adatunk. Tekintettel arra, hogy a török katonák is kedvelték, sok esetben követeltek vöröshagymát. A sok közül csak néhány feljegyzésből emelünk ki részleteket: „Markó Ferenc hagymát vitt Budára...” „Vettünk hagymát nazur számára f. 2, den. 2.” „Küldöttünk Ali effendi urunknak 150 oka vöröshagymát...”²⁰⁶ Ez a csaknem kocsirakománnyal felérő mennyiség érzékelteti, hogy milyen váratlan igényekre is fel kellett készülnie a város lakosságának még a konyhakerti termelésen belül is. Nyilván a több irányú igény kielégítése tette szükségessé, hogy az adószedő, illetve a vásárbíró időről időre jelentős mennyiségű vöröshagymát vásároljon fel. Nem ritka

²⁰⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 139–174., IV. 1510/i. 1668/1669. 11., ill. IV. 1508/c. 1663. 121–163. Az érték nagyságának érzékeltetése végett jegyezzük meg, hogy 1662-ben a 14 tallér 22 és fél forintot ért, és egy tehén ára ekkor 6-7 forint volt.

²⁰¹ 1687. október 6., ill. 1688. november 5. BKMÖL IV. 1510/i. 1687. 20–41.

²⁰² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 157., ill. 200.

²⁰³ BKMÖL IV. 1504/p. 1671. 109. Unom-Bánom formájában a mezei kerteknél is feltűnt ez az elnevezés. Pontos behatárolása még nem történt meg.

²⁰⁴ Uo. 1675. 19.

²⁰⁵ A város konyhájáról sem hiányozhatott: „Savanyú káposztát vettem tall. 2. gr. 2, den. 22. BKMÖL IV. 1508/c. 1703. 225.

²⁰⁶ BKMÖL IV. 1510/i. Töredékek, 24. IV. 1508/c. 1662. 218. 1662. szeptember 14. Uo. 1662. 139–174.

eset, hogy 3-5 véka hagymát szerzett be. Ugyancsak gyakori, hogy 20-30 fogás hagymát vett, de előfordul, hogy 60 fogást is vásárolt.²⁰⁷ A háztartásokon belül a hagyma fontosságát mi sem jelzi jobban, minthogy a háborús években árának szertelen emelése és a vele kapcsolatos spekuláció ellen a tanács hatalmi eszközökkel volt kénytelen fellépni: 1685-ben a „Hagymát nem jól áruló emberen vettem garast 4.”²⁰⁸

A vöröshagyma mellett a fokhagyma éppoly ismert és kedvelt volt, de érthetően lényegesen ritkábban és kisebb mennyiségben jelent meg a város konyhájának asztalán és ezért a vásárbíró feljegyzéseiben.²⁰⁹

Utaltunk már arra, hogy a növénytermesztéssel kapcsolatosan kizárólag a különféle hivatalok működése során keletkezett feljegyzésekre vagyunk utalva. Ezért termelésükön belül a folyamatokat nem lehet felvázolni, termesztésük körét és méreteit nem lehet pontosan meghatározni. Csupán néhány utalásra vagyunk kénytelenek hagyatkozni megállapításaink során. A petrezselyemgyökér vásárlására mindössze néhány helyen találunk utalást. Retket, répát jóval gyakrabban szereztek be a város konyhájára, de torma vásárlására is csak ritkán találunk adatot.²¹⁰

A borsó és a lencse ugyancsak régóta elmaradhatatlan kelléke az alföldi konyhának. Fontosságukra a következő idézet jól rávilágít: 1599-ben a vásárbíró meghagyta, hogy a borsót olcsóbban mérjék. Túrós László mégis 12 pénzen mérte, ezért 5 forint bírságot fizetett.²¹¹ A megszokottól magasabb árat nyilván a háborús körülmények között kérhetett az eladó, amit a tanács, mivel tömeges élelmiszerről volt szó, elfogadható keretek között kívánt tartani. Kétségtelenül igen ritkán történik utalás a hivatalos feljegyzésekben erről a hasznos élelmiszerről. Ennek egyik oka az lehet, hogy Kecskeméten a város vezetése nem kényszerült arra, hogy ebből – miként sok más konyhakerti termékből sem – tizedet szedjen. Arra, hogy borsótermesztésre a kecskeméti gazdák nemegyszer komoly méretekben vállalkoztak, félre nem érthető adat áll rendelkezésünkre egy kárbecslés formájában: „Die 24. Aprilis 1678. Én, Szabó József igaz s jó lelkem ismeretei szerint vallom, hogy az elmúlt nyáron Benei földön lévén Király István uramnak egy hold borsója, az őkegyelme szállásán, mikor én láttam, akkor szépen megnőtt borsó volt, térdig ért. Amint értetem magától ő kegyelmétől, fél fertályról vetett borsó volt...”, melyet aztán megettek a város disznái.²¹² Aligha kétséges, hogy a tekintélyes vagyonnal rendelkező gazda eladásra termelte ezt a komoly mennyiséget.

²⁰⁷ BKMÖL IV. 1504/p. 1671. 103–107., ill. IV. 1508/c. 1704. 223–229. Öt véka vöröshagyma ára tall. 3, gr. 4, den. 20. 60 fogás vöröshagyma ára (egyenként 8 dénár) tallér 2, gar. 5, den. 10.

²⁰⁸ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 5.

²⁰⁹ Ezen kevés említés közül néhány: „Foghagymát vettem den 12.” BKMÖL IV. 1504/p. 1671. 105. Továbbá uo. 1674. 114–134.

²¹⁰ BKMÖL IV. 1504/p. 1671. 103–107., 1679. 62–63., IV. 1508/c. 1690. Derékadó 197–205., illetve IV. 1508/c. 1703. 230–231.

²¹¹ A bírói döntést Hornyik János másolta ki az egykori jegyzőkönyvből. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 51. Később is találkozzunk a borsó és a lencse árának limitálásával. Nem tudni, hogy a szűkebb kínálat okozta-e ezt, vagy a rosszabb termés, vagy a csaknem állandósult rossz közbiztonság, amely szinte háborús körülményekkel ért fel. Uo. 1996. 123–124.

²¹² BKMÖL IV. 1504/m. 1677. 239. Kisebbségi tételek vásárlására az adószedő és a vásárbíró feljegyzéseiben több alkalommal találunk adatot. Pl. „Vettem 3 véka borsót, 2 gar. 22 den. számlálván vékáját, térszen tall. 1, gar. 2, den 6. IV. 1508/c. 1704. 226.

A lencse termesztése és fogyasztása hasonló korra tekinthet vissza mint a borsóé. Sajnos az erre vonatkozó adatok még hézagosabbak. A szóban forgó mennyiség is legtöbbször mérsékeltebb, de számottevő vásárlására is van utalás: „Három véka lencséért adtam tall. 1, den. 2.” Ára tehát alig kisebb mint a borsóé.²¹³

A dinnye és az uborka a kecskeméti kerteknek ugyancsak elmaradhatatlan termékei voltak minden bizonnyal évszázadok óta. Ezt érzékelteti az, hogy a legrégebbi írott emlékeinkben nemcsak fellelhető, hanem tömeges fogyasztásuk miatt a tanács ezek árának mérséklésébe kénytelen volt beavatkozni. Utalunk kell arra, hogy a helyi gazdák szabadon adhatták el a város piacán portékáikat, így nagyobb-részt a vidékiekről ide szállított terményekről maradtak fenn feljegyzések. „Egy szenttamási ember 1 forint bírságot fizet, hogy a dinnyét drágán adta.”²¹⁴ Bár a széleskörű kereslet miatt a környező településekről később is rendszeresen szállítottak ide dinnyét, de a helyi termelés is számottevő lehetett. „Kamarás Ambrus szolgálait, földös dinnyéken kapván szekérral, az pásztorok bemondták, fizetett forint 2.” Tekintettel arra, hogy a hivatalok csak akkor avatkoztak be az áru forgalmába, ha rendellenesség történt, csak ezekről az árszabályozásokról és bírói döntésekről vannak adataink: „Márton Pálné die 15. Augusti, adott hírt dinnye felől. Hármával rendeltük neki, hogy adja egy polturán. Comáromi Mihály vásárbíró uramnál lakó Orsik leány hozott két dinnyét mutatóba, hármával hadtuk neki, hogy adja egy polturán. Simon Vargánál lakó leány is behozta a mutató dinnyét. A Jánosnak a felesége, az is vasárnap jött be. Kerek István bátyja mellett levő boltban is raktak dinnyét. Csongrádi asszony is vasárnap hozta be a dinnyét. A Tamás felesége is, egy öreg asszony, az is vasárnap hozta. Harmadik, egy nyomorult guta ütötte legény, a Király István uram gulyása féle az is.”²¹⁵

Úgy tűnik, hogy a tanács elég rendszeresen közbelépett a dinnye árának féken tartása érdekében. 1685. július 16. „Dinnyés kofákon vettem 25 garast... Fileki Anna hamisan árulva a dinnyét, vettem rajta flo. 15.”²¹⁶

Ekkor még természetesnek tűnt, hogy a különféle erre vetődő török katonának a főbíró kénytelen volt dinnyét is vásárolni: „A szelídi pasa tihájának ... dinnyét vettem den. 21.” Néhány nappal később: „...szubasáknak ... dinnyét den. 20.... Item dinnyét nro 60.”²¹⁷

Érdemes megemlíteni, hogy sárgadinnye csak viszonylag későn, 1719-ben tűnik fel a vásárbíró feljegyzéseiben. Ez persze nem jelenti feltétlenül azt, hogy addig nem ismerték, nem termesztették. Inkább azzal magyarázhatjuk, hogy a város konyhájára vagy nem vettek, vagy pedig nem tartották fontosnak, hogy megkülönböztessék. Minden bizonnyal a szabályozások, bírságolások esetében is hasonló okokra gyanakodhatunk.²¹⁸

Az uborka a kertek nem kevésbé közkedvelt terméke volt, mint a dinnye, mégis lényegesen kevesebb adat maradt fenn róla. Nyilván azért, mert kisebb tömeget tudtak értékesíteni, és árusítóik ritkábban ütköztek a hatósággal. A város konyhájára

²¹³ BKMÖL IV. 1504/p. 1671. 104., 1674. 114–134., ill. IV. 1508/c. 1704. 225. és 232.

²¹⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 45.

²¹⁵ BKMÖL IV. 1508/c. 1677/1678. 290–291.

²¹⁶ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 6–9. A város konyhájára is igen sok alkalommal vásároltak dinnyét. L.: IV. 1504/p. 1679. 62–63. és a különféle számadáskönyvekben passim.

²¹⁷ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 16–29.

²¹⁸ „Sárgadinnyét vettem 20 pénzen. BKMÖL IV. 1504/p. 1719. 1.

a nyári hónapokban rendszeresen vásárolták. Erre annál inkább szükség volt, mivel a hívatlan vendégek, a török tisztok rendszeresen jelentkeztek: „Uborkát vettem a török vezér számára den. 28.”²¹⁹

A korabeli rossz közlekedési és szállítási lehetőségek arra kényszerítették a gazdákat és településeket egyaránt, hogy minél több területen legyenek önellátók. Néhány ipari növény termesztését még akkor is fel kellett vállalniuk, ha az nem is hozott olyan nagy termést, mint más, sokkal kedvezőbb talajon. Érthetően itt is csak néhány véletlenszerű utalás, egy-egy vásárlás rögzítése alapján kapunk hozzávetőleges képet. Búzás Mihály prédikátor díjazásában 1601-ben egyik fontos tétel a fél fertály lenmag. A következő évben a scola mester is hasonló mennyiséget alkudott ki maga számára.²²⁰ Ezek az adatok arra vallanak, hogy nemcsak a textíliák létrehozásának volt régtől fogva nélkülözhetetlen alapanyaga, hanem olajkészítés céljából is termesztették. A következő adat évtizedekkel későbből való, de a megszakítás nem a len termelésében, hanem a ránk maradt iratokban keletkezett. 1663-ban jegyezték fel az adószedő lajstromában: „Fél fertály lenmagot vettünk tall. 1.”²²¹ Ez kb. két zsákot töltött meg. Ebből az adatból sem tudjuk meg, hogy vetőmagnak szánták vagy feldolgozásra. Az viszont egyértelmű, hogy hasonló mennyiség csak ott jelenik meg a piacon, ahol számottevő termelés folyik. Egy újabb, ezúttal a vásárbírótól származó feljegyzés pedig félre nem érthetően arra utal, hogy a lenmagot olaj készítésére maguk a tanács hatáskörében működő gazdasági egységek is használták: „...lenmagtörőnek adtam d. 12.”²²²

Úgy tűnik, hogy a konyhakerti és más kisebb mértékben termesztett növények iránti jelentős kereslet miatt az árak alakulásába a tanács gyakorta, vagy talán rendszeresen beavatkozott, és rendeletekben szabályozta azt. 1679. március 8-án, „Dámján Tamás vásárbíró előterjeszti, az árakat állapítsa meg a tanács. Gyümölcs, borsó, lencse ára marad az, amit éppen egy esztendeje állapítottak meg. Viszont a len maghról nem lévén limitatio, mostan arrol így limitáltunk, az lenmagnak negyeddel való mérése legyen négy timonyon fél negyed 2 timon.”²²³

A másik fontos ipari növény, a kender termesztését ugyancsak az igények zavartalanabb kielégítése tette szükségessé. Ennek az árunak az előállítását az is serkentette, hogy a belőle készített kötelek és főként a zsákok iránt a normális helyi igényeket messze meghaladó kereslet alakult ki. Évtizedeken át a török katonaság, majd később a német hadsereg számára rendszeresen igen nagy mennyiségben kellett kenyérgabonát és takarmányt szállítani. A szállításhoz és a tároláshoz elengedhetetlen volt az igen nagy számú zsák ismételt felhasználása. Ennek mértékéről fogalmat alkothatunk, ha meggondoljuk, hogy az évenként akár többször is 60-70 szekér rakomány gabonát kellett Budára vinni. Mivel egy szekérre átlagosan hét fertály gabonát raktak, és egy fertály szemestakarmány szállításához kb. 8 zsák kellett, a főbírónak – többek között – csak a szállítás érdekében évenként sok száz zsákról kellett gondoskodnia. Tekintettel nyilvántartásaink hézagosságára, nem tudjuk, hogy

²¹⁹ BKMÖL IV. 1504/p. 1679. 62–63. és passim.

²²⁰ HORNYIK János, 1860–1866. II. 73–75.

²²¹ BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 199–208.

²²² BKMÖL IV. 1504/p. 1675. 200. Olajütők működésére többek között 1703-ból van adatunk. Vida Mihály, aki 10 tallér adó fizetésére volt kötelezve, a következő módon rótta azt le. „5 olaj sütő olajt adott; egy vágót 3 tall. 3 gr.; két borjas teheneket tall. 8, 5 gr.” IV. 1508/c. 1703. 41.

²²³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 123.

rendszeres volt-e az a gyakorlat, amelyről az 1675. és az 1676. évi dézsmajegyzékek tanúskodnak.²²⁴ Ezekben az években a családfőket arra kötelezték, hogy egyéb szolgáltatásaik mellett egy-egy zsákot adjanak be a városházához.

A város határában kenderföldek létrejöttére csupán egy-egy tanácsi határozat és bírói döntés alapján tudunk minden kétséget kizáróan következtetni. Méreteikre már ezek sem utalnak. A kendert termelők számára pedig egyáltalán nincs adatunk. Így a termés eredményét sem tudjuk még csak felbecsülni sem. „Midőn a juhászok rendtartásáról deliberalna az becsületes tanács... kérte meg a becsületes tanácstól Czéh Györgyné vejének, Uczay Szűcs Istvánnak a Banomban levő pallagját, melyet 11 esztendőktől fogva csak kenderföldnek [használt ?] és kaszált.”²²⁵

A szántóföldek megszerzése érdekében egyesek a földesúr segédkezését is megkívták szerezni. „...Zakri Miklósné megvallotta, hogy eő sem uratul hallotta, sem maga tudta azon kender földet, hanem mások szavára nézve tet panaszt Meltosagos Generalis Kohári István urunk eő Nagysága előtt említett Sárközi Pál urunkra, és ígyis a bizonyosságokra nézve Sárközi Pál Urunk azon kender földnek Dominiúmában maradt.” Néhány évvel később ismét vita tárgya lett egy kenderföld: „Én Nagy Bálint... hitem után igazán vallom, kértem én Péter Deáktul azon kenderföldet, ...de ennekem nem adta, mivel Sárközi Pálnak atta feliben meghis ganozta...”²²⁶ A következő évtizedekben is sok adat igazolja, hogy mind a lent, mind a kendert jelentős mennyiségben termelték a kecskeméti gazdák.²²⁷

A tanács minden tiltása ellenére ezekben az évtizedekben terjedt el egyre szélesebb körökben egy új szokás, a dohányzás. Mivel az új szenvedély kielégítése elég költséges volt, érthetően ezen a vidéken is megpróbálkoztak termelésével. Arról vannak feljegyzéseink, hogy Koháry István egyik szenvedélyének, a pipálásnak biztosítása érdekében többször kért legnagyobb mezővárosának tanácsától nemcsak pipaszárakat, pipákat, hanem kisebb-nagyobb mennyiségben dohányt is. A század végén pedig egymást követik a különféle tiltások és büntetések, amelyek megkísérelték visszafogni a lakosság szélesebb körében is gyorsan terjedő és a tűzveszélyt növelő rossz szokást. Arra viszont nincs utalás, hogy a gyorsan bővülő igényeket honnan elégítették ki. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a komoly kiadást jelentő készletek beszerzését többen igyekeztek saját dohánytermesztéssel helyettesíteni, sőt egyesek bevételeiket is igyekeztek ily módon gyarapítani. Az állami monopólium érdekeinek érvényesítésére ezen a vidéken csak 1702–1703-ban nyílt lehetőség. A szolgabíró egymásután két körlevelében is követelte, hogy a megtermelt dohányt senki „...jószága elvesztése alatt ne merészelje eladni, hanem Budán arra rendeltetett commissariusnak, kiis az árát úgy adja mint más...”²²⁸

4. Takarmánytermesztés

A mai értelemben vett takarmánytermesztésről a XVII. században alig beszélhetünk. Még Hollandiában is csak a század második felében terjedt el a takarmánynövények termelése. Európa többi részén a hagyományos formában biztosították a

²²⁴ BKMÖL IV. 1504/p. 1675. 22–126. és Uo. 1676. 128–190.

²²⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1674. 1.

²²⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 130. és 137.

²²⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 47–48.

²²⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 199. és 201.

jóságok téli takarmányát. A szemestakarmányt elsődlegesen a hátaslovak és az igáslovak egy részének biztosították.

A szarvasmarhák, a lovak és a juhok számára, a szükséges szalastakarmány tömeges előállítására nem csekély gondot jelentett. Ennek érdekében minden lehetséges mellékterméket hasznosítottak. Végszükségben gyékényt és nádat is adtak a jószágoknak. A köles szalmája elsőrendű szalastakarmány volt. Még a búza szalmáját is sok esetben fordították takarmányozásra, a rozs szalmáját elsődlegesen zsupnak, a töredékesebb részét pedig alom céljára vagy tüzelésre fordították. Az építkezésnél is fontos kellék volt ez a melléktermék.

Nem véletlen, hogy mind a török, mind a német katonaság követelt szalmát a maga számára. 1685-ben érkezett Budáról a parancs: „Császár számára sárba való búzaszalmát és polyvát hozzatok, Kecskemét várasa 10 szekér szalmát és 30 zsák polyvát, Kőrös várasa 15 zsák polyvát és 6 szekér búzaszalmát.”²²⁹ A tél folyamán a főbíró feljegyezte: „Szána Szabó Istvánnak adtam 8 timont és 8 parát, viszen 10 szekér szalmát Budára.”²³⁰ A szállítási költségek megtakarítása érdekében esetenként célszerűbb és gazdaságosabb volt a követeléseket a Pesthez közeli területekről beszerezni. „Szalma árában küldöttem nemzetes Lendvai úrnak 10 tallérokat, melyet hordatott volt be Pestre ökegyelme az t. n. vármegye impositiújából.”²³¹

A rideg állattartás sem nélkülözhetette télvíz idején a jószágok rendszeres etetését, még ha a szabadban teleltek is. Különösen a lovak és az igásörökök kellő erőben való tartása érdekében minden évben komoly mennyiségű széna betakarítása vált szükségessé. Ezen túlmenően évszázadokon át a török, majd az osztrák hadsereg számára kellett a falvaknak és a mezővárosnak tetemes mennyiségű szénáról gondoskodniuk. Kecskeméten is volt a város határában olyan terület, amelyet régtől fogva elsődlegesen kaszálónak használtak: az Úrrét, az Úrrétje elnevezés egyértelműen erre utal. Itt viszont nem alakult ki olyan szigorúan kötött rendszer mint Kőrösön, ahol a háztelek birtoklásához kötődött egy meghatározott nagyságú rét használatának a joga. Itt minden mezei kertet birtokló gazda saját területén belül alakított ki a maga számára leginkább megfelelő nagyságú kaszálót. Erre utaló egyik legrégebbi adatunk 1599-ből való: „Ballószegben, Talfájában, Úrrétjén és Városföldön az elhagyott tanyaföldeket és füves kerteket osztják.”²³² Ez a megfogalmazás egyrészt azt teszi kétségtelenné, hogy a város majd minden régi pusztáján voltak olyan mezei kertek, amelyeket a háborús körülmények vagy elhalálozások miatt időlegesen nem műveltek, és a tanács újabb gazdáknak birtokába adott. Másrészt az is kitűnik, hogy a talaj minőségétől függetlenül a város szinte minden régi pusztáján, területén voltak füves kertek, voltak kaszálók. A későbbi évtizedekből is több esetet találunk, amikor egyértelműen jelzik, hogy a mezei kerteket kaszálónak, vagy annak is használták. „Komáromi Mihály kérte meg Gera György kertjét, az melyet kaszált tizenhat esztendeig. A kert az Nyomás szélén [volt]”. A következő adat egy bírói kihallgatás része: „...kaszáltam egy néhány, azaz 18 boglya szénát Kovács Pál uram kertin...rideg legény ott a szénámnál hált, és ott a széna mellett tüzet rakott...”²³³

²²⁹ HORNYIK János, 1860–1866. II. 442–443. 1685. október 4.

²³⁰ BKMÖL IV. 1510/i. 1685. 24–51.

²³¹ Uo. 1691. 80–83.

²³² Hornyik János feljegyzése az egykori tanácsi jegyzőkönyvből. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 53.

²³³ 1679. január 11. BKMÖL IV. 1504/m. 1678. 312–319. és IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 126.

A széna iránti fokozott igény és a megfelelő kaszálók hiánya miatt régtől fogva több gazda tilosban kereste a maga számára a lehetőséget: 1594-ben „Úr rétin az Város fűvében való kaszálásért 6 fr. bírság.” Egy évvel később: „Nagy Jánoson vett bíró uram 4 ezüst tallért ilyen dologért, hogy az város Rétét el kaszálta.”²³⁴

A város gazdái sok ezer szarvasmarhájuk, több ezer lovuk és még több ezer juhuk számára a külső, bérelt pusztákon is rendszeresen kaszáltattak, gyűjtöttek szénát. 1677-ben „...az Ágas Egyházi teelős pusztán mint béres és tilalmas pusztán levő kaszáló füveket, kiváltképpen telekjét, az holott 70 vagy 80 foglya szénát kaszaltanak azelőtt való esztendőkbén, a Csáki Miklós uram méneses lovai elvesztették egészen... ökegyelmék megtekintvén, megbeszélvén, hogy egészen elvesztették a telekjét, melyben vagyon 5 tallér kár, mivel csak helyyel-hellyel kaszálhatni már rajta.”²³⁵ Ugyanebben az évben „Tarnaki Gergely Varga Mihálynak pénzes kaszása lévén Sz. Lászlón. Jó lelkiismerettel vallja, hogy az kaszált fűvét a Balog István uram juhásza elvonatta s eletette. Azon szerint az boglyák közt lévő sarjút metgette s elvonatta, elrontatta mindenestül a juhokkal.”²³⁶

A török hadsereg számára rendszeresen szállított széna kvótából az ide menekült környező település lakói is kénytelenek voltak kivenni részüket. A szentkirályiak, akik legalább a téli hónapokra Kecskemétre jöttek lakni, a korábbi egyezségnek megfelelően szállították a szénát: „Bíró György uram főbíróságában az szentkirályiak hoztak elsőben 3 szekér szénát. Item Faragó János Sz. Király, hozott egy szekér szénát die 14. Augusti. Die 16. Augusti. Nagy Gergely is hozott egy szekér szénát. 8. 7-bris. A szentkirályiak hoztak 2 szekér szénát.”²³⁷

Egy alaposabb áttekintéshez ismernünk kellene részben azoknak a gazdáknak a számát, akik mezei kertjeiken belül, vagy más helyeken rendszeresen szénát állítottak elő. Erre sajnos megfelelő adatbázisunk nincs. Legfeljebb azt tételezhetjük fel, hogy a jelentősebb vadszám után adózó és mezei kertet is birtokló gazdák gyűjthettek rendszeresen szénát. Sajnos ezek számát sem ismerjük pontosan. Bár nem minden vadszám mögött kell látnunk élő állatot, kétségtelen, hogy a vadszámok alapján adózók csaknem mindegyike tartott jószágot. Éppen ezért legalább egyfajta tájékozási alapot jelenthet a 6 vagy annál nagyobb vadszámot birtoklók száma: 1662-ben 413 családfő, 1676-ban 536, 1684-ben 482, 1695-ben pedig 277 tartozott közéjük.²³⁸ Az is kétségtelen, hogy csaknem minden kertes gazda kénytelen volt legalább két ökröt tartani, és ezek takarmányáról gondoskodni. A dézsmajegyzékekből tudjuk, hogy ezek száma a hetvenes években 354 és 323 között változott, de a külső pusztákon gabonát termelőkkel együtt közel négyszázan lehettek. Ezt az utat követve is oda jutunk, hogy legalább négyszáz olyan gazda volt Kecskeméten, aki számottevő mennyiségű szalastakarmányt volt kénytelen nyaranként betakarítani.

Még egy lehetőségünk van arra, hogy a takarmányozásra szoruló állatok számát behatároljuk. A törökellenes háborúk kibontakozásához, 1684-hez képest 1707-re Kecskeméten a vadszám csaknem tizedére csökkent! Ez az iszonyatos visszaesés a háborús pusztítások, a különféle katonai szolgáltatások és a rablással felérő adóztatás következménye lett. Joggal tételezhetjük fel, hogy az élő állatok száma is – ha nem is ilyen félelmetesen – igen nagy mértékben leapadt. A dicális összeírások ré-

²³⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 38. és 41.

²³⁵ BKMÖL IV. 1508/c. 1677–1678. 292.

²³⁶ Uo. 1677–1678. 202.

²³⁷ BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstrom 1677. 269.

²³⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 124.

vén elég megbízható adatokat kapunk a juhok, a szarvasmarhák és a lovak számát illetően. Az 1707-ben készült összeírás szerint a kecskeméti gazdáknak 5126 tenyészuha volt. Az ígásokrók száma 1118 db. A tehenek száma 942. Ezeken kívül 883 ígáslovat és 377 csikót vettek az adószedők nyilvántartásba.²³⁹ Természetesen nem állíthatjuk, hogy negyedszázaddal korábban ezeknek tízszeresét tenyésztették, tartották Kecskemét határában, de kétségtelen, hogy számuk sokkal nagyobb volt, mint a szabadságharc legkeservesebb esztendejében. Ha csak a dica rovók adataira támaszkodunk, akkor is azt látjuk, hogy 3300 és 4000 között lehettek a takarmányozásra szoruló nagyállatok. A teljes juhállomány pedig legalább 7-8000 darab között lehetett.

Arra viszont semmiféle választ nem tudunk adni, hogy egy mezei kertből, vagy egy egységnyi területről milyen mennyiségű szénát tudtak begyűjteni. Ez még a József-kori összeírások idején is komoly vitát gerjesztett.

A nagy állatállomány számára szükséges hatalmas tömegű takarmány begyűjtése csak bérmunkások alkalmazásával volt lehetséges. A következő, 1592-ből való idézet sokat elárul a Kecskeméten kialakult gyakorlatról: „Cseh András 3 forint bírságra büntetik, hogy kaszásoknak több napszámot adott mint a Város végezte – limitáltak 20 pénzt, s Cseh András 24-et ígért...”.²⁴⁰ Ez az egyetlen bírói végzés is meggyőzhet bennünket nemcsak arról, hogy a tanács a gazdák érdekében szigorúan vigyázott a napszámok alacsony szinten tartásán, hanem arról is, hogy már a XVI. században széles körben alkalmazták Kecskeméten a mezőgazdasági munka különféle fázisaiban a bérmunkát.

Korábban többször is utaltunk arra, hogy a tanács folyamatosan felügyelete alatt tartotta a munkabérek alakulását. Itt egy újabb szűkebb területre vonatkozó szabályozásra említünk adatokat. 1690-ben „Kaszásoknak elrendelt Béri. Egy-egy napra öt-5 poltura, minden egy-egy kaszásnak, valamely ember pedig ezt fölveri, ez rendelésben meg nem áll, 12 ftok a poenaja... munkás is valamely ez rendelésben meg nem áll, és több bért kér, akit rajta érünk méltó büntetését elveszi.” A tanács döntése 1696-ban: „A kaszásoknak béri egy napra legyen 20 pénz. Aki a kaszások közül többet kér s a gazdák közül is ha többet ígér, büntetése lesz 12 ft.” Néhány évvel később: „...az kaszásoknak bére legyen egy hétig 4 m[áriás] gr. és a koldus által ma kiáltassék meg...”²⁴¹

A fenti rövid vázlatból is kitűnik, hogy a széna a korabeli állattartás körülményei között is rendkívül fontos, mondhatjuk, mellőzhetetlen takarmány volt. Az is érzékelhető, hogy megtermelése sok munkával és komoly költségekkel járt. Éppen ezért elkerülhetetlen, hogy röviden érintsük a széna árának alakulását.²⁴² Sajnos itt is meg kell ismételnünk azokat a kényszeredett szavakat, amelyeket már többször rögzítettünk: erre vonatkozóan is csak olyan adataink vannak, amelyeket a tanács hivatalok működésük során voltak kénytelenek rögzíteni, és ezek egy töredéke szerencsénkre ránk maradt. Így csak a század utolsó harmadából, elszórtan tűnnek fel támpontok. Még ezekről is el kell mondanunk, hogy nem egy tájegységről valók, hanem egymástól sokszor távol eső vidékekről. Nehezíti az esetleges elemzést az is, hogy a

²³⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 157–162.

²⁴⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 33.

²⁴¹ Uo. 138., 166. és 192.

²⁴² A széna árának alakulásával foglalkozik Buza János, A hódoltság gazdagparaszti állattartásának néhány kérdése. Szénaárak 1660-ban című munkájában. Miként a cím is jelzi, a vizsgálat időben csak egy szűk szakaszt érint. Adatai közel egy évtizeddel korábbi állapotokra világítanak rá.

hadsereg által megszabott kényszerárak, a hatóságok limitált árai nem fedték a valós árakat. Mégis célszerű egy rövid felsorolásra vállalkoznunk annak érdekében, hogy legalább néhány tájékoztatósi pontot kapjunk.

- 1668. Nyolc szekér széna 9 tallér [a = 225 dénár]
- 1668. Tíz szekér széna 20 tallér [a = 400 dénár]
- 1677. Két szekér széna 4 tallér [a = 480 dénár]
- 1677. Két szekér széna 4 tallér [a = 480 dénár]
- 1683. Két szekér széna 42 garas [a = 840 dénár]
- 1683. Tíz szekér széna 26 tallér [a = 1008 dénár]
- 1684. Négy szekér széna tallér 10 [a = 700 dénár]²⁴³

Ez a néhány adat is jelzi, hogy a háborús években a szénaárak – a gabonaárakhoz hasonlóan – csaknem irracionálisan alakultak. Meg kell azonban említeni, hogy a pénzrontás hatása ugyancsak érvényesült, hisz az ezüsttallér dénárban kifejezett ára alig másfél évtized alatt 200-ról 280-ra emelkedett.

A török hadsereg számára történő szénaszállítások, szolgáltatások olyan gyakoriak, olyan tömegesek voltak, hogy ennek bemutatása külön feldolgozást igényelne. Mégis annak érdekében, hogy ne maradjunk az általánosság szintjén, legalább egy év adatait, a város lakosságára kaszálás formájában egyetlen évben háruló terhet célszerű bemutatni.²⁴⁴ (L. XIX. sz. táblázat.)

XIX. sz. táblázat:
Robotként végzett kaszálás kecskeméten 1664-ben

Társadalmi réteg	Számuk	1	2	3	4	Robotolókok száma	Munkanapok száma	A robot %-os megoszl.
		Hetet kaszált						
Nincstelen	48	4	3	2		9	96	2,6
Törpegazda	291	32	39	34		105	1 272	34,6
Kisgazda	237	41	33	46	2	122	1 518	41,3
Középgazda	137	34	4	5		43	342	9,3
Nagygazda	61	9	3	3		15	144	3,9
Egyéb	79	7	11	6	1	25	306	8,3
Összesen:	853	127	93	96	3	319	3 678	100,0

Először is azt kell kiemelnünk, hogy nemcsak a háborúk idején, hanem a viszonylag békés években is igen nagy mennyiségű szénát kellett Kecskemétnek Pestre és Budára szállítani. Az 1669–1670-es évek fordulója a viszonylag békés, nyugodtabb esztendőkhöz tartozott. Éppen ezért igazán meggyőzőek lehetnek a következő elismervények. „Kecskemét városi jobbágyok ő méltósága (lovai) számára a szokott 200 szekér szénát hiba és hiány nélkül beszállították. Arról kapták e pecsétes jegyet, hogy szükség esetén előmutathassák...1669. Octoberben”. „Miután Kecskemét városa a folyó 1081-dik évre [1670] tartozott 200 szekér szénát Mahmud

²⁴³ BKMÖL IV. 1508/c. 1667. 136–139., IV. 1510/i. 1668–1669. 72–85., uo. 1677. 42–61., uo. 1693. 1–19., uo. 1683. 31–41., uo. 39–46., uo. 1684. 49–72.

²⁴⁴ Az összeállítás IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 2. számú táblázata alapján készült.

basa budai kormányzó ő méltósága lovai számára hiány nélkül beszolgáltatta, arról ezen jegyet kapta.”²⁴⁵

Ennek a hatalmas tömegű takarmánynak csak a felszállítása igen sok munkát és pénzbeli terhet jelentett. Még sokkal többbe került a város lakosságának a megfelelő minőségű széna előállítás, esetenként megvásárlása. Ennek érdekében kellett folyamatosan bérelni többek között a Szentgyörgy pusztát is. Ez tette szükségessé, hogy a fűkaszálás, a széna előállítása érdekében egy-két heti ingyenmunkára, robotra kényszerítsék a gazdákat és a zselléreket.²⁴⁶ A tényleges terheket nagymértékben növelték a járulékos kiadások. A szükséges mennyiséget érhetően több szakaszban szállították fel. Ennek irányítása, a teljesítés mértékének számontartása végett hónapokon át szénabírókat kellett Pesten tartani.²⁴⁷ A végső elszámolás rögzítése érdekében pedig kisebb küldöttségnek kellett Budán megjelennie. A sok közül egy példa: 1676-ban „Budára felmenvén főbíró urammal n. Kamarás Ambrus etc. uraimék, az szénacédulát váltották ki az imrehortól... Cédulaváltás tall. 30. Az imrehor inasának tall. 2., szubasáknak adtunk tall. 1, deákjának 7 timont.”²⁴⁸ Ily módon a kiterjedt korrupció, amely a legfelsőbb körökben is bevett és köztudott volt, a szó szoros értelmében megkerülhetetlené vált. Ezek révén viszont a valós szolgáltatás a hivatalosnál akár 10–15%-kal nagyobb költséget jelentett a város számára.

Mi sem jellemzőbb, minthogy a budai pasa számára szállított szénát Pest alatt szövetségeseivel, a tatárokkal szemben ugyancsak Kecskemét főbírájának kellett védelmezni. „Bíró uram Budára menvén, az mely szénát vezér számára az mely törökök őrzöttek a tatárok ellen Pest alatt, adtam nekik flo. 1, den 96. A pasa szénája rovónak adtunk garas 16.”²⁴⁹

A török kiűzésével sem szűnt meg a városra nehezedő ezen igen súlyos szolgáltatás. Sőt, átmenetileg még növekedett is ez a teher: „Takács István szénabírónak adtam gar. 3, midőn az 400 szekér szénát kezdte hordatni. Szívós Miklóst küldvén Tatáig az széna dolga végett Nánádi uraimékhoz 8. 9-bris [november]. Adtam költségére polt. 18.”²⁵⁰ Teljességre itt sem vállalkozhatunk, csupán még egy kiragadott példával igyekszünk illusztrálni az egykor keserves teljesítéseket: 1692 augusztus 9 és 1693 március 6. közötti hónapokban 113 szekér széna elszállítását jegyezték fel.²⁵¹

IV. A szőlőtermesztés

Az alföldi szőlőművelésről a közelmúltban Égető Melinda készített rendkívül alapos áttekintést, melyben sok új és fontos megállapítást tett.²⁵² Elemzése után aligha kérdőjelezheti meg bárki, hogy az Alföld több pontján, – többek között a

²⁴⁵ HORNYIK János, 1860–1866. II. 357.

²⁴⁶ A jelentős számban fennmaradt robotlajstromok alapján pontos képet lehetne erről a folyamatról készíteni. BKMÖL IV. 1504/m. 1663-tól (1848-ig).

²⁴⁷ 1685. június 17. „Balogh Istvánt Budára küldvén szénabírónak, adtam neki 21 parát”. BKMÖL IV. 1510/í. 1685. 15–22. 1685. július 14. „Vidacz Mátyásnak adtam den. 83, szénabíróságában”. Uo. 1685. július 17. „Vidacz Mátyás szénabírókat újobban felküldvén Pesté, adtam neki 10 parát”. Uo.

²⁴⁸ BKMÖL IV. 1510/í. 1676. 20–26.

²⁴⁹ Uo. 1685. 15–22.

²⁵⁰ Uo. 1690. 3–10.

²⁵¹ BKMÖL IV. 1504/m. 1692. 226–227.

²⁵² ÉGETŐ Melinda, 1993.

Homokhátságon – a szőlőtermesztés kezdete a középkorra nyúlik vissza. Adatainak, érveinek számottevő részét érthetően a korábbi helytörténeti munkákból merítette. Ezeken túlmenően szűkebb vidékünkéről a kezdetekre utaló új adatokat nem tudott közzétenni.

Kecskemét szőlőtermesztésének kialakulásáról Hornyik János munkáiból szerezhetünk legtöbb adatot. Gazdaságtörténeti írásában kiemeli: „De nemcsak a baromtenyésztés s gabonatermesztés terén volt a kecskeméti nép már hajdan elhírhedve, hanem a szőlőművelés, a bortermelés s gyümölcsstenyészésben is már több század előtt nagy előhaladást tett.”²⁵³ Az egész hódoltságot átfogó, és a szőlőtermelés minden fontosabb részét érintő áttekintést viszont nem készített. Bő fél évszázaddal később Szabó Kálmán vállalkozott arra, hogy a kecskeméti szőlőtermesztés múltját és folyamatát a történeti néprajz segítségével a maga sokrétűségében ismertesse.²⁵⁴ Ő viszont a helyi szőlőtermesztés kezdeteit illetően kizárólag Hornyik eredményeire hivatkozott, és tőle is csak néhány adatot idézett. Valójában csupán a sokkal bőségesebb forrásokkal rendelkező XVIII. és XIX. századról adott egy önálló, nagy ívű, minden tekintetben igényes és mindenekelőtt a néprajzi sajátosságokat kiemelő leírást.²⁵⁵ A mögöttünk lévő fél évszázadban ezeket az ismerteket a kutatás érdemben nem bővítette. A város XVI. századi gazdasági életét bemutató munkájában Mészáros László kénytelen volt megállapítani, hogy az időközben publikált török defterek nem utalnak Kecskemét must-tizedére.²⁵⁶ Ezért a szőlőtermesztést nem is érintette. A hódoltság gazdasági életével legutóbb Kocsis Gyula foglalkozott. Munkájában viszont csak a pusztabérleteket, a kereskedőket és tőzséreket mutatta be. Az igen rövid áttekintés nagyjából a XVI. századi állapotokat villantotta fel.²⁵⁷

Írott forrásaink hiánya nem teszi lehetővé, hogy a Homokhátság szőlőművelését a maga folyamatosságában bemutassuk. Sokan idézték már I. Géza királyunk garamszentbenedeki apátság számára 1075-ben kiállított oklevelét, melyben a Felső-Alpáron lévő szőlőkről történik említés.²⁵⁸ Ez az adat kétségtelenné teszi, hogy e tájegységen belül a szőlőtermesztésnek sok évszázados múltja, hagyománya van. Ezt követően viszont erre a foglalkozási ágra vonatkozóan hosszú időszakról nincsenek írott emlékeink. Miként utaltunk már erre, a XVI. századi török defterek sem tesznek említést a három város szőlőtermesztéséről. Égető Melinda a nagykőrösi szőlők XVI. századi létét Balla Gergely krónikájának egyik 1560. évre utaló kitételére alapozza.²⁵⁹ Ezzel együtt megállapítja, hogy „Kecskemét vonatkozásában jóval kedvezőtlenebb a helyzet: korábbi források hiányában a helyi szőlőtermesztésre vonatkozó első írott feljegyzést csak 1599-ből ismerjük”²⁶⁰ A jeles néprajzos-törté-

²⁵³ HORNYIK János, 1860–1866. II. 45–76. és 495., ill. 1927. 76–77. A kecskeméti szőlőtermesztés kezdeteit 1250–1350 közötti évszázadra teszi. Erre viszont bizonyítékot nem tudott felhozni, csak következtetéseire hagyatkozik.

²⁵⁴ SZABÓ Kálmán, 1938. Ő még használhatta a város XVI. századtól folyamatosan vezetett jegyzőkönyveit, amelyek a II. világháború végén eltűntek. Ennek ellenére csak Hornyik nagyon szűkszavú idézeteiből, adataiból emelt ki néhányat.

²⁵⁵ Sajnálhatjuk, hogy több esetben idézeteinek pontos helyét nem jelölte meg.

²⁵⁶ MÉSZÁROS László, 1979. 82.

²⁵⁷ KOCSIS Gyula, 2002. 190–198.

²⁵⁸ HORNYIK János, 1860–1866. I. 194.

²⁵⁹ Itt a szőlőknek pünkösöd havában történő elfagyására utal, ami rendkívül megnehezítette a város borral való ellátását.

²⁶⁰ ÉGETŐ Melinda, 1993. 87.

nész ezen megállapítását kisebb mértékben helyesbítenünk kell. A tematikus feldolgozás rendjét megzavarva a századforduló éveiből összegyűjthető adatokat azért célszerű már itt felsorolni, mivel éppen az ő áttekintése is igazolja, hogy ezek máig kevésbé ismertek, több kutató figyelmét elkerülték. Bízást állíthatjuk, hogy ezek külön-külön is komoly tájékozódási pontok lehetnek, együttesen pedig a leginkább kételkedőket is meggyőzhetik arról, hogy a XVI. század második felében a Homokhátságon széles körű és már komoly hagyományokra épülő szőlőtermesztő és borkultúra volt. Az itt következő adatok kétségtelenné teszik, hogy a kecskeméti szőlőtermesztés meghonosodását legalább évtizedekkel korábbi időre kell tennünk, de erősen valószínű, hogy a kezdetek a hódoltság előtti évtizedekre nyúlnak vissza.

Hornyik János monográfiájának összeállításához a város legrégebbi tanácsi jegyzőkönyveiből és a főbírók számadáskönyveiből sok részletet kimásolt. Tekintettel arra, hogy ezek a kötetek a háború során elvesztek, jegyzetei rendkívül fontossá, mondhatjuk, elsődleges forrássá váltak. Ezekből több olyan adat idézhető, amelyeket munkáiban nem hasznosított, így kevésbé ismertek. A legrégebb tanácsi jegyzőkönyvbe, melyet 1591-ben nyitottak meg, több év anyaga volt bekötve. Az 1597. évi bejegyzéseket tartalmazó részben a 171. és 177. oldaláról másolta ki a következőket: „Szőlők már voltak. Sánta Sebestény 2 fr. bírságot fizetett azért, hogy Varga Péter szöllejébe ment.” A másik idézet egy tanácsi határozat részlete lehet: „A bordézmát igazán be nem adó 8 f. 20 d. bírságot” fizet.²⁶¹ Az első idézet részben azt igazolja, hogy teljesen megszokott, természetes dolog volt a városon belül a szőlőbirtokok léte, amelyek érthetően a helybeli gazdák magántulajdonában voltak, részben pedig azt, hogy ezek védelmére, annak érdekében, hogy mind a termelő, mind a város közössége a befektetett munka eredményét élvezhesse, a tanács már ezekben az évtizedekben is komoly gondot fordított. A második idézet valójában még többet elárul a helyi szőlőkről. Teljességgel nyilvánvaló, hogy jelentős területen folytattak szőlőművelést, hisz a város közösségének a tized beszédéséből számottevő haszna származott. A tanácsi határozat formája és tartalma pedig azt teszi nyilvánvalóvá, hogy már régóta igen szigorúan lépett fel azokkal a gazdákkal szemben, akik a bordézmával kapcsolatos kötelezettségeiknek nem tettek eleget. A büntetést olyan magasra szabta, hogy az elrettentő lehetett: ez az összeg kb. egy tehén árával volt egyenértékű.²⁶²

A következő évből, 1598-ból újabb adatokat mentett meg Hornyik. Az eredeti jegyzőkönyv 266. oldaláról az alábbiakat jegyezte ki: „A Szőlőkről említés van több helyen... a szőlőbeli pincze felől egyez 2 f-ban Fabian Deák Miklós Sz. Lászlónéval.” Az utóbbi megjegyzés több mint figyelemre méltó, hisz az igazolja, hogy kint a szőlőkben is készítettek a gazdák kisebb pincéket, amelyek esetleg kunyhóként is szolgálhattak. Ugyanebből az évből a 301. oldal adataiból ezt rögzítette: „Szőlőpásztor.” Minden bizonnyal a tanács által elfogadott csösz bérével, vagy ennek megbízatásával kapcsolatos bejegyzést tényét vetette papírra emlékeztetőül. A következő oldalon ugyancsak a szőlőkkel kapcsolatos bírói döntéseket talált, és a későbbi anyaggyűjtéséhez támpontként ezt is feljegyezte: „Szőlőbe lopni mentek négyen.” Újabb év – 1599 –, újabb bejegyzés: „A Czeglédiek Kecskeméten

²⁶¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 46.

²⁶² HORNYIK János, 1860–1866. II. 76. Egy ökor ára 6, 10, 12 forint volt. Egy tehén ára hasonlóképpen.

vesznek borokat – 230 forint árút – a bortermesztés tehát jó lábon áll.”²⁶³ Ez utóbbi adat kétségtelenül sokatmondó. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a helyi szőlő- és bortermelés normális körülmények között többé-kevésbé képes volt fedezni a helyi igényeket, sőt szerencsés esetekben más településekre is tudtak belőle eladni.

A szőlőművelésre utaló feljegyzések sorát a következő évekből származó adatokkal folytathatjuk. Az 1598–1602. év főbírói számadáskönyv 31. lapjáról másolta ki: „Góbor János, Pál Jánossal és Hajdár tatárral Szolnokba küldetvén... 1 kosár szöllőt, 41 pint bort...” vitt magával. A következő oldalról: „Angyal Fábían és Hacoka Péter a ’Tatár Császárhoz’ küldetvén, visznek oda... 3 korsó égett bort, 2 kis átalag égett bort...” Néhány sorral odébb ezt találta: „A bíró a vezérhez küldetvén költségre magához vészen 3 f. 8 dénár szőlő-tized pénzt...” A következő oldalakról újabb adalékokat talált a szőlőtermesztéssel kapcsolatosan: „Király István Süveg Tamással és hajdár tatárral Pestre küldetik sz. Demeter nap előtt... visznek oda... 20 pint égett bort...” „Sz. Demeter után harmadnap... a szolnoki bég a városba jövén, csapatával elfogyasztott 97 pint bort... 2 pint égett bort.” Néhány nappal későbből való: „Farkas Lőrinc és Varga Bakos János Szolnokba a béghez küldetvén, visznek ... 1 kosár almát, 12 ½ pint bort...” Egyik esetben sem történt utalás arra, hogy bármelyik ajándékot valamely más településről szerezték volna be. Ez alkalommal azt célszerű kiemelni, hogy alig néhány héten, hónapon belül sok adat található, amelyek közvetlenül vagy közvetve a városban levő szőlőtermesztésre utalnak.

A következő éveken egymást érik a hasonló részletek. Ezek közül is néhányat célszerű még kiemelni, mivel félre nem érthető bizonyítékokat. „1601. Laus Deo sit. Szent Mihály másnapján új szőrént az tatár Murzának halílnak mit attunk Péntökön... Vittenek ki egy átalagbeli az mi kicsin Dézmabor volt...” Tehát a bordezsma rendszeres szedése kétségbe vonhatatlan tény.

Ugyancsak 1601-ben hozott tanácsi döntésből emelte ki a következő sort: „1 szőlőműves ember napi bére 10 pénz.”²⁶⁴ Ugyanebből az évből való a következő kijelentés: „Az Kalmár Márton Szőlőie felere [félére] az meőlliet az Predicatorok bírtanak mith keöltötteönk varasul. Vargha János bíró Vram az Pestul haza iőt 10 forint liszt arabol keöltöt elseő nap rea kesz penszt 7 Embeörnek mecöttenek d. 70, attak 10 penszt egiknek egik[ne]k Tarhora 2 d. hagimat is d. 4, feölös-tökömben...”²⁶⁵ Mindkét adat nemcsak azt bizonyítja, hogy olyan kiterjedt szőlők voltak a város határában, amelyek lehetővé tették egy számottevő társadalmi réteg számára rendszeres bérmunkát, hanem azt is, hogy a társadalmi csoportok közötti konfliktus elkerülése végett a tanács rendszeresen meghatározta a szőlőkben végzett különféle munkák napszámberét. Egyben megtudhatjuk azt is, hogy a prédikátorok számára bérelt szőlő művelésének költségeit a tanács magára vállalta, és a maximált bért magára nézve kötelezőnek tartotta.

Ezek után joggal állapíthatjuk meg, hogy Kecskemét XVI. századi szőlőkultúrájára nem csupán egy-két utalás alapján lehet következtetni. A felsorolt adatok súlyát még növeli az a tény, hogy ezekből az évtizedekből nagyon kevés és erősen töredékes írott emlékünknél menekült meg a pusztulástól. Éppen ezért joggal állíthatjuk, hogy Kecskeméten a jelzett időpontban egy nagy hagyományokon alapuló, jelentős

²⁶³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50–51.

²⁶⁴ HORNYIK János, 1860–1866. II. 49–50., ill. 70. és 76.

²⁶⁵ BKMÖL XIV. 66. Hornyik János kecskeméti főjegyző hátrahagyott iratai. 2. d. 4. tétel. Az 1599–1601. évi főbírói számadás 216. lapjáról másolta ki.

társadalmi csoportokat érintő, a város gazdasági életében igen fontos és széles körben jól ismert növénytermesztési kultúra létét nem feltételezni lehet, hanem sokoldalúan igazolt ténynek kell azt tekintenünk.

A jelzett iratpusztulások miatt a XVII. század első feléből nagyon kevés olyan adat maradt fenn, amely a szőlő- és bortermelés alapos elemzését lehetővé tenné. Szerencsére 1662-től sokkal bőségebb adatokkal dolgozhatunk, de ezek is kivétel nélkül a tanács hivatali munkája során rögzültek. Éppen ezért viszonylag egysíkúak, és csak ritkán teszik lehetővé, hogy összetettebb képet tudjunk a korabeli gazdák szőlőműveléséről felvillantani.

A kevés adat ellenére sem kétséges, hogy a legrégebbi szőlőhegyek a város nyugati és északi részén helyezkedtek el. Szabó Kálmán is felidézte Hornyik megállapítását: „Már a török hódoltság alatt ezen Öreg-hegyekben kifejlődött szőlő- és gyümölcsstermelésünk volt.”²⁶⁶ Ez az elnevezés viszont lényegesen későbbi, és túlságosan is átfogó, több, később önálló nevet viselő szőlőhegyet fog át. Ha megkíséreljük pontos behatárolásukat, éppoly zavarba jövünk, mint a mezei kertek esetében. Egyértelmű utalás, valamely szőlőhegy korabeli nevének említése alig néhány esetben maradt fenn. Ezen kivételes esetek egyike: 1677-ben „...Eözvegy Kovács Mihályné a fiával megh osztozván... lévén egy darab Szőlőjök az Banumban... azon szőlőt is tavaszra kelve osszák két felé Pallagjával edgyütt...”²⁶⁷ Szabó Kálmán ennek alapján állapította meg: „...tehát régi szőlőink egy részét 'Bánumnak' azaz 'Bánomnak' nevezték...”²⁶⁸ Itt pontosítanunk kell a jeles kutatót. Ez a terület Banom, Unom-Banom formában már a mezei kerteknél is előfordult. Tehát azt mondhatjuk, hogy ezen a minden bizonnyal nagyobb területen, a várostól távolabb eső részen mezei kertek, a város alatti másik részen pedig szőlőhegyek voltak. Az viszont aligha kétséges, hogy a szóban forgó szőlőhegy a város északi felén lévő homokos terület lehetett.

A következő évben egy újabb szőlőhegy nevére lelhetünk a kóbor katonák által okozott károk felsorolásában: „Kasza Bence, Tar Mihók mintegy tíz katonákkal a szőlők alatt szállván, estve, hogy elmentek, a szőlőt is az Alsó hegyben tékozoltak.”²⁶⁹ Két évtizeddel későbbi feljegyzésekben, 1699-ben, még egy név tűnik fel: „Csorba István úr vette meg Lipóczi János Ugri nevű szőlőhegyben levő szőlejt örök áron 50 tallérokban.”²⁷⁰

Tekintettel arra, hogy a szőlőkbe fektetett munka jól kamatozódott, széles körben igyekeztek megfelelő területhez jutni és ültetvényt telepíteni. Ez az esetek jelentős részében spontán kezdeményezés és tanácsai ellenőrzés nélkül történt. Egy 1661. évi tanácsi határozatból tudjuk, hogy „Néhai Dora Jánosné Ilona asszony néhai vejivel Kasza [a keresztnév nincs feltüntetve] építettek volt egy szőlőt...”²⁷¹ a korábbi évtizedekben. Bár kevés hasonló esetről maradt feljegyzés, aligha kétséges, hogy széleskörű gyakorlat egyik esetét örökítették meg.

Ezen a jószerivel szabályozatlan állapot megváltoztatásában kívánt segíteni a tanácsnak 1677-ben Koháry István, a város legnagyobb földesura, amikor elrendelte: „Szaz arany büntetése alatt hazat boltot szőlőt senki a varas rendesen kívül ne

²⁶⁶ SZABÓ Kálmán, 1938. 10.

²⁶⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 116.

²⁶⁸ SZABÓ Kálmán, 1938. 16. Sajnos ő sem tudta pontosabban behatárolni ennek a helyét.

²⁶⁹ BKMÖL IV. 1504/m. 1678. 217.

²⁷⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 189.

²⁷¹ Uo. 81.

csinállyon...Szőlő hegyet és földet senki masutt ne foglallyon, hanem az hol eddig voltak. ”²⁷² A megélénkülő kurucmozgalom, majd a törökellenes háborúk nem kedveztek a tartós és kiegyensúlyozott jogi keretek, birtokviszonyok kiépítésének. Sem a város, sem a földesúr nem tudott igazán érvényt szerezni a meghozott szigorú rendeletnek. Éppen ezért 1691-ben egy átfogó földesúri státútum keretein belül jóval részletezőbb megfogalmazás készült. Ennek egy viszonylag hosszabb részét célszerű idézni, mivel egész sor igen fontos adat található benne, melyekre később többször hivatkozni kell. „Az mi a szőlő hegyek dolgát illeti, jóllehet a Szolnok fele a várostul járó utt mellett jobb kez felől is az kit Szár homokának hitak, annakelőtte mind marhájáró s szabados pascuatio volt, és azt a darabot nemely privat emberek az város rendelése kívül árkolták s fogtak fel szőlőknek. Mindazáltal mint hogy szaporodik a város lakosa s népe, hogy szegénynek jusson szőlő, az mint lehet, és ne panaszkodhassék, consential a város, hogy azon Szár homok nevezetű hely szőlő hegy legyen, de úgy, hogy azok között oszójjon fel, kiknek másutt szőlejek nincsenek, egyenlő mértékkel kinek, kinek értéke szerint. Az peniglen senkinek meg nem engedtetik, hogy a szőlők között valaki őszi vagy tavaszi vetést tégyen, hanem a szőlő hegy szőlőknek maradgyon, s az szántást szántó földön kövesse a hol illik, alioquin az ki ellenközött, és mást ez ellen cselekszik, az olyan meg szántott szőlőt a város vegye el, adgya annak, akinek szőlője nintsen. Értésére legyen az is kinek kinek, hogy az ki akárminemű szín alatt, akár szüksége miatt szőlejét el adgya pénzen másnak, az helyébe fel fogásra néki új szőlő nem adatik, mert így ha minden el adónak az eladott helyében más hely mutattatnék világos nagy tősérkedés és hasonló állapot következne belőle, nem különben mint a marhával való kereskedés, a város határanak és az közönséges jónak nagy kárával. Ezen Szár homokon kívül újonnan a város rendelkezés kívül némely privat emberek által foglalt új szőlőhegyek pedig, annyiban, az mennyiben az város közönséges javának és az marhák pascuatiojának ellenére vadnak, tollálatnak és annihiláltatnak, és kiknek kellessen meg maradni s némelyeknek el romlani a becsületes város rendelkezésében s dispositiojában maradnak, és ha itt is szőlőhegy rendeltetik, az szegénység között igazán oszójjon fel. Ezen perimentum irántis az ki az város rendelkezés kívül cselekszik az feljebb meg irt büntetést el nem kerüli.”²⁷³

A rendelet nem hagy kétséget afelől, hogy a század utolsó harmadában jelentősen megnőtt a város körül a szőlőterületek mérete. Ezt részben a bor iránti fokozott kereslet, részben pedig az ide menekülők nagy száma segítette elő. Valójában kettős folyamat ment végbe ezekben az évtizedekben. A megnövekvő igények kielégítése érdekében új szőlőhegy jött ugyan létre, és ezen kívül is sok helyen ültettek szőlőt, de a különféle feljegyzések azt is kétségtelenné teszik, hogy a régi szőlők egy részéből szántóföldet választottak le. „Az kik régi pusztult szőlőjükből szántóföldet csináltak, azokat más emberek szőlőföldnek megkértenek az Becsületes Tanácstul.” Ezúttal 8 elpusztult szőlőhelyet adott a magisztrátus a kérelmezőknek. Ez az eset távolról sem volt egyedi. Négy évvel később, 1698-ban ismét foglalkozik hasonló ügyekkel a tanács: „Minthogi világosságra jött, hogy némely Emberek

²⁷² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 24.

²⁷³ Uo. 43.

Szőllője között oly darab földeket tartanak, az kihez kaszáló füvek vannak, azért ugi rendelik és determináltak eő kegyelmek, hogi az szőlők között lévő fűvet le kaszáltassék és az becsületes Város számára hordgyák...²⁷⁴

Miként utaltunk már rá, Szabó Kálmán rendkívül fontos munkájában részletesen a XVIII., de igazán sokoldalúan csak a XIX. század szőlőkultúráját mutatja be. Bár a XVII. századból csak néhány elszórt adatot lehet e témához összegereblyézni, ha hézagosan is, de megpróbáljuk néhány adat felhasználásával a szőlőművelés munkálatait felidézni.

A tanács és vele egyetértően Koháry István földesúr hosszú időn át tiltotta, hogy a gazdák a városból kiköltözzenek: „Parancsolom negyven tallér bírságh alatt senki az városul az kertekre ne mennyen házakat csinálni és lakni...²⁷⁵ A mégoly szigorú tilalmak azonban a hasznossággal, az érdekekkel nem tudtak igazán versenyre kelni. Ezért 1708-ban újabb intézkedésre volt szükség: „akik tovább is álnokul magukat és jószágukat a szőlőkben lappangtatják és a közönséges szükségre, (szóval a köz részére) tövishordástól” és más szolgáltatás alól magukat kivonják, katonai erővel kényszerítik a városba visszajönni. Azt viszont nem tiltotta a tanács, hogy a mezőgazdasági munkák idején azok a szegényebb gazdák, akiknek nem volt igavonó jószáguk, és fuvarozásra nem voltak kötelezve, kint lakjanak. „Szőleinkben a szerszámok tartására, vagy tavasztól őszig való lakásra már századokkal ezelőtt voltak kunyhók.”²⁷⁶ Ilyen kunyhó, illetve pince adásvételére 1598-ból van adatunk. Tóth János 1698-ban készített végrendeletében olvashatjuk. „...szőlőből hagyom a házzal való nagyobb pásztát [feleségemnek]...”. Itt tehát egy komolyabb építményről testált a gazda.²⁷⁷ Egy újabb adat 1701-ben lejegyzett tanúvallomásból való: „...a fatens Kis Mihály nevű legénnyel a kunyhó előtt a szőlő hátyán ülven, látta, hogy Thoth János a kunyhóba ment, és a kapás is kenyér szegni bément volt az kunyhóba...²⁷⁸ Mivel a kunyhó a szőlő ingatlan szerves része volt, a végrendeletekben is csak akkor említik, ha valamely pásztát kívánják vele, helyével megjelölni, miként korábban is láttuk. Ezt igazolja egy későbbi évtizedekből fellelhető adat: „Az szőlőből pedig Örsébet lányomnak az kunyhón innen lévő két pásztát [hagyom].”²⁷⁹

A szőlőhegyeken a munka a XVII. században is kora tavasszal elkezdődött. A ’nyitás’ kifejezés a XVII. századi iratokban nem tűnik fel, de valószínű, hogy a kapálás fogalomköre erre is kiterjedt. Tekintettel arra, hogy az egyik legnehezebb és egyik legfontosabb tavaszi munka volt, aligha kétséges, hogy a kapálásra vonatkozó utalások, munkabérek erre a munkafázisra is érvényesek.

A szőlővel kapcsolatos tavaszi munkák már a XVI. században a metszéssel kezdődtek. Erre korábban már két adatot is idéztünk. Az a tény, hogy mindkét esetben a napszámberre, illetve a napszamosok ellátására történik utalás, kétségtelenné tesz, hogy a városban a gazdák jelentős számban birtokoltak olyan méretű szőlőket, amelyeket maguk vagy felnőtt családtagjaik segítségével nem tudták megművelni, hanem idegen munkaerőt kellett igénybe venni. Nem tudjuk pontosan, hogy a Kalmár Mártontól a prédikátor számára 1600 táján megvásárolt szőlő mekkora te-

²⁷⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 151. és 178.

²⁷⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 23–24.

²⁷⁶ SZABÓ Kálmán, 1938. 19.

²⁷⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 44.

²⁷⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 46., ill. 194.

²⁷⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 94.

rületű lehetett. Az a tény, hogy hét ember egy-egy napi munkája volt szükséges metszésének elvégzésére, már sejtetni engedi, hogy kb. hét kapás szőlőnek megfelelő terület lehetett az.²⁸⁰ Tehát valószínűleg a valósághoz közel állunk, ha feltételezzük, hogy 600-800 utat foglalhatott magába. A metszést a XIX. század elejéig kacorral végezték.²⁸¹ Ezekből a feljegyzésekből nem tűnik ugyan ki, de valószínűleg az esetek nagy részében az ún. kopasz fejmetszést végezhatték a város körüli szőlők jelentős részében, mivel a kadarka ezen a vidéken már ismert volt.²⁸²

Nem árt ismételten hangsúlyoznunk, hogy szinte kizárólag a hivatali élet során keletkeztek az erre az évszázadra vonatkozó írott emlékeink. A paraszti életet, a különféle mezőgazdasági munkákat megörökítő leírásunk nincs. Csekély számú adatunk a különféle magánalkuk, szerződéses során felmerült vitáknak, ellentéteknek a közhatalom bevonásával történt megoldása során rögzült. A gazdák és a napszámokok közötti béralkukat a tanács igyekezett a megszokott keretek között tartani. A háborús állapotok viszont naponként teremtették meg a rendkívüli veszélyeket, a szokatlan állapotokat, a mezőgazdasági munkákon belül időnként jelentkező munkaerőhiányt. Csak 1713-ból ismerünk egy rendeletet, amely a szőlőkapások bérét szabályozta. Ez 6 polturában szabta azt meg.²⁸³ A munkás érthetően bérének növelésére kívánta kihasználni a kínálkozó lehetőséget, a gazda viszont a termés veszélyeztetése nélkül nem halogathatta a munka időben történő elvégzését, és nem ritkán engedni kényszerült a munka igényes és gyors végzése érdekében. A büntetés mindkét felet elérhette. „Korbata István kapása a gazdáját elhagyta, fizetett silling 1.” „Miklós Kovács kapása panaszpénzt fizetett silling 1.” „Szűcs Jánosné kapása elhagyván asszonyát fizetett silling 3.” A gazdák büntetésére is van több példa. „Dékány Jánosné, hogy a város rendelése ellen az munkásoknak többet fizetett, azért büntetett silling 5. Dékány István azon dologért Adott silling 5...Keresztes János, hogy az város rendelésén kívül az munkásoknak többet fizetett, büntetett silling 3. Kamarás János...többet fizetett az munkásoknak...” büntetése hasonló lett.²⁸⁴ Az 1695. június 10-én meghozott bírói döntések egyértelművé teszik, hogy a nyári szőlőkapalásokról van szó.

A kapáláshoz használt szerszámok formájára nincs semmi adatunk. Azt egy feljegyzésből tudjuk, hogy kapanyélnek somfát használtak: „Somfát, kit kapanyélnek vitettünk vala Budára, visszaváltván, adtunk érte 20 garast.”²⁸⁵

A kapálás mellett a szőlőben végzett nyári munkák között az egyik legfontosabb a kötözés volt. Miként már utaltunk rá a kadarka szőlőnek elég erős volt a vesszője ahhoz, hogy összekötve a termést meg tudja tartani. Az viszont kétségtelen,

²⁸⁰ Nehéz arányokat felállítani a szőlő metszésének és kapálásának időigényessége között. Mindkét munkát erősen befolyásolja az ültetvény tényleges állapota, elhanyagoltsága, illetve ápoltsága. Az egyszerűség kedvéért itt azonosnak tételezzük fel. Egy kapás szőlőn Kecskemét határában 200 négyzetméter, illetve 100 utat értettek. SZABÓ Kálmán, 1938. 31. ÉGETŐ Melinda, 1993. 121–123.

²⁸¹ SZABÓ Kálmán, 1938. 34–35.

²⁸² Az alföldi borkészítés és a szőlőművelés alakulásában ez a Balkánról származó szőlőfajta hosszú időn át szinte meghatározó szerepet játszott, viszonylag erős vesszői lehetővé tették a karózás mellőzését. ÉGETŐ Melinda, 1993. 96.

²⁸³ SZABÓ Kálmán, 1938. 37. A poltura lengyel eredetű váltópénz. A XVII–XVIII. században nálunk is folyamatosan verték ezt az érmét. Értéke másfél krajcár. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 90–93.

²⁸⁴ BKMÖL IV. 1510/a. 1695. 50–59. A silling 1685-ben tűnt fel egy rövid időre ezen a vidéken. Kb. egy évtizedig volt forgalomban. Értéke – amikor ki lehet számítani – 105 dénár volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 95–96. Tehát egy silling egy kapás kb. egy heti bérét képezte.

²⁸⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1685. 15–22.

hogy ezen a vidéken többfajta szőlő termesztése folyt, és a szőlők karózása sem lehetett ritka, bár erre viszonylag kevés adatunk van: „Sáfár Péter szőlőkarót vágott az Talfájából, [büntetésül] fizetett garas 5.” Ennek a munkafajtának a fontossága érthető teszi, hogy a tanács rendszeresen szabályozta a vele kapcsolatos napszámberéket. A kötözők bére 1695-ben 4 poltura volt, miként 1713-ban is.²⁸⁶

A szőlő megművelésének távolról sem a legegyszerűbb és legkönnyebb, de feltétlenül a legkedveltebb része a szüret volt, főként, ha gazdag termés ígérkezett. Ennek idejét évszázadokon át a magisztrátus állapította meg. Ezt elsődlegesen a vagyonbiztonság tette kötelezővé. Erre vonatkozó legrégebb tanácsi döntés 1697-ből maradt, de valószínűleg ez már egy hosszú gyakorlat egyik epizódja: „senki a város lakossai közül szőlejét sz. Mihály nap előtt meg ne merészelje szedni, erős büntetés alatt.” Érthetően az időjárástól függően a szüret ideje évenként változott. Néhány évvel később 1701-ben október 3-án kezdték a szüretet. Szabó Kálmán készített egy igen figyelemreméltó táblázatot, amely 1698 és 1830 közötti közel másfél évszázadot fog át. Ebből az időszakból 59 esetet talált, amikor a tanács meghatározta a szüret idejét. Ez arról tanúskodik, hogy igen nagy időközök között változott a szőlőérés, tehát a szüretelés ideje. A legkorábbi időpontot, szeptember 17-ét 1728-ban határozták meg. A legkésőbbre pedig 1813-ban tették: október 18-tól szedhették a szőlőt.²⁸⁷ Nagyon valószínű, hogy a XVII. századon belül is hasonló ingadozások lehettek a szőlő érésében az időjárástól függően.

A szőlőszedők bérére 1703-ból maradt feljegyzés, de aligha kétséges, hogy a korábbi évtizedekben is hasonló lehetett. „A szőlőszedőknek adjanak 3 polturát, vagy ha pénz nem vészen 10 fő szőlőt, az csöbör hordónak pedig 8 polturát.”²⁸⁸ Tekintettel arra, hogy a hódoltság alatt és az azt követő negyedszázadon belül a közbiztonság újabb és újabb évtizedeken át csaknem katasztrofális volt, a leszedett szőlőt a gazda a városban lévő házához szállították, és ott dolgozták föl. Erre intette a szőlősgazdákat a tanács is: „mindenki szőlejét megszedvén, bé hordja, ki ki a nagyobb károk következhető gonoszok eltávoztatására, itt benn szüreteljen.”²⁸⁹

Bár a szőlő préselését, a „sutulást” Szabó Kálmán részletesen ismerteti, nem tett utalást arra, mettől kezdve használtak igényesebb préseket Kecskeméten a szőlősgazdák. Sajnos a XVII. századból erre semmiféle utalás nem található, de 1709-ből két adat is igazolja, hogy már széles körben használtak „sutukat”, és joggal feltételezhetjük, hogy nem a szabadságharc kíméletlen időszakában honosodott meg, és terjedt el ez a fontos és elég drága gépezet. Antal János testamentumában kertjét, szőlejét, házát és „sutuját” hagyta unokáira.²⁹⁰ A felsorolt értékek azt jelzik, hogy a város szegényebb gazdái közé tartozott. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a nálánál sokkal jobb módú gazdák tucatjai birtokoltak, használtak „sutukat” már sokkal korábban is. Ugyanebben az évben vallotta egy tanú az egyik örökségi perben: „...egy sutu is maradt Nedobra Ferke kezénél...”²⁹¹

²⁸⁶ SZABÓ Kálmán, 1938. 37.

²⁸⁷ Uo. 44–49.

²⁸⁸ A csöbörhordó a későbbi puttonyosnak felelt meg. Egyéként a szüreteléshez használt puttony már a hódoltság idején ismert volt. 1685-ben a körlevelekben üzentte egy török tisztviselő: „...a hatalmas vezér számára Kecskemét 2 putton szép szőlőt, Kőrös 2 putton szőlőt...mindgyárást beküldgyetek.” HORNYIK János, 1860–1866. II. 440.

²⁸⁹ SZABÓ Kálmán, 1938. 40.

²⁹⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 54–55.

²⁹¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 207. A végrendeletek között 1727-ben találkozunk ismét a „sutu” említésével.; Uő., 2002/b. 77.

A must és a bor kezelésére vonatkozó adatok érthetően nem kerültek be a hatóság szabályozó munkáját rögzítő statútumokba. Az ezek tárolására szolgáló hordókra 1662-től igen sok adatot találunk. A karikafa és a hordó lényegében azonos értelemben fordul elő. Az ehhez szükséges faanyagot távoli vidékről szállították a helyi bognármestereknek. „(Abroncsnak való fáért a város közönséges szükségletére több ökrös szekereket küldenek a Mátra felé), melyeket visszafelé jövet némely kuruc tisztek elprédáltak (két esztendővel ezelőtt.)”²⁹²

A hordók tisztán tartásának módjára és a bor a tényleges kezelésének gyakorlatára sem Szabó Kálmán, sem pedig Égető Melinda nem tér ki. Valójában Kecskemétről a XVII. századból erre vonatkozó érdemi adatunk nincs. Egyetlen esetből következtethetünk a hordók gondozásának, tisztításának, fertőtlenítésének, esetleg a bor rossz kezelésének módjára. „1688. május 3. Áslogos bort vévén, vesztettünk rajta flo. 50. Csak a németek számára prédára ment.”²⁹³ Kétségtelen, hogy a jelentős mennyiségű bort valamilyen módon túlkénezték.

Inkább a biztonságot, mint a bor minőségének védelmét szolgálta a hordók lepecsételése. A főbírói számadáskönyvben 1696 nyarán jegyezték be: „Borok pecsételése egy rúd spanyol viaszkot vöttem gr. 2, den. 8.”²⁹⁴ Viasz vásárlására korábban és később is több alkalommal történt utalás. Ezt viszont levelek pecsételése is felhasználhatták.

A hordók méreteire a borok adásvétele során kifizetett összegekből tudunk következtetni. A borvásárlásra rengeteg adat maradt a főbírói és a másodbírói számadáskönyvekben. Ezek adatai alapján külön fel lehet mérni, milyen űrméretű hordókat használtak, készítettek legnagyobb számban Kecskeméten. Ezek között fellelhető kétféle hordó elnevezése, amelyek minden bizonnyal viszonylag jól behatárolható mennyiséget jelöltek. Visszatérő elnevezés a „gyöngyösi hordó”, amely minden bizonnyal a korabeliek által jól ismert űrméretű lehetett. Ezt szinte amolyan mértékegységként is használták: „Anno 1690. Szabó Bálint uram főbíróságában az dézsmaborok mennyi számú hordókkal töttenek, midőn egészen megtöltöttek az pincében az forradás után. Gyöngyösi hordó volt ötvenegy, id est 51 és két karika.

Anno 1690. Az dézsmaborok introitusa és elárultatása lött ekképpen:

Anno 1690. die 3. 9-bris. Elárulván Csibe János és Veresmarthi Pál hat gyöngyösi hordót, az melyekben in toto volt hatvankilenc akó, id est 69.

Item egy karikát 346 pintest.”

„X-bris. 1690. Item ugyanakkor elárulván két gyöngyösi hordót és egy karikát, mely gyöngyösi feljebb megírt 10 hordókban ezekkel együtt volt 150 akó, a karikáknak pedig 324 pint. Ezek mellett elkelvén 7 adóra való hordó borok...”²⁹⁵ Aligha kell bizonygatni, hogy a „gyöngyösi hordóval” ismételten szinte szembeállítva található a „karika” és az adóra való „hordó”, amelyek számottevően eltérhetnek attól. Sajnos kevés olyan idézet található, ahol pintekben vagy akóban határozónak meg egyértelműen űrtartalmukat. Az egyik esetben egy gyöngyösi hordóban 650,9 liter, a másokban 664 liter lehetett. Úgy tűnik, hogy valamivel nagyobb lehetett az itt nagyobbbrészt 500-550 liter körüli hordókkal szemben.

²⁹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 206. Szabó Kálmán kijegyzése az 1707. évi tanácsi jegyzőkönyv 713. oldaláról.

²⁹³ BKMÖL IV. 1510/i. 1687. 20–41.

²⁹⁴ Uo. 1696. 21–36.

²⁹⁵ Uo. 1690. 51–54.

Másik ilyen elnevezés a „karomi fa”, amely olykor „csongrádi karomi fa” formában is feltűnik: „Ismét hozattunk Csongráddúl egy öreg karomi fát f. 235. Árulták d. 24... Két öreg karomi fán, az melyet vöttünk egyiket f. 235, az kettő f. 470. árulták den. 26. Jött rajtuk haszon készpénz tall. 65, item f. 1, d. 82”.

„Egy csongrádi öreg fán jütt haszon készpénz tall. 52...”.

„Csongráddúl hozattunk volt egy karomi átalagot f. 107...”.

„Egy karomi fán jütt be haszon készpénz tall. 20...”.

„Csongrádi Isztankotól kettiek (sic!) három karomi fát teli borral, egy-egy fának az ára f. 242, id est kétszáznegyvenkét forint...”²⁹⁶ Valójában három, egymástól eltérő nagyságú hordóval állunk szemben: a körültekintő megfogalmazás és a hozzájuk kötött ár nem hagy kétséget afelől, hogy a karomi fa, az öreg karomi fa és a karomi átalag számottevően eltér egymástól. Ez a néhány eset nem teszi lehetővé, hogy egészen pontosan meg tudjuk határozni a köztük lévő különbségeket.

A helyben használt hordók méretére újabb támpontot nyújthatnak a végrendeletek. Pl. Király Mihály 1697-ben „...egy másfélszáz pintes átalag bort...” hagyományozott. Ez kb. 240 liternek felelt meg. Tóth Máté 1709-ben egy 12 akós hordót tele borral hagy örökösére.²⁹⁷ Ebbe a hordóba közel hét hektolitert szűrtek (679 l.).

A kiforrt bort Kecskeméten az esetek többségében kamrában tárolták, ahol télen a fagy, nyáron a meleg károsította az értékes árut. Természetesen a pince nem volt ismeretlen ezen a vidéken sem. A hódoltság kori állapotokat jellemezve Égető Melinda kiemelte, hogy Balla krónikájában megemlíti a nagykőrösi eklézsia pincéjét, majd hozzáteszi, hogy a nagykőrösi számadáskönyvekből tudjuk, nem nagy számban, de a 17. században már voltak pincék a városban a legmódosabb családoknál.

Kecskeméttel kapcsolatosan Hornyik Jánosra hivatkozva utal az 1678. évi statútum részletére, mely megtiltja, hogy vasárnap istentisztelet előtt a város pincéjében szeszes italt mérjenek. Joggal állapítja meg, hogy ezek gyakran borívó helyek voltak, s nehéz megállapítani, mikor voltak valóban bortároló helyiségek.²⁹⁸ Mindenképpen feltűnő, hogy Szabó Kálmán, aki a szőlőtermelés és a borkészítés minden fontosabb részével alaposan foglalkozik, nem tesz említést a kecskeméti pincékről.

Valójában ennél az italmérő helynél több alkalommal találunk borospincére utalást. Miként korábban már említettük, egy 1598-ból való feljegyzés egy „szőlőbéli pincze felől” történő adásvételt rögzít.²⁹⁹ A város felvásárolt borainak tárolása végett 1682-ben készült főbírói bejegyzés: „Pince és házbéreket boroktúl fizettünk f. 14.”³⁰⁰ A bérlet összegéből kiindulva igen jelentős méretű pincéről lehetett szó. A következő évből is van adatunk: „Ezen megírt bőrnek, Császárné pincéjében valónak...az ára...tall. 343, gar. 3, den. 20.”³⁰¹ A pincét ez alkalommal ugyan nem bor, hanem bőr tárolására bérelte a város, de nyilvánvalóan egy igen kiterjedt készítmény lehetett, amit más esetekben minden bizonnyal eredeti céljának megfelelően hasznosítottak. A város gabonavermeinek 1685-ben történő számbavételekor két helyen is említenek pincét. „Zakri háza előtt, a kis ajtóhoz közel, az pince felől, egy verem búza.” Ugyanebből a felsorolásból megtudjuk, hogy

²⁹⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 182–186., uo. 1664. 160–182.

²⁹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 43., ill. 53.

²⁹⁸ ÉGETŐ Melinda, 1993. 165.

²⁹⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50.

³⁰⁰ BKMÖL IV. 1510/i. 1682. 39–46.

³⁰¹ Uo. 1683. 3–6.

a városháza épülete alatt is volt pince: „A felső kapu mellett, mindjárt a pince felől, egy verem búza.”³⁰² Ezt nyilvánvalóan évtizedekkel korábban készítették, és minden bizonnyal folyamatosan használták is. Valószínűleg erre a pincére utal a következő feljegyzés: „Anno 1690. Szabó Bálint uram főbíróságában az dézsmaborok mennyi számú hordókkal töttenek, midőn egészen megtöltettenek az pincében az forradás után.”³⁰³

A református egyház minden bizonnyal kőtemplomuk elkészítése során készíttette pincéjét, amit bérbe adott. Az 1697-ből származó elszámolás szerint: „Reformata ecclesiának pincebért és boltbért 47 hordóktól fizettünk tall. 17, gar. 4, den. 16.”³⁰⁴ A hordók számának pontos meghatározása egyértelművé teszi hogy egy igen komoly befogadóképességű és minden bizonnyal jól megépített bortároló lehetett, amit a következő évszázadban is több alkalommal említenek a bérleti díjak kifizetése során a városi elszámolások. Az 1699-ből származó következő feljegyzés, bár pincét említ, valószínűleg kocsmáépület, vagy részben az is lehetett: „Innya való fazekat vettem az homoki pincére gar. 5, den. 20.”³⁰⁵

Ezek alapján is nyilvánvalóvá válik, hogy már a XVI–XVII. században Kecskeméten is jelentős számban voltak bor tárolása kiválóan alkalmas pincék. Ezek jelentős méretére enged következtetni egy 1704-ben felvett tanúvallomásból egy újabb adat: „Szentkirályi János, 43 éves...vallja: mikép Kecskeméti István volt hadnagya katonáival e tanút körül vévén, kínozni akarta s lovai hollétét vele megvallatta, azután a pinczében elrejtett lovait onnan kivonta...”³⁰⁶ A testáló vagyonosabb gazdák is megemlékeznek szüleik, házuk és egyéb ingatlanuk mellett pincéjükéről is.³⁰⁷

A szőlő gondozása, művelése mindig sok munkát, egyre több tapasztalatot és egyre nagyobb szakmai ismeretet igényelt. Éppen ezért a termőre forduló szőlőket nemcsak a gazdák, hanem a tanács is védelmezte. Mint korábban jeleztük, Hornyik János már 1599-ben talált utalást szőlőpásztorra. A későbbi évtizedekben mind a táároktól, mind a német katonáktól óvni kellett a termést. 1687-ben „Méltóságos generális Veterani őnagysága tábora itt lévén, az salagvardiáknak fizettünk, kik mind az várast és szőlőhegyeket őrizték, primo flo. Rhenenses 34, 2-do garast nro. 33.”³⁰⁸

A közbiztonság hiánya miatt az év korábbi hónapjaiban is igyekeztek távol tartani a szőlőkből és gyümölcsösökből az illetékteleneket. A tanács 1701. július 24-én hozott határozata értelmében: „...ez naptúl fogva Senki is más ember szöllejében sem éttzaka sem nappal ne járjon, el se mennyen, annál inkább más ember jószágát senki is a szölleőkben ne praedállya és ne Tolvalyoyja, mert ha megszóllítatik az Csőszöktül vagy kapásoktül és semmit nem felel a megszólításra, hatalom adatott az kapásoknak és az Csőszöknek, hogy az olyan emberhez mindgyárt hozzá löjjenek, és ha mi rajta esik magának tulajdonítsa, és ez után fegyver adatik mind az csőszöknek mind az kapásoknak kezekben.”³⁰⁹ A rendelet szinte statáriális szigorral járt el, ami önmagában érzékelteti, mennyire gyenge lehetett ezekben az években a vagyonbiztonság.

³⁰² BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 66.

³⁰³ BKMÖL IV. 1510/i. 1690. 51–54.

³⁰⁴ Uo. 1697. 34–35.

³⁰⁵ Uo. 1699. 43–45.

³⁰⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 203.

³⁰⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 76.

³⁰⁸ BKMÖL IV. 1510/i. 1687. 20–41.

³⁰⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 197.

A Homokhátság szőlőinek művelői sokirányú kapcsolatot tartottak fenn más borvidékekkel. Ezek a kapcsolatok alkalmasak voltak arra, hogy új szőlőféléket, új művelési és borkezelési eljárásokat ismerjenek meg, különféle eszközöket anyagokat szerezzenek be. Távolabbi mezővárosok és tájak szőlőművelőivel azért is tartani kellett a kapcsolatot, mert egyrészt Kecskeméten igen nagy számban éltek pásztorok, mezőgazdasági bérmunkások, zsellérek, akik nem tudták megtermelni saját bor-szükségletüket, másrészt évtizedeken át rendkívül sok katona fordult meg a városban, akik igen nagy mennyiségű bort fogyasztottak.³¹⁰ Egy-egy gyengébb termést hozó esztendő is kikényszerítette, hogy a hiányokat közelebbi vagy távolabbi vidékekről pótolják.

Néhány esetben arra is van példa, hogy Kecskemétről szállítottak bort más településre. Korábban már idéztük, hogy 1599-ben a ceglédiek vásároltak igen jelentős mennyiségű bort Kecskeméten. Néhány esetben Körös gazdái vettek itt bort. Azonban az esetek aránytalan nagy részében komoly hiányt kellett pótolni. A szállítás nehézségei miatt a szomszédos települések előnyben voltak. Éppen ezért a körösi gazdák számára egyik biztos piac volt a kecskeméti.³¹¹ Néhány esetben Ceglédről is vásároltak a hiány pótlására bort: „Anno Domini 1677. circiter dei 12. mensis 8-bris. István Kovács és Papa Péter uraimékat czeplédi borok vételére küldvén...terhét vették per tall. 21...”³¹²

A bevásárlás során a közvetlen szomszédokon kívül két körzet különböztethető meg. A közebbibe tartozott többek között Szabadszállás: „Szabadszállási ember felvervén a bor árát, Imre István, fizetett flo. 4.”³¹³ Még ebbe a körbe számítható Dömsöd is, honnan csak ritkán vásároltak: „Király István uram kért fel kölcsönt tülem tall. 100, az Dömsöd-i bor árából...”³¹⁴ Ugyancsak ebbe a körbe sorolhatjuk Csongrádot. Innen meglepően gyakran és igen komoly mennyiségben vásárolt a kecskeméti magisztrátus bort. Ezt jól érzékelteti egyetlen esztendőben, 1663-ban feljegyzett néhány tétel: „Csongráddúl hozattunk volt egy karomi fa átalagot f. 107...Ismét hozattunk Csongráddúl egy öreg karomi fát f. 235...Két öreg karomi fán, az melyet vöttünk egyiket f. 235, az kettőt f. 470...Egy csongrádi öreg fán jött haszon készpénz tall. 52...Egy karomi fán jött be haszon kp. Tall. 20...”³¹⁵ 1664-ben „Csongrádi Isztankótól három karomi fát teli borral, egy-egy fának ára f. 242.”³¹⁶ Ezzel a várossal a későbbi évtizedekben is megmaradt a kapcsolat: 1683-ban „Kollát Péter és társát bor venni Csongrádra küldvén...”³¹⁷ Solt is a viszonylag könnyebben elérhető termőhelyekhez tartozott: „Domokos Tamást és Kardos Andrást borok venni küldvén Sothra...”³¹⁸ Halasról is van egy adatunk: „Halasi boros gazdának Péternek adtunk nro. 910 gyapjúért flo. 100, megfizettének borok árából.”³¹⁹

³¹⁰ A főbírói és a másodbírói számadásokban tömegével találkozunk a török, a kuruc, a német, a lengyel, a francia stb. katonaság követeléseivel.

³¹¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1668/1669. 33–38. Ezen kívül sok más példa sorolható fel.

³¹² BKMÖL IV. 1508/c. 1677–1678. 215–215.

³¹³ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 5.

³¹⁴ BKMÖL IV. 1510/i. 1685. 24–51.

³¹⁵ BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 182–186.

³¹⁶ Uo. 1664. 160–182. Hely hiánya miatt sem itt, sem a többi településnél nem törekedhettünk teljes-ségre, nagyjából illusztrálni kívántuk az időbeli határokat, illetve a tételek nagyságát.

³¹⁷ BKMÖL IV. 1510/i. 1684. 49–72.

³¹⁸ BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 121–163.

³¹⁹ Uo. 1662. 218.

Távolabbi vidékekről is igen sok alkalommal szereztek be készletet a kecskemétiak. Ezek közül a fontos kereskedelmi központot, Szegedet keresték fel leggyakrabban: „Nagy Pétert Tot Istvánnal Szegedre küldvén borok venni...” 1664-ben. A következő évben: „Szegedről hozattunk 12 terő bort, terhe f. 34 [összesen 102 tallér].”³²⁰ Gyöngyös és Kecskemét között évszázadokon át igen sokoldalú kulturális és gazdasági kapcsolat állott fenn. Teljesen érthető, hogy a táj kiváló borait több száz éven keresztül a jobb módú kecskemétiak szívesen fogyasztották. A sok adat közül egyik legérdekesebb a következő: „1687. Martii. Az mely 56 fertály búzát adtunk az gyöngyösieknek borért, fertályát in tall. 5, azon búzán vett borok elköltenek. Jött be az ára mindenestül tall. 382, absque den. 63.”³²¹ Dunántúlról is gyakran vásároltak bort: Földvár mellett a híres borvidékek is fellelhetők: „Szekszárdi borokért kik mentek, költségekre f. 1.”³²² „István Kováctól vettünk 28 pinzen pintit baranyai bort hat terhőt, terhét tall. 50.”³²³ A következő adat érzékelteti, hogy sok évtizeden át tartott ez a kapcsolat: „Huszoney karikafákat Baranyaiaktól vettünk in aureis 21 és 1 tallér...Abronsokat melljük 97 in den. 5, facit flor. 4, den. 85.”³²⁴ A török kiűzése után Veszprémmel is kialakult a kapcsolat: „Behozván két rendben Simon István kétszázhatvankilencedfél veszprimi borok árát, vétele lévén in summa 570 tall, gar. 5...Veszprimi tisztelendő praedicatornak, hogy a borok vásárlásában fáradozott, küldött bíró uram egy csizmát...”³²⁵

A szőlőtermesztés társadalmi és gazdasági beágyazottságának súlyának, ismerete a mezővárosi gazdálkodás és társadalom vizsgálata során talán még megkerülhetetlenebb, mint a különféle munkaféleségeké. Ennek érdekében a szőlők birtoklásának feltárása nemcsak fontos, hanem sok esetben szinte meghatározó, mivel a vagyonszerzést, a gazdasági rétegződést elősegítő ereje közismert. Sajnos megfelelő adatbázis hiányában még a XVIII. századból is kevés településsel kapcsolatosan lehet ilyen jellegű elemzést elvégezni. Ezzel is magyarázható, hogy sem Szabó Kálmán, sem Égető Melinda nem tett kísérletet ennek elvégzésére.

Kecskemét XVII. századi írott emlékei is nagyon hézagosak, és nem teszik lehetővé a sokirányú elemzést. A legfontosabb adatokat egymás mellé rakva oldhatjuk az eddigi teljes homályt. Ehhez is részben a dézsmajegyzékeket, részben pedig a borral kapcsolatos helyi felvásárlásokat hívhatjuk segítségül. Bár Kecskemét város tanácsa bordézmát már a XVI. században szedett,³²⁶ sem ezek mennyiségét, sem pedig a dézsmára kötelezettek számát nem ismerjük. Újabb feljegyzés a bordézmával kapcsolatosan csak 1669-ből maradt: „Az böcsületes tanács közönségesen azt rendelte, hogy mindenféle életből, borból, búzából, juhból, akár pénzen vötte, akár maga építette az szőlőjét, mindenkiből beadja az dézsmáját, mind első terméséből s mind pénzön vött szőlőjéből.” Az a tény, hogy egyetlen mondaton belül a bort, illetve a szőlőt háromszor is kiemelték, hogy hangsúlyozták: mind a saját telepítésű, mind pedig a pénzen vásárolt szőlőből egyformán kell dézsmát adni, annak jele,

³²⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1664. 129–157., ill. uo. 1665. 167–169. Itt is csak illusztrálás végett emeltünk néhány adatot.

³²¹ Uo. 1686. Német adókönyv 291. Tekintettel arra, hogy a hadseregek rendkívüli követelése miatt a gabona igen keresett cikk volt Kecskeméten is, feltűnő, hogy ilyen csereakcióra került sor.

³²² BKMÖL IV. 1510/i. 1669. 11–13.

³²³ BKMÖL IV. 1508/c. 1664. 160–182.

³²⁴ Uo. 1685. 365.

³²⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1691. 66–69.

³²⁶ HORNYIK János, 1860–1866. II. 69., ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 46.

hogy a tanács számára változatlanul fontos volt a szőlők utáni dézsma szedése. Ezt a státútum újabb két kitétele is megerősíti. Előbb arra hívták fel a figyelmet, hogy a gazdáknak eladásra szánt borukat elsődlegesen a város számára kell felajánlani: „Az kecskeméti bort pint számra den. 8, tereh számra f. 40, az kinek illendő fája lészen.” A határozat zárómondata ismételten kitér a borra: „Megesküdtetnek [a gazdák] mind az borra s mind az bárányokra, az melyet eladtak pénzen valakinek abból is dézsmát mindenből.”³²⁷ Az akkurátus megfogalmazás jobb megértése érdekében célszerű megemlíteni, hogy a magisztrátus sokirányú és rendkívül súlyos kiadásait jórészt borárusítási monopóliuma révén tudta évről évre előteremteni.

Sajnos sem a dézsmalajstromokban, sem a másodbírói számadásokban nem találunk olyan nyilvántartásokat, amelyek a szőlődézsmára kötelezettek nevét és a beadott must mennyiségét rögzítenék. Elszórtan a dézsmaborok kimérése során beszédett összegekre találunk ugyan adatokat, de ezek távolról sem teljesekek. A csaplárok az esetek többségében nem különítik el a dézsmaborokból származó bevételeket elszámolásaiuk során. Csak a hódoltság végéről van viszonylag megbízható adatunk a beszédett dézsmabor mennyiségére. „Anno 1685. die 7. X-bris [december]. Az dézsmaboroknak elárultatásáru való bejövedelme: Főbíró uram három karika fa bort elvívén magával Szolnokba Csibe János csaplárral, eladta in tall. egyiket 36, den.60, másikat és harmadikat in tall. 62, den. 30. Summatim tall. 100, absque den. 70...”

Memoriale, N. B. Az város borbéli dézsmája volt egy sommában 42 karika, az harminckettejit elárulták, az tíz karika fáját karácsonykor itt lévő németek, kik kilenc napig itt laktak, megitták. Azon kívül 9 karikát, adóra valót, melynek ára az dézsmára háramlott, és így 19 karikát ittak meg.”³²⁸

Az idézett részből egyértelműen kiderül, hogy a beszédett dézsma 42 karikafa volt. A dézsmaborok kiárusítása alapján egy karikafában átlagban 484 liter bor volt. Ennek alapján 20 328 liter körüli lehetett a beszédett dézsma bor mennyisége.³²⁹ Érthetően a város határában ennek legalább tízszeresét szűrték be a gazdák.

Az öt évvel későbbi termésre is következtethetünk, bár ezúttal is csak hozzávetőleges adatokhoz jutunk. „Anno 1690. Szabó Bálint főbíroságában az dézsmaborok mennyi számú hordókkal töttenek, midőn egészen megtöltettenek az forradás után. Gyöngyösi hordó volt ötvenegy, id est 51 és két karika.” Ezúttal újabb ismeretlen, a gyöngyösi hordó mérete nehezíti a számítást. Szerencsénkre az elszámolás későbbi adatai komoly segítséget nyújtanak a teljes mennyiség megállapításához. „Anno 1690. die 3. 9-bris [november]. Elárulván Csibe János és Veremarthi Pál hat gyöngyösi hordót, az melyekben in toto volt hatvankilenc akó, id est 69. Item egy karikát, 346 pintest.” Az elszámolás szövegéből kiderül, hogy a másik „karikának pedig 324 pint” volt az úrtartalma.³³⁰ Az idézetben található hat gyöngyösi hordó átlagos úrtartalma 584,2 liter lehetett. Így az 51 gyöngyösi hordó és a két karika együttesen 30 671,2 liter bor tárolására volt alkalmas. Ennek alapján 1690-ben a város gazdái minimum 306 712 liter bort szűrték le. Amennyiben az akó méretét 56,6 liternek vesszük, érthetően jelentősen nagyobb számot kapunk.

³²⁷ BKMÖL IV. 1508/c. 1669. 4.

³²⁸ BKMÖL IV. 1510/i. 1685. 53–54.

³²⁹ A dézsma pontos összegét érthetően nehéz meghatározni. Az elszámolás 1686 február derekán történt. Addig a bor kezelése, majd annak kimérése során az eredeti mennyiség számottevően apadt. BKMÖL IV. 1510/i. 1690. 51–54. A számításoknál az akót 50,8 liternek, a pintet 1,6 liternek vettük.

Sajnos a következő évekből is túlságosan summázott formában találunk utalást a bordézsma nagyságára: „In anno 1693. A dézsmabor lévén 84 hordóval.”³³¹ Az 1699. évi termésre a következő adatokból végezhetünk számításokat: „Anno 1700. die 15. Januarii. Kimenvén főbíró Kaszap János uram az dézsmaboroknak megszámlálására, melyeket megszámlálván találtattanak in universo megállástúl fogva mind öreg és kicsiny hordókat öszveszámlálván 148 hordók...”³³² A következő év termésének megbecslése hasonló gondot okoz: „Anno 1700. die 25. X-bris. Kimenvén főbíró Csertő János uram dézsmaboroknak megszámlálására, melyeket megszámlálván, találtattanak in iniverso megállástúl fogva mind öreg és kicsiny hordókat öszvetudván in nro. 110...” „Anno 1701. die 25. Januarii. Az első új dézsmaboroknak száma lévén 11 hordókban 113,75 akók, tészen 3469 pint.”³³³ Itt igen kockázatos számításokba bocsátkozni. Csak akkor tehetnénk ezt meg, ha biztosak lennénk abban, hogy a kisebb és a nagyobb hordók arányosan oszlottak meg az itt jelölt, szám szerint tizedrésznyi mennyiségben. Az kétségtelen, hogy a jelzett 11 hordóban levő 3469 pint 5778 liternek felelt meg.³³⁴

Bár ezek az adatok kétségtelenül nyújtanak bizonyos támpontot, igazán pontosnak nem mondhatjuk egyiket sem. A dézsmalajstromok, illetve a dicajegyzekek alapján sokkal tárgyilagosabban lehet következtetni az egyes évek termésének nagyságára és a szőlőtermesztéssel foglalkozók számára. Szerencsénkre ránk maradt 1689-ből Nagyörösön egy teljesnek mondható dézsmajegyzekek. A kecskeméti állapotokra csak az 1707-ben készített dicajegyzekek áll rendelkezésünkre. Tekintettel arra, hogy a szabadság idején a városra nehezedő véget nem érő fuvarok és szertelen természetbeni szolgáltatások, a város egy részének felégetése, majd a háromszori kiürítése, 1707-ben pedig a rációk iszonyatos öldöklése és pusztítása miatt a szőlőtermelésre szánható munkaerő számottevően csökkent, nyugodtan állathatjuk, hogy a XVII. század utolsó évtizedeiben ennél csak különb lehetett a szőlők állapota. Tehát ezek megbízható adatokat nyújtanak külön-külön mind a két településről, és összevetésük után a kapott adatokban még kevésbé kell kételkednünk.

A dézsmálásra, illetve az adófizetésre kötelezettek számát a körülmények jelentősen befolyásolták. Nagyörösön 1689-ben 774 főt köteleztek valamilyen dézsma beszolgáltatására. Valójában a lakosság számát átmenetileg számottevően növelték az ide menekültek. A városban 116 jövevénynek minősített családot vettek nyilvántartásba, akik 36 környező településről származtak. Ezek egy része nyilván már korábban érkezett, és Köröst valószínűleg végleges otthonának választotta, de az is kétségtelen, hogy a következő években sokan elhagyták a várost. Ezen túlmenően figyelembe kell vennünk, hogy 145 dézsmára kötelezett egyedülálló volt. Ezek a tények érthetővé teszik, hogy valójában csak 445 gazdát tartottak nyilván, akik a dézsmálás során összeírtak 57,5%-át képezték. A zsellérek száma – akik önálló lakással nem rendelkeztek, hanem mások házában húzták meg magukat – 329 volt, az összeírtak 42,5%-a. Ebből adódott, hogy lényegesen kevesebb háztartás adott dézsmát, mint ahányat a dézsmafizetés során nyilvántartásba vettek.³³⁵

³³¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1693. 67–69.

³³² Uo. 1699. 27.

³³³ Uo. 1700. 24–25.

³³⁴ Ha automatikusan ennek tízszeresét vesszük a dézsmabor teljes mennyiségének, az évi teljes termés minimum 577 800 liter lehetett.

³³⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/d. 435–494.

Kecskeméten merőben más körülmények között került sor a jelzett dicajegyzék összeállítására. Itt a rációk öldöklése során közel száz fő meghalt, akik nagyjából felnőttek voltak. A jegyzékből kimaradtak olyan társadalmi csoportok, amelyek Nagykorörsön a dézsmafizetésnél számításba jöttek: pl. a felesbérlok. Éppen ezért Kecskemét társadalmát a jegyzék alapján számottevően eltér. A gazdák száma 579, az összeírtak 87,3 %-a. Zsellérek pedig csak 84-en kerültek a nyilvántartásba, mindössze 12,7 %.³³⁶

Ezek az eltérések igen figyelemreméltók ugyan, de a musttermés, illetve a bortermés mennyiségének megállapítását nem zavarják. A szőlőművelés társadalmi beágyazottságát pedig kisebb pontatlansággal ugyancsak érzékeltetik.

Nagykorörsön 458 főt köteleztek mustdézsma beadására, de csak 395-től tudtak beszélni termést (a nyilvántartásba vett személyek 51%-ától). Külön is érdemes kiemelni a szőlőtermelés társadalmi fontosságának érzékeltetése érdekében, hogy 515 fő birtokolt egy vagy többfajta ingatlant. Közülük csak szőlőt vettek nyilvántartásba 206 fő esetében (ez a nyilvántartásban szereplők 26,6%-a). A beszedett must mennyisége 4394 köböl volt, ami alapján az 1689. évi teljes termés 253 140 literre tehető.³³⁷

Kecskeméten 1707-ben az adóalapok felmérése során a megtermett bor mennyiségét rögzítették. Valamilyen bortermést vettek nyilvántartásba 529 főnél (79,8%). A nyilvántartásba került bor mennyisége pedig 4675 akó volt. Ennek alapján az évi teljes bortermés 237 490 liter körül lehetett.³³⁸

A szőlők tényleges területét sajnos egyik esetben sem ismerjük. A két városban – bár közel két évtized különbséggel – közel akkora mennyiségű volt a szőlők termése. Itt figyelembe lehet még venni, hogy Nagykorörsön a must mennyiségét, Kecskeméten pedig a kiforrt bor mértékét vették figyelembe, ez viszont csak részben módosítja a számokhoz rögzült eredményeket.

Az eddigi számok mellett érdemes néhány összehasonlító adattal tovább árnyalni a szőlőtermesztésnek a város gazdasági életében betöltött szerepét. Amíg a jegyzékbe vett 663 adózó közül 47,5% nem termelt búzát, 50,4% árpát, és 49,6% zabot, tehát átlagosan a lakosság kb. fele, addig mindössze 20,2% maradt ki teljesen a szőlőtermesztésből. Ez a megállapítás még meggyőzőbb lesz, ha felmérjük, hogy az egyes társadalmi rétegek milyen arányban részesültek a szőlőtermesztés hasznából. Még a törpebirtokosnak mondható rétegnek is 76,8%-a fizetett bor után adót. A kisgazdáknál ez az arány még magasabb: 91,1%. A közepes vagyonnal rendelkezők és a nagyzadák pedig csaknem kivétel nélkül saját szőlőjükben termelték meg a családot, illetve a gazdaságuk számára szükséges bort.

Az adózók 44,2%-át kitevő törpegazdák a gabonatermésnek csak a töredékét hozták létre: a búza 4,1, az árpa 3,9, a zab 3,4%-át. Ugyanakkor a bor 22 százalékát szűrhetette be ez a társadalmi réteg. A kisgazdák az adózók 28,2%-át alkották. A búzatermésből 27,7, az árpatermésből 29,0, a zabéből pedig 31%-ban részesedtek. Ellentétben a törpebirtokosokkal, a bortermelésből is közel lélekszámuk arányában részesedtek: a megtermett bor 31,2%-a után fizettek adót. A közepes gazdák az adófizetők 16%-át képezték. A búzatermésből 34,4, az árpából 35,1, míg a zabból 34,8% jutott nekik. A borból is csaknem hasonló arányban termeltek: az összesnek 28,8%-

³³⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 147–155.

³³⁷ A köből kb. 8,5 liternek felel meg.

³³⁸ Az átszámítást a pesti, illetve a pozsonyi 60 iccs akó alapján végeztük, amely 50,8 l.

át szűrték be. A nagygazdák az adózóknak mindössze 4,7%-át alkották. A növénytermesztésen belül részesedésük arányszámuk többszöröse volt. A búza 33,8, az árpa 32,0, a zab 30,8%-át vermelhették el. Borból ennél lényegesen csekélyebb arányban, 17,1%-ban részesedtek, de ennek nagyobb részét értékesítették.³³⁹ Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy az előző évtizedekben hasonló arányok lehettek mind a termőföldek birtoklásában, mind a termények előállításában és hasznosításában. Egyben azt is leszögezhetjük, hogy a nagyobb részt emberi munkára épülő szőlőtermesztés a XVI–XVII. században viszonylag arányosan, „demokratikusan” oszlott meg a civis város lakosságán belül.

Ezeknek a számoknak a végiggondolása kétségtelenül lényegesen fárasztóbb mint a szöveges rész elolvasása, de az adatok halmozása nem volt öncélú, és remélhetőleg nem volt felesleges. Néhány újabb adat a kecskeméti viszonyok újabb vonását tárja elénk. Aligha kétséges, hogy 1707-ben a lajstromba vetteken kívül nem volt több adózásra képes család.³⁴⁰ A 663 adózó közül 406 fő (61,2%) termelt egy és tíz akó közötti mennyiségű bort. Ők minden bizonnyal beszűrték a család és a gazdaság számára szükséges mennyiséget, és közülük kevesen értékesítettek ebből, legfeljebb adójuk kiegyenlítésére. Volt viszont 123 fő (38,8%), akit 11 akónál több bort után adóztattak meg. Köztük kétségtelenül sokan voltak, akik jelentős bevételre tettek szert. Igaz mindössze 5 gazda volt, aki 45 akónál többet termelt, de volt további 19, aki 20 akónál több után adózott. Ezek számára a szőlőtermesztés évről évre igen komoly bevételt biztosított, és nem véletlen, hogy kivétel nélkül a leggazdagabbak közé tartoztak. Érdemes felfigyelni arra is, hogy Csősz István a 20 akó borán kívül semmi után nem fizetett adót, és Varga Istvánnál a 22 két akó boron túlmenően mindössze csak 3 lovat találtak.³⁴¹

Igen sok adattal igazolható, hogy a bort értékesítők számottevő haszonra tettek szert a hatvanas évek elején is. Helykímélés céljából csak egyetlen évből gyűjtöttük össze azokat a jelentősebb tételeket, melyeket a város pincéje számára vettek meg. „Farkas Balázs 3 terő borának az ára tall. 90.” Bénési István 15 talléros átalagján jött haszon tall. 7, den 60.” „Pataj Andrásnál lakó legénynek egy terő bor árát...tall. 30...” „Győrei Szabó István 3 karika fa tall. 43 ½.” „Barkó Benedektől vettünk 1 terő bort tall. 21.” „Kis Jánostól egy átalag tall. 10.” „Halasi Pétertől...10 terhő, terhit tall. 27, és egy átalagot tall. 8.” „Méhes Gergelytől...2 terhő, terhét tall. 29.” „Kovács Péter 1 karikafa tall. 10 ½.” „Laskai Páltól 3 karikafa tall. 43 ½.” „Főző Jánostól...1 karikafa tall. 10.” „Farkas Balázstól 8 terhő, terhét 29.” „Dora János 8 terhő, terhét 29.” „Kasza Györgytől 11 terhő bort, terhit tall. 33.” „Domokos Tamástól...6 terhő, terhét tall. 32.” „Garaczi Istvántól 8 terhő, terhét tall. 33.” „Tóth Pétertől és vejétől 1 karikafa tall. 14.” „Vörös Gergelytől egy átalag tall. 12 ½.”³⁴²

Valószínű, hogy egyesek nem kizárólag saját termésüket értékesítették, hanem vagy mustként vásárolták fel portékájuk egy részét, vagy szabályszerűen kereskedtek vele. Néhány esetben az igen jelentős tételek ezt szinte biztossá teszik. Az vi-

³³⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 151–153.

³⁴⁰ 1707. április 3-án a városra tört háromezer rác katona váratlan támadása során 55 török kereskedőn kívül a városban 396 főt gyilkoltak le, a sebesültek száma 128 fő, és elhurcoltak 155 főt. A meghaltak között volt 266 gazda, az elhurcoltak között 62. A sebesültek többsége is a harcokban részt vevő felnőtt férfi volt.

³⁴¹ BKMÖL IV. 1504/m. 1707. Adóösszeírások. Kiemelkedően nagy mennyiséget termelt Sárközi Pál, aki 60 akót vallott be, és Bede Mihály, aki 90 akó termés után fizetett.

³⁴² BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 139–146.

szont teljesen egyértelmű, hogy a bortermelés és esetleg a borral való kereskedés több tucat gazda számára rendszeres és biztos bevételi forrás volt évtizedeken át. A felsorolt néhány adat is egyértelművé teszi, hogy a vagyontételek, a gazdasági emelkedés egyik fontos eszköze lett Kecskeméten is a szőlőművelés és a bor értékesítése.

Bár kétségtelen, hogy a nyert adatok nem lehetnek abszolút pontosak, még kevésbé teljesekek, ez a kitekintés remélhetőleg valamelyest oszlatthatta azt a ködöt, amely eddig a Homokhátság szőlőtermesztését eddig bevonta. Talán még abban is lehet bízni, hogy a feldolgozás módszerének és technikai feltételeinek javításával tovább lehet a számokat pontosítani. Azt viszont az itt kapott adatok, számok is kétségtelenné teszik, hogy a XVI–XVII. században ezen a vidéken nemcsak számottevő szőlőkultúra létezett, hanem méreteiben, eredményeiben már akkor is vetekedett egyik-másik történelminek mondott borvidék eredményeivel. Az is kétségtelen, hogy a Homokhátság településeinek a szőlészet az árutermelés egyik legfontosabb mozgatója volt. A termelők munkájukkal, eredményeikkel számottevően bővítették azt a gazdasági alapot, azt a pénzügyi keretet, amely lehető tette, hogy a települések a szertelen terhek mellett is át tudják vészelné a legkeservebb évtizedeket, és a XVIII. században sorra fel tudják virágoztatni anyagi és szellemi kultúrájukat.

V. A gyümölcsstermesztés

Kecskeméten és környékén a gyümölcsstermesztés a szőlőstermesztés évszázadokon át ikertestvérek voltak. Már régen szokásossá vált, hogy a pászta szélét gyümölcsfákkal ültették körül. Ezek gondozása a szőlő ápolásával együtt történt.³⁴³ Ez az eljárás viszont nem volt mindig szokásos, és később sem lett kizárólagos. A legkorábbi feljegyzések önálló gyümölcsöskertek kialakítását egyértelművé teszik. A XVI. század utolsó éveiből való a legkorábbi adatunk: „Wég Lukács fás kertét testamentumban Soós Jánosnak hagyja, lábas marháját pedig Szöri Mihálynak...”³⁴⁴ A fás kert aligha érthető félre. Ezt igazolja a következő két feljegyzés is: „...az néhai Garai János özvegye, Szijártó István felesége, proponálván, hogy Garai Bertalan tutora lévén az ő árváinak, gyümölcsös kertét eladta, és az árát elköltötte...” A tanács döntése értelmében „...az mely kertét bírt Garai Mihály...oda engedte az árváknak és azok maradékinak örökben...”³⁴⁵ A következő adat, amely 1665-ből való, különösen érdekes: „Az város kertéből attunk el 7 forint ára almát.”³⁴⁶ Ez az adat is igazolja, hogy a gyümölcsösök iránti igény olyan nagy volt, hogy a város tanácsa több üzeme mellett gyümölcsös is tartott fenn. Ezt részben az indokolta, hogy a város alkalmazottai és a váratlan vendégek számára így tudtak kellő bőséget és kínálatot biztosítani.

³⁴³ KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 17–18. A kötet valójában a XIX. század derekára kialakult állapotokat örökítette meg. Hitelességét mindenekelőtt az garantálja, hogy részben Csányi János Kecskemét főbírója és Hornyik János főjegyző szolgáltatta számára az adatokat.

³⁴⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 49.

³⁴⁵ A tanácsi döntés 1659. január 28-án kelt, de a szövegből egyértelmű, hogy a gyümölcsöskert már évtizedek óta létezett. Érdemes felfigyelni arra, hogy a gyümölcsöskert és a kert azonos értelemben fordul elő.

³⁴⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1665. 242. Itt is kétségtelen, hogy a kert szó gyümölcsösöt jelent.

A gyümölcsösök esetében is teljességgel nyilvánvaló, hogy nem ezek hiányoztak a város határából, hanem írott emlékeink veszték el. Ennek a foglalkozási ágak, ennek a mezőgazdasági kultúrának a XVI. századi létére legalább annyi adatunk van mint a szőlőtermesztésre. 1598-ban „Sz. Katalin nap után szerdán fű bíró uram vit Budára az új Szulimán pasának ...[többek között] fél zsák almáth...”. „Szolnokban...mikor möntenek az tatár Úrnak való éléssel, vittének...dénár 100 [értékű] cseresznyét...”. és sok más ajándékot. Ugyancsak ebben az évben Szent Demeter nap Szolnokra a bég számára sok más ajándék mellett vittek „...egy kosár almát, 12 és fél pint bort...”. 1601-ben Szent Mihály nap után „...Vittének ...almát, körvélt 2 negyeddel Györfi Bálint félét...”. Ezúttal még a termelő neve is fennmaradt. Ugyancsak ebben az évben „Tatár tábor mikor az Székto föllül szállott keddön sz. Mihály nap után új szörént...[sok más ajándék mellett] Attunk 1 negyed almát...”. „Szent Iván hetében...Szolnokba...Sabán béghez [visznek] két kosár meggyet.” „Ugyanazon héten a tatár szultánok feljövén, az város alatt megszállottak; ajándékot adott nekik a község...[sok más mellett] 3 kosár meggyet...”. „Az tatárok sz. lőrinc nap: új szörént az sorompóra mikor jöttek...körvélt...” és több más ajándékot kaptak.³⁴⁷

Hornyik János egészen más céllal gyűjtötte ki az egykori tanácsi jegyzőkönyvekből és a főbírói számadásokból azokat a szövegrészeket, amelyekbe csaknem véletlenszerűen kerültek be az itt felsorolt gyümölcsök. Ennek ellenére az a rövid felsorolás a fontosabb gyümölcsök egész sorát érinti, bizonyítva, hogy Kecskemét határában ezek már minden bizonnyal régóta honosak és közkedveltek voltak. A főbíró későbbi számadáskönyveiből, a vásárbíró és az adószedő kiadási jegyzékeiben a legkülönfélébb gyümölcsök forgalmára találunk adatokat. Alma vásárlására számtalan adat gyűjthető. Bőségesen vásároltak a város konyhájára szilvát, körtét is a következő évtizedekben. Az eddig felsorolt gyümölcsökön túlmenően barackra többek között 1679-ben és 1687-ben találunk utalást.³⁴⁸ A vásárbíró feljegyzéseiben rajtuk kívül gyakorta fellelhető a gesztenye, a dió és a mogoró is.³⁴⁹

A gyümölcsök szárítással történő tartósítása ősi szokás lehet. Kecskeméten is kedvelt csemegének számított különösen tavasszal. „Végeztetett dolog a b. tanács akarattyából, hogy most a bőjtön az aszu gyümölcsöt, akit Baranyárúl és Sárközrül és egyebünnen behoznak a városra eladni, az árát...” magasabbra emelni nem lehet.³⁵⁰

Mivel a város lakossága időről időre a menekültek betelepülése miatt ugrásszerűen megnőtt, a helyi termelők a váratlan igényeket nem tudták kielégíteni. Részben ez, részben pedig az időjárás szeszélyei is eredményezhették, hogy közelebbi és távolabbi területekről szállítottak ide gyümölcsöt. 1597-ben „Egy aszodi öreg ember hozott körtvélyt és hamar eladta öszvességgel [egy vevőnek, kofának] a piacon,

³⁴⁷ HORNYIK János, 1860–1866. II. 43–70 passim.

³⁴⁸ BKMÖL IV. 1504/p. 1679. 62., IV. 1510/i. 1687. 20–41.

³⁴⁹ A másodbíró számadásaiból emelünk ki néhány adatot: „Két véka mogoróért adtam tall. 1, den. 24. 40 oka gesztenyét tall. 4, gar. 4. Két véka dióért adtam tall. 1, den. 24. Két véka diót vettem tall. 1, den. 24. Szilvát vettem 4 vékát 4 máriáson” stb. BKMÖL IV. 1508/c. 1703. 232., 1704. 223–233. passim.

³⁵⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 121. Erre helybeli adatokat is bőségesen találunk a vásárbíró számadásiban: BKMÖL IV. 1504/p. 1675-től passim, illetve a főbírói számadásokban, pl. IV. 1510/i. 1682. 10–25.

ezért bírságot fizetett.”³⁵¹ A későbbi évtizedekben is visszatérő gyakorlat volt ez. „Baranyai emberektől vettünk 3 negyed diót f. 3, den. 90.”³⁵² „Egy sárközi ember tilalom ellen búzán almát adott, fizetett flo. 1.”³⁵³

A tanács folyamatosan vigyázott arra, hogy a kereskedők ne tudjanak túlzott haszonra szert tenni, és váratlan kereslet egyetlen termény árát se emelje túlságosan meg. Ezért ismételt az árak limitálásához folyamodott. „Semmi gyümölcsöt, úgymint almát, dinnyét, körtvélyt és egyebet stb. boltokban ennek utána berakni nem léssen szabad, hanem kiki szekerén árulja, de azt is úgy, hogy vasárnapon a piacon virradat előtt álljon meg, mert virradat után nem léssen szabados”³⁵⁴

Néhány félre nem érthető adtunk van arra, hogy a kecskeméti gyümölcsstermesztés már a XVII. század igen jó hírnévnek örvendett. Csak ez magyarázhatja meg, hogy a XVIII. század elején, amikor a belga királyi udvar nagy gyümölcsöst létesített, Grassalkovich Antal herceg közvetítésével kecskeméti gyümölcsfákkal látták el a királyi kertet. A kecskeméti gyümölcsfákat a herceg maga is olyan kiválónak látta, hogy néhány évvel később a gödöllői gyümölcsösébe innen kért csemetéket 1719-ben.³⁵⁵ Ez a hírnév nyilvánvalóan csak sok évtized során tudott kialakulni és szélesebb körben hatni. Az elért eredmények viszont tartósnak bizonyultak. Oczy István 1726-ban kért Bende Mihály kecskeméti tanácsnoktól két-hároméves alma és körte oltványokat „tíz, s tizenkét vagy többet is pénzemért.”³⁵⁶ 1739-ben pedig a megyei ispán kért innen oltványokat.³⁵⁷

Tekintettel arra, hogy a gyümölcsökből tizedet a XVII. században sem szedtek, semmiféle feljegyzés nem tájékoztat bennünket arról, milyen számban és milyen mértékben vettek részt a kecskeméti gazdák a gyümölcsstermesztésben. Az valószínűnek mondható, hogy a szőlősgazdák csaknem valamennyien éltek a lehetőséggel és a családi szükségletet előállították. Mivel a gyümölcsfák gondozása igen munkaigényes, és a legtöbb termés tárolása hosszabb időn át akkor megoldhatatlan volt, a gyümölcsök nagyobb részénél szélesebb körű árutermelésre nem lehetett berendezkedni. Az is kétségtelen, hogy gazdasági szerepe, társadalmi rétegtképző hatása lényegesen kisebb lehetett, mint a szőlőké. Az adásvételek gyakori előfordulása és a tanács ismételt beavatkozása az árak képzésébe mindenképpen azt jelzi, hogy a tömeges igényeket elégítették ki, és a város egész társadalmát érintette a jobb vagy rosszabb gyümölcsstermés.

³⁵¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 44.

³⁵² BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 195.

³⁵³ BKMÖL IV. 1510/í. 1676. 157.

³⁵⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 30.

³⁵⁵ BENDE László, 1916. 73.

³⁵⁶ BKMÖL IV. 1504/y. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Vegyes iratok. 36.

³⁵⁷ BKMÖL IV. 1504/b. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 76. 88.

IRODALOM

- BALASSA Iván
1968 A magyarországi faekék főbb típusai a XVIII–XIX. században. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei.
- BENDE László
1916 Kecskemét gazdasági viszonyai. Kecskemét.
- BOGDÁN István
1978 Magyarország hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest.
- BUZA János
1974 Fertály szavunk XVI–XVII. századi jelentés történetéhez. Magyar Nyelv 70. évf. 1. sz.
- 1980 A hódoltság gazdag-paraszti állattartásának néhány kérdése. Szénaárak 1660. In: Ethnographia. XCI. évf. 2.
- 1985 Gabonaárak és áruforgalom a török uralom alatt. (Nagykörös 1626–1682) In: Agrártörténeti Szemle XXVII. évf. 1–2. sz.
- ÉGETŐ Melinda
1993 Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Budapest.
- FÖRDŐS László
1933–1934 Kecskemét települési és gazdaságföldrajzi képe a XVIII. század végén. Kecskemét.
- GAÁL László
1978 A magyar növénytermesztés múltja. Budapest.
- HORNYIK János
1860–1866 Kecskemét város története oklevél-tárral I–IV. Kecskemét.
- 1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét.
- ILA Bálint
1940–1941 A dézsma adminisztrációja. In: Levéltári Közlemények. 18–19. évf.
- 1957 A dézsmajegyzékek mint a történeti statisztika forrásai. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovacsics József. Budapest.

IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor

- 1985/a Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662–1711. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1985/b Gabonaúrmértékek használata Kecskeméten a XVII–XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1985/c A migráció Kecskeméten 1662–1711 között. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1985/d Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1991 Kecskeméti szabályrendeletek (1659–1849). Kecskemét.
- 1994 Kecskemét gazdasági fejlődése, 1700–1850. Kecskemét.
- 1996 A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1711) Kecskemét.
- 2002/a Historiográfiai vázlat (Kecskemét 1686–1849 közötti időszakáról) In: Forrás 2002. február.
- 2002/b Kecskeméti testamentumok I. 1655–1767. Összeállította: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 2003 Kecskeméti testamentumok II. 1768–1781. Összeállította: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.

KOCSIS Gyula

- 2002 Kecskemét története a török hódoltság idején. In: Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Bárh János. Kecskemét.

KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre

- 1980 Kecskemét és a kecskeméti puszták. Kecskemét. (A Magyarország és Erdély képekben c. mű 1. kötetének hasonmás kiadása.)

MADARASSY László

- 1912 Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Budapest.

MAJLÁT Jolán

- 1943 Egy alföldi cívis-város kialakulása: Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepüléstől a 18. század elejéig. Budapest.

- MÉSZÁROS László
1979
Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- PAPP László
1936
A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. Szeged.
- PURJESZ István
1958
A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. (Pest megye 1668. évi vizsgálati jegyzőkönyve a török ellen.) In: Levéltári Közlemények 28. évf. 1958.
- SZABÓ Kálmán
1938
Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. [S.I.]
- SZAKÁLY Ferenc
1983
Török megszállás alatt II. XVII. század. 3. Gazdaság és társadalom. In: Szeged története 1. Szerk.: Kristó Gyula Szeged.
- SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor
1863
Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon I–II. Pest.
- SZILÁGYI Tibor
1993
Szélsőségek Kecskemét időjárásában. Kecskemét.
1999
Időjárási események Kecskeméten a XVII–XIX. Században. Kecskemét.
- TERENYI Éva
2005
Bács-Kiskun megye múltjából. Levéltári évkönyv 1–19. repertóriuma. In: Bács-Kiskun megye múltjából XX. Szerk.: Szabó Attila. Kecskemét.
- VÁRKONYI Ágnes, R.
1985
Gazdaság és társadalom a 17. század első felében. In: Magyarország története: Tíz kötetben. 1526–1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Budapest.

KECSKEMÉT SZEREPE A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBAN

A Rákóczi-szabadságharc jeles csatái, kiemelkedő bel- és külpolitikai eseményei csaknem kivétel nélkül vidékünkől távol zajlottak le. Mégis, a korabeli Európa nyugati és keleti felének az érdeklődését is sok téren kiváltó, csaknem egy évtizedig tartó katonai és politikai küzdelemből nemcsak Kecskemét és a „három város”, hanem az egész Duna–Tisza köze sokoldalúan részt vállalt. Éppen ezért nagyfokú hátlátlanság lenne eleinkkel szemben, ha e jeles évforduló alkalmával nem emlékeznénk meg valamilyen formában róluk, ha érzéketlenséget mutatnánk azokkal a hősiess helytállásokkal, azokkal a hosszú éveken át vállalt vér- és anyagi áldozatokkal szemben, melyeket részben önként teljesítettek, részben pedig a katonai és politikai események szeszélyes alakulása során türelmesen elviseltek.

A politikai kilátástalanság és a reménytelenség szülte, szűk körből induló katonai vállalkozás kétségtelenül néhány hét alatt kibontakozott, de ma már azt is tisztán látjuk, hogy vidékünk is döntően hozzájárult ahhoz, hogy oly gyorsan országos méretűvé válhatott, hogy hosszú éveken át tartani tudta magát Európa egyik legnagyobb hatalmának kiválóan képzett és irányított hadseregével szemben. A legtöbb kiemelkedő eseménynek – ha nem tudta célját elérni – az lett a sorsa, hogy a győztesek mindent megtettek jelentőségük alácsúszása és céljai elfeledtetése érdekében. A Rákóczi nevével fémjelzett küzdelemmel is ez történt. Aligha véletlen, hogy azok a népcsoportok, azok a közösségek őrizték legmeghittebben és legtovább a szabadságharc emlékét, amelyek a legtöbb áldozatot hozták érte, és amelyek a legkevesebbet profitáltak belőle. A magyar politika és a megyei közélet irányítói egy évszázadon át nagyon ritkán emlegették célkitűzéseit, és csak a XIX. században a nemzetté válás, a nemzeti függetlenség eszmei irányítói fedezték fel benne lelkesítő elődjüket, példaképüket. Az évtizedek múlásával, az időben történő távolodással pedig a legendássá váló nyolc esztendő úgy emelkedett az azt megelőző politikailag kusza évtizedek és az azt követő, politikailag szürkévű és nyomasztóvá váló évszázad fölé, miként a puszták metropoliszának öreg temploma emelkedett ki a környező szürke nádfedelek közül.

Korábban a kuruc kor történetírói részéről elhangzott olyan vád, hogy a civis városok nem álltak ki egyértelműen a szabadságharc mellett. Ez részben azzal magyarázható, hogy a város vezetői a korábbi évtizedek súlyos megpróbáltatásai miatt fokozott felelősséget éreztek a város és lakói iránt. Nem hagyhatták figyelmen kívül, hogy a szabadságharc egésze alatt nemcsak Pest, hanem Szeged is mindvégig a császáriak kezén maradt, jelentős számú katonasággal. Egyben azt is figyelembe kellett venniük, hogy a rendkívül mozgékony és kegyetlen rác csapatok bármikor lecsaphatnak a városra és a pusztákon lévő gulyákra, ménesekre, nyájakra. Bár Debrecen vezetői mutattak komolyabb fenntartásokat a kuruc követelésekkel szemben,¹ Kecskemét 1703 nyaratól a szabadságharc bukásáig nemcsak kapcsolatban állt a

¹ Ezt nem tagadja a témát feldolgozó Balogh István sem.

szabadságharc politikai és katonai vezetésével, hanem csaknem folyamatosan közvetlenül is segítette a környéken megforduló katonai egységeket. Hornyik János, aki még hiánytalanul búvárkodhatott a város korabeli irataiban, hangsúlyozta, hogy a függetlenségi harcok kezdetétől nem ment ritkaságszámba a katonai szolgálatra történő jelentkezés. „Az egykori jegyzőkönyv tele van bejegyzésével a szolgálategyények gazdájukkali számoskodásának, kik bérükből felvett illetményüket vagy eladott marhájuk árát beíratják, nehogy aziránt valaha rokonaik az illetők ellen követelést intézhessenek, mit ők felszerelésre fordítván a katonaságra mentek.”² Ezt támasztja alá az is, hogy a város cselédei közül is többen mentek „kurucságra”.³

Valójában nem csak önkéntesek vonultak a kuruc táborokba. Egy 1704. február 22-én készült összeírás adatai azt igazolják, hogy addigra már közel másfél száz ember fogott fegyvert a kecskemétiak közül a kurucok oldalán.⁴ Ennek ellenére a következő hónapokban a kuruc katonai vezetés újabb egységek kiállítását követelte. Egy újabb összeírás tanúsága szerint 1704 márciusában és áprilisában több mint hatszáz ember ment a kurucok táborába. Így a városban minden második házból ment egy-egy személy katonának. Tekintettel arra, hogy aránytalanul nagy részük cseléd volt, felszerelésük távolról sem lehetett kifogástalan. Nem lehetett véletlen, hogy a kiállított sereg láttán Verebélyi Péter, a fejedelem karabélyos kapitánya méltatlankodott „ezen marhahajtó katonák” láttán. Ezek később Deák Ferenc és Pap István ezredében szolgáltak, és fő feladatuk a rácok távoltartása volt. 1704 késő tavaszán a kuruc hadvezetés újabb 600 fő kiállítását követelte Kecskeméttől, kiket a dunántúli hadjáratban kívánt Rákóczi bevetni. Ha ennek eleget tett volna a magisztrátus, valójában védtelen maradt volna a város a rácok támadásaival szemben. Mivel Forgách Simon a Dunántúlon súlyos vereséget szenvedett, a tervezett hadjárat elmaradt, és Rákóczi lemondott a kecskeméti katonák kiállításáról, de ennek fejében 15 600 forintot kellett fizetni más katonák felszerelésére, és 30 lovat kellett adni a dragonyosok számára.⁵

A rácok fenyegetése a szabadságharc egész időszaka alatt a legnagyobb veszélyforrás volt Kecskemét számára. Bécs a kurucok erejének gyengítése és a hátszín demoralizálása érdekében csaknem szabad kezet adott a kegyetlenségükről hírhedt rácoknak. Már 1703 októberében néhány kisebb csatát nyertek a kurucokkal szemben a Duna–Tisza közén, és így vérszemet kaptak. Néhány héttel később Kecskemét pusztáiról három ménest hajtottak el. A következő három hónapban 4000 ló és marha volt a kecskemétiak vesztesége.⁶ Így a környező településekkel együtt Kecskemét csaknem nyolc éven át a labancok, a rácok és a kuruc csapatok követeléseinek és sarcolásainak volt kitéve. Az állandósuló veszély elhárítása érdekében az egyes csapatok vezetőit kívánta megnyerni a magisztrátus. Még Monaszterly rác generálisnak is egy szép paripával és öt akó borral kedveskedtek. A szegedi császári

² HORNYIK János, 1860–1866. IV. 69–70.

³ 1703-ban a „hajdúságra ment kanásznak nadrágjáért fél időre garas 2, dénár 8”-at fizetett az adószedő. A *hajdúságra ment* kifejezés azt jelentette, hogy gyalogos katonának jelentkezett a város kanásza. „Seres Gergely nevű város gulyásával, ki kurucságra ment, számot vetvén, két hónap híján esztendeig való bérére ruházatjával együtt attam 19 tall. 5 gar, den. 12.” BKMÖL IV. 1508/c. Kecskemét Város Adópénztárának iratai. Adólajstromok. 1703. 230., ill. 234.

⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1979. 307–309.

⁵ HORNYIK János, 1860–1866. IV. 285.

⁶ Uo. 55–58.

parancsnok jószándékát 2000 rénes forinttal és 1938 osztrák mérő gabonával igyekeztek megnyerni. Bercsényi Miklós kuruc generálisnak 100 aranyat, Károlyi Sándornak 200 tallért, a fejedelemnek pedig négy pompás lovat küldtek ajándékba.

Ezek a gesztusok egyik helyen sem jártak sikerrel. A korábbi évtizedekben gazdaságilag kimerült város az újabb csapásokat, az újabb és irreális követelményeket nehezen tudta kezelni. A követelések teljesítése érthetően többször késett. Ezért Vay Ábrahám december 3-án a tokaji táborba rendelte Kecskemét három vezető emberét. A fejedelem eleinte vasra akarta veretni őket, végül fogadkozásaira megengesztelődött, és szabadon bocsátotta őket. Kevésbé volt szerencsés a nagykőrösi és a kecskeméti jegyző, akiket Bécsbe küldtek, hogy Savoyai Eugént a rácok megfélemezésére kérjék. Őket tettükért vasra verették, és másfél hónapon át börtönben tartották. Végül a két város csak tetemes ajándék kifizetésével tudta elérni szabadulásukat.⁷

A szabadságharc első évében, 1704 derekáig Hornyik János számításai szerint Kecskemétet 15 ezer tallér veszteség érte a különféle rablások, sarcolások és kifizetések révén, nem szólva a beszállások keserveiről és a közel ezer katona kiállításából adódó károkról.⁸

Tekintettel arra, hogy Rákóczi délvidéki hadjárata nem járt sikerrel, sem a rácokat nem tudta megfélemezni, sem a labancok szegedi fészket nem tudta felszámolni, így a korábbi veszedelmek állandósultak. Ennek ellenére a nagy próbatételek csak a következő években neheztedek a városra. Két éven át csaknem állandósult több száz, olykor több ezer katona ellátása, beszállása, szállítása. Ezek hatására küldte levelét a tanács Károlyi Sándornak, melyben tudatták: „Az elkeseredett szegény lakosoknak tehetetlenségét olly valósággal írhatom Kegyelmednek, ... készebbek közönségesen [együttesen] ezen nyavalyás helyeket pusztán hadni és elszélljedni.” Sem a levelét író tisztségviselő, sem a lakosság nem sejtette, hogy a terhek és a szenvedések igazi tömege csak ezután szakad nyakukba. A várost 1705 nyaráig a szertelen terhek és a zaklatások újabb sora követte. A városban lévő állapotokról Rákóczi Ferenc fejedelmet egykori nevelője, Bárkányi János, a helyi ferences rendház gvardiánja tájékoztatta: „Nem tartóztatom pennám Fejedelmi Méltóságának udvarlásátul, minthogy magam praesentiáját tartóztatnom kell az mostani úti járástul, tartván földünkön kóborló katona és rácságtul, kik városunkhoz egy mérföldtül Fejedelmi Méltóság vitézit elkapván, 16 vagyis többet, négy itt lakos kasszásokkal, kiknek veszedelmek az kóborlás miatt esett. Mert az ide rendeltetett had több károkat téssen, Kegyelmes Méltóság, mint a rabló ellenkező rácság. Kiknek jöllehet kenyerek, vágójok kiadatik, mégis se zendült s érendő vetéseknek, se kevés megmaradt nyáj seregeknek meg nem engednek, hanem minden tekintet nélkül fogyatták mind a városbelieknek, mind magunk koldulásával szerzett szent alamizsnánkat.”⁹

⁷ E kor egyik sajnálatos szokása volt az, hogy a főurakat, katonákat, hivatalnokokat csak „discretionál”, azaz ajándékokkal lehetett megközelíteni, esetleg jobb belátásra bírni. A kuruc katonák és tiszték is elvárták a bőséges discretiót. Az idézett ajándékok kifizetése a forrásanyagban fellelhető. HORNYIK János, 1860–1866. IV. 63–64.

⁸ Ez kb. 1500 szarvasmarha árával volt egyenlő.

⁹ BÁNKÚTI Imre, 1998. 12–17. A gvardián arra utal, hogy a kurucok még a rendház húsz bárányát is elprédálták. A forrásanyag érzékelteti, hogy csak a katonák borral kapcsolatos igényei milyen rendkívüliek voltak.

A levélnek nem lett semmiféle hatása. Sőt a nyár folyamán arra kötelezték a három várost, hogy ezer lovast és ezer hajdút, gyalogost állítsanak ki. Néhány héttel később pedig gróf Barkóczy Ferenc azt követelte, hogy Kecskemét három napon belül hatszáz lovast és háromszáz gyalogost küldjön táborába, „Ha szintén két seregetek szolgálatban vagyon is.” Amikor a követelések végrehajtására Újvári Szűcs János kapitányt küldték ide 1705. augusztus 19-én, a tanács kertelés nélkül elébe tárta a lakosság gondjait, amit ő ily formában továbbított: „...az ellenség naponként kertyeink közül jószágokat hajtogattya, amint hogy ezelőtt negyed nappal is szántó ökreit két embernek is elhajtották, és nyomtató lovaikkal edgyütt magokat is elvitették, ki mind ekkoráig nem jöttek vissza, nem különben tegnapelőtt is két farka juhainkat elhajtották. Lévén azért az ellenségnek mind Szeged, Bácskaság és Pest felől is torkában, magokat noha az felüléstül magok és határában való vigyázástul (amint tőlük kitelhetik), hátra nem vonnyák, de az határból hogyha kimennének, félnek azon, hogy valamely felől az ellenség őket megütven, városokat is elpusztittya.”¹⁰

Újabb csapást jelentett a város számára, hogy amikor a Pest alatt összevont császári hadsereg Erdélybe indult Rabutin tábornok megsegítésére, a kuruc hadvezetés a „felperzselt föld” taktikáját kívánta velük szemben érvényesíteni. Ennek értelmében az útba eső városokat ki kellett volna üríteni. Miközben Károlyi Sándor seregével gyámoltalanul nézte a császári haderő vonulását, Köröst kiürítették, és Kecskemétet is erre kívánták kényszeríteni. Mivel itt nem értek célra, Károlyi büntetésül elhajtatta a város marháit, Rákóczi pedig megparancsolta, „Ha az német Kecskemétet elhagyja, tetesse porrá Kegyelmed azon várost, úgy Köröst is.” Végül is húszezer ezüst forint ellenében hagyták épen a várost és hetekre el kellett szállásolniuk Bottyán tábornok seregét.¹¹

A szabadságharc első éveiről készített rövid áttekintés is érzékelteti, hogy már az első évek is rendkívüli áldozatokat, súlyos vér- és anyagi veszteséget zúdítottak az Alföld védtelen városaira. A következő évben már nem tudta elkerülni a város vezetése, hogy egymás után három alkalommal is a lakosságot nagy távolságra menekítse. A legsúlyosabb csapást mégis az 1707. április 3-án történt rács támadás jelentette, amely révén a város egy jelentős részét elpusztították, több száz embert meggyilkoltak, és a még megmaradt anyagi javainak jelentős részétől is megfosztották.

Kétségtelen, hogy a Rákóczi-szabadságharc alapvető célkitűzése a magyar állam függetlenségének megteremtése, a magyarság korábbi közjogi szerepének visszaállítása, az önálló nemzeti lét megteremtése volt. Ez tette történelmünk egyik kiemelkedően fontos eseménysorozatává, amely bukása ellenére már a XVIII. században is több kétségtelen eredményt hozott, és a későbbi évszázadokban is sok esetben éreztette pozitív hatását. Mindezen nem változtat az a tény sem, hogy a hosszúra nyúlt háború során legtöbbször a magyar nemesség és főnemesség alapvető érdekei kerültek előtérbe, és rendi önzésük folyamatos érvényesülése miatt a nem kiváltságos magyar és magyarországi lakosság nagy tömegeit kizárták mind a katonai, mind a gazdasági, mind pedig a politikai irányításból. Nem kérdőjelezi meg történelmi jelentőségét az a tény sem, hogy vezetői közül sokan felkészületlenek, sokszor fegyelmezetlenségük miatt tisztségük betöltésére egyenesen alkalmatlanok, és a lakossággal szemben nem ritkán kíméletlenek voltak.

¹⁰ BÁNKÚTI Imre, 1992–1994. 1. k. 126–128., 137–138. 2. k. 36.

¹¹ HORNYIK János, 1860–1866. IV. 167–172.

Az itt közreadott forrásoknak az a célja, hogy részben dokumentálja, részben pedig érzékeltesse, hogy az alföldi mezővárosok nemcsak fegyveresen szolgáltak a szabadságharc során, hanem a korábbi évtizedekben, a török elleni háborúk alatt elszenvedett rendkívüli veszteségei ellenére sokoldalúan részt vállaltak a függetlenségi harc vívásában. A város számadáskönyvei töménytelen mennyiségű adatot tartalmaznak ezekre vonatkozóan. Ezekből mindenképpen célszerű néhányat idézünk, mivel a károk esetleges összegzése bármilyen pontos legyen is, keveset mond egy háromszáz évvel később élő ember számára. Hornyik János számításai szerint csak a rác támadás során Kecskemét több mint 400 ezer forint értéket veszített. Ez az elborzasztó összeg így mégis szinte semmitmondó az elszenvedett személyes veszteségekhez, aggodásokhoz, lelki traumákhoz képest. Az egyes esetek felsorolása, a sokféle követelés citálása a valós gondok felidézését talán valamivel jobban elősegíti.

Ha áttekintjük az alábbi feljegyzéseket, nem fogunk csodálkozni azon, hogy Kecskemét polgárai a szabadságharcot nem eufórikus hangulatban élték végig. Ha a tanács tagjai látván, hogy egyszerre két, sőt három ellenségtől szorongatva, fizikai létükben fenyegetve, legtöbbször teljesen magukra hagyatva késelekedtek a kurucok követeléseinek teljesítésével, ez nem jelentette azt, hogy labanc érzelműek lettek volna. Ha a város bírái nem teljesítették lelkesen a kuruc tábornokok és tisztek sokszor teljesen irracionális és mindkét fél számára káros követeléseit, a kuruc hadvezetés nyilvánvaló melléfogásainak nem engedelmeskedtek, és nem hagyták pusztulni értékeiket, ettől még nem váltak a magyar ügy árulóivá. Ha minden egyes esetben mérlegre tették, milyen mértékben és milyen gyorsan teljesítsék a kuruc, a német és a rác csapatok követeléseit, ez csak azt a józanságot és tisztánlátást bizonyítja, amely sajnos oly sokszor hiányzott még sok kuruc tábornokból is. Ha a magisztrátus tagjai ismételten visszarettentek attól, hogy újabb és újabb terheket hárítsanak az egyre nyomorúságosabb, sőt kétségbeejtő körülmények közé kerülő polgártársaikra, ez csak azt jelentette, hogy végig szorosabb kapcsolatban maradtak a mezővárosban élő jobbágytársaikkal, a zsellérekkel és a cselédekkel mint a nemzet nevében követelőző, sokszor egyenesen rabló kuruc tisztek és katonák.¹²

* * *

A korabeli nyilvántartások többsége a különféle természeti katasztrófák és háborús viszontagságok ellenére szerencsére megmaradt. Több kötet jelentősen sérült, illetve egyes kötetek számottevő része tönkrement. Ezen károsodások ellenére rendkívül bőséges írott emlék maradt fenn a szabadságharc éveiből. Itt csupán ezek csekély töredékének közlésére van lehetőség, ezért szükségszerűen válogatni kellett az anyagból. Elsődleges célunk az volt, hogy minél szélesebb körből mutassunk be olyan dokumentumokat, amelyek érzékeltetik, hogy a városban élő 6-700 gazda és családja, továbbá kb. 4-500 zsellér és szolga, akik közül sokan magányosan éltek, milyen területeken kényszerültek különféle szolgáltatásokat végezni, hosszú távolságra is szóló fuvarozást végezni. Az egyes nyilvántartások anyagából több esetben

¹² Talán nem árt utalni arra, hogy a város magisztrátusa, ha a kurucok számára adott különféle javakat, azok elkönyvelése során mindig a „mieinknek” formát alkalmazta. Ha a kurucokról jött hír, a „mieinkről” szóltak. A német és a rác említésénél rendszerint odatették, hogy „ellenség”. BALANYI Béla, 1979. 128.

csak részleteket adunk itt közre, mivel ezek igen terjedelmesek. Az esetek többségében viszont célszerűnek látszott egy-egy nyilvántartást, feljegyzést a maga teljes terjedelmében ismertetni. Ez az eljárás lehetővé tette részben azt, hogy a szolgáltatások nagyságáról, a különféle áruk, jószágok mennyiségéről pontosabb képet közöljünk, másrészt érzékelteti azt is, milyen széles társadalmi csoportokat, olykor tömegeket érintettek a legtöbbször váratlanul jelentkező és szélsőségesen nagy terhet jelentő követelések.

Az itt található szemelvények, forrásrészletek és nyilvántartások nagyobb részben a szabadságharc első feléből származnak. Ismételten hangsúlyozni kell, hogy sem a szolgáltatások sokféleségét, sem pedig az esetek többségében azok teljes nagyságát nem tudtuk dokumentálni. Feladatunknak azt tartottuk, hogy egy olyan összképet idézzünk fel, amely érzékelteti, mekkora terhet vállalt magára ez a mezőváros a szabadságharc nyolc esztendjén belül.

1706-ban és 1707-ben olyan szörnyű csapások érték a várost, hogy ennek felidézésre, még kevésbé érdemi dokumentálásra helyszűke miatt itt nem kerülhetett sor. Néhány nyilvántartást mégis beválogattunk mindenekelőtt annak érdekében, hogy az elszenvedett áldozatvállalások, sarcolások, a város lakosságának többszöri menekülése, majd a rációk rablásai és tömeges vérengzésének következményeit érzékelhessük. Ezek minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a város lakosságának számottevő hányada valóban a legteljesebb nyomorba süllyedt, és még a korábban jómódúnak mondható több száz család is csaknem reménytelen anyagi-gazdasági körülmények közé került. Nem árt azt is hangsúlyozni, hogy az 1707. évben elszenvedett anyagi romlás ellenére a következő csaknem négy esztendőn belül további rendkívüli terheket kellett a város lakosságának csaknem folyamatosan viselnie.

A dokumentumok mindegyike a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárából (a továbbiakban: BKMÖL) való. Az itt közreadott forrásokat időrendbe állítva közöljük. Amennyiben csak az évet jelölték meg a nyilvántartásban, akkor az adott dokumentum, abból az évből összegyűjtött anyag végére került. Ha az éve nem biztos, „?”-lel jelöltük. Szükségesnek tartottuk, hogy minden egyes szemelvénynek általunk szerkesztett címet adjunk. Ez alatt jelöltük a keltezését. Ezt követi a tényleges forrásanyag. Az egyes anyagrészek végén eltérő betűnagysággal és kurzív formában található a pontos lelőhely, oldalszámmal. Amennyiben szükséges volt, az egyes nyilvántartásokhoz paleográfiai jegyzetet, rövid tájékoztatót, magyarázatot illesztettünk. Ezek, a lelőhelyek jelölése alatt, a források szövegétől ugyancsak eltérő betűnagysággal, de azonos formában találhatók.

Hasonló forrásoknál indokolatlan a betűhív közlés. Ez az eljárás sok esetben nemcsak zavaró lenne, hanem a korszak írott forrásaiban kevésbé jártas személy számára egyenesen megtévesztő is. Igen gyakoriak a szokatlan rövidítések, amelyek csak az anyag egészének ismeretében válnak egyértelművé. Ezeket sorra fel kellett oldani. Az egyszerűbb, köztudott rövidítéseket úgy közöljük, ahogy a forrásban előfordul, úgymint: den. = dénár, gar. = garas, nro. = numero, Rh. = Rhenes, tall. = tallér.

Tekintettel arra, hogy az adólajstromokban, számadáskönyvekben ezek a feljegyzések sok esetben napokon, heteken át folyamatosan készültek, és nem készült róluk tisztázat, nem ritka a betűkihagyás, a nagybetűk indokolatlan használata, máskor pedig azok elhagyása, ragok, szóvégek mellőzése. Ezek figyelembe vételével is törekedtünk arra, hogy minél hűbben kövessük az eredeti szövegezést. Ennek érdekében a családneveket és a települések, földrajzi helyek nevét mindig betűhíven közöljük. A személyneveket a kisebb pontatlanságoktól eltekintve a mai formájukban rögzítjük. Megtartottunk minden olyan jegyet, amely e vidék nyelvjárására utal. Mindenekelőtt az ő-ző formák pontos követésére figyeltünk. Tekintettel arra, hogy 1844-ig nálunk a latin volt a hivatalos nyelv, itt is viszonylag sok latin szó és kifejezés található. Az ezeknél fellelhető gyakori rövidítéseket következetesen feloldottuk, a ritkábban előforduló elírásokat helyesbítettük. Olyan esetekben, amikor egy-egy szó kimaradt, a pontosabb szövegértelmezés érdekében [] zárójelben kiegészítettük a mondatot.

FORRÁSKÖZLÉS

ELSZÁMOLÁS A VÁROSI TANÁCS ELŐTT 300 ARANYRÓL

1703. június 11. – szeptember 28.

Anno 1703. die 11 Junii. Becsületes Böde János előttem levő becsületes főbíró uramtúl vettem kezemhez ducatos aureos nro 100.

Item eodem anno die 28. 7-bris az becsületes tanács is adott kezembe aureos ducatos nro. 200. Summa facit 300.

Az becsületes tanács teczéséből exreportivo kezembe jött kétszáz [azaz] 200 aranyaknak és becsületes Böde János antecessoramtúl kezeimbe jött száz [azaz] 100 aranyaknak, melyek amit tesznek háromszáz (id est) 300 aranyakat, erogatiojok következők ekképpen.

M[éltóságos] Bottyán János urunk önegységával való galibáink végett Bécsben küldvén Hegedűs János és Kovács István uraimékat, költségekre adtam ducatos 26.

M. gróf Koháry Farkas urunknak Vacs-i földbérben erga quietentiam fizettem ducatos 60.

Garay János deáknak conventiojában fizettem ducatos 14.

M. generalis Bercsenyi Miklós urunknak önegységának in discretionem adtunk ducatos 100.

Tekintetes Vay Ádám urunknak is in discretionem adtunk ducatos 30.

M. fejedelöm kegyelmes urunk önegysága hopmesterének, n[emes] Gyulay János urunknak is adtunk ducatos 2.

Ban István uram Debrecenben két vörös karmasint vött, ducatos 2.

Ugyan ökegyelme töltést vött, ducatos 2.

M. fejedelöm urunk önegysága secretariusának, Szivos János uramnak Miskolczon adott ducatum 1.

T. Vay Ádám urunknak kőrösi uraimékkal rab notariusaink szabadulásáért ígervén 50 aranyat, az 25-jét mi megfizettük, ducatos 25.

Andrásy István úr []¹ láncza aranyoztatására adtam ducatos 2.

István deák megszabadulván, hopmester uramnak ugyan egy aranyat megadtam.

Az insurrectio eránt való conscriptoroknak adtam ducatos 5.

Nehéz Bálint conscipista úrnak adtam ducatos 2.

Vicesecretarius Csatáry urunknak is adtam ducatos 2.

Fősecretarius Pápay János urunknak az ígért paripáért adván 50 tallért, tíz tallért hozzátéve fizettem ducatos 15.

M. fejedelöm kegyelmes urunktúl az csavargók ellen való protechoért adtam ducatum 1.

Latus facit aureos ducatos 300.

BKMÖL IV. 1510/i. Kecskemét város számadási iratai. Főbírói számadások (a továbbiakban: IV. 1510/i.). 1703. 88.

A kuruc hadvezetés csaknem minden tagja a magyar feudális főurak közül került ki. Számukra is természetesnek tűnt a protekció megszerzésére irányuló, akkor általános szokás, amit csak a polgári közigazgatás kiépítése után tudtak visszaszorítani, és ami más formában napjainkban is többször feltűnik.

A rab nótáriusok: Kecskemét és Nagykőrös jegyzői, akiket közösen Bécsbe küldtek, hogy az uralkodót, illetve a hadvezetést biztosítsák a két város hűségéről, hogy így elejét vegyék a császári csapatok Pestről vagy Szegedről kiinduló támadásainak. Még ennél is fontosabb volt az a céljuk, hogy a két város fölül el-

hárítsák a rácok támadásait. A kuruc hadvezetés ezt a tettet árulásnak tekintette, ezért idézte a bírakat Tokajba, és így lett a két notárius igazi szenvedő alanya a diplomáciai próbálkozásnak.

¹ Egy szó olvashatatlan.

KURUC TISZTEK ÉS KATONÁK KECSKEMÉTEN

1703

Anno 1703. Becsületos Bodo András uram ökegyelme által adóra beszödetött borokban új esztendő nap utánra maradván 17 hordók, melyekben levő 126 akók, pint számra pedig 3.843 pint, kiket dézsma megfogyatkozása után árultattunk pintit per den., 18.¹

M. gróf Károlyi Sándor urunk önegysága itt létében cselédire, asztalára mindössze költ 235 pint.

Nagy János hadnagy szállására hordtak el 66 pintet.

Török Péter, Tolvaj Márton síposok és dobosokkal hordtak el 108 pintet.

Lengyeleknek adtunk 123 pintet.

Commissarius uraiméknak 36 pintet.

Tiszteknek és katonáknak adtunk 229 pintet.

Pap István kapitány urunknak adtunk 96 pintet.

Andrásy István urunk önegysága asztalára s cselédeinek hordtak el mindösszesen 332 pintet.

BKMÖL IV. 1510/i. 1703. 18.

A város pincéjéről ez alkalommal összesen 1225 pint bort adtak a kurucoknak. Ennek értéke 220 forint és 50 dénár volt.

¹ Ezen hordókból szállítottak az év második felében a kuruc tiszteknek és katonáknak.

BOR SZÁLLÍTÁSA ÉS KIMÉRÉSE A KURUCOKNAK

1703. november 9. – 1705. április 29.

(Részletek a város borforgalmának nyilvántartásából.)

Anno 1703. die 9. Novembris. Az dézsmaborokat tisztulásuk után megtöltögetvén, tele hordók valának százharmincak (id est) 130. Melyek költek ily renddel.

Az kuruc tábor Deák Ferenc és több tiszt uraimékkal Ágasegyházára kiszállva, vittének hordót nro. 4.

Szolnokba Kapitány Császár István és Thott Mártonhoz Kis Jankó számára egy hordót.

Andrásy István uramnak az hadakkal benn lévén, hordtak el egész hordót nro. 9.

A kuruc tábor kimenetelekor 3 kis hordóban vitték el hordó nro. 1.

Szolnokba két átalagban küldöttünk hordó nro. 1.

Budára vitték hordó nro. 3.

Pestre az nemes vármegyére tiszteknek vitték hordót nro. 2.

Szolnokba 3 akót, Szögre is 3 akót, az Talfájában az szolnoki kurucoknak 2 akót vívén, üresedett hordó nro. 1.

Méltóságos fejedelmöm kegyelmes urunkhoz mönvén n. Szivos János uram 4 átalag bort vívén, üresedett meg hordó nro. 1.¹

Anno 1704. die 5 Februarii.

Szőgedi katonáknak két nap 331 pint.

Horvát Gergely hadnagynak 27 pint.

A kuruc tábor benn létekor az tiszteteknek hordtak el 3.713 pintet.²

Anno 1704. die 18 Martii.

Utas és benn lévő kurucoké 225 pint.

Az szegedi hajdúknak hordtunk 29 pintet.

A vendégfogadóba Ebeczky urunknak és szolgálainak hordattak el 169 pintet.

Pap István urunk szolgálival hordtak el 175 pintet.

Szegedi sebes[ült] katonának adtunk 45 pintet.³

Anno 1704. die 14 Maii.

Vecsére ment hajdúknak adtunk 20 pintet.

Andrásy István uram őnagysága számára kétszeri ittlétében adtunk 742 pintet

Pap István kapitány uram számára hordtak 216 pintet.

Ebeczky kapitány úrnak 45 pintet.

Imre deák hadnagynak 91 pintet. Kerekes István urunkhoz szentlászlói gyalog hadnagynak 36 pintet.

Losonci Szíjártó István praefectus uram asztalára adtam 59 pintet.

Jánosy János kapitány uram számára adtam 135 pintet.

Nagy István hadnagynak 132 pintet.

Több kuruc katonáknak házakhoz adtunk 308 pintet.⁴

Anno 1704. die 14 Maii.

Halasy András szolnoki tisztetek számára vitt 134 pintet.

Az rác raboknak adtunk 21 pintet.

Várasunkban az nagy hadi tisztetek választásakor hordtak el 39 pintet.

Andrásy István őnagysága, úgy cselédi számára 453 pintet.

Jánosi János kapitány urunknak 55 pintet.

M. gróf Károlyi Sándor urunk őnagysága praefectusának hordtak el 84 pintet.

Pater Andrásy Miklós urunk őnagyságának 63 pintet.

Házakhoz nagyobb és kisebb renden levő és utas kuruc tiszteteknek 118 pintet.

M. gróf Károlyi Sándor uram eleibe mönvén Kary András vitt el 77 pintet.

Ugyan őnagyságoknak Soltra vittek 96 pintet.⁵

Anno 1704.

Andrásy István uram s mellette levő tisztetekre költ 177 pint.

Ugyan őnagysága cselédjére 47 pint.

M. gróf Károlyi Sándor uram őnagysága cselédje itt maradván, hordtak 26 pintet.

Pap István urunknak hordtak el 96 pintet.

Nagy János hadnagynak hordtak 21 pintet.

Pater Andrásy uram őnagysága Soltról visszajüvén, hordtak el 137 pintet.

Ugyan őnagysága cselédire költ 41 pint.

Mégis magához lévőhöz katonáknak 41 pint.

Ugyanazon alkalmatossággal magyar és lengyel tiszteknek 85 pint.
M. gróf Károlyi Sándor uram őnagysága becsületes főbíró Magó Mihály uram ökegyelme házához beszállásakor költ 104 pint.
Ugyanakkor az tiszték és köz kurucoknak szállásokra hordtak 161 pintet.⁶

Pater Andrásy Miklós urunknak őnagyságának az Talfájában vittek ki 178 pintet.
Selley kapitány urunknak 29 pintet.
Andrásy István urunk őnagyságának és szolgálainak hordtak el 179 pintet.
M. Károlyi Sándor urunk őnagysága számára hordtak el 64 pintet.
T. Vay Ádám uram az Gáthoz szállva az ökegyelmeknek hordtak ki 76 pintet.
Károlyi Sándor uram őnagyságával lévő tiszteknek 76 pintet.
Praefectus Szíjártó István urunknak szolgálival együtt hordtak 41 pintet.
Verebélyi Péter kapitány urunknak 98 pintet.
Az kurucz hadak szegedről való visszajöveletekkor költ 59 pint.
Jánosy János uramnak 15 pint.
Pap István kapitány uramnak 15 pint.
Méltóságos fejedelmő kegyelmes urunk őnagysága számára vívén trombitásokat, síposokat és pattantyúsokat, azokra költ 64 pint.
Ugyan urunk táborára vittek 41 pintet.⁷

Anno 1704. die 23. 8-bris.
Tábori kuruc katonáké 305 pint.
Utas kuruc katonáké 314 pint.
Franciáknak s németeknek 71 pint.
Gencsi Zsigmond kapitány uramnak 77 pint.
Eszterházi Dániel őnagyságának s tiszteinek 220 pint.
Karancsi hajdúinak 121 pint.
N. Szivos János, sz. Királyi Pál uraimék a táborra menvén vittek magokkal 241 pintet.
Munitio mellett levő commissariusnak 31 pintet.
A német uraknak az váras házához 93 pint.
Földvári szekér-commissariusnak 76 pint.
Bécsi követeknek 136 pint.
Egy doctornak 17 pint.
Executor németeknek 42 pint.
Sebeseknek 46 pint.
Havasalföldi és lengyel követeknek 27 pint.
Gróf Forgách Simon uramnak őnagyságának 154 pint.
Pater Andrásy Miklós őnagyságának 36 pint. Bécsi követeknek 31 pint.
Szemere László uramnak 43 pint.
Vatai János viceispány urunknak vármegye gyűlésekor 56 pint.
Budai István uramnak 49 pint.
Hugó Ferdinándnak 34 pint.
Gróf Forgách Simon uram cselédeinek 98 pint.
6 átalaggal a táborra küldvén 231 pint.⁸

Anno 1704. die 26. 8-bris.

Utas kuruc katonáké 191 pint.

Tábori kuruc katonáké 196 pint.

Sebeseknek 74 pint.

Ugyan akkor Bakács uramnak 17 pint.

N. Szivos János és Kis István uraimék Szolnokba vittek 34 pintet.

Malonyai és Berényi uraiméknak 124 pintet.

Executor szolnoki katonáknak 124 pintet.

Budai István urunknak Szolnokba vittek 35 pintet.

Andrási István uramnak 66 pintet.

Tordai és Domokos Ferenc profont commissarius uraiméknak 55 pintet.

Prinyi Miklós uramnak 38 pintet.

Tolvaj Ferenc uramnak 39 pintet.

Szűcs János kapitány uramnak vármegye kimenésekor 314 pintet.⁹

Anno 1704. die 28. 9-bris.

Méltóságos generális gróf Eszterházi Dániel őnagysága cselédének, német strázsákkal együtt egy három akó s egy fertályos átalagot töltve attunk 194 pintet.

Szilágyi Mihály és Toth Péter uraimék a földvári sánokban menvén egy átalagban vittek magokkal 112 pintet.¹⁰

Anno 1704. die 7. X-bris.

Utas katonáknak gazdák házához 247 pint.

Ágyúkkal levő hajdúknak 42 pint.

Török Ferenc kapitánynak két úttal 143 pint.

Prefectus uramnak 39 pint.

Gulyácsi Tamás uramnak az földvári sánokban menvén, egy átalagban adunk 32 pintet.

Szűcs István kapitány urunknak 191 pintet.

Pater Andrásy Miklós őnagyságának 116 pintet.

Kis István uramnak katonáival 44 pint.¹¹

Anno 1705. die 12. Januarii.

Utas kurucoknak gazdák házához vittek 108 pintet.

Szűcs Péter és Ola István uraimék Szolnokba küldetvén, vittek edényekben 104 pintet.

Tallas Péter és Bötös István uraiméktől a solthi sánokban levő tiszteknek küldöttünk 186 pintet.

Bekes István és Mészáros Jánostól az szolnoki kapitánynak küldöttünk 204 pintet.

Szűcs István kapitány uramnak 245 pintet.

Pater Andrásy Miklós őnagyságának 398 pintet.

Kis Mihály és Szűcs Farkas hadnagy uraiméknak 35 pintet.

Mándi János kapitány uram ittlétekor 59 pint.

Csala Sándor commissarius uramnak 76 pint-

Török Ferenc kapitány uramnak 76 pint.

Nyúl Jánosnál levő német kapitánynak hordottak 31 pintet.

Csik Péter uramnak 86 pintet.

Bekes István és Mészáros Jánostól az szolnoki kapitánynak küldöttünk 204 pintet.
Szűcs János kapitány uramnak 245 pintet.
Pater Andrásy Miklós őnagyságának 398 pintet.
Kis Mihály és Szűcs Farkas hadnagy uraiméknak 35 pintet.
Mándi János kapitány uram ittlétekor 59 pint.
Csala Sándor commissarius uramnak 76 pint.
Török Ferenc kapitány uramnak 32 pint.
Nyúl Jánosnál lévő német kapitánynak hordtak 31 pintet.
Csik Péter uramnak 86 pintet.¹²

Anno 1705. die 5. Martii.

Utas kuruc katonáké 279 pint.
Kovács Pál egy átalagban vitt Szolnokba 42 pintet.
Földvári Pál solthi sáncba menvén vitt magával 32 pintet.
Hegedűs János és Mihály deák uraimék az solthi sáncba menvén, vittének három átalagban és más egyéb edényekben 124 pintet.
Csorba István és Kis István uraimék m. generális Bottyán János őnagysága eleibe vittek 42 pintet.
Markó András és Szabó Márton uraimék Szolnokba menésekor vittek 74 pintet.
Hellebront kapitány uram számára 125 pintet.
Ugyanakkor benn lévő tiszték számára és közkatonáknak isadtunk 104 pintet.
Csala Sándor commissarius uramnak 58 pintet.
Szűcs János kapitány uramnak 229 pintet.
Visznyák nevű német kapitánynak zászlótartójával együtt 125 pintet.
Csik Péter uramnak 70 pintet.¹³

Anno 1705. die 2. Aprilis.

Utas kuruc katonáké 97 pintet. Gulyás uram solthi sáncba menvén vitt 46 pintet.
Méltóságos generális Bottyán János úrnak őnagyságának cselédeivel és német strázsájával együtt vittek 408 pintet.
Szűcs János kapitány uramnak 77 pintet.
Csik Péter uramnak 32 pintet.
Szekeres István kapitány uramnak 23 pintet.
Csala Sándor commissarius uramnak 27 pintet.¹⁴

Anno 1705. die 8. Aprilis.

Utas kuruc katonáké 69 pint.
Tábori kuruc katonáké 95 pint.
Generális Bottyán János és cselédi, úgy véle levő német strázsák számára 557 pintet.
Bertoti István úrnak Kozmáné asszonyomhoz 139 pintet.
Csala Sándor commissarius uramnak 57 pint.
Cseténéhez főstrázsamesternek 81 pintet.
Jászok kapitánya Török András uramnak 66 pintet.
Csajági János kapitánynak Szeles Györgyhöz 48 pintet.
Csajági urammal itt levő hajdú tiszteteknek 51 pintet.
Szűcs János kapitány uramnak itt benn léte és utazására 162 pintet.

Vatai János viceispány uramnak 48 pintet.
Sz. Iványi Raphael uramnak a vendégfogadóba 44 pintet.
Magó Mihály és Kovács Gergely uraimék méltóságos generális Károlyi Sándor őnagyságához menvén egynéhány edényekben vittek 168 pintet.
Csik Péter uramnak 10 pintet.¹⁵

Anno 1705. die 29. Aprilis.
Utas kuruc katonáknak 58 pint.
Szűcs János kapitány uramé 80 pint.
Csik Péter uramé 21 pint.
A nemes vármegye tiszteinek bíró uram parancsolattyaából egy akó szín bort töltötünk 32 pint.
Bertóti uram számára Koczora János Szolnokba menésekor vitt 65 pintet.
Bene András uram az solthi sánchban lévő tisztek számára vitt 108 pintet.
Méltóságos generális Bottyán János uram őnagysága számára a patai sánchba vittek 72 pintet.
Ugyanakor azon sánchba Török Ferenc kapitány uramnak 39 pintet.
Az solthi sánchból executiora jött katonáknak 37 pintet.
Nagy István uramhoz Rátkai kapitánynak 61 pintet.
Ugyan Rátkaival benn levő tiszteknek 268 pintet.
Gróf Barkóczi Ferenc őnagysága benn létekor és az sánchba menetelekor 198 pintet.
Ugyan őnagyságával benn lévő tiszteknek 66 pintet.
Károlyi Sándor urunk őnagysága a Dunán által jövésekor, elmenése után itt maradott cselédjeinek attunk in toto 84 pintet.
Ugyan őnagyságával levő tiszteknek 56 pintet.
Csala Sándor commissarius uramnak 45 pintet.¹⁶

BKMÖL IV. 1510/i. 1703. 19–24, ill. 1704. 10–18.

A város és lakossága számára az ellenszolgáltatás nélkül elhordott, fogyasztott bor is igen nagy terhet jelentett. A tényleges terhet még növelte az a tény is, hogy a kurucok és a németek számára kiszolgáltatott bor talán nagyobb részét más településekről kellett beszerezni, mivel még békeidőben is ritkán fedezte az itteni termés a helyi igényeket. A szállítás a rendkívül rossz közbiztonság miatt felette kockázatos és drága volt, így a magisztrátust nemcsak újabb anyagi kár érte, hanem további szervezőmunkát is jelentett.

¹ A kocsmában az újbort ekkor még nem árusították, az árát nem rögzítették.

² A kocsmában egy pint bort 12 dénárért adtak.

³ A kocsmában egy pint bort 14 dénárért adtak.

⁴ A kocsmában egy pint bort 16 dénárért adtak.

⁵ A kocsmában egy bort 18 dénárért adtak.

⁶ A kocsmában egy pint borért ekkor 24 dénárt kértek.

⁷ A kocsmában ekkor egy pint bort 28 dénárért adtak.

⁸ A kocsmában egy pint borért 28 dénárt kellett fizetni.

⁹ A város kocsmájában egy pint borért 28 dénárt kértek.

¹⁰ A kiméréskor megszabott árát itt nem tüntették fel.

¹¹ A kocsmában egy pint borért 12 dénárt adtak.

¹² Egy pint bort 12 dénárban számoltak.

¹³ A kocsmában egy pint borért 12 dénárt kértek a csaplárok.

¹⁴ A kocsmában a csaplárok 12 dénárban mérték a bor pintjét.

¹⁵ A kocsmában 18 dénárért árusítottak egy pint bort.

¹⁶ Itt nem jelölték meg a kocsmái árát.

A VÁROSI TANÁCS SÚLYOSABB KIADÁSAI

1704. június 22. – 1706. január 16.

Mégis az derékadóbeli készpénzből egyszersmind juhok, gyapjú és söprű árából, úgy az vásári alkalmatosságokkal szedett pénzből is külső szükségekre lett exitusok. Die 22. Junii 1704. Kegyelmes urunkkal ineált contractusban levő summák defalcationjában attam tall. 113, gar. 2.

Die 6. Januarii 1705. A solti sánokban küldvén az contractualis summának valamely részét, kihez is attam tall. 777, gar. 4, den. 20.

Nemzetes Csik Péter uram adván kölcsön az becsületes városnak 1850 magyar forintokat, melynek is defalcationjában die 17. Januarii attam ökegyelmének tall. 50.

Die 11. Februarii. Attam ismét ökegyelmének tall. 482, den. 22.

Die 16. eiusdem. Hegedűs János és Theimel Mihály deák uraimék Soltra vivén a contractualis summának restantiáját, kihez is attam tall. 989, gar. 1, den. 6.

Die 3-tia Martii. Méltóságos generális Bottyán János urunknak a becsületes tanács parancsolatjából erga quietantiam kölcsön attam tall. 66, gar. 4.

Nemzetes Bertóti István szolnoki kapitány uramnak adván a becsületes város discretioban 100 magyar forintokat, kiknek is kipótlására attam tall. 19, gar. 2, den. 20.

Nemzetes Fai Györgyné asszonyunk ökegyelme részére ezen 1705. esztendőre járnai szokott adajára, úgymint 25 magyar forintokat R[ima] Szombathi Toth Szabo János nevű embertől megküldöttem, kirúl is quietantia exstal, tall. 13, gar. 5, den. 10.

Die 30. Martii. N. Csik Péter uramtól az contractualis summának megfizetésére kölcsön felvett pénznek defalcationjában attam ökegyelmének tall. 327, gar. 4, den. 20.

Die 19. Julii. In defalcationem annualis census n. és vitézlő Lossonczy Sziyarto István preafectus urunk ökegyelme parancsolatjából az kecskeméti fiscalis jószágra obveniált katonák fizetésére n. Scuta Ferenc és Szivos István uraiméknak kezekben erga quietantiam comitatis Pest, Pilis et Solth vicecomitis domini Michaelis Palfi 500 Rhens forintokat, id est tall. 333, gar. 2.

Die 2. Augusti. Többször is említett contractualis summának complanatiojára a becsületes város felvén az két ecclesiáktól 1000 magyar forintokat, melyekről azon ecclesiákat contentaltam, id est tall. 555, gar. 3, den. 10.

Die 11-ma 7-bris. Méltóságos generális Károlyi Sándor földesurunk öngagságának ezen 1705. esztendőre járnai szokott adóját az öngagsága deputatus embereinek, nemmes Kamarás János uram ökegyelme házában felolvastván, ki is fejez pénzü ki nem telvén, attam hozzá rézpénzü 400 Rh. forintot, id est tall. 266, gar. 4.

Eodem die. Garai János deák uram a méltóságos fejedelemhez expediáltatván, megírt méltóságos generális Károlyi Sándor urunk öngagsága számára pro discretionem az becsületes tanács parancsolatjából attam tall. 111, gar. 1.

Die 1. 7-bris. Mostani becsületes főbíró Varga István uram a méltóságos fejedelemhez menvén, az hajdúk fizetésére, honorariumra és superfluitasra attam tall. 635, gar. 3, den. 20.

Die 9. 9-bris. Ugyan ökegyelmének az mundérhoz kívántató requisitumok helyett pénzü való kifizetésére attam tall. 400.

Anno 1706. die 16. Januarii. Az tekintetes és nagyságos posonyi szűz apáca asszonyaink öngagságok részére az elmúlt 1705. esztendőre járnai szokott adót, úgymint

300 Rh. forintot Lossonczra nemes V. Szyarto István praefectus urunk őkegyelme kezéhez megküldöttem, id est tall. 200.

Eodem anno et die. Az méltóságos Rákóczi familia részére tartozandó 40 magyar forintot, az méltóságos Veselényi familia részére járn szokott 100 magyar forintot és az méltóságos Batori familia részére tartozandó annualis censusokat is ugyan Lossonczra megírt praefectus uram kezéhez elküldöttem, id est tall. 105, gar. 3, den 10.,

Mely adókat vivén Lossonczra becsületes Böre János és Szántó István uraimék, kiknek költségre attam tall. 2.

BKMÖL IV. 1508/c. Kecskemét Város Adópénztárának iratai. Adólajstromok. (a továbbiakban: IV. 1508/c.). 1704. 219–222.

Bár 1704 elején a városi tanács az akkor készült összeírások szerint 630 katonát állított ki a kuruc hadvezetés számára, a következő hónapokban újabb lovas és gyalogos egységeket követeltek a várostól. Tekintettel arra, hogy a rácok a környező kisebb településeket sorra támadták meg, és a város határából igen sok jószágot elhajtottak, a magisztrátus vonakodott az újabb századok megszervezésétől és Dunántúlra küldésétől. A kuruc hadvezetés és a város között kialakult feszültséget oly módon oldották fel, hogy Kecskemét vállalta, hogy 600 lovas helyett fizet 15 600 forintot és ad 30 lovat. A contractusra történő hivatkozás során ezen összeget törlesztették folyamatosan.

KÜLÖNFÉLE ÁRUK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK BESZÁMÍTÁSA AZ ADÓBA

1704

(Részletek)

Derék adó exitusa.

Mivel az lakosok felesen az reájok vetett adó iránt nem készpénzül, hanem más egyéb jószágokul tettek contentumot, melyeknek is árok ide exitusban az alább megírt mód szerént tétettek, úgymint:

György deáktul az becsületes város számára elhordott boltbeli portéka defalcaltott az adójában, úgymint tall. 12, gar. 4.

Vörös Marti Pálnak egy lovát vitték az méltóságos fejedelem számára, melynek is az árában hajlik az adójára tall. 4, gar. 2.

Csizmadia Ferenc csinált az város házához csizmákat, munkájáért hajlik az adójára tall. 3, gar. 1, den. 18.

Borbély István adott a város szükségére egy csujtárt, acceptáltatott tall. 5, gar. 1.

Nagy János is adott a becsületes város szükségére sajtot tall. 3, gar. 2.

Szabadi Mihály adott három vágót, melyet az sáncba hajtottak, acceptáltatott tall. 12.

Gulyasi Tamás adott bort a becsületes városnak, adójáért tall. 34.

Kalocsa Jánosné adajára defalcaltott városnál levő pénzire tall. 22.

Nagy Istvánnak egy borját vitte el a becsületes város szükségére, gar. 3.

Vas Mihály munkálkodott és bélést adott a becsületes város szakácsasszonyának mentéje alá, tall. 3, gar. 4.

Salamon Ferenc dolgozott a becsületes város malmához vasmunkából egy tall., egy gar, den. kettő. Csobolyó vásáron gar. 4. Item adott egy zsák szenet egy gar. In summa teszen ez mind tall. 2, den. 11.

Domokos Istvántúl a becsületes vásras számára hordottak el csizmát és más uraknak való portékákat, tall. 10, gar. 5, den 15.

Veszprémi Szabó János dolgozott kegyelmes urunk hadnagyának 7 köpönyeget, tall. 2.

Toth János a becsületes vásras szükségére adott 20 véka árpát, tall. 3.

Oláh János adott becsülete vásras szükségére 2 fertály árpát, tall. 2.

Kalmány Andrásról hajtottak el egy tehenet Vay uramnak, tall. 3, gar. 3.

Molnár Jánostúl hoztak el 7 véka árpát, tall. 1.

Garaczi Gergely adott Károlyi Sándor uram öngyása szolgájának egy nadrágot tall. 1, den. 24.

Murkos Péternek az adaja az szakácsasszonynak a bériben defalcaltatott, tall. 4, gar. 3.

Banko Pál adott egy szalonnát, az adajában hajolván, tall. 4.

Kis István adott Bodo András uramnak 2 hordó bort, melynek az árából hajlott az én időmbeli adajára tall. 1, gar. 4.

Sárközi János adott két lovat, melyeknek az árából hajlott az idei adójára 22 tallér, 2 garas. Item adott 11 pint vajat, amelynek is az ára 7 tallér, 2 garas. In summa teszen tall. 29, gar. 4.

Tubak Mihály amely bort adott Bodo András uramnak, annak árából hajlott ide 5 gar. És az hordója odaveszett, imputaltatott két garasra. In summa teszen gar. 7.

Csapó Mihály amely bort Bodo András uramnak adott, annak az árából hajlott ide tall. 1, gar. 2, den. 26.

Kováts András uram adott egy szűrt a vásras bujtárának, tall. 1, gar. 2.

Keserű János adott a sánca egy tehenet, adójára tall. 4.

Gere Mihály a vásras házához két icce olajat, gar. 2, den. 8.

Szivos Gergely adott két tehenet, adójában acceptálván tall. 11.

Domokos István dolgozott az uraknak, gar. 5. den. 20.

Csasz Mihály adott egy csizmát a szakácsasszonynak, tall. 1, gar. 3, den. 16.

Szappanos Ferencnek egy lovát vittek el az nyerges lovak köztiben, acceptátatott tall. 8, gar. 1.

Nagy György Mihály adott két szűrt az szolgálknak, tall. 3, den. 4.

Balogh Jánostúl hoztunk el generális Bottyán János uram számára egy vánkoshéjat, tall. 3.

Kincse György adott 2 juhót, tall. 2.

Mora Ágnestúl vittek el egy kékes abroszt, acceptáltatott tall. 2.

Ugyannak egy borját vittek el, acceptáltatott tall. 1.

Botos Horvát Varga Jánostúl boltbeli szerszámát hordtak el tall. 2.

Maklári Jánostúl vittek el egy pár bőrcapát, gar. 3, den. 1.

Botos Csucs Katától hoztak el egyetmást, gar. 3, den. 22.

Kerekes Istvántúl hordtak el boltbeli portékát tall. 18, gar. 4, den 7.

Nádasdi István vadszáma defalcaltatott benn lévő pénzire, tall. 7.

Mora Ágnes vadszáma defalcaltatott benn levő pénzire, tall. 8, gar. 1.

Csizmadia Mihály adott egy tehenet, tall. 5.

Szántó Miklós adott egy vágót, tall. 5.

Szijasártó János amelyeket dolgozott a becsületes vásras és az urak számára, adójába acceptálván, tall. 4.

Sárközi Istvánné adójába adott 2 tehenet, egyike öt talléron, másikat négy talléron, öt garason, in summa tall. 9, gar. 5.

Kadar Mihályné boltjából hordottak el portékát tall. 3.
Solti Tamás az urak számára munkálódván, és csizmát is vittek el túle, in summa tall. 4.
Bodor Mihálynak hajtottak el egy tehenét a sáncba, tall. 4.
Szél Mihálytól hoztak el halat az város házhához, gar. 7.
Toth Jánostól hoztak el portékákat, tall. 6.
Czinege Jánostól vittek el két nyeret minden készületivel és egy kantárt, tall. 6, den. 8.
Kecskés Gergelytől portékákat hordottak el, tall. 3, gar. 1.
Komáromi Jánostól hordottak el a város szükséges dolgaira egyet s mást, tall. 3,
Borbély Gergelytől hoztak el egy hordó bort generális Bottyán János uram önagsága számára, melyből az adajára kitellett tall. 8.
Szalai Jánostól hoztak el kötés papirossat, tall. 2, gar. 4.

BKMÖL IV. 1508/c. 1704. 165–201.

Az adónak természetben történő lerovása a békésebb évtizedekben, ha nem is volt ismeretlen, mindenképpen kivételesnek volt mondható. Ezekben az években a lakosság megtermelt áruit főként a korábban Ausztriába, Itáliába és Németországba irányuló szarvasmarhát, lovait stb. a háborús viszonyok miatt nem tudta megfelelő áron értékesíteni. Éppen ezért a lakosság birtokában lévő arany- és ezüstpénz a fokozott adóztatás során gyorsan elapadt. A terményekkel történő széles körű adózás részben kényszer volt, részben pedig a magisztrátus belátásából adódott.

A VÁROST TETEMES MENNYISÉGŰ SÓ VÁSÁRLÁSÁRA KÉNYSZERÍTI A KURUC ÁLLAM

1704

Kegyelmes urunk öfejedelmsége m[éltóságos] parancsolatyából a becsületes város kéntelenítettvén 4.000 magyar forintokat letenni, mely pénzek refusiójában a n[emes] országnak szolnoki sóházából percipiáltunk 2.667 máramarosi kősókat, melyeknek elárulása concredaltatott becsületes Mészáros János uramra, amint hogy azon sókból árult pénzt diversis vicibus m. paratis adott ökegyelme főbíró uram kezéhez in toto 1.064 kősóknak árokkal, ú.m. 915 tallért, 4 garast, 29 dénárt.

Az fellyebb említett pénzen eladott 1.064 kősókban Vágszerdahelyt lakos Jelenik János nevű kereskedő ember megvévén hétszázat, kiket is az becsületes tanács végezéséből Füzes Gyarmatig az tizedekben felvetett szekerek vittek, melyeknek is vitelétül (szekérbért fizetvén minden kősótul 34 dénárt) ment főbíró Csertő János uram kezéhez in toto 132 tall. 1 gar. 10 den.

Pro memoria

Mészáros János urammal számot vetvén a becsületes város savaiból (amint beadta) ebben az esztendőben, erogált ökegyelme a következő mód szerént, úgymint.

1-mo készpénzben adott el kősókat 1.064

2-do A tizedek kocsisai, szekeresei és az várasházához tartozó némely szolgák béribé adott 189

3-tio az város konyhájára, boltbérben, bírák uraimék számokra és más egyéb aprólékos szükségére erogált in toto 159

Summája: 1.412

Tartozik ökegyelme restantiában levő 1.225 kősókról becsületes új bíró Varga István urunknak számot adni.

BKMÖL IV. 1510/i. 1704. 3.

A kuruc állam elszigeteltsége miatt rendkívül nehéz pénzügyi körülmények közé került. Rákóczi ezért kényszerült arra, hogy a városokat, mezővárosokat rászorítsa: a háborús viszonyok miatt külföldön nem értékesíthető, felhalmozódott sókészleteket vásárolják fel.

FUVAR ÉS GYALOG SZOLGÁLTATÁS

1705. április 25–27.

Anno 1705. die 25. Aprilis

Bene István vitt levelet Isakra.

Gabor András vitt egy mester embert az sándba.

Mező Mihály vitt levelet Isakra.

Vida István vitt levelet Isakra.

Koczan Gergely vitt levelet Isakra.

Herczeg Pál vitt levelet Egerbe.

BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. 238.

Töredékesen fennmaradt főbírói számadások egy kötetbe kötve. A továbbiakban: Töredékek.

Die 27. Aprilis 1705.

4 szekereken vittek munitiot Bottyán várba. Első Kovács Gergely tizedgyéből, a második Dömötöréből, a harmadik Czibalmoséből, a negyedik Hegedűséből.

Eodem dato. A solthi sánuban Horvát Tamás kapitány uram számára viszen 2 szekér borokat. Első Szeles tizedgyéből, a második Sáfár Péter tizedgyéből.

Vacsra mentek 2 szekerek. Az első Nagy Márton tizedgyéből való. Az második Kovács Albertéből.

Item ugyan Vacsra Czifra tizedgyéből 1 szekér, Máté Kovács uraméből is 1 szekér.

Hencsei István hajtott juhokat az sánuba.

Uo.

Az itt idézett esetek a nyilvántartásban fellelhető esetek igen csekély töredékét képezik.

FEJSZÉK GYŰJTÉSE A SOLTI SÁNC ÉPÍTÉSÉHEZ

1705. május 2.

Anno 1705. die 2. Maii.

Nagy István sógor járásából szedett sánccsókknak fejszékük renndel így következnek:

1. Kalocsáékéből hoztanak 5 fejszét.
2. Kalmár tized[gyé]ből hoztanak 3 fejszét.
3. Hegedűs tizedgyéből
4. Király tizedgyéből hoztanak 4 fejszét.
5. Szeles tizedgyéből hoztanak 5 fejszét.
6. Máté Kovács tizedgyéből hoztanak 2 fejszét.
7. Balassa tizedgyéből
8. Kis István tizedgyéből
9. Mészáros Gazsi tizedgyéből
10. Varga István tizedgyéből

11. Nagy István tizedgyébül 4 fejsze.
12. Kovács Gergely tizedgyébül 3 fejsze.
14. Csaki tizedgyébül hoztanak 3 fejszét.
15. Bede tizedgyébül
16. Dékány tizedgyébül
17. Kamarás tizedgyébül
18. Nagy Márton tizedgyébül.

BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. 239–240.

Töredékek. E rövid lista azt kívánja érzékeltetni, hogy a város vezetői milyen rendkívüli szervezőmunka végzésére kényszerültek ismételten a katonai táborok közelben történő kiépítése miatt.

HOSSZÚFUVAROK NYILVÁNTARTÁSA

1705. május 29. – június 7.

(Részletek)

Nagy István sógor járásából az mely szekér, kocsi szolgált renddel így következnek:
Első tizedből 2 szekér, két kocsi, 1 ló, 1 kocsi, 5 szekér, 2 kocsi, 1 szekér, 1 szekér, 3 kocsi.
Második tizedből 2 szekér, 1 kocsi, 4 szekér, 2 szekér.
Harmadik tizedből 3 szekér, 3 szekér.

Sárközi István járásából aki szekér, kocsi szolgált, renddel így kevetkeznek:
Első tizedből 3 szekér, 1 kocsi, 1 szekér, 3 szekér, 1 kocsi, 3 szekér, egy kocsi.
Die 30. Maii. Eszterházi Dániel uram önegysága hadainak attunk 1 szekeret Pataiig.
Egri hajdúk alá ment egy szekerem.
Die 6. Junii.
Csala Sándor uram búzáját vitte egy szekerem az sáncba.
Második tizedből 2 szekér, egy lovas posta, 1 ló, 1 szekér, 1 kocsi, 4 szekér, 2 szekér, 1 kocsi.
Die 30. Maii. Eszterházi Dániel uram önegységának adtunk 1 szekeret Pataiig.
Egri hajdúk alá ment 1 szekerem.
Harmadik tizedből 2 szekér, 4 szekér, 4 szekér, 2 szekér, 2 kocsi.
Die 30. Maii. Eszterházi Dániel uram önegységának adtunk 1 szekeret Pataiig.
Egri hajdúk alá adtunk egy szekeret.

Sáfár Miklós járásából amely szekér, kocsi szolgált, renddel így kevetkezik:
Első tizedből 1 kocsi, 2 szekér, 5 szekér, 3 szekér.
Die 4. Junii.
Ment egy szekerem búza alá.
Második tizedből 3 szekér, 4 szekér, 3 szekér.
Harmadik tizedből 3 szekér, 1 kocsi, 4 szekér, 3 szekér.
Die 30. Maii. Eszterházi Dániel uram önegysága hadainak adtunk egy szekeret bor alá.
Die 4. Junii. Ment egy szekerem búza alá.
Die 5. Junii. Ment egy szekerem egri hajdúk alá.

Dömök Mihály járásából aaz mely szekér, kocsi szolgált, renndel így kevetkeznek:
Első tizedből 3 szekér, 1 kocsi, 4 szekér, 2 kocsi, 3 szekér.
Die 30. Maii. Eszterházi Dániel uram ömagyságának adtunk 1 szekeret Pataiig.
Második tizedből 3 szekér, 1 kocsi, 1 szekér, 3 szekér, 1 kocsi, 3 szekér.
Harmadik tizedből 3 szekér, 1 kocsi, 1 lovas posta, 4 szekér, 3 szekér.
Die 30. Maii. Eszterházi Dániel uram ömagyságának adtunk 1 szekeret Pataiig.

1705. június 6-7.

Bede Gergely járásából amely szekér, kocsi szolgált, renndel így kevetkeznek:
Első tizedből 2 szekér, 5 szekér, 1 kocsi, 3 szekér.
Második tizedből 3 szekér, 1 kocsi, 4 szekér, 1 kocsi, 3 szekér.
Die 7. Junii.
Csala Sándor uram búzáját vitte egy teheren az sáncba.
Harmadik tizedből 3 szekér, 1 kocsi, 4 szekér, 3 szekér.
Die 7. Junii.
Vitt két szekerem kenyeret az sáncba.

Kelemen János járásából az mely szekér, kocsi szolgált, renndel így kevetkeznek:
1. tizedből 3 szekér, 1 kocsi, 4 szekér, 2 szekér.
2. tizedből 4 szekér, 1 kocsi, 1 ló, 3 szekér, 1 szekér.
3. tizedből 2 szekér, 1 kocsi, 5 szekér, 1 szekér.

BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. 221–237.

Töredékek. Természetesen ez a nyilvántartás sem tartalmazza az ilyen fajta szolgáltatások egészét. Nem árt felhívni a figyelmet arra, hogy a városra csupán néhány hét alatt háruló fúvarozás listája található itt. Azt is érdemes felidézni, hogy ezekben a hetekben lett volna legnagyobb szükség a mezőgazdaságon belül mind az igavonókra, mind pedig az emberi munkára. Ilyen drasztikus igénybevétel mellett még sokkal nagyobb terhet, gondot jelentett a következő hónapokban, években a hadsereg természetbeni követelésének teljesítése.

KENYÉRSZOLGÁLTATÁSOK

1705. június 6. – július 3.

1705. die 6. Junii.

Kenyereknek beszédése tizedenként így következett:

Első tized: Kenyeret hozott:¹ 247. Superalt: 39.
Második tized: Kalmár tizedben: 300. Totum adtulerunt.
Harmadik tized: Hegedűs János: 323. Superált: 23.
Negyedik tized. Király István: 301. Totum adtulerunt.
Ötödik tized. Bekő András: 289. Restat 11 kenyérrel.
Hatodik tized. Szeles György: 295.
Hetedik tized. Balassa István: 337. Superalt 37 kenyérrel.
Nyolcadik tized. Kis István: 330.
Kilencedik tized. Mészáros János: 304. Superalt 4 kenyérrel.
Tizedik tized. Varga István: 312.
Tizenegyedik tized. Nagy István: 303.
Tizenkettedik tized. Kovács Gergely: 300.

Tizenharmadik tized. Demeter Gergely: 312.
Tizennegyedik tized. Csáki Dávid: 313.
Tizenötödik tized: Bede János: 388. Superalt 88 kenyérrrel.
Tizenhatodik tized. Dékány György: 165.
Tizenhetedik tized. Kamarás János: 303.
Tizennyolcadik tized. Nagy Márton: 286.²

N. B. 10. Junii. 4 szekérre raktak 1500 kenyeret.
Tizenegy szekeres 7. et 8. Junii vittek el a militia számára 3240 kenyeret.
Die 9. Junii. Kenyér 1900, hat szekéren.

BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. 217–220.

Töredékek.

¹ Összesen. Minden tizedben négy-tíz tételt jegyeztek fel. Az egyszerűség és a helytakarítás érdekében minden esetben összegezzük ezek számát.

² Összesen: 5408 darab kenyér.

Die 24. Junii.
Négy szekéren vittek be solti sáncba a militia számára 1440 kenyeret.

Die 29. Junii. Ugyan négy szekéren vittek kenyeret nro. 1574.
Item eodem die Károlyi uram táborára három szekéren 1100 kenyeret.
Eodem die az táborra vittek tizenkét szekér lisztet.

Die 3. Julii.
Szűcs János uramék Halas felé két szekéren vittek 1000 kenyeret.
Die eodem. Urunk táborára szekéren vittek Ócsára 1508 kenyeret.

Uo. 241.

Természetesen ez esetben sem lehet teljes a lista. Itt is utalnunk kell a sajátos körülményekre. A lakosság fogyasztásán felül ilyen tömegű kenyérnek a kisütése egyrészt igen sok időt vett igénybe. Másrészt tudatosítani kell, hogy Kecskemét környékén az erdőket a hódoltság alatti szertelen követelések miatt szinte teljesen kiirtották. Így a szükséges tüzelő előteremtése is alig leküzdhető gondot jelentett. Nem árt utalni arra is, hogy az évnék ezekben a hónapjaiban éppen csak megkezdődhetett az aratás. A város és a lakosság ezekben a hetekben volt a kenyérgabona legnagyobb szűkében. Az élelem ilyen mérvű kivonása a városból csaknem tragikus következményekkel járt éppen azokban a hetekben, amikor a legnehezebb mezőgazdasági munkák idején legnagyobb szükség lett volna az élelemre. Ezek után azt már csaknem felesleges említeni, hogy a korabeli szárazmalmokon ilyen tömegű lisztet megőrizni ugyancsak rendkívüli munkának számított, amely szintén a mezőgazdasági munkáktól vette el a legnagyobb dologidőben az igaerőt és a munkás kezeket.

KENYÉRSÜTÉS ÉS SZÁLLÍTÁS

1705. július 5. – július 7.

Anno 1705. die 5. Julii.

Hordtak be a tizedekből azon kenyereket, melyeket az kiosztott lisztből sütöttek:
Első tized. Sándor Márton hozott be kenyeret nro. 217.
Második tized. Szabó István hozott kenyeret 146. Kerekes István adott 48.

Harmadik tizedes Bekő János hozott be kenyeret nro. 317.
Negyedik tizedes Molnár Miklós hozott be kenyeret nro. 210.
Ötödik tized. Hozott be Budai György nro. 214.
Hatodik tizedes Erdélyi István nro. 252.
Hetedik tized. Kovács János hozott be kenyeret 222.
Nyolcadik tized. Körös Mihály hozott be kenyeret 275.
Kilencedik tized. Tomo István hozott kenyeret 235.
Tizedik tizedes Halasi Mihály hozott be kenyeret nro. 262.
Tizenegyedik tized. Csiszár Pál hozott kenyeret 261.
Tizenkettedik tizedös Komlósi Mihály hozott kenyeret 293.
Tizenharmadik tizedes Macsai István hozott be kenyeret 272.
Tizennegyedik tized. Sira István hozott be kenyeret 262.
Tizenötödik tizedes Vida István hozott be kenyeret nro. 225.
Tizenhatodik tizedes Czeghi Pál hozott be kenyeret 235.
Tizenhetedik tizedes Pizmán János hozott be kenyeret nro. 260.
Tizennyolcadik tizedes Horogszeghi Márton hozott be kenyeret nro. 226.¹

BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. 229–232.

Töredékek.

¹ Összesen: 4432 db. kenyér.

Die 7. [Juli] Vittek három szekéren generalis Andrásy Miklós uram hadai számára kenyeret 932.

Uo. 241.

A TANÁCS DOLMÁNYOKAT KÉSZÍTETT A KURUCOK SZÁMÁRA

1705

Generális Bottyán János uram számára amely dolmányokat csináltak mesteremberek, azoknak neveik, ki mennyit csinált.

Eötvös Sz. István csinált dolmányt 2.

Ungvári Sz. Pál csinált dolmányt 2.

Nagy Mihály csinált dolmányt 2.

Hagymási Sz. István csinált dolmányt 3.

Item maga pénzén vött cernát den. 14.

Czirkátor Sz. Mihály csinált dolmányt 3,5.

Szent Györgyi sz. György csinált dolmányt 4.

Lenkei Szabó Péter csinált dolmányt 3.

Ifjú Szabó Gergely csinált dolmányt 5.

Szabó Imre csinált dolmányt 4.

Makai Szabó István csinált dolmányt 1.

Divinyi Szabó Mihály csinált dolmányt 4.

Kürthi Szabó István csinált dolmányt 3.

Kováts Szabó Gergely csinált dolmányt 2,5.

Török Szabó György csinált dolmányt 1.

Bojári Szabó Gergely csinált dolmányt 3.
Dani Szabó János csinált dolmányt 3.
Csent Lőrinczi Sz. Péter csinált dolmányt 1.
 Item maga pénzén vött cérnát polt. 10.
Veszprémi Sz. János csinált dolmányt 3,5.
Vincze Sz. János csinált dolmányt 1.
Szent Györgyi Sz. Péter csinált dolmányt 3.
Komáromi Sz. István csinált dolmányt 3.
Szücs Mihály csinált dolmányt 3.
Vajda János csinált dolmányt 3,5.
Kőrösi Toth Sz. István csinált dolmányt 5,5.
Szabó Lukács csinált dolmányt 4.
Kis Szabó János csinált dolmányt 2.
 Item vettem magam pénzén cérnát polt. 6.
Bőrei Sz. János csinált dolmányt 2.
Bite Sz. János csinált dolmányt 2.
Danyi Sz. Mihály csinált dolmányt 1.
Veres Marti Szabó Pál csinált dolmányt 3,5.
Szeles Szabó János csinált dolmányt 2.
Vecsei Szabó István csinált dolmányt 2.
Garaczi Szabó Gergely csinált dolmányt d. 5.
Szent Lőrinczi Szabó István csinált dolmányt 2.
 Item nadrágot 1.
Vida Szabó János csinált dolmányt 1.
 Item köpönyeget hatot csinált.
Aranyi János csinált dolmányt 1.

BKMÖL IV. 1508/c. 1705. 14–16.

A TANÁCS KÖPÖNYEGEKET KÉSZÍTETT A KURUCOK SZÁMÁRA

1705

Generális Bottyán János urunk számára akik köpönyeget csináltak mester emberek, azoknak neveik.

Eötvös Szabó István csinált köpönyeget 14.
Veres Marti Sz. Pál csinált köpönyeget 4.
Hagymási Sz. István csinált köpönyeget 3.
Szeles Sz. János csinált köpönyeget 13.
Dani Sz. Mihály csinált köpönyeget 2.
Vecsei Sz. István csinált köpönyeget 1.
Lenkei Sz. Péter csinált köpönyeget 9.
Szent Lőrinczi Sz. István csinált köpönyeget 7.
Szent Györgyi Sz. Péter csinált köpönyeget 6.
Dani sz. János csinált köpönyeget 12.
Veszprémi Sz. János csinált köpönyeget 7.
Kőrösi Toth István csinált köpönyeget 2.

Garaczi Sz. Gerely csinált köpönyeget 4.
Bite Sz. János csinált köpönyeget 15.
Divicseni Sz. Mihály csinált köpönyeget 7.
Bojari Sz. Gergely csinált köpönyeget 24
Ungvári Sz. Pál csinált köpönyeget 7.
Csani sz. Pál csinált köpönyeget 12.
Szabó Imre csinált köpönyeget 5.
Török sz. György csinált köpönyeget 14.
Szent Lőrinczi Sz. Péter csinált köpönyeget 10.
Makai Sz. István csinált köpönyeget 3.
Szent Györgyi Sz. György csinált köpönyeget 8.
Aranyi sz. János csinált köpönyeget 14.
Komáromi Sz. István csinált köpönyeget 4.
Sz. István csinált köpönyeget 7.
Gál Sz. Mihály csinált köpönyeget 2.
Ifjú szabó Gergely csinált köpönyeget 22.
Vincze Sz. János csinált köpönyeget 2.
Szűcs sz. Mihály csinált köpönyeget 18.
Item egy nadrágot.
Szent Királyi Sz. István csinált köpönyeget 1.
Kováts Sz. Gergely csinált köpönyeget 3.
Kis Sz. János csinált köpönyeget 3.

BKMÖL IV. 1508/c. 1705. 17.

A dolmányok és köpönyegek készítése annak a büntetésnek a része volt, amit a kuruc hadvezetés azért mért a városra, mert 1705-ben a német csapatok közeledtével nem menekültek el. Kecskemét a német csapatoknak 20 000 forintot fizetett azért, hogy eltávozzanak, a kurucokat pedig még nagyobb áldozatokkal volt kénytelen kibékíteni. Így érthető, hogy a következő évben háromszor is engedelmeskedtek a kuruc hadsereg azon felszólítására, hogy az egész lakosság meneküljön el a városból, vállalva az ezzel járó szenvedéseket és súlyos anyagi károkat.

VÁGÓMARHÁK BEGYŰJTÉSE KÁROLYI SÁNDOR SZÁMÁRA 1705

Memoriale.

Méltóságos generális Károlyi Sándor urunk önegysága parancsolattyaából az kívánt vágókat az mely becsületes uraimék falkájokról kiszaggatták, rendi így következik, úgymint. Kamarás János és Kerekes István böcsülték.

Balog István uram falkájáru:

Magáét ökegyelméet 2 harmadfű üszöt, kik is böcsültettek 6 tall.

Azon falkárul Kincses Jánosét, 1 harmadfű tinót.

Tok Miklósé 1 harmadfű üsző, ki is böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Kuczora János falkájáru

Magáét 2 harmadfű üszöt, kik is böcsültettek 6 tallerra.

Taba Gyurkáért, 1 harmadfű üszöt böcsülték 3 tallerra.

Magó uram falkájáról

Magáét ökegyelméét 4 harmadfű üszőt, böcsültetett 12 tallérra.

Bán István uramét 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Csorba Mihály uram falkájáról

Magáét 2 harmadfű üszőt.

Bank Istvánét 1 harmadfű üszőt, s 1 öreg tehenet, böcsültettek 7 tallérokra.

Nyúl Jánosét, 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Olá Jánosét, Bank sellérjéét, 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall.

Almási János falkájáról

Magáét, 1 harmadfű tinót, böcsültetett 3 tall.

Bíró Gergelyét, 2 harmadfüvet, böcsültetett 6 tall. 3 gar.

Császár Pálét, 1 harmadfüvet.

Bíró István uram falkájáról

Magáét ökegyelméét 4 harmadfű üszőt, böcsültettek 13 tallérokra.

Kovács Jánosét 4 harmadfű üszőt.

Olá Istvánét 2 harmadfű üszőt, böcsültettek 6 tall. 3 gar.

Szent Királyi Jánosét 1 harmadfű üszőt és olyan idejű tinót, böcsültettek 5 tallérokra.

Szijártó Mihályé 1 harmadfű tinót, böcsültetett 3 tall.

Földváriét, 2 harmadfűüszőt, böcsültetett 6 tallérra.

Dencsi Jánosét, 2 harmadfű üszőt, böcsültettek 6 tallérokra.

Hemző Istvánét, 2 harmadfű üszőt, böcsültettek 6 tallérokra.

Kis Istvánét, 2 harmadfű üszőt, böcsültettek 7 tall.

Gyoni Gergelyét, 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Kis Jánosét 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall.

Böde Albert uram falkájáról

Magáét 2 harmadfű üszőt, böcsültetettek 6 tall.

Pörpöcze Kovács Jánosét, 2 harmadfű üszőt, böcsültettek 6 tall.

Kis Pálét 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall.

Toth Ferenc falkájáról

Magáét, 2 harmadfű üszőt s egy öreg tehenet, böcsültettek 10 tall.

Deák Gáspárét, 3 harmadfű üszőt, böcsültettek 10 tallérokra.

Mora Ágnesét, 1 negyedfü tinót s egy harmadfű üszőt, böcsültettek 7 tall.

Kardos Gergelyét, 2 harmadfű üszőt, böcsültettek 6 tall.

Dömötör Gergely falkájáról

Magáét, 1 harmadfű tinót s 6 harmadfű üszőt. Böcsültettek 24 tall, 3 gar.

Pulyaiét, 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall. 3 ar.

Bano Jánosét, 1 öreg tehenet s egy üszőt, böcsültettek 7 tall.

Böde János uram falkájáról

Magáét 2 harmadfű tinót, s annyi harmadfű üszőt, böcsültettek 12 tall.

Körörsztös Jánosét, 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall.

Kerekes Jánosét, 2 harmadfű üszőt, böcsültettek 6 tall.

Toth Mihály úrét, 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Toth Istókét, 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Kati Pálét, 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Antal Pálét, 1 harmadfű üszőt, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Hagyó Mihály falkájáról

Magáét 2 harmadfű üszőt, böcsültettek 7 tall. N. B. Egyike az [a családnév olvashatlan] János adójára hajlott.

Markó Jánosét, 1 öreg tehenet, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Hagyó Istvánét 1 harmadfüvet, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Kaszap Istókét 1 harmadfüvet, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Markó András falkájáru

Magáét, 2 harmadfü őszt, böcsültettek 7 tall.

Laczi Ferencét, 2 harmadfü őszt, böcsültettek 7 tall.

Dudvari Jánosét, 1 harmadfü őszt, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Csorba István uram őrzetőjében

Egy harmadü őszt, az gazdájának nevét ekkoráig nem lehetett kitanulni, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Kovács Gergely úré 3 harmadfü, böcsültettek 10 tall.

Mocza Jánosét, 1 harmadfü őszt, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Lázár Jánosét, 1 harmadfüvet, böcsültetett 3 tall. 3 gar.

Komlósi István falkájáru

Magáét, 2 harmadfü őszt, böcsültettek 6 tall.

Toth Mihálynée 2 harmadfü, böcsültettek 7 tall.

Szántó Jánosét, 1 harmadfüvet, böcsülteet 3 tall.

Kalocsa Miskáét, 1 harmadfüvet, böcsültetett 3 tall.

Cziffra Kis Istvánét, 1 negyedfü tinót, böcsültetett tall. 3, gar. 3.

Suhari Nagy Jánosét, 3 harmadfüvet, böcsültettek 9 tall.

Kohodi Nagy Jánosét, 4 harmadfüvet, böcsültettek 12 tall.

Farkas Gergelyét, 2 harmadfüvet, böcsültettek 7 tall.

Pál Kovácsnéét, 2 harmadfüvet, böcsültettek 7 tall.

Paksi Mihályét, 1 harmadfüvet, böcsültetett 3 tall, 3 gar.

Ezen marháknak az falkákról való kiválasztásában és elhajtásában voltak jelen: Kővágó Mihály, Kapás Mihály, Hagymási Gergelynél lakó Szappanos János, Szamu Istóknál lakó Albert és Faragó Ambrus hadnagy.

*

Az második hajtásban hasonlóképpen voltak jelen még: Hadnagy Faragó Ambrus uram, Hajdu Istók, Kusz Péter, Rado Péter, Kővágó Mihály, kik is hajtották és választották az következő gazdákat, mely gazdák közül, noha némelyek ismét visszahajtották magok marháit, de mivel nem tudatik, azok közül kik lettek légyen, azért minnyájoknak neveik notáltattak.

Herke Benke falkájáru

Magáé egy harmadfü.

Albert Péteré is 1 harmadfü.

Busik Istváné is 1 harmadfü.

Szőke Jánosé is 1 harmadfü.

Kuli Nagy István falkájáru

Magáét, ökegyelméét 3 harmadfüvet.

Kincses Gergelyét (visszahajtott) 1 harmadfüvet.

Mester Gergelyét 1 harmadfüvet.

Nagy Istókét, 1 harmadfüvet.

Sánta Szántó István falkájáru

Magáét, (N. B. kettőt visszahajtott) 4 harmadfüvet.

Ignácze, N. B. Szűcs Mátyásét, 1 harmadfüvet.
Fazekas Jánosét 1 tehenet.
Csulak Istókét 1 harmadfüvet.
Berkes Istókét 1 harmadfüvet.
Kalla János uram falkájáról
Magáét ökegyelméért 2 harmadfüvet.
Szivos Gergelyét 2 harmadfüvet.
Öccsét, Szivos Jánosét, 2 harmadfüvet.
Szivos Pálét 2 harmadfüvet.
Bore Jánosét, 1 harmadfüvet.
Herczeg Istók falkájáról
Magáét 1 harmadfüvet.
Basa Istókét 2 harmadfüvet. N. B. elszaladtak.
Csuka Jánosét 1 harmadfüvet.
Garzó Györgyét 2 harmadfüvet.
Garzó Istókét 1 harmadfüvet.
Özvegy Garzónéét 1 harmadfüvet.
Here Tobiét 1 harmadfüvet.
Király Ferencét 1 harmadfüvet.
Balassa István falkájáról
Magáét 4 harmadfüvet.
Főző Istvánét 1 harmadfüvet.
Kovács Gergelyét 1 harmadfüvet
Szappanos Ferenc falkájáról
Magáét 2 harmadfüvet.
Kalmány Andrásét 2 harmadfüvet.
Bene Istvánét 1 harmadfüvet.
Laczi Jánosét 1 harmadfüvet.
Toth Miklósét 1 harmadfüvet.
Kuczora János falkájáról
Magáét 1 harmadfüvet.
Kovács Jancsiét 1 harmadfüvet.
Garaczi Jánosét 3 tehenet. N. B. Kalla uram adójára tartozik.
Szabó Lőrincnéét 1 harmadfüvet.
Punak Marciét, 1 harmadfüvet.
Dékány György falkájáról
Magáét 4 harmadfüvet.
Dékány Istvánét 4 harmadfüvet.
Dékány Jánosét 3 harmadfüvet.
Sz. Királyi Pálét 1 harmadfüvet.
Josa Jánosét 1 harmadfüvet.
Boldog János falkájáról
Magáét 2 harmadfüvet.
Konya Jánosét 1 harmadfüvet.
Nádasdi uram falkájáról
Magáét 4 harmadfüvet.
Domatyiet egy negyedfüvet.
Csikós János mészáros 2 harmadfüvet.

Sárközi Mihály falkájáról

Magáét 1 harmadfüvet.

Varga Istvánét 2 harmadfüvet.

Dömötör mesterét 1 harmadfüvet.

Máté András falkájáról

Magáét 2 harmadfüvet.

Csikesz Jánosét 1 harmadfüvet.

Szücs István falkájáról

Magáét 2 harmadfüvet.

Szücs Jánosnéét 2 harmadfüvet.

Vida Mihályét 2 harmadfüvet.

Toth Gergelyét 1 harmadfüvet.

Toth Mártonét 1 harmadfüvet.

Engedi Jánosét 1 harmadfüvet.

Surányi Jánosét 1 harmadfüvet.

Bodacz András falkájáról

Magáét 4 harmadfüvet.

Szél Mártonét 4 harmadfüvet.

Bogyó Miklósét 2 harmadfüvet.

Berta Györgyét 1 harmadfüvet.

Szabó Márton falkájáról

Magáét 2 harmadfüvet.

Szeles Györgyét 1 harmadfüvet.

Szivos János uram falkájáról

Magáét 4 harmadfüvet.

Fia Szivos Pálét 1 harmadfüvet.

Aginéét 1 harmadfüvet.

Kerekes Jánosét 1 harmadfüvet.

Halász Pálét 3 harmadfüvet.

Domokos István falkájáról

Magáét 1 harmadfüvet.

Kelemen Györgyét 1 harmadfüvet.

Sz. Györgyi Istókét 2 harmadfüvet.

Sz. Györgyi Marciét 2 harmadfüvet.

Török Miskáét 2 harmadfüvet.

Szijártó Mihályét 2 harmadfüvet.

Sz. Királyi Toth Istókét 1 harmadfüvet.

Tubak János falkájáról

Magáét 2 harmadfüvet.

Bosz Péterét 2 harmadfüvet.

Szabó Istvánné falkájáról

Magáét 5 harmadfüvet.

Balog Géciét 1 harmadfüvet.

*

Harmadik rendben ugyanazon személyek hajtották az falkákról, úgymint:

Hagymási Gergely falkájáról

Magáét 8 marhát.

Szántó Istvánét 7 marhát.

Kis Andrásét 1 harmadfüvet.

Nagy Jánosét 1 harmadfüvet.

Pap Mihályét 2 harmadfüvet.

Hegedűs Jánosét 8 marhát.

Böde Albert uram falkájáról

Magáét 4 marhát.

Pör. Kovács Jánosét 3 marhát.

Kis Pálét 2 marhát.

Király Györgyét 1 harmadfüvet.

Kömpöcz Jánosét 1 marhát.

Kapás Marciét 1 marhát.

Berta Péterét 1 marhát.

Csorba István uram falkájáról

Magáét, ökegyelmét 2 marhát.

Markó András uramét 1 marhát.

Busz Péter falkájáról

Magáét 4 marhát.

Gere Andrásét 1 marhát.

Tubak Jánosét 3 marhát.

Kara Jánosét 4 marhát.

Zana Gergely falkájáról

Magáét 10 marhát.

Sárközi Jánosét 8 marhát.

Zana Istókéét 5 marhát.

Batik Mátyásét 2 marhát.

Petőcz Mihályét 1 tehenet.

Csikós János falkájáról

Magáét 5 marhát.

Kuczora Jánosét 3 marhát.

Vég Iláét 2 marhát.

Kovács Jánosét 2 marhát.

Vida Mihály falkájáról

Magáét 2 marhát.

Szűcs Istánnéét 2 bikát.

Szűcs Jánosnéét 1 marhát.

Vida Jánosét 1 marhát.

Toth Marciét 1 marhát.

Konya Jánosét 1 marhát.

*

Negyedik hajtás

Szivos Gergely falkájáról

In toto 20 marhát.

Szivos Pálét 6 marhát.

Szivos Gergelyét 3 harmadfüvet, 2 tinót.

Kalla János uram falkájáról

In toto 30 marhát.

Szivos Jánosé 7 marha.

Csuka Istváné 1 harmadfű.

Kasza Péteré 1 negyedfű.

Horváth Gergely 3 marháját.

Ötvös Péter 1 tehenet, 1 tinót.

Herczeg Miklósé 2 harmadfű.

Böre Jánosé 3, egy tehén, 2 harmadfű.

Szabó Jánosé 3 marha.

Horváth Gergely 3 harmadfű.

Toth Istváné egy tavalyi.

Szabó Jánosé 1 harmadfű, 2 negyedfű.

Varga Ferencé 1 negyedfű.

Sárközi János uram falkájáról

In toto 30 marhát.

Zana Gergelyét 9 marhát.

Dobos Mátéét, 1 bikát, 1 üszőt.

Benkő Mártonét 1 negyedfüvet.

Dobos Mátéét 1 negyedfüvet.

Toth Jánosét 1 tehenet, 1 harmadfüvet.

Juhász Barna Mihályé 1 negyedfű.

Szekeres Alberté 1 tehén.

Sándor Jánosnéé 1 tehén.

Halasi Varga Istváné 1 tavalyi.

Kuli Nagy Istvánnééről

In toto 19 marhát.

Nagy Istóké 3 harmadfű.

Sándor Mártoné 2 harmadfű.

Salamon Mátyásé 1 tehén 1 harmadfű.

Mester Gergelyé 2 marha.

Nagy Mihályé 2 tehén. Item 1 harmadfű.

Kincses Gergelyé 2 tehén.

*

Ötödik hajtás

Toth András falkájáról

Magáét 21 marhát.

Lovas Sámuelét 2 marhát.

Toth Györgyét 1 harmadfűt.

Szappanos Ferenc falkájáról

Magáét 4 marhát.

Kálmány Andrásét, egy borjas tehenet.

Bene Istvánét 2 harmadfüt.

Laczi Jánosét 1 harmadfüt.

Toth Miklósét 1 harmadfüt.

Török Mihályét 1 harmadfüt.

Dékány György falkájáról

Magáét 6 marhát.

Dékány Istvánét 6 marhát.

Dékány Jánosét 2 marhát.

Sz. Királyi Pálét 2 tehenet.

BKMÖL IV. 1508/c. 1705. 33–47.

Nagyobb formátumú kötet. Sajnos a szabadságharc végéig sem sikerült a kuruc hadsereg ellátásának országos megszervezése, bár Rákóczi erre komoly gondot fordított. Ezért a kuruc hadsereg ellátása minden esetben a közvetlen környezetre hárult. Ráadásul a hadsereg élelmezéséért felelős személyek és katonai szervezetek részben túlbiztosították magukat, részben pedig nagymérvű felelőtlenséget, önkényeskedést mutattak. Ennek pedig minden esetben a táborok környékén lévő falvak és mezővárosok látták igazán kárát.

FELJEGYZÉSEK AZ ADÓSZEDŐ NYILVÁNTARTÁSÁBAN

1706. augusztus 24. – november 15.

(Részletek)

Die 24. Augusti. Siralmas bujdosásunkra indulván Kecskemétről, utunkban való költség lett ordoine subsequenti.

Die 26. Augusti. Szent Györgyön az város lovai számára vettem abrakot gar.- 3.

Die 28. Tisza Nánán 13 icce borért Szivos uramnak tall. 2, gar. 1.

Eodem die 10 font húsért gar. 2.

Ugyanott szárazhalért gar. 2.

Die 29. Poroszlóru hozattam 40 icce bort tall. 6, gar. 4.

Die 30. Poroszlón sörtéshúst vettem gar. 4.

Die 1-ma 7-bris. Lővödi malomnál káposztáért s retekért adtam gar. 3.

Die 2. 7-bris. Főbíró uramhoz az Erki Berekhez menvén, kenyérre s borra attam gar. 5.

Az Erki Bereknél a kanásznak kenyérre attam gar. 1.

Ibidem a kospásztornak is gar. 1.

Die 3. Bán István és Toth Mihály uraimékkal Gyöngyösre menvén, költöttem tall. 1.

Die eiusdem. Sz. Királyi János és Szabo Gergely uraimékkal helykeresni menvén, költöttem pálinkára gar. 1.

Die eodem Szaránkon egy pár lúdért attam gar. 1.

Sie 7. Főbíró uram a táborról visszajövéen, borra attam gar. 5.

Die 12. Tárkányon ismét borra gar. 3.

Die 14. Ónodban a város lovai számára vettem abrakot tall. 1, gar. 4.

- Die 15. Tarczalon vettem bort gar. 4.
Die 18. Tokajban vettem két halat tall. 1.
Die eodem. Révésznek, hogy hídon általjöttünk, borralaló[t] attam gar. 3.
Die 18. Tokajban a város lovai számára abrakot vettem tall. 2, gar. 1.
Die 23. Lőkön ismét borra tall. 1.
Die 24. Kerekes István és Sámuel deák uraimék Tokajba visszamenvén, a hídon általmenésen való megengedés végett költöttek gar. 4.
Tokajban az kapitány deájkjának töltettem bort, tall. 1, gar. 3.
Hogy a hídon által jöttünk, attam a révésznek borralalót gar. 4.
Die 26. Igliczen vettem a város lovai számára árpát tall 1, gar. 5.
Die 29. Füzés Abonyon hústra attam gar. 3.
Die 1. 8-ris. Tasrúl Gyöngyösre menvén Sz. Királyi János és Kerekes uraimékkal, borra attam tall. 1, gar. 1.
Csánon vettem a város lovai számára abrakot gar. 2.
Isten haza vezérelvén die 9. 8-bris, kenyérért attam gar. 1.
Die 8. 9-bris. Bujdosó utunkban vettem egy nyulat Vacson gar. 1.
Die 13. 9-bris. Vacsi erdőben tized kocsija vasztatásától a cigányoknak attam gar. 4.
Die 15. Pilisnél főbíró uram érkezvén, hozattam bort gar. 4.

BKMÖL IV. 1508/c. 1706. 178–184.

Nagyobb formátumú kötet. Az itt közölt rövid részlet a város kiürítésének és a lakosság Mátrába történő irányításának csupán néhány epizódját idézi fel. A szövegközlés elsődleges célja a menekülés útvonalának és fontosabb állomásainak felidézése volt.

VÁGÓMARHÁK SZÁLLÍTÁSA A KURUCOK SZÁMÁRA

1706. június 25.

Anno 1706. die 25 Junii.

Becsületes főbíró Böde János uram kegyelmes urunkhoz Újvár felé indulván, itt lakos Lazi István, Csanno Mihály és Bugyorász Jánost az falkákra küldvén, választották ki az alább megírt lakosok marháit, kiket discretioban vágóul el is hajtottak.¹

BKMÖL IV. 1508/c. 1706. 213.

Nagyobb formátumú kötet.

¹ A fejedelem jószándékának biztosítása érdekében 22 tehenet hajtottak a kurucok táborába.

SZEGÉNYEK ÖSSZEÍRÁSA

1707. november 28.

Anno 1707. die 28. 9-bris.¹

Az dicak conscriptiója után lett miserabilisek újabban való conscriptioja e szerint következik.

Első tizedbeli szegények

Gál János 2, elszökött.

Sós Istvánné, özvegy, 1, igen szegény.

Dömök Mihály 1, az ellenség által öszvevagdaltatván, maga nem is ehetik kezeivel.

Laczi Jánosné 1, igen szegény és gyámoltalan.

Második tizedbeliek

Csizmadia István 2, csonka, nyomorult.

Komáromi János 2, elszökött.

Hajgató György 1, nyomorult.

Diószegi Mihály 2, semmije sincs.

Pap István 2, igen szegény.

Bodor Mihályné 1, semmije sincs.

Szél Mihály 2, igen szegény.

Szokolyai Istvánné 1 semmije sincs, öreg is.

Csizmadia Istvánné 1, discessit.

Balog Andrásné 1 semmije sincs.

Horváth Miklós 2, semmije sincs.

Beczó Jánosné 1, igen szegény.

Kovács Miklósné 2, minden jószágától megfosztatott.

Harmadik tizedbeliek

Polgár Jánosné 1, igen elszegényedett.

Bán János 2, igen szegény.

Méhes Mátyásné 3, elszökött.

Kovács János 2, igen szegény, öreg is.

Márkus Lőrinczné 2, semmije sincs.

Szabó János 2, nyomorult, beteges.

Szűr Miklós 2, csonka s szegény is.

Csizmadia János 2, igen szegény.

Faragó Istvánné 1, elszegényedett.

Dobos Máté 2, nyomorult, szegény.

Rab János 2, nyomorult szegény.

Király István 2, igen szegény, el is öregedett.

Negyedik tized

Tóth János 2, igen szegény.
Kovács Mihály 2, nyomorult, beteges, szegény is.
Recski János 2, szegény.
Ocsai Mihályné özvegy 1, igen szegény.
Nagy Mihály 2, felette szegény.
Orbán Gergelyné 3, minden java elfogyott.
Tóth György 2, igen szegény.
Nagy Jánosné 1, igen szegény.
Budai györgy2, igen elszegényedett.
Tanca János 2, a futáskor elmaradván, azulta oda lakik, nem is jött haza, szőlejét is eladta.
Nagy Gergely 2, igen szegény.
Balassa Györgyné 1, igen szegény.
Varga Simon 3, nyomorult.
Szántó Gergely 2, igen szegény.
Tóth Miklósne 1, felette szegény.
Högyi Mártonné 3, szegény.
Kőrös Jánosné 1, felette szegény.

Ötödik tizedbeliek

Főző István 1, csonka, quoad personam miserabilis.
Gyömrei András 1, igen szegény.
Tóth Gergely 2, elszegényedett.
Szabó István fia 1, Csonka a fiú.
Keresztes Ferenc1, katonává lett.
Tomor János2, nyomorult.
Hagyó János 2, igen szegény.
Füstös János 2, igen szegény s beteges.
Magyar János 2, semmije sincs.
Gábor István 1, quoad personam miserabilis.
Vas Dávidné 1, semmije sincs.

Hatodik tized

Varga Szabó Mihály 1, özvegydaltatott.
Moricz Mihályné 2, borát adósságra hozták el egészen, semmije sincs.
Domokos János 2, elszökött.

Hetedik tized

Domokos Gergely 2, nyomorult, szegény.
Csaba Bálint, maga meghalván, felesége elment.
Hagymási István 1, nyomorult ad personam.
Csikos Istvánné 1, igen szegény.
Varga Jónás 2, az ellenség özvegydaltalta, öreg is.

Hagyó Istvánné 1, elszökött.
Búza Andrásné 1, igen szegény.
Halasi János 3, csonka s szegény.
Tóth Andrásné 1, semmije sincs.

Nyolcadik tizedbeliek

Kucsár János 2, öszvevagdalták, csonka, nyomorult.
Katona István 5, semmije sincs.
Kis Miklós igen szegény.
Gyoni Gergely 2, előregedvén, igen szegény.
Tóth Tamásné 1, igen szegény.
Harkai István 2, igen szegény.
Nagy Jánosné 1, igen szegény.
Szána Pál 4, előregedvén, igen szegény.
Veres Jánosné 1, szegény.
Faragó Máté 2, teljességgel semmije sincs.
Barát András 2, semmije sincs.
Peris András 2, igen szegény.
Török János 2, szegény.
Barát Gergely 2, semmije sincs.
Fodor István 2, igen szegény.
Fias István 4, nyomorult ember.
Árpás Mihály 2, szegény.
Hemző Mihály 2, semmije sincs.

Kilencedik tizedbeliek

Galgóczi Ferenc 2, semmije sincs.
Macasai István 4, öreg ember lévén, elszegényedett.
Varga Andrásné 1, igen szegény.
Tóth András 1, szegény.
Magó Takács Mihályné 1, magát az rácz levágta, már mind mesterség, mind egyéb oda vagyon.
Szekér János 2, igen szegény.
Tápai Benedek 2, nyomorult ember.
Varga János 2, Kalocsára ment lakni.
Szabó Miska²
Fekete Mihály 2, világtalan, nyomorult.
Csomor János 1, szegény.
Kozma Gergely 2, igen szegény.
Bíró István 2, Egerben lakik.
Kovács Máté 2, igen szegény.
Nagy András 2, nyomorult, szegény.
Tercsi András 3, hajdú
Szabó János 2, semmije sincs.
Szabó Mihály 4, kik közül kettő Csongrádra ment lakni, ő pedig szegény.

Tizedik tizedbeliek

Bano István 1, öszvevagdaltatott.
Kara János 3, Csonka semmije sincs.
Engedi Jánosnál 1, minden nap koldul.
Mencser András 2, semmije sincs.
Bebi Mácsai Andrásné 1, nyomorult, siller.
Koncz Jakab 2, az ellenség által szegény.
Tok András 2, igen szegény.
Sera István 2, nyomorult, szegény.
Bala Márton 2, csonka és igen szegény.
Kovács Gergely 2, semmije sincs.
Szabó András 2, semmije sincs.
Vida István 2, semmije sincs.
Felföldi Imre 2, nyomorult, semmije sincs.
Tóth Mété bora elveszett
Nagy Berta 2, nyomorult.
Lukács János 2, elszökött.
Horváth Ferenc 2, nyomorult, semmije sincs.
Pap Gergely 2, csonka és igen szegény.
Sori Miklós 2, igen szegény.

Tizenegyedik tizedbeliek

Nyúl Gergely 3, sebes, nyomorult, semmije sincs.
Szabó György 2, igen szegény.
Petes György 2, semmije sincs, öreg is.
Horváth Gergely 2, koldus, mankón jár.
Kis Gergelyné 1, igen szegény.
Bodacz János 2, szegény felettébb.
Szász Farkas 2, semmije sincs.
Csötörtök Gergely 1, szegény is öreg is, nyomorult.
Szabó István 2, igen szegény.
Csonkósz Gáspárné 1, igen nyomorult.

BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. 9–14.

Töredékek. Az utolsó négy tizedről nincs feljegyzés. Vagy elveszett, vagy pedig ezek megmenekültek a rációk támadásától. Az egyszerű felsorolás is érzékelteti, milyen tömeges méretű lett a városban az elnyomorodás.

¹ A tizedek nem a növekvő számszámrendnek megfelelően következnek, a jobb áttekinthetőség végett tértünk el tőle.

² Nincs egyéb megjegyzés.

ÜRES HÁZAK, ÖZVEGYEK ÉS MAGÁNYOSOK ÖSSZEÍRÁSA (1707 ?)

Bede András uram tiz[ede] 6.

Jozan Andrásnak a háza puszta.
Kormos Jánosné az házban maga maradt.
Thot Mihályné maga maradt az házban.
Szűcs Mihály özvegy az házban.
Uri András özvegy az házában.
Protári István özvegy, házában Galla Pál, ridegje.
Varga Pál özvegy, házas gazda.
Kiss Pál özvegy, házas gazda.
Vas Mihályné özvegy az házban.
Szőke Nagy István özvegy az házban.
Gál József özvegy, házában.
Szabó György özvegy, házában.
Fodor Ferenc özvegy, házában.
Német György özvegy, házában.
Serős János özvegy, házában.
Szilágyi Vaczi Jánosné özvegy, házában.
Ronto Bálintné özvegy, házában.
Som feű Juhász özvegy, házában.
Csaimo Mihály özvegy, házában.
Földházi János megholt, egy legény fia maradt az házban.
Rontoné veje özvegy, maga maradt az házban.
Thot Kata özvegy, házában.¹
Langi Vargáné özvegy, házában.²
Gulyás Nagy János özvegy, házában.
Faluska Gergelyné özvegy, házában.
Ködmen Gergelyné özvegy, házában.
Ambrus Gergely özvegy, házában.
Kovács Pálné özvegy, házában.
Mozog Szabó Jánosné megholt, négy árvája maradt házában.
Vaczi Pál megholt, egy legény fia maradt az házban.
Nagy Mátyás megholt, csak öreg anyja maradt az házban.
Baranyi Jánosné özvegy, házában.
Gál Józsefné özvegy, házában.
Szabó György özvegy, házában.
Cse András özvegy, házában.
Szőke Istvánné özvegy, házában.
Thot Tamásné özvegy, az házában.
Deák Gergely özvegy az házában.
Kontra János özvegy, házban.

Pásztor Andrásné özvegy, házában.
Kis Istvánné özvegy, házában.
Tok Pál háza puszta.
Pöstényi István özvegy, házában.
Fiui György háza puszta.
Czinegéné özvegy az házban.
Szabó Samu háza pusztán maradt, most Barany lakik benne.
Túri Istvánné özvegy, házában.
Boczné özvegy, házában.
Sárközi Sámuel özvegy, házában.
Hevizi György háza üres.
Csütörtök özvegy, házában maradt.
Lelkes András özvegy, házában.
Pap István özvegy, házában.
Poia Mihály özvegy, házában.
Asztalos Mátyás özvegy, házában.
Pál Kovács özvegy, házában.
Manga Ferenc özvegy, házában.
Lakatos János özvegy, házában.
Pap Mátyásné özvegy, házában.
Macasai András özvegy, házában.
Szabó János megholt, özvegye maradt.
Ifiu Pál megholt, özvegyét Cse András elvette. Item sillere Barna János.
Ecséri Mátyás megholt, özvegyét Horvát János elvette.
Bozokiné ridegje.
Nagy Mátyás sillerje Mucsi András.
Kis György özvegy.
Varga György megholt, kétesztendős árvája maradt.
Musik István megholt, két árvája maradt.
Csorba István megholt, özvegye maradt 3 árvával.
Boso Pál silyerje feleségestül.
Kovács István ridegje.
Somodi János megholt, özvegye maradt egy árvával.
Pap Jánosné özvegy az házban.
Som feű Jánosnak silyerje Laskó János.
Mogyorósi János megholt, özvegye megmaradt, az házát megvette Veres István.
Litai Mátyás megholt, özvegye megmaradt az házban.
Kis György megholt, kétesztendős árvája maradt.
Futollai Mihály háza üres.
Musik Jakab háza üres.
Lengye(!) Bálintné özvegy.⁴
Nagy Gergely él, az háza puszta, maga másnál lakik.
Süket János megholt, 1 árvája maradt, az házban maradt a silyérje.
Gulyás Jánosné özvegy, házában.
Takács Andrásné özvegy, házában.

Molnár Szabó Jánosné özvegy, egy fiával maradt az házban.
Vincze Ilona özvegy, házában, és Szabó András egy árvájával egy házban laknak.
Bano Péterné özvegy, az házban egy árvájával.
Nemet Pannánál lakik Boia Istvánné.
Kovács Imre árvái.
Margit Mátyásnak megmaradt özvegye férjhez ment László Andráshoz.
Gál János megholt, fia maradt az házban.
Kosa Gergely megholt, az házát megvette Marton Józsefné.
Molnár Herczeg Ferenc ridegje.
Berta Péterné özvegy, az házban maradt 4 árvájával.
Faragó Péter megholt, 4 árvája maradt az házban.
Ferenczi József megholt, üres az háza.
Csulyok Tamásné özvegy, az házban maradt 1 árvájával és ridegje vagyon.
Csala Ferenczé özvegy, az házban maradt 1 árvával.
Ján György megholt, özvegye maradt az házban 1 árvával, ridegje Vas Pál.
Jusay Mihályné özvegy, az házban maradt.
Simon János megholt, az házát megvette Biliczei Ferenc.
Dér Zsigmond megholt, az házát megvette Gál János.
Szűcs György megholt, az házát Fazekas György vette meg.
Vő Gergelyné özvegy az házban.
Horváth Jánosné özvegy, 1 fiával maradt az házban.
Josvai Mihályné özvegy, 3 árvával maradt az házban.

BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. 15–18.

Töredékek. Az összeírás kelte hiányzik, valószínűleg 1707-ben történt rác támadást követően készült. Minden bizonnyal töredék. Az egész feljegyzés egy kéz írása. Viszonylag gyakorlatlan kézírás. A feljegyzést készítő a tulajdonneveket gyakorta kis kezdőbetűvel írta, az ékezeteket elhagyta, a központozás szinte teljesen hiányzik.

A feljegyzést tartalmazó lapokat sokkal később számozták meg, így a jegyzék kezdetét és végét ez alapján nem lehet megállapítani. Csak egy tized sorszáma és egy tizedes neve van feltüntetve. Célszerűnek látszott a feljegyzés kezdetének ezt tekinteni.

A város szegényeinek nyilvántartásával együtt ez a lajstrom tudja igazán dokumentálni, milyen rendkívüli áldozatokat kellett a város lakosságának vállalni. Ezek ismeretében egyáltalán nem tűnnek túlzásnak a város vezetői kezéből kikerült kétségbe ejtő hangvétellű levelek vagy jelentések. Nem árt tudatosítani, hogy ilyen állapotok ellenére még további éveken át kellett a rendkívüli követeléseket teljesíteni. Ezek alapján hihető, hogy a város történelme során ehhez hasonló nyomort kevés alkalommal élt meg.

¹ Áthúzva.

² Áthúzva.

³ Áthúzva.

KÖLCSÖNÖK FELVÉTELE KÁROLYI SÁNDOR CENSUSÁNAK KIFIZETÉSÉRE

1707. február 10.

Anno 1707. die 10. Februarii.

Becsületes főbíró Böde János uram, nemes Szivos János, Varga István és Szabó Gergely uraimékkal Heves felé indulván, méltóságos főgenerális Károlyi Sándor földesurunk önagsága számára anno 1706 mely adót ökegyelmek magokkal elvittek fejér pénzüil, szedett özve ordine subsequenti.

- 1-mo. Becsületes adószedő bíró Kincses György uram az lakosoktól öszveszedett pénzt adott tall. 201, gar. 2, den. 20.
 - 2-do. Becsületes főbíró Böde János uram maga saját pénzt adott tall. 66, gar. 4.
 - 3-tio. Mégis ökegyelme Herczeg István székbíró pénzét tall. 18, gar. 5, den. 18.
 - 4-to. Hacsi Dömötör Görög Mihállyal együtt adott tall. 119.
 - 5-to. Ismét adószedő bíró uram az lakosoktól szedett pénzt tall. 127, den. 10.
 - 6-to. Tömösvári ahmet aga nevű török adott 680 máriást, facient tall. 128, gar. 2, den. 230.
 - 7-o. Ugyanott lakos Juszop basa ia adván 150 máriást, téssen tall. 28, gar. 2.
 - 8-o. Mégis Hacsi Dömötör adván 600 máriást, téssen tall. 113, den. 60.
 - 9-o. Főbíró uram ökegyelme ismét adott Herczeg István székbíró pénzét, úgymint 200 máriást, téssen tall. 37, gar. 4, den. 19.
 - 10-o. Mégis adószedő bíró uram szedett pénzt tall. 5, den. 2.
 - 11-o. Ismét adószedő bíró uram olyan pénzt tall. 22, gar. 1, den. 11.
 - 12-o. Mégis ökegyelme olyatén pénzt tall. 18, gar. 3, den. 12.
 13. Adószedő bíró uram ismét tall. 53, ar. 4, den. 8.
 14. Maga saját pénzét ugyan ökelme adott tall. 11, gar. 5, den 12.
 15. Utollyára adott ismét adószedő bíró uram tall. 70, gar. 1, den. 2.
- Az reformata ecclesiatúl vettünk fel tall. 50.
A catholicatúl pedig tall. 20.

BKMÖL IV. 1508/c. 1706. 205-206.

Nagyobb formátumú kötet. A felsorolásban található temesvári törökök kereskedők. Rákóczi Kecskemét-nél feljebb nem engedélyezte a török kereskedők mozgását, így a birodalom területéről több tucat kereskedő számára volt végállomás ez a város. Néhány hónappal később, április 3-án, a városra támadó rácok sokat meggyilkoltak közülük, még többnek az áruját elrabolták. Tekintettel arra, hogy a rácok a Habsburg-uralkodó hozzájárulásával végezték rablóhadjárataikat, az ügyből súlyos nemzetközi bonyodalom támadt, és csak több évi diplomáciai munkával és igen nagy anyagi kártétel megfizetésével tudták a Portát kiengesztelni.

IRODALOM

- BALANYI Béla
1979 A három város és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca.
In: *Studia Comitatensia* 7. Szerk.: Ikvai Nándor.
- BALOGH István
1935 Debrecen hadiszolgáltatásai a Rákóczi-felkelés alatt.
1703–1711. Debrecen.
- BÁNKÚTI Imre
1992–1994 Iratok a Rákóczi-szabadságharcból. 1–2. Kecskemét.
1998 Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban 1703–1711. In:
Bács-Kiskun megye múltjából. XIV. Szerk.: Iványosi-
Szabó Tibor–Tóth Ágnes. Kecskemét.
- HORNYIK János
1860–1866 Kecskemét város története oklevél-tárral I–IV. Kecse-
kémét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1979 Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból.
In: Bács-Kiskun megye múltjából. II. Szerk.: Iványosi-
Szabó Tibor. Kecskemét.

AZ ÚRBÉRISÉG LEZÁRULÁSA A KALOCSAI FŐKÁPTALAN BIRTOKÁN¹

A Kalocsai Főkáptalan birtokait 1832–1835 között különítették el az érseki birtokoktól.² Ötvenhétezer holdon hat község: Császártöltés, Dusnok, Kecel, Lak (későbbi nevén Géderlak), Szentbenedek és Uszód lett a főkáptalané. Nem összefüggő, hanem három birtoktestről volt szó, hiszen Lak, Szentbenedek, Uszód Kalocsától északra, a Duna mellett, Dusnok az érseki várostól délre, szintén a Duna árterében feküdt. Császártöltés és Kecel pedig már a homokos, szárazabb vidék települései voltak. „Legelő Mezünk száraz üdövel el süll” vallották a keceleiek 1768-ban.³ Császártöltés határának nyugati része a Duna árteréhez tartozott. A fálvak mellett káptalani birtok lett Ács, Ökördi, Csala, Orosz, Borsoshát, Banyasziget, Imsós puszta. A Duna árterében élő négy falu népe bármikor számíthatott a folyó kiöntésére⁴, ezért nemcsak a házakat, hanem a termőföldet is igyekeztek töltésekkel védeni. Dusnok esetében például nyolcezer öles „túl feszített szorgalommal felhányt, védtöltés készült a búza és egyéb veteményeknek a Duna áradásától való megóvására.”⁵ A lakók házaikat „dombocskákon” építették, a termőföldek mellett azonban gyakran a lakhelyeket is elvitte az árvíz.⁶ Lak, Szentbenedek, Uszód termőtalaja fekete lapályos, homokos, fekete agyag. Dusnok határa „róna jó föld; itt ott szikes, és futó homokos” volt, de akadtak ott mindenféle „nagy lapályok, igen sok nádasok, mocsárok”.⁷ Az Örjeg mocsár „mentiben” fekvő Császártöltés földje legnagyobb-részt homokos volt, de mintegy harmada az agyagos „Sárközbe” feküdt.⁸ (Örjegnek nevezték a környéken azokat az ingoványos helyeket, melyek a legnagyobb szárazságba sem száradtak ki, „nyáron ugyan egy kevésse elapadnak, úgy hogy helyel helyel kaszálják is, de ősz beálltával a vizek magukat alulról földgyák, oly annyira, hogy a víz egészen ellepi.”⁹) Jellemző erre az agyagra, hogy Pesti Frigyes közlése szerint a Császártöltés körül lévő agyagos talajú dombok „partyaiba mindenütt agyagba fúrott pinczék” voltak, előttük préházal. Megjegyezve, hogy „a pinczék nincsenek kiteglázva csak el simítva, ’s meg is oly erősek mintha sziklába lennének fúrva”. A keletebbre húzódó „merő rónasík” keceli határ „hátas” földje minőségére nézve homokos, „lapályos” része homokos agyaggal és feketés sok vakszikkal kevert mocsáros rétság volt.¹⁰

¹ A felhasznált levéltári forrás: Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya (a továbbiakban: PML NkO) IV. 165/b. Pest-Pilis Vármegyei cs. kir. Urbéri Törvényszék és Pest-Solt Vármegyei cs. kir. Törvényszék egyesített iratai, Pest-Solt megyei urbéri perek. (A továbbiakban: IV. 165/b. és a település neve.)

² DÓKA Klára, 1997. 159., 161. – BÁRTH János, 1984. 19., 131.

³ NOVÁK László, 1979. 535.

⁴ NOVÁK László, 1979. 520., 545., 557., 561.

⁵ PESTI Frigyes, 1984. 123.

⁶ FÉNYES Elek, 1851. 93.

⁷ PESTI Frigyes, 1984. 123.

⁸ Uo. 74.

⁹ Uo. 76.

¹⁰ FÉNYES Elek, 1851. 193., 201. – PESTI Frigyes, 1984. 199.

A hat település közül a török-kort csak a református magyar Szentbenedek és Uszód vészelte át.¹¹ Császártöltést német, Kecelt és Lakot magyar, Dusnokot dalmát katolikus lakosság népesítette be a 18. század első felében.¹² Az Urbárium bevezetése előtt az érsekség szerződésekben szabályozta a szolgáltatásokat, 1770-től pedig az egységes Urbárium szabta meg az úrbéri adózásukat, ami egyúttal azt is jelentette, hogy a korábbi szerződéses helyzetükhöz képest növekedtek a terheik.¹³

Az úrbéres viszonyok 1770-től –1828-ig¹⁴

Helység	Év	Jobbágy	Házaszsellér	Házatlan zsellér	Telkek száma	Átlag telkek	Jobbágy – zsellér arány
Császártöltés	1770	81	23	–	44	0,54	78 – 22
Császártöltés	1828	93	75	12	45	0,48	52 – 48
Dusnok	1770	132	23	1	60	0,45	85 – 15
Dusnok	1828	293	65	1	60	0,20	82 – 18
Kecel	1770	171	29	11	78	0,46	81 – 19
Kecel	1828	207	201	11	77	0,37	49 – 51
Lak	1770	47	26	13	23	0,49	55 – 45
Lak	1828	80	67	16	23	0,29	49 – 51
Szentbenedek	1770	49	6	7	30	0,61	79 – 21
Szentbenedek	1828	98	53	1	30	0,31	64 – 36
Uszód	1770	74	40	10	27	0,36	60 – 40
Uszód	1828	133	112	4	34	0,26	53 – 47
Együtt	1770	554	147	42	262	0,47	75 – 25
Együtt	1828	904	573	45	269	0,30	59 – 41

Házaszellérek száma 1770-től 1856/57-ig

Település	1770	1828	1856/57
Császártöltés	24	75	103
Dusnok	23	65	94
Kecel	29	201	284
Lak	26	67	72
Szentbenedek	6	53	68
Uszód	41	112	158
Együtt	149	573	779

¹¹ PETRÓCZI Sándor, 1965. 142–144.

¹² HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 27–340.

¹³ DÓKA Klára, 1997. 146–159. – BÁRTH János, 1984. 132.

¹⁴ SPIRA György, 1973. Táblázat.

Az úrbérrendezés idején átlagosan a fél teleknagyság volt a jellemző, ami a következő évtizedekben folyamatosan csökkent, jelezve a nagyfokú pauperizációt. Ezt támasztja alá a zsellérek számának ugrászszerű emelkedése is. A telekprózódást azonban némileg mérsékelte a jobbágyság telken kívüli állományának nagy ütemű növekedése. Bár Mária Terézia úrbéri rendeletének megfelelően 1770-ben rögzült az úrbéres földek nagysága és a művelési ágak aránya, a növekvő lakosság egyes helyeken folyamatosan vont be újabb és újabb területeket a mezőgazdasági művelésbe. A jobbágyfelszabadítás idejére a jobbágyok és a zsellérek már az 1770-es területnek több mint a kétszeresét birtokolták. Elsősorban a kaszálóhelyek növekedtek, igazodva a vidék gyenge termőadottságaihoz, ami nem tette lehetővé a szántók nagyobb kiterjesztését. (1770-ben a szántó – rét arány 72 – 28, 1856/57-ben 52 – 48 volt.)

Úrbéres szántó és rét területe 1770-ben és 1856/57-ben (hold)

Település	Szántó* 1770	Szántó* 1856/57	Rét 1770	Rét 1856/57	Együtt 1770	Együtt 1856/57
Császártöltés	1 500	2 304	538	1 520	2 038	3 424
Dusnok	1 855	2 695	735	2 866	2 590	5 561
Lak	800	1 359	315	1 037	1 115	2 396
Szentbenedek	960	1 707	370	1 514	1 330	3 221
Uszód	1 209	1 792	456	2 038	1 665	3 830

*Beltelekkel együtt

Az úrbérrendezést – kötelező jelleggel – az 1853. évi úrbéri pátens előírta. A „Kalocsai Főkáptalan, mint volt földes úr, volt jobbágyai eránt minden időben atyai indulattal és gondossággal viseltetvén” a falvakkal 1856-ban és 1857-ben kötötte meg a „barátságos egyessége”-ket, (Kecelen kezdve 1856. augusztus 18-án),¹⁵ amelyek a következő években léptek érvénybe. Dusnok és a volt uraság között 1863. május 30-án lezárult úrbéri per alapján történt az elkülönözés. Alapelvnek számított, hogy a Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor rögzített úrbéri telkek, valamint a jobbágyfelszabadításkor összeírt házas zsellérek után (egyenként 1/8 telket számítva) járó telkek váltságmentesek. A lakosok kezén lévő kerteket a szántóhoz és réthez kapcsolták. Az úrbéres lakosok által használt többi szántó és rét után – egység szerinti – váltságot kellett fizetni, melynek mértéke 1200 négyszögöles holdanként 13 ezüstforint és 5 krajcár lett. A hat település összesen 18 648 hold után fizetett volna 257 901 forintot és 50 krajcárt. Azonban Lak, Szentbenedek és Uszod esetében kerékítve mérsékeltek a megváltás összegét, amely így a hat községnél 252 530 forintot tett ki. A megváltandó területnek megfelelően a legnagyobb összeget Kecel, a legkisebbet Lak fizette. A pénzt 15, illetve 20 év alatt – 5%-os kamatot számítva – kellett egyenlő részletekben kifizetni, minden év november 1-jén. A kifizetések behajtási terhei a községeket illették, valamint a megváltó „község egyenkint és egyetemleg” felelt a visszafizetés szabályosságáért.

¹⁵ PML NkO IV. 165/b. Császártöltés, Dusnok, Kecel, Lak, Szentbenedek, Uszód.

A kötelezően előírt legelőelkülönözés is részét képezte az egyességnek. Az egyességek szerint egy egész telek után – a helyi sajátosságnak, azaz legelőterületnek megfelelően – 16–24 hold legelőt adtak a volt jobbágyoknak és zselléreknek. Dusnok úrbéresei részére 12 holdat ítélt meg a bíróság. A közös legelőből szakították ki még a községi, a lelkészi, jegyzői és a tanítói, továbbá a később megszervezendő orvosi földeket, valamint a temetőhelyeket, „faoskolá”-kat, rakodóhelyeket. Így is Kecel kivételével a közös legelő nagyobb része a lakosság kezére jutott. Faizás fejében kapott még a legelőből Lak, Szentbenedek, Uszód. Nádlás után Szentbenedek és Uszód részesült 80, illetve 221 hold földdel. Ugyanakkor a községek kötelesek voltak az uradalomnak egy tagban kiadni a földeket.

A két szőlőtermelő községben (Császártöltésen és Kecelen) ugyancsak egyességekben rendezték a szőlődézsma kérdését. A megváltás alapját a korábbi (1835–1845) években szedett dézsma értéke képezte. A szőlőváltásot – hasonlóan a maradványföldekhez – szintén 15 év alatt, 5%-os kamattal kellett kifizetni.

Megváltott föld (hold) után fizetett összegek (ezüstforint)

Település	Megváltott föld	Megváltási összeg	Megváltott szőlőterület	Szőlőváltáság
Császártöltés	2 315	30 280	757	35 000
Dusnok	3 457	45 000*	–	–
Kecel	7 723	111 850	1 305	40 000
Lak	1 134	14 000	–	–
Szentbenedek	1 671	21 400	–	–
Uszód	2 348	30 000	–	–
Együtt	18 648	252 530	2 062	75 000

* Számított összeg

A szomszédos érseki birtokokon szintén ezekben az években jöttek létre a megállapodások – „tekintve minden perlésnek költséges és kellemetlen voltát” – a földesúr és a települések között. Például Csanádon, Nádudvaron és Sükösdön 1856. júliusában megkötött egyezmények alapján a maradványföldek holdja után 13 forint 45 krajcárt számítottak azaz a káptalanival (13 forint 5 krajcár) csaknem megegyező értéket.¹⁶ A káptalani birtokokhoz hasonlóan történt a szőlőváltáság és a legelőelkülönözés is.

Úrbéres és uradalmi földek területe az egyességek (1856/57) után

Település	Úrbéres (hold)	Úrbéres (%)	Urasági (hold)	Urasági (%)	Összesen (hold)
Császártöltés	3 824	60,7	2 477	39,3	6 301
Dusnok	5 561	58,5	3 953	41,5	9 514
Kecel	11 694	63,1	6 996	36,9	18 960
Szentbenedek	3 221	89,3	387	10,7	3 608
Uszód	3 830	80,8	910	19,2	4 740

¹⁶ PML NkO IV. 165/b. Csanád, Nádudvar, Sükösd.

Legelőelkülönözés 1856/57-ben (hold)

Település	Közös legelő	Úrbéres	Uraság	1 telek után kimért legelő	Faizás	Nádlás
Császártöltés	1 850	1 243	607	20	–	–
Kecel	7 913	3 463	4 450	22	–	–
Lak	834	547	287	16	95	–
Szentbenedek	1 169	782	387	18	172	80
Uszód	2 292	1 382	910	24	148	221

A királyi kisebb haszonvételek (vadászat, halászat, kocsmáltatás és „egyebek”) jogát – a későbbi rendezésig – az uradalom megtartotta, mindenhol megengedve, hogy ha a halászó vizek „természetes módon” kiszáradnának, akkor a terület minden térítés nélkül a község tulajdonába kerülhet.

A váltáság részleteinek fizetése azonban a későbbi években nagy erőfeszítést jelentett a falvak népének. Császártöltés község 1862-ben halasztást kért a fizetés alól, minden bizonnyal a szörnyű aszályos év gyenge termése miatt.¹⁷ Kecelen szintén fizetési nehézségek adódtak 1862-től, melynek hozadékai voltak a végrehajtások és kényszerárverések sorozatai.¹⁸

Művelési ágak az úrbéres földeken
az egyességek megkötése után (1856/57)

Település	Szántó*	Rét	Legelő	Szőlő	Külső kert	Terméketlen	Összesen
Császártöltés	2 304	1 520	1 243	757	–	1 870	7 694
Dusnok	2 695	2 866	1 919	–	387	–	6 867
Kecel**	9 715	2 429	3 436	1 305	–	–	16 885
Lak	1 359	1 037	547	–	–	–	2 943
Szentbenedek	1 707	1 514	782	–	–	–	4 003
Uszód	1 792	2 038	1 382	–	–	–	5 212
Összesen	19 572	11 404	9 309	2 062	387	1 870	44 604
Összesen (%)	43,8	25,6	20,9	4,6	0,9	4,2	100,0

* Beltelekkel együtt

**Kecelnél 80% szántót és 20% rétet számolva

Összefüggő káptalani birtokok jobbára a pusztákon feküdtek.¹⁹ 1895-ben a főkáptalani birtok összterjedelme 24 698 katasztrális holdat tett ki.

¹⁷ BÁNÁTI Miklós, 1967. 105–106.

¹⁸ KOCSIS Gyula, 1984. 331.

¹⁹ DÓKA Klára, 1997. 169–170.

Művelési ágak az uradalmi földeken
az egyességek megkötése után (1856/57)

Település	Szántó	Rét	Legelő	Erdő	Terméketlen	Összesen
Császártöltés			452	155	1 870	2 487
Kecel	34	966	5 996	–	–	6 996
Szentbenedek			387			387
Uszód			910			910

Az úrbéri kötöttségektől való megszabadulás magával hozta gazdálkodási rendszer fejlesztésének igényét. A mezei gazdaság „az úrbéri viszonyok megszűntetése óta szembeűnő haladásnak indult...fáradtságuk gyümölcsének nagy részét a megszüntetett dézsma” nem emésztette fel.²⁰ A vidék művelési rendszereinek megváltozására akkor kerülhetett sor, amikor az úrbéri perek után megtörténtek a tagosítások és a legelőfelosztások. Ezeknek sorába tartoztak a volt jobbágyok és zsellérek földjeinek elkülönözése is. Dusnokon 1864-ben, az úrbéri per lezárulta után egy évvel szakították ki a legelőből a zsellérelletőséget.²¹ Kecelen a tagosítás 1857-ben ment végbe, de ez a kérdés már az egyességek megkötése előtt felmerült: 1856. október 12-én felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint „a kor igényei által ösztönözötve, célszerűbb gazdálkodás előmozdítása tekintetéből” a község lakossága elhatározta a „tagosítás eszközését”.²² A község legelőterületének egy részét feltörték, ami nagyban segítette a tanyás gazdálkodás kiteljesedését.²³

A tagosítások következményeként a szántó területe és aránya megnövekedett, a legelőterületek rovására. Kecelen az úrbériség megszűnte után a határnak már több mint a 60 százaléka tartozott a szántókhoz, Dusnokon és Lakon 34 %, Uszódon 31 % volt a szántó részesedése. Ez a folyamat egyúttal azzal is járt, hogy gyengébb adottságú földek is a szántók közé kerültek. Kecelen azért tértek át a kétnyomásos gazdálkodásról a háromnyomásosra, mert a gyenge talajon növelt szántókat pihentetni, trágyázni kellett.²⁴ A termelvények közül a legfontosabb a búza, a kétszeres, a rozs, az árpa, a zab, a „kolompér” és (Kecel kivételével) kukorica volt.²⁵ A kukoricaföldeket Császártöltésen – minden ház után - két külön dűlőben osztották ki.²⁶ Dusnokon szintén külön, a Garábon, Plándistyén, Kálvárián, Körtvélyesháton mérték ki a „kukoricás”-t.²⁷ Számottevő volt a főzelékfélék, hüvelyesek termesztése, hagymát Lakon, Szentbenedeken, Uszódon, paprikát Dusnokon termeltek. A legelőterületek csökkenésének a következménye volt ugyanakkor a jószágtartás beszűkülése is. A szentbenedekiek már 1860-ban panaszképpen nyilatkoztak, hogy „Azelőtt ki-ki tartott annyi jószágot, mennyit tartani módjában volt, a tágas közlelőn

²⁰ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 329.

²¹ PML NkO IV. 165/b. Dusnok, 1864.

²² Uo. Kecel, 1856–1857.

²³ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 171. – GALGÓCZY Károly, 1877. 282.

²⁴ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 171.

²⁵ Uo.

²⁶ PESTY Frigyes 1984. 75.

²⁷ Uo. 128.

szó nélkül tetszése szerint legeltethett.”²⁸ Császártöltésen (a szántó 23 százalékos arányával) viszont még 1877-ben sem történt meg a tagosítás „és nem is vágyik erre a lakosság”.²⁹ Ennek fő oka az volt, hogy a „fő súlyt a virágzó baromtenyésztés”-re helyezték.

A saját tulajdonlású földdel rendelkező lakosok ebben az időben Császártöltésen és Kecelen a szőlőművelést nagy kedvvel üzik, „s igen jó sikerrel, folytonosan új szőlők ültetnek be a különben sivár homokos térségeken”, igen jó asztali borokat állítva elő, melynek felesleg részét messze elhordták.³⁰ Ennek némileg ellentmond az az 1864-es keceli megjegyzés, miszerint „a termett bor nem igen tartós, mivel nem célszerű pinczékben, hanem csak kamrákban tartják, miért is hamar romlásnak indul”.³¹ Gyümölcsfákat általában a szőlők között „tenyésztettek”³², de Szentbenedeken egy ház sem volt meg gyümölcsfa – kivált dió, mogyoró, alma, „körtvély”, szilva, eper – nélkül.³³ A kereskedelem és a közlekedés fejlődésével a 19. század közepén a közeli kalocsai, bajai piacok mellett már rendszeresen jártak a helyiek zöldség- és gyümölcsportékáikkal messzi vidékekre is. Szentbenedek lakói vöröshagymával és fokhagymával „csaknem minden héten meglátogatták Pest piarcait.”³⁴ A lakiak az egész országot bebarangolták „nem ritkán a birodalmi fővárost, Bécsset, Horvátországot, Szlavóniát, a Duna, Tisza, Dráva és Száva partjait megkeresték”.³⁵

MELLÉKLET

Uszod úrbéri szerződése (1856. október 30.)³⁶

„Egyesség, mely egy részről a Kalocsai Főkáptalan mint volt földesúr, más részről Uszód helység községe, mint volt jobbágyok között az úrbéri viszonyok, és jobbágyi kapocsnak az 1853. évi március 2-án kelt cs[ászári] nyílt parancsok értelmében végkiegyenlítésének tekintetéből alább írt napon és helyen kötöttet.

Tekintve miképp a Kalocsai Főkáptalan, mint volt földesúr, volt jobbágyai eránt minden időben atyai indulattal és gondossággal viseltetvén, ezeknek további tanújeléül őt illető törvényes követeléseitől elállva, Uszód községnek A. alatti teljhatalmazottjaival egyetértőleg következő egyességi pontokban állapodott meg.

1. Uszód helység községe a telki állományok törvényszabta mennyiségén felül lévő szántó, s kaszáló földeket – alapul szolgálván a cs[ászári] kir[ályi] kataszteri mérnöki munkákat - törvényes értelemben megváltani magát kötelezi.

²⁸ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 287.

²⁹ GALGÓCZY Károly, 1877. 282.

³⁰ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 99.

³¹ PESTY Frigyes 1984. 200.

³² Uo. 75.

³³ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 286.

³⁴ Uo. 280.

³⁵ Uo. 213.

³⁶ PML NkO IV. 165/b. Uszod.

És minthogy Uszód helység községe Mária Terézia Úrbárium szerint szántó és kaszáló földekben egy egész telek után 42 hold illetménye lévén, ezen illetmény 34 2/8 úrbéri telek után 1200 négyszögöllel holdját számítva, szántó és kaszáló földekben hozzászámítva az úrbéri zselléri 45 hold kaszálóval, 1483 holdra és 600 négyszögöltre rúg

Ezen felül a község mint testület, szántó és kaszáló földekben bír 390 30/1200 [holdat], plébánia telki föld[ekben] 22 1182/1200 [holdat], öszvesen 412 1182/1200 hold[at], melyeket a fentebbi 1483 hold és 600 négyszögöl mennyiséghez számítva, község irányában a váltásmentes szántó és kaszáló föld 9szvesen 1896 hold 582 négyszögölt téssen.

Birtokában vagyon pedig Uszód községének szántó és kaszáló földekben 4243 hold 779 négyszögöl, mely öszvegből levonva fentebb kitett 1896 hold 582 négyszögölet, marad 2347 hold 197 négyszögöl megváltandó, mely megváltási illetmény fejében – ide értvén az úrbéri alább megnevezendő nádváltságot is – általánosan 30.000 p[engő]f[orint]t váltsági összeget, törvényes értékű ezüst forintokban a főkáptalani uradalmi pénztárban Kalocsán, húsz évi egyenlő részletekben 5 % kamatjával törleszteni köteles – fizetési határnapul jelen egyezkedés helybenhagyása és megerősödése után – mindenkor november 1. napja tűzetvén ki, melynek elmulasztásával a befolyt résztartozás azonnal felmondottnak tekintetni fog.

2. Ezen 30.000 p[engő]f[orint]t váltsági összegnek és járuló kamatainak behajtási terhe egyedül a községet fogja illetni és annak időszaki helybéli előjárósága köteles leend az évi részleteket az 1. pontban kitűzött helyen és időben pontosan befizetni.

3. A főkáptalani uradalom biztosítására és annak szabad választás szerinti kielégítési alapul a megváltó község egyenként és egyetemleg minden ingó és ingatlan javait, különösen pedig részére esendő eddigi közlegelői területet lekötvé, melyre az uradalom jelen egyességét betábláztatja, magát kötelezi.

4. A megváltó község minden tárgyra vonatkozó bélyegeket és egyéb ily nemű terheket egyedül maga viselni tartozik..

5. Uszód helység határában a közlegelő 2292 holdakat tévén, 34 2/8 úrbéri telek – 158 zselléri, lelkészi, tanítói és jegyzői járulat 58 egész telekre rúgván a legelőnek telkenkénti megállapítása helyett abban egyezett meg a község, hogy a főkáptalani uradalomnak esendő legelő mennyisége fejében Banya szigeti főkáptalani pusztatószomszedságában szántó és rét földjeiből 900, belső teleki földekből 10, és pedig a r[ómai] kat[olikus] temető és helység utolsó háza között Benedekről menve balról eső földrészt, öszvesen 910 holdat mérnökileg felmérve, mely mérnöki felmérés költségeit a főkáptalani uradalom, annak meghitelesítését pedig közösen a községgel viselendi, kihalítani és az uradalom teljes birtokába bocsátani köteles.

6. Az úrbéri faizás fejében Uszód községe által kataszteri munka szerint használt 148 hold 315 négyszögöl erdő részek tovább is minden teher nélkül a község birtokában maradván, teljes tulajdonává válnak – nem különben

7. Úrbéri nádlás fejében lévő 221 hold nádas az 1. pontban foglalt váltsági öszvegben foglalva lévén, minden további teher nélkül a község tulajdona marad.

8. Mennyiben a lelkészt, tanítókat és jegyzőt legelői és faizási törvényes illeték illetve, azt a jelenlegi gyakorlat szerint a község tartozik a néki jutott földterületből arányosan eszközölni – valamint jövőben – bármi közszükségre netalán igénylendő földterületeket is az uradalom hozzá járulása nélkül sajátjából kiadni.

9. A megváltó község mind legelői, mind faizási és nádlási illetményeire nézve magát annyival is inkább teljesen kielégítettnek elismeri és nyilvánítja – mert számos mennyiségű szolgálmányi megváltások helyett az első pontban állagos váltságban foglaltatván – község úgysis mint testület által bírt földek, minden váltsági díj nélkül, birtokában meghagyatott.

10. A szántó, kaszáló, vagy legelő között lévő terméketlen földek minden beszámítás nélkül azon fél tulajdona leend, kinek nyilában azok vagynak, vagy esni fognak.

11. A királyi kisebb haszonvételek minden nemeit az uradalom magának e haszonvételek végszabályozásáig ezzel világosan fenntartja – a község birtokában eső halászó vizek területei azonban természetes vagy mesterséges útoni kiszáradás után minden további kárpótlás nélkül a község tulajdonává fognak válni.

12. Fenntartja az uradalom az 1853. évi március 2-án kelt cs[ászári] nyílt parancs 14 §-ban érintett jövőbeni intézkedés által 1848. évtől jelen egyesség hatálybani léptéig a fentebbi váltsági öszveg után meghatározandó kamatokhoz, mint elmaradott jövedelem és haszonvételezési jogát, úgy mindazonáltal, hogy ezen kamatokból eredendő öszveget 20 évek alatt egyenlő részekben a fentebbi 1., 2. és 3. pontokban kitett módon a község fizetni köteles leend minden kamat nélkül.

13. A község lakosainak kijelelt, vagy kijelelendő helyekről a föld és homok hordása, nem különben az uradalom által építendő nyilvános épületekre a téglá égeztést az uradalom magának fenntartja.

14. Ezen egyesség csak a szabályos felsőbb jóváhagyás után fog ugyan teljes érvényre jutni – az 5. pontban foglalt birtoknak kihalásáért eránt mindazonáltal a mérnöki munkálat azonnal megkezdetvén mérnökileg kijelelendő földterület felsőbbi helybenhagyás után az uradalom kizáró birtoka leend.

15. Az 5. pont alatt foglalt kihalási munkálaton kívül, bár mely egyéb munkálatok a községi birtokban lévő területekre nézve akár egyes birtokok meghatározása és szabályozása, akár javítási munkálatok létesítése szükségesek vagy hatóságilag elrendelve lesznek, mindazok egyedül a község terhére teendik. Végkére

16. Kijelentetik, hogy ezen egyesség által minden nemű a Kalocsai Főkáptalani Uradalom mint volt földesúr és Uszód községe mint volt jobbágy közt úrbéri viszonyok eránt tétetett perek és irtás kérdések egyszer mindenkorra megszüntetteknek.

Mely ekként közös megállapodással kötött jelen egyesség a szerződő felek és a közbenjött cs[ászári] kir[ályi] szolgabírói hivatal által aláírva három egyenlő példányban kiadatott. Kelt Kalocsán, október hó 30-án, 1856.

A Kalocsai Főkáptalan nevében Nehiba János m[anu] p[ropria] nagyprépost. Nyáras István bíró, Gurgonyi Lajos jegyző, Simon Sándor meghatalmazott. Elöttem Vlahovics Mihály cs[ászári] kir[ályi] szolgabíró.”

IRODALOM

- BÁNÁTI Miklós
1967 Huszonkét évtized az új hazában. Császártöltés község történeti adattára 1744–1964-ig. Kecskemét.
- BÁRTH János
1984 Jobbágysorban (Úrbéri, állami és egyházi kötelezettségek). In: Kecel története és néprajza. Szerk.: Bárh János. Kecel.
- DÓKA Klára
1997 Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest.
- FÉNYES Elek
1851 Magyarország geográfiai szótára. Pest.
- GALGÓCZY Károly
1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiaja. Budapest.
- HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila
2000 Pest–Solt megye 1860. évi település-statisztikai leírása. Budapest.
- KOCSIS Gyula
1984 Kecel gazdaság- és társadalomtörténete 1848–1918-ig. In: Kecel története és néprajza. Szerk.: Bárh János. Kecel.
- MAGYAR KORONA
1897 A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája. Budapest.
- MAGYARORSZÁG
1996 Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 8. Bács-Kiskun megye. Budapest.
- NOVÁK László
1979 Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- PESTY Frigyes
1984 Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. Szentendre.

PETRÓCZI Sándor
1965

Pest megye újjátelepülése. In: Pest megye múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–Makkai László. Budapest.

SPIRA György
1965

Paraszsors Pest megyében a jobbágyfelszabadító forradalom küszöbén. In: Pest megye múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–Makkai László. Budapest.

1973

A Negyvennyolcas nemzedék nyomában. Budapest.

A KECSKEMÉTI ÁLLAMI „MIKLÓS” SZŐLŐTELEP FELADATKÖRE A FILOXÉRA ELLENI KÜZDELEM ELSŐ ÉVEIBEN

Az Amerikából behurcolt filoxéra kártételeire kontinensünkön 1862-ben figyeltek fel, amikor a dél-franciaországi ültetvényekben különböző nagyságú foltokban – pár évig tartó sorvadás után – a szőlő teljesen kipusztult. A kártevő gyors terjedése ellenére a francia kormány több mint egy évtizedig az ültetvények megmentésének ügyét a termelők egyéni problémájaként kezelte, ezért az egész ország területére érvényes és központilag irányított védekezés megszervezésére nem került sor. Amikor 1875-ben a francia földművelésügyi miniszter végre a szőlészeti termékek forgalmát korlátozó intézkedések meghozatalára szánta el magát, a filoxéra már túljutott a határokon és alig egy évtized alatt Európa szinte minden jelentősebb borvidékén megjelent.

A filoxéráról érkező franciaországi hírek hatására a kártevő megjelenésének veszélyére a magyar Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium először az 1872. április 6-án megjelent körrendeletében hívta fel a gazdasági egyesületek figyelmét. A minisztérium vezetői a filoxéra rovarfajta ismertetése után arra kérték a termelőket, hogy az élősködő felfedezését késedelem nélkül jelentsék.¹

A szőlővesszők forgalmának szigorúbb korlátozását a magyar földművelésügyi miniszter az osztrák társmisztériummal egyetértésben kívánta elrendelni. Az 1872 nyarán elkezdett egyeztető tárgyalások 1873 augusztusáig elhúzódtak, mert az államigazgatás képviselőivel ellentétben egyik ország szőlészei sem akarták, hogy szigorú intézkedésekkel az ültetvényeikhez szükséges szőlővesszők vásárlása elé akadályokat gördítsenek. A kompromisszumos megegyezést tükröző magyar miniszteri rendelet ezért csak 1873. augusztus 21-én látott napvilágot, amelyben a gyökeres szőlővesszők importját megtiltották ugyan, de a sima venyigék külföldről történő beszerzését továbbra is engedélyezték.²

A fenti rendelet kiadásával a magyar szakminisztérium vezetését az a cél vezérelte, hogy a kártevő terjedését a gyökeres szőlővesszők importjának megtiltásával az Osztrák–Magyar Monarchia határainál megállítsák. A rendelet előkészítői nem sejtették, hogy a területi védelmet szolgáló elképzeléseikkel alaposan elkéstek, mivel az Ausztriában fekvő klosterneuburgi szőlészeti és borászati szakiskola telepén titokban már 1872-ben felfedezték a filoxéra jelenlétét. A dr. Leonard Rössler vezette intézet munkatársai azért nem fedték fel az élősködőt, mert abban bíztak, hogy az amerikai venyigéken behurcolt rovar elpusztításának módszerét rövid idő alatt

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Földművelés, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium (a továbbiakban: FIK) Általános iratok (a továbbiakban: K 168) – 1882-5-44348 Jelentés a phylloxera ügyben 1872. évtől 1880. év végéig a FIK által tett intézkedésekről. Budapest, 1881. 3749/72. sz. FIK körrendelet valamennyi gazdasági egyesületnek. Budapest, 1872. ápr. 6.

² MOL K 168. 42417/73. sz. FIK körrendelet valamennyi pénzügyi igazgatóságának és vámhivatalnak. Budapest, 1873. augusztus 21.

megtalálják. Az intézetben végzett kutatások nem hozták meg a várt eredményt, sőt a fertőzés tovább terjedt, és amikor 1874-ben a környék szőlői is pusztulni kezdtek, a bajt tovább palástolni már nem lehetett.

A klosterneuburgi kerteket ellepő filoxéra híre nagy riadalmat keltett hazánkban, mivel az üzleti könyvek bejegyzései szerint 1869 és 1874 között több száz magyarországi termelő vásárolt erről a telepről gyökeres illetve sima vesszőket ültetvényeik számára. Az ausztriai telepről vásárlók névsorának nyilvánosságra hozatalát követően egyre több termelő kérte, hogy a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium által megbízott szakemberek ültetvényeiket vizsgálják át. A fenti kérések teljesítése során utazott Pancsovára Deininger Imre tanár, aki 1875 szeptemberében megállapította, hogy a város határában közel 70 holdnyi területen a szőlők filoxérával fertőzöttek.³

A filoxéra gyors terjedését mutatja, hogy a Pancsován végrehajtott szénkénes védekezés ellenére a kártevő már 1878-ban a szomszédos Franzfeld kertjeiben is megjelent, sőt 1879-ben az ország további öt különböző területén is felfedezték kártételeit. A szőlőterületeknek 1880-ban elrendelt országos vizsgálata bebizonyította, hogy hazánk különböző borvidékein összesen 38 helyen az ültetvények filoxérával fertőzöttek.

Az élősködő széthurcolásának megakadályozása érdekében a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1879. október 21-én megjelent körrendeletében a szőlővesszők forgalmát az egész ország területén megtiltotta. Ezzel egyidőben a minisztérium szakemberei nyilvántartásba vették azokat a kereskedőket, akik szőlővesszők eladásával foglalkoztak, és ültetvényeikre október 24-én teljes zárlatot rendelték el.⁴

A neves szakemberekből 1879 őszén megszervezett Országos Phylloxéra Bizottság – amely a minisztérium tanácsadói testületeként működött – rövid idő alatt arra a következtetésre jutott, hogy csak tiltó rendelkezésekkel a szőlőskerteket sújtó véiszt legyűrni nem lehet. Ezért a védekezés módozatainak kidolgozása mellett további kormányzati lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy a magyar bortermelés a filoxéra kártételei mellett is fenntartható legyen.

A fenti célkitűzés megvalósítása érdekében kapott borászati kormánybiztosi kinevezést Miklós Gyula, és a védekezés szorosán vett kérdéseinek vizsgálatára felállították az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomást, melynek vezetését dr. Horváth Gézára, a rovartan jeles ismerőjére bízták.⁵

A külföldi védekezési módok megismerésére dr. Horváth Géza 1880 júliusában a kiváló nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező Emich Gusztáv társaságában külföldi tanulmányútra indult. A két küldött leírása szerint mind az osztrák, mind az olasz és francia szakemberek a véiszt leküzdése érdekében végzett kísérleti munkájukat nem egy-egy borvidékre koncentrálták, hanem különböző területek szakiskoláinak telepein végezték. Így lehetőségük volt arra, hogy megfigyeléseiket különböző talajviszonyok és eltérő éghajlati körülmények között folytassák. Szakembereink ta-

³ MOL K 168. A Pancsován felmerült phylloxeravész tárgyában 1875. október 2-án kezdődőleg tartott ülés jegyzőkönyve.

⁴ Uo. 26222/79. és 26692/79. sz. FIK körrendelet valamennyi törvényhatóságnak. Budapest, 1879. október 21., továbbá 27521/79. sz. FIK körrendelet valamennyi törvényhatóságnak Budapest, 1879. október 24.

⁵ Bővebben lásd: SOÓS László: Az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás létrehozása. In.: Agrártörténeti Szemle. 30. 1988. 3–4. 339–365.

nulmányútjuk során a mentesítés sikerét garantáló új eljárással nem találkoztak, de a filoxéra pusztításának ellenálló amerikai fajtákról és a homoki szőlőtermesztésről biztató tapasztalatokat szereztek.⁶

A külföldi tapasztalatok alapján az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás felügyeletével, 1881-ben három kísérleti telepet hoztak létre. Nevezetesen a Gomba község határában (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye) fekvő 10 kt. holdnyi filoxérával lepett szőlőben alakították ki az ún. farkasdi kísérleti telepet, a Borsod megyei Szendrőn a 7 kat. hold nagyságú ún. szendrői telepet, valamint a Budapest melletti Rákospalota határában működő istvántelki földművesiskola kezelésében lévő 9 kat. hold futóhomokon rendezték be az ún. istvántelki telepet. Az Amerikai Egyesült Államokból megrendelt 114 000 darab, a filoxérának ellenálló szőlővessző 1881 márciusában érkezett meg Magyarországra. Az amerikai szállítmányon kívül vásároltak még vesszőket a franciaországi Armeillere-ből 23 000 és az ausztriai Marburgból 4000 darabot. Az így beérkezett 141 000 db venyigéből Farkasdon 57 000, Szendrőn 24 000 és Istvántelken 60 000 darab került elültetésre.⁷

A filoxérával szemben ellenálló amerikai szőlőfajták beérkezése után a termelők kérvényekkel árasztották el a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumot, amelyekben szaporítás céljából vesszőket kértek. Dr. Horváth Géza javaslatára miniszteri döntés született arról, hogy a külföldi szőlővesszőket kizárólag kísérleti telepeken ültethetik el, és csak az ottani szaporítás után – ezek filoxéramentességéről és ellenálló-képességéről meggyőződve – kaphatnak magánszemélyek belőle.⁸

A filoxérának ellenálló szőlőfajtákkal folytatott kísérletezés mellett az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás munkatársai már az első évben elkezdték a homokos talaj mentesítő hatását is vizsgálni. Első kísérletként a farkasdi telepen kiásott, az élőszködővel lepett tőkét ültették el az istvántelki homokos talajba, és a megfigyelők örömmel tapasztalták, hogy az új környezetbe került kártevők 18 nap alatt elpusztultak. A talajminták vizsgálata során megállapították, hogy a homok jótékony hatását laza szerkezete okozza, és amennyiben összetételében a kvarcsemek aránya eléri a 75%-ot, a filoxéra életfeltételeit már nem biztosítja. Az Alföldön található futóhomok jelentős részének talajában ez az alkotóelem 80% felett van, ezért az ide telepített szőlők megmenekülnek az élőszködő támadásától. Az 1881-ben kezdődő kísérletek kedvező eredményei alapján döntött a szakminisztérium arról, hogy az európai szőlőfajták megőrzése, valamint a homoki szőlőtermesztés elterjesztésének érdekében Kecskemét határában állami kísérleti szőlőtelepet hoz létre.⁹

A 19. század közepén Kecskemét város határában csak kertszerűen folyt szőlőtermesztés. Keleti Károly adatai szerint 1873-ban a városban összesen 2902 szőlőbirtokost tartottak nyilván, és az általuk művelt terület alig haladta meg az 1396 holdat, tehát átlagban egy-egy termelő még 0,5 kat. hold szőlőterülettel sem rendelke-

⁶ MOL K 168 1880-5-39 Emich Gusztáv jelentése a FIK részére a filoxéra ügyben szerzett külföldi tapasztalatairól. Budapest, 1880. október 25.

⁷ Uo. 1881-5-21700 dr. Horváth Géza jelentése az Országos Phylloxéra Bizottság részére. 1881. április 3.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 1881-5-21704 dr. Horváth Géza jelentése az Országos Phylloxéra Bizottság részére. Budapest, 1881. április 21.

zett.¹⁰ A Kecskemét környéki futóhomok hasznosításának igénye mind a város vezetői, mind a gazdálkodók körében már az 1860-as évek végén megfogalmazódott. Horváth Döme, az alakuló Kecskemét Vidéki Gazdasági Egylet ideiglenesen választott elnöke 1870-ben az alapszabály felterjesztését indokolva az alábbi célkitűzést fogalmazta meg.¹¹ „Az ország Duna és Tisza közti homokos vidékének eddig meglehetősen alantas fokón álló gazdasági viszonyai tekintetéből igen hasznosnak tartanám, ha e vidék gazdasági mozgalmi élére egy életrevaló és tevékeny gazdasági egylet állana...”.

A 283 taggal még az évben létrejött egyesület már 1881 nyarán azzal a kéréssel fordult a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez, hogy az általuk felkínált 15-20 kat. holdnyi homoktalajú területen egy állami kísérleti szőlőtelepet hozzanak létre.¹² A kérelem még korainak bizonyult, mivel a minisztérium ebben az évben adott utasítást arra, hogy az Országos Phylloxera Kísérleti Állomás felügyelete alá tartozó istvántelki telepen a homokos talaj mentesítő hatását hazai körülmények között kísérletekkel is igazolják.

A Gazdasági Egyesület törekvéseit Miklós Gyula is támogatta, mert – saját bevallása szerint – „figyelme már az 1880-ik évben Kecskemét szabad királyi város felé irányult, mely úgy homokos talajánál és az ország központján való fekvésénél, valamint lakosainak a szőlő- és gyümölcsstermesztés iránti különös hajlamainál fogva az említett céloknak leginkább megfelelőnek mutatkozott.”¹³

Egy kísérleti szőlőtelep létrehozása érdekében a város vezetése is hajlandó volt anyagi áldozatot hozni, ezért már 1882 őszén arról biztosították a borászati kormánybiztos, hogy a Kecskemét határában, a Szarkás dűlőben található 200 kat. hold nagyságú homoktalajú legelő használati jogát készek a minisztérium részére átadni. A borászati kormánybiztos és a város vezetőinek előzetes megegyezésére utal: amikor a miniszter az istvántelki homokos talaj mentesítő hatásának értékelésére 1883. január 14-ére szakértői tanácskozást hívott össze, a Miklós Gyula vezette bizottság a kecskeméti állami szőlőtelep létrehozására az alábbi konkrét javaslatot tette:¹⁴

„A homoki szőlők ügyének fejlesztése céljából Kecskemét városával egy kísérleti telep, esetleg vincellér iskola felállítása iránt a tárgyalások megindítandók. Ezen kísérleti telep feladata lesz:

- a) főleg az európai, illetőleg hazai homok-termesztésre alkalmas szőlőfajok szaporítása és azoknak nagyban leendő módjának megállapítása;
- b) a homoki szőlők termesztéséből nyert bor tulajdonságainak tüzetes tanulmányozásával kapcsolatban a borkezelés módjának megállapítása, tanítása és a pincekezelés helyes irányba való fejlesztése;

¹⁰ KELETI Károly: Magyarország Szőlészeti Statisztikája 1860–1873. Budapest. 1875. (A szőlőterület 1899-re 3209 hektárra nőtt.)

¹¹ MOL K 168-1870-2-2554 A Kecskemét Vidéki Gazdasági Egylet alapszabályának felterjesztése a FIK részére. 1870. szept. 24.

¹² Bővebben lásd: PINTÉR János: A kecskeméti „Miklós” szőlőtelep létrejötte és első évtizede. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1975–1977. Budapest. 1978. 191–211.

¹³ Miklós Gyula kir. tanácsos. országos borászati kormánybiztos jelentése 1882–1884. évi hivatalos működéséről. In: Közgazdasági Értesítő. 1885. szeptember 10. 37. sz.

¹⁴ MOL K 168 1883-5-207 Javaslat a phylloxera ügyben foganatba veendő intézkedésekről. 1882. január 6. A bizottság tagjai voltak: dr. Horváth Géza, az Országos Phylloxera Kísérleti Állomás főnöke, Molnár István, a budai vincellérképezde igazgatója és Koritsánszky János, a dunántúli kerület vándortanára.

- c) az amerikai alanyokra helyi művelésre megkívántató alkalmas fajok tenyésztése, illetőleg ojtó vesszők nagyban leendő szaporítása;
- d) az ojtás különböző módjainak tüzetes tanulmányozása és oktatása.”

A kecskeméti kísérleti szőlőtelep tervezett nagysága már önmagában jelezte, hogy létrehozói nem a korábban felállított telepek feladatkörét fogják lemásolni. Nagyon jól látták, hogy a szőlővesszők forgalmának tilalmához ragaszkodó minisztérium és az újratelepítésekhez szükséges szőlővesszőket igénylő termelők közötti érdekellentétet a vész idején csak jelentős állami szerepvállalással lehet feloldani. A korábban az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás, illetve a filoxéra felügyelők alá rendelve kialakított, viszonylag kis alapterületű – 3-15 kat. holdas – telepeken (Farkasdon, Istvántelken, Szendrőn, Fehértemplomon, Székesfehérváros és Peéren) főleg az Amerikából hozott alanyok ellenőrzését, szaporítását és oltását végezték. Az ellenőrzött, a filoxérának ellenálló fajták iránti kereslet nagyságát jól érzékelteti, hogy 1884 tavaszán, amikor az állami telepek ún. amerikai vesszők eladását megkezdték, az ország területén számos olyan magán, egyesületi és önkormányzati szőlőtelep létrehozásáról döntöttek már, amelyeket a továbbszaporításra kívántak berendezni. Ezek a – legtöbbször pár holdas nagyságú – telepek elsősorban egy-egy településen élő gazdák igényeit tervezték kielégíteni. Azon kormányzati szándék végrehajtásához, mely szerint a hegyvidéki bortermelés csökkenését országos szinten a homoki szőlőtermelés elterjesztésével kell ellensúlyozni, a korábrinál lényegesen nagyobb mennyiségű, államilag ellenőrzött szőlővessző előállítására volt szükség.

A szőlővessző-szükséglet biztosítása mellett lényeges kérdésként vetődött fel, hogy a hegyvidéki ültetvények pusztulása miatt kiveszéssel fenyegető fajtaállomány helyébe milyen európai fajták megmentésére kell központi intézkedéseket hozni. Azzal mindenki egyetértett, hogy az Amerikából származó immunis fajták jelentős része rossz minőségű termést hoz, ezért ezeket az új szőlőtelepeken hazai, eddig is kedvelt fajtákkal kell beoltani. A hagyományos fajták megmentésének másik lehetősége az volt, hogy a termesztésre szánt alanyokat a kecskeméti telepen ellenőrizve elszaporítsák, és olyan homoktalajú ültetvényekben helyezték el őket, ahol a filoxéra kártételeinek nincsenek kitéve.

A szőlővesszők termesztésével és forgalmazásával foglalkozó új telep – a szaporítóanyag kiválasztásával – eszközül szolgált arra is, hogy az új ültetvények fajtaállományának összetételét befolyásolja. Szőlészeink már korábban megállapították, hogy még a kisebb területen gazdálkodók ültetvényeiben is – sok esetben a vidék éghajlati és talajadottságainak meg nem felelő – a szőlőfajták egész gyűjteményét alakították ki. Az ennyire változatos fajtaállomány mellett határozott karakterrel rendelkező, évről évre garantáltan jó minőségű bort nem lehetett előállítani. Az ún. fajtatisztítás érdekében a földművelésügyi miniszter 1883-ban arra utasította a vincerképezdék igazgatóit és a vándortanárokat, hogy a tevékenységi körükhöz tartozó területeken található szőlőfajtákat írják össze és a továbbtermesztendőkre tegyenek javaslatot.¹⁵

¹⁵ MOL K 168 1883-5-6 Minisztériumi aktajegyzet a borvidékenként termesztetni javasolt szőlőfajták meghatározásáról. Budapest, 1884. január 9.

A beérkezett listák adatait Miklós Gyula borászati kormánybiztos vezetésével egy öttagú bizottság vitatta meg, és a megbeszélés eredményeként borvidékeként összeállították azon szőlőfajták névsorát, amelyeket termesztésre javasoltak.¹⁶

A fenti szakbizottság az egyes borvidékek részére javasolt szőlők jegyzékét főleg a már jól ismert hazai fajtákból állította össze. Külföldi alanyok beszerzését akkor javasolta, ha például a vörösbor esetében a kellő szín eléréséhez, erre feltétlenül szükség volt.¹⁷

A filoxéra terjedésével a védekezésre fordított állami kiadások összege évről évre emelkedett. A szőlőbirtokosok többsége ennek ellenére mereven elzárkózott attól, hogy a termés kiesés okozta veszteségek mellett – az újratelepítések okozta gondokról nem is beszélve – még a védekezésre is költsön. A termelők anyagi teherbírásának növelése érdekében még 1879-ben született az a kormányzati program, amely szerint a szőlőművelés és a borkezelés magasabb szakmai szintre emelésével, továbbá a borkereskedelem megszervezésével kell az ültetvények megmentéséhez és az újratelepítéshez szükséges anyagi erőforrásokat előteremteni. A fenti cél megvalósítására br. Kemény Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter még ez év őszén – borászati kormánybiztosi kinevezéssel – a kiváló szőlészként ismert Miklós Gyulát kérte fel. Miklós Gyula kormánybiztosként a korszerű szőlőművelési és pincekezelési szakismeretek elfogadtatásával a magyar borok világgpiaci versenyképességét kívánta növelni. A szakismeretek minél szélesebb körben történő megismertetésére nem csupán az egymás után alapított vincellérképezdeket használták fel, hanem a borvidékeken szakmai bemutatókat és előadásokat tartó borászati vándortanárok kinevezésével a termelők helyszíni továbbképzését is lehetővé tették.

A tervezett alföldi szőlőtelepítések kiváló alkalmat szolgáltatottak a kormánybiztos számára arra, hogy a termelőkkel új ültetvényeiket központi utasítás alapján alakíttassa ki. Ezen cél érdekében döntöttek arról, hogy a kecskeméti telep leendő vásárlói 50%-os kedvezményt kaphatnak¹⁸, amennyiben vállalják, hogy:

- az éghajlati és talajviszonyoknak megfelelő fajtákat választanak;
- a talajt előírás szerint készítik elő;
- a fajtákat egymástól elválasztva, külön táblákba ültetik,
- a meghatározott sor- és tőketávolságot betartják;
- az ekével történő művelés feltételeit, valamint a vízelvezetést biztosítják.

A korabeli szóval okszerű szőlőtelepítést és -művelést vállalók számára a modern borkészítés megtanulásának lehetőségét is biztosítani kívánták. Ezért terv született arra, hogy a kecskeméti telepen egy olyan pincét is berendeznek, amelyben az alföldi termelők a helyes borkezelést megismerhetik.

Az állami kísérleti szőlőtelep helyének végleges kijelölését talajtani vizsgálat előzte meg. A Kecskemét város előljárói által a fenti célra kijelölt 200 kat. holdnyi terület talajának összetételét Liebermann Leó, a Budapesti Állami Vegykísérleti Állomás vezetője, Krécsy Béla, kecskeméti reáliskolai tanár és Schafarzik Ferenc

¹⁶ MOL K 168 1883-5-6. A bizottság tagjai voltak: Ottlick István a FIK Borászati Osztályának képviselője, Molnár István, az óbudai vincellérképezde igazgatója, dr. Horváth Géza, az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás főnöke és Szávay M. Ferenc felkért szakértő.

¹⁷ Uo. 1884-5-6 Magyarázó útmutatás az ország egyes borvidékei számára ajánlható szőlőfajok jegyzékéhez. Budapest, 1884. április 24.

¹⁸ Uo. 1883-5-207 Az Állandó Országos Phylloxéra Bizottság ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1883. december 17.

geológus vizsgálta meg. A három szakember jelentése szerint „A kecskeméti állami szőlőtelepnek szánt terület talaja úgy jelentékeny quarz-homok tartalmánál, valamint csekély fokú víztartó képességénél fogva teljes mértékben bírja mindazokat a tulajdonságokat, melyek eddigi tapasztalataink szerint a szőlőt a phylloxera támadásai ellen biztosítják. Az egész 200 holdnyi területen csak két olyan pont van, ahol a kívánt kellekek elegendő mértékben fel nem találhatók, és ahol ennél fogva a szőlőültetés a phylloxera mentesség szempontjából nem volt javasolható. Az egyik az az északkeleti részen fekvő 10-12 holdnyi homokos terület, a másik a jelentékenyebb mésztartalommal bíró rész, amely a terület alsó részét átmetsző közlekedési út mentén fekszik.”¹⁹

A fenti, a földművelésügyi miniszter által is támogatott célok megvalósítása érdekében Miklós Gyula 1883. március 21-én Kecskemétre utazott. A város vezetői – az állami kísérleti szőlőtelep létrehozása érdekében – vállalták:²⁰

1. a Kecskemét határában fekvő 200 kat. hold nagyobb részét homokos talajú terület használati jogát a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium részére átadják. Amennyiben egy későbbi időpontban a minisztérium úgy dönt, hogy a földterület további használatát már nem igényli, akkor az a rajta lévő épületekkel együtt visszakerül a város tulajdonába.
2. A város az épületekhez igényelt téglá fele részét díjmentesen, a másik felét önköltséges áron bocsátja a minisztérium rendelkezésére.
3. A telepen termelt és eladásra szánt szőlővesszők 6%-át a városi polgárok ingyen kaphatják meg, de csak saját szükségletükre fordíthatják. A szétosztásról a polgármesteri hivatal köteles gondoskodni.
4. Amennyiben a szőlőtelep mellett vincellérképezdét hoznának létre, akkor az iskola növendékei között az első évben 10., később pedig a tanulók egyharmada kecskeméti születésű legyen.
5. A szőlőtelep kezelése lehetőleg a gyümölcsstermelésre és nemesítésre is kiterjesztesék.

Az új állami szőlőtelep vezetésével a borászati kormánybiztos Koritsánszky János borászati vándortanítót bízta meg, aki mellé segédnek először Makay Sándort, majd ifj. Gábor József vándortanítót rendelték. A szőlőtelep tevékenységének ellenőrzésére héttagú felügyelőbizottságot neveztek ki. A bizottság elnöki tisztének ellátására a miniszter Kecskemét város polgármesterét, Lestár Pétert kérte fel. A testület tagjai lettek: Muraközi János, Csilléry Benő, Szeless Kálmán, Parragh Gedeon, Csókás József és Máthé Sándor városi tisztségviselők, illetve gazdálkodók.²¹

A telep vezetése – Miklós Gyula borászati kormánybiztos irányításával – arra törekedett, hogy a terület „munkába állítása” minél rövidebb időn belül megtörténjék. A rövid határidő betarthatósága miatt a felépítményekre vonatkozó tervek elké

¹⁹ Dr. HORVÁTH Géza: Jelentés az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás 1883-dik évi működéséről. In: Közgazdasági Értesítő. 1884. október 23., 43. szám.

²⁰ MOL K 168 1883-5-3411 Aktajegyzet. 1883. március.

²¹ MOL K 168 1883-5-3441 Minisztériumi levéltervezet Kecskemét város közönségének. Budapest, 1883. április 30.

szítését a helybéli viszonyokat jól ismerő Beretvás Sándor városi főmérnökre bízta, aki az e tárgyban tett előterjesztését már 1883. július 17-én átadta a felügyelő bizottság részére.²²

Kecskemét város főmérnökének tervei szerint az egyik lakóházban – egy hivatalos helyiséggel kiegészítve – kapna elhelyezést a telepvezető, és külön épületben a vincellér, valamint a kocsis lakása. Ezen kívül még egy istálló és árnyékszék megépítésére vonatkozott a terv, amelynek költségelőirányzata 6772 forintot tett ki.²³ A minisztérium – az 1883. évi kiadásokra tekintettel – első menetben csak a telepvezetői főépület, valamint egy szín és illemhely felépítését engedélyezte.²⁴

A módosított tervben szereplő épületek kivitelezésére meghirdetett pályázat elbírálására külön bizottságot alakítottak. A beérkezett ajánlatokat Koritsánszky János vezetésével id. Szeless Kálmán és Beretvás Sándor főmérnökök 1883. december 14-én bírálták el. A pályázat nyertese Virág Juhász József és Sima Ignác kecskeméti társvállalkozók lettek, akik a meghirdetett árból 21,5% kedvezményt biztosítottak.²⁵

A pályázat őszi kiírása némi pénzügyi hátránnyal járt, mert a téli idő beálltával az építkezéshez szükséges vályogtéglaakat már nem lehetett elkészíteni, ezért az 1884. évi márciusi kezdés érdekében a felügyelő bizottság tagjai a 443 forint többletköltséget eredményező téglák beszerzése mellett döntöttek. Ezzel az építkezés tervezett költsége 3866 forintra emelkedett.²⁶

Az 1884. március 25-én Kecskemétre látogató Miklós Gyula elégedetten állapította meg: „az építkezéshez szükséges összes anyag – jó minőségben – már a telepen van. Az alapkőletétel időpontja 1884. március 26. Az épületek május 1-jére lakható állapotban fognak átadatni.”²⁷

Az eredeti tervekhez és szükséglethez képest is lényegesen kisebb építkezés május végére fejeződött be és használatba vételére 1884. június 4-én, ünnepélyes felavatására pedig szeptember 17-én került sor. A nevezetes napra Miklós Gyula társaságában gróf Széchényi Pál földművelés- ipar- és kereskedelemügyi miniszter is Kecskemétre utazott. Miklós Gyulának az új létesítmény létrehozásában szerzett érdemeit a miniszter azzal ismerte el, hogy az állami szőlőtelep hivatalosan a „Miklós” nevet vette fel.

Az elkészült egyetlen épület nem szolgálhatott a telepvezető lakhelyül, hiszen arra a mindennapi gazdasági tevékenység lebonyolításához volt szükség, ennél fogva Koritsánszky János részére Kecskeméten béreltek lakást. Miklós Gyula nem tartotta elfogadhatónak, hogy az igazgató csak napközben tartózkodjon a telepen, ezért egy, az igazgatói és segédtanári lakást magába foglaló ház felépítését szorgalmazta. A fenti célra szolgáló tervrajzot és a költségvetést Kecskemét város mérnöki hivatalával készítette el, és a tervező Ágoston József ezt 1886. január 16-án a kormánybiztos részére felterjesztette. A 19 584 forint összköltségű beruházás tervezetét 1886

²² MOL K 168 1884-5-5981 Lestár Péter főpolgármester – mint a bizottság elnöke – felterjesztése a FIK részére a szőlőtelepen emelendő épületek tárgyában. Kecskemét, 1883. július 27.

²³ Uo.

²⁴ Uo. Aktajegyzet.

²⁵ MOL K 168 1884-5-5981 Koritsánszky János jelentése a FIK részére. Kecskemét, 1883. december 21.

²⁶ Uo. Az állami szőlőtelep felügyelő bizottságának jelentése az 1883. október 4-én tartott üléséről.

²⁷ MOL K 168 1884-5-13400 Miklós Gyula borászati kormánybiztos jelentése a kecskeméti állami szőlőtelepen tett látogatásáról. Budapest, 1884. március 30.

márciusában a minisztérium azzal utasította el, hogy a miniszter „...a Miklós telepen ez évben újabb építkezésbe bocsátkozni nem kíván.”²⁸ Ezzel a döntéssel az építkezés továbbfolytatása hosszú évekre lekerült a napirendről.

Az épületekre fordítandó pénzek nagyságát az is csökkentette, hogy a terület-rendezés költségei a vártnál lényegesen nagyobb összeget emésztettek fel. A telep vezetői a tényleges feladatokkal akkor szembesültek, amikor 1883 őszén a terület részletes felmérését elvégezték. Az egyik fontos megállapítás szerint mintegy 20 kat. holdra tehető azon földterület nagysága, amely humuszos talajánál fogva a filoxéra elleni védelemet nem biztosítja, ezért más célú hasznosításáról kellett gondoskodni. Ezen terület felhasználását a minisztérium az alábbiak szerint határozta meg:²⁹

- 3-4 kat. holdnyi területen gyümölcsfaiskola létesüljön, amely a Kecskemét környéki gazdák ilyen jellegű igényeit ki tudja elégíteni. (1886 őszén a telepen már 90 000 db alma- és körtefa növekedett.)
- 4-5 kat. holdon „nemes gyümölcsfákból mintakert” létesüljön, példamutatás céljából. Továbbá kísérletekkel eldöntendő, hogy ezen vidéken mely gyümölcsfajták termesztése lenne célszerű.
- 1-1,5 kat. holdon a kerítéshez használt tövisakác- és eperfacsemeték nevelése.
- 4-5 kat. holdon a szőlőkarókhoz szükséges akácfa ültetése, valamint további 1 vagy 2 kat. holdon a személyzet művelheti konyhakertjét.

A szőlőtelepítésre alkalmas, mintegy 180 kat. hold területről készült talajelőkészítési térkép számos olyan homokbuckát rögzített, amelyek magasságai 1 és 7 méter között váltakoztak. Világossá vált, hogy az eredeti talajfelszín csak jelentős munkával, planírozást követően válhat alkalmassá szőlőtelepítésre. A lapályos helyeken pedig a felszínre törő talajvíz okozott gondot, ezeket feltöltés után lehetett termelés alá vonni.³⁰

A talajmunkák nagyságára jellemző, hogy 1885 február végéig – 250-300 munkást foglalkoztatva – planírozással 45 017 m³ földet mozgattak meg. A munkavégzés során a homokbuckák nagyobbik részét, a mélyedéseket feltöltve elhordták, és így az alig hullámos, enyhén lankás terület már alkalmas volt szőlőparcellák kialakítására.³¹

A homoki szőlőtermesztésnél általánosan elfogadott talaj-előkészítés az ún. rigolozás – a terület 100-130 cm mélyen történő fordítása – itt sem maradhatott el. Koritsánszky János ezen művelet indokát abban látta, hogy „a tápanyagban szegény, s majdnem csupa quarc szemcséből álló homok rigolozatlanul nem képes a fiatal növényt kellőleg táplálni, miután a gyökérzet teljesen mállatlan rétegekbe kerül; azáltal pedig, hogy a gyephumuszt réteget s a felsőbb, jobban elmállott homokrétegeket a rigolozás folytán oda hozzuk ahol a gyökerek terjeszkednek, a fiatal ültetvény az

²⁸ MOL K 168 1886-5-15554 Miklós Gyula borászati kormánybiztos a kecskeméti „Miklós” telep igazgatói és segédtanári lakás tervrajzát és költségvetését felterjeszti. Budapest, 1886. március 4.

²⁹ Uo. 1884-5-13400 Miniszteri utasítás Koritsánszky János, a kecskeméti szőlőtelep vezetője részére. Budapest, 1884. április 25.

³⁰ Uo. 1885-5-41522 Koritsánszky János felterjesztése Miklós Gyula borászati kormánybiztos részére. Kecskemét, 1885. november 1.

³¹ Közgazdasági Értesítő. 1885. október 15. 42. szám, 1886. augusztus 19. 33. szám, Koritsánszky János, a kecskeméti m. kir. állami szőlőtelep vezetőjének jelentése a telep 1883-1884. valamint az 1885. évben kifejtett működéséről.

első években megerősödhetik annyira, hogy később trágyázás által folyton jó erőben tartható.”³² A telepvezető szerint a rigolirozásra kat. holdanként legalább 10 munkanapszámot kell számolni. Így a 10 holdra vetített talaj-előkészítési munkák összértéke 1885-ben elérte a 4640 forintot.³³

További gondot okozott a nagyobb ültetvényekhez szükséges vízmennyiség biztosítása. Még 1883 március végére elkészült egy ásott kút, amelyet a folyamatosan beomló homok miatt csak nagyon nehezen tudtak elkészíteni. Ez a kút biztosította a mindennapi vízszükségletet, de a nagyobb, 10-20 holdas ültetésekhez már alkalmanként külső forrásra is szükség volt. A homoktalajra való tekintettel az ültetést fűréssal és beiszapolással végezték, ami tőkénként két literrel számolva holdanként 130 m³ vizet, illetve 16 forintos költséget igényelt.³⁴

Koritsánszky János a kecskeméti önkormányzat képviselőitől 1883. április 6-án vette át a 200 holdas területet. Első intézkedéseként – a telep határvonalát kijelölendő – az egész területet mintegy 7 km hosszúságban árokkal vetette körül. Az árok belső felére hármás kötésben az Osztrák–Magyar Államvasút Társaságtól vásárolt tövisakácot, illetve 20-20 méterenként nyárfát ültettek. Az egy méter széles élősövény két év alatt a telep körül áthatolhatatlan falat alkotott. A kipusztult sövény pótlására helyben, a telep gondozásában lévő tövisakác-csemetéket nevelő parcellát rendeztek be.³⁵ Szintén az első megoldandó feladatok közé tartozott a vesszők ültetéséhez szorosan kapcsolódó szőlőkarók beszerzése. Az 1883. és 1884. évi szükségletek fedezésére a Kladovai Erdőhivataltól mintegy 160 000 db karót rendeltek. A költségek csökkentése érdekében a telep kötött talajú részén – a 4-5 éves korban már karónak kitermelhető – akácfából ún. iskolát telepítettek.³⁶ Az akácfák megerősödéséig további tölgyfa karókat a lugosi és radnai kincstári hivataltól vásároltak.

A kísérleti szőlőtelep nagyságát, a terület felszíni állapotát tekintve törvényszerű volt, hogy teljes beüzemelésre csak fokozatosan évekre elhúzódóan végezhető el. Az idő pedig sürgetett, mivel a vész gyors terjedése miatt félték, hogy nagyobb mennyiségű, a törzskönyvben is meghatározott fajtaállomány megőrzését biztosító, fertőzetlen hegyvidéki szőlővesszőkhöz egyre nehezebb lesz hozzájutni. Ezért a telep vezetői – Miklós Gyula jóváhagyásával – már 1883-ban kijelölték a telep középső részén azoknak a parcelláknak a helyét, amelyekben a talajelőkészítést rövid idő alatt elvégezhetnék, és így már májusban fogadták azt a közel kétfélmillió darab sima vesszőt, amelyeket a legjobb hazai termelőktől vásároltak meg. A 74, hazánkban közkedvelt, ún. európai szőlőfajtákból álló vesszőállományt termelőnként elkülönítve 36 táblában, gondosan feliratozva helyezték el.³⁷ Az egymástól 5 cm távolságra ún. iskolákban ültetett vesszők 1884 őszére már olyan szépen megerősödtek, hogy a tőkékről leszedett több mint 141 000 db venyigét a következő év tavaszán gyökereztetés céljából újabb parcellákba helyezték el.³⁸

³² MOL K 168 1885-5-41522 Koritsánszky János felterjesztése Miklós Gyula borászati kormánybiztos részére. Kecskemét, 1885. nov. 1.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ MOL K 169 1884-5-13400 Miklós Gyula jelentése a kecskeméti szőlőtelepről. Budapest, 1884. március 30.

³⁶ Uo.

³⁷ Közgazdasági Értesítő. 1885. október 15. 42. sz. Koritsánszky János, a kecskeméti m. kir. állami szőlőtelep vezetőjének jelentése a telep 1883–1884. évben kifejlesztett működéséről.

³⁸ Uo.

Közben újabb kérelmek érkeztek a minisztériumba, amelyekben magántermelők és gazdasági egyesületek az általuk kiválónak tartott szőlőfajták megmentését sürgették. A kérelmek felterjesztését vállaló borászati vándortanítók közül pl. Palumbo Gábor arra kérte a borászati kormánybiztost, hogy a Furmint és Lisztes fehér szőlőfajtákat Tokaj-Hegyaljáról vásárolják meg, mert a vész ezeket teljesen ki fogja pusztítani.³⁹ A kérelem alapján Miklós Gyula borászati kormánybiztos Koritsánszky Jánost utasította arra, hogy a két szőlőfajta vesszőiből vásároljanak és azokat a kecskeméti telepen helyezték el.⁴⁰

A Kecskeméten szaporítandó hegyvidéki termesztésre alkalmas európai szőlőfajták névsorát 1883-ban a telep felügyelő bizottsága a borászati kormánybiztosság munkatársaival az alábbiak szerint rögzítették:

„Fajfenntartás céljából szaporításra ajánlott fajok:

- Fehér fajok: Furmint, Szlankamenka, Sárfehér, Erdei, Bakar, Veresdinka, Kövidinka piros és fehér, Gohér, Juhfark, Hárslevelű, Bihari boros, Zölddinka, Bálint fehér, Hosszúnyelű, Járdovány, Kövér szőlő, Szemendria, Ezüst fehér, Leányka szőlő, Balafánt, Fehér kadarka, Beregi rózsás, Lisztes fehér, Mézes, Musztafer
- Kék fajok: Budai nemes kadarka, Ludtálpú kadarka, Török kadarka, Kéknyelű, Ködös kék, Sárfekete, Kék gohér, Purcsin, Klein schwarz.

Honosított fajok:

- Fehér fajták: Olasz rizling, Sylváni zöld, Fehér burgundi, Sauvignon, Semillon, Chasselas blanc, Muscatlünel, Rajnai rizling, Sylvani piros, Zirfandli, Tramini, Veltelini zöld és piros.
- Kék fajok: Portugisi (Oportó) Cabernet, Müllerrebe, Szentlőrinc, Gamay (Nagyburgundi), Kleoner, Aramon, Merlot, Pineau noir, Teinturier Melon⁴¹

Az egyes borvidékek jellegét meghatározó szőlőfajták hosszú távú megmentésére két lehetőség kínálkozott. Nevezetesen: ezeket az alanyokat vagy immunis homoktalajú parcellákba ültetik, vagy a filoxérának ellenálló amerikai fajták oltóvesszőjeként használják. A hegyvidéki borvidékek részére természetesen csak az utóbbi eljárás biztosíthatta az újratelepítésekhez szükséges gyökeres szőlővesszőket. Ezért a kecskeméti telepre, mint a legnagyobb kísérleti telepre hárult az a feladat, hogy az Amerikából hozott fajták szaporításával, illetve oltásával a telepítéshez szükséges vesszők jelentős részét biztosítsa. A fenti cél érdekében a minisztérium 1885 tavaszán közel 2,5 millió sima szőlővesszőt hozott Amerikából, amelyek nagyobbik része – közel kétfélmillió darab – a kecskeméti telepen került elültetésre.⁴² Az amerikai szőlők

³⁹ MOL K 168 1885-5-41522 Palumbo Gábor szőlészeti és borászati vándortanító felterjesztése a FIK részére a Tokaj-Hegyalján termesztésben lévő két szőlőfajta továbbtermesztésére. Mád, 1885. július 23.

⁴⁰ Uo. Aktajegyzet 1885. július 29.

⁴¹ Közgazdasági Értesítő. 1885. szeptember 10. 37. sz. Miklós Gyula borászati kormánybiztos jelentése 1882–1884. évi működéséről.

⁴² MOL K 168 1885-5-4627 Az Országos Phylloxera Kísérleti Állomás számadása az amerikai szőlővesszőkről. 1885. október 12.

tervezett, szinte nagyüzemi oltásához a minisztérium hazai termelőktől 1885 tavaszán 762 ezer, 1886 tavaszán pedig további 1,2 millió darab, több mint 200 fajtahoz tartozó sima szőlővesszőt vásárolt.⁴³

A szőlők oltásának folyamatossága érdekében a minisztérium meghívta házánkba S. Comy francia feltalálót, aki az általa készített oltógépről 1885. április 8. és május 19. között előadásokat, illetve Kecskeméten – a már korábban beszerzett gépének egy példányán – gyakorlati bemutatókat tartott.⁴⁴ Koritsánszky János elismerte ugyan a gép használhatóságát, de tekintettel arra, hogy ezt a munkát 15-16 éves fiúkkal gazdaságosabban el tudta végeztetni, további oltógép beszerzését nem javasolta.

Az amerikai szőlővesszők előállítására és oltására, valamint az ehhez szükséges fajtaválaszték biztosítása mellett a kecskeméti telep másik nagy feladatkörét a homoki szőlőtermesztés meghonosítása képezte. Az 1882. dec. 17-én a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által összehívott „Phylloxera enquete” résztvevői homoki telepítésre 19 szőlőfajtát javasoltak. Később a kecskeméti kísérleti telep felügyelő bizottsága – a minisztériummal egyetértésben – a fenti határozatot megváltoztatta és Kecskeméten, a homoktalajú ültetvények kiszolgálására a telep területének mintegy 30%-án az alábbi fajták szaporítását rendelte el: Szlankamenka, Olasz rizling, Rakszőlő, Kövidinka fehér és piros, Ezerjő, Budai nemes kadarka, Ludtálpú kadarka, Török kadarka, Kődöskék.⁴⁵ A fenti célra 1884 tavaszán 20 kat. holdnyi területen (62 180 tőkével) ún. európai anyaszőlő ültetvényt hoztak létre, amelynek területét a következő évben további 30 kat. holddal növeltek meg. A vásárolt sima vesszőket először ideiglenesen elvermelték, majd a szállítások befejeztével 0,6 kat. hold nagyságú, négyzet alakú táblákba ültették. Az ekeművelésre tekintettel a sor- és tőketávolságot 130 cm-ben határozták meg.

A kecskeméti telep szakmai munkájának irányítói fontosnak tartották, hogy az új ültetvények egy-egy parcellájába a termelők csak homogén fajtaállományú szőlőtőkéket ültessenek. Ez a cél csak akkor valósulhatott meg, ha a telep vezetői már eleve szavatolni tudták, hogy az általuk termesztett vesszők közé fajtaidegen alanyok nem kerülhettek be. Tekintettel arra, hogy a termelőktől vásárolt vesszők fajtatisztasága a szigorú követelményeknek nem felelt meg, ezért már 1883-ban miniszteri utasítás született arra, hogy a továbbszaporítandó alanyok felülvizsgálatát minden év őszén – amikor a levelekről a tőke fajtáját jól fel lehet ismerni – egy bizottság végezze el. A bizottság tagjai lettek a telep dolgozóin kívül Molnár István, a budai vincellérképezde igazgatója, valamint Csilléry Benő és Csókás József felügyelőbizottsági tagok. A bizottság az 1883. és 1884. évben a közel kétfélmillió beiskolázott gyökeres szőlővessző átvizsgálása során 31 996 db nem az előírt fajtának megfelelő vesszőt talált.⁴⁶

⁴³ Közgazdasági Értesítő. 1887. szeptember 8. 36. sz. Koritsánszky Jánosnak, a kecskeméti m. kir. általi „Miklós” szőlőtelep vezetőjének jelentése a telep 1886. évi működéséről.

⁴⁴ MOL K 168 1885-5-14981 Korinszky Viktor borászati szaktanár jelentése S. Comy magyarországi körútjáról. Budapest, 1885. június 10.

⁴⁵ Közgazdasági Értesítő. 1885. szeptember 10. 37. sz. Miklós Gyula borászati kormánybiztos jelentése 1882–1884. évi működéséről.

⁴⁶ Uo.

Az európai szőlőfajták minél szélesebb körének megmentése érdekében született minisztériumi határozat arra, hogy a kecskeméti telepen ún. fajtagyűjteményt hoznak létre. Ebben a gyűjteményben mindazon szőlőfajta helyet kapott, amelyeket a hazai kertekben termesztettek. Az őshonos szőlők összegyűjtésének eredményességét mutatja, hogy a kísérleti telepen 1885-ben 157, 1886-ban pedig már 247 fajta bor- és csemegeaszőlőt kezeltek. Minden fellelhető fajtából – 11 pásztaban – pontos nyilvántartást vezetve, 30-30 tőkét ültettek el.⁴⁷

A kecskeméti telep dolgozóinak kísérleti munkája nem csupán a vesszők és oltványok nagy mennyiségű előállítására korlátozódott, hanem a homoki szőlőtermesztés hatékony művelési módozatainak kidolgozását is magában foglalta. Ennek keretében 1885 őszen két hónapon át – a minisztérium szakemberei által évek óta szorgalmazott modern művelési módszerek meghonosítása érdekében – különböző típusú („Bordeaux vidéki, Loire vidéki, Sack-féle, verseci”) ekékkel az anyaszőlő ültetvényekben szántási próbákat végeztek.⁴⁸

Szükség volt ezen kísérletek elvégzésére azért is, mert hazánkban a kötött talajú, lankás területeken fekvő szőlőkben ez a művelési mód jól bevált, de a futóhomokon létesített ültetvényekben eddig még sehol sem alkalmazták. A korábban szerzett franciaországi tapasztalatok azt mutatták, hogy a Marseille és Montpellier környéki homoktalajon erre a célra a könnyű, ún. római faekék a legalkalmasabbak.

A rendelkezésére álló és kipróbált eketípusok közül Koritsánszky János a legjobbnak az ún. verseczi ekét tartotta, amely 70 cm szélességben forgatta meg a talajt, de pl. 130 cm sortávolságnál még kétoldalt 30-30 centiméteren továbbra is kézi erővel kellett a kapálást elvégezni. További problémát jelentett, hogy a rigolirozott homokba a ló lába annyira lesüppedt, hogy kétóránként váltani vagy pihentetni kellett az állatot.

A fogatok illetve az azt kiegészítő kézi munka díját kiszámítva a telep munkatársai megállapították, hogy a környékbeli olcsó munkaerő mellett a könnyű művelésű homoktalajon az ekés művelés sem olcsóbb a kézinél. A kézi munka mellett szólt továbbá az is, hogy míg pl. az ekével művelhető négyzetes ültetés esetén, a minimum 1 méter sor- és tőketávolság betartásával egy kat. holdon 5700 tőke volt elhelyezhető, addig a kézi műveléssel 50 cm-re szűkített sortávolság esetén ugyanezen területen a gazdák 11 400 tőke termésére számíthattak.⁴⁹ A kecskeméti telep fenti kísérlete bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a termelők többsége a homoki szőlők telepítésénél már eleve a kézi műveléssel számolt.

A talajművelési munkákat szaporította, hogy minden tavasszal az északnyugati viharos szelek által okozott homokfúvások ellen is védekezni kellett. A szél által felkapott kvarcsemek olyan mértékben felsérthették az új hajtások leveleit, hogy azok rövid időn belül elsorvadtak. A homokviharok ellen a sorok közé ásóval leiszurkált szalmával, karózással, valamint törmelék venyige szétszórásával védekeztek.

⁴⁷ Közgazdasági Értesítő, 1887. szeptember 8. 36. sz. Koritsánszky János, a kecskeméti m. kir. állami „Miklós” szőlőtelep vezetőjének jelentése a telep 1886. évi működéséről.

⁴⁸ Közgazdasági Értesítő, 1886. augusztus 19. 33. sz. Koritsánszky János, a kecskeméti m. kir. állami kísérleti szőlőtelep vezetőjének jelentése a telep 1885. évi működéséről.

⁴⁹ MOL K 168 – 1884-5-6 Magyarázó útmutató az ország egyes borvidékei számára ajánlható szőlőfajták jegyzékéhez. 1884.

A borászati kormánybiztos, valamint a telep vezetőinek munkáját dicséri, hogy már 1884 tavaszán több mint 400 ezer olyan, a hagyományos európai fajtákhoz tartozó gyökeres vesszővel rendelkeztek, amelyeket a termelők részére fel tudtak ajánlani. Az eladási hirdetményre az ország különböző borvidékeiről összesen 115 termelő adta be kérelmét. Ezen igénylők részére kiadott 337 ezer darab vessző mellett a helybéli vásárlók kaptak 21 ezret, a várost megillető 6% jutalék fejében pedig az önkormányzat részére 67 ezer darab került átadásra.⁵⁰

Annak ellenére, hogy az első gazdasági években a törzsállomány, illetve a beültetett területek nagyságának növelése volt a fő cél, 1885-ben további 675 ezer európai, majd 1886-ban – megközelítőleg fele-fele arányban – 1,2 millió db hagyományos és amerikai szőlőfajta gyökeres vesszőit szállították ki a megrendelők címére.

A termelők vásárlási kérelmeiket – a minisztérium által kiadott nyomtatvány kitöltésével – a borászati kormánybiztosság hivatalába adhatták be, amely határozatról az igénylőt lakhelye szerinti illetékes törvényhatóság útján értesítette. (Az európai fajtákból csak olyan településen élők kaphattak, ahol a filoxéra még nem pusztított.) A kísérleti telepen gondosan csomagolt – fajtanként jól elkülönített – vesszőket vasúton küldték el a megrendelők címére. A szállítási költségről, valamint a vesszők ellenértékéről kiállított számlát minden vásárló a lakóhelye szerint illetékes adóhivatal pénztáránál egyenlíthette ki.⁵¹ A gyökeres szőlővesszők ára – fajtától függően – ezer darabonként, borszőlők esetében 6 és 15, csemegeszőlőknél pedig 14 és 20 forint között változott.

Az 1886. év végére a feladatkör pontos meghatározásával az ország legnagyobb állami kísérleti szőlőtelepén a termelés beüzemelése végbement. A legfontosabb talajrendezési munkákat befejezték, és a telepítésre alkalmas terület 62%-án (106 kt. hol) vesszőiskolák és tőkék sorakoztak. A hazai fajtaállomány begyűjtése és termesztése, valamint az amerikai alanyokba történő oltása tette lehetővé, hogy borvidégeink legjobb szőlőfajtáit a filoxéravész ellenére sikerült megmenteni. Végül a kecskeméti telep létrehozóinak és vezetőinek elismerés jár azért is, hogy munkájukkal a több generációnak megélhetést biztosító homoki szőlőtermesztés szakmai felteleteit az Alföldön megteremtették.

⁵⁰ Közgazdasági Értesítő, 1885. október 15. 42. sz. Koritsánszky János, a kecskeméti m. kir. állami szőlőtelep vezetőjének jelentése a telep 1883–1884. évben kifejtett tevékenységéről.

⁵¹ MOL K 168 1885-5-62220 Hirdetmény. Budapest, 1885. dec. 3.

A BÁTMONOSTORI RÓMAI KATOLIKUS OLVASÓKÖR TÖRTÉNETE (1912–1949)

Bevezetés

Az egyesületek, vagy egyletek – ahogy régebben sokszor hívták őket – általában alapszabály alapján létrejött társulások, amelyek magánkezdeményezésre alakultak és állami támogatásban nem részesültek. Működésüket a tagdíjból befolyt összegből próbálták fedezni. Többféle jellegű egyesület és csoportosulás létezett. Voltak gazdasági, szakmai és szakmai önképzőköri, sport, kulturális-népnevelő, közhasznú, segélyező, munkás, közhasznú és társadalmi-társasági egyesületek, és természetesen a politikai egyesületeket sem hagyhatjuk ki a sorból.¹

Az első egyesület még a XVIII. század legvégén alakult meg Magyarországon, de az egyesületek nagyobb számban való elterjedése csak a XIX. században történt. A gondolat Széchenyi István nevéhez köthető, aki külföldi útjain látta, hogy a kaszinóknak, egyleteknek, sportköröknek és kluboknak nagy hagyományaik vannak, és jelentős szerepet töltenek be a társadalmi életben. Úgy vélte, hogy az államtól független társulások elterjesztése feltétlenül szükséges és jótékony hatású lenne Magyarországon, így aztán Pesten megalakult az első kaszinó. Ennek példájára sorra alakultak a nagyobb városokban a kaszinók, olvasó- és polgári körök. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után a civil társadalmat megjelenítő egyesületek nem működhettek, kivéve a katolikus szellemiségűeket.

Maguk az olvasókörök angol mintára szerveződtek, és német hatásra terjedtek el hazánkban. 1867, vagyis a kiegyezés után a lékör egyre inkább kedvezett a különböző társasági formák elterjedésének. Azonban nemcsak a politikai lékör szabaddá válása járult hozzá az egyesületek számának növekedéséhez, hanem az igény is rendkívül módon megnőtt az egyesülethez való tartozást tekintve. A két momentum együttes megjelenése eredményezte az egyesületek tömeges elterjedését az országban.² Az olvasókörökben kezdetben napi- és hetilapok olvasása, előadások tartása, és természetesen a mindennapi gazdasági, politikai ügyek és események megtárgyalása folyt. Különösen fontos tényezőt jelentett egy kistelephelyen egy-egy olvasó- vagy gazdakör, hiszen az egész falu kulturális fejlődését, összefogását segítette elő.

A dualizmus évtizedei tehát jelentős pozitív változásokat eredményeztek az egyletek újbóli elterjedésében és működésében. A gazdasági fejlődés, és a jelentős társadalmi átalakulások hatására maguk az egyesületek is differenciálódtak. Ennél is jelentősebb volt az a hatás, hogy immár nemcsak a nagyobb városokban, hanem a kistelephelyeken is sorra alakultak a gazdasági, kulturális stb. egyletek, körök. Egyetérthetünk azzal a véleménnyel, miszerint „Az egyesületek jelentették a dualista

¹ BÓSZÉ Sándor, 1987. 37–40.

² KOVALCSIK József, 2003. 393–394.

Magyarországon a közéleti demokrácia egyik keretét. Ennek egyik legfontosabb biztosítékát az alapszabályok adták, meghatározva a jogokat és kötelességeket, a szervezeti hierarchiát, a rostákat és a szankciókat.”³ Ehhez csupán annyi kiegészítést érdemes tenni, hogy nemcsak a dualizmus korára, hanem a későbbi évtizedekre, így a Horthy-korszakra is kiterjeszhetjük e megállapítás érvényességét.

Az egyesületek létrejöttéhez megfelelő törvényi háttérre volt szükség, amely azonban a korabeli Magyarországon csak részben volt meg. A gyülekezési és egyesülési szabadság nem volt törvénybe iktatva, annak szabályozására csak 1873-ban került sor egy körrendelettel. Ennek alapján az egyesületek engedélyezése a belügyminiszter hatáskörébe tartozott, a gyűlések engedélyezése pedig a helyi rendőrkapitánytól függött. Akiknek nem volt választójoguk – márpedig ebbe a kategóriába nagyon sokan tartoztak –, azoknak az egyesülési jogát korlátozták.

Az első világháború éveit a legtöbb egyesület szüneteltette tevékenységét. A Horthy-korszak ideje alatt az 1919. szeptember végén született egyesülési és gyülekezési jogról szóló rendelettel szabályozták az egyesületek működését. Az egyesületek alapszabályainak formai és tartalmi követelményeit pedig a 77.000/1922. BM. rendeletben rögzítették. A magyar jogtörténet első magyar egyesületi törvénye az 1938. évi XVII. törvénycikk.⁴ A törvény kimondja, hogy az egyesületek alapszabályok alapján működhetnek, amelyeket a belügyminiszternek kell megküldeni jóváhagyás végett. A törvényben ugyanakkor rengeteg tiltás is szerepelt, megakadályozva azt, hogy visszaéléseket kövessenek el az egyesületi szabadság nevében. Ez a törvény leginkább a kommunista baloldal, és részben a szélsőjobb ellen is irányult, tehát egy „átlagos”, valóban politizálni nem szándékozó egyesületre nem volt nagy hatással.

A második világháború után elkezdődött a politikai rendszer által generált tisztogatás, amelynek hatására 1946-tól kezdve egyre-másra számolták fel az egyesületeket, vallási, politikai csoportokat. 1950-re gyakorlatilag minden egyesület feloszlott.⁵

Tanulmányomat a Bátmonostori Római Katolikus Olvasókör történetéről a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában lévő iratok alapján készítettem.⁶ Az egyesület közgyűlési jegyzőkönyve az olvasókör megalakulásától kezdve egészen a megszűnésig tartalmazza a közgyűlésen elhangzottak rövid ismertetését, és ebben a kötetben szerepelnek a választmányi ülések jegyzőkönyvei is. Az iktatott levelezésben csak néhány szál irat maradt meg, azok is jobbára az egyesület megszűnésével kapcsolatosak. A pénztárkönyv és pénztárnapló szintén megmaradtak, és az iratok között megtalálható a kör könyvtárának könyvlistája is.

Bátmonostor rövid bemutatása

Bátmonostor település a mai Bács-Kiskun megye déli részén, az egykori bajai járásban található. A település történetéről nem sok információval rendelkezünk. Valószínűleg már a 13. század első felében kis templommal rendelkező falucska állt

³ BŐSZE Sándor, 1987. 513–515.

⁴ „Az egyesületi szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról.”

⁵ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–MIKOLAJCSIK Lászlóné, 2003. 5–8.

⁶ Az egyesület iratait a levéltár a X. 61. fondszám alatt őrzi.

ezen a területen. A tatárjárás után a kalocsai érsek szerezte meg – törvénytelenül – a falut és vele a birtokot. A 14. században a bencés szerzetesrend monostort épített a település mellett, amely a török hódítások idején egyre inkább elnéptelenedett, és gyakorlatilag megszűnt létezni.

1516-ban a király elajándékozta a mezővárost. A török kori felmérések idejéből tudjuk, hogy a falu neve Monostor volt, és 20 ház állt benne. A török uralom megszűnése után a kamara kezébe került a falu és a hozzá tartozó birtok. A XVIII. század elején mindössze 11 család élt Monostoron. A betelepülések után új templomot építettek a falu lakosai. 1900-ban már 2674 fő élt itt, főként római katolikus magyarok.

Az olvasókör megalakulásának idején, vagyis az 1910-es években a település népessége a következőképpen nézett ki. Lakosainak száma 2618 fő volt. A község lélekszáma a dualizmus idején folyamatosan növekedett, hiszen 1869-ben lakosainak száma 2019 fő, 1880-ban 2346, 1890-ben 2613, 1900-ban 2674 fő, ekkor azonban csökkenés következett be, mivel 1910-ben a lakosok száma már csak 2617 volt. Nem tudni, hogy ez a kismértékű csökkenés minek a hatására történt. A lakosság nagy része magyar anyanyelvű volt, összesen 2581 ember vallotta magát magyarnak, 24-en németnek, 1 tót, vagyis szlovák, 2 szerb, és 10 egyéb nemzetiségű volt a faluban.

A vallási viszonyokat tekintve 2578 fő, vagyis a lakosság 98%-a volt római katolikus, 3 fő görög katolikus, 3 fő református, 4 fő görögkeleti, izraelitaként 20 fő volt nyilvántartva. A nemek megosztottsága szerint 1324 férfi, és 1294 nő élt a településen.⁷

A gazdasági viszonyok alapján 1028 kereső és 1590 eltartott volt a faluban. A lakosok többsége a mezőgazdaságból élt, ahogyan ez várható a falusi lakosság esetében. Pontos számuk 923 fő, az iparban 46-an dolgoztak, kereskedelmi és hiteltevékenységből 10, közlekedésből 5 fő élt, a közszolgálatúak és szabadfoglalkozásúak száma 18 fő volt. 4 fő napszámosként dolgozott, 10 fő pedig házicselédként kereste meg a napi betevőre valót, 1 ember a véderő kategóriába lett besorolva.⁸

Az olvasókör működése

A Bátmonostori Római Katolikus Olvasókör 1912. szeptember 2-án alakult. Első elnöke a helyi plébános, Perndl Adorján volt. Ez a későbbiekben is így maradt, vagyis a falu plébánosa volt egyben az olvasókör elnöke is. A kör alapszabályát, amely sajnos a későbbiekben elveszett, 1912. december 16-án hagyta jóvá a belügyminiszter.⁹

Az olvasókör célja a község területén élő katolikusok szellemi, társadalmi érdekeinek előmozdítása, a katolikus szellemiség és erkölcsiség továbbadása volt. A bátmonostori olvasókör, mint általában az olvasókörök, a politika kizárásával jöttek létre, vagyis saját bevallásuk és céljuk szerint nem kívántak pártpolitikával vagy országos politikával foglalkozni. Ezt – egy-két kivételtől eltekintve – be is tartották.

⁷ Magyar Statisztikai Közlemények. 1912. 176–177. és 800–801.

⁸ Magyar Statisztikai Közlemények. 1913. 350–351.

⁹ Az alapszabályt a 184.878/1912. számmal hagyta jóvá a belügyminiszter. Lásd: PÉTERNÉ Fehér Mária–MIKOLAJCSIK Lászlóné, 2003. 36.

Céljaik eléréshez könyvtárat létesítettek, előadásokat és tanfolyamokat tartottak, táncmulatságokat szerveztek. Az italkiméréshez is engedélyt kaptak. Igazán nagy mennyiségben bort, kisebb mennyiségben sört fogyasztottak a kör tagjai. A kör bevételét a tagsági díjból szerezte, illetve az ajándékok és a pártoló tagok által befizetett összegek tették ki az egyesület vagyonát.

A tagság összetétele a következőképpen alakult:

- Tagok
- Pártoló tagok
- Alapító tagok
- Tiszteletbeli tagok.

A kör szervezeti felépítése a következőkből állt: közgyűlés, amely évente kétszer ülésezett, választmány, amely 12 tagból és 4 póttagból állt, borbizottság, számvizsgáló bizottság és tisztikar.

A választmányi ülések rendszeresen zajlottak, ezeken beszámoltak az adott időszakban történekről, vitás ügyeket intéztek, illetve beszéltek meg, befizették a tagdíjat, új jelölteket vettek fel az olvasókör soraiba. A tagok felvétele általában úgy ment, hogy valaki ajánlotta a jelöltet, és amennyiben nem merült fel ellene panasz, akkor lehetett a kör tagja.

A kör megalakulása azonban nem volt problémamentes, ez az 1913. augusztus 24-i nagygyűlés jegyzőkönyvéből derül ki. Az elnök kérte az egyesület tagjait, hogy a pletykáknak és rosszindulatú híreszteléseknek ne adjanak hitelt, hanem dolgozzanak a közért. „Viselkedjenek igazi katolikus polgári emberekhez méltóan...” – kérte az elnök a tagságtól.¹⁰ Ezen az ülésen választották meg a kör jogi képviselőjét, Ódry Istvánt, aki egyben a falu jegyzője is volt. A kör titkára Mikolovits Lajos lett, aki kántortanító volt a faluban. Megállapítható, hogy az egyesület létrejöttében és működésében kiemelkedő szerepe volt a falu értelmiségének, akik egyben a község vezető pozícióit is betöltötték.

A körben a legnépszerűbb tevékenység ebben az időszakban a kártyázás volt, két fillért kellett fizetnie mindenkinek a kártya használatáért. Az 1913. november 15-i választmányi ülésen hirdették ki, hogy a kör a hatóságoktól megkapta az engedélyeket az italkiméréshez. A szükséges mennyiségű bor megvásárlására két embert választottak, plusz egy embert, aki az ellenőr szerepét töltötte be. Ezen az ülésen négy új tagot is felvettek az olvasókör soraiba, így a tagság létszáma 31 főre nőtt.¹¹ Még ebben az évben, december 14-én fogadták el az olvasókör házszabályát, amely a következő pontokból állt.

1. „A kör helyiségébe minden tag illő köszöntéssel és kalap levétellel lépjen be.
2. A kör helyiségében kalapot vagy sapkát a fejen tartani nem szabad.
3. A dohányzás a felolvasások és egyén ünnepek idejét kivéve megengedtetik.
4. A kör helyiségeket bármily módon bepiszkolni nem szabad.
5. A kör helyiségében a hírlapokat szétszórni, összetépni nem szabad.

¹⁰ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) X. 61. A Bátmonostori Római Katolikus Olvasókör iratai (a továbbiakban: X. 61.). Közgyűlési jegyzőkönyv (a továbbiakban: Kgy. jk.) 1913. augusztus 24.

¹¹ Uo. 1913. november 15.

6. A kör helyiségében a kártyázás – hazard játékok kivételével – megengedettek.
7. A kör helyisége nyitva áll naponként fél 10 óráig.”

A kör titkár, Mikolovits Lajos egy színügyi bizottságot szervezett, amelynek négy tagja volt. A bizottságnak az lett a feladata, hogy ünnepségek idején valamilyen előadást szervezzen meg, és a tagok mutassák azt be. Az 1913. december 14-i ülésen fogadták el azt is, hogy a vitához csak azok szólhassanak hozzá, akik tagjai a választmánynak. Ez a döntés mindössze 16 tagra vonatkozott, a póttagokkal együtt. Azt is meg kell jegyezni, hogy az 1910-es években választmányi üléseket gyakran tartottak, míg közgyűlést csak kétszer egy évben, ahol tulajdonképpen a választmányi üléseken már eldöntött dolgokat szavazta meg a tagság.¹²

Az első világháború éveiben nem ülésezett a kör. A háború utáni első ülésre a jegyzőkönyv szerint 1921. november 1-jén került sor, ahol már új elnöke volt az egyesületnek, mégpedig Schmelhegger Emil plébános személyében. Ekkor tisztújítás következett be, az alelnök Németh István lett, a titkár Pap Fülöp, a jegyző Mikolovits Lajos, a pénztáros Szlavikovics József, a könyvtáros és háznagy Tmuri Antal. Rajtuk kívül volt két ellenőr, akik a gazdasági ügyeket ellenőrizték, két számvizsgáló, plusz a választmány. Természetesen a működéshez ismét házszabályt kellett készíteni, amely alapvetően a régire épült, de néhány új pont is bekerült a működést szabályozó szövegbe. Az egyik szerint „Vasár- és ünnepnapokon az isteni szolgálat ideje alatt a körben tartózkodni nem szabad.” Egy másik változtatás szintén a katolicizmus erősödését mutatja, hiszen így szól: „A kör helyiségeiben a keresztény erkölcsöt sértő beszéd vagy viselkedés szigorúan tilos.” Végül kiegészül a házszabály a szankciókkal, vagyis „Aki a házszabályok bármelyike ellen vét: első ízben 1 korona, másodikban 2 korona bírsággal sújtatik, a harmadikban pedig a körből kizáratik”. Ekkor a tagsági díj 80 korona volt, az újonnan belépőknek ezen kívül még egyszeri 20 koronát kellett fizetni. A tagsági díjakat fél évre előre kellett befizetni a kasszába. Tudjuk azt is, hogy ebben az esztendőben a Nemzeti Újságot, az Új Nemzedéket és a Képes Krónikát járatta a kör.¹³ Az 1921-es év legvégén kapta meg újra az italkiméréshez az engedélyt az egyesület, ennek megfelelően 2000 korona értékben vettek felszerelési tárgyakat, poharakat, kancsókat. Megválasztották az új borbizottságot is 4 taggal, akiket figyelmeztettek, hogy csak a „legtisztább és legjobb borokat” szerezzék be.¹⁴

Egyre többen jelentkeztek tagnak, ami mindenképpen az olvasókör népszerűségét és a faluban betöltött szerepét mutatja. 1922 év elején a Képes Krónika helyett az Új Élet¹⁵ és az Új Lap¹⁶ című újságokra, a Nemzeti Újság helyett pedig a Nép¹⁷ című újságra fizettek elő. Farsangi mulatságot is rendeztek ebben az évben, amelyen

¹² BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1913. december 14.

¹³ Uo. 1921. november 1. Mindhárom újságot a Központi Sajtóvállalat katolikus kiadó jelentette meg 1919 őszén. Lásd: BALOGH Margit–GERGELY Jenő, 1993. 174.

¹⁴ Uo. 1921. december 22.

¹⁵ Ez egy bajai napilap volt, amely 1923. októberéig működött, utódja a Bajai Újság, amely 1923 októberétől 1935-ig naponta jelent meg, 1935-től Bácskai Újság néven adták ki egészen 1942-ig. Lásd: Bács-Kiskun Megyei Sajtóbibliográfia. 484. és 87–88.

¹⁶ Politikai napilap volt, amelyet a Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége adott ki. 1902 és 1944 között jelent meg. BALOGH Margit–GERGELY Jenő, 1993. 132.

¹⁷ 1910-től került kiadásra, mint az Országos Keresztény-Szocialista Párt lapja. BALOGH Margit–GERGELY Jenő, 1993. 147.

a „Gyimesi vadvirág” című népdalt adták elő. A létszámnövekedés azzal járt, hogy két új padot is kellett készíttetni, mivel a megnövekedett tagságnak nem volt elég helye.¹⁸

1922-ben 212 tagja volt a Körnek, amely minden eddigit meghaladott, régi tag 78, új tag pedig 134 volt. Tagsági díjából 4380 korona folyt be a kasszába. Az olvasókör elnöke felvetette, hogy a nemrég megalakult Bátmonostori Hitelszövetkezet részvényeiből 1 darabot vásároljanak meg. A javaslatot a tagság elfogadta.¹⁹ Mivel az olvasókör tagságának többsége a mezőgazdaságból élt, ezért kérték a kör vezetőségét, hogy egy gazdasági szaklapra is fizessenek elő.²⁰ A Horthy-korszak elején csatlakozott az olvasókör a Katolikus Népszövetséghez is, amelynek lapjára, a Népujságra elő is fizettek.²¹ Az 1922-es év végére a tagság száma 246-ra nőtt, az egyesület vagyona pedig 7460 korona volt. A tagok egy könyvtár beszerzését, illetve létrehozását kérték az elnöktől.

A tagsági díj jelentős emelkedésének lehetünk szemtanúi az 1923-as évben, ekkor ugyanis 300 korona lett a tagdíj, új tagoknak ehhez még 50 korona egyszeri hozzájárulást kellett fizetni. Problémák persze szép számmal akadtak a kör életében. Ilyen volt, hogy a házszabállyal ellentétben többen hazárdjátékot folytattak a kártyázás során és a tekepályán is. Ez annyit jelent, hogy pénzre játszottak, valószínűleg nem különösebben nagy tétekkel, de egy katolikus egyesület szellemiségével ez nem férhetett össze. A bűnösöket pénzbüntetés megfizetésére kötelezték.

Az 1920-as évek elején vetődött fel az ötlet, hogy az olvasókör saját zászlót készíttessen, amivel „...egyházi, hazafias, esetleg temetések alkalmával” jeleníti meg Bátmonostor népe előtt az olvasókört. A felvetést „lelkendezve” fogadta el a tagság. Szintén ezen a közgyűlésen határoztak arról, hogy a drága Vasárnap című újság helyett az olcsóbb, és „jobb irányzatú” Népujságra fizessenek elő.²² 1923 őszén már 300 tagja volt a körnek, de a választmányi ülésen felmerült az a probléma, hogy az általános drágaság miatt egyre többen fognak távozni. Az egyesület legnagyobb gondja egyrészt az általános szegénység és pénztelenség volt, másrészt az, hogy sokan a bor és a sör hatására otromba módon viselkedtek. Egyre inkább kocsmázáshoz hasonlított a kör tevékenység, amely leginkább kötekedésben, veszekedésben nyilvánult meg, de olyan eset is felmerült, hogy meg kellett büntetni egy tagot azért, mert kapatos állapotban az ajtó elé vizelt.²³

1924-ben költözésre került sor, amely az elnök előterjesztésére történt. Az indok az volt, hogy az új helyiségek sokkal jobban megfelelnek majd a kör céljaira, ráadásul a bort a házigazda a saját terméséből adja, így arra nem kell az egyesületnek költenie, s a kiszolgálásért sem kér semmilyen fizetséget. A fűtésről a körnek kellett gondoskodnia, a világításról viszont a házigazda, Kovács János intézkedett. Kimondták, hogy a kör helyiségekbe csak a kör tagjai léphetnek be.²⁴ Valamiért ez a hely sem volt megfelelő az egyesület számára, mert egy évvel később ismét lakás-

¹⁸ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1922. január 27.

¹⁹ Uo. 1922. május 21. Közgyűlés. A Bátmonostori Hitelszövetkezetről semmilyen más forrás nem áll rendelkezésünkre.

²⁰ Uo. 1922. november 26. Közgyűlés.

²¹ A Katolikus Népszövetség 1907-ben alakult hitbuzgalmi és közéleti egyesület volt. Célja az állami és közéletben a katolikus eszmeiség minél erőteljesebb megjelenítése volt a liberális és szocialista eszmékkel szemben. Magyar Katolikus Lexikon, 2001. 380–381.

²² BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1923. június 24.

²³ Uo. 1923. október 21.

²⁴ Uo. 1924. április 27.

keresésbe fogtak. Kiss József helyi lakos ajánlotta fel lakásának felét teljesen ingyen, de a körnek ki kell tataroznia a beköltözés előtt.²⁵ Mivel a költözés miatt sok kiadás merült fel, tagtoborzást végeztek. Eszerint aki korábban már tagja volt az egyesületnek, most kedvezménytel léphet vissza a körbe, hiszen nem kell a tagdíjon kívül pótdíjat fizetnie. Ez év nyarán sok korábbi tag jelentkezett. A költözésre végül 1925. május 31-én került sor.²⁶ Ezt követően a kör pénzügyi helyzete a következőképpen nézett ki: bevétele 24 824 ezer korona volt, kiadása 20 120 ezer korona, a maradvány tehát 4 708 ezer koronát tett ki. Felmerült, hogy rádióállomást létesítenek. Az állomás kialakítása 5 millió 200 ezer koronát tett volna ki, és hetente kétszer sugározta volna a híreket.²⁷ 1926-ban egy bajai technikus, Rauchenberger László ingyen rádióadást mutatott be a kör helyiségében, de a közgyűlés ekkor elutasította a rádió beszerzését.²⁸ Még ebben az évben lemondták a Bajai Újság és a Magyarország című újságok előfizetését, mert „... az egyik túlságosan protestáns színezetű, a másik pedig tartalom nélküli” – mondta az elnök. Majd hozzátette, nehéz újságot rendelni, „hiszen kimondottan katolikus és emellett tartalmas napilap nem jelenik meg Magyarországon”. Ezért olyan újságot kell rendelni, amelynek olvasása „minél kisebb lelki kiveszéllyel jár”. Végül próbaképpen negyedévre megrendelték A Szív²⁹ és a Pesti Hírlap című napilapokat.³⁰ A plébános-elnök negatív megjegyzése a sajtóviszonyokra nem egészen érthető, hiszen a Központi Sajtóvállalat 1918-as megalakulása óta számos keresztény-konzervatív szellemiségű napi- és hetilap jelent meg Magyarországon. Ugyanezen év decemberében aztán kiderült, hogy a Pesti Hírlap az előfizetés lejártá után megszűnik, ezért újra előfizettek a korábban már lemondott Bajai Újságra és az Új Lapra.³¹

1927-ben új elnöke lett az olvasókörnek Morvai István plébános személyében. Ez év augusztusában elhatározták, hogy szüreti mulatságot szerveznek a köri könyvtár támogatására. Az évi tagdíjat 4 pengőben határozták meg.³² A forrásokból az olvasható ki, hogy ekkor válságban volt az egyesület. Az új és meglehetősen energikusnak tűnő plébános-elnök erős kézzel próbálta meg fenntartani az egyesületet, miközben olyan pletykák terjedtek, hogy fel kell bomlania az olvasókörnek, mivel a tagság nem eléggé tevékeny. Az 1928. január 15-én tartott közgyűlésen az elnök megjegyezte, hogy közöny figyelhető meg a tagság részéről, a tagok nem járnak a közgyűlésekre, és csökken a számuk. Széthúzások vannak és veszekedések. Kérte a jelenlevőktől, hogy teljesítsék az alapszabályban megfogalmazottakat, és dolgozzanak a körért.³³ Ezen év őszén megrendelték a Népújságot, és tagokat

²⁵ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1925. május 10. Közgyűlés.

²⁶ Uo. 1925. június 7.

²⁷ Uo. 1925. szeptember 8.

²⁸ Uo. 1926. február 28. Közgyűlés.

²⁹ 1915-től megjelenő hitbuzgalmi lap, amelyet a Jézus Szíve Szövetség adott ki. Ugyanakkor nem napi-, hanem hetilap volt. BALOGH Margit–GERGELY Jenő, 1993. 157.

³⁰ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1926. július 11.

³¹ Uo. 1926. december 28.

³² Uo. 1927. augusztus 14.

³³ Uo. 1928. január 15. Közgyűlés.

toboroztak a Katolikus Népszövetségbe. Érdekes, hogy Bátmonostoron volt egy gazdakör is, amely ekkortájt oszlott fel, és tárgyalások kezdődtek arról, hogy a két szervezet egyesüljön.³⁴

1929-ben is jelentős lépések történtek az olvasókör életében. Az év első közgyűlésén az elnök beszámolt az előző év eredményeiről. Ezek szerint sokat gyarapodott az egyesület, hiszen bevezették a rádiót. Az elnök ismételten kérte a tagságot az összetartásra, hogy ne a kocsmai szellem uralkodjon el. Ezen az ülésen mondták ki azt, hogy ezentúl nők is tagjai lehetnek az olvasókörnek, 1 pengő pártoló díj ellenében, és még a rádióadásokat is élvezhetik.³⁵ Ezt egyfajta demokratizálódási folyamatként is felfoghatjuk, amely mindenképpen pozitív tartalommal bíró jelenségként értékelhető. Ekkortól kezdve egyre ritkábban tartottak gyűléseket a kör tagjai. 1930-ban jelentős változások következtek be, hiszen 50 fővel nőtt a tagság létszáma, amely ekkor 127 főt tett ki.³⁶ Az 1931-es évben tanfolyamot is tartottak a kör helyiségeiben a szőlőművelésről. Az ilyen jellegű tanfolyamokkal egyértelműen a mezőgazdaságból élő falusi lakosság hatékonyabb munkáját, gazdálkodását segítette elő az olvasókör. Az elnök kérte az olvasókör tagjait, hogy a gyónásban és szentáldozásban vegyenek részt. Ezzel nyilvánvalóan az egyesület vallásos jellegét próbálta erősíteni. Könyvtárfejlesztésre 50 pengőt irányoztak elő, ami igazán szép teljesítmény volt a gazdasági válság idején.³⁷

1934-ben tavaszán ismét új elnöke lett az olvasókörnek Horváth Ferenc plébános személyében. Érdekes, hogy a közgyűlési jegyzőkönyvben semmilyen bejegyzés sincs arról, hogy a korábbi elnökök elhunytak-e, vagy esetleg áthelyezték őket más településre.

Ekkortól, vagyis 1934. március 12-től volt az egyházi mellett világi elnöke is az egyesületnek, de nem tudjuk, hogy miért választották ketté e pozíciót. Az új elnök beszédében kiemelte, hogy minden erejével azon lesz, hogy „a körü életet felvirágoztassa.” A kör vagyona az előző évből maradt különbözet alapján 457 pengő volt. Az egyházi elnök javaslata volt az, hogy csökkentsék a tagdíjat, amely évi 2 pengőt tett ki, az új tagoknak plusz 1 pengőt is kellett fizetniük. A sok tagdíjhátralékost felszólították, hogy egyenlítsék ki tartozásukat, különben törlik őket a nyilvántartásból. Ez a figyelmeztetés már korábban, és még a későbbiekben is sokszor előfordult, de nem sok sikerrel. Új lapokra is előfizetnek, így a már korábban is járatott A Szív című lapra és az Új Nemzedékre. Az 1934. március 12-i ülésen zárták ki a számadót, Németh Istvánt, mégpedig titkos szavazással, mert „nem úgy viselkedik, mint egy katolikus körü taghoz méltó volna.”³⁸ Ebben az esztendőben sokat foglalkoztak a körü könyvtár helyzetével. Az elnök kérte a tagságot, hogy legyen szeretet és összefogás a kör tagjai között, és akkor felvirágozik az egyesület. A már meglévő két lap mellé még két lapra fizettek elő, tehát a művelődés és önművelés egyre inkább a középpontba került. Sajnos nem tudjuk melyek voltak az újonnan megrendelt lapok.³⁹

³⁴ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1928. november 18. Sajnos erről a bizonyos gazdakörrel semmilyen forrás sem áll rendelkezésre. A két egyesület egyesülése megvalósult, de magáról az egyesülésről, és annak pontos idejéről semmilyen forrásunk sincs.

³⁵ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1929. január 21. Közgyűlés.

³⁶ Uo. 1930. január 26. Közgyűlés.

³⁷ Uo. 1932. február 21. Közgyűlés.

³⁸ Uo. 1934. március 12.

³⁹ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1934. március 25. Közgyűlés.

Az 1934-es év többi eseményeit csak a következő év közgyűlési beszámolójából ismerjük. Ez alapján sikeresnek tartotta a kör az elmúlt évet, hiszen a tagok dalosversenyen vettek részt, szeptemberben pedig szüreti mulatságot is szerveztek, és a kuglipályát is elkészítették. Az elnök kérte a választmányi tagokat, hogy szerezzenek be könyveket a művelődés terjesztésére, valamint megszavazták, hogy a Világjárók 10 kötetét megvásárolják 32 pengőért.⁴⁰

A következő év első közgyűlésén az elnök beszámolójából kiderül, hogy az egyesület jól gazdálkodott, hiszen több a bevétel, mint a kiadás. Ennél azonban fontosabbnak tartották az erkölcsi sikereket. Az elnök továbbra is biztatta a tagokat az önművelésre, amihez rendelkezésre álltak újságok és a könyvtár is. Elhatározták, hogy előfizetnek a Vasárnapi könyv című tudományos folyóiratra.⁴¹

Az 1937-es év elején tartott ülések alapján ismét sikeres évet tudhatott maga mögött a bátmonostori egyesület. A kör helyiségeit kiadták a MOVE⁴² helyi szervezete által szervezett bál céljára.⁴³ Ekkoriban panaszkönyvet kellett kirakni a kör helyiségében, mivel egyre több olyan látogatója is volt az egyesületnek, akik nem voltak tagok, és így tagdíjat sem fizettek, de úgy látszik, szívesen látogatták az olvasókör helyiségeit. A panaszkönyvet a könyvtárnoknál helyezték el, ide lehetett beírni, hogy kik azok, akik tagsági nélkül vették igénybe az egyesület javait.⁴⁴

Az 1937-es évben sok minden történt a körrel, például új elnöke lett az egyesületnek, Hegyi László plébános személyében. Ugyanezen a gyűlésen határozták el azt is, hogy újra kiadják a helyi MOVE egyesületnek a kör helyiségeket.⁴⁵ A tagok nagy része kérte a villanyvilágítás bevezetését, aminek eredményeként 3 lámpát szereltek fel a kör helyiségeiben 45 pengőért.⁴⁶ Elhatározták, hogy minden őszi tanfolyamokat szervezzenek. 1937 őszén a Magyar Királyi 46. számú téli gazdasági tanfolyam vette igénybe a kör helyiségeit.⁴⁷ Érdekes, hogy az 1938-as évről, a Szent István emlékévről, a katolikus szempontból igen jelentős időszakról semmilyen lényeges feljegyzés sem maradt fenn. 1939 elején aktivizálódott a vezetés. Az elnök a közgyűlésen megjegyezte, hogy nagy katolikus megmozdulások láthatók mindenhol, amiket a Bátmonostori Olvasókörnek is követnie kell, ezért javasolta a Katolikus Népszövetségbe való belépést, ahová a választmány egyöntetűen be is lépett.⁴⁸ Annak ellenére, hogy az olvasókörök nem politizáltak, a bátmonostori plébános-elnök ezekben az években kitért napi politikai eseményekre is a közgyűlésen. Szerinte a katolikus eszme a győzelem felé halad, kivéve Oroszországot és Spanyolországot. A Bátmonostori Olvasókörnek is a katolikus igazságot kell képviselnie – mondta, majd megemlékezett Horthy Miklós kormányzóról, aki „bölcс kormányzásával” irányítja az országot, és nem feledkezett meg Imrédy Béla miniszterelnökről sem, aki a magyar földért, és a magyar emberekért dolgozik. Kérte a tagságot, hogy járjanak mi-

⁴⁰ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1935. január 20. és január 27. Közgyűlés.

⁴¹ Uo. 1936. február 2. Közgyűlés.

⁴² Magyar Országos Véderő Egylet, amely 1918. november 15-én alakult.

⁴³ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1937. január 21. Sajnos nincs forrásunk a bátmonostori MOVE létezéséről és működéséről.

⁴⁴ Uo. 1937. január 31. Közgyűlés.

⁴⁵ Uo. 1937. szeptember 19.

⁴⁶ Uo. 1937. október 17.

⁴⁷ Uo. 1937. november 21.

⁴⁸ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1939. január 21. Érdekes, hogy a Katolikus Népszövetségbe való belépés gondolata már többször felmerült, mégis újra meg újra előhozakodott vele valamelyik olvasóköri vezető. Valószínűleg az olvasókör új tagjait akarták beléptetni.

sére, és támogassák a szegényeket.⁴⁹ 1940 májusában ismét a napi politikai események kommentálásáról olvashatunk a jegyzőkönyvben. Az elnök megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy háború veszi körül az országot, de ez az „igazság háborúja”, az igazságért, és a liberális világfelfogás ellen kell harcolni. Hazánkban „...két nagy esemény történt. Az egyik a zsidótörvény meghozatala, a másik árpádházi Boldog Margit szenttéavatásának a folyamatba tétele.” Végül azt hangsúlyozta a plébános-elnök, hogy a katolikus keresztény szellemiséget kell ápolni és felemelni. Szerinte a zsidótörvénnyel minden magyarnak jobb jövője lesz. Ezen a közgyűlésen határozták el, hogy ezentúl a tanyán élők is pártoló tagjai lehetnek a körnek.⁵⁰ Az 1930-as években végbemenő politikai jobbratolódás tehát nem hagyta érintetlenül a Bátmonostori Római Katolikus Olvasókört sem, ez világosan látszik az elnök megjegyzéseiből. A hivatalos politikai ideológiát zengte vissza az egyesület vezetője.

Az 1940. év pénzügyi mérlege a következőképpen alakult: a kiadás 2914 pengőt, a bevétel pedig 3173 pengőt tett ki, a maradvány tehát 259 pengő volt. A tagsági díjat 2,60 pengőről 4 pengőre emelték.⁵¹ Az évi szokásos közgyűlésen az elnök kérte a tagokat, hogy bármit kíván a haza, adják meg, hiszen a kormányzó, Horthy Miklós újra a nagy népek közé emelte országunkat. Kimondták a Bácskai Újság előfizetésének megszüntetését, és a Vasárnap című képes hetilap megrendelését.⁵² Az 1941-es évben újra költöznie kellett az egyesületnek, amelyre 1941 augusztusában került sor. Ekkor az új gazdával, Szívi Mihállyal 10 évre kötöttek szerződést a helyiség bérléséről. A kör vagyona 514 pengőt tett ki.⁵³ 1942. év elején felmerült az a kérdés, hogy a kör lépjen be a helyi hitelszövetkezetbe, s jegyezzen üzletrészt, ezzel is támogatva ezt a közhasznú intézményt. Ezenkívül rendeljék meg a Zöld-Mező című agrárlapot. Megint felmerült a hazárdjáték problémája, kérték a tagságot, hogy ezt a formát mellőzzék a kártyázás során.⁵⁴ A február elsején tartott közgyűlésen az elnök, Hegyi László plébános ismét kitért az országos eseményekre. Eszerint „...örömmel emlékezik meg dicső honvédeinkről. A győzelem szelleme él bennük.” Ismét problémák merültek fel a tagdíjbefizetésekkel kapcsolatban. A tagdíjhátralékosoknak március 1-jéig kellett befizetni hátralékukat, az új tagoknak viszont 6 pengőt kell fizetni, mivel a pótdíj 2 pengőre nőtt.⁵⁵

Ezután majdnem másfél évig semmilyen bejegyzés sincs a közgyűlési jegyzőkönyvben, valószínűsíthetően a világháború miatt. A következő választmányi ülés 1943. október 15-én volt. Ekkor ismét új egyházi elnöke van az egyesületnek, Lantos János plébános személyében. Az új elnök is az önművelés, és az olvasás fontosságára hívta fel a figyelmet, és hogy ne a kaszinójelleg uralkodjon el a körben. Szerinte ennél sokkal fontosabb a belső, szellemi tartalom, hiszen azt kell képviselnie egy olvasókörnek. Ezen kívül kérte a választmányt és a tisztkart, hogy legyen ügybuzgóbb.⁵⁶ Hangsúlyozták a könyvtár összeállításának szükségességét, bár azt tudták, hogy nagyon kevés könyvvel rendelkeznek. Az olvasási igény úgy tűnik je-

⁴⁹ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1939. január 29. Közgyűlés.

⁵⁰ Uo. 1940. május 23. Közgyűlés.

⁵¹ Uo. 1941. március 9.

⁵² Uo. 1941. március 16. Közgyűlés.

⁵³ Uo. 1941. november 9.

⁵⁴ Uo. 1942. január 25.

⁵⁵ Uo. 1942. február 1. Közgyűlés.

⁵⁶ Uo. 1943. október 15.

lentősen megnőtt, ezt jelzi, hogy külön olvasóterem kialakítását tervezték.⁵⁷ A könyvlistát valóban összeállították, és ebben a könyvben vezették a kölcsönzéseket. A kölcsönzős nyilvántartás meglehetősen hiányos és pontatlan volt. A kötet az 1935–1949 közötti könyvek jegyzékét tartalmazza, amely 97 kötetből állt. Ezek közül 56 volt magyar és 41 külföldi. A magyar szerzők között megtalálható Móra Ferenc, Krúdy Gyula, Gárdonyi Géza egy-egy regénye, több kötet volt Vas Gereben, Boros Mihály és Komáromi János munkáiból. A külföldi ismert írók közül szerepeltek a jegyzékben Karl May, Thomas Mann regényei, illetve Edgar Wallace és G. K. Chesterton krimije. Olvasták a tagok Sienkiewicz több történelmi regényét is. A kölcsönzések hiányosságát mutatja, hogy a kölcsönzők neve mellé a könyvek sorszámát írták, azonban előfordult, hogy olyan sorszám volt az olvasó neve mellett, amely szám alatt nem szerepelt semmilyen könyv sem. Így tehát összességében nem lehetett megállapítani, hogy melyek voltak a legnépszerűbb könyvek, és hogy a tagok közül hányan voltak olyanok, akik valóban használták is a kör könyvtárát.⁵⁸

1944 őszén gyakorlatilag már eldőlt a háború kimenetele. Az elnök közgyűlési megnyitó beszédében is tudta ezt, felhívta a figyelmet arra, hogy világnézeti harc van az országban, és „új világkialakulás” van küszöbön. Itt a baloldali eszmék és a kommunista ideológia előretörésére gondolt. Az egyesület vagyona ekkor 589 pengőre rúgott. Ezekben az években – érthető módon – nem volt nagyon aktív a kör, ezt jelzi, hogy új tisztikart és új választmányt kellett választani, amelyben a fiataloknak is helyeket kívántak biztosítani. A tisztikar ekkor a következő személyekből állt: az egyházi elnök továbbra is Lantos János, a helyi plébános volt, a világi elnök Horváth József, az alelnök Németh István, a társelnök pedig Szlavikovics József volt. Ezen az ülésen borbizottságot is választottak.⁵⁹

Az olvasókör megszűnése

Az olvasókör világháború utáni első ülésére 1945. augusztus 4-én került sor a közgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint. Az egyesület levelezésében azonban található egy irat, amelyet közvetlenül a belügyminiszternek küldtek el, és amely a 20.165/1945. B.M. I. számú rendeletre volt válasz. Ez a rendelet „Az egyesületek működésének felülvizsgálata” tárgyában készült, és ennek értelmében be kellett számolnia minden egyesületnek, hogy kik voltak a vezetői, milyen tevékenységet fejtettek ki, és érvényesültek-e politikai szempontok az egyesület működésében. Minderről jelentést kellett küldeni a belügyminiszternek, – aki ekkor Erdei Ferenc volt – és a jelentéshez csatolni kellett az egyesület láttamozott alapszabályát is.⁶⁰ Ezek alapján az egyesület jelentette, hogy az „egyesület működésének tárgya és iránya a tagok általános műveltségének ápolása és nemes szórakozás ápolása”, ezen kívül pedig minden politikát kizárnak tevékenységükből. Felsorolták az egyesület ve-

⁵⁷ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1943. december 10.

⁵⁸ BKMÖL X. 61. 5. kötet. Bátmonostori Katolikus Olvasókör kölcsönkönyvtárának kiadott könyveinek jegyzéke. 1935–1949.

⁵⁹ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1944. szeptember 5. Közgyűlés.

⁶⁰ Magyar Közlöny, 1945. július 17. 78. sz. 2.

zetését, és hogy sem a vezetőség, sem a tagok között nincs olyan, akinek magatartása „sértette a nép érdekeit”, hiszen „a vezetők is a népből valók.” Az olvasókör a demokratikus eszmét kívánja szolgáltni.⁶¹

A már említett 1945. augusztus 4-i ülésen az elnök hangsúlyozta, hogy jogilag fennáll az egyesület, de működését akadályozta a háború. A tagok szerint haladéktalanul meg kell kezdeni újra a működést, amihez újjá kell szervezni az olvasókört, és be kell fizetni a tagdíjakat. Az előző év pénzügyi mérlege alapján az egyesület vagyona 2206 pengő és 800 liter bor volt. Új otthont is kellett keresnie a körnek, ahol az egyesületi tagok találkozhattak. Ekkor tárgyalták meg az alapszabály eltűnéséből adódott problémát, amely a 20.165/1945. B.M. I. sz. rendelet kapcsán merült fel.⁶²

A háború befejezése után minden egyesületet vizsgálat alá vontak a fentebb már említett belügyminiszteri rendelet alapján. A Bátmonostori Olvasókörnél is történtek ilyen vizsgálatok, amelyekből kiderült, hogy az alapszabály elveszett. Ezt az információt a kör maga is megerősítette. Ennek megfelelően utasítást kapott az egyesület, hogy pótolja ezt a hiányosságát. Dr. Simon miniszteri tanácsos 1945. november 14-én kelt levelében elrendelte, hogy hívják össze az egyesület rendkívüli közgyűlését, az alapszabály újbóli megszövegezése érdekében.⁶³ Az egyesület már 1945. szeptemberi ülésén elfogadta a Budapesti Középponti Katolikus Kör alapszabályát, némi módosítással kiegészítve. A probléma abból adódott, hogy nem a hivatalos BM-rendelet alapján készítették el a dokumentumot.

Ezért ez a felhívás többször is előfordult. Dr. Kovács Antal vármegyei főjegyző 1946. augusztus 3-án ismét felszólította az olvasókört, hogy szövegezze meg alapszabályát. Érdekes, de pont ezen a napon mondott le a kör világi elnöke, Horváth József hivataláról, sok elfoglaltságára hivatkozva.⁶⁴ Nem sokkal később az egyesület választmányra tartott ülést, amelyen bejelentették, hogy a világi elnök, Horváth József lemondott. Helyére Hurton Jánost választották meg. Az elnök megjegyezte, hogy a minisztériumból nem érkezett meg az alapszabály jóváhagyása.⁶⁵ Pár hónappal később, 1946 októberében a vármegyei főjegyző ismét utasította az olvasókört, hogy meg kell alkotni az alapszabályt, de a 77.000/1922. BM-rendelet alapján.⁶⁶

Az alapszabály megszövegezéséből adódó problémák ellenére az egyesület folytatta működését. Új „székházat” hamar talált magának a kör, a falu központjában, a köri gazda, Nagy István portáján. A szerződést 3 évre kötötték. A köri gazda kijelentette, hogy duhajkodást és politizálást nem tűr. Vasár- és ünnepnap, valamint istentiszteletek alkalmával zárva tart a helyiség.⁶⁷ Az év végi közgyűlésen 31 fő jelent meg, ami meglehetősen kevésnek tűnik ahhoz képest, hogy valamikor a tagok száma elérte a 300 főt! Az olvasókör vezetése elkészítette, a közgyűlés pedig elfogadta az új alapszabályt. A tagdíj 50 kiló búza árával volt egyenlő, amiből 5 kilót természetben kellett kifizetni, ezen kívül minden tagnak két öl fát kell vinni fűtésre. A szombat estékre kulturális összejöveteleket rendeztek. Az elnök javasolta az ifjú-

⁶¹ BKMÖL X. 61. Levelezés. 1945. július 6. Aláírás nincs az iraton.

⁶² BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1945. augusztus 4.

⁶³ BKMÖL X. 61. Levelezés. 1945. november 14.

⁶⁴ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1946. augusztus 3.

⁶⁵ Uo. 1946. augusztus 11.

⁶⁶ BKMÖL X. 61. Levelezés 1946. október 18.

⁶⁷ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1945. szeptember 16.

sági egyesület megszervezését is.⁶⁸ Ezekből a momentumokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az olvasókör és vezetése nem gondolt arra, hogy bármilyen okból kifolyólag rövidesen abba kell hagyniuk az eddigi tevékenységüket. Pont ellenkezőleg, hiszen komoly terveket kovácsoltak a jövőre vonatkozóan, különben nem szervezték volna meg az ifjúsági tagozatot.

Az egyesület közben folytatta működését. 1946 őszén, a forint bevezetése után 6 Ft-ban állapították meg az évi tagdíjat, de azzal a kikötéssel, hogy akik a tavalyi évben, vagyis 1945-ben már legalább 7000 pengőt fizettek, azoknak csak 4 Ft az éves díj. Szintén ezen ülés jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy szeptember 29-én bált tartott az egyesület, amit a Független Ifjúsággal együtt szervezett.⁶⁹

Az 1946-os év végi közgyűlésen elhangzottak szerint a kör életben hanyatlás állt be. Az egyházi elnök szerint ezen változtatni kell, hogy az egyesület „...a katolicitás jellegét hordja magán, mely nem ismer politikát és nem politizál”, de ápolja a vallási és katolikus öntudatot. Ismét új világi elnöke lett az egyesületnek Keresztes József személyében. Közben rájöttek, hogy az volt a gond az alapszabállyal, hogy nem a 77.000/1922. BM-rendelet alapján készítették, hanem a Katolikus Kör alapszabályát dolgozták át. Ekkor határozták el azt is, hogy az Új Ember⁷⁰ című katolikus hetilapra fizetnek elő, és semmilyen módon nem szólnak bele a politikába.⁷¹

1947 februárjában dr. Barcsai Iván alispán ismét felszólította a kör vezetését, hogy terjessze fel az alapszabályt. Pár hónappal később szintén ebben a tárgyban kapott levelet a Bátmonostori Olvasókör, mégpedig Budapestről, a miniszteri osztálytanácsostól, dr. Halász Györgytől. Ebben a levélben az szerepel, hogy az elvesztettnek tartott alapszabályt 30 napon belül vagy meg kell keresni, vagy újra kell szövegezni, ellenkező esetben az 1938. évi XVII. törvénycikk alapján az egyesület feloszlásra kerül.⁷² A vizsgálatok tehát tovább folytak az egyesülettel szemben. A nyilvánvalóan egyre nagyobb nyomás alatt lévő katolikus olvasókör elhatározta, hogy katolikus közszóntással lépnek be az egyesület helyiségeibe.⁷³

1947 telén a bajai pénzügyőrségtől kaptak egy levelet (ez nem található meg az egyesület iratai között, csak a válasz), amely szerint tagnévsort kellene összeállítani, és az egyesület teljes nevét ki kellett írni a kör helyiség utcai frontjára.⁷⁴ Két hónappal később felküldték az átdolgozott alapszabályt, és elhatározták, hogy elfogadása után tagsági könyvet nyomtatnak.⁷⁵ Az egyesületi élet tehát folytatódott. 1948 februárjában a közgyűlésen Tihanyi Antal titkár elmondta, hogy arra törekedtek a kör tevékenységek megszervezésénél, hogy tisztességes, családi szórakozási lehetőségeket nyújtsanak, ezen kívül katolikus tevékenységet folytassanak az egyesület falai között. Ezekon túl gazdasági előadásokat tartottak 1948 januárjában és februárjában a bor kezeléséről és a burgonyaművelésről. A bevétel ekkor 150 forintot

⁶⁸ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1945. december 23. Közgyűlés.

⁶⁹ Uo. 1946. október 4.

⁷⁰ Az Új Ember című katolikus hetilap a Nemzeti Újság örököséként jelent meg, amelyet az Actio Chatolica Országos Elnöksége adott ki 1945 augusztusában. BALOGH Margit–GERGELY Jenő, 1993. 253.

⁷¹ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1946. december 15. Közgyűlés.

⁷² BKMÖL X. 61. Levelezés 1947. október 3.

⁷³ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1946. december 21.

⁷⁴ Uo. 1947. február 23.

⁷⁵ Uo. 1947. április 12.

tett ki.⁷⁶ Úgy tűnt, hogy az olvasókör működése folytatódhat, valójában azonban egyre közelgett a civil társadalom alapjait képező egyesületek működésének vége.

A történeti szakirodalom szerint a fordulat évének nevezett 1948-as év után természetesen már nem sok esélye volt egy demokratikus és főleg vallási, katolikus szellemiségű körnek a működésre. Az egyesület levelezésében található egy irat, amelyet a Magyar Államrendőrség Bajai Állományvédelmi Osztályának küldött az olvasókör, amelyben – feltehetően a kérdésre adott válaszként – a politikai kapcsolatokat kívánta felfedni a hatóságok kutakodó szeme előtt. Eszerint az egyesület pontos neve Bátmonostori Római Katolikus Olvasó, és Gazdakör.⁷⁷ Tagjainak száma 135, ebből földműves 125, értelmiségi 5, iparos szintén 5 fő. A politikai szerepvállalást tekintve 21-en a Magyar Dolgozók Pártjának, 38-an a Nemzeti Parasztpártnak, 42-en pedig a Független Kisgazdapártnak a tagjai, 34 fő pedig pártonkívüli volt. Az iratot Tihanyi Antal titkár és Lantos János elnök írták alá. Érdekes még, hogy ezen az iraton az egyesület megalakulásának időpontját 1913. március 1-jére teszik.⁷⁸

1949. február 17-én tartottak egy vizsgálatot az egyletnél, amelyen jelen volt a vármegye alispánja, dr. Kovács Antal főjegyző, az egyesület egyházi elnöke, ekkor már dr. Huszár Ernő, Tihanyi Antal titkár, és Udvari Márton számvizsgáló. A vizsgálat megállapította, hogy az egyesület szabályosan dolgozik, az alapszabályt betartják, pénztárkönyvet vezetnek, tagdíjából és italmérésből tartják el magukat. Költségvetésük nincs, zárszámadást az előző évben, vagyis 1948-ban nem készítettek. Hatósági támogatásban nem részesülnek. Leltára van, vagyona viszont nincs az egyesületnek, amelynek ekkor 132 tagja volt. Hivatalos helyiségük három szobából állt, amelynek tulajdonosa egy budapesti ember, Takács Imre. A vizsgálatvezető kérte, hogy szabályos tagnyilvántartást vezessen az egyesület, ezen kívül a költségvetést és a zárszámadást is a közgyűlés elé kell terjeszteni, valamint a pénzügyi okmányokat ellenjegyzéssel kell ellátni.⁷⁹ A vizsgálat tehát korrektnek nevezhető, és semmiféle politikai támadást nem lehet kiolvasni belőle. Az persze tény, hogy a vizsgálatok és az ellenőrzések száma 1946-tól folyamatosan emelkedett.

1949. augusztus 15-én újra összeült a kör. Az egyházi elnök, dr. Huszár Ernő plébános a helyi Népfront átiratát ismertette, – amely sajnos nem található az egyesület iratai között – ebben arra kérték az egyesületet, hogy helyiségeit adja át a helyi EPOSZ-szervezet⁸⁰ részére. Az olvasókör kötelezte magát, hogy a két helyiséget átadja, azzal a feltétellel, hogy az átadó jogosult a felszerelési tárgyait és egyéb ingóságait elvinni, és kötelezte magát arra, hogy augusztus 19-ig kiköltözik a helyiségekből. A helyi Népfront ezt elfogadta.

Az egyesület legutolsó ülésére 1949. augusztus 20-án került sor, ekkor a Római Katolikus Olvasó és Gazdakör vezetése megegyezett a helyi EPOSZ-szervezettel abban, hogy a kör által használt két helyiséget – amely Bátmonostoron a 465. számú házban volt – átengedi. Helyiség hiányában a kör gazdát, Nagy Istvánt lemondatták. Ezzel a Bátmonostori Római Katolikus Olvasókör bő három évtizedes tevékenység után megszűnt.⁸¹

⁷⁶ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1948. február 29. Közgyűlés.

⁷⁷ Nem tudjuk, hogy az egyesülés mikor és milyen formában következett be.

⁷⁸ BKMÖL X. 61. Levelezés. 1948. július 31.

⁷⁹ BKMÖL X. 61. Jegyzőkönyvek. 1949. február 17.

⁸⁰ Egyesített Parasztfűjság Országos Szövetsége.

⁸¹ BKMÖL X. 61. Kgy. jk. 1949. augusztus 20. Rendkívüli közgyűlés.

IRODALOM

- Bács-Kiskun Megyei Sajtóbibliográfia
1986 Összeállította: Birck Edit. Kecskemét, Katona József Megyei Könyvtár.
- BALOGH Margit–GERGELY Jenő
1993 Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia. Budapest.
- BŐSZE Sándor
1987/a Az egyesületek, mint forrástípusok és ezek kutatása – különös tekintettel a dualizmus kori Somogyra. In: Rendi társadalom – polgári társadalom. 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerk.: Á. Varga László. Salgótarján.
- 1987/b A somogyi egyesületek szerepe és jelentősége a megye településeinek életében a dualizmus időszakában. In: A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon. XI–XIX. Század. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém.
- KOVALCSIK József
2003 A kultúra csarnokai. Budapest.
- PÉTERNÉ FEHÉR Mária–MIKOLAJCSIK Lászlóné
2003 Bevezető. In: Egyesületek iratai a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában. Kecskemét.
- Magyar Statisztikai Közlemények
1912 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest.
- 1913 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 2. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest.
- Magyar katolikus lexikon
2001 VI. Szerk.: Viczián János. Budapest.

AZ ELSŐ KECSKEMÉTI TEMETÉSI SEGÉD-EGYESÜLET TÖRTÉNETE (1836–1868)

Egyesületek (egyletek) kialakulása

Ha az értelmező szótárban keressük meg az egyesület címszót, a következő meghatározást találjuk: „Személyeknek vmely közös és állandó célra való társulásából keletkezett, jóváhagyott alapszabályok szerint, többnyire hatósági felügyelet alatt működő szervezete... testülete.”¹ A tömör meghatározás azonban hosszú történelmi múltat és sok-sok fáradozást, küzdelmet, segítő, jobbító szándékot takar. Ez pedig bizonyára érdemes lehet a ma emberének figyelmére is.

A cél, amely szervezetbe tömöríti a „személyeket” – tudjuk – sokféle lehet. E sokszínű palettáról a temetkezési egyletek történetét emelem ki ebben a tanulmányban, mint a maga korában talán a legtöbb embert érintő mozgalmat.

A XIX. század közepén, egészen pontosan 1853-ban, Kubinyi Ferenc és Vahot Imre szerkesztésében megjelent a „Magyarország és Erdély képekben” című munka, az első részletes, képes útikönyv. Kecskemétet ismertető fejezetében a következőket olvashatjuk: „Van végre temetési egylet is, melynek már a mult évtizedben 10,000 pftnyi tőkéje volt, s a részvényesek az orvosi segély és gyógyszeren kívül még az eltemettetés jótékonyágában (?) is részesülhetnek.”²

Mik is hát a temetkezési egyletek?

Miután az egyesületek egy adott cél érdekében alakulnak, választott céljukkal lehet leginkább definiálni őket. A temetkezési egyletek célja – a tag elhalálása esetén segítséget nyújtani hozzátartozóinak, hogy illő végtisztességet adhassanak neki, még akkor is, ha egyébként szegény sorban élnek. Mert „...csak egyesült erő teheti az égnek azon reánk mért rettentő végzését is, hogy minden embernek meg kell halni, valamennyire könnyebben tűrhetővé.” – írja bevezetőjében az 1836-ból ránk maradt első, kecskeméti alapszabály, amely ugyan egy egyesület szabályzata, de az itt olvasható gondolatok minden temetkezési egylet alapvető eszméi. A bevezető így folytatódik: „Azon keservet, melyet okoz kedveseink elhunytá, és mellyet nagyobb részint a’ kevésbé tehetős Háznép, midőn a’ háztól a’ kenyér kereső atya, vagy a’ szorgalmatos anya kidülnek, ’s meg haláloznak, sokszor nehezíti az is, hogy kínzó aggodalom lepi meg az elmaradtaknak szíveiket, a’ legközelebbi, és leg-sürgetősb szükség pótlására, a’ többi között kedveseik’ hideg tetemeinek illő eltakarítása eránt.” Sokszor, megfelelő pénzüsszeg hiányában kölcsön kell kérni, ám „...sok hajdan jó szívet mutató atyafi, és barát vagy éppen akkor magának is tehetősége nem lévén, nem segíthet, vagy pedig ha segíthetne is, az illy megszorult’ esdeklésére meg siketül...”. Ha évekig „...fanyar lemondásokkal ’sugorgatják eltaka-

¹ A magyar nyelv értelmező szótára. Szerk.: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 1960. II. 50.

² KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: Kecskemét és a kecskeméti puszták. Kecskemét. 1980. (A Magyarország és Erdély képekben c. mű 1. kötetének hasonmás kiadása.)

rittatásukra szánt pénzcsekjüket...”, azzal tovább nehezítik mindennapos szegénységüket, másrészt a társadalomra nézve is káros, „...hogy számtalan háznépeknél kisebb, avagy nagyobb pénz sommátskák záratnak el a’ közkezen forgástól.”³ Ne feledjük, nincs még magyar bank, nincs takarékpénztár! A megtakarítások a ládafiában, vagy a szalmazsákban rejtőznek. Ráadásul, aki csak teheti, jó pénzben – ezüstben vagy aranyban – tartalékol, ami a nemzetgazdaságra nézve további hátrányt jelent.

A temetkezési egyesület tehát ilyenkor segít, oly formában, hogy az e célra társult tagjaitól kevés krajcárokat beszed, és az így összegyűlt összeg már fedezi az eltemtetés költségeit. Ez egy pénzügyi tevékenység, amelynek előre meghatározott rendszere van, szabályzatban rögzített befizetésekkel és térítésekkel. (Többek között éppen ezért tekinthetjük ezeket biztosító intézeteknek, és ez különbözteti meg a segélyező egyletektől, ahol a befizetések és a kifizetett segélyek összege is esetről esetre változhatnak.) A be- illetve kifizetések tekintetében alapvetően két módszer között választhatnak az egyesületek. Az egyik esetben mindkettőt előre, pontosan meghatározzák, a másik forma esetében pedig, a felmerült költséget (kárt) a tagok között, utólagosan felosztják. A temetkezési egyesületek vonatkozásában, az első esetben ez azt jelenti, hogy minden tag befizet például 10 krajcárt, és az összegyűlt pénzt megkapja az elhunyt tag hozzátartozója, függetlenül attól, hogy a temetés valójában mennyibe került. A másik esetben a tényleges temetési költséget osztják el a tagok számával, és az így számított összeg képezi a tagok befizetési kötelezettségét. A temetkezési egyesületek jellemzően az első módszert alkalmazták, a másik egyes „kárbiztosító” egyesületeknél volt megtalálható.

Ez a szándék, ti. hogy vagyoni helyzetől függetlenül is a halottaknak illő, a kor szokásainak megfelelő végtisztességet lehessen megadni, igen régi. Már a római birodalom idejéből ismertek hasonló céllal szerveződött testületek, az ún. Collégia tenuiorumok (Gyengék testületei), de a korai középkor időszakától sok helyen szerveződő „gilde”-kben is találunk hasonló törekvést. Sok esetben a céhek ún. társláda szerveződései is segélyezik az elhalt céhtárs családját. Ezeknél azonban már nem ez a fő cél.

A tisztán temetkezési célzatú egyesületek – sok egyéb egyesület, társas kör alakulásával párhuzamosan – a reformkor idején, vagyis az 1830-as évek elejétől, Széchenyi István munkálkodása nyomán alakulnak. Kecskeméten, sorrendben az első egyesület 1836-ban alakult meg, „Temetési Segéd-egyesület” néven. (De éppen ennek kapcsán azt is tudjuk, hogy Pesten két évvel korábban már megalakult egy hasonló.) Az 1837. március 17-i tanácsülés jegyzőkönyvéből láthatjuk, hogy néhányan, „...a házasulandó ifjak és özvegyek részére...” szándékoztak egyesület alapítani, amely a tagoknak házasságkötéskor, vagy ha ennek előtte elhaltak, temetésükre a hozzátartozónak 500 váltóforintot fizetett volna.⁴ Hogy megalakult-e, ténylegesen működött-e, arra nézve nincs adat. De ezen kívül is, az elkövetkező néhány év alatt további öt létesült Kecskeméten. Az 1839-es esztendőben négy: a „Második”-, a „Harmadik”-,

³ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) X. 221/a. Kecskeméti temetkezési egyesületek iratainak gyűjteménye. 1836–1922. A Kecskeméti Temetési Segéd-Egyesület iratai (a továbbiakban: X. 221/a.). 4. doboz. 1.

⁴ BKMÖL IV. 1504/b. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 1504/b.).

a „Negyedik”- és az „Öröklő és Tökét-alapító Temetkezési Egylet”, 1842-ben pedig még egy kezdte meg működését, bár ez utóbbi – a hatodik, az ún. Sándor Ferenc-féle – valószínűleg egy másiktól alakult át.

Igen érdekes ebből az időből egy tanácsi határozat. Tekintve, „...hogy már több Temetési Segéd Társaságok lévén azoknak pénztárában felesleges summák hevernek...”, felszólította az egyleti biztosokat, hassanak oda, hogy az egyesületek kamatra kölcsönözzék ki tőkéjüket – ahogy akkor, nagyon szépen mondták, „gyü-mölcsöztessék” – tehát kerüljön vissza a város gazdasági vérkeringésébe.⁵

Nem tudni pontosan, milyen eredménnyel járt a határozat, ám mivel szó esett az egyleti biztosokról, úgy vélem, bővebben is kell róluk említést tenni. A biztosokat a városi tanács jelölte ki a szenátorok közül. Feladatuk volt a számadások ellenőrzése, vitás ügyek kivizsgálása – általában is a törvényesség betartatása, a tagság érdekeinek védelme. Köztük olyan neveket találunk, mint Bódógh Antal – később főbíró és helyettes polgármester – és Csányi János, aki szintén főbíró, 1861–62-ben polgármester, vagy Búza Kiss Mihály, aki főjegyzője, helyettes polgármestere és közel két évig polgármestere is volt a városnak.⁶

Kecskemét Város Tanácsa később is hozott a temetkezési egyletek működését szabályozó rendelkezést. Az 1842. március 14-i tanácsi végzés, egy, a Sándor Ferenc nevét viselő egyesületet érintő panasz kapcsán „közhírré téteti”, hogy az elhalt tag halálakor a pénztáros csak az örökösnek fizetheti ki a járandóságot. Ellenkező esetben saját pénzéből köteles az örökösnek, az őt megillető, alapszabály szerinti temetési térítést megfizetni, és a „...Fő Bíró úr által az illető Pénztárnokok [...] személyesen megintetni rendeltetnek.”⁷

Az egyesületek a reformkor szabadabb, polgárosodó légkörében születtek, de az 1848/49-es szabadságharc bukása után sötét korszak következett. Ahol „négy-öt magyar összehajolt”, ott a hatalom már összeesküvést gyanított, félt saját, félelemben tartott alattvalóitól. Az egyesületek is gyanúsakká lettek, legtöbbjük az önkényuralom áldozatává vált, megszűnt. Figyelemre méltó e tekintetben egy 1850. december 13-án kelt levél, amelyet Pest-Solt megye Cs. kir. Főnöke (Keresztessy ?) ír a kecskeméti járás főszoigabírájának. Jellegzetes kordokumentum, s talán érdemes teljes terjedelemben idézni. „Felsőbb parancs következtében Önnek ezennel meghagyom, hogy a’ felül vallyon járásában léteznek é jelenleg vívó, vándor-munkás, segélyező Egyletek – ’s Zene társulatok, ’s ha igen, hol? Minő elemekből össze állva? ’s miféle összeköttetésben – óvatosan és minden feltűnés nélkül eszközzendő puhatolás által magának tudomást szerezni iparkodván, a’ tapasztalandókról – mielőbb ide jelentést tegyen.”⁸

Többnyire csak az olyan – kizárólagosan karitatív célzatú és tevékenységű – egyletek tudtak tovább működni, mint a temetkezési egyesületek. A fönnmáradásért persze ezeknek is keményen meg kellett küzdeniük. Újra és újra bizonygatniuk kellett, hogy nem a rendszer megdöntésén munkálkodnak, nincsenek politikai céljaik.

⁵ BKMÖL X. 221/a. 4. doboz. 3.

⁶ BKMÖL X. 221.

⁷ BKMÖL X. 221/d. Kecskeméti temetkezési egyletek iratainak gyűjteménye. Sándor Ferenc Nevéről Elnevezett Temetési Egyesület iratai.

⁸ BKMÖL IV. 1504/c. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: IV. 1504/c.). 1851. 3. 426.

Mindez – az akkori hivatali hierarchia bürokratikus gyakorlatának megfelelően – egyben nem kevés adminisztratív feladatot, jelentési kötelezettséget jelentett a város vezetőségének is.

Nem sokkal később – 1851. februárjában – immár nem „puhatolás által”, hanem hivatalos úton kértek jelentést a működő egyesületekről. Kecskemét város ekkor még hat temetési egyesületről tett jelentést. (Egy „Cassinó” és egy „Példány-gazdasági” egyesület mellett.)⁹ Még ugyanez évben, szeptember 30-án – két Fönöki, ill. főszolgabírói utasításra hivatkozva – újabb jelentést küldött a város¹⁰, majd november 29-én ismét. Hangsúlyozta, hogy „...városunkban csak nem politikai egyesületek léteznek...”, és alapszabályaikat előzetesen jóváhagyatták.¹¹ Ezt bizonyítandó az alapszabályokat meg is küldik. Lehet-e hát csodálkozni, hogy az 1852. augusztus 15-i jelentés már csak két működő egyesületről tud számot adni: az első, azaz a Temetési Segéd-egyesület és az Öröklő és Tökét-alapító Temetkezési Egylet.¹² A megszűnt négy egyesületről kevesebbet tudunk, de azért azt megállapíthatjuk, hogy a megszűnésüket alapvetően megrendült pénzügyi helyzetük okozta. Egy pénzügyileg amúgy is megrendült egyesület nyilván nehezebben állt ellen az önkényuralmi adminisztráció támasztotta követelményeknek.

1852. november 26-án császári nyílt parancs jelent meg az „egyletekre” vonatkozóan. Ez valamennyi egyesületi formára – ide értve még a részvénytársaságokat is – kiterjedően szabályozta az alapítás lehetőségeit, az engedélyezést, a felügyeletet. Meghatározta az alapszabály tartalmi követelményeit is. Világosan ki kell tűnni, egyebek mellett az egyesület céljának, a módnak, amellyel ezt el kívánja érni az ügyvezetés rendszerének, a tagok jogainak és kötelezettségeinek, esetleges vitás ügyek intézési módjának, a fölösztás körülményeinek (9. §.). Közhasznú egyesületekben – ilyenek a temetkezési egyesületek is – kötelezően előírta egyesületi választmány állítását, valamint, hogy munkájukról, legalább évente egyszer számot kell adjanak (13. §.). Ez lényegében közgyűlés tartására teremtett jogi lehetőséget. A már jóváhagyott alapszabályok módosítása csak ismételt engedélyezés után hatályos (21. §.) Valamennyi egyesület az állami igazgatóság felügyelete alá tartozott, ez volt jogosult azokat ellenőrizni, s ha szükségesnek találta, erre „országfejedelmi biztost” nevezhetett ki (22. §.). Végül az utolsó, 28. §. azt is kimondta, hogy a rendelet a már működő egyesületekre is vonatkozik!¹³

Ez első lépésben azt jelentette, hogy az egyesületeknek, ha továbbra is működni akartak, fennmaradásukhoz engedélyt kellett kérni. A még megmaradt kecskeméti egyesületek (két temetkezési és a Cassinó Egylet) ezt, a város 1853. március 3-i levelének tanúsága szerint meg is tették.¹⁴

A fennmaradásnak azonban további feltétele volt, hogy át kellett dolgozni az alapszabályokat, és jóvá kellett azokat hagyni. A jóváhagyás azonban ezúttal már nem a helyi önkormányzat hatásköre, hanem a helytartótanácsé. A kecskeméti temetkezési egyesületek sokat küszködnek alapszabályaik átdolgozásával, illetőleg elfogadtatásával. A küzdelmekről a későbbiekben részletesebben is lesz szó, most csak

⁹ BKMÖL 1609/b. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: IV. 1609/b.). 1851. 3. 426.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² BKMÖL IV. 1609/b. 1852. 3. 97.

¹³ Magyarországot illető országos kormánylap. IV. évf. 1. sz. 1853.

¹⁴ BKMÖL IV. 1609/b. 1853. 9. 67.

jelzem, hogy az Első Temetési Segéd-egyesületnek, többszöri átdolgozás ellenére az 1869 évi megszűnéséig nem sikerült.¹⁵ (Az Öröklő és Tökét-alapító Egyletnek, pedig csak 1898-ban hagyták jóvá új alapszabályait!¹⁶)

Érzékelhető tehát, hogy az új, a korszerű törvényi szabályozás mellett megmaradt a nehézkes, bürokratikus közigazgatás, és a még mindig bizalmatlan légkör. Bár a közigazgatást is átszervezték, az önkényuralmi szorítás is enyhült idővel, az egyesületek szerveződésében Kecskeméten nem tapasztalható lényeges előrelépés. A Kiegyezés hozta meg e téren is a változást, fejlődést.

Kecskeméten a temetkezési egyletek közül az önkényuralom időszakát csak egy élte túl: az Öröklő és Tökét-alapító Temetkezési Egyesület. A kiegyezést követő időszakban, de főként a századfordulót követően alakulnak további, hasonló célú egyesületek. Találunk olyat, amelyik országos egyesület helyi szervezete, mint a „Haza” magyar életbiztosító bank temetkezési egylete, melyet Mádi János 1868. novemberében kezdett szervezni,¹⁷ vagy az 1909-ben alakult „Gondviselés” Országos Központi Temetkezési Segélyező Társulat Kecskeméti Egyesülete. Természetesen tisztán helyi kezdeményezésből született egyesületek is voltak:

- Kecskeméti Katolikus Temetkezési Egylet,
- Kecskeméti Önálló Czipészek Szakképző és Temetkezési Egylete,
- Kecskeméti Ipartestület Temetkezési Társulata,
- Kecskemét Város Alkalmazottainak Temetkezési Biztosító Egyesülete,
- Kecskeméti Községi Tanítók Segélyező Egyesülete,

bár ez utóbbi tevékenységének csak egy részét képezte a rászorult tanítók, tanítónők halálesetkor történő megsegítése.¹⁸

Jelen dolgozatom célja azonban csak a kecskeméti temetkezési egyletek alakulásának kezdeteit, és a legelső – a Kecskemét Városa Temetési Segéd-egyesülete – történetét bemutatni. Az eddigiekben vázlatosan ismertettem az alapszabályát, az időben messze nyúló előzményeket, és a temetési egyesületek reneszánszának helyi eseményeit, az ebben szerepet játszó fontosabb külső körülményeket. A továbbiakban az első egyesület megalakulását, és mintegy harmincéves működését ismertetem.

Az Első Kecskeméti Temetési Segéd-egyesület megalakulása

Mindenekelőtt érdemes egy kis figyelmet fordítani a „segéd” szó értelmezésére. A mindennapi szóhasználatban ugyanis, ma már talán észre sem vesszük az eredeti – segítő, segélyező – tartalmát. De ha így mondjuk – segédkezet nyújt!

Az előzőekben már idéztem az Első Kecskeméti Temetési Segéd-egyesület alapszabályának bevezető soraiból. Ez kifejtette, hogy egy-egy szegényebb sorsú családban a haláleset, a temetés milyen nehéz helyzetet teremthet, különösen ha a családfő – akkor rendszerint a család fenntartója is – halt meg. Ezek után így folytatódott: „ Illy szomorú és káros körülmény érzékeny megfontolása indított arra

¹⁵ BKMÖL IV. 1609/b. 494/1867

¹⁶ BKMÖL X. 221/c. Kecskeméti temetkezési egyletek iratainak gyűjteménye. A Kecskeméti Öröklő és Tökét Alapító Temetkezési Egyesület iratai (a továbbiakban: X. 221/c.). 5. doboz. 10.

¹⁷ Kecskeméti Lapok, 1868. 9. és 11. sz. Helyi újdonságok.

¹⁸ BKMÖL IV. 1939. Kecskeméti egyesületek alapszabályainak gyűjteménye (a továbbiakban: IV. 1939.). 209., 210., 212.

minket, hogy mi is más miveltebb' városok példája szerint, Temetési Segéd-Egyesületet alakítanánk, melynek alapjául közmegjegyzéssel im e' következő Rendszabályokat tettük...".¹⁹

Am mielőtt részleteiben vizsgálnák az alapszabályokat, tekintsük át, az eddig fellelet dokumentumok tükrében a megalakulás körülményeit, folyamatát. Az első adat e tekintetben 1836. augusztus 20-i keltezésű. Ekkor készítette el Séllyei Sámuel (más esetben Sélyey vagy Sélley) „Az első kecskeméti Temetési Segéd-egyesület alapszabályai”-t, amelynek utolsó, 11-ik pontja: „Ezen Egyesület veszi kezdetét e' folyó esztendei September 1-ső napján...”. A kézirat egy felhívással zárul: „Megkéretnek azért minden lakosok, hogy ha ezen magába a' legjobb és szentebb Czéltra alakult Egyesületbe bé állani [...] szándékoznak [...] magokat Sélyey Sámuel Úrnál, mint ezen Intézet felállítójánál egyedül a beíratás végett minél előbb bejelentsék.”²⁰ Ennek alapján készült el a végleges alapszabály, melyet ki is nyomtattak – és amelynek bevezetőjéből idéztem már többször – 1836. szeptember 22-én, „...mint az Egyesület létesülése napján...”.²¹

Mint látható az eredeti elképzeléshez képest némi késedelem történt. Vajon miért? A korabeli iratok erre is választ adnak. A jó szándék már akkor is kevés volt egy egyesület alakításához, működtetéséhez – engedélyre is szükség volt. Ez idő tájt az engedélyt a helyi előljáróság, azaz Kecskemét Városa Tanácsa volt jogosult megadni, egyben feladata lett a törvényesség ellenőrzése, az egyesület további működését illetően.

Séllyei Sámuel tehát folyamodványt nyújtott be a tanácshoz – mellékelve az alapszabályokat – kérve, engedélyezze az egyesület működését. A tanács 1836. augusztus 23-i ülésén a kérelmet megtárgyalta, de érdemi döntést nem hozott. Talán túlságosan új, szokatlan volt a gondolat? Vagy más okuk is lenne? Nem tudjuk! Az iratok erre nézve nem adnak segítséget. Azt azonban tudjuk, hogy megbíztak két tanácsnokot: Bódogh Antalt és Kun Jánost, hogy vizsgálják meg más városokban már működő egyesületek hatóságilag elfogadott alapszabályát, és annak alapján adjanak véleményt.²² Ez egyben azt is jelentette, hogy az engedélyezési eljárás lelassult, a működés megkezdése bizonytalan távolságba került. Holott nagy szükség lenne rá! Kolerajárvány szedi ez idő tájt áldozatait. Amint ez egy későbbi, 1837. március 10-én kelt levélből kiviláglik az egyesület alapítóit az „...éppen dúló visszatért Cholera által elremített Népen való segéllésnek Szívből óhajtott minél előbbi valósíthatása.” – vezérelte, így hát végtére áthágták a rendelkezéseket, és lényegében engedély nélkül kezdték meg működésüket.²³

A kolera, néhány éven belül második alkalommal pusztított Kecskeméten. Előzőleg 1831. augusztus–szeptember havában járt itt, és 2127 személy megbetegedését, és ebből 1292 halálát okozta.²⁴ A városi tanács 1836. október 7-i ülésének jegyzőkönyvében az alábbiak olvashatók: „A legközelebb lefolyt hetekben uralkodott epemirigy nyavalyának pusztítása ideje alatt, mely augusztus 17-kétől kezdve e folyó Holnap elejéig tartott és amely ha bár nem ragadott is el annyi lakosokat mint [az] 1831-ik esztendőben mind azáltal ezúttal is szembetűnőleg sokan, 's igen hirte-

¹⁹ BKMÖL IV. 221/a. 4. doboz. 1.

²⁰ BKMÖL IV. 1504/c. 1837. 3. 98. – 639.

²¹ BKMÖL IV. 221/a. 4. doboz 1.

²² BKMÖL IV. 1504/c. 1837. 3. 98.

²³ Uo.

²⁴ Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Bárh János. Kecskemét. 2002. 611.

len lettek áldozataivá.”²⁵ Az áldozatok számáról nem sikerült, eddigi kutatásaim alapján pontos adatokat szerezni. A református halotti anyakönyvekben feltüntetik a halál okát, és itt, 1836-ban 47 halott neve mellett szerepel a kolera. Hasonló a helyzet az evangélikus és az izraelita anyakönyvekkel, ahol 1-1 kolerás halálesetet találunk. A katolikus halotti anyakönyvben viszont a halálozás oka nem szerepel, csak annyi állapítható meg, hogy augusztus–szeptember hónapokban, mind a megelőző, mind a követő időszakhoz képest kiugróan magas az elhaltak száma.

Május hónapban 59 halott van,
júniusban 52,
júliusban 90,
augusztusban 170,
szeptemberben 220,
októberben 119,
novemberben 111,
decemberben 61 a halottak száma.

Ám mivel nincs megjelölve a halál közvetlen oka, csak feltételezni lehet, hogy a kolera okozta a magas halálozást. Bizonytalan az október és november hónapok átlagon felüli halálozásának magyarázata, annál is inkább, mert a többi felekezet anyakönyveiből – ahol mindig feltüntették a halál okát – látható, hogy az első kolera miatti haláleset július 31-én történt (református), az utolsó pedig október 12-én (evangélikus). A görögkeleti felekezet halotti anyakönyve ebből az időszakból nem található. Úgy látszik tehát, hogy a betegség július végétől október közepéig tartott, (vagy novemberben is?), de a legtöbb áldozatot szeptemberben követelte.²⁶

A járvány bizonyára „segített” a szervezésben, mert az egyesület „Pénztárnoki Számadó Könyve” bevételei első bejegyzéséből megállapítható, hogy szeptember 17-től 22-ig, azaz mindössze „...6 napok alatt...” 640 tagot sikerült az ügynek megnyerni, akik belépési szándékukat 1 pengőforint befizetésével megerősítették. Így az első bekönyvelt tétel a könyvben 640 pfrt.²⁷ Az egyesület levéltárban őrzött iratai között megtalálható „A Tagok Sor Szám Szerinti Lajstroma” alapján pontosabb képet is kaphatunk a belépés folyamatáról. Valóban, a legtöbben – 634 fő – a fenti időszakban lépett be, hatan kicsit később. Az utolsó tag november 17-én.²⁸ Ugyanakkor találni egy szeptember 12-én kelt „Ideiglenes nyugtatványt” is, amely szerint, „A Temetési Segéd Egyesület Bizonyoságot tévesen, hogy Ns Deák Klára Asszonyoság Somodi Ferenc özvegye, ezen Társaságba beállott legyen.” (Séllyey Sámuel aláírásával és viaszpecsétjével.)²⁹ Ez gyakorlatilag lényegtelen eltérés, és semmit nem von le a szervezés minden bizonnyal igen fáradtságos munkájának értékéből.

A számadó könyvből az is kiténik, hogy az egyesületnek már ekkorra halottja is volt, a 389-es szám alatt bejegyzett tag, név szerint – Cseh András, aki 1836. szeptember 22-én halt meg.³⁰ Az egyesület tehát tagdíjat szedett be, halotti térítést fizetett ki, vagyis ténylegesen működött, holott erre érdemi engedélyt nem kapott.

²⁵ BKMÖL IV. 1504/b. Tanácsulési jkv. 1836.

²⁶ BKMÖL IV. 1940. Kecskemét város felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Rom. Kath. halotti anyakönyvek – 1834–1840.

²⁷ BKMÖL X. 221/a. 3. kötet.

²⁸ Uo. 1. kötet.

²⁹ Uo. 4. doboz. 3.

³⁰ Uo. 3. kötet.

Bódogh Antal és Kun János, a két kijelölt tanácsnok, a kapott feladatnak eleget téve megszerezte a Pest városi „Temetési Segédeggyesület rendszabásait”. Ez az egyesület 1834-ben kapta meg működéséhez a jóváhagyást, és alapszabályainak hitelenségét erősíti, hogy azt a Helytartótanács tárgyalta, és hagyta jóvá.³¹ Munkájukról 1837. február 28-án készítették el jelentésüket.³² Közben kapcsolatban voltak az egyesülettel, sőt a Séllyey-féle eredeti alapszabályokat, vélhetően a megszerzett pesti figyelembe vételével, kissé módosították. Erre utal ugyanis a március 6-i tanácsülés határozata, miszerint: „Jóllehet óhajtotta volna e Tanács, hogy helyben létező Temetési Egyesület a N. N. M. K. Helytartó Tanács által elfogadott s Sz. K. Pest városában is divatozó Rendszabályokat fogadta volna el – ’s azokat minek előtte foganatba mentek be jelentette(!) volna, – minekutána azonban a már módosított Rendszabások szerint a Tagok be is fizettek, s már több elhalt Tagok Örökösöknek járandóságok ki is adatott e Tanács ez Intézet Rendszabásait a fizetés mennyiségére nézve változtatni nem kívánja...”³³ A levéltári iratok között megtalálható a pesti egyesület alapszabálya, így az összehasonlítás ma is könnyen megejthető. A különbségekről az alapszabályok részletes tárgyalása kapcsán fogok szót ejteni. A Tanács arra nézve kért csak kiegészítést, hogy az év végén mutatkozó pénztári maradványt, ha lenne ilyen, milyen jótékony célra kívánja az egyesület felajánlani. A határozatra 1837. március 10-i levelével válaszolt. Ebben olvasható, az engedély nélkül megkezdett tevékenységre magyarázatul, a kidolgozó „...magános személyi feltétele...”, valamint a korábban már idézett utalás a kolerajárványra. A maradvány összegeket a pénztárnok fizetésére, s ha még marad „...két Ispotálybeli helyből származott és segedelmet leginkább érdemlő nyomorultak segélésére fogjuk fordítani.”³⁴

Bódogh Antal és Kun László szenátorok, jelentésükben még leírták, hogy „...Viszt János Vasáros Kereskedő Úrban is mint az Egyesület Pénz Tárnokában teljes bátorságot látunk.”³⁵ (Érdeemes a nevet megjegyezni, mert gyakorta jelenik meg a forrásokban így: Viszt-, más esetben Wiszt-féle Egyesület!)

Alapszabályok és működés

Ideje megismerkedni a sokat emlegetett „Rendszabással”, hiszen igazán ebből láthatjuk meg, hogy miként működik az egyesület, és a célt – az elhaltak családtagjait megsegíteni – milyen úton-módon szándékozik elérni.

Az 1836. szeptember 22-i, nyomtatásban megjelent alapszabályt érdemes részletesen elemezni, mert mindvégig ez volt a működés meghatározója, annak ellenére, hogy később többször is átdolgozták. Ez 10 pontot tartalmazott és szabályozta a tagfelvételt, a befizetéseket, a temetésre fizetendő segélyt, a pénztári számadás rendjét.

³¹ BKMÖL IV. 1504/c. 1834. 3. 98.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

Az 1./ pont meghatározza a taglétszámot. E szerint az egyesületnek 600, „...közösen e’ célra adakozó...” tagja lehet. Azonban, mivel költségek is lesznek, további 40 tagot vesznek fel, és az általuk befizetett összegek szolgálnak a költségek fedezetéül. (Itt 6 forint 40 krajcár van, azaz 10 kr/fő, de a számadások alapján tudható, hogy 1 pengőforintot fizettek.) Összesen tehát 640 fő, és ezt „...semmi szín alatt nem lehet, ’s nem léssen szabad szaporítani.”

2./ pont. „...Tagja lehet minden e’ városbéli Polgár és Lakos Társunk vallásbeli különbség nélkül, 12 esztendő korától kezdve, 50 esztendő koráig, csak hogy éppen a’ beiratáskor egészséges legyen.” A megalakulás időszakában 50 évesnél idősebbeket is fel lehetett venni, ha vele együtt, családjából, jóval fiatalabbak is jelentkeztek.

3./ pont. Minden tag a belépéskor 1-1 pengőforintot fizetett be – nyugta ellenében. A nyugta egyben a majdani temetési térítésre való jogosultság igazolásául is szolgált.

4./ pont. Az így összegyűlt 600 forint tőke az egylet vagyona – mai szóhasználatnál élve: alaptőke. Az egyesület ebből megelőlegezte valamely tag halála esetében – ha a szükség úgy hozná több, akár 6 tag esetében is – a temetési térítést. Szükséges volt tehát, hogy az összeg mindig készen álljon, így még kamatozásra sem szabadott kiadni. A pénzt a pénztárnok kezelte, aki ezért teljes vagyonával felelt. A pénzkezelést egy bizottság felügyelte, és rendszeresen ellenőrizte.

5./ pont. Az ügyek vitelére, a pénztár ellenőrzésére, tekintve, hogy „...felsőbb rendelkezésknél fogva, ezen Egyesületnek soha, és semmi szín alatt általános gyűlést tartani nem léssen szabad...” – a társaság tagjai közül 8 tagból álló bizottságot választottak.

6./ pont. Tag halála esetén 100 pengőforint a kifizetendő összeg, az illető feleknek – örökösöknek.

7./ pont. Ez a pénz csak a temetésre, a halált közvetlenül megelőző orvosi kezelések, gyógyszerek költségére – ha ezeket hitelezte az orvos vagy a patikus – a megmaradó összeg pedig a hátramaradtak, örökösök segítségére fordítható, „ennél fogva a’ meghalálozott tagnak semmi hitelezője [...] sem egészen, sem a’ temetési költségen fölül megmaradó részére, számot nem tarthat...”.

(Úgy vélem ez utóbbi szabály, bizonyos segítség lehetett, mert hát ki tudja hány helyre tartozott egyik-másik szegényebb család kisebb-nagyobb összegekkel: adóba, a szatócsnak, a kocsmárosnak, valamely mesterembernek, vagy éppen ilyenolyan, ám mindig pénzéhes uzsorásnak.)

8./ pont. Az egyesület tagjai, ha egy tagtársuk meghalt, kötelesek voltak fejenként 10 pengő krajcárt befizetni, legkésőbb nyolc nap elteltével. A pénztárból kifizetett temetési segély így folyamatosan visszafizetésre került, az alaptőke nem csökkent, amennyiben befizetési kötelezettségének minden tag eleget tett. „...A’ ki pedig azon pótlék 10 pengő krajcárt legfölyebb nyoltz nap alatt benim(!) fizetendi, a’ Jegyző-könyvből azonnal ki fog töröltetni és ezen Társaság Jótéteményeiből többé semmi részt nem veend...” Helyettük a 40 ún. „előre fizető” közül, haladéktalanul új tagot vettek fel, mint ahogy az elhalt tagok helyett is. Így gondoskodva arról, hogy a bevétel, és a 600 forint alaptőke is csorbítatlanul megmaradjon.

(Ez sokáig sikerült is, ám... de erről majd később!)

9./ pont. A szabad rendelkezés jogát mondta ki, vagyis annak lehetőségét, hogy a tag végrendeletben „...egyedül annak is hagyhatja jutalmul a’ temetési költségek-ből megmaradott segedelem pénzt, amelly gyermeke, atyjafia, vagy más jötevője,

ötet az elerőtlenedés esztendeiben áplta, és néki végső napjaiban gondviselője vala.” Ha sem végrendelet, sem örökös nem maradt az elhalt után, akkor az egylet bizottsága intézkedett a temetés iránt, és a fennmaradó összeg a pénztárban maradt.

10./ pont. A bizottság minden évben egyszer, egy kirendelt tanácsos jelenlétében köteles volt ellenőrizni a számadásokat. A pénztár állásáról a tagokat tájékoztatni kellett. (Ennek mikéntjéről nincs adat.)³⁶

Kettős felelősségérzet tükröződik a „Rendszabás”-ból. Egyrészt az egyesület pénzügyi stabilitására vonatkozóan, másrészt a kitűzött cél maradéktalan megvalósításával, az egyesület tagjai iránt. Csak akkor működőképes egy ilyen társulat, ha az egyéni és közérdek – egyesületi érdek – találkozik, és a mindennapok gyakorlatában jól valósul meg.

Álljon itt egy példa annak illusztrálására, hogy mennyire komolyan is vette az alapszabály előírásait az egyesület előjárósága. Az 1848. december 11-i bizottmányi ülés jegyzőkönyve alapján ismerhetjük Barna András és neje Kiss Julianna panaszát, és az ügyükben született határozatot. Kiss Márton – Kiss Julianna testvére – tagja volt az egyesületnek. Nem sokkal halála előtt egyességet kötött Mester Sándorral, hogy a továbbiakban fizesse a 10 krajcár pótlékot, és ennek fejében, a majdani temetési segélyből 30 váltóforintot³⁷ ő kap meg. Mester Sándor, Kiss Márton halálakor – anélkül, hogy a családban bárkit értesített volna – 50 pengőforintot fölvelt, mint eltemettető. A panaszosok azt kérték a bizottmánytól, hogy a még függőben levő 50 pfrt. összeget a „...rég beteg ágyban fekvő, mindenéből kipusztult s’ magával is jót tehetetlen özvegyének ’s nyomorult lányának...” fizessék ki. Az alapszabály szellemében is, de mert „...Mester Sándornak pedig a’ megholt Kiss Mártonnal csak suttomban történt egyezkedéséről...” a bizottmány nem tudott, nem csak a függő, de a már kifizetett összeget is – akár törvény útján való visszaköveteléssel – az elhalt tag feleségének és leányának ítélték. Hozzáteve: „...mert Mester Sándor nyereszkedés vágyból származott alattomos egyezkedése [...] érvényesnek soha és semmi módon el nem ismerendí.”³⁸

Ez esetben a tag, illetve hozzátartozói javára döntöttek, de arra is találni példát, amikor az egyesület érdeke mást diktált. Szabó József kérte elhalt édesanyja, Domokos Klára, özv. Lakatos Szabó Józsefné temetési járandóságát. Mivel a haláleset röviddel a beírás után történt, megvizsgálták a körülményeket. Miután „...Milhofer István úr bemutatott orvosi biznyítványából nyilván kitetszik, hogy [az asszonyt] több ízbe látta gyomorgörcsbe szenvedni, úgy szinte Varga Károly lakatos mester, Kiss Terézia Dékány Jánosné, Balogh Mihály [...] tanúk egyező vallomásából ki világlik, hogy Domokos Klára több évektől fogva sorvasztó betegségben volt...”, tehát betegen írátták be. A bizottmány 1850. október 13-i ülésén úgy határozott, hogy csak a Szabóék által addig befizetett összeget – 1 pfrt. 16 kr. – lehet visszafizetni. Az alapszabály 2./ pontja világosan kimondja, hogy csak egészséges ember lehet tag, és sem a „...pénztárnok tévedése vagy megcsalathatása, se [a tag] betegséget eltitkoló csalárdsága az egyesületnek kárt és sérelmet nem okozhat...”. Különö-

³⁶ BKMÖL IV. 221/a. 4. doboz. 1.

³⁷ 12 pengőforint. Akkor még kétféle forint volt forgalomban, és egy váltóforint 2,5 pengőforinttal volt egyenértékű.

³⁸ BKMÖL X. 221/a. 2. kötet.

sen érdekes, és figyelemre méltó az alábbi gondolatmenet az indokolásból: „...különben is az egy temetési díj lefizetése nem annyira consolidációnak, mint a családság folytatásának tekintendő...”³⁹

Ha összevetjük az előzőekben részletezett szabályokat a mintául szolgáló – legalább is részben – „Pest városi Temetési Segédegylet” rendszabásaival, látható, hogy az alapelvekben egyező, de két, szerintem, nagyon lényeges ponton különbözik. Itt is 640 tag lehetett, de nem határozott meg belépési korhatárt. A kecskeméti egyesület – nagyon bölcsen – a gyermekeket és a nagyon öregeket nem kívánta felvenni, hiszen köztudomásúan ez volt a két leghalandóbb korosztály. (Megment a közösség érdeke!) A másik jelentős eltérés a belépéskor fizetett összegben mutatkozik. Pesten a belépéskor is csak 10 krajcárt kellett fizetni, vagyis az alaptőke 100 forint volt. Ez egy temetés térítése – e tekintetben egyező a szabály. Mint láttuk, Séllyey előrelátóbb, 600 forint alaptőkét gyűjtött, tehát akár hat egyidejűleg meghalt tag után tudta az egyesület a vállalt járandóságot kifizetni pénztárából. (Ez viszont az egyes tag érdeke!)⁴⁰

Az első tíz-tizenkét év számadásai stabilitást mutatnak. Viszonylag kevés halottja volt az egyletnek, és egyszer sem volt arra eset, hogy a teljes alaptőkét ki kelljen előre fizetni. A számadáskor a 600 forint csorbítatlanul megvolt, sőt még többlet is mutatkozott. A pénztári többlet 1837-ben 95 pfrt. 21 kr. volt, és ebből 3-3 forintot a katolikus illetve a református „ispotály” javára, 6-6 forintot pedig ugyan ezen két felekezeti iskolájában tanuló, szegényebb sorsú gyermekeknek a szükséges „kézi könyvek” vásárlására adományoztak. A következő évben 23 pengőforint a többlet, és ezt teljes egészében „...a víz által megkárosított Pesti Szerencsétleneknek felségítésére...” ajánlották fel. (További adakozás az egylet fölszámolásáig nem történt.) 1848-tól kezdve a taglétszám jelentősen csökkenni kezdett, miközben a halálozások száma megnőtt, aminek következtében sokan nem, vagy rendetlenül fizették a 10 krajcárokat. A gondokat fokozta a Kossuth-bankók elértéktelenedése. 1849–52 között még az alaptőke sem volt meg. (L. 1. sz. táblázat.)⁴¹

Ebben a helyzetben találta az egyesületet az 1852. november 26-án megjelent császári nyílt parancs. Pénzügyi gondjai ellenére az egyesület kérelmezte fennmaradását, és a nyílt parancs, illetve az erre hivatkozó helytartótanácsi utasítások alapján az alapszabályokat is átdolgozta – többször is.⁴²

Az első, fellelhető átdolgozott alapszabály 1854. március 20-i keltezésű. Ez már 22 pontból állt, de természetesen a legalapvetőbb pontok változatlanok: a cél, a tagok száma, a befizetések, a temetési térítés, amelyre vonatkozóan – nyilván a szomorú valósághoz igazodóan – rögzítette, hogy a taglétszámmal arányosan kerülhet kifizetésre. A belépési korhatárt ötvenről hatvan évre emelte, azzal a megszorítással, hogy az ötvenedik életéve után felvett tag esetében, ha három éven belül meghalna, csak a temetési térítés felét fizetik ki. Ezt, bizottmányi határozat alapján, a gyakorlatban már 1847 óta alkalmazták, de most az alapszabályban is rögzítették. Az alapszabály a választmány létszámát 8 főben határozta meg, és ez már választott testület. Az eddigi esetleges ülésekkel ellentétben rendszeres ülésezést írt elő. Általában véve is az elnök, a választmány és a pénztárnok feladatait részlete-

³⁹ BKMÖL X. 221/a. 2. kötet.

⁴⁰ BKMÖL IV. 221/a. 4. doboz. 1.

⁴¹ BKMÖL X. 221/a. 2. kötet.

⁴² BKMÖL IV. 1504/c. 1853. 9. 67.

sebben rögzítette. Ami egészen új, az a *közgyűlés!* A 22. §. kimondta, hogy évenként egyszer számadási közgyűlést kell tartani. Mint tudjuk, az eredeti alapszabály, az akkori idők szellemében ennek lehetőségét kategorikusan kizárta, ám a rendeletek, megkötésekkel bár, de lehetőséget teremtettek erre.⁴³ Hogy ennek az alapszabálynak mi lett a sorsa, arra nézve eddig, pontos adat nem került elő. A későbbiekből azonban nem nehéz kikövetkeztetni, hogy a hatóság elégedetlen lehetett vele, mert 1855. május 20-i dátummal egy újabbat találunk. Ez lényegében azonos az 1854-es változattal, de hatósági kívánalomnak megfelelően kétnyelvű: magyar és német!⁴⁴ Közel három év telt el, amikor a Cs. kir. Megyefőnök bekérte az egyletek alapszabályait.⁴⁵ Bódogh Antal az akkor hivatalban lévő elnök válaszleveléből megtudjuk, hogy a módosított alapszabályt még 1855. május 20-án, megerősítésre felküldték, de ez idáig nem érkezett vissza, ezért még mindig a régi szabályok szerint működtek. Ezt a levelet 1858. április 30-án írta Bódogh Antal. Megtudhatjuk még belőle, hogy „...rész szerint a gyászos emlékü forradalom rész szerént az epe mirigy halálozás [1849-es járvány] által 540-re le olvadt...”.⁴⁶ Mi történt az alapszabállyal a három év alatt? Ismét csak azt mondhatjuk – nem tudni, nincs adat!

A megyehatóság 1859. február 9-én újólá felkérte az alapszabályokat, „...miután úgy látszik, hogy az [...] egylet nem bír azon felsőbb engedéllyel [sic!], mely az 1853-évi Kormány lap I. db 14 lapjában előíratott...”.⁴⁷ Még e hó 23-án az egylet eleget tett a felszólításnak, fenntartva, hogy ők bizony ezt már három évvel korábban megküldték a „Felsőséghez”.⁴⁸ A megyehatóság most sem fogadta el, és júliusban ismét visszaküldte átdolgozásra, segítségül mellékelte a pesti egylet alapszabályát. Az újabb változat – a hatóság sürgetése után – augusztusban megszületett ugyan, de ezúttal sem nyerte el a megyehatóság jóváhagyását, mert még ugyanabban a hónapban visszaérkezett, ismételt átdolgozásra. Ez a változat nem ismert, a tortúrát csak a kapcsolódó levelezésből tudhatjuk meg.⁴⁹

Többszöri sürgetésre végül elkészül, és október 14-én a bizottmány elfogadta a magyar és német nyelven is megszerkesztett szabályokat. Ez fennmaradt, így megállapítható, hogy a cél változatlan – a kevésbé vagyonosoknak temetési térítés fizetése. Továbbra is bárki beléphetett, 12 és 60 éves kora között, ha egészséges volt, kivéve a tényleges katonai szolgálatban állókat. A be- illetve kifizetések is változatlanok, ám mivel időközben általánosan bevezetésre került a hivatalos ún. osztrák értékű forint, a pengőforint mellett ezt is feltüntették. Például, a belépéskor fizetendő 1 pfrt. az osztrák értékben 1 frt 5 kr, illetve halálozás esetén 10 kr, azaz osztrák értékben 17,5 kr. Továbbra is 600, plusz 40 a tagok száma, de tekintve, hogy ez már évek óta nincs meg, úgy határoztak, hogy mindig a 40-el csökkentett tagság által befizetett tíz krajcárak képezik a temetésre kifizethető összeget. A választmányt minden tag választhatta, de csak íni-olvasni tudók voltak választhatók. Az esetleges hitelezői igényeket már csak a tényleges temetési, a gyógyszer- és orvosi költség erejéig zárta ki. Összesen 30 paragrafust tartalmazott a szabályzat, és egyebek mellett rögzítette még, hogy ha a temetési térítésére jogosult személy egy éven belül nem jelentkezne,

⁴³ BKMÖL IV. 1939. 206.

⁴⁴ BKMÖL IV. 1609/b. 1608/1860.

⁴⁵ BKMÖL IV. 1504/c. 4355/1858.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ BKMÖL IV. 1609/b. 3608/1860.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

akkor a pénz a helyi polgári kórház javára kell felajánlani, továbbá az utolsó pontban azt is, hogy ha a körülmények szükségessé tennék, a nagykorú férfi tagok közgyűlése jogosult döntést hozni a feloszlatastról, és a tőke valamely jótékony célú intézet javára történő utalványozásáról.⁵⁰ Ez az alapszabály sem felelt meg a hatóságok elképzeléseinek, így 1860. március 30-án visszaküldték átdolgozás végett, „...különös ügyelettel lévén az 1852-dik évi nov. 26-káról kibocsájtott egyesületi törvény 9 szakaszában [...] előírt logikai rendre...”.⁵¹

Június 2-ára készült el az újabb, és valószínűleg az utolsó változat. Ebben már csak huszonöt paragrafust találunk, ennek ellenére tartalmilag azonos a megelőző verzióval. Nem tudjuk, hogy ennek az alapszabálynak mi lett a sorsa, erre vonatkozó adatokat, levelezést a további időszakból nem sikerült találni. A helytartótanács egy későbbi (1865. aug. 13.), de nem szorosan erre vonatkozó leveléből arra lehet következtetni, hogy talán nem is küldték fel engedélyezésre.⁵² Fennáll az eshetősége ennek is, mert az egyesület helyzete ekkor már elég nehéz volt, és négy év múlva lényegében befejezte működését. Én mégis úgy vélem, hogy felterjesztették, hiszen készen volt az alapszabály, átdolgozták. Szerkezete, nyelvezte alapján úgy látszik, hogy jogban járatos személy készítette, le kellett fordítani. Mindez nem kevés munkát, de költséget is jelentett az egyesületnek. A város 1866-ban statisztikai jelentést küldött a helytartótanácsnak a működő egyesületekről. Az Első Temetési Segéd-egyesülettel kapcsolatban az „engedélyezés kelte, száma” rovatban még mindig a városi tanács 1837. évi 579. sz. határozatát találjuk, „...miután az 1860-ik évben a feloszlattott Megyehatósághoz felterjesztett alapszabályok ez ideig sem nyertek megerősítést.”⁵³ Meglehet, hogy a közigazgatás átszervezése során megszüntetett megyehatóság mulasztotta el továbbítani.

Majd tíz éven át folyt tehát a huzavona az egyesület és a hatóságok között, minden eredmény nélkül. „Kecskemét Városa Temetési-segéd Egyesülete” nem jutott a kor követelményei szerinti, jóváhagyott alapszabályhoz. Mindvégig az 1836. évi „rendszabások” alapján működött. Mégis úgy vélem, nem volt hiábavaló hosszabban ismertetni az egyesület történetén belül az alapszabályok történetét, mert érzékelteti a fennmaradásért folytatott küzdelmet, és egy kicsit megvilágítja magát a korszakot is.

Az alapszabályok csak a keretét adják a temetkezési egyesületek működésének, de hogy ezen belül ténylegesen hogyan működtek arról az egyéb iratokból – főképp az ülések jegyzőkönyveiből, pénztárkönyvekből, számadásokból kaphatunk képet. A Wiszt-féle egyesület iratanyagában jegyzőkönyvet kevese lehet találni, de ezekkel és az évenkénti számadásokkal, pénztárkönyvekkel együttesen mégis megismerhető, és végig követhető az egyesület életpályája, pénzügyeinek – mint a legfontosabb mutatóknak – alakulása.

Az egyesület pénzügyei

Azt már tudjuk az alapszabályokból, hogy minden tag a belépéskor egy pengőforint díjat fizetett be. Erről nyugtát kapott – „felvételi jegy” – és ez egyben tagságának igazolásul is szolgált. Ugyancsak ez tartalmazta azon kötelezettségét is, hogy

⁵⁰ BKMÖL IV. 1609/b. 3608/1860. – 2195. sz.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo. 494/1867. – 3731. sz.

⁵³ Uo. 2365/1866. – 2328. sz.

minden tagtársa temetésére köteles 10 krajcárt befizetni. Mivel az egyesületnek meghatározott létszáma van, – 600 + 40 – új tag csak egy meghalt, vagy esetleg valamilyen okból kizárt tag helyett kerülhet be. Elsődlegesen a negyven, ún. előre fizető tagból lesz teljes jogú tag, és egy új előre fizetőt vesznek fel. Az új tag mindig annak a sorszámát „örökli” akinek a helyébe lépett.

A ki- és befizetésekről, azaz a pénzforgalomról a pénztárnoki számadókönyvből nyerhetünk pontos képet. Ennek összesítését, az évenkénti számadásokat az 1. sz. táblázatban foglaltam össze.

1. sz. táblázat

Az Első Kecskeméti Temetkezési Egylet évenkénti számadása										
Év	Bevétel		Kiadás		Egyenleg		Tőkepénz		Pénztári maradvány	
	pfirt.	kr.	pfirt.	kr.	pfirt.	kr.	pfirt.	kr.	pfirt.	kr.
1837	3 115	36	2 420	15	695	21	600		95	21
1838	1 936		1 313		623		600		23	
1839	2 323		1 717		606		600		6	
1840	2 025		1 414		611		600		11	
1841	2 032		1 414		618		600		18	
1842	3 454		2 828		626		600		26	
1843	2 145		1 515		630		600		30	
1844	2 574		1 919		655		600		55	
1845	3 085	15	2 424		661	15	600		61	15
1846	2 181	50	1 515	35	666	50	600		66	50
1847	3 601	40	2 929		672	40	600		72	40
1848	4 116	48	3 444		672	48	600		72	48
1849	4 013	18	3 477	12	636	6	100	6		
1850	3 434	6	3 308	20	125	46	125	46		
1851	2 519	26	2 254	40	264	46	264	46		
1852	2 231	26	1 853	40	377	46	377	46		
1853	3 267	26	2 800	42	466	44	466	44		
1854	2 949	14	2 441	30	507	44	507	44		
1855	5 481	4	4 787		694	4	600		94	4
1856	3 170	59	2 535	17	635	42	600		35	42
1857	3 673	22	2 932	20	741	2	600		141	2
1858	3 604	42	2 902	30	702	12	600		102	12
1859	2 971	12	2 210	18	760	54	600		160	54
1860	3 493	44	2 787	7	706	37	600		106	37
1861	2 734	51	2 055		679	51	600		79	51
1862	2 582	31	1 930		652	31	600		52	31
1863	3 595	21	2 922	20	673	1	600		73	1
1864	2 322	31	2 196	4	126	27	126	27	126	27
1865	N i n c s a d a t									
1866	N i n c s a d a t									

E tekintetben két forrás található: a pénztárnoki számadókönyv és a számadások és határozatok jegyzőkönyve. A legtöbb esetben a két forrás azonos adatokat tartalmaz, de néhány évben eltérő számokat találni. Az eltérések okára nem sikerült fényt deríteni, ezért a táblázatban egységesen a tételes számadókönyv évenkénti összesítéseit közlöm. Az előzőekben már esett szó arról, hogy bevezetésre került az egységes hivatalos pénznem, az osztrák értékű forint (1859). Az egyesület számadásait továbbra is pengőforintban készítette el, csak az összesítéseket, azon belül is csak a pénztári maradvány összegét számította át. Tanulmányomban az egységesség érdekében minden pénzügyi adatot pengőforintban közlök. A számadás – ma úgy mondanánk: éves mérleg – minden évben, az egyesület megalakulásához igazodva, szeptember 22-én történt. Kivételt képez az utolsó, az 1864-es év, mert ez december 11-el zárult.

Látható, hogy az 1849-ik évi számadásban 636 pft. 6 kr. egyenleg mutatkozott, mégis az alaptőke mindössze 100 pft. és 6 kr. E látszólagos ellentmondás a Kossuth-bankók kivonásával van összefüggésben, és az egyleti jegyzőkönyvekből részletesen megismerhetjük a történeteket. Elsőként az október 14-i választmányi ülés foglalkozott az ügygel: „...a társaságból 9 kimúlt tagot illető fizetés ki nem fizettetett a miatt, mert a magyar bankjegyek, melyekkel történhetett volna a fizetés, a forgásból kimentek, és így a társaság tagjaitól az illető10 pxrok be sem szedettek...”. Négy nappal később már a teljes tőkéről határoznak – bizonyára igen keserű szájjal – így; „...felsőbbi rendeletek folytában az úgynevezett Kossuth féle magyar bankjegyek be szedése elhatározva lévén [...] pénztárnok úr azokat az illető helyre adná által.” A pénztárban ekkor 138 db, különböző címletű magyar bankjegy található, összesen 536 forint értékben, közte két százforintos 10 db tízforintos és 40 db ötforintos. Mivel „...az évi számadás alkalmával a társaság alaptőkéje mindenkor ezüst pénzben, mint melybe a részvényesek által be tétetett, szokott előmutattni [...] pénztárno úr mutassa ki [...] miként változott. által a közbejött pénzzavarok alatt különösen oly nagy értékű [é. névértékű] magyar bankjegyekre...”. Wiszt János ezzel kapcsolatban a következő magyarázatot adta: – az alaptőkét „ előbb ausztriai bankjegyekké, később pedig az ismeretes pénzforgás miatt magyar bankjegyekké változtatván által jul. 27-én pedig ezen bankjegyek kormányilag érvénytelenítettvén, azokat, mint nem tulajdonát mint közpénztárnok el nem költhette...”. 1849. június hónapban rövid idő alatt 8 halottja volt az egyletnek, így – fennállása óta először – a teljes tőkét ki kellett fizetni. A bejött „...apró bankjegyeket a katonaság számára nagyobbakra kéntelen volt váltani...”.⁵⁴ Ugyanis a begyűjtött Kossuth-bankóknak egy részét nem semmisítették meg a katonák, hanem ők maguk avval fizettek, viszont másoknak tilos volt azt egymás között elfogadni.⁵⁵

Az egyesület pénzügyeinek kulcsszereplője a pénztáros volt. Ő adta a felvételi nyugtát, kezelte és őrizte az egylet pénzét – mint tudjuk ezért teljes vagyonával felelt – ő fizette ki a temetési járandóságokat. A tagokkal leginkább ő tartott kapcsolatot, részben személyesen, részben a pénzszedők által. Következésképp vagyonos és közmegebecsülésnek örvendő személynek kellett lennie. Érthető hát, hogy a közbeszédben, de gyakorta hivatalosan is a pénztárnok nevével jelölik az egyesületeket. A Kecskeméti Első Temetési Segéd-egyesület pénztárosa Wiszt János volt.

⁵⁴ BKMÖL X. 221/a. 2. kötet.

⁵⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Kecskemét 1848/49-ben. Kecskemét. 1990. 200.

Wiszt János kereskedő ember volt, házat, szőlőt birtokolt Kecskeméten. Vas- és fa-, 1832-től kezdődően sókereskedéssel foglalkozott. Éppen ez utóbbi tevékenységével kapcsolatban, 1866-ban bizonyítványt kért a várostól. Ebben olvashatjuk: „...köztisztületben álló becsületes jellemű lakos soha bár legkissebb illetelen cselekedetért is – kérdés alá véve, annál kevésbé megróva nem volt.” Innen tudjuk meg azt is, hogy ekkor már nyolcvanéves, tehát amikor vállalta, a sok munkával, törődéssel járó pénztárnoki megbízást, már ötvenéves.⁵⁶ 1867-ben bekövetkezett haláláig viselte ezt a tisztséget, végezte a feladatokat, az utolsó néhány évet leszámítva, amikor az egylet ugyan még volt, de tevékenységét szüneteltette. Az „...Egylet feloszlása előtt némi összeggel leendő nyugdíjaztatása... ügyét a választmány tárgyalta de a „...népeőbb gyűlés azt el nem fogadván [...] Wiszt János semmiféle rendkívüli díjazásban nem részesítettett...”⁵⁷ A sors fintora, hogy neki, aki majd harminc évig intézte az egylet legfontosabb ügyeit, már nincs lehetőség a járandóságot kifizetni. Pedig az évenkénti számadásokból és a végső elszámolásból az látszik hogy munkáját lelkiismeretesen végezte, és sok esetben a számára megállapított tiszteletdíjakat – minden egyleti halott után 1 pfrt. – sem vette fel.⁵⁸ Az egyletnek, tevékenysége megszűntekor 126 pfrt. 27 kr. volt a kasszájában. Ezt az összeget, nyugta ellenében továbbra is Wiszt János őrizte. Halálakor öt élő gyermeke volt, József, Mária, helyben, Károly és Borbála Pesten, „Viszt Lojza asszony Báró Bilott úr hitvese Bécsben...”⁵⁹ élt. Ők, mint örökösök az egylet pénzét is magukénak tekintették, de amikor tudomásukra jutott, hogy az a temetkezési egyletet illeti, visszafizették.⁵⁹

A pénztárnokot munkájában a „pénzszedők” segítik. Esetenként „díjszedő” vagy „sor-szedő” megnevezést is találunk, de mindhárom ugyanazt jelenti. Ők azok, akik végiglátogatva a tagokat, beszedték a halottak után esedékes 10 krajcárokat. A sor-szedő, vagy soros szedő megnevezés talán arra utal, hogy ez a tisztség – bár pontosabbnak érzem, ha feladatnak nevezzük – nem volt állandó, bizonyos idő után másokra szállt. Róluk nem sokat árulnak el az iratok. Azt tudjuk, hogy minden halálozás alkalmával 40 pkr. volt a járandóságuk. A város akkori közigazgatási felosztásához igazodóan, egy-egy díjszedőnek, egy, vagy kettő, de volt olyan is akinek három „tizedre” terjedt a területe, nyilván a lakosság, illetve az ott lakó tagok számához igazodóan. Öten voltak, tehát több mint száz tagot kellett néhány nap alatt felkeresni, és a járandóságot beszedni.⁶⁰ Bizonyos, hogy egyikéhez-másikához többször is be kellett kopogtatniuk, s talán nem is mindig fogadták őket jó szívvel, ha éppen pénzszűke volt. Az 1858. októberi választmányi ülés jegyzőkönyvéből például megtudhatjuk, hogy Bábinszki János, aki pedig egy időben maga is volt pénzszedő, „...midőn a Sor Szedő hozzá megy taxát követelni sok helytelenkedéseket visz végbe, és az illető taxáért a Sor Szedőt bosszantva, többször fárasztja.”⁶¹ (Pénzt beszedni akkoriban is fáradságos tevékenység lehetett!)

⁵⁶ BKMÖL IV. 1609/b. 2647/1866.

⁵⁷ Uo. 494/1867.

⁵⁸ BKMÖL IV. 221/a. 4. doboz 3.

⁵⁹ BKMÖL IV. 1609/b. 494/1867. Viszt József városi szolgálatban állt. 1862–68 között szállásmester, később majd írnok. Kevésbé pontos és becsületes, mint édesapja, mert szállásmesteri hivatalát elszámolási gondok miatt kénytelen feladni, és 484 frt. 87 kr. hiányt mutat ki az ügyben lefolytatott vizsgálat. Uo. 3960/1885.

⁶⁰ BKMÖL X. 221/a. 3. kötet.

⁶¹ Uo. 2. kötet.

Sokszor emlegettem már az eddigiekben a tag halálakor kifizetésre kerülő járandóságot, ahogyan akkor leggyakrabban nevezték – „halott-díjat”. Az alapszabály ezt 100 pengőforintban határozta meg. Ha egy tag meghalt, hozzátartozója örököse a befizetésről kapott nyugta bemutatásával igazolta, hogy az elhalt személy ténylegesen tagja volt az egyesületnek, és ezután azonnal kézhez kaphatta a 100 pfrt-ot. Mind ezért nem kért mást az egyesület csak azt, hogy az elhalt, „...sorsához képest illendően...” legyen eltemetve. Megfelelően nagy számú adat híján nem lehet megbecsülni, hogy mire tellett a száz forintból. Egy egyszerűbb temetésre bizonyára – mert a nyugtakon többször találkozni 40-50 forintnyi előleges kifizetésekkel⁶² – és maradhatott is belőle a hátramaradottaknak. Egy 1860-ból való jegyzőkönyvi bejegyzésből – mert bizonyos okok miatt csak a temetési költséget fizették ki – például megtudjuk, hogy 25 pengőforint volt. (15 frt. 75 kr. osztrák értékben.)⁶³

Ha csak az évenkénti számadásokat tekintjük, azt látjuk, hogy 1855-re az egyesület mintha megerősödött volna pénzügyileg. Az alaptőke újraképződött, sőt minden évben azt meghaladó pénztári maradvány is képződött. A jegyzőkönyvekből azonban fény derül arra, hogy teljesen sohasem heverte ki az egyesület az 1849-ben átélt pénzügyi válságot. A konszolidációért nagy árat fizetett – nevezetesen, hogy a vállalt „szolgáltatás”, azaz a halott-díjak összege folyamatosan csökkent. A halott-díjak változása (2. sz. táblázat) hívebben tükrözi az egyesület pénzügyi helyzetét, stabilitását, megingását, fokozatos romlását.

A teljes temetési térítést 1849-ig tudták kifizetni. Az 1848. október 29-i számadáskor még a 600 pfrt alaptőke megvolt, sőt több mint 72 forint pénztári tartalék is mutatkozott.⁶⁴ Az ugyanez év decemberében lezajlott választmányi ülés viszont már arról kénytelen dönteni, hogy a halott-díjakat a tartaléktőkéből egészítsék ki, mert a taglétszám csökkenése miatt a beszedett 10 krajcárak már nem teszik ki a szükséges 100 pfrt-ot.⁶⁵ Az eredeti elgondolás az volt, hogy éppen az elhalt tag családjából lépne be valaki tagnak, és így a taglétszám állandó marad. Ha segít az egylet, segítenek ők is a létszámot és ezzel a stabilitást fenntartani!

2. sz. táblázat

Halálesetek száma évenként és a temetési térítések								
Év	Halálesetek	Kiadás		Temetési térítés				
				Alapsz. szerint	Tényleges		Átlag	
		pfrt.	kr.	pfrt.	pfrt.	kr.	pfrt.	kr.
1837	24	2 420	15	2 400	2 400		100	
1838	13	1 313		1 300	1 300		100	
1839	17	1 717		1 700	1 700		100	
1840	14	1 414		1 400	1 400		100	
1841	14	1 414		1 400	1 400		100	
1842	28	2 828		2 800	2 800		100	

⁶² BKMÖL IV. 221/a. 4. doboz. 4.

⁶³ Uo. 2. kötet.

⁶⁴ Uo. 3. kötet.

⁶⁵ Uo. 2. kötet.

1843	15	1 515		1 500	1 500		100		
1844	19	1 919		1 900	1 900		100		
1845	24	2 424		2 400	2 400		100		
1846	15	1 515	35	1 500	1 500		100		
1847	29	2 929		2 900	2 900		100		
1848	34	3 444		3 400	3 400		100		
1849	42/34	3 477	12	4 200	3 400		100		
1850	27/35	3 308	20	2 700	3 308	20	94	50	
1851	25	2 254	40	2 500	2 243	40	93	20	
1852	21	1 853	40	2 100	1 846	40	92	30	
1853	31	2 800	42	3 100	2 788	42	91	30	
1854	27	2 441	30	2 700	2 429	30	90	40	
1855	55	4 787		5 500	4 753		88	50	
1856	28	2 535	17	2 800	2 488	50	89	30	
1857	35	2 932	20	3 500	2 920	20	88	10	
1858	34	2 902	30	3 400	2 890	30	87	50	
1859	27	2 210	18	2 500	2 192	18	84	30	
1860	34	2 787	7	2 400	2 766	23	83	30	
1861	25	2 055		3 800	2 048		82	30	
1862	24	1 930		2 400	1 923		81	40	
1863	38	2 922	20	3 800	2 915	20	79	15	
1864	36	2 196	4	3 600	1 974	23	55	20	
1864.12.11.	10			1 000	166		17		
1865	Nincs tényleges működés								
1866	Nincs tényleges működés								

Ez azonban nem sikerült, és 1849 végére már 34 tag, azaz 5 pfrt. 40 kr. hiányzott. Bár ebben a pénzügyi évben (1848. szeptember 22. és 1849. szeptember 22. között) 42 tag halt meg, csak 34 után fizettek temetési térítést.⁶⁶ Igaz, 100 pfrt-ot, de már csak a korábbi határozat alapján, a pénztári tartalékból, azaz az addigi megtakarításokból történő kiegészítésekkel. Ez a lépés csak akkor segíthetett volna, ha rövid időn belül a taglétszám helyreáll, és mindenki határidőre rendszeresen befizeti tartozásait.

De nem így történt! Az 1848/49-es esztendőök kiemelkedően magas halálozást hoztak. A két évben együttesen 76 halottja volt az egyesületnek (34+ 42), holott korábban a húsztat is ritkán haladta meg.⁶⁷ A bajokat fokozta a Kossuth-bankók beszolgáltatása amely nemcsak az egylet pénzkészletét apasztotta le, de általános szegénységét okozott. Egyre több a rendetlenül, vagy egyáltalán nem fizető tag, és remény sincs, hogy a szaporodó tartozások behajthatók legyenek. Néhány kiemelt adat a folyamat érzékeltetésére:

⁶⁶ BKMÖL X. 221/a. 3. kötet.

⁶⁷ Uo.

1849-ben 34,
1859-ben 115,
1864 elején 179,
1864 végén 302 tag hiányzott.⁶⁸

A bajokat orvosolandó, 1850 májusában elhatározták, hogy a tagok számának csökkenésével arányban kevesebb térítést fizetnek.⁶⁹ (Ebben az esztendőben egyébként kifizették az előzőről elmaradt 8 halott után is a járandóságot, csökkentett összeggel.) De még ezeket a csökkentett összegeket is két részletben. Csak mintegy felét, 2/3-át a kasszából azonnal, majd ezt egészítették ki a pénzszedők által begyűjtött összeg mértékéig.

„...Felsőbb Helyről jött rendelet folytán...”, 1855-ben próbálkozások történtek a másik, még működő, az ún. Öröklő és Tökét-alapító Temetkezési Egyesülettel való egyesülésre.⁷⁰ Két alkalommal tárgyalt is a két egyesület vezetése, de végül az egyesülés, a két alapszabály lényegi eltérései miatt nem jött létre. Főként az „Öröklő” ellenállása futtatta zátonyra az ügyet, mert „...igen Szép Tőkepénz Gyümölcseivel rendelkezik...”,⁷¹ miközben a Temetési Segéd-egyesületnek még a 600 forint alaptőkéje sincs meg. (507 pfrt. 44 kr.)

1850-től kezdve tehát a kifizetések folyamatosan csökkentek, mint azt a 2. sz. táblázat utolsó oszlopának adatai mutatják. Ezek azonban az évenkénti átlagok, amelyen belül eltérések vannak. A legszélsőségesebb az 1846-os év, amelyben eleinte 75 pfrt, de decemberben már csak 20, illetve 12 forint, tehát az év végére már az 1/5-ét sem tudta az egyesület fizetni annak az összegnek, amelyet eredetileg vállalt, és alapszabályában rögzített.⁷² Úgy látszik a vég elkerülhetetlen! Pedig a vezetők mindent megtettek, hogy elkerüljék a feloszlást. Minden tagot felkerestek és nyilatkoztattak, hogy kíván-e tovább tag maradni. „...428 tag írt alá, hogy maradnak és lesznek rendes fizetők...”, de mikor rövidesen három meghalt tag temetésére szedték volna be a pénzeket, 124 tag mégsem fizetett. Vagyis csak 304-en fizettek – 640 helyett! Ez 60 forint temetési segély, és mint előzőleg láttuk a helyzet rohamosan romlott.⁷³

Egy nemes szándék és közel 30 évi fáradtságos munka látszik semmivé válni. Jól érzékelhető, szinte kitapintható még a ma embere számára is, a kétségbeesett erőfeszítés négy 1864-ből kelteződött bizottsági gyűlés jegyzőkönyvéből:

Június 13. Wiszt János jelentette, hogy sokan már több halott után tartoznak. Június 16-ra berendelték őket, hogy Hajós József elnök, és Vörös István választmányi tag által „...komolyan figyelmeztessenek...”, és aki ezután sem fizet, azt kizárják.

Július 5. Wiszt János jelentette, hogy a figyelmeztetés nem járt eredménnyel, 25 tag még mindig nem fizetett. Mivel „...fizetési szándékukban egyedül e’ rendkívüli mostoha időszak miatt vannak akadályoztatva...” további 24 nap haladékot kaptak. (A „mostoha időszak” nyilván célzás a korábban történt aszályra, marhavészekre, és az azt követő éhínségre.)

⁶⁸ BKMÖL X. 221/a. 3. kötet.

⁶⁹ Uo. 2. kötet.

⁷⁰ BKMÖL X. 221/c. 1. kötet.

⁷¹ Uo.

⁷² BKMÖL X. 221/a. 3. kötet.

⁷³ Uo.

Augusztus 21. Hajós József elnök jelentette, hogy az ismételt határidő sem hozott eredményt. Újabb háromszor 8 nap türelmi idő után, a még addig nem fizetőket „...fönn állott jogok legkisebb fönn tartása nélkül...” ki kell zárni.

Október 23. A választmány beszámolt a fizetések elmaradásából eredő nehéz pénzügyi helyzetről, és javasolta a nem fizetők kizárását. Több tag azonban ezzel nem értett egyet. Október 28-ra újabb gyűlést hirdettek, hogy „...segítő eszközt...” találjanak, mely a „...pénzügyi állás jobb karba helyezését ’s ez által egyszersmind magát az együletet a bekövetkező föloszlatástól megóvná...”⁷⁴

A föloszlatástól sikerült is megóvni – már tudniillik a jogi értelemben vett föloszlatástól – ám „...az alapul szolgáló tőke, a díjjak megtagadása után elholt 18 tag temetésére aránylagos fölosztás mellett szinte [értsd: szintén] kiadatott; [...] az egyület működését megszüntette, mindaddig mígnem a pénzviszonyok jobbra változván, azt újra megkezdheti.”⁷⁵

1836. szeptember 22. és 1864 december 11., Cseh András és Gaál Julianna. Két dátum és két név – az első eltemetett tag, és az utolsó. A kezdet és a tényleges működés vége – csak szünetelt ugyan egyenlőre a tevékenység, de valóságosan nem tudta soha újrakezdeni. Működése éveit 1064 tagja volt, és közülük 765 tag eltemetéséhez nyújtott segítséget.

Néhány név az ismertebbek közül:

Ns. Tormássy János – 1838. augusztus 30.

Katona József, takács – a drámaíró édesapja – 1844. október 13.

Ns. Sipos Imre, professzor – 1855. január 16.

Nagy Lajos, főjegyző – 1861 – augusztus 22.

Wiszt János tanuló – 1838. február 27-én, 19 évesen.⁷⁶

Az egyület tagjairól, vezetőiről

Az alapszabályok szerint az együletnek minden kecskeméti lakos tagja lehetett, ha egészséges, és 12–50, illetve 60 év közötti életkorú. Sem a vagyon, sem a felekezeti, sem a nemek között nem volt e tekintetben megkülönböztetés. Szerencsére a tagokról több lajstromot is találni. A megalakuláskor 640-en léptek be, de a működés időszaka alatt az egyesületnek összesen 1604 tagja volt. Az első név mellett a beírás időpontja, 1836. szeptember 23., az utolsó tagot, pedig 1864. december 27-én vették jegyzékbe. A tagok névsora, amely sok esetben a foglalkozást is feltünteti, valóban azt tükrözi, hogy semmiféle megkülönböztetés nem lehetett. A lakosság minden rétegének képviselőit megtaláljuk a nevek között: professzort és koldust, polgárt és nemesembert, gazdálkodót és katonát, különböző szakmát űző mesterembert. Néhány nevet az elmondottak illusztrálására:

Balásfalvi Kiss Mihály

Balásfalvi Kiss Mihályné asszony

Ns. Batiz Terézia, Ns. Szeles Gáborné

Ns. Blaskovits Antal és

Mazanetz Vítus, főhadnagy

Mezei Mihály, talfái csász

id. Nyírádi István

Pataki István, professzor

⁷⁴ BKMÖL X. 221/a. 4. doboz. 2.

⁷⁵ Uo. 4. doboz. 3.

⁷⁶ Uo. 1. kötet.

feles. Böde Zsuzsanna	Polyák Mihály, só mérő
Tiszt. Belák József, professzor	Rúza Péter, juhász
Bóna Pál, csizmadia mester	Ruzsa Antal, kupec
Buttinger Imre	Rideg Nagy István, drabant
Búzás János, magyar tímár	Ns. Sipos Imre, professzor
Czolner Ferenc úr	Skultéti János, kvártély mester
Dömötör Lajos, ügyvéd	Szabó Márton, kapitány
Ns. Feretzy Bertalan	Szabó Mihály, csász a Széktóban
Gróger Mátyás, kalapos	Szappanos József
Ns. Kalotsa Terézia	Szalai Sándor, járom csináló
Katona József, takács	Szigeti Ferenc, hűrgyáros
Károsi László, pintér	Tichy Lőrinc, ötvös
Kiss István, az eklézsia drabantja	Tiszt. Tatay András, professzor
Kutsár András, koldus	Ns. Tormássy László
Landinberger Tóbiás, kesztyűs	Tar István, böllér
Ns. Muraközi János	Vida István, városi sáfár
Ns. Muraközi József	Vígh Ferenc, ókécskei jegyző
Mayer Ferdinánd, festő	Wiszt János, tanuló
Méhes István, kereskedő	

Folytatható lenne még a sor, hiszen csak néhányat emeltem ki a több mint ezerhatszáz névből. Azok közül, akik megéreztek, hogy valami fontos kezdődött. Nem néhány ember izgága fontoskodását látták, hanem a segítő szándékot. Nem riadtak vissza az újtól, nem mögöttes szándékokat kerestek, nem azt kérdezték, miért jó ez a szervezőknek; tudták – nekik, mindannyiuknak lesz jó. Vannak, akik közismert személyek, nevüket őrzi a városi krónika, emléküket az utókor. Vannak, akik akkor fontos személyek voltak, de nevük már csak sárguló levéltári iratokban található, és vannak, akik csak tették a dolgukat, éltek és meghaltak csendesen, nyomtalanul. Vajon ki tud valamit is Kutsár András koldusról?! – s neki vajon jutott-e eszébe olyasmi, hogy egy temetési egyesület névjegyzéke évszázadokra őrzi meg majd a nevét? Valószínűleg nem.⁷⁷

Az egyesület lehetővé tette, hogy valaki másik személyt is beírathasson, és ha helyette rendszeresen fizette a járandóságot, az illető halálakor a temetésére járó összeget megkaphatta. Így a teljesen vagyontalanok, jövedelemmel nem rendelkező személyek is tisztas temetésben részesülhettek. „Kiss Mária, Szabó István özvegye, kiért fizet ennek utána Szalai Sándor Járom Csináló.” – írta Wiszt János az egyik felvételi jegyre, majd még magyarázatképpen hozzáfűzte: „Az eredeti Nyugtatvány-nak meg semmisítése mellett mely Szabó Istványnál van, aki édes Anyjáért fizetni meg szünt, [Ki tudja mért? Talán elszegényedett, vagy családi viszálykodás miatt, vagy tán, hogy meghalt időközben?] adtam alól írt napon Szalai Sándornak ezen másat.”⁷⁸ Itt egy, bizonyosan önálló jövedelemmel nem rendelkező özvegyasszony-ról esett szó, de tudunk olyan esetekről is, amikor egy gazdákodó az állandó nap-számosát íratja be, biztosítva őt ezáltal arról, hogy illendő temetést kap.

⁷⁷ BKMÖL X. 221/a. 1. kötet.

⁷⁸ Uo. 4. doboz. 4.

De kik is azok, akik a szervezés gondját magukra vállalták, elsőként vagy akár később tisztségviselői lettek az egyesületnek? Mit tudhatunk róluk? Wisz Jánosról, a szó szoros értelmében és áttvitt értelemben is az egyesület kulcsembereéről, már részletesen szoltam az egyesület pénzügyei kapcsán. A kezdeményezőről, az egyesület szellemi atyjáról eddig kevesebb szó esett. Ő Séllyey Sámuel – aki dacára, hogy kezdeményezője volt az ügynek, sőt részt vett a szervezésben, hiszen saját kezével írott felvételi jegy is található, mégsem vállalt semmilyen tisztséget. Mai szemmel, észszel, mai tapasztalatokkal ezt enyhén szólva is furcsának találhatjuk.

Séllyey Sámuel ellentmondásos egyénisége korának. Mint látjuk, haladó eszmék szóvivője, a másokon segíteni akarás munkálkodik benne, de más dokumentumok izgága, bajkeverő embernek mutatják, aki pénzhamisítási ügyben bűnpártolás gyanújába is keveredett.⁷⁹ Kecskeméten született, 1785-ben. Édesapja Séllyei Péter, iparos ember, édesanyja Teleki Zsuzsanna. Tehetséges diáknak bizonyul, így Debrecenbe küldték szülei, a Református Kollégiumba. De „...Debrecenben laktakor nyughatatlan természetéhez képest több Eccesusai [kilengései] lévén...”, elsimításuk szüleinek sok gondot, költséget okozott – tudhatjuk meg egy beadványból, amelyet ugyan testvérei írtak, de nem éppen a jóakarát sugárik belőle. Példaként említették, hogy „...Debretzeni Deák korában a többek között egyszer idehaza lévén Néhai Nagy Tistü Göből Gáspár Úr a Debrecenyi Collégium Számára valamely pénzt tőle küldvén, az útban mind el vesztegette, melyet Boldogult Szüleinknek kellett ki fizetni...”.⁸⁰ Debrecenben azzal vádolták, hogy házigazdáját meglopta, és a kollégiumból kicsapták. Visszajött Kecskemétre, állást kapott, de a „hütlén kezelés” gyanúja ismét felmerült. Bécsbe került, ahol a főkormányshéknél lett írnok, majd hités jegyző.⁸¹ Testvérei szerint „...talán jobb módja lett volna...”, de szüleit mégsem segítette. Aztán egy ideig Tihanyban lakott, ahol „...bizonyos vásári alkalmatossággal ide való Gödöllei Józseftől 50 Vf-kat...” kölcsönzött és azt is szülei fizették ki.⁸² Egy alkalommal afférja támadt a 7. Lotharingiai Vértés Ezred („Pinz Lothringen 7. Cuirassur Regiment”) egyik katonájával. „...Zászlótartó Harakán úr Séllei Sámuelnek a Mejjére tette kezét de, hogy ötet meglökte volna a tanú nem tapasztalta mert Séllei Sámuel áto helyéből meg nem tántorodott, hanem Séllei Sámuel így felelt ez alkalmatossággal Zászlótartó Harakán Úrnak – Disznó Teremtette meg né lükjön az úr többet, mert azonnal Széjjel szagatom...” – vallotta az ügyben, az ugyancsak kecskeméti illetőségű Akkerman János.⁸³ Séllyei talán a szerencsejátékban bízott, mert két „Lottère-Los” és négy másik játékszelvénye is található iratai között. Ez persze indokolatlan találgatás, arról azonban iratok tanúsodnak, hogy felajánlja szolgálatait a kecskeméti céheknek. Ám ez sem történik bajok nélkül! Vitába keveredik a varga céhvel, amely 778 frt. korábban felvett összeg visszafizetését kéri, de erre semmiképp nem hajlandó. Ez 1823–24-ben történt, és Séllyey Sámuel, a városi tanácsnak tett nyilatkozatában, sajátos stílusban adta elő a történeteket. A „...panaszolkodó Cserző Vargák, a köz tudomány szerint tsupa botskor készítő, soha Czéh Privilegiummal nem bírtak...”, de a vonatkozó királyi végzés alapján „...ezek a Botskor csinálók is magoknak Cserző Vargai Czéh Privilegiumot óhajtottak expediáltatni, ennek véghez vitelére engemet kérvén meg.” Ak-

⁷⁹ BKMÖL IV. 1504/c. 1840. 9. 15.

⁸⁰ BKMÖL IV. 1609/b. 1852. 3. 311.

⁸¹ Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Báráth János. Kecskemét. 2002. 611.

⁸² BKMÖL IV. 1609/b. 1852. 3. 311.

⁸³ BKMÖL IV. 1504/c. 1823. 2. 64.

kor vették észre, amikor ez már „aplicálódott”, hogy a cserzővargáknak csak bocskorbőr és bocskortalp készítésére van jogosultságuk, és ez nem elegendő kilátás a jövőre, „...de vagy azért is, hogy a kitanult és Czéh Privilegiummal bíró Timárokat kijázdzhassák, Czélukul már nem a Vargai hanem Magyar Tímári Titulust...” kívántak. Bár tisztában volt vele, „...hogy ez Csiklandós porteka...”, vállalta ezt is, sőt talán el is intézte, mert – szerinte – már csak annyi volt szükséges, hogy egy csak általa ismert helyre 350 forintot a céh befizessen.⁸⁴ Később – 1838 áprilisában – egy beadványt szerkesztett, amelyben a „...Vármegye igen nagyon meg kissebbítettik mind pedig a Tanács [ti. a kecskeméti] szintén lealacsonyítottatik...”. Több ügyvédet a házához hívott, hogy beadványát írják alá, „...mint tanult Urak...”, maga pedig „...a nép közül is több aláírást szedne össze...”. Az ily módon többek által aláírt folyamodványt személyesen Pestre, majd Bécsbe szándékozott vinni. Tóbi János – aki ugyan előbb aláírta a folyamodványt, de utóbb megbánta – tájékoztatta a városi tanácsot az ügyről. A tanács feljelentést tett a főszolgabírónak, kérve Séllyey Sámuel megfenyítését.⁸⁵

Szóval, nyughatatlan ember, de én mégis úgy vélem – és nem csak a téma iránti elfoglaltság okán – hogy a temetkezési egyesület alapításakor a segítő szándék vezérelte, és a közjót szolgálta. Séllyey Sámuel 1852. június 3-án hunyt el.

Az 1836-ban készült alapszabály három aláírójának egyike Hajós József, a pénztárnok és Szabó Sándor bizottsági tag neve mellett. Ekkor még ő is mint bizottsági tag szerepel, de rövidesen az egyesület meghatározó személyiségévé vált. Szinte egyetlen bizottsági ülés nincs, ahol ne találnánk ott a nevét a megjelentek között. A kezdetektől az egyesület megszűnéséig munkálkodott, irányított, mint egyesületi helyettes elnök, illetve elnök. Valószínűsíthetően 1790-ben született. Földbirtokosként is említik, de házbirtokán, és egy kisebb legelőterületen kívül egyéb birtok a nevén nem található. Táblabíró, és egy időben a „...református Oskola perceptora...” volt⁸⁶. 1853. júliusában 1000 pfrt kölcsönrel segítette Kecskemét városát.⁸⁷ Nyolcvankilenc éves korában, 1879. március 30-án halt meg.⁸⁸

Több más, Kecskemét közéletében is szerepet játszó személyt találhatunk az egyesület tisztségviselői között. Illik róluk itt is – ha bár csak röviden is – megemlékezni.

Bógogh Antal (1780–1858). Hosszú évekig állt a város szolgálatában – tanácsnok, helyettes polgármester, főbíró. Az egyesületnek a kezdetektől tanácsbírója, 1855–60 között elnöke volt.

Búza Kiss Mihály (1824–1880). Ügyvéd, a város jegyzője, majd főjegyzője. Volt alpolgármester, közgyám, 1878-tól haláláig polgármester. 1861-től az egyesület bírója, 1862-től helyettes elnöke volt.

Sipos Imre (1805–1855). 1835-től a kecskeméti református főiskola jogtanára. A megalakulástól 1855-ig az egyesület jegyzője. 1848 júniusában lemondott, helyette Belák Józsefet választották meg, de 1849 október hónaptól ismét ő a jegyző.

Belák József (1804–1849). Főiskolai tanár, református lelkész. 1848. június 30-án választották az egyesület jegyzőjének. Korai haláláig tölti be ezt a tisztséget.

⁸⁴ BKMÖL IV. 1504/c. 1824. 2. 78.

⁸⁵ Uo. 1840. 9. 105.

⁸⁶ BKMÖL IV. 1609/b. 1852. 3. 311.

⁸⁷ Uo. 1853. 7. 99.

⁸⁸ BKMÖL IV. 1940. Ref. halotti anyakönyvek. 1879. 45. 177. tétel.

Tatai András (1803–1873). Tanár, Debrecenben, Pesten, Bécsben, Göttingenben, Jénában is tanult. 1831-től, rövid megszakítással haláláig a kecskeméti református akadémián tanított. Az egyesületben előbb helyettes, jegyző, majd 1855-től jegyző volt. 1856-ban két évre Pestre hívták tanítani, ezért lemondott.⁸⁹

Az egyesület megszűnése

1865-ben Zajzon István befizetett pénzét követelte vissza az egyesülettől, hosszas hivatalos levelezést indítva el ezzel. Ám a mintegy négy évig tartó huzavona, illetve az ennek kapcsán keletkezett iratok segítségével megismerhetjük az egyesület tényleges megszűnésének történetét.

Zajzon István anyósát, Szőke Sándornét íratta be az egyesületbe, és helyette fizette az esedékes 10 krajcárokat. Hogy egészen pontosan milyen összegre rúgtak a befizetések, az nem derül ki. Mindenesetre annyi, hogy érdemes volt miatta ügyet kavarni. Zajzon István akkortájt Budán a Helytartótanácsnál „hivatal szolga” volt. Mi sem természetesebb, mint hogy a Helytartótanács szólította fel „Kecskemét város közönségét” 1865. augusztus 13-án, hasson oda az egyesületnél, hogy fizesse vissza a Szőke Sándorné nevében és helyett befizetett halott-díjakat! A szabályok ezt azonban nem tették lehetővé. Annak, aki akár önként kilépett, akár kizárták, semmi követelése nem lehetett a továbbiakban, aki pedig tag és életben van, nem jogosult térítésre. Márpedig Szőke Sándorné még ekkor élt és tag volt, mivel az egyesület „...végsőképpen feloszlását ki nem mondotta, hanem jobb időkre halasztotta el ügyeinek rendbehozatalát”. Zajzon István a „...kiegyenlítendőik közé tartozván alázatos véleményem szerint a Társulat viszonyának jobbra fordulásáig várakozásra volna utasítandó, annyival is inkább, minthogy az érdekelt Szőke Sándorné még a jelenben is életben lévén az ő jogos követelése csak ennek elhunytával lépne életbe...” – írja többszöri sürgetés után Hajagos Illés, Kecskemét polgármestere. Zajzon István, ezt a választ nem fogadta el, így a Helytartótanács decemberben újabb vizsgálatra utasította a város előljáróságát. Ismét csak többszöri sürgetés után, 1866. augusztus 20-án kelt a válasz, amelyből megtudhatjuk, hogy már az egyesület választmánya is megszűnt működni anélkül, hogy az utolsó évi pénztári számadást véglegesen lezárta volna. Időközben, éppen a Zajzon-ügy kapcsán a pénztárkönyveket ellenőrizték, kisebb észrevételek történtek. Tisztázásukra Wiszt Jánost felkérték, de ő súlyos betegsége miatt eddig nem tudta vállalni. Budáról október 9-én indult az újabb, szigorú levél Kecskemétre, Hajagos Illés polgármesternek címezve. Ebben a Helytartótanács komolyabb rendszabályok alkalmazásával fenyegetőzik, mivel „...17 havi botrányos késedelem...” után sem történt lényegi intézkedés. Végre elkészült az utolsó évi (1864) zárószámadás, és ennek „eredménye”, hogy 528 pfrt a gyakorlatilag behajthatatlan követelés, és 126 pfrt. 7 kr. (132 ft. 77kr. osztrák értékben) pénztári maradvány az egyesület teljes vagyona. Ezt meg is írták a Helytartótanácsnak azzal, hogy Zajzon István ügye aztán lesz lezárható, ha az egyesület működni kezd, vagy véglegesen feloszlik. Ez utóbbi esetben a pénztári maradvány sorsáról a közgyűlés határoz, s ha a tagok közötti arányos felosztás mellett döntenének, Zajzon István is megkaphatja a rá eső részt. A Helytartótanács a választ elfogadta, értesítette

⁸⁹ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét. 1992.

is a várost, hozzátéve, hogy ha újra kívánna működni az egyesület, alapszabályát át kell dolgozni. Zajzon István azonban nem nyugodott meg a döntésben! Újból folyamodott, és ennek következményeképp minden, az ügyben addig készült iratot a Helytartótanács felkért. Mindez már 1866. december havában történt, és rövidesen kezdődött a nagy változásokat hozó 1867-es év. Januárban még a Helytartótanács, ám október hónapban már a Belügyminisztérium sürgette az iratok felküldését. Lám-lám, átalakult egy birodalom, átalakult az ország, de egy fontoskodó ember alaptalan követelődését még ez a korszakos változás sem tudja szemétkosárba, de legalább is az irattár sötét mélyére temetni. Kecskeméten pedig valami ilyesmi történhetett, mert Cserekyei „kebelbeli igtató” kénytelen azt jelenteni, hogy az eddigi rendetlen irattárkezelés miatt a kért iratokat nem találja. Az iratok híján Hajós József adott részletes jelentést. E szerint az egyesület ugyan nem szűnt meg, de már ő sem látott reményt arra, hogy újraéledhessen és működhessen. Javasolta, hogy a polgármester hívjon egybe egy közgyűlést, mivel ennyi év után sem ő, sem a névleg ugyan létező, de tényleges tekintéllyel nem bíró választmány már azt összehívni nem tudná. Ez a közgyűlés mondhatná ki a végleges megszűnést, és dönthetne a pénztári maradvány sorsáról. Wiszt János időközben meghalt, a pénz, a könyvekkel, iratokkal egyetemben az örököséinél volt. A jelentés a polgármesternek szólt – ez idő szerint Nagy Lajos – aki 1867. december 23-án megbízta Decsi János tanácsnokot az ügy vizsgálatával és a szükséges intézkedések megtételével. Ő először 1868. január 18-ra hívott össze választmányi gyűlést, ahova a választmány tagjai: B. Kiss Mihály, Hajós József, Tatai András, Veres István, Tóth István, [?] József, Garai Mihály, és az egyesület jegyzője, Nyírádi Benő mellett meghívta Wiszt János örökösét. Átvette az egyesület iratokat:

- főlvételi lajstrom
- jegyzőkönyvek
- számadókönyv
- 82 db nyugta
- 6 db összekötött különféle íromány.

(Az átvett iratok a város irattárába kerültek, ma is megtalálhatók, igen fontos forrásanyagok!)

Pénz azonban nem volt. Decsi János felszólítása alapján, az örökösök később a pénztári maradványnak megfelelő összeget befizették. A gyűlésen B. Kiss Mihály, egyesületi biztos, és Veres István kivételével mindenki megjelent és a jelenlévő „...választmányi tagok azon nyilatkozott tették: hogy az egyesületet már nem kell feloszlanni mert önnön magában tökéletesen feloszlott, lenni megszűnt, ők, mint választmányi tagok olyannak lenni szinte megszűntek, magukat társasági tagnak sem tekintik...”. A pénztári maradvány tagok közötti arányos felosztását célszerűtlennek ítélték, „...a társaság bonyolódott viszonya miatt alig eszközölhető, meggyőzőhetetlen nehézséggel járna [...] egyes tagoknak oly csekélység jutna, hogy az tekintetbe nem vehető...”. Ezért, közmegegyezéssel, a városi szegények megsegítésére, egészen pontosan „...a városunkbeli koldulás eltörlésére alapított tőke gyarapítására...” ajánlották fel. Tájékoztatás után a Belügyminisztérium tudomásul vette a döntéseket, és erről levélben értesítette „Kecskemét város közönségét”, hozzátéve, hogy a panaszost követelésének kielégíthetlenségéről értesítette. E levél felzetén az alábbi rájegyzést találjuk: „...érkezett 1869. máj. 24. Irattárba teendő!”⁹⁰

⁹⁰ BKMÖL IV. 1609/b. 494/1867.

Ez a rövid, hivatali megjegyzés tett pontot a Zajzon-ügy végére, és egyben a Kecskeméti Temetkezési Segéd-egyesület több mint harminc éves történetének végére. Zajzon István állhatatos, bár jogtalan követelődése az egyesület valóságos és hivatalos megszűnését eredményezte. De nélküle talán csendben enyészik el, mint ahogy közel is állt hozzá, a dokumentumok jó része a Wiszt-örökösök kezén elkal-lódik, és nemhogy a megszűnésről, de egész működéséről sokkal-sokkal kevesebbet tudhatnánk.

Az elmúlás része az életünknek – tudomásul kell vennünk! A temetkezési egyletek léte, működése része a múltunknak – tudnunk kell róluk! A halál mindig szomorú. A halálról, temetésről kutatni, írni szintén az lenne, ha nem látnánk, hogy mindig akadnak, akik segédkezet nyújtanak azoknak, akik gyászolnak, akik valakit elvesztettek. Az elhaltakat pótolni senki sem képes, méltó búcsúztatásukra azonban lehetőséget teremtettek annak idején. És nemcsak a pénz, de az embereket összefogó eszme jelentőségét is fel kell ismernünk abban, ahogy egy közösség segít az egyes rászorulóknak. Erről szól a temetkezési egyletek története, erről üzen „Kecskemét Városa Temetési Segéd-egyesületének” története. Erről viszont jó érzés írni és talán nem haszontalan megismerni.

MAGYARORSZÁG ÁLLAMÜGYÉSZSÉGE AZ 1918–19-ES FORRADALMAK IDEJÉN

1918 őszére az Osztrák–Magyar Monarchia katonai veresége nyilvánvaló lett. A rosszul ellátott katonaság lázongott, gyakoriak voltak a szökések. A hátszágban a lakosság nagy része elemi létfenntartási gondokkal küszködött. Az év során sztrájkok, tüntetések törtek ki a nyomorúságos életviszonyok miatt.

Az általános zavar és bomlás állapotában 1918. október 24-én megalakult Károlyi Mihály gróf vezetésével a Magyar Nemzeti Tanács, amely 26-án a sajtó útján lépett a nyilvánosság elé „Magyarország népéhez” intézett kiáltványával. Ez békét és az ország demokratikus átalakítását tűzte ki célul. Követelte a háborús korlátozások megszüntetését, amnesztiát a politikai elítélteknek, a cenzúra, az egyesülési és gyülekezési szabadság korlátozásainak eltörlését. A kiáltvánnyal a tanács ellenkormányként lépett fel, mert felhívásában az „összes külföldi népeket és kormányokat” arra szólította fel, hogy „minden Magyarországot érintő ügyben a mai kormányhatalom helyett ... a Magyar Nemzeti Tanáccsal keressenek közvetlen kapcsolatot”.¹

A kiáltvánnyal kapcsolatban a Budapesti Királyi Ügyészség vezetője, Váry Albert – az izzó közhangulatra figyelemmel – jelentésében úgy foglalt állást, hogy „bár a felhívásban a Btk. 173. §-ába ütköző lázítás büntetnének jelenségei mutatkoznak, a bűnvádi eljárás megindítását célszerűségi okokból mellőzendőnek” tartja.²

Október 31-re a Nemzeti Tanácshoz pártolt katonák és a felfegyverzett munkások elfoglalták a főváros stratégiai pontjait, s így győzött a forradalom. Az uralkodó ezt tudomásul véve még aznap kinevezte Károlyi Mihályt miniszterelnökké.

A hatalomváltás következményeként már október 31-én aláírás nélküli távirat ment az Igazságügyi Minisztériumból a főügyészeknek és az országos büntetőintézeteknek, hogy mindazokat, akik a Btk. I–VII. fejezetében meghatározott (állam elleni) bűncselekmények miatt voltak fogva, azonnal bocsássák szabadon.³

Ezt a rendelkezést a minisztérium november 2-án kiegészítette, és így a főügyészek még aznap táviratban utasították alárendeltjeiket a más törvények (1913: XXIII., XXXIV., 1914: XL., 1912: LXIII.) hatálya alá eső, politikai jellegű bűncselekmények miatti eljárások további intézkedésig való függőben tartására, az ezek miatt letartóztatottak szabadítására. Az ügyészségeknek indítványozniuk kellett a bíróságoknál, hogy a rendelkezések hatálya alá eső bűnügyekben „a már kitűzött fő tárgyalási napok beszüntessenek”, a többi ügyben pedig a kitűzés mellőztessék.⁴

¹ RÁNKI György (főszerk.), 1978. 60–61.

² SCHÖNWALD Pál, 1969. 28–29.

³ Uo. 37.; A Budapesti Királyi Főügyészség 1918. november 1-jén adta ki 7462. fű. távirati utasítását. L.: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) VII. 16. A Kalocsai Államügyészség iratai (a továbbiakban: VII. 16.). 483. doboz.

⁴ BKMÖL VII. 16. 483. doboz. Budapesti Királyi Főügyészség 7491/1918. fű.; Magyarországi rendeletek tára. 1918. 2196.

November 6-án az 53.033/1918.IM.VII. számú rendeletben újabb utasítást kaptak az ügyészségek: a közbiztonságra, közrendre nem veszélyes elítélteket és le tartóztatottakat is szabadítani kellett. (Az új kormány egyébként még november 3-án kiadott 4846/1918. ME. számú rendeletével intézkedett – a felkorbácsolt közhangulat csillapítása érdekében – valamennyi bírósági tárgyalás kettő héttel való elhalasztásáról.)⁵ Ezen amnesztia jellegű intézkedések végrehajtásában azonban zavarok támadtak, melyek tisztázására az ügyészségek iránymutatást kértek.⁶ Azt a november 4-én kelt 52.759/1918. IM. III. számú rendelet adta meg, mely felhívta az ügyészségeket, hogy a fenti rendelkezésekben felsorolt bűncselekmények, valamint a sajtótörvényben meghatározott vétségek és kihágások miatt „folyó évi november hó 1-ső napjáig folyamatban tett bűnvádi eljárások lehetőleg a vád képviselőnek megtagadásával, a nyomozás megszüntetésével, a vád elejtésével vagy az ügyészi perorvoslat visszavonásával, esetleg a terhelt érdekében való tárgyalási felszólalással mielőbb jogerősen megszüntessenek”. A hatóság vagy annak közegei elleni erőszak viszont csak akkor esett a fentiek alá, ha a terhelt cselekményeiket politikai okokból követték el, így „annak szabadelvű szempontokból történő mérlegelése, hogy az elkövetés indoka mikor tekinthető politikainak, a vádhatóság feladata lesz”. A rendelet kitért arra is, ha „netán pótmagánvádlók jelentkeznének, bizalmasan megfelelő módon oda kell hatni, hogy vádlási joguktól a köznyugalom érdekében, a közrend helyreállításának mindennél fontosabb érdekét tekintve álljanak el”.⁷ Az új kormányzat a közrend érdekében azonban kifejezésre juttatta azt is, hogy „a november hó 1. után elkövetett hasonló bűncselekmények miatt a bűnvádi eljárás a Btk. és Bp. szabályai szerint megindítandó”.⁸

A kormány ezekben a napokban sorra hozta a korábbi rendelkezéseket lebontó jogszabályokat, melyek az ügyészség feladatait is csökkentették: november 5-én a sajtószabadságot korlátozó háborús rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 4802., november 6-án a gyülekezési, valamint az egyesülési jog korlátozásainak megszüntetését kimondó 4969. és 4970. számú rendeletek jelentek meg. A november 11-én kiadott 4877. számú rendelet pedig megszüntette a polgári büntetőeljárás alá tartozó személyek feletti katonai bíraskodást. Eszerint a jogerős határozattal még be nem fejezett ügyeket a katonai hatóságoknak haladéktalanul át kellett tenniük az ügyészségekhez, a letartóztatottakat is átadva.⁹

Az igazságügy-miniszter azt is elrendelte, hogy az ügyészségek az 1915: XVIII. tc. alapján zárlat iránti indítványokat ne tegyenek, a meglévőket vonják vissza, az elrendelt, de „nem foganatosított zárlatok függőben tartását haladéktalanul eszközöljék ki”.¹⁰

E zavaros napokban az Igazságügyi Minisztérium, valamint a központi, területi és helyi igazságügyi szervek személyzete a helyén maradt. Az 1919. januárjától miniszteri posztot betöltő Juhász Nagy Sándor szerint „az igazságügyi adminisztráció minden zökkenés nélkül ment át a forradalmon. A rendes munka nyugodtan folyt”. Az addigi személyzetet az új hatalom bizalmáról biztosította, így a budapesti főügyész november 6-án táviratban tudatta a hozzátartozó szervekkel, misze-

⁵ Uo. 7500/1919. fü.

⁶ BKMÖL VII. 16. 1918. El. 2. A. 42.

⁷ BKMÖL VII. 16. 483. doboz. Budapesti Királyi Főügyészség. 7615/1918. fü.

⁸ Uo. 7599/1918. fü.

⁹ Uo. 8291/1918. fü.; Magyarországi rendeletek tára. 1918. 2198., 2228.

¹⁰ BKMÖL VII. 16. 483. doboz. Budapesti Királyi Főügyészség. 7667/1918. fü.

rint „az igazságügyminiszterrel való megállapodás alapján utasítom, hogy az ügyészi hivatal teendőit az ország jogrendjének megőrzése érdekében úgy mint eddig, ezután is híven teljesítse”.¹¹

*

1918. október végétől a megromlott közbiztonság közepette, országszerte számtalan erőszakos cselekményre került sor, melyek elkövetői a frontokról rendezetlenül hazaözönlő katonákból, a települések nélkülözőiből, nincstelenekből kerültek ki. A támadások elsősorban üzletek, boltok, raktárak ellen irányultak. Ezek kifosztásakor gyakran a bűnbaknak tekintett tulajdonosokon, kereskedőkön is elégtételt vettek. Szétrombolták a vagyonosok lakásait, üzleteik berendezését, őket pedig elüldözték, bántalmazták vagy megölték. A szegényparasztság kifosztotta az uradalmak felszerelését, készleteit, szétrombolta a kastélyok berendezését. Előfordultak erőszakos földfoglalások is.¹² Hasonlóan léptek fel az államhatalom helyi képviselőivel, a csendőrökkel, jegyzőkkel, szolgabírákkal szemben is. A fegyveres tömegek többször megtámadták a csendőrség őrszeit, laktanyáit, az állományt lefegyverezték, bántalmazták, a hivatalos iratokat megsemmisítették. Esetenként bírósági épületeket is támadás ért, mint pl. Kecskeméten november 1-jén, ahol a tömeget csillapítani akaró Gyalókey Sándor királyi ügyészt megölték.¹³

Az ügyészségi jelentések többszáz települést soroltak fel, ahol novemberben zavargások voltak. A jellemző megállapítás szerint „országszerte minden községben tömegesen követtek el rablásokat, fosztogatásokat, az ember élete elleni súlyos bűncselekményeket”. Ilyen viszonyokkal viszont a forradalom bázisának számító közeprétegek elégedetlenek voltak, mert az államhatalom nem eléggé gyorsan és szilárdan teremtett rendet. A hangulatot kifejezi egy vidéki nemzeti tanács határozata, mely szerint „az anarchia dühöng, teljes a személy- és vagyonbizonytalanság, a polgárság elkeseredése határtalan a kormány tehetetlensége miatt”.¹⁴

A kormányzat ugyanakkor igyekezett a közrend helyreállítására. November 7-én távirati utasítást kaptak az ügyészségek, hogy a „fosztogatókat, legyenek azok katonák, hadifoglyok, internáltak, polgári személyek, azonnal tartóztassa le és tartsa fogva. Katonákat és hadifoglyokat, ha lehetséges, adja át a legközelebbi karhatalomnak. A fogház őrizetére szükség esetén vegye igénybe a katonaságot, nemzetőr-séget”.¹⁵ Az ügyészségek azonban gyakorlatilag nem tudtak eleget tenni az utasításnak, mert „a jelenlegi forrongó állapotokra tekintettel a bűnvádi eljárás megindítása általában nagy nehézségekbe ütközik. A csendőrség létszáma a mai viszonyok között teljesen elégtelen. Néhol a csendőrség maga is annyira meg van félemlítve,

¹¹ JUHÁSZ NAGY Sándor, 1945. 387.; BKMÖL VII. 16. 483. d. Budapesti Királyi Főügyészség. 7502/1918. fü.

¹² BKMÖL VII. 16.351. Iktatókönyv 1918. 4767: a sükösdői csendőrőrs sürgőnye arról, hogy fegyveres katonák a lakásán meggyilkoltak egy polgárt; 4824: a dunapataji előjáróság sürgőnye szerint a a hazatért katonaság rabol és fosztogat, Aranyosmaróti Királyi Ügyészség 2070/1918. jelentése szerint november 3-án Fenyőkosztolányon a körjegyzőt megölték, a boltot kifosztották, a boltos lakását szétrombolták; a Szabadkai Királyi Ügyészség 1918. november 7-i jelentése a katonák fosztogatásairól. L.: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). Igazságügyi Minisztérium. Általános iratok (a továbbiakban: K 579.). 616. cs.

¹³ Kecskeméti Lapok, 1918. november 3. 2.

¹⁴ SCHÖNWALD Pál, 1969. 34–38.; BKMÖL VII. 16. 1918. El. 7/17.

¹⁵ BKMÖL VII. 16. uo. Budapesti Királyi Főügyészség. 7580. fü.

hogy épen csekély létszáma miatt, az őrserélyesen fellépni nem is merészel [...], a községekből a jegyzők a nép haragja elől többnyire már el is menekültek. Ilyen körülmények között az ügyészség rendelkezésére nem állanak végrehajtó közegek, akikre a nyomozás bízassék”.¹⁶ Ahol megbízható fegyveres erő – fegyelmezett katonaság, nemzetőrség, nagyobb csendőri egység – állomásozott, ott ezek a rendet gyorsan helyreállították. A rendkívüli viszonyok között a törvényes formásokkal nem törődve, rengeteg embert vettek őrizetbe, jelentős részüket a fogházakba szállítva.¹⁷

Ekkoriban az Igazságügyi Minisztérium felemás viselkedést tanúsított. Megkövetelte volna a hatékony bűnüldözést, de politikai megfontolásokból, másrészt az államapparátus tehetetlenségét is beismerve, ennek ellentmondó intézkedéseket tett. Ennek megfelelően a budapesti főügyész november 30-i leiratában megállapította, hogy az egyes ügyészségi fogházak tömve vannak a csoportos fosztogatások és rablások elkövetőivel. De figyelemmel arra, hogy e cselekmények „pillanatnyi indulatkitörések, a tömegterror és bujtogatások következményei ..., arra hívom fel az államügyészségeket, hogy jórészt a földnépéből való ezeket a gyanúsítottakat ok nélkül hosszú előzetes letartóztatásban vagy vizsgálati fogságban ne tartsák”. Az utasítás szerint „azokat a terhelteket, akik állandó lakással, foglalkozással bírnak, és a közre nem veszélyesek, nem rovott múltúak, a fosztogató csoportok vezetői vagy felbujtóiként nem szerepeltek, helyeztessék szabadlábra”. Az intézkedés megtételénél ügyelni kellett arra is, hogy az illető vidéken a rend és nyugalom helyreállt-e.¹⁸ Az Igazságügyi Minisztérium utasításának megfelelően a november 27-én kiadott főügyészi rendelkezés pedig arra szólította fel az ügyészségeket, hogy „csak azokat az egyéneket vegyék letartóztatásba, akiktől a közrendet és közbiztonságot féltetni kell”.¹⁹ Ilyen körülmények között találó volt Bodó Sándor marosvásárhelyi főügyésznek december közepén a minisztériumhoz intézett jelentése, mely szerint „a nyomozások fejlesztése úgyszólván teljesen meg van bénítva, aminek pedig belátáhatatlan káros következményei lehetnek, mert e rendkívüli időkben törvénytörésre fokozottan hajlandó népből azt a tudatot kelti, hogy a törvény uralma megszűnt”.²⁰

A kormány igyekezett megteremtteni a szükséges rendfenntartó erőket: az 1918. november 11-én kelt 5220. számú rendeletével határozott az ország függetlensége és belső rendje érdekében egy új hadsereg felállításáról, továbbá szentesítette és szabályozta a forradalom első napjaiban létrejött nemzetőrség és polgárőrség létét s működését. A minisztertanács november 29-én határozott a belső rend visszaállítása érdekében a csendőrség és rendőrség létszámának emeléséről.²¹ Ezeknek az intézkedéseknek nem volt azonnali fogantatja. Mint egy ügyészségi jelentés megállapította, a nemzetőrségek a korábbi „rendőrhatalmokat pótolni képesek nem voltak [...] A nemzetőrség által szolgáltatott nyomozati anyag teljesen értéktelen volt [...] A nyomozással megbízott csendőrség sem tudott a kapott elhívásoknak a kitűzött határidőkben megfelelni [...] Oly jelentések érkeztek be, hogy a nyomozással a népnek még mindig ellenséges és izgatott hangulata miatt várni kell, mert az őrserélyesen, hogy kellő eréllyel és a siker reményében felléphessen”. A jelentés

¹⁶ BKMÖL VII. 16. 1918. El. 2. A. 42.

¹⁷ SCHÖNWALD Pál, 1969. 339–341.

¹⁸ BKMÖL VII. 16. Budapesti Királyi Főügyészség. 8133/1918. fü.

¹⁹ Uo.

²⁰ SCHÖNWALD Pál, 1969. 342.

²¹ Magyarországi rendeletek tára. 1918. 2231.; SOÓS László (szerk.) [2001.]

szerint „a vasúti és postai szállítások korlátozása és a közlekedés megbízhatatlansága is bénítólag hatott az államügyészség munkájára”. Azt is megállapította, hogy az elmúlt időszak eseményei miatt „a bűnügyek oly tömege van keletkezőben, hogy sem az államügyészség, sem a bíróság jelenlegi személyzetükkel az ügymenetet fenntartani képesek nem lesznek”.²² Ilyen körülmények között gyakori volt, hogy a november elején történt cselekményekkel kapcsolatban december végén vagy januárban fejezték be a vizsgálatot. Gyakran a sértettek félelmükben nem, vagy csak hosszabb idő elteltével tettek feljelentést.²³

A kormánynak rendelkezésre álltak ugyan a rögtönbíráskodás szabályai, de azokat novemberben politikai okokból nem vette igénybe. Ténylegesen azonban ez érvényesült, mert a karhatalmi szervek önhatalmúlag is ehhez nyúltak a rend helyreállítása érdekében. Így erre nem jogosultak hirdettek statáriumot, s az eljárásban sem tartották be a jogszabályokat. Ezen eljárásokra az igazságügyi szerveknek befolyásuk nem volt. A kormány viszont a rend érdekében tudomásul vette a kialakult helyzetet. Decembertől már a kormányzat is több alkalommal élt a statárium kihirdetésével, melynek során a jogszabályoknak mégfelelően folytak az eljárások.²⁴

1919 január-februárban a közrend ismét romlott: a városokban az élelmiszerek és más alapvető javak hiánya, vidéken pedig ugyancsak a nélkülözés, valamint a földosztás elmaradása miatt újból tömegzavargásokra, fosztogatásokra és más erőszakos cselekményekre került sor.²⁵ Ezek miatt általában megindultak az eljárások, de gyakorlatilag következmények nélkül fejeződtek be. (Jellemzi ezt az időszakot egy kalocsai nagybirtokos uradalma kifosztása miatti feljelentésének sorsa: a feljelentő rablás és hűtlen kezelés miatt kezdeményezett eljárást a kalocsai ügyészségen 1919. február elején intézőinek, béreseinek magatartása miatt. Az ügyészség az eljárást megindította, de lefolytatását a Tanácsköztársaság létrejötte megakadályozta. Ennek bukása után az eljárás folytatódott, majd azt 1921-ben az ügyészség megszüntette: indokolása szerint azért, mert a vizsgált időszakban a cselédség járandóságát nem kapta rendszeresen, ezért elégedetlensége és emiatti magatartása nem volt alaptalan.²⁶)

*

Az igazságszolgáltatást illetően a forradalom követelései közé tartozott az esküdtbíráskodás újbóli bevezetése. Ennek megfelelően a népköztársaságot kikiáltó 1918. november 16-i Néphatározat IV. cikkének 3. pontja felhívta a kormányt, hogy alkosson erről sürgősen törvényt. A főügyészek jelentéseikben tiltakoztak az intézmény felelevenítése ellen: pl. Dabasi Halász Lajos véleménye szerint az ún. tömegfosztogatásos ügyekben az esküdtszék előtti tárgyalás elháríthatatlan nehézségekbe ütközne, a jogszolgáltatásban gyakorlatlan esküdtek elvesznének a hozzájuk intézett

²² BKMÖL VII. 16. (484. d.) A Kalocsai Állam Ügyészség 1918. El. 20/8. számú jelentése az 1918. évről 1919. január 11-én.

²³ SCHÖNWALD Pál, 1969. 341.; BKMÖL VII. 16. 1918. El. 20/8.

²⁴ SCHÖNWALD Pál, 1969. 344–354.; Pl. a váci főszolgabíró 1918. december 3-i jelentése szerint a nyomozó katonai és csendőri közegek rendszeresen bántalmazták a terhelteket. L.: CSICSAY István (szerk.), 1969. 83.

²⁵ A magyar munkásmozgalom. 1956. 510–527., 641–654. ROMSICS Ignác (szerk.), 1976. 301., 307–309., 326–327. Jelentések a tömegzavargásokról, földfoglalásokról.

²⁶ A magyar munkásmozgalom. 1956. 515–516.; BKMÖL VII. 16. (490. d.) 1919/IV.126.

kérdések tömegében. Az adott viszonyok között az esküdtek nagy része sem lenne mentes a félelem hatásától, ami őket ítélkezésükben gátolná. Kurovsky Ferenc kaszai főügyész szerint az esküdtbíróvási eljárás számos alakisághoz kötött, nehézkes, fáradságos, sok időt igénybevevő, mégsem minden tekintetben megnyugtató eljárás. A zavaros politikai, közlekedési és nehéz életviszonyok között, az ellenség által megszállt területeken az esküdtszékek megalakítása, annak zavartalan működése nem biztosított. A túlterhelt ügyészségek attól is tartottak, hogy az esküdtszéki eljárás újabb rendkívüli munkaterhet hárítana az apparátusra.²⁷

A politikai célnak megfelelően azonban 1918. december 8-án megjelent a nép esküdtbíráskodásáról szóló 1918. III. néptörvény, amely keretszabályozást adott és csak néhány alapelvet rögzített: hatálya alá utalta a sajtó útján elkövetett, továbbá minden politikai jellegű, valamint más fontosabb bűncselekményt. A jogszabály nem szabatos meghatározása miatt a vádhatóság kezébe került annak eldöntése, hogy mely bűnügyet tekint esküdtbíróvási eljárás alá tartozónak. A néptörvény kiadása után sem változott az idézett ügyészi felfogás az esküdtbíráskodásról. A vádiratok szerint az államügyészségek tartózkodtak a bűncselekmények olyan minősítésétől, amelyek az esküdtszék igénybevétele tette volna szükségessé. Ez viszont csak úgy volt lehetséges, hogy ehhez az Igazságügyi Minisztérium az eljárások gyorsasága érdekében hallgatólagosan hozzájárult.²⁸

A kormány hamarosan belátta, hogy a rendkívüli körülmények között nincs lehetőség a hosszadalmas, bonyolult eljárásokra. Így az Igazságügyi Minisztérium 1919 januárjában néptörvény-tervezetet dolgozott ki, melyben foglalt szabályokat „az államélet belső berendezkedésének és a közbiztonságnak végleges megszilárdulásáig” lehetett volna alkalmazni. E tervezet a kivételes viszonyok miatt elvetette az esküdtszékeket, érvelésében a korábbi ügyészi véleményeket magáévá téve. Az igazságszolgáltatás hatékonysága érdekében alapvetően a Gybp. szabályait kívánta alkalmaztatni. A tervezet elfogadására azonban már nem került sor.²⁹

Jelentősen érintette az igazságszolgáltatás működését a közkegyelem gyakorlásáról szóló, 1919. február 12-én kiadott XV. néptörvény, melynek célja a háborúval összefüggő eljárások végleges lezárása volt. A jogszabály négy szempontból határozta meg az amnesztia irányát: a bűncselekmények fajtáira, az elkövetők személyére, a büntetés mértékére, továbbá az elkövetés idejére volt figyelemmel. A kegyelem kiterjedt a népköztársaság kikiáltása előtt elkövetett politikai jellegű (ezeket a 2. § pontosan meghatározta), továbbá a forradalom győzelme, október 31-e előtt történt közönséges bűncselekményekre, a 6. § (4) bekezdésében felsorolt néhány tényállás, pl. a gyilkosság, rablás kivételével. Az amnesztia végrehajtása érdekében az igazságügyminiszter 1919. február 22-én adta ki 6495. számú rendeletét, melyben foglaltakat alapvetően az ügyészségeknek kellett teljesíteniük.³⁰ Ennek során a büntetéseket meg kellett vizsgálni, hogy alkalmazható-e rájuk a kegyelem. A büntetésüket töltő elítélteket azonnal szabadítani kellett. A folyamatban lévő eljárásoknál tisztázni kellett, hogy kegyelem alá esnek-e. Indokolt esetben az ügyész a bíróságnál indítványozta a megszüntetést. Az ügyészeknek előterjesztést kellett tenniük a minisztériumhoz, ha kétséges volt számukra a cselekmény kegyelem alá esése, politikai

²⁷ SCHÖNWALD Pál, 1969. 355–356.

²⁸ Uo. 358–359.

²⁹ Uo. 380–381.

³⁰ Magyarországi rendeletek tára. 1919. 457–462.

természete, illetve az elítélt közrendre, közbiztonságra való veszélyessége. A rendelet a néptörvény végrehajtására határidőt szabott, mivel a főügyészeknek a büntetések végrehajtására és a bűnvádi úton való üldözés elengedésére vonatkozó kegyelmekről készített kimutatást 1919. június 15-ig kellett volna felterjeszteniük az igazságügyminiszterhez.

A vázolt viszonyok és jogszabályok határozták meg azokat a kereteket, melyek között az ügyészségek működtek. Jellemzően világítja meg a helyzetet a népköztársaság időszakának végén, 1919. március 18-án kelt ügyészi jelentés, mely szerint „a jelenlegi ügyforgalom olyan rendkívüli, hogy azt a rendes állapotoknak és ügyforgalomnak megfelelő személyzettel lebonyolítani lehetetlen. A forradalmi átalakulás alatt csoportosan elkövetett bűncselekmények az államügyészség forgalmát nagyon felszöktették. Ezekben az ügyekben elrendelt nyomozások és vizsgálatok anyaga már kezd beérkezni. Ezen felül is az ügyforgalom négy évi állandó emelkedés után eddig még soha nem tapasztalt erős emelkedést mutat. Az 1919. évi XV. néptörvény és a vonatkozó igazságügyi miniszteri rendelet alapján megvizsgálendő, és soron kívül elintézendő kegyelmi ügyeknek száma kb. 1000-re tehető”. Ilyen körülmények között „napról-napra nem vagyunk képesek a beérkezett ügydarabokat feldolgozni, minek folyománya az, hogy az elintézési hátralék nőttön nő”.³¹

*

Az 1918. november 16-i Néphatározat I. pontja az államformát megváltoztatva kimondta, hogy Magyarország független és önálló népköztársaság. A még e napon kiadott 5354/1918. ME. számú rendelet szövege a bírói hatalomról, melyet a változások megfelelően „a jelenleg működő bíróságok a magyar népköztársaság nevében gyakorolják”. Az igazságügy-miniszter pedig 54 725. számú rendeletében rendelkezett az állam átalakulásával kapcsolatos igazságügyi szervezeti intézkedésekről.³² Az 1. § szerint a bírácoknak és ügyészeknek esküt kellett tenniük a népköztársaságra. A rendelet a lelkiismereti szabadságra figyelemmel megengedte, hogy akinek vallási meggyőződésével ellenkezne az eskü, az ehelyett fogadalmat tehet. Az eskü, illetve fogadalom szövege gyakorlatilag megegyezett a korábbiéval, de immáron a király helyett a népköztársasághoz és annak alkotmányához való hűséget kellett kimondani. A 4. § kimondta, hogy az igazságügyi hatóságok elnevezéséből és a hivatali állások megjelöléséből a „királyi” jelző elmarad: ennek megfelelően a „törvényszék mellett működő ügyészség államügyészség”, az ítéletábránál lévő a fő-, a Kúria melletti pedig a „legfőbb államügyészség nevet nyeri”.

Az állami átalakulásnak megfelelően a bíróságok és ügyészségek 1918. november 18-ától megváltozott elnevezéssel folytatták működésüket. Az igazságügyi személyzet a következő napokban országszerte felesküdt a népköztársaságra. Az esküt vagy fogadalmat a bírák és ügyészek a bíróság teljes ülésén tették le, melynek jegyzőkönyve az igazságügy-miniszterhez került felterjesztésre: pl. a Kúria és a Legfőbb Államügyészség tagjai november 18-án tették ezt. Volt, ahol ezen ünnepélyes alkalomból és a népköztársaság kikiáltásának tiszteletére hivatali szünetet tar-

³¹ BKMÖL VII. 16. 491. doboz. 1919. El. 7/1.

³² Magyarországi rendeletek tára. 1918. 2249., 2586.

tottak „a nagy nap tiszteletére”.³³ (A kormányzati figyelem arra is kiterjedt, hogy az 58.037/1918. IM. közlemény felhívott a királyképeknek és -szobroknak a hivatali helyiségekből való eltávolítására.³⁴)

Az államügyészség működésének megkezdése alkalmából a vezetők általában magasztos hangú felhívással fordultak alárendeltjeikhez. Így Dabasi Halász Lajos budapesti főállamügyész 1918. november 18-i köriratában arra hivatkozott, hogy „az intézmény fennállása 47 éve alatt megbecsült és tisztelt institutio volt”. Felhívta a címzeteket, hogy az ország nehéz helyzetében „fokozott buzgalommal és kötelességtudással munkálkodjék a törvényesség, a közbéke és közrend megóvásán”. A főügyési vélemény szerint „a magyar ügyészi karnak az a múltban tanúsított emberszerető és bűnös embertársait is megértő magatartása könnyűvé teszi nekünk, hogy a szociális gondolkodás és emberszeretet jegyében fogant új korszakban elhelyezkedjünk”.³⁵

Az elnevezésbeli változásokon túl más módosulások nem voltak: az igazságügyi szervek a korábbi szervezeti és eljárási jogszabályok alapján működtek. A szakajtóban ugyanakkor napvilágot láttak olyan nézetek, melyek a formai változásokból jövő tartalmi módosulásokra következtettek. Így Mendelényi László – visszautalva a Magyar Jogászegyletben 1918 márciusában elmondottakra – szerint „a koronaügyészségnek legfőbb államügyészséggé történt elnevezése annak az álláspontnak felel meg, s oly reformot sejtet, mely szerint a legfőbb államügyész lesz az egész ügyészi szervezet feje”.³⁶ Az államforma megváltozása kihatott a kinevezési jog gyakorlására is, mivel a Néphatározat III. pontja az állami főhatalom gyakorlását a Népkormányra ruházta. Ennek megfelelően a kormány november 16-i ülésén kimondta, hogy az addigi királyi kinevezési jogot jövőben maga gyakorolja. Így a továbbiakban az államügyészeket – Károlyi Mihálynak az 1919. január 11-én történt ideiglenes államfői hatáskörrel való felruházásáig – a Népkormány nevezte ki. Ezután e jogot a köztársasági elnök gyakorolta.³⁷ Az államügyészségekkel kapcsolatos kormányzati, felügyeleti, szervezeti és személyzeti munkát továbbra is az Igazságügyi Minisztérium látta el.³⁸

Az új kormány az igazságügyi szerveket illetően egy régi kívánságnak tett eleget, amikor megalkotta „Az ítélőbírák és az államügyészek illetményeiről” szóló néptörvényt, amely orvosolni kívánta az állami tisztviselők javadalmazásáról szóló 1893: IV. tc. miatti sérelmet. A Népkormány így magáévá tette az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület 1917. őszi memorandumában foglaltakat, mint az Berinkey Dénes igazságügyminiszteri programnyilatkozatából kiderült: „Megértettem, mit jelent a forradalom hazánk igazságszolgáltatására nézve. Jobb és gyorsabb bíraskodást, jobb megélhetést a bíráknak, az igazságszolgáltatás minden tényezőjének, s lehető-

³³ Jogtudományi Közlöny. 1918/47. 357.; A Kassai Ítéltábla és Főállamügyészség tagjai november 20-án tették le az esküt. KÁLNICZKY Géza, [é. n.] 91.; Kecskemét Lapok, 1918. november 17. 3. A helyi törvényszék tagjainak esküjéről.

³⁴ Igazságügyi Közlöny, 1918/12. 656.

³⁵ BKMÖL VII. 16. 484. doboz. Budapesti Királyi Főügyészség. 7827/1918. fü.

³⁶ MENDELÉNYI László, 1918. 378.

³⁷ SOÓS László (szerk.), [2001.] Igazságügyi Közlöny, 1918/11–1919/2. számaiban megjelent kinevezések.

³⁸ Az Igazságügyi Minisztérium új, a korábitól alig különböző ügybeosztását a 31.728/1918. IME. rendelet határozta meg. Az ügyészséggel kapcsolatos feladatokat alapvetően az Elnöki, a Büntetőjogi (IV.) és a Büntetésfelügyeleti (VI.) Ügyosztály látta el. L.: Igazságügyi Közlöny, 1918/12. 647–655.

ségét a további fejlődésnek”.³⁹ Az 1919. március 5-én elfogadott XXVII. néptörvény 1. §-a az ítélőbírákat és államügyészeket önálló fizetési osztályokba sorolta, a 2. § pedig megállapította, hogy fizetésre, lakáspénzre, valamint mindazon pótlékokra, segélyekre és egyéb illetményekre van joguk, amelyekben az állami tisztviselők részesülnek.

A jogszabály hat fizetési csoportot állított fel: I. törvényszéki és járásbíró, államügyész, II. ítélőtáblai bíró, törvényszéki tanácselnök, főállamügyész-helyettes, járásbírói és államügyészégi elnök, alelnök, III. kúriai bíró, ítélőtáblai tanácselnök, törvényszéki elnök, főállamügyész, legfőbb államügyész-helyettes, közigazgatási bíró, IV. kúriai tanácselnök, ítélőtáblai elnök, a Budapesten elhelyezett három törvényszék elnöke és az itteni főállamügyész, V. Kúria másodelnöke, a budapesti ítélőtábla elnöke, a legfőbb államügyész, VI. Kúria és a Közigazgatási Bíróság elnökei. Az 5. § egyes fizetési csoportokon belül (az V-VI. kivételével) fokozatokat állapított meg. A kinevezés a fizetési csoport legalsóbb fokozatára szolt, míg az előlépésre háromévente automatikusan került sor. Ha egyik csoportból a másikba tartozó állásra történt a kinevezés, akkor a korábbi időtartamot be kellett számítani az új állásnál. A jogszabály eltörölte az addigi pótlékokat, és kimondta, hogy „a tényleges szolgálatban álló ítélőbírák és államügyészek részére a jövőben nem adományozható magasabb állásnak sem címe, sem jellege, mint amelyet betöltenek”. A néptörvényt visszamenőlegesen, 1919. január 1-jétől kellett alkalmazni, de végrehajtására – a Közigazgatási Bíróság kivételével – a kormánzatnak a politikai hatalomváltás miatt már nem maradt ideje.

A jogszabályt a szaksajtó elismeréssel méltatta. Az Ügyvédek Lapja szerint „a külön bírói és ügyészi státus nem privilégium, amely az abbatartozó személyeknek a többi köztisztviselővel szemben előjogokat biztosít, hanem a bírói hatalomból folyó olyan szükségesség, amely nagy kötelességet hárít a státusban levő bírói és ügyészi karra”. A Jogtudományi Közlöny kiemelte, hogy teljesült az igazságügyi kar régi kívánsága. Az, hogy „az illetmények megfelelőek-e, arról a jelenlegi pénzvisszonyok között ítéletet mondani nem lehet. A múlttal összevetve emelkedett”. Az írás a cím- és jellegadományozás megszűnéséről úgy vélekedett, hogy ez nem jelent majd problémát: a nagyobb jövedelmet az egyes fizetési csoportokon belüli fokozatokba való előlépés biztosítja. Ugyanakkor az államügyészeknél ez hátrányos lett volna, mert megszüntette azt a lehetőséget, hogy alkalmazási helyükön magasabb fizetési csoportba jussanak. Ezért létesítette a szabályozás az elnöki és alelnöki állásokat, melyek ténylegesen címek, nem pedig valós státuszok. A cikk szerint viszont ez kifogásolható elnevezés olyan testületnél, mely utasítás elvén működik, és „amelyben nincs tanácsi szervezet”.⁴⁰

*

A szakszervezeteknek ezen időszakban meghatározó szerepük volt, így novemberben felbukkantak olyan törekvések, hogy a bírák és ügyészek is legyenek tagjai a Közalkalmazottak Szakszervezetének. A kormány decemberben az egyesülési és gyülekezési jog újraszabályozása körében hatályon kívül kívánta helyezni az

³⁹ A diadalmas forradalom könyve. 1918. XIV.

⁴⁰ A bírói és ügyészi status új rendezése. In: Ügyvédek Lapja, 1919/10.; A bírói és ügyészi status. Jogtudományi Közlöny, 1919/11. 81.

1869: IV. tc. 11. §-át (ezt az Ütv. 16. §-a az ügyészekre is kiterjesztette), amely megtiltotta a bírának politikai vagy munkásegyletbe való belépést. Ezen elképzeléssel szemben viszont az OBÜE 1918. decemberében az igazságügy-miniszterhez előterjesztést tett. Ebben az eltörölni kívánt jogszabályhely fenntartása mellett érvelt azért, hogy „a magyar igazságszolgáltatásnak nyugalma, és a jogkereső közönségnek abba vetett bizalma a politikai sűrlődásoktól és pártharcok kinövéséitől továbbra is megóvassék”.⁴¹

A Nép kormány uralma alatt így nem is került sor szakszervezeti szervezkedésre az igazságügyi apparátusban. De újabb érdekképviselő is alakult 1918. decemberében Szegeden. A Bírak és Ügyészek Szövetségének célkitűzései között az igazságügyi szervezet teljes autonómiája, a minősítési rendszer eltörlése, a fokozatos, automatikus előlépés megteremtése, a címek és rangok megszüntetése, külön státus elérése szerepelt.⁴² A szövetségnek az OBÜE mellett azonban szerepe nem volt. E szervezet egyébként jelentős szerepet töltött be az érdekvédelemben, és mint lapja írta, „a Nép kormány elismerte egyesületünket a bírói és ügyészi kar egyetemének képviselője gyanánt, s velünk [...] minden fontos kérdésben hivatalos tárgyalásokat folytat”. Az OBÜE aktívan közreműködött a fizetési néptörvény előkészítésében is, továbbá sikeresen közbenjárt annak érdekében, hogy az igazságügyi alkalmazottak részben vagy egészben mentesüljenek a ruha- és élelmiszer-ekvirálások alól.⁴³

*

1919 márciusára ellehetetlenült a Nép kormány. Az országban egyedüli cselekvő erőként a két munkáspárt, a szociáldemokraták és a kommunisták léptek fel. Az újabb területek kiürítését követelő Vix-jegyzék eredményeként Károlyi Mihály államfő és a Nép kormány lemondott. Az utolsó ülésen, 1919. március 21-én döntés született arról, hogy az igazságügy-miniszter hívja fel a Budapesti Államügyészség vezetőjét, miszerint intézkedjék a még februárban letartóztatott kommunista vezetők szabadításáról. Ezen utasításnak, illetve a Budapesti Katonatanács parancsának megfelelően Váry Albert még e napon indítványozta a vizsgálóbírónál a fogság megszüntetését, míg a szabadítást személyesen végezte.⁴⁴ Március 21-én így a lemondott Nép kormány helyébe a két munkáspárt egyesüléséből létrejött Magyarországi Szocialista Párt kormánya, a Forradalmi Kormányzótanács lépett, melynek tagjai lettek a frissen szabadítottak is.

Az Forradalmi Kormányzótanács első ülésén, március 22-én határozott arról, hogy a tisztviselői kartól hűségnyilatkozat aláírását kívánja.⁴⁵ Az újabb kormányváltást országszerte tudomásul vette az igazságügy személyzete is, melyet jellemzően szemléltet a miskolci igazságügyi alkalmazottak március 22-i ülésének határozata: eszerint a „törvényszék, járásbíróság és államügyészség a megalakult tanácskormányt elismeri, és annak rendeleteit törvény erejével bírónak tekinti, és azokat mint

⁴¹ NÉVAI László, 1959. 164.; Bíró és politika. In: Bírak és Ügyészek Lapja, 1918/78–79. 591.

⁴² Jogtudományi Közlöny, 1918/52. 400.

⁴³ Bírak és Ügyészek Lapja, 1918/77. 583–585.

⁴⁴ A magyar munkásmozgalom. 1956. 681–582.; Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL). VII. 17. Budapesti Királyi Főügyészség (1946-tól Budapesti Főállamügyészség) iratai. Iktatókönyv. 656. doboz. 1919. 2173. jelentés Kun Béla és társai szabadításáról,

⁴⁵ A magyar munkásmozgalom. 1959. 9.

ilyeneket alkalmazni fogja”.⁴⁶ Némely szerv lelkes nyilatkozatban köszöntötte az új hatalmat, mint azt a debreceni ítélőtábla és főállamügyészség tagjai is tették. A március 25-én tartott ülés kimondta, hogy „teljes bizalommal üdvözli a Magyar Tanácskormányt megalakulása alkalmából és kijelenti, hogy azt teljes erejével minden irányban támogatja, a Tanácskormány socializáló munkájában teljes buzgalommal, pártatlansággal és önzetlenséggel részt venni kíván”.⁴⁷

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-i „Mindenkire!” című kiáltványában hirdette meg programját. Ennek igazságügyet érintő része gyakorlatilag megismételte a két munkáspárt között március 11-én, az egyesüléssel kapcsolatban létrejött megegyezést, mely szerint cél „a bürokrácia teljes megszüntetése. A proletariátus tömegeinek önkormányzata olyképpen, hogy a munkás- és földműves szegények küldötteinek tanácsai nemcsak törvény és szabályrendelet alkotó, de végrehajtó és bíraskodó szervek is legyenek”. (Ezen gondolatok végigvonultak a Tanácsköztársaság közjogi dokumentumain: az 1919. április 12-i ideiglenes, majd a június 23-i végleges alkotmány 1. §-a, illetve 2. § (3) bekezdése szinte azonos szöveget tartalmazott.)⁴⁸

E célok megvalósítása a népbiztossággá átnevezett – apparátusát, hivatalnoki gárdáját megtartó – Igazságügyi Minisztérium feladata lett.⁴⁹

Az új hatalom első igazságügyi intézkedése a bírósági tárgyalások elhalasztásáról szóló, március 24-én kiadott 11.159. IN. rendelet volt, amely minden büntető és polgári ügyre vonatkozott. Ez megszüntette az addigi bíróságok működését a törvénykezés túlnyomó részében. Nem terjedt ki ugyanakkor a polgári nemperes ügyek intézésére, illetve a büntetőeljárás tárgyaláson kívüli cselekményeire.⁵⁰ E rendelkezéssel a korabeli jelentés szerint „a bíróságok és államügyészségek működése formailag nem szűnt meg, a büntető szakot illetően csupán tárgyalásokat nem tartottak, egyébként azonban az ügyészség a folyamatban volt, valamint új feljelentésekre a nyomozást megindította, megszüntető határozatokat hozott, beadott vádiratokat, közbenszóló és érdemi indítványokat tett a törvényszéknél, mely tanácsulésen határozatokat hozott”.⁵¹

Ezt az eljárási rendelkezést követte a Forradalmi Kormányzótanács március 26-án megjelent VIII. rendelete, amely az addigi igazságügyi szervezet személyzetének felretételét tette lehetővé, mivel kimondta, hogy „amíg az igazságszolgáltatás végleges átalakítása meg nem történik, az igazságügyi népbiztosnak joga van az ítélőbírákat és ügyészeket rendelkezési állapotba helyezni, és a bíróságok, ügyészségek ideiglenes vezetésével bárkit megbízni”.⁵² A rendelet alapvetően a fővárosban került végrehajtásra: a népbiztosság a következő napokban rendelkezési állományba helyezte a Kúria elnökét, másodelnökét, a legfőbb államügyészt, helyetteseit, a budapesti székhelyű bíróságok és ügyészségek vezetőit. Helyükbe új személyek kerültek: a Legfőbb Államügyészségen Bubits Jenő törvényszéki bíró, a Budapesti Főál-

⁴⁶ SÁRLÓS Béla, 1961. 341.

⁴⁷ MOL K 616. 1. cs. Koronaügyészség. Általános iratok 10/15/1920.

⁴⁸ Tanácsköztársaság, 1919. március 30. 3–4.; A magyar munkásmozgalom. 1960. 214.

⁴⁹ RÁKOS Ferenc, 1953. 80.

⁵⁰ Budapesti Közlöny, 1919. március 24. 69.

⁵¹ NÉVAI László, 1959. 174.; Kaposvári Királyi Ügyészség. 1921. E. 35/1. jelentése a tanácsköztársaság alatti működéséről. MOL K 579. 561. cs.

⁵² Tanácsköztársaság, 1919. március 26. 2.

lamügyészségen pedig Münnich Ferenc ügyvéd lettek a vezetők. A budapesti és a pestvidéki államügyészségek élére is új vezetők léptek. (A vezetők a továbbiakban többször cserélődtek.)⁵³

A Legfőbb Államügyészségnek 1919. április 12-e után semmilyen tevékenysége nem volt a Tanácsköztársaság alatt.⁵⁴ Az államterület nagyrészenek megszállása miatt – Győr mellett – egyedüliként megmaradt Budapesti Főállamügyészség semmilyen kérdésben nem döntött, csak közvetítőként szerepelt a jelentéseiket tévő államügyészségek és az Igazságügyi Népbiztosság között.⁵⁵ Az államügyészség tagjai közül néhányat a proletárdiktatúra alatt rövid időre letartóztattak (pl. Pongrácz Jenő legfőbb államügyészt, a kalocsai, kassai, beregszászi ügyészt), de hamarosan szabadultak.⁵⁶

A fenti eljárási és személyi intézkedéseken túl a forradalmi törvényszékeket létrehozó, valamint a korábbi bűnügyek felülvizsgálatáról szóló rendelkezések voltak azok, amelyek alapvetően érintették a polgári kori igazságszolgáltatási szervezet működését. A forradalmi törvényszékeket már az Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 24-i, statáriumot hirdető I. rendelete megemlítette, majd a március 28-án kiadott IV. rendelet szolt a felállításukról: eszerint a forradalmi törvényszékek elnökeit és tagjait, valamint a mellettük működő vádbiztosokat a Forradalmi Kormányzótanács nevezte ki (a megbízások nem voltak képesítéshez kötve).⁵⁷ Az igazságügyi népbiztos április 18-án kiadott 28.622. számú távirati utasításában kimondta, hogy „a vádbiztosok jogosultak a büntetőbíróságoknál, államügyészségeknél folyamatba tett bármely bűnügy iratait megtekinteni, s ha az illető bűnügyet a forradalmi törvényszék hatáskörébe tartozónak tartják”, azt odautalni. Az utasítás kimondta, hogy az igazságügyi szervek a forradalmi törvényszék elnökének és vádbiztosának „utasításait feltétlenül követni, intézkedéseit haladéktalanul foganatosítani tartoznak”.⁵⁸ Az országszerte megalakult forradalmi törvényszékeknél gyakran az addigi bíróságok és államügyészségek személyzete látta el az itteni feladatokat a helyi direktóriumok felhívására, vagy az igazságügyi népbiztos utasítására.

Mint a kaposvári ügyészség írta 1920-as jelentésében, a rendelet megjelenése után a helyi direktórium közölte a törvényszék és ügyészség vezetőivel, hogy az újfajta bíróság „teendőit szakértő kezekbe akarja helyezni”, s ezért felhívta őket arra, hogy ezeket vegyék át. A jelentés szerint „minthogy az ellenforradalmiság gyanújából való kellemetlenségek miatt nem lett volna célszerű ezen megbízás alól kitérni, de másrésztől a polgári társadalomnak is az volt az érdeke, hogy a forradalmi tör-

⁵³ Változások a bírói és ügyési karban. Vörös Újság, 1919. március 29. 6.; BFL Budapesti Királyi Főügyészség. Iktatókönyv. 1919: 2236., 2296., 2356. a vezetők változásairól: március 27-én Münnich Ferenc, 28-án Balázs Emil, április 3-án Kenyeres Béla lettek a vezetők. (Utóbbi a 3071. sz. szerint augusztus 3-án távozott.)

⁵⁴ Pongrácz Jenő koronatyűész 1010/1921. kor. ü. jelentése az igazságügy-miniszterhez. MOL K 616. 1. cs.

⁵⁵ BFL Budapesti Királyi Főügyészség. Iktatókönyv. 1919. 2333–2985. szerint az államügyészségek az addigi előírásoknak megfelelően tették jelentéseiket, előterjesztéseiket, illetve küldte meg az Igazságügyi Népbiztosság a rendelkezéseit.

⁵⁶ MOL K 616. 1. cs. 1010/1921. kor. ü.; A Kalocsai Államügyészség szám nélküli távirati jelentése 1919. május 7-én a Budapesti Királyi Főügyészséghez a vezető letartóztatásáról. BKMÖL VII. 16. 491. doboz.; ua. Budapesti Királyi Főügyészség. ikt. 1919. 2636.; KÁLNICZKY Géza, [é. n.] 108., 134.

⁵⁷ Tanácsköztársaság, 1919. március 26. l.

⁵⁸ SÁRLÓS Béla, 1961. 240.

vényszéknél legalább az elnöki és vádbiztosi teendők ellátása az eddigi törvényes szervek kezében maradjon”, a törvényszék elnöke és az államügyészség vezetője a megbízatást elvállalták, és a hivatásos bírakat elnökké, az ügyészeket pedig vádbiztosokká kijelölték.⁵⁹

Az igazságügyi népbiztos március 31-én kifejezetten utasította a Budapesti Államügyészséget, hogy „a forradalmi törvényszéket a szükséghez képest a megfelelő helyiséggel és személyzettel lássa el”. A fővárosban a megalakult újfajta bíróság így a Markó u. 27. szám alatt, a törvényszék épületében székelt: mellette a vádbiztosi teendőket többek között 2 államügyész és 24 bíró is ellátta.⁶⁰

A Forradalmi Kormányzótanács rendeletei kezdetben esetenként határozták meg, hogy mely cselekmények tartoztak a forradalmi törvényszékekre. Az 1919. április 9-én kiadott XLV. rendelet viszont már általános jelleggel szövelt a hatáskör kérdéséről: az 1. § szerint idetartoztak a Forradalmi Kormányzótanács vagy az egyes népbiztosok rendeleteit megszegők cselekményei, de a 2. § lehetővé tette, hogy „a Tanácsköztársaság érdekei védelmében sürgős szükség esetén” eljárhat olyan bűnügyekben is, amelyeket külön rendelkezés nem utalt hozzájuk.⁶¹ A forradalmi törvényszékekre vonatkozó végleges szabályozást a Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 17-én megjelent XCIV. rendelete adta, mely részletesen szövelt a szervezeti és eljárási szabályokról. A fő hatáskört a 6. § tartalmazta, mely szerint a forradalmi törvényszékekre „oly bűncselekmények elbírálása tartozik, amelyek a Tanácsköztársaság fennmaradását és biztonságát, s általában a dolgozók uralmának forradalmi rendjét sértik vagy veszélyeztetik”. E szakasz pontjai példálózva felsorolták, milyen bűncselekmények tartoznak ide: pl. a rendeletek megszegése, köztulajdon rongálása, árdrágítás. A 7. § szövelt arról is, ha ezeken felül a „rendes bíróság hatáskörébe tartozó bűncselekményt követett el” valaki, akkor a forradalmi törvényszék azt is elbírálja.⁶²

E szabályokon túl a bűnügyek ún. likvidációja volt az a rendelkezés, mely alapvetően befolyásolta az igazságügyi szervek működését. Az igazságügyi népbiztos a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 12-i ülésén vetette fel a Tanácsköztársaság létrejötte előtt indított büntetőeljárások revízióját azért, hogy csak „a közveszélyesek és a proletárállam szempontjából veszedelmesek maradjanak fogásban”.⁶³ Ennek megfelelően a Forradalmi Kormányzótanács április 17-én kiadott LXII. rendelet szövelt a régi rendszer alatt indult bűnügyek felülvizsgálatáról. Minden megyében alakítania kellett a direktóriumoknak felülvizsgálati tanácsokat – melyek mellé az igazságügyi népbiztos is kinevezte megbízottját – azért, hogy a területükön lévő bíróságok függőben lévő összes bűnügyét, valamint a végre nem hajtott és a folyó büntetéseket átvizsgálják. Ennek az volt a célja, hogy megállapításra kerüljön, az eljárás vagy a büntetés megfelel-e a proletárdiktatúra szellemének: azokat a bűnügyeket, melyeket „az eddig fennállott osztályállamban” indítottak és „a kapitalizmus védelmét szolgálták”, meg kellett szüntetni. Viszont „semmi körülmények kö-

⁵⁹ SÁRLÓS Béla, 1961. 342.; A Budapesti Királyi Ítéltábla Fegy. 42/11/1920. szerint a rimaszombati direktórium az ottani államügyészt jelölte ki vádbiztosnak. MOL K 616. 1. cs.

⁶⁰ Pl. Curia Kft. 83/1920/8. szerint a zalaegerszegi ügyészt a népbiztos jelölte ki vádbiztosnak. MOL K 616. 1. cs.; BÓNIS György, 1959. 295–296.

⁶¹ Tanácsköztársaság, 1919. április 9. 1.

⁶² Uo. 1919. május 17. 2–3.; SÁRLÓS Béla, 1961. 346–348. Adatokat hoz arra, hogy a forradalmi törvényszékek milyen bűncselekmények miatt, hány személyt ítéltek el.

⁶³ A magyar munkásmozgalom. 1959. 6/A. 189.

zött nem szabad megszüntetni a bűnvádi eljárást és törölni a már kiszabott büntetést” akkor, ha „a tettes közveszélyességére lehet következtetni, vagy ha a tettesnek a társadalomba való visszabocsátása a közrend és közbiztonság érdekében egyéb szempontból aggályos”. Azokat az ügyeket, melyekben az „eljárás tovább folytatandó, a már kiszabott büntetés pedig végrehajtandó, további intézkedés végett a forradalmi törvényszékhez kell áttenni”.⁶⁴

A rendelet értelmezését illetően zavar uralkodott az ügyészségeken, hiszen a korábbi eljárási szabályoknak megfelelően érkeztek a feljelentések, nyomozati anyagok a – rendőrség és csendőrség helyébe lépett – Vörös Őrségtől, a települések munkástanácsaitól, direktóriumaitól, közönséges bűnügyekben pedig a forradalmi törvényszékektől is.⁶⁵ A helyzet tisztázására az ügyészek iránymutatást kértek, mivel a Forradalmi Kormányzótanács LXII. rendelete „csupán a bíróságoknál függőben lévő bűnügyekről szól [...], az államügyészségeknél levő nyomozással előkészített vagy vizsgálattal befejezett ügyek a bűnügyeket átvizsgáló tanács megérkezéséig nyilvántartassanak-e, avagy azokat az ügyészség saját hatáskörében megszüntesse, illetve a vádirat kapcsán a bírósághoz betérjessze-e?”⁶⁶

Problémát okozott a forradalmi törvényszékek és az államügyészség közötti hatáskör elhatárolása is, mivel az 1919. március 21-e előtt megindított bűnügyekre a Forradalmi Kormányzótanács LXII. rendelete „a volt büntető bíróságok és államügyészségek működését megszüntette”. Ugyanakkor kérdéses, hogy az e dátum után elkövetett bűncselekmények miatt, illetve az „azóta megindított bűnügyekben a bírói hatáskör és illetékesség mi módon van szabályozva?” A zavart a Forradalmi Kormányzótanács XLV. rendelete 2. §-ának megfogalmazása okozta, mivel azt eltérően értelmezik a forradalmi törvényszékek. Van olyan, amelyik „minden, a tanácsköztársaság kikiáltása óta keletkezett bűnügyben ítélik”, de olyan is, amelyik csak kivételesen él a biztosított lehetőséggel. Arra is sor került, hogy az adott területen működő vádbiztos és államügyész megállapodott egymással: a forradalmi törvényszék csak a rendelet 1. §-ában megállapított cselekmények miatt jár el, míg az olyan bűncselekményeknél, amelyekben „a tanácsköztársaság érdekei érintve nincsenek”, az eljárás az államügyészségnek kerül átadásra.⁶⁷

A felvetett kérdésre a 35.736/1919. I.N.E. szám alatt született állásfoglalás, mely szerint „a régi bíróságok büntető ügyekben nem járhatnak el, és ez idő szerint végleges intézkedésig az összes bűnügyek a forradalmi törvényszék hatáskörébe tartoznak”.⁶⁸

Bár a likvidációról szóló rendelet csak a bíróságokat említette, sor került az ügyészségeken is ezen eljárásra: pl. a Budapesti Államügyészségen 1919. április–májusban a likvidáló bizottság 2527 ügyben megszüntette az eljárást, és csak 378-at talált folytathatónak.⁶⁹ A LXII. rendelet következetes végrehajtására egyébként nem került sor. Az Igazságügyi Népbiztosság leirataiban sürgette is az államügyészségek,

⁶⁴ Tanácsköztársaság, 1919. április 17. 1–2.

⁶⁵ BKMÖL VII. 16. 16,352. 1919. évi iktatókönyv. Pl. 2327: Szalkszentmártoni Vörös Őrség távirata egy családi gyilkosságról, 2370, 2859: Kalocsai Forradalmi Törvényszék vádbiztosa a család, illetve súlyos testi sértés miatti feljelentéseket átteszi, 2865: Kecskeméti 2. vörös ezred parancsnokának jelentése a dunapataji fosztogatások ügyében, 2916: Sükösdői Munkástanács jelentése, mellyel a nyomozati iratokat betérjeszti.

⁶⁶ BKMÖL VII. 16. 491. doboz. 1919. El. 2T/4.

⁶⁷ Uo. 1919. El. 2. F/7.

⁶⁸ BFL Budapesti Királyi Főügyészség. 3011/1919. fü.

⁶⁹ RÁKOS Ferenc, 1953. 96.

bíróságok és országos büntetőintézetek vezetőit, hogy „a régi kapitalista rezsimből visszamaradt bűnügyekben a liquidálást sürgősen intézzék el a proletáralom érdekeinek megfelelően”.⁷⁰ A késlekedés oka sokszor az volt, hogy az illetékes direktóriumok az államügyészség megkeresései ellenére sem gondoskodtak a bizottságok kiküldéséről.⁷¹ Egyébként az ügyészségek pártolták az eljárások felülvizsgálatát, mivel „még nagyon sok bűnügy van folyamatban, köztük az 1918. november 1-től 15-ig elkövetett ún. forradalmi bűncselekmények, az 1919. évi XV. néptörvény alá eső kegyelmi ügyek és a háború tartama alatt felfüggesztett büntetés végrehajtások [...] Kívánatos volna, hogy ezen ügyek átvizsgáltságának és az eljárás akár kegyelmezés, akár valamely más módon megszüntettségének, mert ezen felszaporodott ügyek az államügyészségnél már a rendes ügymenetet is akadályozzák”.⁷²

Az eljárás terén uralkodó kusza állapotokkal szemben a büntetésvégrehajtás terén megmaradtak az ügyészség feladatai. A hivatkozott április 18-i távirati utasítás szerint a büntetések végrehajtásáról a vádbiztos gondoskodott, s ennek érdekében közvetlenül rendelkezhetett az igazságügyi letartóztatási intézetekkel. A bekísérés után a fogatosítás már az ügyész feladata volt. A pénzbüntetések végrehajtása érdekében a vádbiztosok ugyancsak az illetékes államügyészt keresték meg. Ugyanide kellett küldenie a forradalmi törvényszékek elnökeinek a pénzbüntetést, ha az elítélt azt nála fizette be. A forradalmi törvényszék működésének költségfedezetéről a bűnügyi általány terhére szintén az államügyészség gondoskodott. (A június 16-i 17.316/1919. IN. VI. számú rendelet pedig fenntartotta a fogházak őrszemélyzetének „fegyelmi szempontból az addigi vezetőségnek”, vagyis az államügyésznek való alárendelését.)⁷³

A forradalmi törvényszékek működésének tapasztalatai alapján az 1919. július 12-én kiadott 18.451/1919. IN. VI. számú rendelet felhívta azok elnökeit, hogy a büntetés-pénzének költségeik fedezésére ne használják fel, hanem adják át az államügyészségnek. E rendelet ugyanolyan elszámolást, bizonylatolást követelt meg a forradalmi törvényszékektől, mint amelyet már évtizedek óta alkalmazott az ügyészség. A számadásokat minden hónap végén lezárva meg kellett küldeni az utalványozó államügyészség részére. A rendelet a megfelelő eljárás érdekében a forradalmi törvényszék elnökét az államügyészség vezetőjéhez utalta, „aki a szakszerű felvilágosítást köteles megadni”.⁷⁴

A polgári és katonai forradalmi törvényszékek által kiszabott szabadságvesztések végrehajtása körül is számos probléma merült fel. Az államügyészségi előterjesztésekre a július 1-jei 32.081/1919. IN. E. rendelet foglalt állást. Ez kimondta, hogy a törvényszéki fogházakban kell végrehajtani az egy évi és ennél rövidebb tartamú büntetéseket. A hosszabb időre elítéltek országos intézetekbe való átszállítása érdekében pedig minden esetben a népbiztoshoz kellett előterjesztést tennie az államügyészségnek.⁷⁵

⁷⁰ BKMÖL VII. 16. 491. doboz. A 19.637/1919. IN. VI. körrendelet július 15-én kimondta, hogy a népbiztoság büntetésfelügyeleti osztálya gyakorolja a likvidációs tanácsok működése felett a főfelügyeletet.

⁷¹ Uo.

⁷² BKMÖL VII. 16. 491. doboz. 1919. El. IK/6.

⁷³ SÁRLÓS Béla, 1961. 240. Budapesti Királyi Főügyészség. ikt. 1919. 2861, 2862: 17.554. IN. VI. Az általányoknak az 1919/20. költségvetési évre való kiutalásáról.

⁷⁴ BKMÖL VII. 16. 491. doboz. 1919. El. F/17.

⁷⁵ Uo. 1919. El. F/16.

A fogházak vezetése e zavaros időkben nem volt veszélytelen, mint azt a Kalocsai Államügyészség vezetőjének az ún. Duna-melléki ellenforradalom kapcsán 1919. június 20-án történekről tett jelentése szemlélteti. E szerint a fogházba betört személyek különböző fegyvereket fogtak rá, és „támadásra elszántan követelték”, hogy „minden forradalmi elítéltet azonnal bocsássak szabadon [...] Ebben a válságos pillanatban és az erőszak folytán előállott kényszerhelyzetben az államügyészség vezetője kénytelen volt parancsot adni a forradalmi törvényszéki elítélteknek szabadon bocsátására”.⁷⁶

*

Az igazságügyi szervezet végleges rendezése érdekében az igazságügyi népbiztos előterjesztést tett az 1919. június 14–23-a között üléselő legfőbb államhatalmi szervhez, a Tanácsok Országos Gyűléséhez.⁷⁷ „A bírói hatalom gyakorlásáról” címet viselő javaslat 1. §-a az uralkodó ideológiának megfelelően kimondta, hogy az a „dolgozó népet illeti”. A továbbiakban szólt a létrehozandó bíróságokról, azok szervezetéről, dolgozóiról, hatásköréről, illetékességéről, a polgári és büntetőeljárások szabályairól. A 26. és 38. §-ok rendelkeztek azoknak a magánjogi és büntetőeljárás feladatoknak a vádbiztosokra való átruházásáról, amelyek azelőtt az államügyészségre tartoztak. A 70–71. §-ok kimondták, hogy a rendelet hatálybalépésével az addigi bíróságok és államügyészségek megszűnnek, alkalmazottaik rendelkezési állapotba kerülnek, irataikat pedig az új területi bíróságoknak kell átadniuk. (A 6. § a csak laikusokból álló bíróságok mellett ún. igazságügyi előadói állásokat is létesíteni kívánt, akik a szakszerűséget testesítették volna meg. Ezeket az állásokat betölthették volna a megszüntetett igazságügyi szervek állományába tartozók is.) Az előterjesztés megtárgyalása elmaradt. Helyette július végén az elképzelést kormányzótanácsai rendelet-tervezetté dolgozta át az Igazságügyi Népbiztosság, de elfogadására a Tanácsköztársaság bukása miatt már nem került sor.

*

A Tanácsköztársaság kezdeti időszakában nem történtek változások az államügyészekre vonatkozó, szolgálati viszonyokkal kapcsolatos szabályokban. Módosulást jelentett, hogy – jogszabályi háttér nélkül is – egyes egységeknél (pl. a Kúria, Legfőbb Államügyészség) megjelent a szakszervezeti szerveződés, a Magyarországi Közalkalmazottak Szövetsége.⁷⁸

1919 májusától több változásra került sor a munkaügyi viszonyokban. A Tanácsköztársaság elleni intervenció miatt a Forradalmi Kormányzótanács május 31-i XCIX. rendeletével általános védkötelezettséget mondott ki. Ez alól a 30.933/1919. IN. E. körirat szerint csak azt lehetett felmenteni, akinek munkája „teljesen nélkülözhetetlen”. A felmentések érdekében az igazságügyi szervek vezetőinek kellett a beosztottakra vonatkozó javaslataikat felterjeszteniük a népbiztoshoz, melyeket előzetesen „láttamoztatni kellett a munkások, katonák és földművesek helyi taná-

⁷⁶ BKMÖL VII. 16. 493. doboz. 1919. El. 70/l.

⁷⁷ A magyar munkásmozgalom. 1960. 77–85.

⁷⁸ SOLT Pál (szerk.), 1994. 35.; MOL K 616. 1. cs. Budapesti Királyi Ítéltőábra Fgy. 18/1919/11.

csának intézőbizottságával”.⁷⁹ A bevonult igazságügyi alkalmazottak június 1-jétől illetményeik helyett a katonai gazdasági hivataloktól munkabér megtérítésben részesültek.⁸⁰

A szabadságok kiadására viszont nem került sor, ezért az ügyészségek vezetői előterjesztéssel éltek, hogy azt milyen mértékben és módon vehetik igénybe, mivel „a forradalom kitörése óta permanentiában vannak és voltak, éppen ezen mozgalmas időre való tekintettel, amidőn a szolgálat sokkal kimerítőbb, az államügyészség személyzetének nagy szüksége volna szabadságra”.⁸¹ A 35.995/1919. IN. E. számú, az igazságügyi hatóságok vezetőihez intézett rendelkezés szerint viszont „a háború tartama alatt a Vörös Hadseregbe be nem osztott itthon dolgozó proletárok betegség esetét kivéve nem szabadsághozhatók”. Kivételesen csak azok kaphattak szabadságot, „kik az illetékes munkásbiztosító pénztár orvosának bizonyítványával igazolják, hogy egészségük helyreállítása céljából” erre feltétlenül szükségük van. Ennek tartama legfeljebb három hét lehetett, „ez igen kivételes esetben, idősebb alkalmazott-nál négy hétre emelhető fel”.⁸²

A proletárdiktatúra ideológiájának megfelelően sor került az illetményrendszer átdolgozására is. Az 1919. május 4-i LXXXIII. forradalmi kormányzótanácsi rendelet kimondta, hogy „mindenki, aki a munkája után él, munkás”. Ennek megfelelően eltörlésre kerültek mindazok a különbségek, amelyek korábban a tisztviselők és más alkalmazottak között voltak: a szakképzettség fokára, a vezetési alkalmasságra és a szolgálatban töltött időre figyelemmel kerültek meghatározásra a munkabérek.⁸³ A közalkalmazottakra nézve a május 24-én megjelent CXX. Forradalmi Kormányzótanács rendelet határozta meg az illetményeket.⁸⁴ Az 1. § a „közalkalmazott munkások” részére I–V. munkabérosztályt állított fel, melyeken belül figyelembe vételre kerültek a szolgálati évek. (1–15 év között négy fokozat volt, míg a legmagasabb bérre a 16. szolgálati évtől vált jogosulttá az érintett.) A 2. § általános jelleggel megállapította, hogy kik tartoznak az egyes bérosztályokba: pl. a I-be a szakképzettséget nem igénylő állások, míg a V-be az egyes népbiztosságok által kijelölt nagyobb hatóságok vezetői, továbbá a különleges, magasabb rendű szaktudást igénylő feladatokat ellátók. A legalacsonyabb és a legmagasabb fizetések között kevesebb mint négyszeres volt a különbség. Az 5. § kimondta, hogy az egyes osztályokba való besorolást „a szakszervezet meghallgatása után az illetékes népbiztosság javaslata alapján a Népgazdasági Tanács állapítja meg”. A 6. § szerint az addigi pótlékok, segélyek, lakáspénzek, természetbeni javadalmazások teljesen megszűntek. A 9. § pedig leszögezte, hogy a megállapított munkabérek visszamenőlegesen, 1919. április 15-étől lépnek érvénybe.

A rendelet végrehajtása az egyes népbiztosságok és a Népgazdasági Tanács feladata volt. Ez július 25-én megjelent 99. számú rendeletében határozta meg, hogy kik tartoznak a Forradalmi Kormányzótanács által megállapított kategóriákba. Az 5–6. §-ok szerint a IV. osztályba kellett sorolni a bíróságok és ügyészségek vezetésével ideiglenesen megbízott személyeket, továbbá az ún. igazságügyi előadókat (ügyé-

⁷⁹ BKMÖL VII. 16. (491. d.) 1919. El. 12/2. és 1919. El. 12/3.

⁸⁰ Uo. 1919. El. A/5.

⁸¹ Uo. 1919. El. 10/13.

⁸² BKMÖL VII. 16. Budapesti Királyi Főügyészség. 2986/1919. fü.

⁸³ Tanácsköztársaság, 1919. május 4. 1.

⁸⁴ Uo. 1919. június 24. 1–2.

szek, bírák), míg az V. osztályba tartoztak azok az igazságügyi előadók, akik nagy hatóság vezetésével voltak megbízva: pl. a legfőbb államügyész, a főállamügyészek és helyetteseik az új bírósági szervezet kialakításáig.⁸⁵

Nem sokkal később jelent meg a 22/1919.I.N.E. rendelet az igazságügyi alkalmazottak szakszerű elnevezéséről. Eszerint az viselte a vezető igazságügyi előadói címet, aki megbízatását a Forradalmi Kormányzótanács VIII. rendelete alapján az igazságügyi népbiztostól nyerte, de ha korábban, akkor pl. az államügyészség vezetője elnevezés megmaradt.⁸⁶

Az igazságügyi népbiztos július 30-án adta ki 37.279. számú utasítását a közalkalmazottak munkabéreinek rendezéséről szóló rendeletek végrehajtására.⁸⁷

A besorolást a Legfőbb Államügyészség, a főállamügyészségek és a Budapesti Államügyészség végezte el a saját alkalmazottaira, míg a törvényszékek a mellettük működő ügyészségek személyzetére is. A IV. pont szerint „a besorozásra jogosult igazságügyi hatóságoknál a besorozást négy tagú bizottság teljesíti. Ennek tagjai: az illető hatóságnak felelős vezetője, a személyzeti ügyeknek szakelőadója [...], és az ott alkalmazott összes munkások által választott két bizalmi egyén”. E bizottság minden alkalmazottra megállapította a munkabérosztályt, a beszámítható szolgálati időt és az ez alapon megillető összeget. A besorolások ténylegesen már korábban megtörténtek: a fennmaradt fizetési kimutatások szerint már július 31-én az új rendelkezések szerint kapták illetményeiket az igazságügyi szervezet tagjai. (Az új munkabérek magasabbak voltak mint az 1919: XXVII. néptörvénnyel megállapítottak, bár időközben a pénz vásárlóereje sokat romlott.)⁸⁸

Még a besorolások megtörténte előtt a 36.800/1919. IN. E. körirat rendelkezett munkabérrendezési előlegek utalványozásáról, melyet minden igazságügyi közalkalmazott megkapott, „a hadifoglyok, az 1919. március 21-e után rendelkezési állapotba helyezett, valamint a Vörös Hadseregben vagy a Vörös Őrségnél szolgálatot teljesítők” kivételével.⁸⁹

*

A Tanácsköztársasággal szemben, a „bolsevizmus megsemmisítésére” 1919. május 31-én a francia megszállás alatti Szegeden a törvényszéki palotában ellenforradalmi kormány alakult, melynek „célja az alkotmányos kormányzat megalakítása; funkciói tisztán időleges természetűek és csak az a célunk, hogy a rendet helyreállítsuk”.⁹⁰ Az ellenkormány rendszeresen ülésezett, általában a bíróság épületében, és ennek során több, az igazságügyet érintő kérdéssel is foglalkozott. E téren teljes apparátussal bírt e kormányzat, hiszen Szegeden ítélőtábla, törvényszék és járásbíróság, illetve főügyészség és ügyészség működött, bár ezek fennhatósága csak a városra, illetve néhány szomszédos, szintén francia megszállás alatti településre (pl. Makó, Nagylak) terjedt ki.

⁸⁵ Tanácsköztársaság, 1919. július 25. 2–8.

⁸⁶ Uo. 1919. július 29. 2.

⁸⁷ BKMÖL VII. 16. 491. doboz. 1919. El. 11/17.

⁸⁸ Uo. Kimutatás a Kalocsai Államügyészségnél dolgozó igazságügyi alkalmazottak heti munkabéreiből: pl. a hivatalvezető (főállamügyész-helyettes) keresete 650, míg az igazságügyi alkalmazottként szereplő irodatiszté 500 korona volt.

⁸⁹ BKMÖL VII. 16. 1919. El. II/14.

⁹⁰ GRATZ Gusztáv, 1935. 204.

A Károlyi Gyula gróf, majd P. Ábrahám Dezső által vezetett és augusztus 12-ig működött kormány ülésein tárgyaltak és döntöttek a szegedi igazságügyi hatóságok rendjének és fegyelmének helyreállításáról, átalányaik utalványozásáról, a proletárdiktatúra alatt magukat exponált alkalmazottak felelősségre vonásáról, a menekültek beosztásáról és illetményeik folyósításáról, sőt még az 1919: XXVII. néptörvény végrehajtásáról is. Az igazságügyi kérdésekben a kormány az ítélőtábla elnökének és Szász Iván főállamügyésznek véleményét kérte ki. (Az ellenkormány megalakulása után a pécsi magyar hatóságok is Szegedre tettek jelentést.)⁹¹

A szegedi ügyészi szervek e kormány utasításai szerint tevékenykedtek. A köztörvényi cselekményeken túl eljártak politikai jellegű ügyekben is. Ennek során „az ügyészség abból a jogi felfogásból indult ki, hogy gróf Károlyi Gyula kormánya május 31-én alakult meg, tehát csak ezen időpont után elkövetett bűncselekményekért vonhatók a tettesek felelősségre. Ilyen bűncselekmény az ügyészség felfogása szerint egy volt, a szegedi szociáldemokrata párt által (június 16–17-én) rendezett általános sztrájk, amely kétségtelenül a magyar nemzeti kormány működésének megbénítását és a proletárdiktatúrának helyreállítását célozta”. Az ebben résztvevő közalkalmazottak ellen a Szegedi Államügyészség 1919. július–augusztusában több vádiratot adott be a törvényszékhez hivatali hatalommal visszaélés büntette címén. Ezekben az ügyekben azonban vádelejtésekre, másokban pedig a nyomozások megszüntetésére került sor, mivel a francia városkormányzó rendelkezése szerint „az általános sztrájk alkalmából folyamatba tett eljárás megszüntetessék”.⁹²

A szegedi ügyészség feladatait szaporította, hogy az ellenkormány elrendelte a korábban még a polgári demokratikus forradalom által eltörölt sajtócenzúra visszaállítását is.⁹³

*

Az I. világháború 1918. október végi befejeződésekor Magyarország területén nem voltak ellenséges haderők. A padovai fegyverszünet november 3-i megkötése után azonban – mely előírta a Monarchia hadereje számára az 1914-es határokra való visszavonulást – gyors változások következtek be. A hadsereg felbomlott, és a csapatok nemzetiségüknek megfelelően anyaországuk felé vették útjukat. A nemzetiségek saját államuk megteremtésére törekedtek, melyben a győztes hatalmak támogatását élvezték. Ilyen helyzetben az ellenséges csapatok az ország határait átlépve egyre nagyobb területeket vontak megszállásuk alá, a nemzetiségek pedig ki mondták a magyar államtól való elszakadásukat.

A Károlyi-kormány november 13-án Belgrádban fegyverszüneti egyezményt írt alá, amely az ország déli és keleti területein kijelölte a megszállás határát, meghúzva a demarkációs vonalat. Az egyezmény szerint „a polgári igazgatás a kiürített területen a jelenlegi kormány kezében marad. A kiürített zónában a rend fenntartására szükséges rendőri és csendőri erők maradhatnak meg”. A győztesek egyúttal kikötötték megszállási jogukat is minden stratégiai pontra és helysége.⁹⁴

⁹¹ KELEMEN Béla, 1923. 505., 583.; Pécs és Baranya. 1929. 75.

⁹² Uo. 541.

⁹³ GAÁL Endre (szerk.), 1991. 915.

⁹⁴ JUHÁSZ NAGY Sándor, 1945. 267.

A belgrádi konvenció azonban nem érvényesült, a bevonuló megszálló csapatok és a kialakult új kormányzatok semmibe vették azt: pl. egy novemberi távirati jelentés szerint „a szerb hadseregek parancsnoka kijelentette, hogy Pancsovát ellenségesen szállották meg, a bíróságot bezárták, az államhivatalnokokat elbocsátották”.⁹⁵

Az elfoglalt területeken a megszállók a magyar adminisztráció felszámolásával igyekeztek kész helyzetet teremteni a végleges elcsatolás érdekében. Az új hatalom általában fenntartotta a magyar jogszabályok hatályát, de a személyzetet még a békeszerződés megkötése előtt hűségükü letételére hívta fel, ahhoz, továbbá az új hivatalos nyelv megtanulásához kötvé további alkalmazásukat. Az eskü követelése egyébként ellenkezett – a megszálló országok által is elfogadott – hágai konvenciókkal: a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló egyezményhez csatolt szabályzat 45. cikke kimondta, hogy „tilos a megszállott terület lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges hatalomnak hűséget esküdjön”.⁹⁶ Azokat, akik erre nem voltak hajlandók, állásuktól, lakásuktól megfosztották, így rövid időn belül magyar állami alkalmazottak és családtagjaik tömegesen menekültek az ország meg nem szállt részeire.

*

Az ország déli részén a szerb hadsereg november 14-ig a belgrádi egyezménynek megfelelően megszállta a Maros folyó–Szabadka–Baja–Pécs–Barcs vonalat, illetve keleten a románokkal szemben elfoglalta Temesvárt, Lugost és Karánsebest. Így ellenőrzése alá került 11 igazságügyi központ, köztük az ítélőtáblai és főügyészségi székhely Pécs és Temesvár is. A békekonferencia döntéséig a szerb és román seregek összecsapásának megakadályozására a franciák elválasztó övezetet húztak a két rivális közé: 1919 januárjára így megszállásuk alá került Szeged, Arad, Lugos.

Változást a szerb megszállás kezdetben nem jelentett: a tisztviselők zöme tovább dolgozott, a Magyarországgal való érintkezést nem korlátozták, a hivatalos intézkedések továbbra is Budapestről érkeztek, a magyar kormány gyakorolhatta kinevezési, áthelyezési jogát.⁹⁷ A változás az 1918. november 25-én Ujvidéken összeült délszláv nemzeti gyűlés határozatával kezdődött, amely kimondta Bácska, Bánát, Baranya elszakadását és Szerbiához csatlakozását.⁹⁸

A gyűlés igazságügyi osztállyal is rendelkező népkormányt (Narodna Uprava) hozott létre, amely december 4-én foglalkozott először a megszállt területek igazságszolgáltatási kérdéseivel. Ekkor került kiadásra a 2. számú rendelet, amely megállapította, hogy az új kormányzat fennhatósága alá vette a területén lévő összes bíróságokat, ügyészségeket. Kimondta, hogy „az eddigi törvényeket egészükben a maga részéről elfogadja, nyelvi tekintetben pedig a szerb hivatalos nyelv mellett az itteni nép minden fájának anyanyelvét a bíróságnál is érvényesíteni és alkalmazni akarja, továbbá azon emberies szempontból vezéreltetve, hogy az igazságügyi alkalmazottak állás és kenyér nélkül ne maradjanak, [...] a bírakat, ügyészeket és bírósági hivatalnokokat eddigi rangjuk és javadalmazásuk meghagyása mellett hajlandó

⁹⁵ A pancsovai főispáni titkár szám nélküli távirata 1918 novemberében az oda kinevezett ügyésznek. BKMÖL VII. 16. (484. d.)

⁹⁶ Kihirdette az 1913: XLIII. tc.

⁹⁷ GERGELY Ferenc–KÓHEGYI Mihály, 1974. 9.; JAKABFFY Elemér–PÁLL György, 1939. 61.

⁹⁸ ROMSICS Ignác (szerk.), 1976. 209–211.

alkalmazni”.⁹⁹ A rendelet az új kormányzathoz való eskü letételéhez kötötte az alkalmazást. Kézhezvétele után viszont a magyar szervek úgy döntöttek, hogy azt nem teszik le, helyükön maradnak és teljesítik feladataikat. Ugyanakkor értesítették a magyar minisztériumot, mely érintkezésbe lépett Újvidéken az ottani kormányzattal az igazságszolgáltatási kérdések rendezéséről. A tárgyalások eredménytelen befejeztével a Narodna Uprava 1919. január 14-i rendeletével határidőt tűzött ki a magyar igazságügyi alkalmazottak számára az eskü letételére. A szerb kormányzat arra is felhívta a figyelmet, hogy aki nem hajlandó esküt tenni, azt kiutasítja Magyarországra. Ez nem is maradt pusztán fenyegetés, mint azt bizonyítja az a február 28-án kelt kiskunhalasi járásbírósi jelentés, mely szerint „a Szabadkáról kiutasított igazságügyi tisztviselők a törvényszék elnökének utasítására a mai napon jelentkeztek, s mivel hajléktalanok [...] őket ideiglenesen a fogház helyiségeiben helyeztem el”.¹⁰⁰

A megszállt területeken nem volt elegendő délszláv nemzetiségű szakember, ezért a belgrádi kormány igazságügy-minisztere 1919. július 3-i rendelkezésével a magyar igazságügyi szervek működését további intézkedésig fenntartotta. A megszállt területeknek a békekötésig való igazságügyi beosztásáról is rendelkezett: a szegedi kerülethez tartozó szerveket a Pécsi Ítéltáblának rendelte alá, a Kúria helyettesítésére pedig a Temesvári Ítéltáblán rendszeresített egy felülvizsgáló tanácsot.¹⁰¹ A szerb hatalom így a békekötésig eltúrta a korábbi igazságügyi szervek működését. A pécsi államügyész jelentése szerint „a megszállás folytán hatóságom területén működő S.H.S. [Szerb–Horvát–Szlovén] katonai hatóságok és polgári igazgatási szervek a politikai pereket kivéve a bíróságok és az államügyészség működésébe oly mértékben és olyan értelemben, hogy az a működés feltétlen megszüntetését vonta volna szükségyszerűen maga után, be nem avatkoztak”. Bár a szerb csendőrséget a magyar ügyészség nyomozás teljesítésével nem bízhatta meg, közönséges bűncselekmények esetén az gyakran ide küldte meg az eljárás iratait.¹⁰²

A megszálló hatalom azonban fizetést és az eljárások folytatásához szükséges pénzt a magyar szerveknek nem adott, az épületeket katonai célokra vette igénybe, a felszerelést pedig elzárkóztatta. Ebben a helyzetben az ügyészség a hágai konvenció 48. cikkére hivatkozással a megszálló hatalom kormánybiztosához fordult „a megfelelő összegnek rendelkezésre bocsátása céljából”, de „sem válasz, sem pénz nem érkezett”.¹⁰³

*

Az ország keleti részén a román hadsereg előbb a Maros mentén húzódó demarkációs vonalig szállta meg a magyar területet, majd előrenyomult nyugat felé. Így egymás után kerültek megszállás alá Erdély igazságszolgáltatási központjai: pl. 1918. december 2-án Marosvásárhely, 7-én Brassó, 24-én Kolozsvár.

⁹⁹ KNÉZY Lehel, 1942. 66.

¹⁰⁰ BKMÖL VII. 16. 484. doboz. A Kiskunhalasi Járásbírósi 1919. El. I. C. 24. jelentése 1919. február 28-án a Kalocsai Államügyészséghez.

¹⁰¹ KNÉZY Lehel, 1942. 72.

¹⁰² MOL K 579. 561. cs. Pécsi Államügyészség. 1920. El. 18. A/18, 1921. El. 18. A/19.

¹⁰³ MOL K 579. 561. cs. Pécsi Főü. 62/1921. fü.; KNÉZY Lehel, 1942. 71.; Pécs és Baranya. 1929. 60.: a megszállók a Pécsi Ítéltábla épületét katonai célra vették igénybe, a bíróságok, az ügyészség, s a fogház felszereléseit és a bünyügyi iratokat elvitték.

Az erdélyi románok gyulafehérvári nemzetgyűlése december 1-jén kimondta az egyesülést Romániával. A határozat szerint a közigazgatás és igazságszolgáltatás majd a nemzetiségek nyelvén történik.¹⁰⁴ A gyűlés végrehajtó szervként létrehozta a nagyszebeni székhelyű Kormányzótanácsot (Consiliul Dirigent), melynek igazságügyi vezetője felhívással fordult az igazságügyi szervek román nemzetiségű alkalmazottaihoz, hogy jelentkezzenek szolgálattételre az új hatalomnál.¹⁰⁵ A Consiliul Dirigent fenntartotta az 1918 októbere előtti magyar jogszabályok hatályát, és kimondta, hogy „minden tisztviselő állásában megmarad, azonban bárki közérdekből rendelkezési állományba vagy nyugdíjba is tehető”. Ugyanakkor megfosztotta a magyar igazságügyi szervek vezetőit felügyeleti joguk gyakorlásától, és az igazságszolgáltatás hivatalos nyelvét a románra tette. Kimondta azt is, hogy a tisztviselők egy év alatt kötelesek megtanulni a román nyelvet.¹⁰⁶

A Consiliul Dirigent 1919. február 6-i rendelete hűségesküt kívánt a magyar állami tisztviselőktől. Az 1. § szerint a bírácoknak, ügyészeknek, ügyvédeknek, közjegyzőknek kötelességük esküt tenni a román államra és jogszabályokra. A 7. § lezögezte azt, hogy „akik felhívásra nem teszik le azonnal az esküt, elvesztik állásukat, nyugdíjigényüket”.¹⁰⁷ A magyar tisztviselők többsége azonban nem volt hajlandó erre, azon álláspontra helyezkedve, hogy „a békekonferencia végleges döntése előtt az eskü letételének követelését törvénytelennek és jogtalanak tartja”.¹⁰⁸

Ennek következményeként viszont a megszállók az esküt elutasítókat megfosztották állásuktól, lakásukat elrekvirálták, őket és családtagjaikat kiutasították.¹⁰⁹

A fenti körülmények között a román megszállás alatti területen az igazságügyi szervek „napok alatt veszítik el magyar jellegüket”: a személyzet nagy részének eltávolítása mellett új vezetőket is kinevezett élükre a Consiliul Dirigent. Erdély legjelentősebb városában, Kolozsvárott 1919. március 11-én szűnt meg a magyar igazságszolgáltatás, mivel a Consiliul Dirigent e napon vette át az ottani igazságügyi szerveket. A székelyföldi törvényszékeket (Kézdivásárhely, Székelyudvarhely, Csíkszereda) pedig 1919 szeptemberében felszámolta a Consiliul Dirigent, mivel a magyar igazságügyi személyzet nem tette le a hűségesküt.¹¹⁰

A román csapatok az 1919 januárjában elért vonalról néhány hét nyugalom után folytatták előrenyomulásukat, és ennek során az igazságügyi központok közül április 19-én elfoglalták Szatmárnémetit, 20-án Nagyváradot, 22-én Gyulát, 23-án Debrecent, 27-én Nyíregyházát és Beregszászt, s a hónap végére a Tiszáig hatoltak. Így 1918 novembere és 1919 áprilisa között román megszállás alá került 4 főügyészség és 21 ügyészség. Ezek a lehetőségek keretei között a megszállás után is folytatták az addigi szabályok szerinti működésüket. Az újonnan kinevezett alkalmazottak a magyar államhoz való hűségre tettek esküt.¹¹¹

¹⁰⁴ SÜLYOK István–FRITZ László, 1930. 236.

¹⁰⁵ Világ, 1918. december 29. 5.

¹⁰⁶ Az Est, 1919. február 2. 3.

¹⁰⁷ MIKES Imre, 1931, 85–86.

¹⁰⁸ JAKABFFY Elemér–PÁLL György, 1939. 64.: a Karánsebesi Törvényszék bíráinak és ügyészeinek egyhangú határozata 1919. június 29-én.

¹⁰⁹ MIKES Imre, 1931. 88.

¹¹⁰ Uo. 83.; SÜLYOK István–FRITZ László, 1930. 237.

¹¹¹ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár VII. 22/a. A Debreceni Királyi Ügyészség iratai. 1. doboz. A Debreceni Államügyészség 1919. július 1-jei szám nélküli jegyzőkönyve az új törvényszéki fogházor eskütételéről.

*

Az ország északi területeire az 1918. október 26-án Túrócszentmártonban megalakult Szlovák Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága, majd a csehszlovák kormány terjesztette ki befolyását. A felvidéki területek megszállásáról az 1918. december 23-i antantjegyzék szólt, amely lényegileg a későbbi végleges határnak megfelelően jelölte ki a demarkációs vonalat. A csehszlovák hadsereg november közepétől megszállta Észak-Magyarország nagy részét: a főügyészségi székhely Kassa december 29-én, míg Pozsony 1919. január 1-jén került birtokába. A továbbiakban május elejéig előrenyomultak a Duna–Balassagyarmat–Miskolc vonalig, így összesen 14 törvényszéki, ügyészségi székhely került megszállás alá.

Az első hetekben nem történtek változások, a megszállók a magyar kormányval való hivatalos érintkezést azonban megtiltották. De hamarosan itt is választás elé kerültek a magyar tisztviselők, mivel a megszálló hatalom fogadalom letételére hívta fel őket, továbbá megkövetelte az új hivatalos nyelv tudását. A bíróságokon a szlovákul nem tudók a hivatalos nyelv határidő alatt való megtanulásának kötelezettsége mellett meghagyattak, a közjegyzői és ügyészi állások betöltésénél viszont a szlovák nyelv teljes tudását kívánták meg. Az igazságügyi szervek 1919 tavaszán történő átvételkor a csehszlovák kormány képviselői meghallgatták a személyzet tagjait: készek-e az új államban szolgálni, esetleg nyugdíjba mennek vagy Magyarország rendelkezésére bocsáttassanak? Az érintettek döntését befolyásolta a Bratislavai Minisztérium igazságszolgáltatási osztályának 1919. május 17-i határozata, mely kimondta, hogy a fogadalom letételét megtagadó hivatalnokok további foglalkoztatására az új állam kormánya ígéretet nem tesz.

A magyar igazságügyi alkalmazottak nagy része ennek ellenére megtagadta a fogadalom letételét. Számukra a csehszlovák kormány 1919 őszéig utalványozta a fizetést, majd kiutasította őket Magyarországra. Voltak azonban kivételek is: pl. a kassai főügyész nyugdíjba vonult, míg helyettesét kérelmére meghagyták állásában, de félévre elküldték Morvaországba nyelvet tanulni. Mivel ez nem járt sikerrel, később átadták Magyarországnak. A főügyészség személyzetét egyébként teljesen átvette a csehszlovák állam. Ugyanígy az eperjesi és kassai ügyészségeken szolgálók egy része is fogadalmat tett az új hatalomra. Az ügyészségeknél a vezetőket átvételük esetén is újjakkal váltották fel.¹¹²

*

A fent vázoltakhoz képest speciális helyzetbe kerültek a francia megszállás alá került települések, hiszen e megszállóknak nem voltak területi követelései a magyar állammal szemben. Francia csapatok szállták meg 1918. december 31–1920. március 1-je között Szegedet és környékét, míg Aradot 1919. január 29-étől birtokolták néhány hónapon át. A franciák nem akadályozták a magyar Népkörmánnyal való kapcsolattartást, rendelkezéseinek érvényesülését. Ugyanakkor a Szegedi Ítéletábla és a Főállamügyészség felügyeleti joga nem érvényesülhetett, mivel a kerületükbe tartozó törvényszékek és ügyészségek szerb birtokba kerültek, és e megszállók teljesen elvágták a szervek közötti kapcsolattartást.

¹¹² KÁLNICZKY Géza, [é. n.] 94–96., 101–108., 126., 129., 134., 137.

A franciák a Tanácsköztársaság hatalomra kerülése után akadályozták a magyar kormányzattal való kapcsolatot. A városkormányzó nem engedélyezte, hogy az igazságügyi népbiztos által április 18-án kinevezett új bírósági és ügyészségi vezetők elfoglalják tisztüket, majd április 24-én elrendelte a polgári kori igazságügyi szervezet teljes helyreállítását.¹¹³

*

A kormányznak elemi érdeke volt, hogy a magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás fennmaradjon a megszállt területeken, hiszen csak ekkor bízhatott abban, hogy ezek esetleg megmaradnak Magyarországnak. Az igazságügyminiszter 1918. december 12-én kiadott Bi. 490. számú rendeletében határozta meg a megszállókkal kapcsolatos követelményeket. Ez kimondta, hogy az igazságügyi hatóságok „a fennálló szabályok szerint folytassák működésüket mindaddig, amíg ezt kényszerrel meg nem akadályozzák. Ilyen kényszer esetében működésüket szüntessék be [...] Amíg az igazságügyi hatóságok működhetnek, a személyzet székhelyét nem hagyhatja el. Ha a működés lehetetlenné válik, az igazságügyi alkalmazottaknak szabadságukban áll székhelyükön maradni vagy azt elhagyni”. A rendelet kihangsúlyozta, ha a megszállók által követelt „esküt végső esetben, nyílt kényszer hatása alatt mégis le kellene tenniük, ebből reájuk hátrányt a Magyar Népköztársaság kormánya leszámaztatni nem fog”.¹¹⁴

December 21-i ülésén a kormány úgy döntött, hogy a hivatalnokoknak akkor is a helyükön kell maradniuk, ha erőszakkal leváltják őket. Ezt megelőzően pedig jegyzéket fogalmazott a budapesti antantmisszió közbelépése érdekében, mivel a megszállók „lehetetlenné teszik a közigazgatást, az igazságszolgáltatást, [...] ezáltal a rend fenntartását”.¹¹⁵ A kormány több ülésén kötelezettséget vállalt a megszállt területeken maradt állami alkalmazottak fizetésére is. Ezt a közigazgatás fenntartásának szándéka mellett az is indokolta, hogy a helyben maradt tisztviselők magatartásának különös jelentősége volt a lakosság viselkedését illetően. Mivel legtöbbjük hű maradt a magyar államhoz, így állásfoglalásuk komoly hatást gyakorolt a népesítésre.¹¹⁶ A helybenmaradás támogatásához szükség volt az illetmények folyósítására, de akadályokba ütközött. Az állami bevételek a megszállt területeken megszűntek, a magyar pénzügyi közegek nem szedhettek többé adókat, illetékeket. A megszállók nem adtak pénzt a közalkalmazottak fizetésére, és általában azt sem engedélyezték, hogy a magyar kormány hivatalosan átutalja az illetményeket.¹¹⁷ Ilyen körülmények között többször be kellett csempészni a megszállt területekre a magyar állam által küldött pénzt, de olyan is előfordult, hogy az ügyvédi kar vállalta a helyben maradt igazságügyi alkalmazottak ellátását.¹¹⁸

¹¹³ GAÁL Endre (szerk.), 1991. 908–909.

¹¹⁴ KNÉZY Lehel, 1942. 68–69.

¹¹⁵ RAFFAY Ernő, 1987. 217.

¹¹⁶ GERGELY Ferenc–KÖHEGYI Mihály, 1974. 28.; A kormány 1918. november 13., 14-i ülésein határozott a megszállt terület állami alkalmazottainak illetmény folyósításáról. MOL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 119. doboz.

¹¹⁷ HAJDÚ Gyula, 1957. 227.

¹¹⁸ GERGELY Ferenc–KÖHEGYI Mihály, 1974. 28.; KNÉZY Lehel, 1942. 71–72.

Amikor 1919. februárjában a nagyszombati állami hivatalok küldöttsége Budapesten járt annak tudakolására, hogy letegyék-e a megszállók által követelt esküt, akkor a kormány ezt megtiltotta, és közvetlenül három havi járandóságot biztosított részükre. Egyúttal kihangsúlyozta, ha az eskü megtagadása miatt elbocsátanák őket, a kormány akkor is folyósítja járandóságukat.¹¹⁹

Az olasz megszállás alá került Fiume Nemzeti Tanácsával viszont a Nép-kormány 1919. január 6-án sikerült egyezményt kötnie az ott maradt tisztviselők magyar állam általi további fizetésére. (Ezt az FKt., majd augusztusban az akkori Friedrich-kormány is elfogadta, és gondoskodott az értékkel bíró ún. képzés ki-szállításáról.)¹²⁰

A magyar kormány intézkedései ellenére 1919 januárjától olyan mértékűvé vált a megszállt területekről való menekülés, hogy a hadügyminiszter jelentése szerint ez „a rendet teljesen felborítja, és élelmezési katasztrófával fenyegeti az országot”.¹²¹ Ebben a helyzetben aktuálissá vált az 1118/1915. ME. rendelet, amely szerint, ha igazságügyi szerv működése ellenséges betörés miatt megszűnt, akkor bírait, ügyészeit és más alkalmazottait más szervhez áthelyezheti az igazságügy-miniszter. Ennek megfelelően az 1919. február 6-án kiadott 5000. IM. számú rendelet kimondta, hogy azok az igazságügyi alkalmazottak, akik a megszállt területen lévő hivatali székhelyüket kényszer vagy közvetlen fenyegetés miatt elhagyni kényszerültek, kötelesek ezt és új tartózkodási helyüket azonnal jelenteni, elhelyezésük, további alkalmazásuk, és illetményeik folyósítása céljából.¹²²

A menekült igazságügyi alkalmazottak iránt egyébként nagy volt az érdeklődés. A megszorított teendők elvégzése érdekében az államügyészségek vezetői előterjesztésekkel éltek, mivel „Budapesten több, a megszállt területről elmenekült és beosztásra váró jegyző, bíró és ügyész tartózkodik”, így a közülük való kinevezésekkel megoldhatóak lennének a munkaerőgondok.¹²³ Az igazságügy-miniszter ennek megfelelően járt el, számos menekült ügyészt, bírót helyezett új állomáshelyre.¹²⁴

A magyar kormány természetesen nem vette tudomásul a jogtalan helyzetet, továbbra is gyakorolta kinevezési jogát a megszállt területekre. A megszállók által elfoglalt székhelyeken maradt főügyészek is éltek kinevezési és pályázathirdetési jogosítványaikkal.¹²⁵ A Nép-kormány ugyanakkor a realitásokkal is számot vetett, hiszen 1919. tél végére már az ország területének kb. fele megszállás alá került: ezért került kiadásra március 19-én a polgári büntető bíróságok kivételes illetékességéről szóló 1920. ME. rendelet. Ez kimondta, ha ellenséges megszállás az illetékes első

¹¹⁹ Az Est, 1919. február 12. 5.

¹²⁰ MOL K 27. 122. doboz. Minisztertanács 1919. augusztus 27-i jegyzőkönyve.

¹²¹ RAFFAY Ernő, 1987. 229.

¹²² Igazságügyi Közlöny, 1919. 145.

¹²³ BKMÖL VII. 16. 491. doboz. 1919. E1. 7/1.

¹²⁴ Pl. 55.497/1918. IM. III. a pancsovai ügyész kisegítő szolgálatra rendelése Kalocsára. L.: BKMÖL VII. 16. 484. d. A székelyudvarhelyi ügyész áthelyezése Budapestre, a máramaroszi Kecske-métre, a marosvásárhelyi Székesfehérvárra. L.: Igazságügyi Közlöny, 1919/2. 89.

¹²⁵ Az igazságügyminiszter 1919. január–februárban az ország egész területére nevezett ki ügyészségi megbízottakat, helyetteseket; a román megszállás alatti kolozsvári, marosvásárhelyi főügyész fogházörököt nevezett ki, mint ahogy a cseh megszállás alatti pozsonyi főügyész is. Igazságügyi Közlöny, 1919/1. 90., 101–102.

fokú bíróságot eljárásában akadályozza, akkor az azonos hatáskörű bíróságok közül az lesz illetékes, amelyhez az ügyész fordul. Erre bármelyik ügyész jogosult, ha az ügy valamely módon elékerül.¹²⁶

Az 1919. március 21-i hatalomváltás után a Forradalmi Kormányzótanács nem változtatott a megszállt területekhez fűződő viszonyon: az esküt megtagadó és nem dolgozó tisztviselők bérét tovább folyósította, gondoskodva annak eljuttatásáról is.¹²⁷ Kapcsolatot is tartott a megszállt területeken élőkkel, mint azt megvilágítja egy menekült igazságügyi alkalmazott 1919 őszi beadványa: „Mi, a csehek által megszállott területen, Lőcsén levő tisztviselők a kormány részéről egész nyáron át azon értesítést kaptunk, hogy mindenki a maga helyén maradjon, míg a helyzet nem változik, rólunk a kormány gondoskodni fog”.¹²⁸ Az igazságügyi népbiztos a megszállt területre is gyakorolta kinevezési jogát.¹²⁹

A Tanácsköztársaság 1919 májusától felhagyott a megszállók előli hátrálással, és csapatai egy hónap alatt jelentős sikereket értek el a csehszlovák haderővel szemben, felszabadítva az elfoglalt terület tekintélyes részét. A sikeres hadjárat eredményeként az igazságügyi népbiztos 1919. június 7-én megjelent 14. számú rendeletével előírta, hogy azok az igazságügyi alkalmazottak, akik hivatali székhelyükről a megszállás miatt eltávoztak, ezen ok megszüntével kötelesek oda visszatérni, és fellettes hatóságuknál szolgálatra jelentkezni. A jogszabály arról is rendelkezett, hogy „azt a napot, amelyben a bíróság működését a megszállás megszűnése után újból megkezdí”, a hatóság vezetőjének a hivatalos lapban hirdetmény útján közzé kell tennie. Ennek megfelelően hamarosan megjelentek a közlemények pl. a rimaszombati, ipolysági törvényszékek működésének megkezdéséről.¹³⁰

A magyar csapatok július 20-án átkeltek a Tiszán, és heves harcokat vívtak a román haderővel. A kezdeti sikerek láttán az FKt. július 25-én adta ki utasítását „a Tiszántúlon felszabadult területek munkásigazgatására”, melyben a különböző kormányzati ágak fogalmazták meg a hadműveletek utáni követelményeket. Az „Igazságügyi Népbiztosság sürgős utasításai” címet viselő fejezet megállapította, hogy a visszakerült területeken a rendes bíróságok működése „egyelőre szünetel”. De „figyelemmel arra, hogy az új bírósági szervezet megalakítása küszöbön áll”, így az igazságügyi épületeket más célra a népbiztosság engedélye nélkül nem lehet igénybevenni. Az utasítás leszögezte, hogy a bíróságok és ügyészségek személyzetével a helyi intézőbizottságok közvetlenül nem rendelkezhetnek. Ha ezek vezetésében „sürgős változás válnék szükségessé”, a direktóriumnak a népbiztossághoz kell fordulnia, megjelölve „azokat a konkrét tényeket, amelyek folytán véleménye szerint az eddigi vezető ez állásban meg nem maradhat, és tegyen javaslatot az új vezető személye iránt”.¹³¹ Az utasítás nem került alkalmazásra, mivel 1919. augusztus 1-jén megbukott a Tanácsköztársaság.

¹²⁶ Magyarországi rendeletek tára. 1919. 615–616.

¹²⁷ GERGELY Ferenc–KÓHEGYI Mihály, 1974. 19.

¹²⁸ BKMÖL VII. 16. 491. doboz. 1919. El. 13/39.

¹²⁹ Az igazságügyi népbiztos 1919. április 18-án új vezetőt nevezett ki a francia megszállás alatti szegedi ügyészség élére. L.: GAÁL Endre (szerk.), 1991. 908.

¹³⁰ Tanácsköztársaság, 1919. június 17. 2., július 6. 3.

¹³¹ A magyar munkásmozgalom. 1960. 524–525.

IRODALOM

A diadalmas forradalom könyve.

1918 A diadalmas forradalom könyve: a népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása. Budapest.

A magyar munkásmozgalom.

1956 A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. 1917. november–1919. március. Budapest.

1959 A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A. 1919. március 21–1919. június 11. Budapest.

1960 A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6. 1919. június 11–1919. augusztus 1. Budapest.

BÓNIS György

1959 Adatok a Budapesti Forradalmi törvényszék történetéhez. In: Levéltári Közlemények. 29. évf.

CSICSAY Iván (szerk.)

1969 Iratok Pest megye történetéhez 1918–1919. Budapest.

GAÁL Endre (szerk.)

1991 Szeged története. 1849–1919. 3/2. Szeged.

GERGELY Ferenc–KŐHEGYI Mihály

1974 A Pécs–Baranya–Baja háromszög történeti problémái 1918–21 között. Baja.

GRATZ Gusztáv

1935 A forradalmak kora. Budapest.

HAJDÚ Gyula

1957 Harcban elnyomók és megszállók ellen. [S. l.]

JAKABFFY Elemér–PÁLL György

1939 A bánági magyarság húsz éve Romániában. Budapest.

JUHÁSZ NAGY Sándor

1945 A magyar októberi forradalom története. Budapest.

KÁLNICZKY Géza

[é. n.] A Kosicei – Kassai Ítéltábla története. Kosice – Kassa.

- KELEMEN Béla
1923 Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez, 1919. Szeged.
- KNÉZY Lehel
1942 Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt, 1918–1921. Baja
- Magyarországi rendeletek tára
1918 52. évf./II. Budapest.
1919 53. évf./I. Budapest.
- MENDELÉNYI László
1918 Bírói kívánságok és az új rendszer. In: Jogtudományi Közlöny. 1918/50.
- MIKES Imre
1931 Erdély útja Magyarországtól Nagyromániáig. II. [S. 1.]
- NÉVAI László
1959 A Magyar Tanácsköztársaság törvénykezési szervezete. In: A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Szerk.: Sarlós Márton. Budapest.
- Pécs és Baranya.
1929 Pécs és Baranya szerb megszállásának a magyar pénzügyi tisztviselők működésével kapcsolatos fontosabb eseményei. [S. 1.]
- RAFFAY Ernő
1987 Erdély 1918–1919-ben. Budapest.
- RÁKOS Ferenc
1953 Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban. Budapest.
- RÁNKI György (főszerk.)
1978 Magyarország története 8. Budapest.
- ROMSICS Ignác (szerk.)
1976 Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez. Kecskemét.
- SARLÓS Béla
1961 A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Budapest.

- SCHÖNWALD Pál
1969 A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Budapest.
- SOLT Pál et. al. (szerk.)
1994 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 3. Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálatok „párt”-ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek. Budapest.
- SOÓS László (szerk.)
2001 Minisztertanácsai ülések napirendi pontjai, 1867–1944. Budapest. (CD-ROM)
- SULYOK István–FRITZ László (szerk.)
1930 Erdélyi magyar Évkönyv, 1918–1929. Kolozsvár.

ELŐADÁSOK

Elhangzottak 2005. november 7-én Kecskeméten
a BKMÖL VI. Levéltári Napján.

A DIPLOMATIKAI FORRÁSOK KIADÁSÁNAK KÉRDÉSEI ÉS PÉLDÁI MAGYARORSZÁGON

A történeti források kiadása

A történettudomány által elsődlegesen vizsgált írott források felhasználásának egyik alapfeltétele, hogy azok a kutatók és érdeklődők minél szélesebb köre számára legyenek elérhetőek. Emellett a források közzétételének jelentős szerepe van az ismeretterjesztés és az oktatás terén is. Az források publikálása nemcsak az írott források, hanem a tárgyi és az íratlan szellemi források esetében is fontos. A történetírói alkotások mellett például a régészeti sírfeltárások, a népzenei, népköltészeti hagyomány lejegyzése, közzététele is elengedhetetlen a tudományos kutatások szempontjából. A forráskiadvány alapvető feladata a történeti források hozzáférhetővé tétele a szélesebb közönség számára. Emellett a forráskiadványoknak fontos értékmegőrző szerepük is van, hiszen az eredeti forrás információtartalmának fennmaradását is biztosítják. A források publikálásában a nyomtatott forma a legelterjedtebb, azonban a modern adathordozók (hangszalag, film, CD, fotó) is alkalmasak forráskiadásra. A forráskiadás nyomán létrejövő kiadványokat forráskiadványoknak vagy forráspublikációknak nevezzük. A nyomtatott forráskiadványok terjedelme igen eltérő lehet, egyetlen oldaltól akár több ezer, sőt több tízezer oldalig is terjedhet.

A forráskiadvány tudományos vagy népszerűsítő céllal készülhet. Míg az utóbbi elsősorban az ismeretterjesztés és az oktatás számára igyekszik közvetíteni a forrást, addig az előbbi elsődleges célja, hogy a forrást tudományos kutatásra tegye alkalmassá. Az ilyen forráskiadványoknak sajátosabb a témaválasztása, szűkebb olvasókör számára készülnek, sok esetben valamilyen szempontból teljességre törekednek, gazdag és részletes tudományos apparátussal rendelkeznek, illetve gyakran eredeti nyelven közlik a forrásokat.

A források közlésmódját a forrás jellege is befolyásolja. A leggyakrabban a tematikus, válogatott, részleges forráskiadványokkal találkozhatunk. Külön említést érdemel a források hasonmás kiadása, amely nemcsak tartalmi, hanem formai, esztétikai szempontból is az eredeti kiadvány reprodukálására törekszik.

A forrásközlés módját tekintve a forráskiadványok számtalan típusát lehet elkülöníteni. Azt, hogy egy forrás megjelentetéséhez melyik forma a legalkalmasabb, azt egyrészt a forráskiadvány célja, másrészt pedig a forrás jellege befolyásolja. A leggyakoribb forrásközlési formákat, egy-egy példával az alábbi táblázat foglalja össze. Természetesen egy adott forrásközlés több jellemzőt is magán viselhet.

Forrásközlés módja	A közlés jellemzője	Példa
Tematikus	Meghatározott témára vonatkozó forrásanyagot tartalmaz.	Beér János–Csizmadia Andor: Történelmünk a jogalkotás tükrében 1001–1949. Budapest. 1966.
Kronológikus	Meghatározott időszakra vonatkozó forrásanyagot tartalmaz.	Almási Tibor (szerk.): Anjou-kori oklevéltár XI. 1327. Budapest–Szeged. 1996.
Írástípusos	Meghatározott írástípusba tartozó források közzélése.	Varga Endre (szerk.): Úriszék. 16–17. századi perszövegek. Budapest. 1958.
Válogatott	A rendelkezésre álló források közül válogatott anyag kiadása.	Vanyó Tihamér (szerk.): Püspöki jelentések 1600–1850. Pannonhalma. 1933.
Egészbeni	A forrás teljes szövege kiadásra kerül.	Ónodi Márta: A kiskunfélegyházi Constan-tinum Leánynevelő-intézet krónikája. Kecskemét. 1999.
Részleges	A forrás szövegének csak bizonyos részleteit tartalmazza.	Kristó Gyula (szerk.): Középkori históriák oklevelekben 1000–1410. Szeged. 1992.
Kivonat	A forrásnak csak tartalmi összefoglalását adja. (Indokolt esetben teljes szöveget is közölhetnek.)	Borsa Iván (szerk.): Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. 4. 1290–1301. Budapest. 1987.
Táblázatos	A forrásnak elsősorban számszerű adatait közli, táblázatban.	Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Dunántúl. Budapest. 1970.
Keretes	A forrás a forrásközlő magyarázó szövegébe ékelődik.	Redl Károly (szerk.): Az égi és a földi szépről. Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez. Budapest. 1988.
Betűhű	A forrás szövegét minden változtatás nélkül közli. (Az érthetőség kedvéért a rövidítések gyakran feloldásra kerülnek.)	Jakubovich Emil–Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs. 1929. (reprint: Budapest. 1995.)
Átíró	A forrásközlő a forrás egyes elemeit (pl. betűk, rövidítések) átírja. Az átírás lehet korhű vagy modern, aszerint, hogy a forrás korában vagy a kiadás időpontjában elfogadott jelöléseket alkalmazza.	Érszegi Géza (szerk.): Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban 1300–1525. Nyíregyháza, 2000.
Kritikai	Az adott forrás valamennyi fennmaradt szövegváltozatának egyesített közzélése, kritikai apparátussal ellátva.	Györffy György (szerk.): Diplomata Hungariae Antiquissima 1000–1131. Budapest. 1992.
Facsimile (ejtsd: fak-szimile)	Az eredeti forrást nemcsak tartalmilag, hanem formailag (betűméret, íráskép, illusztráció stb.) is hűen visszaadó közzélésforma.	Képes Krónika. Budapest. 1987.

A magyar forráskiadás történetéből

Magyarországon az írott források rendszeres és tudatos kiadása a XVIII. századra nyúlik vissza, és a jezsuita történetírók nevéhez fűződik. Külön is megemlíthető közülük Hevenesi Gábor és Kaprinai István. Hevenesi Gábor (1656–1715) Grazban tanult, majd Bécsben szerzett filozófiai és teológiai doktorátust. Több jezsuita iskola, köztük a Pázmány Péter által alapított bécsi kollégium igazgatója volt. Kaprinai István (1714–1786), a bölcsészet és hittudományok doktoraként tanított, többek között Kolozsvárott, Győrött és Kassán. Főként kettejük, valamint a hozzájuk csatlakozott adatgyűjtők munkája 323 vastag kötetet tölt meg, ennek a mennyiségnek azonban csak a töredéke látott nyomtatásban is napvilágot, a többi mindmáig kéziratban van. A XVIII. század 30-as éveitől a protestáns tudósok is bekapcsolódtak a forráskiadásba. A protestáns forrásközlők legnagyobb alakjai közé tartozik Bél Mátyás és Bod Péter. Bél Mátyás (1684–1749) Halléban hittant hallgatott, majd Magyarországra visszatérve Besztercebányán és Pozsonyban tanított. Egyik alapítója volt az első rendszeresen megjelenő magyarországi hírlapnak (*Nova Posoniensia*, 1721). Legjelentősebb vállalkozása Magyarország történeti-geográfiai leírásának (*Notitia Hungariae novae historico-geographica*) elkészítése. E monumentális munka – amelynek első kötete 1735-ben jelent meg – előkészítése során gazdag forrásanyagot gyűjtött össze, amelyet ki is adott (*Adparatus ad historiam Hungariae*). Mára azonban Bél Mátyásnak nemcsak ez a gyűjteménye, hanem részletes országleírása is forrásértékű munka. Bod Péter (1718–1769) Leidenben teológiát és keleti nyelveket tanult. Életműve irodalomtörténeti szempontból is jelentős. Elkészítette az első magyar nyelvű életrajzgyűjteményt, amelyben 485 íróról közöl adatokat (*Magyar Athenás*, 1766). Az egyháztörténet terén is jelentős munkát végzett.

A XVIII. század végén újtára indult nagy forráskiadvány – amelynek megjelenése a XIX. század elejére is átnyúlt – Katona István 42 kötetes, főként okleveleket és hivatalos iratokat tartalmazó munkája (*Historica critica regum Hungariae*). A XVIII. század jobbára egyháztörténeti, illetve országtörténeti irányultságú anyaggyűjtése után a XIX. században már megjelennek a kisebb témák (pl. egy-egy intézmény, család) történetéhez kapcsolódó forrásgyűjtemények is. Sajnos, a XIX. század első fele a magyar forráskiadás szempontjából a hanyatlás időszakának nevezhető. Ebben az időszakban jelent meg Fejér György (1766–1851) 43 kötetes oklevélgyűjteménye (*Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 1829–44), amely azonban a forráskiadás és forráskritika legalapvetőbb követelményeinek sem tesz eleget. Számos oklevelet másod-, harmadkézből másolt le, és számos rosszul keltezett, sőt hamis oklevél is található a kiadványban, a másolási és a nyomdahibák miatt pedig sok helyen szinte érthetetlen a szöveg.

A XIX. század második felében jelentős forráskiadvány-sorozatok indultak el, amelyek azonban hosszabb-rövidebb idő után elhaltak, ám meglévő anyaguk máig jelentős értéket képvisel. Itt említhető meg az 1855-ben indított Magyar Történelmi Tár, az Árpád-kori új okmánytár, az Anjou-kori okmánytár, vagy a Magyar Országgyűlési emlékek c. sorozat. Sajnos azonban a forrásközlés színvonala legtöbbször csak a népszerűsítő szintet éri el. A XIX. század forráskiadásának legnagyobb betegsége az átfogó forrásfeltárási, forráskiadási koncepció hiánya, amelynek következtében teljesen tervszerűtlen és esetleges forráskiadásról beszélhetünk. Jól példázza ezt,

hogy a korszakban nagyon divatosak voltak az ún. kalászatok, amelynek során a kutatók utazásaik során szinte véletlenül eljutva egy-egy levéltárba, könyvtárba, az ott talált eredeti iratokból kedvük szerint mazsolázva, pontos hivatkozások és következetes szabályrendszer nélkül adtak ki néhányat.

A XIX. század utolsó harmadában új generáció vette át a vezető szerepet történettudományban, és azon belül a forráskiadás terén is. Az 1867-ben alapított Magyar Történeti Társulat körül tömörülő, jól képzett új nemzedék (Ipolyi Arnold, Fejérpataky László, Károlyi Árpád, Nagy Gyula) már elméletileg megalapozott, tervszerűen végrehajtott forrásfeltárást hirdetett meg. Az új elvek alapján a források közreadásánál már nem volt elegendő az alaki hűségre törekedni, hanem a kiadásnak a szöveg belső értelmét is vissza kellett tükröznie. Ennek érdekében alapkövetelménnyé vált a helyesírási következetlenségek (központozás, egybeírás-különírás) egységesítése, a dátumoknak és a rövidítéseknek a feloldása, az irat létrejötté körülményeinek tisztázása, ha lehetséges, az író személyének és felhasznált forrásainak feltárása, illetve ha szükségesnek tűnt, értelmező jegyzeteknek a szöveghez fűzése. Az elveket írásban is rögzítették, így jelent meg 1921-ben a Történelmi Társulat forráskiadási szabályzata. A magyar forráskiadás másik nagy adóssága a Rákóczi-szabadságharc leverése (1711) utáni időszak forrásainak megjelentetése volt. Ezen a lemaradáson enyhített némiképp a két világháború között megjelent, Magyarország újabbkori történetének forrásai c., 42 kötetből álló sorozat.

Az 1948-tól a szocializmus jegyében meghirdetett tudománypolitika nem kedvezett a forráskiadásnak. A korábban indított akadémiai forráskiadvány-sorozatok elakadtak, a néhány megjelenő forráskiadvány pedig csak igen alacsony példányszámban láthatott napvilágot. A forráskiadást, amely fokozatosan kikerült az Akadémia és a Történettudományi Intézet fő tevékenységi köréből is, a Történelmi Társulatban és a levéltárakban folyó munka tartotta életben. Mindezek ellenére, ha nagy nehézségek közepette is, de néhány kiadvány mégis el tudott jutni a megjelenésig. Kiadásra kerültek a XVI–XVII. századi Úriszéki jegyzőkönyvek és Urbáriumok, valamint megindult Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke és a Zsigmondkori oklevéltár c. sorozat. Jellemző ugyanakkor, hogy ez utóbbi munka első kötete 1951-ben, második kötete 1956–58-ban, a harmadik viszont csak 1993-ban jelent meg. Ezen kiadványok mellett megemlíthető az ugyancsak magas tudományos színvonalat képviselő Veszprémi regeszták, Ráday Pál iratai, valamint II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai megjelentetése. Nem forráskiadvány ugyan, de a forráshasználat szempontjából nélkülözhetetlen a Kosáry Domokos által szerkesztett Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába című munka. Mindezzel együtt azonban a tudománypolitika a forráskiadó tevékenységet – amellyel tudományos fokozatot szerezni természetesen nem lehetett – lenézte, és sokszor mintegy megtúrt büntetőfeladatként rótta a tudományos élet egyéb színtereiről kiszorított kutatókra.

1990 óta a magyar forráskiadó tevékenység ismét fellendülőben van. Bár a piaci körülmények miatt a legtöbb forráskiadvány továbbra is alacsony példányszámban (néhány száz példány), és sokszor rossz terjesztői háttérrel jelenik meg, ennek ellenére ma már a történettudomány minden területére és korszakára vonatkozó gyűjteményekkel találkozhatunk.

A diplomatikai források kiadása

A diplomatikai források a középkor nagy jelentőségű források csoportját jelentik. Különösen igaz ez Magyarországon, ahol az okleveles források – nem túl magas számuk ellenére – kiemelt szerepet játszanak a középkori történelem kutatásában. A nyugat-európai forrásgazdagsággal összehasonlítva a 300 000 körüli középkori magyar oklevél nem tekinthető túl nagy számnak. Ennek az állománynak a jelentőségét elsősorban az adja, hogy más forrástípusok tekintetében a magyar medievisztika még szegényesebb adottságokkal kénytelen szembesülni. A magyar középkor öröksége évkönyvekben, krónikákban és gestákban egyaránt szerény. Különösen nagy a hiány a mikrotörténelem tanulmányozására alkalmas helyi források terén. Így a narratív források viszonylag gyér száma miatt az oklevelek – számuktól függetlenül – hiánypótló szerepet töltenek be. A középkori okleveles források viszonylag kis száma, illetve hiánypótló jellege a kutatás és a kiadás elveit is a teljességre törekvés irányába tolja el. Egy-egy téma kutatása, illetve egy-egy diplomatikai forráskiadvány kapcsán szinte természetes módon vetődik fel a teljes vonatkozó okleveles anyag feldolgozásának igénye. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyar középkor kutatói/kiadói nemcsak a magyar történelem későbbi korszakainak kutatóihoz/kiadóihoz, hanem a külföldi medievisztika kutatóihoz/kiadóihoz képest is másfajta viszonyba kerülnek forrásbázisukkal, mert tevékenységük alapját nem a válogatásnak, a szelektálásnak, a fontosabb források kiszűrésének, hanem a teljességre törekvésnek a kényszere jelenti.

A diplomatikai források kiadásának elsődleges célja is a kutathatóvá tétel. Ezen túlmenően az egyes forráskiadványok számára legmegfelelőbb kiadási forma számos tényezőtől függ. A kiadási formát sokszor kényszerítő erejű külső tényezők (pl. anyagi források) befolyásolják. Ezekről azonban most eltekintve, azt lehet mondani, hogy a megfelelő kiadási formát a pragmatikus, célorientált és empatikus tervezéssel lehet megtalálni, amelynek során a forráskiadást minden esetben eszköznek és nem célnak kell tekinteni. A kiadási formát meghatározó szempontok:

- a kiadandó források jellemzői
- a célközönség összetétele
- a felhasználás célja.

A kiadandó forrás jellemzőinek vizsgálatakor figyelembe kell venni, hogy a kiadandó forrásnak van-e már korábbi kiadása, illetve az milyen jellegű és színvonalú. Emellett nem mellékes az a szempont sem, hogy milyen terjedelmű forráskiadvány kiadására van lehetőség, illetve a terjedelem hogyan szolgálja leginkább az egyéb szempontokat. Mérlegelni kell azt is, hogy melyek azok a releváns – tartalmi és formai – tulajdonságai a forrásnak, amelyeket a kiadásban meg szeretnénk jeleníteni, és melyek azok, amelyek elhagyhatók.

A forráskiadvány jellegét alapvetően befolyásolja célközönségének jellege, összetétele és tudása. Vegyes célközönség esetén olyan „többrétegű” forráskiadványt is létre lehet hozni, amelyben több kiadói elv egyszerre jut érvényre. Az olvasóközönséggel szorosan összefüggő kérdés a forráskiadás célja. A tudományos felhasználásra szánt forrás értelemszerűen másfajta forráskiadási stratégiát igényel, mint az oktatási vagy az ismeretterjesztő célú. Fontos azonban megjegyezni, hogy a forráskiadvány minőségét az említett szempontoknak nem szabad befolyásolniuk, a

jó forráspublikáció elkészítése az iskolai szöveggyűjtemények és a kutatási célú kiadványok esetében is ugyanúgy magas színvonalú – bár természetesen más jellegű – forráskiadó tevékenységet feltételez.

A diplomatikai forráskiadványok több szempont alapján csoportosíthatók:

Tartalmilag	Formailag	Kiadói elv szerint
gyűjtőhely szerinti	monografikus, önálló kiadvány	facsimile
kiadó szerinti	kiadványrész (melléklet, függelék, egyedi vagy folytatásos közlés periodikában)	teljes eredeti szövegű közlés
korszak szerinti		teljes szövegű fordítás
irattípus szerinti		regesztá
vonatkozás szerinti		

A facsimile kivételével valamennyi kiadványtípus adekvát módon jelenhet meg papír alapú és digitális adathordozón is. Természetesen ezek a szempontok több, egymástól részben független koordinátarendszert alkotnak, így az egyes kiadványok valamennyi szempont alapján besorolhatók. Alábbiakban a kiadói elv szerinti csoportokról lesz részletesebben szó, a többi szemponthoz kapcsolódóan csak néhány alapvető gondolat, illetve példa olvasható.

A diplomatikai forráskiadványok tartalmának egyik rendezőelve lehet a források gyűjtőhelye. Ide tartoznak azok – a ma már szép számban létező –, javarészt monografikus és teljességre törekvő publikációk, amelyek egy-egy levéltár vagy levéltári egység okleveles forrásait adják közre.¹ Ebben a csoportban külön ki kell emelni a Magyar Országos Levéltár Forráskiadványok c. sorozatának családi levéltárait, amelyek regeszták formájában közlik fél tucat család 1526 előtt keletkezett okleveleit.²

A forráskiadás másik alapelve szerint valamely oklevéladó szerv által kiadott iratok kerülnek közlésre, általában regeszták formájában.³ Az ilyen jellegű kiadványok igen jelentős forrásbázist biztosítanak – egyebek mellett – az intézménytörténet számára. A diplomatikai források kiadásának egyik legkézenfekvőbb rendezőelve a kronologikus alapú tematizálás, amelynek nyomán egy-egy hosszabb-rövidebb időszak teljes vagy válogatott okleveles anyaga kerül publikálásra.⁴

¹ Pl.: Bors Iván: A Somogy Megyei Levéltár Mohács előtti oklevelei. In: Somogy megye múltjából. 14. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár. 1983. 3–81.; Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Szerk.: Kondorné Látóczki Erzsébet. Eger. 1997.

² Pl.: A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525. Szerk.: Bors Iván. Budapest. 1988.; A Balassa család levéltára 1193–1526. Szerk.: uő. Budapest. 1990.; A Justh család levéltára 1274–1525. Szerk.: uő. Budapest. 1991.; Az Abaffy család levéltára 1274–1515, a Dancs család levéltára 1232–1525, a Hanvay család levéltára 1216–1525. Szerk.: uő. Budapest. 1993.

³ Pl.: Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526). Szerk.: C. Tóth Norbert. Budapest–Nyíregyháza. 2003.; A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1542–1544. Szerk.: Bilkei Irén. Zalaegerszeg. 2002.; Bors Iván: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban. In: Somogy megye múltjából. Szerk.: Szili Ferenc. Kaposvár. I. 1215–1300 (1995), II. 1301–1330 (1996), III. 1331–1340 (1997); Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica I–II/1. Szerk.: Szentpétery Imre Budapest. 1923–43., II/2–3. Szerk.: Szentpétery Imre–Bors Iván. Budapest. 1961.

⁴ Pl. – Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia 1301–1387. I–. Főszerk.: Kristó Gyula. Budapest–Szeged. 1990.; Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk.: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Budapest. 1878–1920.; Zsigmondkori oklevéltár. I–VI. Szerk.: Mályusz Elemér–Bors Iván. Budapest. 1951.; Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv Pest–Budapest. 1860–1874.

Az ilyen forráskiadványok általános felhasználási és sokoldalú kutatási céllal látnak napvilágot. A forráspublikációk tartalmának összeállításában az iratok típusa is meghatározó lehet,⁵ a leggazdagabb csoportot azonban kétségtelenül azok a gyűjtemények jelentik, amelyek valamely terület, település, tevékenység stb. történetére vonatkozó forrásokat adnak közre.⁶

A forráskiadványok formai jellemzői nem feltétlenül tudományos döntés eredményei, gyakran a rendelkezésre álló – anyagi és emberi – erőforrások vagy más objektív szempontok határozzák meg. A kiadási forma néha eleve determinált, így például facsimile kiadványt csak önálló műként lehet megjelentetni.

A forráskiadás kiadói elvei

A facsimile

A facsimile kiadvány célja, hogy az eredeti dokumentummal teljesen megegyező tartalmi és formai jegyekkel rendelkező hasonmás hozzon létre. A facsimile magyar megfelelője is a 'hasonmás'. A szó latin eredetű, a hasonló példány előállítására történő buzdításból származik (fac simile = készíts hasonlót). A facsimile az eredetijéhez teljes alaki, tartalmi és anyagi hűséget mutat, ezért elkészítése igen költséges. Hasonmás kiadásra csak akkor kerül sor, ha a tartalmi jegyek mellett a formai és az anyagi hűségnek kiemelkedő szerepe van. Minthogy a diplomatikai források nagy része nem ilyen, ezért a hasonmás kiadás a diplomatikai források esetében kifejezetten ritka. A facsimile kiadvány egyébként nem is kutatáscentrikus, inkább a nyomdász, mint a történész magas színvonalú szaktudását igényli. Bizonyos esetekben azonban az okleveles források esetében is indokolt élni ezzel a kiadói elvvel. Jó példa erre az Aranybulla facsimile kiadása.⁷ Ebben az esetben a kiadás túlmutat önmagán, hiszen az Aranybulla mint történeti forrás kutathatóságához, tudományos felhasználhatóságához semmilyen többletet nem ad hozzá, de nem is ez az elsődleges cél. A facsimile kiadványok nem kutatásorientált jellege ebben az esetben is megmutatkozik. A kiadó, mivel az Aranybulla eredeti szövege nem maradt fenn, a dokumentum 1351-es átírásának hasonmását adja az olvasó kezébe. Mivel azonban e dokumentum eredetijéről a pecsét elveszett, a kettőspeccet másolata I. Lajos király egy másik oklevelén megmaradt pecsét alapján készült. E facsimile kiadvány tehát a történeti hűséget részben kényszerből, részben felvállalt kiadói elv-

⁵ Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2004.

⁶ Magyar erdészeti oklevéltár I. 1015–1742. Szerk.: Tagányi Károly. Budapest, 1896.; Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Johannes Bapt. Tkalčić. Vol. I–XIV. Zagrabiae 1889–1932.; A Héderváry-család oklevéltára I–II. Közli: Radvánszky Béla–Závodszy Levente. Budapest, 1922.; A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. I–XII. Szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Lukacsics Pál. Pest–Budapest, 1871–1931.; Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái. Szerk.: Fenyvesi László. Szekszárd, 2000.; Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből, (1009–1962). Történelmi olvasókönyv. Főszerk.: Márfi Attila. Szerk.: Nagy Imre–Kövecss Ferenc. Pécs, 1996.; Zala megye történelmi olvasókönyve. Helytörténeti szöveggyűjtemény. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1996.

⁷

ként alárendeli a formai és anyagi megjelenésnek. Ennek következtében azonban megszülethetett az a kiadvány, amely mindmáig a legjobban hasznosítható és egyedülálló értékű a diplomatika tanításában, illetve a középkori oklevelek formai jegyeinek szemléltetésében.

A teljes eredeti szövegű közlés

Az eredeti okleveles forrás teljes szövegű közlése az eredeti dokumentum szövegének modern nyomdai formátumú kiadása, amely általában egyetlen szövegváltozat/szövegpléján alapján készül. Fontos tudományos elvárás, hogy a kiadás alapjául az eredeti, illetve ha az már elveszett, akkor az ahhoz legközelebb álló szövegváltozat szolgáljon. Eredeti szöveg híján a kiadónak filológiai módszerekkel kell megállapítania, hogy melyik a leghívebb szövegváltozat. Több azonos értékű szövegváltozat (pl. átírások) esetében a kiadó által választott *forma regnans* – a gyűjtőhely szerinti tematizálás során a gyűjtőhelyen található példány – szolgál a kiadás alapjául.

Ma már a teljes szövegű közlések esetében is elvárás a tudományos apparátus készítése, amelyből többek között az is kiderül, hogy a kiadó melyik szövegváltozattól dolgozott, illetve, hogy milyen más szövegváltozatok (pl. átírás, másolat) léteznek még. Az eredeti (jobbára latin) nyelven történő közlés esetén – a használat megkönnyítése érdekében – a dokumentum elejére rövid magyar nyelvű tartalmi kiadványt (fejregeszt) szokás illeszteni.

A teljes szövegű kiadás igen terjedelmes, ezért költséges közlési forma. Különösen problematikusá teszi az oklevelek formulás részeinek kezelését, hiszen ezek többszöri, szükségtelen közlése feleslegesen növeli a terjedelmet, ezáltal a kiadási költségeket. A teljes szövegű kiadás számos elvi döntést is igényel, hiszen külön problematikát jelent például

- a hangjelölés hűsége és módja,
- a rövidítések feloldásának formája,
- a helyesírás következetlensége.

A Magyar Tudományos Akadémia 1920-ban a Századok c. folyóiratban külön szabályzatot jelentetett meg a középkori latin források közlésére, amely 21 pontban foglalja össze a latin nyelvű diplomatikai források szövegközlési alapelveit, a hangjelölési kérdésektől kezdve a magyarázatokon át a mutatókig bezárólag.⁸ A Nemzetközi Diplomatikai Bizottság (Commission Internationale de Diplomatique) 1974 őszén Barcelonában fogadta el a középkori latin oklevelek nemzetközi kiadási szabályzatát, amelyet 1977-ben publikált.⁹ A teljes szövegű fordítás legfőbb dilemmája, hogy a kiadó elsősorban a szöveghűséget, vagy a szöveg értelmét részesítse-e előnyben. A szöveghűség jegyében született betűhív közlések és az értelmezést előtérbe helyező „javított” szövegkiadások közti elvi különbség a kiadó és a szöveg közötti

⁸ A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai. A Magyar Tudományos Akadémia szabályai középkori latin források közlésére. In: Századok. 54. 1920. melléklet 22–24.

⁹ Robert-Henri Bautier (ed.): Normalisation internationale des méthodes de publication des documents latins du moyen âge, Colloque de Barcelone, 25 octobre 1974 [Comité international des sciences historiques. Commission internationale de diplomatique], Roma. 1977. A szabályzatot bemutatta és magyar relevanciájú részeit ismertette Györfly György: Nemzetközi oklevélkiadási szabályzat. In: Levéltári Közlemények 51–52. 1980–1981. 97–108.

viszony eltérő értelmezéséből fakad. Az alapvető kérdés az, hogy milyen mélyen nyúlhat bele a kiadó az eredeti szövegbe anélkül, hogy annak történetisége csorbát szenvedne. Másképpen megfogalmazva: meddig szabad a kiadónak a kutathatóság elősegítésére hivatkozva értelmeznie is a szöveget? A középkori diplomatikai források kiadásának előkészületeként az alábbi nagyobb kérdéskörökben kell elvi döntésre jutni:

- datálási kérdések
 - bizonytalan dátum
 - több lehetséges dátum
 - kronológiai szabálytalanságok
 - terminus post és ante quem megállapítása és kezelése
 - közelítő időmegállapítás
 - datál(hat)atlan oklevelek
- a szöveg hagyomány feltárása és bemutatása
 - az eredeti és a szövegvariánsok viszonyának feltárása és bemutatása
 - az eredeti példány(ok) fizikai jellemzőinek megadása
 - a szöveg feltárásának előtörténete (pl. korábbi kiadások)
 - bibliográfiai vonatkozások
- a szövegközlés problémái
 - szóképek, betűalakok és hangjelölés következtelenségeinek, sajátosságainak kezelése
 - a rövidítések feloldásának kérdése
 - számok átírásának kérdése
 - a helyesírási szabályok hiányából eredő problémák
 - kisbetűs-nagybetűs írásmód következtelenségei
 - a középpontozás és az írásjelhasználat következtelenségei
 - egybeírás – különírás következtelenségei
 - nyilvánvaló tollhibák, eredeti javítások, sérülések, szöveg hiányok jelzése
 - az íráskép esetleges sajátosságainak jelzése
 - vulgáris szövegrészek kezelése
 - járulékos szövegek (kancelláriai jegyzetek, tartalmi összefoglalók, ügyrendi jegyzetek) közlésmódja
 - grafikus, rajzolt elemek visszaadása
- a tudományos – kritikai – apparátus tartalmi és formai kérdései
 - több eredeti vagy a kiadás alapjául szolgálóval azonos „erejű” varinás esetén a forma regnantól eltérő szóalakok közlése
 - a szöveg helyreállítására szolgáló megjegyzések
 - értelmező jellegű megjegyzések
 - a kiadás bizonytalanságainak jelzése

A magyar szövegközlési gyakorlat néhány fontosabb alapelve a következőkben foglalható össze:

1. A hangjelölés tekintetében a humanista helyesírás a mérvadó.
fluy, fluyj → fluyi
posicio → positio
wideo → video
vuniuersis → universis
Vngarie → Hungariae
2. Az egybeírás–különírás terén értelemszerűen kell eljárni, az összetett szavak egybe, a külön szavak külön írandók.
in senilis → insenilis
ab rogo → abrogo
ad ductus → addctus
pereum → per eum
3. Az évszámok a forrás írásmódja szerint közlendők.
M-mo, M^{mo}, M^o,
millesimo, Millesimo,
IV°, C^o
4. Nagybetű csak mondatok, tulajdonnevek és ünnepnevek első betűjeként használatos.
5. A rövidítéseket fel kell oldani. Az esetleges bizonytalanságokat a jegyzetben kell jelezni.
a. d. → anno Domini
epus → episcopus
6. A hiányzó, olvashatatlan részeket [] jel között kell kiegészíteni vagy kipontozni [...].
7. A tulajdonneveket és a vulgáris szavakat szigorú betűhűséggel kell közölni.

A kritikai kiadás

A teljes szövegű közlés sajátos típusát alkotja a kritikai kiadás, amely filológiai részletességű, tudományos célra szánt kiadási forma. A kritikai kiadás első lépését a teljes szövegagyomány összegyűjtése jelenti, ezt követi a kéziratok összeolvasása (collatio), amelynek célja az eltérő szöveghelyek megállapítása. Az így kialakult olvasatok segítségével állapítható meg a kéziratok közötti leszármazási viszony (filiatio), amelyet grafikusán ágrajzzal (stemma) lehet ábrázolni. A diplomatikai források esetében a filiáció megállapításához nem feltétlenül van szükség filológiai módszerekre, hiszen a leszármazás (átírás, tartalmi átírás, másolás) ténye és összefüggései a legtöbb esetben nyilvánvalók. A kritikai kiadás legfontosabb sajátossága, hogy bár a kiadás a legjobb – eredeti, vagy ahhoz legközelebbi – szövegváltozatról készül, a kiadott szöveg valamennyi kézirat szövegvariánsait megjeleníti. A kritikai kiadás a szöveg tartalmának feltárása mellett a kéziratok vizuális jellemzőiről is fel-

világosítást ad. A sorok számozása mellett a lábjegyzetekben jelölésre kerül a betűalakok sajátossága (pl. hosszított, díszített), különleges elhelyezkedése (pl. feljebb írva, margón, sorok között), sajátos írásmódja, és a szöveg valamennyi egyéb jellemzője (áthúzás, hiány, törlés, javítás, betoldás, sajátos rövidítések), és természetesen a nyilvánvaló hibák javítása. A kritikai kiadás textusához jelentős mennyiségű kiegészítő szöveg kapcsolódik. A kiadó sokszor külön bevezetőben számol be a kiadási elvekről, a szöveg jelentőségéről, keletkezésének körülményeiről. A kritikai kiadás részletesen leírja az eredeti példány fizikai jellemzőit (méret, íráshordozó, íráskép, grafikus ábrázolások stb.), illetve közli mindazon információkat, amelyeket az esetleges átíró oklevelek őriznek meg róla. Emellett teljeskörűen feltárja a szöveg kiadásait, fordításait, regesztáit, valamint a hozzá kapcsolódó kommentárokat.

Az oklevelek esetében is igaz, hogy kritikai kiadásra csak a kiemelkedő jelentőségű források érdemesek. Ilyeneket ad közre az a Györffy György által szerkesztett forráskiadvány, amely 1000 és 1131 között kiadott, a magyar történelem szempontjából meghatározó jelentőségű okleveleket és leveleket tartalmaz.¹⁰ A kötetben több magyar vonatkozású császári és pápai oklevél mellett kritikai kiadásban található meg számos egyházmegye és monostor alapító oklevele, valamint az első magánoklevelek is.

Teljes szövegű fordítás

A diplomatikai források publikálásának további lehetősége a – többnyire latin nyelvű – szövegek fordításban való megjelentetése. A fordítások célja, hogy a forrást szélesebb közönséghez juttassák el. A fordítások, bár legtöbbször tudományos igényességgel készülnek, elsősorban mégsem a kutatást, hanem az ismeretterjesztést szolgálják. A fordításban megjelenő diplomatikai források esetében a felhasználó elszakad az eredeti szövegtől, kénytelen a fordító értelmezésére hagyatkozni. Az oklevélszövegek fordítása nemcsak nyelvi – sőt, sajátos forráscsoportról lévén szó, talán nem is elsősorban nyelvi –, hanem értelmezői feladat. A fordítónak az adekvát fordítás elkészítéséhez – a forrás nyelvezetének alapos ismerete mellett – sokrétű (történelmi, helytörténeti, jogtörténeti, segédtudományi stb.) tudással kell rendelkeznie. Nagy a felelőssége, hiszen a fordítás a legtöbb felhasználó számára átlátszatlan, vagyis a kontroll lehetősége nélkül a fordításra kell hagyatkoznia. Természetesen igaz az is, hogy a fordításra sosem szabad olyan súlyt helyezni, mint egy kritikai vagy akár egy eredeti nyelvű kiadásra. A fordítás – akármennyire jó is az – tudományos vizsgálatok forrásbázisául csak igen korlátozott módon alkalmas, kiváló lehetőségeket rejt viszont az oktatás és a művelődés terén. A forrásokkal való konstruktív viszony kialakításának, a forráskezelés, forráselemzés, forráskritika alapvető módszerei bemutatásának és megtanításának, illetve a történeti források iránti tisztelet kialakításának igen hasznos segédlete. Ugyancsak jelentős szerepet játszik helytörténeti feldolgozások, illetve helytörténeti olvasókönyvek anyagaként. Az oklevelek teljes szövegét közlő forráskiadványok sajátos – viszonylag ritka – formáját jelenti a kétnyelvű kiadás, amelyekben a fordítás mellett az annak alapjául szolgáló eredeti nyelvű szöveg is megtalálható.

¹⁰ Georgius Györffy (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Vol. 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Budapest. 1992.

A regeszta

Valamennyi eddig említett kiadási forma erősen kötődik az eredeti szöveg terjedelméhez. A kritikai kiadás terjedelme szinte egyáltalán nem kontrollálható, de a teljes szövegű közlések esetében is alig-alig van mód a terjedelmi szempontok figyelembe vételére. A diplomatikai források hagyományos, papír alapú kiadásának legkisebb fajlagos költségű változata ezért a regeszta, amely az oklevél olyan tartalmi kivonata, amely szövegében az eredeti dokumentum valamennyi lényeges információját tartalmazza, és tudományos apparátussal rendelkezik. Nyelve megegyezhet a forrás eredeti nyelvével, de az esetek többségében nemzeti nyelven kerül megfogalmazásra. A regeszták elkészítése magas szintű értelmezői és nyelvi absztrakciós tevékenység, hiszen az oklevél valamennyi történeti értékkel bíró mozzanatát tömör nyelvi formába sűrítve kell rögzítenie. A regeszták készítésének két legnehezebb összetevője a lényeges információk körének meghatározása, valamint a legmegfelelőbb nyelvi konstrukció megalkotása. Mindkét tevékenység erősen szubjektív jellegű, előbbi alig, utóbbi pedig gyakorlatilag egyáltalán nem kanonizálható. Univerzális szabályrendszer híján a többé-kevésbé egységes gyakorlat nagyobb forráskiadó műhelyekben alakul ki, bár ezeken belül is folyamatosan formálódik, alakul. A regesztázás alapelveit tekintve a magyar medievisztika ma két eltérő, jól kitapintható gyakorlattal rendelkezik. Az egyik – időben korábban kialakult – irány a Zsigmond-kori oklevéltár készítésének hosszú és viszontagságos története során formálódott ki. Ennek a kivonatolási eljárásnak Mályusz Elemér volt a legfőbb meghonosítója és terjesztője, s az oklevéltár köteteiben lényegében mind a mai napig ezek az elvek érvényesülnek.¹¹ Az oklevelek tartalmi kivonatolásának és feldolgozásának újabb gyakorlatát az Anjou-kori oklevéltár munkálatai kapcsán dolgozta ki a Kristó Gyula főszerkesztőségével működő, Blazovich László, Érszegi Géza, Makk Ferenc alkotta szerkesztőbizottság.¹² A Zsigmond-kori oklevéltár eddig megjelent hét kötete 28 204, az Anjou-kori oklevéltár eddig napvilágot látott 21 kötete pedig 28 204 számozott regesztát tartalmaz. A regeszta fő részei a dátum, a regeszta szöveg és a kritikai apparátus.

¹¹ Ismertetésük e helyütt megoldhatatlan, de összefoglalásuk hozzáférhető: Mályusz Elemér: A Zsigmond-kori oklevéltárról. In: Századok, 116. 1982. 923–958., időbeli változásairól pedig az egyes kötetek előszói tájékoztatnak.

¹² Ezen elvek rövid összefoglalása megtalálható az Anjou-kori oklevéltár 1990-ben megjelent, Kristó Gyula által szerkesztett első kötetének előszavában. Szerk.: Kristó Gyula. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia 1301–1387. I. 1301–1305. Budapest–Szeged. 1990. 8–10.

1330. jan. 3.	← dátum
<p>A somogyi Szt. Egyed monostor konventje jelenti [I.] Károly királynak (H), hogy az 1329. dec. 15-i parancslevelében foglaltak szerint Finta királyi ember társaságában tanúul küldte Lőrinc káplánt, Terpech-i presbiter-t, akik jan. 2-án (f. III. prox. p. diem Strennarum) elvégezték Zw birtok hj.-át, majd pedig azt ellentmondás nélkül iktatták [Tenguld-i Miklós fia:] Miklós mr. részére. Hj.: kezdete É-on két földjelnél, amelyek Segesd város földjét s Zw birtokot határolják, Ke felé Lapud folyóhoz, annak medrében hosszan Dé felé, (vulg.) Lapudteluk hely, Barath földnél a folyót elhagyva szántóföldek, a szentlászlói (S. Ladizlaus) nemesek földjének szomszédsága, É felé tovább, állóvíz kezdeténél 2 földjel, amelyek egyike Bolhas földet, míg a másik Zw határát jelöli, Ny felé régi tömderben (fundus veteris stagni) 3 földjel, egyikükben zylfa, egy másikban tulfa, ezután 2 (vulg.) bykfa, amelyek tövében 2 régi földjel É felől a Boynylese nevű telki hely mellett, 2 régi földjel Scenta és Zw szomszédságát jelzik, É felé 2 tölgyfa alatt 2 földjelben Chycho föld határa, Ke felé (vulg.) Balatafeu (vulg.) állóvíz, majd azt elhagyva (vulg.) Nogeer folyó, majd a Churgo-ra vivő nagy úton tovább Ronnya berekhez, az út mellett Dé-ről 2 földjelben Herueg föld határa, Ke-nek tovább vissza a kezdőponthoz. D. f. IV. prox. p. diem Strennarum, a. d. 1330.</p>	← regeszta- szöveg
<p>E.: Esztergomi székesfőkápt. m. lt. Acta radicalia 26. 6. 6. (Df. 236 478.) Hátoldalán azonos és újkori kéz írásával 2 tárgymegjélés. Fk.-e szerint függőpecsét bevágásai. Á.: 1. Szentgyörgyi Péter országbíró, 1513. márc. 1. Uo. 28. 4. 4. (Df. 236 689.) 2. Szentgyörgyi Péter országbíró, 1513. márc. 5., Uo. 65. 3. 2. (Df. 238 221.) 3. Á. 2. > pozsonyi kápt., 1754. márc. 1. SML. 133. Somogy várm. törvényszékének iratai. Processus civiles, 46. 775/2. (Df. 288 475.) (18. sz.-i egyszerű Má.-ban). 4. Á. 2. > pozsonyi kápt., 1754. márc. 1. DI. 104 828. (Kosztolányi cs. lt.) (18. sz.-i egyszerű Má.-ban). 5. Á. 1. > esztergomi kápt., 1760. febr. 22. Esztergomi székesfőkápt. m. lt. Acta radicalia 28. 0. 0. (Df. 236 701.) Má.: Somogy m. lt. 136. (Df. 288 478.) (1755. jan. 3-án készült, csak a hj. somogyicsicsói szakaszát rögzítő, Á. 3-ra visszamenő kivonatos Má.) K.: Str. III. 155–156. (226. szám). R.: Borsa I., Somogy m. lt. Évk. 9. (1978.) 63. (13. szám); uő., uo. 27. (1996.) 68. (111. szám) (mindkettő E.-ről). Megj.: A [] közötti névkiegészítés az itt átírt királyi parancslevélből származik. E királyi parancslevelet I. Anjou-okt. XIII. 650. szám alatt.</p>	← kritikai apparátus

A regeszta szövegének egyik legfőbb jellemzője a nyelvi tömörség, a rövidítések és az egyezményes jelek használata (pl. f. = feria, vulg. = vulgariter, H = Hungariae, D. = datum, Hj. = határjárás stb.). A regeszta betűhíven adja vissza a vulgáris szavakat (bykfa, Boynlyese, Churgo), de magyarra fordítva közli a klasszikus alakú, magyar megfelelővel rendelkező tulajdonneveket (Carolus → Károly, Symigiensis → somogyi, Nicolaus → Miklós stb.). Amennyiben a magyar alak értelmezésre szorul, az eredeti szó(szerkezet) is megadásra kerül mellette. A Zsigmond-kori oklevéltár gyakran el is tekint a magyar megfelelő megadásától, a regeszták nyelve az értelmezés szempontjából kritikus pontokon (pl. határleírások) visszavált latinra.

A kritikai apparátus filológiai alapossággal tárja fel az oklevél szöveghagyományát, megadva a fennmaradt szövegváltozatok kiadóját, kiadási dátumát és levéltári jelzetét. Ezen kívül természetesen leírja az eredeti példány fizikai jellemzőit, valamint az esetleges korábbi feltárás(ok) (szövegközlés, regeszta, fordítás) leelőhelyeit. Ugyancsak az apparátusban kapnak helyet az egyéb kritikai megjegyzések is.

Az egyes forráskiadói elvek szemléltetésére az alábbiakban a pécsváradai konvent egyik oklevelének szövegkiadása¹³, fordítása¹⁴ és regesztája¹⁵ olvasható.

Nos conventus monasterii Waradiensis memorie commendamus ... quod constitutis coram nobis personaliter magistro Sreyberio cive ac iudice civitatis Quinqueecclesinensis ab una parte, item Gregorio filio Kelemen magni de civitate Waradiensi ab altera, propositum extitit per eosdem ... quod ipsi in possessionibus ipsorum infrascriptis talem permutationem inter se fecissent perpetuo duraturam ... quod idem magister Sreiberius unum locum molendini de tribus locis molendinorum, super fluvio de villa Warkun effluente, extra curiam aliorum dictorum duorum molendinorum iuxta magnam viam versus Nyuigh procedentem a parte occidentali, ac eciam secus antiquam meatum aque Osed dictum in terra dicti Gregorii per eundem precio comparata adiacentem, mediantibus literalibus instrumentis contingentem, edificii omnino carentem, eidem Gregorio filio Kelemen magni et per eum suis heredibus ... tradidit coram nobis iure perpetuo ... possidendum ... e converso autem idem Gregorius pro concambio dicti loci molendini, quoddam fenetum suum in valle molendinorum infra molendinum Jeklini rufi adiacens, habens vicinos et conteminales fossatum molendini in vulgo gaath dictum ab oriente et eundem antiquum meatum aque Osed dictum a parte occidentali, ac fenetum Jeklini rufi a septemtrione, supradicto magistro Sreyberio et per eum suis heredibus ... dedisset ... ac dedit coram nobis similiter iure perpetuo ... possidendum ... nullo penitus contradictore existente ... Datum feria quarta proxima post festum Epiphanie domini, anno eiusdem M^{mo} CCC^{mo} quinquagesimo secundo.

A pécsváradai konventnek 1358. máj. 10-kén >> comes Gregorius filius Kelemen magni iudex de civitate Waradiensi << kérelmére kiadott átíratából, melynek eredetije megvan az orsz. lt. kincst. oszt. N. R. A. 605. 7. dipl. oszt. 3683. Közli: Kovács N.

¹³ Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk.: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Budapest. 1878–1920. V. 540–541. (332. sz.).

¹⁴ Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből. 1009–1962. Történelmi olvasókönyv. Főszerk.: Márfi Attila. Szerk.: Nagy Imre Gábor–Kövecss Ferenc. Pécs. 1996. 47–48. Tanács Erika fordítása.

¹⁵ Kőfalvi Tamás: A pécsváradai konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szeged. 2001. (Kézirat.)

**Sreyber pécsi bíró birtokcseréje. 1352. január 11., szerda
Pécsi polgárok Pécsvárad melletti birtokai**

Mi, a váradi monostor konventje emlékezetül adjuk (...), hogy megjelent előttünk egyrésztől Sreyber mester pécsi polgár és bíró, másrésztől pedig a (pécs)váradi Nagy Kelemen fia, György, és előterjesztették, hogy a lentebb leírt birtokaikban örökvényű cserét hajtottak végre maguk közt, mégpedig oly módon, hogy ez a Sreyber mester három, a Zengővárkony (Varkun) faluból jövő folyón levő malomhelye közül egyet, amely törvényes okmányok által tartozik hozzá, mindenfajta épületet nélkülöz, és a mondott másik két malom kúriáján túl, nyugatról a Nevegy (Nyuih) falu felé haladó út mellett és a mondott György pénzért vásárolt földjén levő, Osednek nevezett régi vízfolyás mellett fekszik, előttünk örökjoggal Nagy Kelemen fiának, Györgynek, s rajta keresztül az ő örököseinek adta birtoklásra. A másik oldalról pedig ez a György a mondott malomhelyért cserébe a malmok völgyében Veres Jeklin malma alatt lévő bizonyos kaszálóját, amit keletről egy malom sánca – amit közönségesen gátnak neveznek –, nyugatról az Osednek nevezett régi vízfolyás, északról pedig Veres Jeklin kaszálója határol, a fent említett Sreyber mesternek és általa örököseinek adta és adja hasonlóképpen előttünk örök jogú birtoklásra, mivel senki részéről nem történt ellentmondás. Kelt Vízkereszt ünnepe utáni szerdán, az Úr 1352. esztendejében.

A latin nyelvű oklevél kiadása: Anjoukori okmánytár V. Szerk. Nagy Imre. Bp. 1887. 540-541. Ford. Tanács Erika.

1352. január 11.

A [pécs]váradi konv. előtt Sreyberius-Sreiberius mr., Pécs város polgára és bírása, valamint [pécs]váradi Nagy (magnus) Kelemen fia: Gergely cserében állapodtak meg, amely szerint Sreiberius mr., a Warkun faluból jövő vízfolyáson lévő három malomhelye közül azt, amelyik a Nyuih faluba vivő nagy út Ny-i oldalán, a Gergely földjén lévő Osed (dict.) nevű víz régi medre mellett található, és amelyen semmiféle építmény nincs, odaadja az említett Gergelynek, aki ezért cserébe odaadja a malmok völgyében, Vörös (rufus) Jeklinus malma alatt elterülő kaszálóját, amelyet K-ről a gaath (vulg. dict.) nevű malomárok, Ny-ról az Osed (dict.) nevű víz régi medre, É-ről pedig az említett Jeklinus kaszálója határol. A konv. az oklevél visszahozatala esetére privilégium kiadását ígéri. D. f. IV. prox. p. fe. Epih. d., a. eiusdem 1352.

E.: –

Á.: pécsváradi konvent, 1358. máj. 10. DL 3683 (NRA. 605. 7.) (E.-ről.) Lsd. 243. sz.

K.: AO. V. 540-541. (332. sz.). (Á.-ról.)

Ford.: Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009-1962). Történelmi olvasókönyv. Főszerk.: Márfi Attila. Pécs, 1996. 47-48. Tanács Erika fordítása. (magyar)

A digitális forráskiadás

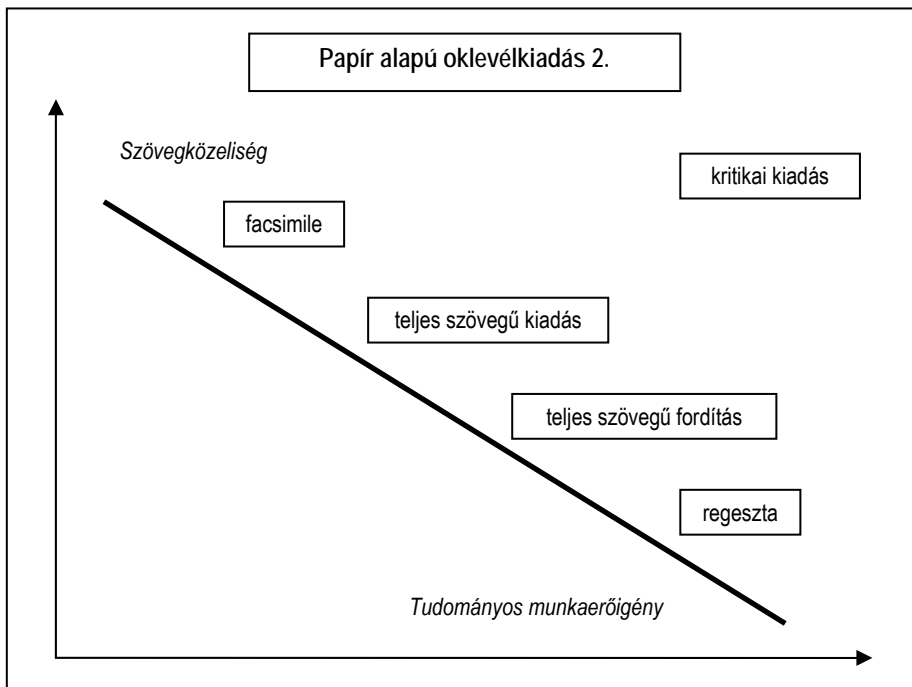
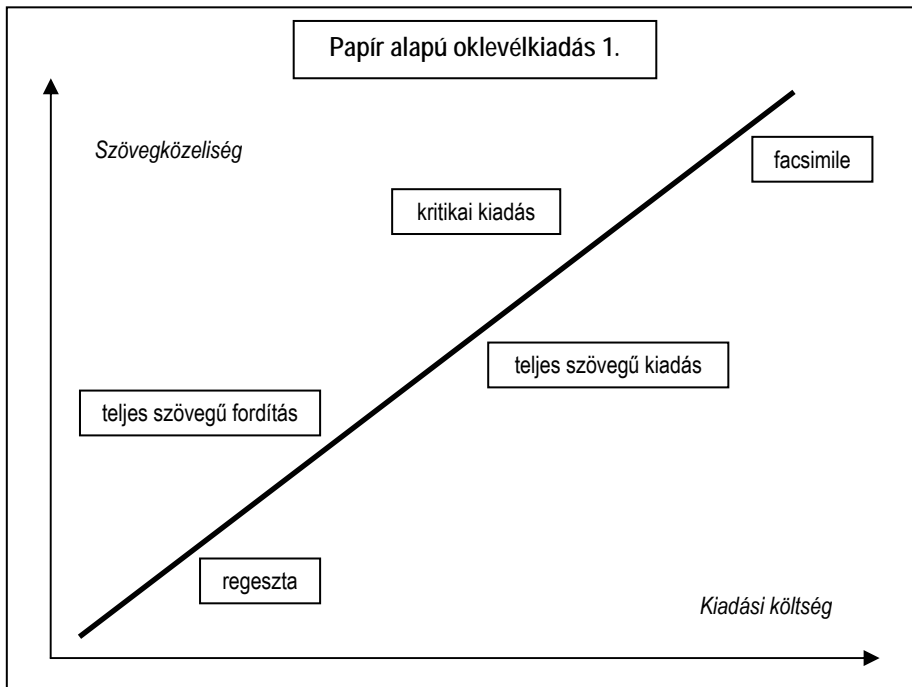
A számítástechnika fejlődése lehetővé tette/tenné a forráskiadás új korszakának kialakulását. A technológia jellemzői és lehetőségei gyökeresen átalakították a forráskiadás lehetőségeit. Az elektronikus információtárolás, -szállítás és sokszorozás olcsósága lényegében elmosza az anyagi különbségeket az egyes kiadási elvek között, szabadabbá téve ezáltal a kiadói stratégia megtervezését. Emellett a digitális technika olyan új forráshasználati lehetőségeket (képmanipuláció, adatbázis-szemlélet, mobilitás, távoli hozzáférés) biztosít, amelynek nyomán a hagyományos papír alapú kiadásoknál sokkal nagyobb használati értékkel rendelkező forráspublikáció hozható létre. Sajnos, a digitális forráskiadás – és általában a digitális publikációk – egyelőre nem tudtak jelentős részt ütni azon az – egyelőre uralkodó – konzervatív tudomány szemléleten, amely minden téren a papír alapú tudományos művek kiadását preferálja. A digitális kiadványok persze nem tudnak választ adni az olyan „értékelő” célú kérdésekre, mint a „hány oldalas” és a „miben jelent meg”. A forráskiadás ugyanakkor éppen az a terület, ahol a digitális forma lehetőségei messze – mondhatni mindenben – túlszárnyalják a hagyományosét. Az egyik fontos többlet a megjelenítés lehetőségei jelentik. A különféle képmanipulációs programok segítségével a digitalizált oklevélképeknek számos, amúgy olvashatatlan helye olvashatóvá tehető. Ennél is fontosabb azonban, hogy a teljes szövegű kiadás anyagi akadályai elhárulnak, sőt a többféle kiadói elv együttes alkalmazása is ugyanilyen alacsony költséggel megoldható. Fizikailag kis terjedelemben – egyetlen CD vagy DVD lemezen – és alacsony kiadási költséggel hozható létre akár olyan multifunkcionális okmánytár is, amely az oklevelek nagy felbontású digitális képe mellett azok szövegeinek átírását, fordítását és regesztáját is megtalálja az olvasó.

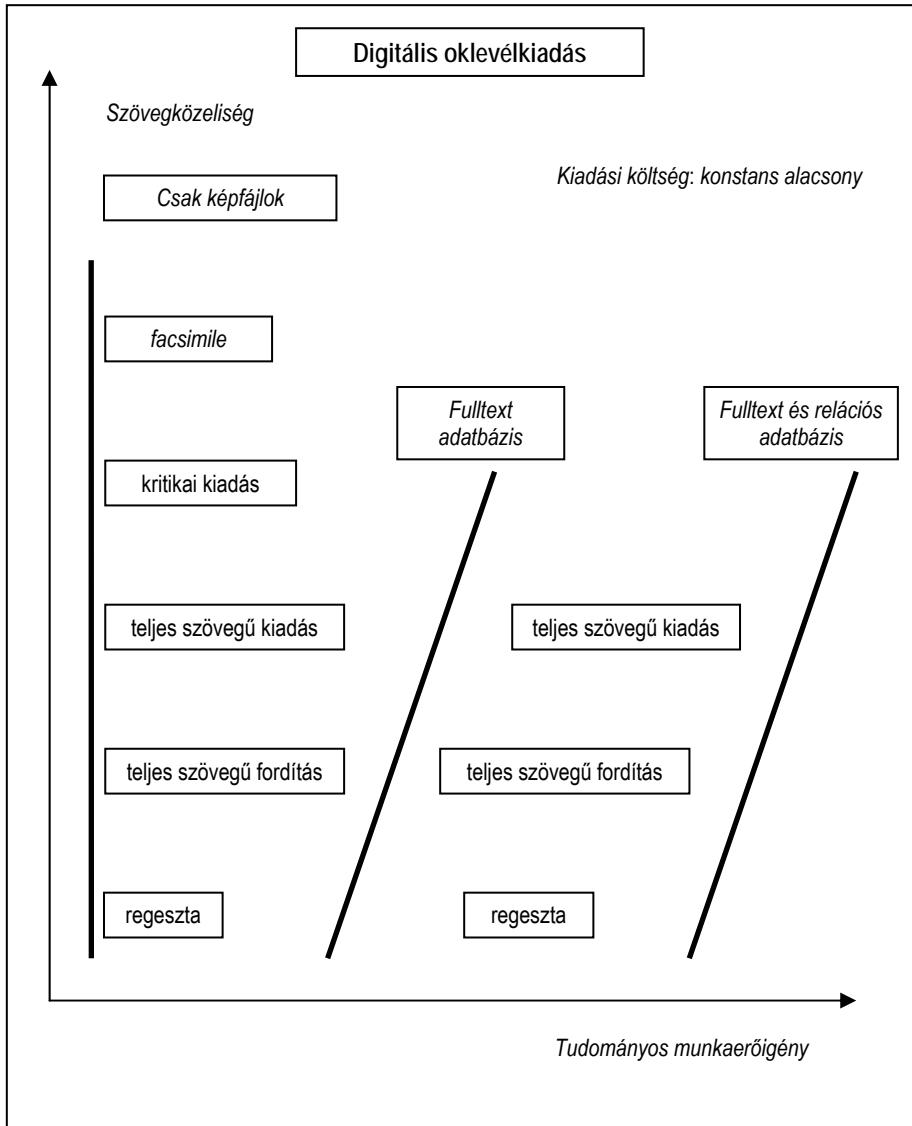
A digitális forma további nagy előnye, hogy a kiadott anyag teljes egésze, annak minden karaktere kereshetővé válik. Nincs olyan papír alapú mutató, amely az információk visszakereshetőségének biztosítása terén fel tudná venni a versenyt a digitális kiadással. Természetesen az adatbázisként igazán jól használható forráskiadványok elkészítéséhez – az informatikai ismeretek mellett – jelentős tudományos erőfeszítésre (indexelés) is szükség van.

Az utóbbi időben számos okmánytár digitális változata is elkészült,¹⁶ illetve a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményének adatbázisba szervezett mutatójában is egyre több regesztaszöveg érhető el.¹⁷ A jövőben remélhetőleg a diplomatikai források kiadásának egyre nagyobb része fog digitális formában (is) megjelenni, hozzájárulva ezzel a középkori magyar történelem e fontos forráscsoportjának minél teljesebb feltárásához.

¹⁶ Az Arcanum Adatbázis Kft. gondozásában a következő művek digitális változatai jelentek meg: Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest. 1860–1874.; Zsigmondkori oklevéltár. I–VII. 1387–1420. Szerk.: Mályusz Elemér–Borsa Iván. Budapest. 1951–2001.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae. 1829–1844.; Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk.: Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula. Budapest. 1879. Az adatbázisok online regisztráció és előfizetés után az Interneten keresztül is hozzáférhetők.

¹⁷ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Az adatbázis online formában is hozzáférhető: <http://www.arcanum.hu/mol/> (2006.08.07.)

PROBATIONES CALAMI (TOLLPRÓBÁK)

Kecskemét részese dé XVII. századi közösségi költészetünkből

Iványosi-Szabó Tibor száznál több verset, verstöredéket talált a XVII. század második feléből való kecskeméti hivatali iratokban.¹ Igaza van, hogy ezek többnyire afféle tollpróbák: nyomtatott vagy kézírásban terjedő szövegek másolatai, emlékezetben megőrzött énekek többé-kevésbé pontos lejegyzései, részben átformálásai, néhányuk pedig kísérlet lehet saját vers költésére. (A probatio calami jelentése a magyarországi latinság szótárában: „exercitatio versus componendi, verselési kísérlet”.)

Stoll Béla fölhívta a figyelmet a kézíratos énekköltészet és a népköltészet alakulásának hasonlóságára: „Az új művek a meglévőhöz szorosan tapadva keletkeznek az éppen aktuális képek, hasonlatok, fordulatok felhasználásával...A XVII. századi kézíratos líra az irodalom alatti költői műveltség rétegébe tartozik, melyet közösségi költészetnek nevezhetünk.”² A közölt szövegek ennek a kor magasabb szintű költészetével is érintkező közösségi költészetnek figyelemre mindenképpen érdemes kecskeméti emlékei.

Irodalmunk 1640 és 1690 közötti, tehát nagyjából az itt közölt szövegek keletkezésének és lejegyzésének idejével egyező korszakát Klaniczay Tibor a barokk irodalom hőskorának nevezte.³ Kiemelte ezen belül mind a protestáns, mind a katolikus egyházi irodalom nagy szerepét. Az itt közölt szövegek többsége vallási tartalmú, sok egyházi szertartáshoz kapcsolódik. Huszonegy zsoltár részlete, főként első versszak fordul elő Szenci Molnár Albert fordításában (2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 18, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 32, 47, 54, 56, 80, 87, 96, 97, 100)⁴: református istentiszteleteken énekelték (éneklik ma is) ezeket. Néhány idézet a református egyházi énekek másik csoportjából, a dicséretnek közlő (1, 8, 25, 61, 63, 102). Katolikus miséken elhangzott latin nyelvű bibliai idézeteket is találunk, némelyiket magyar fordítással (91, 92, 94, 95, 98, 99, 103). Magyar nyelvű katolikus egyházi énekeket idéztek Kájoni János *Cantionale catholicum* című kötetéből (5, 20, 45, 69) és latin–magyar nyelvű kézíratos versgyűjteményéből (49), Szőlősi Benedek *Cantus catholicijából* (62, 69), továbbá a kor két jelentős katolikus költőjétől, Hajnal Mátyástól (44, 73), és Nyéki Vörös Mátyástól (76). Balassi Bálint teljes egészében idézett *Cantio elegansát* (Siralmas énekét), továbbá Rimay János és Szepsi Csombor Márton verskezdetét (34, 35, 17) kiemelhetjük az egyházi kötődésű versek közül. Két bibliai tárgyú históriás énekre, *A tékozló fiú históriájára* és *Mária Magdolnának históriájára*

¹ Az itt közzétett versek és verstöredékek nagyobb része és a hozzájuk fűzött forráskritikai észrevételek megjelentek a Forrás 2006. áprilisi számában: 90–112.

² STOLL Béla: Közösségi költészet–népköltészet. In: Irodalomtörténeti Közlemények. 1958. 170–176.

³ A magyar irodalom története. II. Főszerk.: Sötér István. Budapest. 1964. 150.

⁴ A közölt idézetek sorszáma.

(15, 65) éppen csak a figyelmet hívja fel első sorának és (két versszakra bontott) első versszakának az idézése. Mindkettő egy erdélyi unitárius költő, Szentmártoni Bodó János műve.

Nem hiányoznak az idézett szövegek közül a kor sok szenvedést, megpróbáltatást okozó viszonyaival, történéseivel kapcsolatos megnyilatkozások sem. Terjedelmével, jó stílusával és verselésével is kiemelkedik közülük a címként ezt a kelte-zést föltüntető költemény: *Anno 1673*. (71) Számkivetett ember panasolja benne sorsát, szólaltatja meg szülei, rokonai, nemzete és hazája, Erdély utáni vágyakozását. Ezt a verset sem a publikáltak, sem az említettek között nem sikerült megtalálnom (15 sorát már 1671-ben idézték) (36). Lehet, hogy mindaddig ismeretlen. Kovács Sándor Iván, akitől segítséget kértem felkutatásában, *Magyar vers 1673-ból* címmel megjelentette az Irodalomismeret 2005/4. számában hozzá írt levelemmel együtt. Nem található az ismert versek között az „Ezerhatszázhetvenhárom” kezdetű négy sor (70), továbbá az 1673-ban idézett „Oh nyomorúságos esztendő”, „Oh kegyelmes Isten szánj meg” és „Oh te nagy hatalmú irgalmas Isten” kezdetű vers sem (37, 50, 51, 52). Mind az ország, mind a város számára veszedelmekkel volt terhes ez az idő. A ferences gvárdiánt másodmagával elhurcolták Kecskemétről, két éve végezték ki a Wesselényi-összeesküvés vádlottjait, Lipót császár az alkotmányt megszegve kormányzótanácsot állított az ország élére, megkezdődött a protestáns lelkészek bíróság elé idézése, Erdélyben szervezkedtek a bujdosók a királyi Magyarország ellen. Az 1671-ben idézett „Föld, tenger, egek sírjatók” kezdetű vers Zrínyi Pétert, Frangepán Ferencet és Nádasdy Ferencet sirathatja, az öt évvel későbbi „Az zöld pázsit vértől piros” (75) őket gyászolhatja.

Szerelmi tárgyú költeményt nem találtam az idézettek között. Bizonyára Kecskeméten is szigorúan vették az ilyenek tiltását mind a katolikus, mind a református egyház részéről. A felekezetek közti viszálynak, egymás támadásának vagy gúnyolásának sincs nyoma.

Egyetlen tréfás versike oldja az idézettek komoly, sőt komor hangulatát: a vagabund rigmusfaragók valamelyikétől származó *Tücsöklakodalom* egy kis részlete (31).

Csak föltételezem, hogy a számomra ismeretlen versek közül néhány helyi költőtől származhat (16, 33, 50, 51, 70). Bizonyíthatóan ilyen László deák Hornyik Jánostól közölt gyenge színvonalú „korrajzi versezetének” hibás idézése (77).

Azok között a versek között, amelyeknek az eredetijét nem találtam meg, bizonyára vannak ismertek: nyomtatásban is hozzáférhetők vagy feltárt kéziratok kötetekben találhatóak. Kutatásom eredményességét eleve behatárolta, hogy fő forrásaimban, csak a kezdősorok mutatója segítségével tájékozódtam.⁵ Mivel a kéziratok gyűjtemények tanulmányozására nem vállalkoztam, szövegeltérésekre csak nyomtatásban megjelent művek (többnyire nem is közel egyidejűek) segítségével hívhattam fel a figyelmet. Az egykorú helyesírás megőrzésére már csak ezért sem vállalkozhattam.

⁵ Régi Magyar Költők Tára, XVII. század. Szerk.: Klaniczay Tibor és Stoll Béla. Budapest. 1959–1992.

STOLL Béla: A magyar kéziratok énekkönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája, 1542–1840. Budapest. 2002.

Az idézetek között kevés olyan akad, amely szó szerint megegyezik kiadott vagy kéziratban fennmaradt szövegével. Gyakran nem lehet eldönteni, hibásnak tartjuk-e az idézetet, vagy a szöveg átalakításának, újraköltésének. Előbb a nyilvánvaló hibák közül említenek néhányat. Ilyen a mai olvasó számára is ismerős Balassi-vers (34) 3. versszakának az idézése. (A teljesebb szöveg 6. verszaka hiányzik a *Balassa istenes énekei* 1633-i bécsi kiadásából is.) Alig észrevehető, de az értelmet sértő hiba Rimay versének (35) 2. sorában „olthatatlan nyűg” „oldthatatlan nyűg” helyett. Hasonló elírás a *Világ gyönyörűségének megalázásáról való ének* (49) 2. versszakának 1. sorában „hatásod” „halálod” helyett. Szt. Bernát himnuszában (69) értelmetlenné torzult az 1. versszak *Mária Magdolna históriájában* (65) a megkérdőjelezett „élőt” helyett a hibásan „halot”-nak írt „hallott” olvasandó.

Az értelem lényegét megőrző újraköltések közé számíthatjuk az igealakok nem ritka cseréjét. Így középkori latin ének fordításában (1) „feltámad”, „megáld”, a „feltámadsz”, „megáldasz” helyett: a 60. zsoltárban (6) „elhagyott”, „megharagudott”, „elosztatott” az „elhagyál”, „megharagudtál”, „elosztatánk” helyett, természetesen a mondat ennek megfelelő átalakításával. Az „Istennek szent anyja” kezdetű három sor (45) a *Cantionale catholicum* egyik énekének 1. és 11. sorát kapcsolta össze megtoldva a Jézust szólító fölkiáltással. Átalakult a sorrend Nyéki Vörös Mátyás versének idézésében (76), az átalakítás azonban sem az értelmet, sem a hangulatot nem változtatta meg. A 9. zsoltár 1. sorának idézését a 242. dicséret folytatja (25) anélkül, hogy a gondolatmenet törését észlelnénk.

Előfordul, hogy egy-egy vers idézése korábbi, mint a fennmaradt szövege, sőt az is, hogy az idézet olyan költeményből való, amely későbbi eseményt beszél el. Így például az Újváry Tamás 1705-i énekfüzetéből való sorok (40) Szatmár 1704. decemberi bevételéről írott költeményből valók 1671-i idézetben. Bizonyos, hogy Újváry korábbi szöveg idézésével kezdte ezt a költeményét. Hornyik János közlése szerint László deák 1679. évi eseményeket foglalt versbe (Hornyik II. 498.), de már 1677-ben idézték (77). Korábbi a „korrajzi versezet”, vagy később írták be a robotlajstromok üresen maradt helyére?

Számos hasonló kérdés vár még megoldásra. Tisztában vagyok vele, hogy munkám csak egy későbbi, tüzetesebb kutatás szerény előzményének és talán ösztönzésének tekinthető.

Kedves kötelességem, hogy köszönetet mondjak a munkámra lehetőséget teremtő Iványosi-Szabó Tibornak és a Vulgatából való idézetek kikeresésével és katolikus énekeskönyvek rendelkezésemre bocsátásával segítő Holczer József piarista tanár úrnak.

Megjegyzések⁶

A XVII. századi kecskeméti hivatali iratokban fellelt versek és verstörödékek szövegeihez:

Az itt közzétett verseket, fohászokat és zsoltártörödékeket a XVII. század második felében Kecskemét mezőváros hivatalnokai vetették papírra. Az esetek többségében a hétköznapiakban készített nyilvántartások lapjainak üresen maradt részeire – többségükben minden bizonnyal utólag – rótták fel ezeket. Ritka, hogy teljesen új oldalon kezdődne egy verszetet. Tehát úgy kell felfognunk, hogy ezek az esetek egy részében csupán amolyan tollpróbák voltak a szó szoros és néhány esetben talán annak átvitt értelmében is. A lajstromok lapjain többször is fellelhető „probatio calami” latin megfogalmazás, amelyhez hasonló kifejezés, a „probatus calami” elszórtan ugyancsak megtalálható.⁷ [A szerk.]

A megjegyzések módja és színvonala nagyon eltérő. Sajnos ezek a törödékek és versek, csekély kivételtől eltekintve, rendkívül nehezen olvashatók már csak az egyes kötetek rossz fizikai állapota miatt is. Éppen ezért az egyes szavak kibetűzése többször bizonytalan.

A megjegyzéseket csaknem kivétel nélkül olyan személyek végezték, akiknek íráskészsége, írásképe elég alacsony szintű, és a betűvetésben való gyakorlatuk is viszonylag szerény lehetett. Nem kell szakképzett grafológusnak lenni ahhoz, hogy megállapítsuk: a főbírók, a főjegyzők, a másodbírók kézírása összehasonlíthatatlanul nagyobb rutint, jóval magasabb intelligenciát sejtet. Igen nehéz lenne a lejegyzők személyét azonosítani, de csaknem biztosan állítható, hogy többségükben kisbírók, tizedesek vagy akár tikszedő diákok lehettek. Tehát minden bizonnyal többségükben csak néhány osztályt végzett gyakornokok, esetleg gyakran változó munkára beosztott tisztségviselők, hivatalnokok vállalkoztak arra, hogy e kötetekben, több esetben valóban frissen vágott tollaik kipróbálása során, rögzítsenek néhány eszükbe villanó vers- vagy zsoltárrészletet és a cifraszűrökön megcsodált egy-egy hímzsmintát. Tagadhatatlan, hogy nem ritkán csak hevenyészett irkafirkát láthat bennük az, aki nem törekszik a feljegyzések mindegyikét kibetűzni, azok értelmét kibontani és ezeket együttesen látni.

Célszerűnek láttuk ezeket a feljegyzéseket, – amelyek egyébként is nem vagy csak áttételesen kapcsolódnak a hivatalok működése során keletkezett nyilvántartásokhoz – keletkezésük időrendjét követve közreadni. Pontos lelőhelyüket minden egyes szövegrész után jelöljük. Ahol feltétlenül célszerűnek látszott, egy-egy rövid észrevétellel igyekeztünk tájékoztatást nyújtani.

⁶ A levéltári forrásokat Iványosi-Szabó Tibor gyűjtötte és jegyeztelte. [Aszerk.]

⁷ Az idézetek mindegyike a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárából való: BKMÖL IV. 1504. Kecskemét Város Tanácsának iratai. /m. Összeírások. (Robotlajstromok 1633–1755). /p. Dézsmával kapcsolatos iratok és összeírások (1602–1783). BKMÖL IV. 1508/c. Kecskemét Város Adópénztárának iratai. Adólajstromok (1662–1848). BKMÖL IV. 1510/i. Kecskemét város számadási iratai. Főbírói számadások (1640–1718).

Rövidítések

Cantus catholici	Szölösy Benedek: <i>Cantus catholici</i> . Lőcse. 1651.
ev.	Evangélium(a)
Hajnal	Hajnal Mátyás: <i>Az Jesus szívét szerető sziveknek ájtatosságára szíves képekkel ki formáltatott és azokrul való elmélkedésekkel meg magyarázttatott könyvecske</i> . Bécs. 1629; Pozsony. 1642. és Bécs. 1644.
Hornyik	Hornyik János: <i>Kecskemét város története oklevéltárral</i> . I–IV. Kecskemét. 1860–1866.
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
k.	kötet; évszám után: körül
Kájoni <i>Cantionale</i>	Kájoni János: <i>Cantionale catholicum</i> . Csíksomlyó. 1676.
Kájoni versgy.	Kájoni János latin–magyar versgyűjteménye. cca. 1677.
Káldi	Káldi György bibliafordítása. (1. kiadás) Bécs. 1626.
kiad.	kiadás(a), kiadta
Ktár	Könyvtár(a)
kv.	könyv
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
MOL	Magyar Országos Levéltár
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
Ref. ék.	Énekeskönyv magyar reformátusok használatára, Budapest 1993.
RMKT	Régi Magyar Költők Tára
Stoll	Stoll Béla: <i>A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája</i> . Budapest. 2002.
sz.	szám
SZMA	Szenci Molnár Albert zoltárfordítása (<i>A Psalterium Ungaricum</i> Győri Jánostól gondozott 1984-i kiadása.)
vsz.	versszak
Vulgata	Hieronimus (Szt. Jeromos) bibliafordítása

FORRÁSKÖZLÉS

XVII. századi kecskeméti hivatali iratokban fellelt versek és verstörödékek szövegei	Forrásaik, változataik
<p>1. Jézus Christus, szép fényes hajnal, Ki feltámad új világgal, És megáld az minden jókkal...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 4.</i></p>	<p>1. Jézus Krisztus, szép fényes hajnal, Ki feltámadsz új világgal, És megáldasz minden jókkal.</p> <p>Középkori latin ének fordítása, Debrecen, 1600 előtt. <i>Ref. ék. 485. sz.</i></p>
<p>2. Isten, Te vagy én Istenem, Jó reggel kereslek Tégedet, Hozzád óhajtván elepedett Szomjúság miatt én lelkem.</p>	<p>2. <i>63. zsoltár, SZMA</i></p>
<p>3. Bizonyára jó az Isten Az Izraelnek jelösbén...</p>	<p>3. <i>73. zsoltár, SZMA</i></p>
<p>4. Áldjad én lelkem az Urat, Hirdesd dicséretit az Istennek, Adok hálát valamíg engem éltet, Én Uramnak éneklek, Mind addig, míg élek...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 27.</i></p>	<p>4. Áldjad én lelkem az Urat, Hirdessed dicséretét, Az Istennek adok hálát, Valamíg engem éltet, Én az Úrnak éneklek Mindaddig, míglen élek.</p> <p><i>146. zsoltár, SZMA</i></p>
<p>5. Az ki veti segedelmét az Istennek hatalmában, Az olyan ember bátorságát az mennyei hatalomban. Vallást teszen az...</p>	<p>5. Kájoni <i>Cantionale</i> kéziratos todaléka Stoll: 185. sz. 2b–3a. Vö. 20.!</p>
<p>6. Minket Úr Isten elhagyott, És reánk megharagudott, Tüle is (?) széjjel elosztatott.</p>	<p>6. Minket, Úr Isten, elhagyál, És reánk megharagudtál, Tőled széjjel elosztatánk, ...</p> <p><i>60. zsoltár, SZMA</i></p>
<p>7. Jóvoltodból tégy jót az Sionnal, Hagyj kűfalat az Jeruzsálemnek...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663.</i> Egy szürke színű cédulán található, amely a 27–28. oldalak közé van helyezve.</p>	<p>7. Jóvoltodból tégy jól az Sionnal, Hogy kőfalaji Jeruzsálemnek Nagy dicsőségessen megépüljenek, ...</p> <p><i>51. zsoltár 9. vsz., SZMA</i></p>

8. Légy irgalmas Úr Isten minékünk,
Mert ellenöd álnokul vétköztünk.
De Tebenned vagyon
reménységünk,
Kik haragra bűnnel ingerlettünk.	8. Légy irgalmas, Úr Isten, minékünk,
Mert ellened álnokul vétkeztünk,
Mégis benned vagyon
reménységünk,
Bár bűnünkkel téged ingerlettünk.
	Szegedi Lajos (1500?–1583) protestáns lelkésztől 1566 előtt. <i>Ref. ék.</i> 221. sz.
9. Isten! Mely sokan vadnak,
Kik engömet háborgatnak,
És mindenkoron igyeköznek
Miként engömet...	9. Ó, melly sokan vadnak,
Azkik háborgatnak
Engemet, én Istenem?
	3. zsoltár, SZMA
10. Úr Isten, kegyelmezz meg
énnekem,
Kegyelmességöd szörént könyörülj
rajtam.
Bűneimből tüled
megtisz[tít]tassam,
Nagy irgalmasságodból végy
könyül engem.

Töröld el az én sok bűneimet,
Mosogasd jól meg
fertelmességeimből,
Kikkel förtöztetem életömet... | 10. Úr Isten, kegyelmezz meg énné-
kem,
Kegyességed szerint könyörülj
rajtam,
Bűneimből tőled megtisztítassam,
Nagy irgalmaddal végy környül
engem,
Töröld el az én nagy bűneimet,
Mosogass jól meg
förtelmességimből,
Kikkel förtesztetem életemet, |
| | <small>51. zsoltár, SZMA</small> |
| | <small>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 55–56.</small> |
| 11. Az Úr Istennek jóakarajából,
Szent igéjének hallásából
Értöttem én idvességemről,
Kitől víg az lelköm... | 11. Lásd: 53.! |
| 12. Nem röttög semmit a pokol
ördögtül,
Mint ki megfosztatott minden
erejétül... | |
| 13. Saulnak az Dávidhoz jó szerelme,
Hogy megszegék hozzája régi
kedve,
Elötte futván egy hirtelen fejét
Nehezen mentheti meg tüle. | 13. Saulnak Dávidhoz jó szerelme,
Hogy megszegék hozzája régi
kedve,
Elötte futván egy kietlenbe,
Fejét nehezen menthet meg tüle. |

<p>Csak óhajtozik sírván Istenhez,
Mert nem bízhatik lám sehol
senkihez,
De hogy közel nincs szent
seregéhez,
Azt bánja, hogy nem juthat az
egekhez...</p>	<p>Csak óhajtozik sírván Istenéhez,
Mert nem bízhatik lám sehol
senkihöz,
De hogy közel nincs szent
seregéhez,
Azt bánnya, hogy nem juthat az
igékhöz.   Skaricza Máté: <i>63. psalmus</i>
RMKT XVI. 227.</p>
<p>14. [Más írással alatta:] Bizony...</p> <p>Jobb volt volna néköd
Soha nem születnöd,
Vagy nagy malomkövet
A nyakadra kötnöd.</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 67.</i></p>	<p>14. Jobb lett volna nem születni</p> <p><i>Énlaki Török Sámuel-énekeskv. (1729–1730)</i>
OSZK Duod. Hung. 180.
Stoll: 1046. sz. 58a–59b.</p>
<p>15. Cantio nova
Nota. Szertelen rút dolog volt
bűnnel megrakodni...</p>	<p>15. Szentmártoni Bodó János: <i>Az tékozló fiúnak története</i>. Kolozsvár. 1636. 1. sor. (A 'Nota' figyelmet felhívó szó.)
RMKT XVII. 4. k. 209. sz.</p>
<p>16. Új esztendő érközvén, fordula
tavaszra,
Egykori vigások fordula[nak] nagy
búra.
Az város szörte szélllyel, uccáról
uccára
Az urak dolga miatt széjjel az
jobbágnak. (sic!)   Bírák nem érközének meg csak
ételhöz is,
Az nagy fáradtság miatt megepedt
torkok is.
Gondolván, jóllakhatnak még csak
estvére is,
Hogy mindenféle jutna még az
szolgáknak is.</p>	16. Talán helyi költőtől.

Megkésztí az szakács sok szép új
étkeket,
Foghagymával az csukát,
tárkonyos gyömbérrel
Az sületlen bárányhús, tikhús
fekete lével,
Az sós ponty fő dévérrel, csíko hús
jó lével.

Az sok friss ételeknek ki tudná
meg számát,
Kevés volt ki dicsérte, kinek ötte
száját.
Egyik bíró peniglen dicsérte
szakácsát,
Hogy megholta után is elvönné
jutalmát.

Másszor is főzette bor meg
fokhagymával csukát,
Sótlan penig ne hadd mikor főz
rizskását,
Mert mindjárást megcsapja az
Horvát György hasát,
Mert az szegény szolgának lé tartja
az gyomrát.

BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 79.

A vers sorai, miként az esetek nagyobb részében, itt is összefolynak, csupán az egyes strófák különülnek el egymástól. A központosítás szinte teljesen hiányzik, az ékezetek is nagyobb részt elmaradtak, ami miatt a szöveg olvasata olykor bizonytalan.

A feljegyzést valószínűleg valamelyik kisbíró készítette, akinek a kézírása a lajstrom lapjain több helyen fellelhető.

17. Ifjúságom vétke gyakran jut
eszemben,
ki bánatot indít, siralmat
szívemben,
hogyan tud...

BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 88.

17. Ifjúságom vétke gyakran jut
eszemben,
Ki bánatot indít, siralmat
szívemben,
Hogy tőlem álnokul meg bántatott
Isten.

Szepsi Csombor Márton: Bűnöm
bocsánattjáról.
RMKT XVII. 8. k. 62. sz.

<p>18. Dicsér téged teljes szívem,
én Istenem hirdetem neved...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 90.</i></p>	<p>18. Dicsér téged teljes szívem,
Én Istenem,
Hirdetem neved,</p> <p><i>138. zsoltár, SZMA</i></p>
<p>19. Böcsületömet elvesztém,
szöröncse utamat immár
elrekeszté,
tovább virtusomat immár...</p>	<p>19. Császári nótárius búcsuzó éneke
RMKT XVII. 14. k. 19. sz.
Csak az 1. sor egyezik.</p>
<p>20. Az ki veti segődelmét az Istennek,
uram én csak tebenned...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 102.</i></p>	<p>20. Kájoni <i>Cantionale</i> kéziratos todaléka.
Stoll: 185. sz. 2b–3a.
Vö. 5.!</p>
<p>21. Oh kegyelmes Isten
Szánd meg bús szívemet,
Vigasztald meg kegyes Christus,
Oltalmaz[d] meg lelkem,
kárhozattúl mentsd meg...</p>	<p>22. Lásd meg Uram én igyemet,
Mely méltatlan bosszút szenvedek
éltömben.</p> <p><i>Psalmus XLII. Kájoni Cantionale</i></p>
<p>22. Lásd meg Uram, mely méltatlan
bosszút szenvedek éltömben,
mely...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 102.</i></p>	<p>23. Várva vártam az felséges Urat,
És íme hozzám fordula
kegyelmesen.
Meghallgatta és megmutatta rajtam
jó voltát,
Kivón az mély veremből és az
sáros förtöből.   <i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 124.</i>
A 130. oldalon a fohász egy részét megis-
mételték.</p>
<p>23. Várva vártam az felséges urat,
És íme hozzám fordula
kegyelmesen.
Meghallgatta és megmutatta rajtam
jó voltát,
Kivón az mély veremből és az
sáros förtöből.   <i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 124.</i>
A 130. oldalon a fohász egy részét megis-
mételték.</p>	<p>23. Várván vártam az fölséges Urat,
És íme hozzám fordula,
Kegyelmessen meghallgata,
És megmutatá rajtam jóvoltát.
Kivón az mély veremből,
És az sáros förtöből, ...</p> <p><i>40. zsoltár, SZMA</i></p>

<p>24. Ékes dolog dicsérni Uram
fölségedet, és az Te nevedet,
énekkal magasztalni, hogy ember
áldja Te nagy jó voltodat és
irgalmasságodat dicsérje minden
éjjel.</p>	<p>24. Ékes dolog dicsérni,
Uram, fölségedet,
És az te nevedet
Énekel magasztalni,
Hogy ember áldja reggel
Te nagy jóvoltodat
És igazságodat
Dicsérje minden éjjel.</p> <p><i>92. zsoltár, SZMA</i></p>
<p>25. Dicsérlek Tégedet Úr Isten.
Mí körösztnök dicsérünk és
áldunk,
Atya, Fiú és Szentléleknek
vallunk,
Neköd az tiszta és nagyhatalmú
angyalok szolgálnak szüntelen
való felszóval kiáltunk...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 125.</i></p>	<p>25. Dicsérlek téged, Úr Isten,</p> <p><i>9. zsoltár, SZMA</i></p> <p>Téged Úr Isten, mi keresztyének
Dicsérünk és áldunk,
És Atya, Fiú, Szentléleknek
vallunk.
Néked a tiszta ártatlan és szent
Angyalok szolgálnak,
Szüntelenül hangos felszóval
kiáltnak: Nicetas (Niketász, 335–414) nyomán elő-
szőr Huszár Gál énekeskv.-ében (1574).
<i>Ref. ék. 242. sz.</i></p>
<p>26. Jézus Krisztus Istennek szent fia,
Bűnös népednek igaz...</p>	<p>26. SZMA toldaléka, Kolozsvár, Egyetemi Ktár
<i>Dítséretekkel... tellyes kv. toldaléka (XVII.
sz. első fele), OSZK RMK</i>
Stoll: 72. sz. 8b–10b.</p>
<p>27. Áldjad én lelkem az Urat...
Áldassék neve az Istennek...</p>	27. <i>146. zsoltár, SZMA, (csak az 1. sor)</i>
<p>28. Hallgasd meg Uram kérésem,
Beszéde jusson hozzád
szolgádnak...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 128.</i></p>	<p>28. Hallgasd meg, Uram, kérésem,
Tekénts meg esedezésem,
Beszédem jusson hozzád,</p> <p><i>102. zsoltár, SZMA</i></p>

<p>29. Így kell-e örökké nyavalyásul élnöm,
Ez rossz világ kínnyát testemben viselnöm,
Sok gondoktól emésztetnem,
Rabságnak terhét viselnem,
Holtig keseregnem?</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1663. 128.</i></p>	<p>29. Így köll e örökkén nyavalyássan élnem,
És rossz világ kínnyát testemben viselnem,
Sok gondokkal emésztetnem,
Rabságnak terhét viselnem,
Holtig keseregnem?   <i>Cantio alia de Zolomy. In: Szentseidaloskv. (1704)
RMKT XVII. 9. k. 48. sz.
(Zólyomi Dávidot 1633-ban rabságba vetette I. Rákóczi György.)</i></p>
<p>30. Én igazságomnak Istene,
Hallgasd meg kiáltásom,
Szánj meg és tekints inségemre,
Te vígy engömet tágas helyre.</p> <p>Midőn itt szorongattatom, ti nagy urak, míglen gyaláztok engömet, tisztőségös embert, az ily hiúságban megmaradtok, míg gyönyörködtök ezekben (?)...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1664. 100.</i></p>	<p>30. Én igazságomnak Istene,
Hallgasd meg én kiáltásom,
Szánj meg, és tekénts inségemre,
Te vígy engemet tágas helyre,
Midőn itt szorongattatom.
Ti, nagy urak, míglen gyaláztok Engemet tisztességemben?
Ez illy hívságban mig maradtok?
Hazudozásra mit vágyódtok?
Míg gyönyörködtök ezekben?</p> <p><i>4. zsoltár, SZMA</i></p>
<p>31. Megnöztetéz az Pütsök
Az ő vitéz fiát.
Mekéretéz Szunyognak
Hajadon leányát.   Leánt neki nem adván
Az Pütsök komának,
Azulta minden estve
Az házban dúdolja nótáját.   <i>BKMÖL IV. 1504/m. 1664. 170.</i>
Ugyanaz a személy írta, aki az 1663. évi Robotlajstrom 67. oldalán lévő „Jobb volt volna néköd” kezdetű verset jegyezte le.</p>	<p>31. <i>Tücsöklakodalom</i> (Több szakasza jegyzettel
In: Weöres Sándor: <i>Három veréb hat szemmel.</i>, Budapest., 1977. 177–180.)</p>
<p>32. Óh, seregek Istene,
Mely kedves gyönyörúsége,
Az te szerelmes hajlékodonak...   Én lelkem fohászcodik...   <i>BKMÖL IV. 1504/m. 1664. 246.</i>
Tollpróbának mondható feljegyzés befejezetlen sorokkal.</p>	<p>32. Óh, seregeknek Istene,
Melly kedves gyönyörúsége
Az te szerelmes hajlékidnak!
Az én lelkem fohászcodik, ...</p> <p><i>84. zsoltár, SZMA</i></p>

33. Óh jó ország mint mögromlál,
Te földedtül mint mögválál,
Királyodtül mögfosztatál,
Végre ily nagy búra hozál.

Az kárait ott mögfogák,
Vasban ütet térdig verék,
Kíméletlen ütet kénzák,
Kegyetlenül tépék, verék,
Végre ugyan mög is ölék.

BKMÖL IV. 1510/i., 1640–1707. 61.

Töredékek. A közölt részt 1665-ben rögzítették. A lap alján található szöveg viszonylag jól olvasható. A két strófa jól elkülönül, de a verssorok összefolynak. A második versszak negyedik sorát áthúzták.

A rögzítés időpontjának megállapításában segít a közvetlen előtte lévő feljegyzés, amely azonos kézírással készült: „Anno 1665. Julii 20. Egy szabólegény az Tomo házban magát az gatyája madzagjával föl akasztotta, és kimúlt az világból, amely napon szép eső esett, azon nap elenyészett minden gondolatja.”

34. Cantio elegans

Oh én kegyelmes Istenem,
Mily igen mögverél engem.
Kegyelmezz meg már énnekem,
Ne hagyj bűnömben elvesznöm.

Nem tagadom, mert vétkeztem,
Hitömet gyakran mögszegtem,
Rút fertelmes volt életem,
Kiért im lám megfizettem.

Legyen ezért elég immár,
Sok búm elszenvedtem,
Mely kár rút szégyen,
Mint ki högyös az lelkemben,
keservesen jár. (sic!)

Hol az te irgalmasságod,
Kivel lelkünket gyógyítod,
Hol az te erős jobb karod,
Kivel híved szabadítod.

- 34.

Oh én kegyelmes Istenem,
Mely igen megverél engem!
Kegyelmezz meg már énnékem,
Ne hagyj bűnönben elvesznem!

Nem tagadom, mert vétkeztem,
Hitemet gyakran megszegtem,
Rút fertelmes volt életem,
Kiért im lám megfizettem.

Legyen azért elég immár,
Sok búm és szenvedtem nagy kár,
Rút szégyen, ki mint sebes ár
Lelkemben keservesen jár.

Hol az te irgalmasságod,
Kivel lelkünket gyógyítod?
Hol az te erős jobb karod,
Kivel híved szabadítod?

Régen Dávidot Saultúl
Szabadítád, möntöd bútúl,
Noha sokszor vétött rútul,
Kiért megveréd azontúl.

De te, Dávid jó Istene,
Ki az ő szöröncséjére,
Vittél engem gyötrelmre,
Térj már hozzám, kegyelemre.

Bűnömön talált búm után,
Könyörülj lelkem fájdalmán.
Tégy szégyent azok orcáján,
Kik rám dühödtek méltatlan.

Engem pedig bosszújokra,
Emelj fel jó állapotra.
Ne add, hogy neved hijában
Bíztram magamat magadra.

Kiért, az még élek itten,
Dicsérlek felséges Isten,
Ki könyörült ily veszetten,
Áldott légy örökké. Amen.

Finis

BKMÖL IV. 1508/c. 1665. 255.

35. Legyen jó idő csak, fecske száll
házamra.
Nincs olthatatlan nyűg vetvén
nyavalyámra.
Ha gondja Istennek csak egy szál
hajamra,
Inkább gondot visel lelkemre s
magamra.

BKMÖL IV. 1508/c. 1665. 255.

Rimay János Ebben is könyörög Istennek,
okát adván, miért próbálja s sujtolja Isten az
ő híveit c. versének első versszaka.

36. Zöngő kiáltásom,
Síró sóhajtásom
Halljad meg Istenem !
Nyisd meg az egeket,
Hajtsd le füledet,
Ézért esedezem.

Régen Dávidot Saultúl
Szabadítáds mentéd bútúl,
Noha sokszor vétett rútul,
Kiért megveréd azontúl.

De te, Dávid jó Istene,
Ki az ő szerencséjére,
Vetél engem gyötrelmére
Térj hozzám már kegyelemre!

Bűnömön talált búm után,
Könyörülj lelkem fájdalmán,
Tégy szégyent azok orcáján,
Kik rám dühödtek méltatlan.

Engem pedig bosszújokra
Emelj fel jó állapotra,
Ne tessék az, hogy heába
Bíztram magamat magadra.

Kiért az míg élek itten,
Dicsérlek felséges Isten,
Ki könyörülsz ily veszetten,
Áldott légy örökkén, Amen.

Balassi Bálint verse. In: *Balassa istenes énekei*. Bécs. 1633.

35. Legyen jó idő csak, fecske száll
házamra,
Nincs oldthatatlan nyűg vetvén
nyavalyámra,
Ha gondja Istennek csak egy szál
hajamra.
Inkább gondot visel lelkemre s
magamra.

Rimay János verse a *Balassa istenes énekei*
1633-i bécsi kiad.-ában.

36. Zönglő kiáltásom,
Síró óhajtásom
Halljad meg Istenem.
Nyisd meg az egeket,
Hajtsd le füledet,
Értsd esedezésem.

Nálad tudva vagyon,
Szívemben mi vagyon,
És az mit kívánjon.
Te kegyelmességed
Mi gonosz mindabbúl
Nagy szépen kihányjon.

Szöröncsétlen utam
Keringő ösvénye
Fái im mire hozál...

BKMÖL IV. 1508/c. 1671. 2.

37. Föld, tenger, egek sírjátok,
Csillagok ne ragyogjatok,
Uratok kínját szánjátok...

BKMÖL IV. 1508/c. 1671. 12.

38. Mind ez világnak ím, esze veszött,
Az igazságtól eltévedött...

BKMÖL IV. 1508/c. 1671. 197.

39. Jézus Christus, Istennek szent fia,
Bűnös népnek igaz megváltója,
Keresztfán ki haláloddal atyád
kedvére juttattál,
Keserves kínvallásodért
kegyelmezz nekem.
Halálodért halállal, bujdosásomban
biztasd lelkem kimúltában.

[Más írással készült megjegyzés:]
Domine frater, a Hajnal énekét kell
vala ide írnod.

BKMÖL IV. 1508/c. 1671. 197.

40. Oh, mely csudálatos Isten az te
dolgod,
Az te tanácsodban nincsen neked
másod,
Mindent arra vihetsz, az mint
akarod,
Mert nincsen tehozzád senki
hasonlatos.

Nálad tudva vagyon,
Szívemben mi vagyon
És az mit kívánjon.
Te kegyelmességed,
Mi gonosz, mind abból
Nagy szépen kihányjon.

Szerencsétlen utam
Kerengő ösvényein
Jaj, im mire hoza,

A 71. sz.-on idézett vers 6., 7. vsz.-a és 5.
vsz.-ának kezdete. Első sora a *119. zsoltár*
(SZMA) héber Thau betűvel jelölt 22. ré-
szének kezdetével egyezik.

38. Szkhárosi Horvát András verse. In: *Detsi-
kódex.* (1609–1613). MTAK K 64. Stoll:
25. sz. 159a–166a.

39. Lásd 26.!

40. Ó, mely csudálatos
Isten, az te dolgod!
Mindenben bölcs tanácsod,
Mindent arra vihetsz,
Amire akarod;

Mint reggeli nap fényök hogy
megörvendeztetsz,
Avagy virágokat harmattal
önthetsz,
Emböröket azzal ugyan
gyönyörködtetsz,
És most, ha akarod, meg is
keseríthetsz.

BKMÖL IV. 1508/c. 1671. 243.

A verssorok összefolynak, csak a két strófa különül el.

41. Ellenségimnek sokaságán,
Csak kesergék álnokságán,
Mérges nyelvek megmardosván,
Sebeimet tapogatóván.

Jó hallja fohászkodását,
Mindönöknek óhajtását,
Eltörli immár siralmát,
Szömöknek könnyhullatását.

Az kivel én elszenvedtem,
Azzal együtt esedezem,
Ne hagyj immár én Istenem,
Szent felséged igen kérem.

Szép szín alatt hozzám jönnek,
Hírelkedvén megkerülnek,
Ha mint tőlem kivethetnek,
Ahhoz sokkal többet tesznek.

BKMÖL IV. 1508/c. 1671. 260.

Az utolsó strófát más kéz jegyezte le. Itt is az egyes sorok összefolynak, csak a versszakok különülnek el.

42. Istennek szent fia, az te
segítségedben bízunk
szükségünknek idején.
Meg ne utáld az mi
könyörgésünket,
de szabadíts meg az minket
minden veszödelemtől, kegyelmes
Krisztus.

Újváry Tamás: *Az rákok veszedelmiről és Szakmár megvételeiről*. In: Újváry Tamás énekfüzete (1705), MOL.

Rákóczi-It.

Stoll: 169. sz. 1b–2b.

Kiad. *A kuruc küzelmek költészete*. 1977.

155. sz. (Csak a kezdő sorok hasonlóak!)

43. Bizonytalan voltát, világ állapotjának változásait látván, és minden állatoknak, kik ma egészségben vadnak, holnap esnek torkába az halálnak... <i>BKMÖL IV. 1508/c. 1672. 1–2.</i>	<p>43. In: Lipesei-kódex. (1615). Vö. ItK, 1916. 317.
RMKT XVII. 15A k. 633 /II.sz. nótajelzés.</p>
<p>44. Embör, Isten alkotmánya,
Halál élted majd elhányja,
Mert szívednek ily kis gondja
Az örök boldogságra.   Ennek voltát hogyha tudnád,
Csupán csak ezt szomjúhoznád,
S árnyék javát megutálnád,
Világi dicsőségnek.   Az pokolnak hogyha kínját,
Azonképpen megfontolnád
Súlyosságát...   <i>BKMÖL IV. 1508/c. 1672. 195.</i>
A sorok itt is összefolynak, csak a versszakok különülnek el. A központosítás szinte teljesen hiányzik. Az íráskép az átlagosnál jóval alacsonyabb szintű, az azonos hangok rögzítése is következtlen.</p>	<p>44. Ember, Isten alkotmánya,
Halál élted majd elhányja,
S mért szívednek ily kis gondja
Az örök boldogságra.   Ennek voltát hogyha tudnád,
Csupán csak ezt szomjúhoznád,
S árnyék javát megutálnád
Világi dicsőségnek.   A pokolnak hogyha kínját
Azonképpen megfontolnád
(Súlyosságát, hosszúságát)
Testedet meg sarkalnád.   Carthusiai Szt. Domokosnak <i>Az poenitentia tartásra való intése.</i> In: Hajnal.
RMKT XVII. 7. k. 70/II. sz.</p>
<p>45. Istennek szent anyja,
Égből szállott szent manna,
Édes Jézus, áldott Jézus...   <i>BKMÖL IV. 1508/c. 1672. 209.</i>
A lapon található hivatalos feljegyzésektől eltérő kézírás.</p>	<p>45. Ó Istennek Szent Anna (1.sor)
Mennyei drága Manna (11. sor)   In: Kájoni <i>Cantionale.</i>
RMKT XVII. 15A k. 390. sz.</p>
<p>46. Mit csudálkoztok ily
álmélkodással
Környülálló sokaság az új hír
hallással,
Hogy király után megyünk
Szép pompával, sereggel.   Lám, mi eleinknek szent királyi
voltak.
Isten áldásából sok országot bírtak.
Szent István, László, Mátyás
uralkodtak,
Jó királyok voltak.</p>	

Ezt is hogy megérted, nem
történetből lett,
Sem nem mi magunknak
indulatjából lett,
Hanem régieknek követésekből,
Jó szokásokból lett.

Ha kívánod tudni találóját ennek,
Xerxes az első követője ennek,
Hajts fejet kérlek mindenféle...

47. Uram, te nagy haragodban,
Ki miatt vagyok búban,
Engömet nem fenyeget,
Haragodnak tüze szűnjék meg
Sebessége, kiben büntess meg...

Velem Uram légy irgalmas,
Mert vagyok nagy fájdalmas,
Ne hagyj Uram, kérlek
Elrontott (?) tetemimet,
És ne hagyj kínjaimban,
Ments meg az haláltól...

BKMÖL IV. 1508/c. 1672. 210.

A szöveget rendkívül nehéz kibetűzni, így olvasata néhány helyen bizonytalan. A központosítás teljesen hiányzik.

48. Szentek seregében vigyázó szent
pásztor,
Dicsőség házában lakó gubernator,
Nyílik fel öröme az mennyei
tábor...

BKMÖL IV. 1504/m. 1672. 131.

49. Porrá való, jaj elmúló életem.
Koporsóban, miként sírban
tetetem.
Szomorúan, setét boltban tetem
Gondolod-e, hogy majd
elvégeztetem.

47. Uram, te nagy haragodban,
Ki miatt vagyok búban,
Engemet ne feddj meg,
És haragodnak tüze,
Szűnjék meg sebessége,
Kiben ne büntess meg.

Nékem, Uram, légy irgalmas,
Mert vagyok nagy fájdalmas,
Ne hagyj, Uram, kérlek,
Gyógyítsd meg sérelmimet,
Elrettent tetemimet
Újítsd meg, hogy éljek.

És ne hagyj kínaimban,
Ments meg az haláltól.

6. zsoltár, SZMA. 1., 2. vsz. és 4. vsz. 5–6. sor.

48. Szentek seregében vigyázó szent
pásztor,
Dicsőség házában lakó gubernátor,
Nyíljék könnyörgésre a mennyei
sátor ...

In: *Imádságos és ének könyvecske*. Kolozsvár. 1700.
RMKT XVII. 8. sz. 163. sz.

49. Porrá váló, jaj elmúló életem,
Koporsóban, miként sírban
tetetem,
Szomorúan, setét boltban vitetem,
Gondolod-e, hogy majd
elvégeztetem.

Az te célod és hatásod mely közel.
Haj, azt tudnád, felfognád ezennel,
Isten ellen, hogy soha nem
vétkeznél.
Azért jobb...

BKMÖL IV. 1504/m. 1672. 268.

A lap aljára írt bejegyzés. Mivel a hely be-
telt, az utolsó sor csonka maradt.

Az te célod és halálod mely közel,
Ha azt tudnád, felfogadnád
ezennel,
Isten ellen, hogy soha nem
vétkezel
Azért erről jobb ha most értekezel.

*Világ gyönyörűségének megalázásáról való
ének.*

Versek Pataki Annának kesergő elmélke-
dése az ő rövid és múlandó életéről. In: *Ká-
joni versgy.*

RMKT XVII. 11. k. 124. sz.

50. Oh nyomorúságos esztendő,
Homályban beborult idő,
Voltál nekünk csak bút szerző,
Gyakran méreggel emésztő.

Mikor ingyen sem gondoltuk,
Szár az padon hogy nyugodtunk,
Csak honnan (?) rossz hírt
hallottunk,
Sírva (?) az virradtig fáradtunk.

Tolvaj módra sokszor jártunk,
Éccaka sokat bújdostunk,
De mindaddig fáradoztunk,
Dolgainkat helyre álltattuk.

BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 5.

51. Óh kegyelmes Isten szánj meg,
Ez nyomorult háztúl ments meg,
Hogy házunkban nyughassunk
meg,
Többé ne is ismerjük meg.
52. Óh Te nagyhatalmú irgalmas Isten,
Vagy bűnben heverek (?) Te
rettenetes,
Vagy az mög (?) tekintenöd
kegyelmes Atyjuk.
Vagy kérlek engemet is szent
fiadért ne hagyj (?)...

- BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 7.*
 Talán érdemes utalni arra, hogy a hivataluk-
 tól búcsúzók bírák a városházát nevezték
 nyomorúságos háznak.
 Erősen valószínű, hogy a szöveget lejegyző
 maga is kisbíró volt.
53. Az Úr Istennek jó akarattából,
 Szent ígéinek hallásából,
 Énnekem üdvösségemtől,
 Kitől víg az én lelkem.
- Ellenségidön bosszút...
- BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 111.*
54. Uram ne hallgass ily igen,
 Ne maradj ez veszteglésben,
 Ne nyugodjál oh erős (?) Isten,
 Mert ellenségid dühösködnek...
55. Ne adj fel engömet fölséges Isten,
 Ennyi sokképpen fenyegetvén igen
 gonoszságimért.
 Nem cselekedtem, sőt igen
 megvettem
 Parancsolatod, édes Istenem.
56. Várva vártam az fölséges Urat,
 És íme hozzám fordula.
 Kegyelmesen meghallgatta
 És megmutatta rajtam jó voltát.
- Kivőn az mély veremből
 És az sáros földből,
 És én lábaimat szép egyenes kűre
 El fel helyeztette,
 Kísérvén (?) utamat.
- BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 112.*
57. Áldott légy én Uram, hogy
 megtartottál,
 Bút és bánatot ez éjjel rám nem
 bocsátottál.
 Angyali sereggel oltalmam
 voltál...
53. Lásd 11.!
54. 83. zsoltár, SZMA
56. Lásd 23.!

58. Seregeknek Ura, ki lakozol
mennyben,
Honnét mindenekre vigyáz[ol]
kegyelmesen.
Tekints meg már bennünket,
Hozd el az mi időnket,
Hogy vethessenek (?) véget
sok gyötrelmeiknek
59. Boldognak mondhatja magát az
oly ember...
- BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 128.*
60. Gyalázattára járnak sokan
szegény fejemnek,
Úr Isten állj ellenek Te is ezeknek,
Hiszen Te látója vagy minden
szíveknek,
Légy őrzője az tömlőben
fohász kodó Józsefnek.
- BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 169.*
61. Feltámadt az mi életünk,
Vígan méltó énekelnünk,
És Krisztus[t] dicsé rnünk,
Ez szent napon is áldanunk.
- Az angyalokkal imádnunk,
Mint Urunkat félnünk,
Énekelve büneinket könnyebbíteni,
Csak őbenne bízunk...
- Az földben minden gyökerek
lagnak,
Bimbói terjednek,
Mezők megzöldülnek,
Úgy madarak zöngenek.
- Fákon vígan énekelnek,
Szárnyukon röpdősnek.
Minden fünek illata van,
Gyönyörködtetnek, dicséretre
intenek.
- BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 181.*
58. In: Szentsei-daloskv. (1704). OSZK Oct.
Hung. 70.
Stoll: 168. sz. 40a–b.
61. Feltámadt a mi életünk,
Vígan méltó énekelnünk.
Úr Krisztust dicsé rnünk,
E szent napon is áldanunk,
Angyalokkal őt imádnunk,
Mint Urunkat félnünk,
Mert őt magasztalják nap, hold s
égi seregek
A mennyei szentek.
- A földben minden gyökerek,
Fáknak bimbói terjednek,
Mezők megzöldülnek,
Ég madarai zengenek,
Fákon vígan énekelnek,
Szárnyukon repdesnek;
Minden illatozó füvek
gyönyörködtetnek,
Dicséretre intnek.
- Pécselyi Király Imre (1590 k.–1641 k.) ver-
se.
Ref. ék. 350. sz.

<p>62. Igaz hitben végig maradjunk,
Noha ez földön szükség
Nyomorgással sok gyalázatot
eresztett.
Szenvedünk, végre meg is halunk.   Mert elméjüket igaz tudománnyal,
Szívüket pedig állhatatossággal...</p>	<p>62. Az igaz hitben végig
megmaradjunk,
Noha ez földön szükség
nyomorognunk,
Sok gyalázatot érte szenvednünk,
Végre meg is halunk.   (A 2. vsz. hiányzik.)   Mert elméjüket igaz tudománnyal,
Szívüket erős állhatatossággal ...   <i>Az szent apostolokról. In: Cantus Catholici.
RMKT XVII. 7. k. 83/III. sz.</i></p>
<p>63. Mondjatok dicséretöt
Keresztyének az Úr Istennek,
Szentségös dicséretöt
Adjatok ő nevének.</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 187.</i></p>	<p>63. Mondjatok dicséretet,
Keresztyének az Úr Istennek,
Szentséges tiszteletet
Adjatok ő nevének.</p> <p>Bártfa, 1593. <i>Ref. ék.</i> 196. sz.</p>
<p>64. Várom Uram Isten
Fejemre kedvedet.
Hozd el segítséged,
Hajts (?) le az egeket.   Szállj le, vidámítsd meg
Bánatos szívemet.
Ki bűnei miatt
Szenved nagy gyötrelmet.   Szűkölködik lelköm
Segedelmed nélkül,
Mint az szomjas szarvas
Hideg...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 188.</i></p>	<p>64. <i>Kolozsvári énekeskv.-töredékek.</i>
MTAK A 172/I. és 640/III. mikrofilm.
Stoll: 1134. sz.</p>
<p>65. Szentül énekletek
Egy élőt (?) énekben,
Hadd ez bűneidet,
Élj jámbor életben.</p>	<p>65. Szentül énekletek egy hallott
énekben,
Hadd el bűneidet, élj jámbor
életben,</p>

Mária Magdolna
Példa legyen ebben,
Kirül most éneklek
Ez rövid énekben.

BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 205.

66. Óh kegyelmes Istenem,
Mely igen megvertél engem.
Kegyelmezz már nekem,
Ne hagyj börtönben elvesznöm.

BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 206

67. Az előtt való reám bocsátott
kemény ostoroddal, meg nem
tanulok...

Ihol mint járok
Veled én Urammal,
Még sincs mit tennem,
Hozzád kell érnem,
Én imádságaimmal.

Ha ennél nagyobb ostort
Bocsátasz is reám,
megérdemlem...

BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 208.

68. Jaj nagy kedven (?) tartson édes
szülötteim,
Ki[k] nélkül már ez világban holtig
árva lettem...

69. Üdvözlégy világ mögváltója,
Az idvességnek megadója,
Keresztre jel hagyója, (?)
Tudom mi legyen az oka,
Oh Jézusom, szerelmem (?)...

BKMÖL IV. 1504/m. 1673. 209.

Mária Magdolna példa legyen
ebben,
Kirül most éneklek e rövid
éneklekben.

Szentmártoni Bodó János: *Mária Magdol-
nának históriája.*
Lőcse. 1683. (1. kiad.-a elveszett.)
RMKT XVII. 4. k. 210. sz.

66. Lásd 34.!

68. Jaj nagy kedven tartott drága édes
szülöttem,
Ki nélkül már ez világban holtig
árva löttem.

Kájoni versgy.
RMKT XVII. 15A k. 223/I. sz.

69. Üdvözlégy világ váltója,
Üdvösségnek megadója,
Keresztedre felhágnia
Kévánok: holott mi oka,
Add Jézusom szerelmedet.

Szt. Bernát hymnusa *A keresztfán függő
Christushoz: Salve mundi salutare.*
In: *Cantus Catholici, Kájoni Cationale.*
RMKT XVII. 7. k. 198. sz.

70. Ezerhatszázhetvenhárom,
Melyben nekem számos károm.
Duna mellett bujdosásom,
Fordult siralmasra sorsom.

BKMÖL IV. 1508/c. 1677–1678. 1.

71. Anno 1673.

Kegyesen tápláló,
Mindeneket formáló
Szent Jehova Isten!
Légy gondom viselő[m]
És jól igazgatóm,
Keserülő Isten.

Óh mert reád hadtam,
Igyemet rád bíztam,
Ez idegen földön
Nincsen jóakaróm,
Sem gondom viselő[m],
Keserülő Isten.

Vajha szüleimet,
Édes nemzetimet
Csak egyszer láthatnám,
Éltömet éltökért,
Az ő jóvoltokért
Letenni nem szánnám.

Az kik feltartottak,
Én reám vigyáztak,
Szüntelen azoknak
Minden jót Istentül,
Élet reményétül,
Kívánok azoknak.

Szerencsétlen utam
Kerengő ösvényein
Jaj, ím mire hozta,
Gyönyörű hazámtúl,
Erdély országátül
Engömet megfoszta.

Zönglő kiáltásom,
Síró óhajtásom
Halljad meg Istenem.
Nyisd meg az egeket,
Hajtsd le füleidet,
Értsd esedezésem.

Nálad tudva vagyon,
Szívemben mi vagyon,
És az mit kívánjon.
Te kegyelmességed,
Mi gonosz, mind abból
Nagy szépen kihányjon.

Adjad látnom egyszer
Gyönyörű hazámat,
Jóakaróimat,
Vér atyámfiait,
Sok ismerőimet,
Édes szomszédimat.

Igen elapadott
És elkeserődött
Szögény árváim.
Sok gondolat miatt,
Síránkozás miatt
Elepedett szívem.

Semmire olyban igen
Az testiek közül
Nem vágyódik szívem,
Csakhogy ismerőmet,
Atyámfiaimat,
Egyet ezek közül.

Zokogó orcával,
Sok könnyhullatással,
Józsefként mindöket
Bizony sok sírással,
Rájuk borulással
Csókolnám mindöket.

Ezt engedjed érnem,
Hadd lássa meg szömöm
Édes szüleimet,
Hajadon hűgomat
És siratóimat,
Kedves nemzetimet.

Kiket, ha láthatnék,
Szömömmel nézhetnék,
Mint hattyú úgy sírnék.
Fogadkozásaimról,
Vétségimről őket
Szépen megkövetném.

Lám, hozzád kiáltok,
Szüntelen óhajtok,
Légy kegyelmes hozzám,
Könyörgő beszédem
És esedözésem
Lássad meg Istenem.

Így osztán nyavalyám
Sok keserves nótám
Megsöndesödnének.
Ez idegen földnek
Keserű gyümölcse
Megédösödnének.

Ámbár keseregjek,
Szívemben szenvedjek,
Csak nyerjek kegyelmet,
Én feltött célomat,
Igyeközötömet
Lássad meg Istenem.

Lám Dávid bujdosván,
Bujdosása után
Nyugalmat találja.
Igen szögény árva,
Adám maradékja,
Ki az Urat várja.

Ó, igen szép dolog
Volt az atyafiaknak
Együtt ő lakások,
Nagy szép egyességben,
Csöndes békosságban
Való nyugovások.

Régen azt javalta
Dávid zsoltárában,
Minden tanít abban,
Hogy az atyafiak
Együtt nyugodjanak,
És jól alkudjanak.

Az ki országából,
Jól lakta földéből
Bujdosik másuva,
Szolgáljon Istennek,
Ki ura mindennek,
Ne hajoljon balra.

BKMÖL IV. 1508/c. 1673. 211–212.

Szokatlan módon két egymást követő oldalt foglal el, ami azt jelzi, hogy nem fizikai értelemben vett „tollpróba.”

72. Xerxes király[t] sok száz népe,
Dávidot hadi serege,
Hectort sem menté ereje,
Cicerót ékes szólása,
Salamont bölcs [mondása ?]

BKMÖL IV. 1504/p. 1675. 18.

73. Zengjed nyelvem dicsőségét,
Úr Krisztusnak seregét,
Szíveknek böcsületes árát,
Melyet vilá gért nemes virág...

Nekünk születött, adatott
Tiszta szívűnek méhéből,
Az világon nyájaskodott
Adván magad mesterül
Életnek rendet szabott,
Csudálatos rendiből.

Ezért ez nagy szenvedést...

BKMÖL IV. 1504/p. 1675. 193.

A központozás teljesen hiányzik, a szavak harmada olvashatatlan, illetve nehezen értelmezhető.

74. Dicsőség és gazdagság az ű
házában az Istennek.

73. Zengjed nyelvem, dicsőséges
Úr testének szentségét;
Szent Vérének böcsülletes
Árát, melyet Vilá gért
Nemes Virág, Szűznek tisztos
Magva, Királyunk le-tett.

Nekünk született, s adatott
Tiszta Szűznek méhéből;
E világon nyájaskodott
Adván magát Mesteről;
Lakásának véget szabott
Csudálatos rendiből.

Azért, ez illy nagy szentséget
Le borulván imádjuk...

Aquinumi Szt. Tamás hymnusa. In: Hajnal.
1., 2. vsz. és 5. vsz. 1–2. sor.
RMKT XVII. 7. k. 74. sz.

75. Az zöld pázsit vértől piros,
Fejetlen test immár számos,
Fénylik mindenütt a pallos,
Az rikoltás zeng és hangoz.

BKMÖL IV. 1504/m. 1676. 224.

A sorok itt is összefolynak, a központozás és az ékezetek hiánya a korábbiakhoz hasonló.

76. Szörnyű halál, íme hol áll,
Lest hányván életünknek:
Mevont íjjal, s mérges nyíllal
Víja várát lelkünknek.
Élet ezüst, minként a füst
Szélvészkor elenyészik...

Mondhatatlan s irgalmatlan,
Nem félted élet várát?...

Lopva jön rád az halál, s fád
Alattomban levágja:
El nem bújhatsz, s nem is futhatsz;
Majd házadat meghágja...

Piros orcád, s meghervad szád,
Szemeid beszakadnak:
Fejed szédül, szíved rémül,
Ékes nyelved megnémul...

BKMÖL IV. 1504/m. 1677. 259.

A szöveg csaknem teljesen összefolyt.
Nyéki Vörös Mátyás *Siralom a halandóságról* c. verséből leírt részletek. Az itteni szöveg nem követi a vers eredeti sorrendjét sem.

77. Az nagy sereg dandár, mint egy
falka madár,
kik fel vannak írva, vágják, ölik
ugyan, hogyha lehet ottan...

BKMÖL IV. 1504/m. 1677. 263.

76. Nyéki Vörös Mátyás: *Siralom a halandóságról*, 1. vsz. 1–6. és 9–10., 14. vsz. 1–4., 3. vsz. 3–6. sor.
RMKT XVII. 2. k. 96. sz.

77. Szabadka Szegedi nagy fekete
Dandár
Jöve nagy sereggel mint egy falka
madár
Mind az egyes fákat kipusztítják
immár
...
Vágják törik az fát...

László deák kecskeméti nótárius korrajzi versezetének 1679. márc. 8-ról szóló részéből.

Kiad.: Hornyik. II. 501.

<p>78. Dícséret legyen Szentháromságnak
most és örökké az legyen. Amen.</p> <p>79. Segítségül híllak téged én Istenem,
mert megsokasodtak az én
ellenségim...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. 151.</i>
Töredékek.</p> <p>80. Probatio calami</p> <p>Úr Isten, én idvességem!
Éjjel-nappal kiáltok hozzád,
könyörgéseimet meghallgassad,
és tekintsd meg nagy inségem,
hajts hozzám kegyesen füledet,
értsd meg az én esedéseimet.</p> <p>81. Megesküdt az én szám,
mely órában hozzád felkiáltand az
bűnös,
nincs oly undok vétkes,
oly undok, fertelmes
és megsebhedett bűdös,
hogy kedvvel ne lássa,
róla azt mondhassa,
hogy jómra nem érdemes...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1508/c. 1680. 1.</i></p> <p>82. Az ki indul hosszú útra
Sokat búsult (?) de nem tudja,
Ha járása, bujdosása
Jóra lészen, vagy fordul gonoszra.</p> <p>Sokszor romol, kitart gyakran,
Bosszús, (?) pokol hírt hall,
Nagy vígsággal, jó haszonnal (?)
Vissza sem tér kívánt jutalommal.</p> <p>Nem tudhatja, nyer-e vagy vesz,
Ha haszonnal fordulhat-e,
Jót talál-e, rosszat viselt,
Kedve szerint, ha útja fordult.</p> | <p>79. Segítségül híllak téged én jó,
Istenem
Mert megsokasodtak az én
ellenségim...</p> <p>In: <i>Balassi-kódex.</i> (1655 k.). OSZK
Nem Balassi Bálint verse.
RMKT XVII. 1. k. 104. sz.</p> <p>80. Úr Isten, én idvőségem,
Éjjel-nappal kiáltok hozzád,
Könyörgésemet meghallgassad,
És tekénts meg nagy inségem,
Kegyessen hajtsd hozzám füledet
Értsd meg én esedezésemet.</p> <p>88. <i>zsoltár</i>, SZMA</p> <p>82. In: <i>Kádár-énekeskv.</i> (XVII. sz. közepe) Ko-
lozsvár.
Egyetemi Ktár. MTAK A 134/II. mikro-
film.
Stoll: 74. sz. 2a–8b.</p> |
|---|---|

BKMÖL IV. 1504/p. 1680. (Az 56–57. oldalak közé tett cédulán.)

A központozás teljesen hiányzik. Az egyes versszakok sorai összefolynak. A szavak fele-harmada olvashatatlan, vagy olvasata bizonytalan.

83. Vigyázz te magadra, óh emberi állat.
Semmi dolgaiddban el ne hidd magad.
Nem tudod ...

BKMÖL IV. 1508/c. 1680. 249.

84. Emlékezzél meg te gyarló ember az te Istenedről,
háládatlan te soha ne légy az ő jóvoltáról.
85. Lám az madarak, mely igen reggel énekelni kezdenek,
miként az Isten őket teremté, el nem feletkeznek.

Te pedig embör, ki teremtettél az Isten képe,
tebenned vagy az ő szájából kieresztett lélok ...

BKMÖL IV. 1510/i. 1685. 63.

86. Kegyes, gondviselő, könyörülő Isten,
Ki az bűnös embert...
87. Hozzád kiáltok kegyes Uram,
Én segedelmem és váram!
Hallgass meg kegyelmesen engem,
Ne hallgass el, mert el kell vesznem.
- Azokhoz hasonló leszel,
kiknek az koporsó helyük (?)...
Midőn Hozzád esed...

BKMÖL IV. 1504/m. 1683. 222.

84. In: *Kecskeméti Graduál* (1637–1681) MTAK K 74.
Stoll: 58. sz. 209.

86. In: *Kuun-kódex* (1621–1647) MTAK K 69.
Stoll: 40. sz. 169–171.

87. Hozzád kiáltok kegyes Uram,
Én segédségem és kőváram!
Hallgass meg kegyelmessen engem,
Ne hallgass el, mert el kell vesznem,
Azokhoz hasonló leszek,
Kiknek az koporsó helyek.

Midőn tehozzád esedezem,...

28. zsoltár, SZMA

88. Uram betöltéd mondásodat,
Nekem ajánlád Magadat.
Edgyetlen egy szeretődnek
Most is annak tarts Uram Te
engemet...

BKMÖL IV. 1504/m. 1683. 223.

89. Számptalan sok nyomorúságok által
szokott ember bemenni az
vigasságra...

90. Virága mint ezüst olyan színű vala.
Az közepi penig szép gyöngy
színnel rakva,
Háromszor egy napon virágozik
vala
Melynek az termését alig várja
vala.

Teljes életének dicséretes volta,
Mert a szegényeket soha nem
prédálta,
Ha más rontotta is, karddal
oltalmazta,
Volt higyged kardja az országnak.

BKMÖL IV. 1504/m. 1684. 143.

91. Hec dicit Dominus: exemplum
dedi vobis quomodo ego feci, ita et
vos faciatis...
Példát adtam néktek, amint én
cselekedtem, ti is az szerént
cselekedjeteK...

BKMÖL IV. 1508/c. 1686. 1.

92. Domine ne in furore tuo arguas
me,
neque in ira tua corripas me.

91. Haec dicit Dominus [a bibliai
szöveget bevezető mondat]:
Exemplum enim dedi vobis, ut
quemadmodum ego feci vobis,
et vos faciatis.

Ev. Joannis 13,15. In: Vulgata.

Ezt mondja az Úr: Mert példát
adtam néktek, hogy amint én
cselekedtem veletek, ti is úgy
cselekedjeteK.

János ev. 13,15. In: Káldi.

92. *Zsoltárok 6,2. In: Vulgata.*

<p>Uram, meg ne fedj engem
búsulásodban,
Se haragodban ne dorgálj engem.</p> <p>93. Óh édes Jézusom, szerelmes
megváltóm,
én egyetlen szép Xristusom, el ne
hagyj engem,
hanem légy velem, mikor leszen
végső napom.</p> <p>94. Asperges me hisopo et mundabor,
Lavabis me et super nivemde
alabor.</p> <p>Öntözz meg engem, és
megtisztulok,
moss meg engem, és az hónál
fejérem lesz.</p> <p>95. Nem nekünk uram, nem nekünk
engedd, hanem nevednek nagy
dicsőséget kegyes igazságodért.
Non nobis, Domine, non nobis, sed
nomini tuo da gloria.</p> <p>96. Az Urat áldjátok, miért jó, irgalma
örökkévaló.
S vajon kicsoda mondhatná ki az ő
nagy erős hatalmát.
Sok és nagy az ő dicséreti, vajon ki
tudhatná számát.</p> <p>Boldog az ki az Úr szavát,
megőrzi parancsát.
Uram rólam emlékezzél meg...</p> | <p>94. Asperges me hyssopo et
mundabor:
lavabis me et super nivem
dealabor.</p> <p><i>Zsoltárok 50,9. In: Vulgata.</i></p> <p>Öntözz meg engem isóppal, és
megtisztulok,
moss meg engem, és az hónál
fejérem lesz.</p> <p><i>Zsoltárok 50,9. In: Káldi.</i></p> <p>95. Nem nekünk, Uram, nem nekünk
hanem a te nevednek adj
dicsőséget.</p> <p><i>Zsoltárok 113B,2. In: Káldi.</i></p> <p>Non nobis, Domine, non nobis:
sed nomini tuo da gloriam.</p> <p><i>Zsoltárok 113 B,2. In: Vulgata.</i></p> <p>96. Az Urat áldjátok, mert jó,
Irgalma örökkévaló,
Vajjon s kicsoda mondhatná ki
Az ő nagy erős hatalmát?
Sok és nagy az ő dicséreti,
Kinek ki tudhatná számát?</p> <p>Bódog, azki az Úr szavát
Megőrzi parancsolatját.
Uram, rólam emlékezzél meg ...</p> <p><i>106. zsoltár, SZMA</i></p> |
|---|---|

<p>97. Az Úrnak irgalmát örökké éneklek,
És hűséges voltát mindenkor hirdetem,
Mert mondom, hogy megáll mindörökké irgalma,
Melyet úgy megépít, hogy mind az évig erősítéd, megtartod,
Te szent igazságod és az jószágod...</p> <p><i>BKMÖL IV. 1508/c. 1686. 323.</i></p> <p>98. Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tua.</p> <p>99. Memento homo, quia pulvis es, et in pulvem reverteris.</p> <p><i>BKMÖL IV. 1504/p. 1688. 1.</i></p> <p>100. Szájokat nagy káromlással
Az égre tájtják szitokkal.
Gyalázatokkal rakva nyelvek,
Kik ez egész földre kiülnek.</p> <p>Nincs nekik mint egyebeknek
Semmi nemű gyötrődésük,
Midőn más embert ver az Isten,
Ők élnek nagy békeségben.</p> <p><i>BKMÖL IV. 1508/c. 1690.</i>
Az ebben az évben vezetett két nyilvántartás közül a kisebb adókat tartalmazó lajstrom, a világosabb színű kötésben. Külön jelzése nincs. Lapjai számozatlanok. A feljegyzés az elülső borító belső oldalán található.</p> <p>101. Vedd Úr Isten rólunk ...
És az te kemény ostorodat,
Sok bűneinkért mi ránk
Ne ontsad bosszúállásodat.</p> | <p>97. Az Úrnak irgalmát örökké éneklek,
És hűséges voltát mindenkor hirdetem,
Mert mondom: hogy megáll mindörökké irgalma,
Mellyet úgy megépít, hogy megálljon mindenha,
És hogy mind az évig erősítéd, megtartod,
Te szent igazságod és az te fogadásod.</p> <p><i>89. zsoltár, SZMA</i></p> <p>98. Miserere mei, Deus secundum magnam misericordiam tuam.</p> <p><i>Zsoltárok 50,2. In: Vulgata.</i></p> <p>99. <i>Mózes I. 3: 19b. In: Vulgata.</i>
[A „Memento homo” az egyházi liturgiában elhangzó figyelmeztetés.]</p> <p>100. Szájokat nagy káromlással
Az égre tájtják szitkokkal,
Gyalázatokkal rakva nyelvek,
Kik ez egész földre kiütnek.</p> <p>Nincs nékik, mint egyebeknek:
Semminemű gyötrődések,
Midőn más embert vér az Isten,
Ők élnek nagy jó békeségben.</p> <p><i>73. zsoltár 5. és 3. vsz. eleje, SZMA</i></p> <p>101. Vedd el, Úr Isten, rólunk haragodat,
És a te kemény, véres ostorodat;
Nagy bűneinkért mireánk ne ontsad
Bosszúállásodat.</p> |
|---|---|

Mi reánk gerjendez haragod,
Ó szent Atyánk ! Rajtunk nagy
csapása,
Kik nem különbek vagyunk
Mint árnyékokat ...

102. Én Istenem és szerelmem,
Légy nékem segítségem.
Én lelkennek örökké való Istene,
El ne kárhoztass engemet.

BKMÖL IV. 1504/p. 1694. 49.

A pontok helyén az első esetben a papír
rongáltsága miatt hiányzik egy szó. A má-
sodik esetben olvashatatlan, illetve értel-
mezhetetlen két szó található.

103. Domine ne ego, ne in furore tuo
arguas me,
neque in ira tua corripias me... etc.

BKMÖL IV. 1504/p. 1694. 49.

Mire mireánk gerjendez haragod,
Ó, mi szent Atyánk, rajtunk nagy
csapásod?
Kik nem különbek vagyunk, mint
árnyékok,
Rothatandó porok.

Georgius Thymus éneke után, 1566.

Ref. ék. 391. 1. és 3. vsz

103. Vö. 92.!

A SZABADKAI GYÁRIPAR TÖRTÉNETÉNEK LEVÉLTÁRI FORRÁSAI

Levéltárunk kiadói tevékenységének legfrissebb eredménye a tavalyi év végén megjelent *Szabadka gyáripára és a gyártulajdonosok (1918–1941)*¹ című könyv. A munka közvetlenül kapcsolódik az 1991-ben napvilágot látott, és a Szabadka történetének legjelentősebb levéltári forrásait közlő *Gyökerek I.* című kiadványhoz.² Ez utóbbi kiadvány megjelenése idején már tervbe vettük a második kötet kiadását is, a kisiparra és a gyáriparra vonatkozó adatok közzétételével. A '90-es években újdonsült levéltárosként – és történészi képesítéssel – nekem az a feladat jutott akkor, hogy a 20. századra, illetve az 1918 utáni időszakra vonatkozó források után kutassak. Sajnos, több kedvezőtlen körülmény hatására – ezek szélesebb társadalmi, de személyi jellegű változások is voltak –, a II. kötet körüli előkészületek leálltak. Mivel már elegendő adatot gyűjtöttem a témához – nemcsak saját levéltárunkban, hanem az újvidéki székhelyű Vajdasági Levéltárban, valamint a belgrádi Jugoszláv Levéltárban is – úgy gondoltam, ezeket nem hagyom kárba veszni, a kutatómunkát tovább folytatva egy, az összegyűjtött forrásokra támaszkodó könyv formájában közzéteszem. Ez tehát a fent említett könyv megjelenésének előzménye, s a téma iránt tanúsított személyes érdeklődésem magyarázata.

Kutatásom tárgya, a szabadkai gyáripár kialakulása és a tulajdonosoknak a gyáripár fejlődésében betöltött szerepe, eddig csak apró részleteiben került feldolgozásra, főként olyan alkalmi szükségleteket kielégítve, mint egy-egy gyáralapítás évfordulója vagy munkásmozgalmi aktualitások. Témámmal szinte úttörőmunkára vállalkoztam, mivel a hazai és helyi történetírás már hosszabb időn át csak az alkalmi történetírást részesítette előnyben, és a politikátörténet vizsgálatával foglalkozott. Rövid dolgozatom célja a monográfiához felhasznált források vázlatos ismertetése.

Már a *Gyökerek* című kiadvány megjelenéséhez szükséges adatok összegyűjtése során, majd a kutatóként elem gördülő akadályok fokozatos leküzdése folyamán nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a források felkutatása, feldolgozása és elemzése kell hogy jelentse munkám alapját. Mindemellett gondot jelentett a mérvadó, releváns irodalom és a forráskiadványok hiánya. Az általam tanulmányozott iratanyagoknak két kérdésre kellett választ adniuk: elsősorban a gazdasági szervek, a bejegyzett cégek munkájára, gazdálkodására kellett rávilágítaniuk és azt nyomon követniük. Más szempontból pedig a tulajdonjogi viszonyok feltérképezését kellett

¹ Stevan, MAČKOVIĆ: *Industrija i industrijalci Subotice (1918–1941)*. Subotica, 2004. 508.

² Magyar László (szerk.): *Koreni I. Svedočenje vekova. Pravni položaj i stanovništvo Subotice 1391–1828*. Subotica, 1991. *Gyökerek I. Évszázadok vallomása. Szabadka közjogi helyzete és lakossága 1391–1828*. Szabadka, 1991. [Kétnyelvű kiadvány, forrásközlés és tanulmányok. *A szerk.*]

elősegíteniük, hogy a tulajdonosok, részvényesek gazdasági, társadalmi tevékenységébe, de hétköznapijainkba, családi életükbe is betekintést nyerhessenek. Mindez különböző forrástípusok szisztematikus feltárását feltételezte.

A gazdasági tényezők vizsgálata bizonyult könnyebb feladatnak. Ezen a területen a kisipar és a gyáripár között nyilvánvaló elhatárolás létezett, ami az egész – a két világháború közötti – időszakban jól nyomon követhető volt. Elsőrendű források a Szabadkai Cégbíróság által vezetett egyéni- és társas cég-jegyzékek³, amelyek nyilvántartásukat 1876-tól egészen 1950-ig vezették. Kiderül belőlük, ki, mikor, milyen céllal jegyezte be üzletét, cégét, valamint az is, milyen változások álltak be azok működése alatt. A szinte teljességében megőrzött cégjegyzékeket és az őket kísérő jelentős számú iratot vizsgálva jól körülhatárolt keretek közé tudtam helyezni Szabadka gazdasági felépítését.

A városi hatalom szervei között olyan ügyosztályok léteztek, melyek feladata a gazdasági életének szabályozása volt. Engedélyek kiadásával, a vállalatok eredményeinek, statisztikai adatainak összegyűjtésével, elemzésével foglalkoztak. 1918-tól, az új állam keletkezése után az ügyintézés és a városi szervek felépítése (például a 24 ügyosztály fennmaradása) szinte változatlan maradt. Az említett szervek fennmaradt dokumentumai a Városi Előljáróság és a Városi Népbizottság elnevezésű fondokban található⁴. E fondok anyagának levéltári rendezésén jómagam is részt vettem. A rendkívül változatos iratanyagban fontos összegzésekre akadtam, statisztikai kimutatásokkal találkoztam, egyes cégek szabályzataira is rábukkantam, de olyan feliratok és kérvények is kezembe kerültek, melyek a beadványozók személyiségéről árulkodnak.⁵ Jelentős jogi, de történelmi súlyuk is van a háború végén bekövetkezett államosításról, nacionalizálásról szóló végzéseknél.

Az 1934-ben létrehozott hatalmi szerveknek, pl. a Szabadkai Járási Főszolgabíróságnak⁶ szintén volt kisipari ügyosztálya. A cégeket képviselő magánszemélyek és a hatalmi szervek között folytatott iratváltás az akkor uralkodó hangulatról, a törvényekről és előírásokról, a szokásokról tanúskodik, de a beadványozókat is segít megismerni. Megtalálhatók ugyanis ezekben a levelezésekben olyan, a gyáripárosokra vonatkozó személyes adatok, melyeket működési engedélyük kiváltásakor kötelezően közölniük kellett a hatóságokkal. Egyes dokumentumokban helyzetüket, gazdasági és családi állapotukat is részletesen feltárják a kérvényezők. A fond rendezése során 4 füzetnyi feljegyzést készítettem, mivel egyéb segédlet nem állt rendelkezésemre.

A két háború közötti időszak gyárainak működését érintő anyag nagyon hiányos, csak töredékében megőrzött. Abban az esetben követhető nyomon egy adott cég munkája, ha az az új körülmények ellenére, 1945 után is folytatta működését. Ilyen ritka esetek az elektromos berendezéseket gyártó „Sever” (alapítva 1923-ban),

³ Történelmi Levéltár, Szabadka (a továbbiakban: TLSZ), Fond (a továbbiakban: F:) 86. Okružni sud, Subotica (1876) 1945–1959. [Szabadkai Kerületi Bíróság.]

⁴ TLSZ F: 47. Senat grada Subotice (1919–1941). F: 68. Gradski narodni odbor, Subotica (1944–1955).

⁵ A monográfia bővelkedik e források bemutatásában.

⁶ TLSZ F: 57. Sresko načelstvo sreza Subotice (1934–1941).

és a „November 29.” húsárugyár, a valamikori „Hartmann és Conen Rt.”(alapítva 1906-ban)⁷. A bankok iratanyagának⁸ vizsgálatával az üzemek pénzügyeibe is betekintést nyerhettem.

A források külön csoportját alkotják az egyesületek és társulatok iratai. Például a Szabadkai Kereskedők és Gyáripárosok Egyesülete, valamint ennek utóda, az Újvidéki Gyáripárosok Egyesületének Szabadkai Kirendeltsége.⁹

Munkám során a Vajdasági Levéltár fondjaiban is végeztem kutatásokat. A Kereskedelmi Iparos és Iparkamara, a Dunai Bánság Gyáripari Szövetsége, a Gyáripárosok Egyesülete elnevezésű fondok mellett a Királyi-báni Igazgatóság, Újvidék – VIII. Ügyosztály. iratai bizonyultak a legjelentősebbnek.¹⁰ Ez utóbbi szerveknek a hatáskörébe tartozott az egykori Dunai Bánság egész területén – tehát pl. a Szabadkán – működő vállalatok ipari-gazdasági felügyelete. A megőrzött iratanyag ebben az esetben is értékes adatokat szolgáltatott Szabadka gyáripáráról: megtalálhatók itt a cégek és részvénytársaságok közgyűlésein készült jelentések, statisztikai jelentések, különböző egyéb kimutatások. Kiderült, hogy ezek a források sokkal gazdagabbak és teljesebbek, mint a szabadkai levéltárban található adatok.

Hasonló a helyzet Jugoszlávia Levéltára (ma Szerbia és Montenegró Államközösségének Levéltára) anyagával is. A Kereskedelmi és Ipari Minisztérium Gyáripari és Iparos Osztályának iratai között rendkívül informatív dokumentumok találhatóak.¹¹ Mindez arról tanúskodik, hogy a központi szerv, a minisztérium mekkora jelentőséggel és hatalommal bírt. A témához kapcsolódó, a Vajdasági Levéltár és a Jugoszlávia Levéltára fondjaiban fellelt forrásokról fénymásolatokat készítettünk, melyeket levéltárunk egyik gyűjteményében őrzünk.¹²

A monográfia illusztrációjaként felhasznált anyagok: a cégek memorandumai, a részvényesek jegyzéke, statisztikai kimutatások, többségükben szintén az említett forrásokból származnak. A szabadkai gyáripár történetéhez kapcsolódó fényképek száma csekély, ezek a sajtóból vagy magánszemélyektől származnak. A kiadványt 43 korabeli dokumentum közlésével gazdagítottam, melyek a függelékben találhatóak.

A Szabadka gyáripára és a gyártulajdonosok (1918–1941) című könyv megszületése során a levéltáros és a történész kutató kettős szerepében találva magam, arra törekedtem, hogy ez a két oldal jól kiegészítse egymást. Hogy ez a törekvésem mennyire járt sikerrel, azt majd a kötetet kézbe vevő olvasóközönség bírálja el.

⁷ TLSZ F: 53. Tvornica električnih strojeva „Sever”, Subotica (1923–1941) F: 75. Fabrika suhomesnatih proizvoda „29. novembar”, Subotica (1945–1949).

⁸ TLSZ F: 43. Opšta kreditna banka d.d. (1905–1948) [A Szabadkai Általános Hitelbank Rt. iratai.]

⁹ TLSZ F: 235. Udruženje trgovaca i industrijalaca, Subotica (1899–1934).; F: 56. Udruženje industrijalaca u Novom Sadu – Povereništvo u Subotici (1933–1942).

¹⁰ Vajdasági Levéltár F: 92. Trgovinsko-industrijska i zanatska komora; F: 110. Savez industrijalaca Dunavske banovine; F: 138. Udruženje industrijalaca; F: 126. Kraljevska banska uprava, VIII odeljenje.

¹¹ Jugoszlávia Levéltára F: 65. Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije.

¹² TLSZ F: 172. Zbirka kopija (1193–1983).

A SZABADKAI AUTOMOBIL KLUB TÖRTÉNETÉNEK LEVÉLTÁRI FORRÁSAI

Minden tudományos munka alapja, különösen a társadalomtudományok esetében, a levéltári forrásanyag. A hiteles adatok híján írott munkák sem nem pontosak, sem nem mérvadóak. A levéltárakban összegyűjtött és rendszerezett anyagokba a kutatók bármikor betekintést nyerhetnek, de csak a levéltári értelemben tökéletesen feldolgozott iratanyagokban lehet igazán sikeres kutatást végezni. Forrásanyag (és annak pontos megjelölése) nélkül nem lehetséges a múlt rekonstrukciója, a társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok feltárása eredménytelen marad.

A szabadkai Történelmi Levéltárban őrizzük az „Automobilklub – Szabadkai Kirendeltség 1925–1945” elnevezésű fondot, amely alapján feldolgozható Szabadka és környéke automobilizmusának története. Az iratképzőtől átvett anyag jól megőrzött és strukturált volt, a levéltári rendszerezés folyamán pedig szerv- és fondtörténeti bevezető és leltár is készült hozzá. A Klub két világháború közötti anyagát 1960-ig a szervezet titkára, Dr. Pavlović Miloš őrizte, csak később került a levéltárba. Amellett, hogy az iratanyag teljes egészében megmaradt, a dokumentumokat az iratképzőnél fajtájuk szerint rendezték. A könyvek közül a következő típusok lelhetők fel:

- iktatók,
- mutatók,
- pénzügyekkel kapcsolatos könyvek (a főkönyvvel és a pénztárkönyvvel),
- egyéb könyvek (igazolások kiadása stb.).

Az iratok iktatott iratok (1927–1944 között), illetve iktatószám nélküliek. Ez utóbbiak igen érdekesek és sokfélék:

- jegyzőkönyvek (1924–1943),
- a Klub tagjainak létszámával kapcsolatos jelentések (1927–1941),
- nyomtatványok (1930–1945),
- az útviszonyokról szóló jelentések (1933–1944),
- a Jugoszláv Királyság területén levő utak térképei,
- nemzetközi gépkocsi bizonyítványok (1930–1940),
- nemzetközi gépkocsi használati engedélyek (1930–1940),
- a Jugoszláv Királyság területén működő automobilklubok Szövetségének alapszabályai 1941-ből,
- az automobilklub takarékkönyve.

Mindezek a dokumentumok szolgáltak alapul a Történelmi Levéltár „EX PANNONIA” 5–6–7 (2003.) folyóiratában megjelent „A Szabadkai Automobil Klub 1925–1945” című munkához, amely Szabadka gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténetének egyes kérdéseivel is foglalkozik. A kutatás folyamán A Szabadkai Automobil Klub elnevezésű fondon kívül megvizsgáltuk Szabadka Város Tanácsának,

Szabadka Város Kerületi Elöljáróságának és az Újvidéki Iparosok Egyesülete Szabadkai Képviselőtének a témára és a korszakra vonatkozó iratait¹, hiszen az első szabadkai személygépkocsi megjelenése a város polgárosodásával, gazdaságának és iparának fejlődésével is kapcsolatos². Felhasználtuk továbbá a fényképgyűjteményt³, korabeli újságokat, illetve könyvészeti anyagokat.

1. Családi személygépkocsi

Az említett tanulmány elkészítéséhez jelentős forrásnak bizonyult a Gyáriparosok és Kereskedők Otthonában, az autótulajdonosok és motorsportot kedvelők 1924. november 11-én megtartott üléséről szóló jegyzőkönyv, ami egyben a Szabadkai Autó Klub alakuló ülése⁴, valamint a Szerb–Horvát–Szlovén (SZHSZ) Királyság Automobil Klubja szabadkai részlegének 1925. január 23-án megtartott első ülésén született jegyzőkönyv⁵. Sok adat származik az SZHSZ királyság központi autókлубjának irataiból⁶. A legtöbb információt azonban mindenképpen a szabadkai klub adatokban gazdag jegyzőkönyveiből merítettük, melyekben a Klub tevékenységéről, tagságáról, az igazgatói és ellenőrző bizottságok tagjainak megválasztásáról, a Klub pénzügyi viszonyairól olvashatunk⁷. Ez az anyag tartalmazza az egyesület munkaterveit.

¹ Történelmi Levéltár, Szabadka. (a továbbiakban: TLSZ) F: 54. Szabadkai Automobil Klub (1925–1945). TLSZ F: 47. Szabadka Város Tanácsa (1918–1941). TLSZ F: 57. Szabadkai Járási Főszolgabíróóság (1934–1940). 56. Iparosok Egyesülete – Újvidéki Egyesület Szabadkai Képviselőt (1933–1942).

² TLSZ F: 180. Fényképgyűjtemény (1862–1960). Bácskai Friss Újság, 1901. július 12. 34. szám.

³ TLSZ F: 180.

⁴ TLSZ F: 54. 1924–1943-as jegyzőkönyv, 1. csomó.

⁵ Uo., 2. csomó.

⁶ Uo., 3. csomó.

⁷ TLSZ F: 54. 1924–1943-as jegyzőkönyv.

Tudomást szerezhetünk arról, hogy a Klub nagy gondot fordított a közlekedési kultúra ápolására, a szabálysértések kezelésére, a közlekedési jelek felállítására, a benzinárak egyenletesebbé tételére. Levelezésükből kiderül, hogy a helyi és városi utcák aszfaltozásáért szintén tenni kívántak. 1927-ből való az a dokumentum, amelyben a Klub az utcák kikövezését sürgeti, a palicsi rossz állapotú utat külön is megemlítve⁸. A szervezet síkra szállt a Horgos–Belgrád közti út, valamint a Calais–Isztanbul transzkontinentális út kiépítéséért is.

A fennmaradt iratokból kitűnik, hogy a Jugoszláv Autó Klub Szabadkai Kirendeltsége számos kirándulás és ünnepség szervezője volt⁹. Tagjai részt vettek az 1928-as Münchenbe és Salzburgba szervezett nemzetközi kiránduláson és az 1931 májusában Dél-Szerbiából Szalonikibe tartó automobil-turnén¹⁰.

A Klub tagságáról sok adat található a dokumentumokban. A „Lloyd” Iparosok és Kereskedők Otthona a város leggazdagabb és legtekintélyesebb polgárainak a találkozóhelye volt. Gyárosok, nagybirtokosok, kereskedők, orvosok, ügyvédek, bankigazgatók és más magas állami tisztséget viselő tagok találkoztak ott. Anyagi lehetőségeik miatt természetes volt, hogy közülük kerültek ki az első autótulajdonosok. Az autók és az automobilizmus iránti szeretet kötötte össze ezeket az embereket, noha egyébként nemzeti, vallási törésvonalak választották őket szét. Az autók megjelenése és tömeges elterjedése között 20 év telt el. Egy 1927-es évből származó iratból megtudhatjuk azoknak a tulajdonosoknak a nevét, akik a gépkocsiadó emelése miatt emeltek panaszt a Városi Tanácsnál, neveik mellett autójuk típusa is szerepel a listán¹¹.

A Klub elnöki tisztét Vladislav Manojlović (1869–1938) töltötte be¹². Közismertsége, nagy tekintélye mellett ő volt a Szabadkai Autó Klub mozdatórugója és lelke. Önzetlen odaadással, lelkesedéssel járult hozzá az autók terjedéséhez, a motorizáció és a gazdaság fejlesztéséhez. Személyére vonatkozó adatokat találunk a jegyzőkönyvekben, dokumentumokban és a vonatkozó irodalomban.

A téma tökéletes kibontakoztatásához nagyban hozzájárultak a fényképek, amelyeket különböző publikációkban, könyvekben, újságokban, a fényképgyűjteményben vagy magántulajdonban őriztek meg. Fotóink vannak többek között a Klub elnökéről, dr. Vladislav Manojlovićről, a tagságról, a korabeli gépkocsikról, kirándulásokról, rendezvényekről, ünnepségekről.

Különösen jól sikerültek az 1940. május 23-án, a horgosi határátkelőn készült, magángyűjteményből származó felvételek. A szabadkai kirendeltség – mint a Szerbiai Királyi Klub részlege – szervezte eseményen a Magyar Királyi Autoklubot és a budapesti Magyar Atlétikai Klubot látták vendégül. A vendégeket a határon ünnepi beszéddel üdvözölték, amit a Bárány Szállóban rendezett bankett követett.¹³

⁸ TLSZ F: 47. XVI. 115/1927.

⁹ TLSZ F: 54. A szabadkai tagozat igazgatóbizottsági ülésének jegyzőkönyve, 1929. június 2., 4.

¹⁰ TLSZ F: 54. A Jugoszláv Királyság Automobil Klubja rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. 1932. II. 14.

¹¹ TLSZ F: 47. XXIV. 65/1927.

¹² TLSZ F: 54. A tagok listája az évi jelentésből.

¹³ TLSZ F: 180.

2. A horgosi határátkelőhely, 1940 májusa

3. A horgosi határátkelőhely, 1940 májusa

A dokumentumok között fellelhetők pecsétek és fejlécek is. Így az utókor megismerheti az SZHSZ Királyság Automobil Klubjának¹⁴, a Jugoszláv Királyság Automobil Klubjának, a Szerb Automobil Klubnak¹⁵ és a Klub szabadkai szekciójá-

¹⁴ TLSZ F: 54. 130/1927.

¹⁵ TLSZ F: 54. 9-es doboz, megjelent kiadványok.

nak¹⁶ bélyegzőjét. A pecséteken kívül különböző autószerzők, gépkocsikereskedések és garázsok fejlődés irataival is találkozhatunk¹⁷, külön említésre érdemes az „Auto-mobilia” autójavító műhely dokumentumát díszítő szép „logó”.

A Szabadkai Automobil Klub 1925–1945 közötti történetének megírásához különféle levéltári dokumentumokat használtunk fel: jegyzőkönyveket, iratokat, alapszabályokat, szabályzatokat, összeírásokat, éves jelentéseket, propaganda nyomtatványokat, autótérképeket, fényképeket, újságokat és plakátokat. A kutatás sikeréhez a gazdag forrásanyagot túl hozzájárult az a munka, amellyel az iratokat előbb az iratképzőnél, majd a levéltárban gondosan rendszerezték. Így a téma egészét vizsgálhattuk, s egy rendkívül árnyalt képet kaptunk a Klubról, a tagokról, munkájukról, céljaikról, felvállalt hivatásukról. A Szabadkai Automobil Klub történetének megismerése egyúttal lehetővé teszi a két világháború közötti Szabadka jobb megismerését is.

¹⁶ TLSZ F: 54. 105/1927.

¹⁷ TLSZ F: 47. XXIV. 65/1927.

ANYAKÖNYVEK FORRÁSÉRTÉKE A VILÁGHÁBORÚS ÁLDOZATOK ADATAINAK FELTÁRÁSÁBAN

Magyarország embervesztesége a XX. századi világháborúkban

A Kárpát-medence nemzeteit nem kímélték a XX. század világháborúi, amelyek során az anyagi veszteségek mellett óriási emberáldozatokat követeltek. A háborús emberáldozatok fogalma magában foglalja nem csak a harctéren elesett, illetve sebesülés vagy betegség következtében elhunyt katonákat, hanem azon polgári személyeket is, akik a háborúval kapcsolatos bármilyen cselekmény – bombázás, deportálás, kényszermunka, hadifogság, háború okozta járvány – következtében veszítették életüket. A XX. századi világháborúk magyarországi emberveszteségeiről különböző időszakokban – az aktuális politika függvényében – különböző adatok jelentek meg. Az 1914–1918-as háborús periódusban a történelmi Magyarország 20 milliós lakosságából 3 millió 800 ezer katona vonult hadba. Ebből:

- a különböző harctereken elesett 660 ezer fő,
- 800 ezer katona szerzett olyan sebesülést vagy betegséget, melynek következtében a háború további folytatására alkalmatlanná vált, de nagy részük a civil társadalomba való beilleszkedésre, illetve önálló kereseti lehetőség megteremtésére is képtelen volt.¹

Más szavakkal: a történelmi Magyarország területéről hadba vonultak 17,37%-a elesett, 21%-a megsebesült és hozzávetőlegesen 20%-a hadifogságba került. Gyakorlatilag csak minden második katona térhetett haza „sértetlenül” a háborúból. Az I. világháború során az össznépesség arányához viszonyított veszteség alapján világviszonylatban az Osztrák–Magyar Monarchia és vele együtt Magyarország is 6,77%-kal – Szerbiát, Franciaországot és Németországot követően – a negyedik helyet foglalta el.² Az I. világháború jellemzője, hogy a hátszág élesen elkülönült a harctértől. Az emberáldozatok zömét katonák képezték, de az 1918-ban fellángoló spanyolnátha – amely a háborúnak köszönhetően terjedt szét – ugrásszerűen megnövelte a polgári áldozatok számát. Az 1918–1920-ig tomboló járványban 500 millió ember betegedett meg, ebből 20 millió halt meg.

Az 1939–1945-ös II. világháborúban a katonák és a civilek sorsa sokkal jobban összefonódott. A háború jellege lényegesen megváltozott: kiterjedt méreteket öltött a légiháború, a harcmodor új formájaként alakult ki a gerillaháború. A lakott települések is hadszíntérré váltak, a hátszág és a harctér közötti különbség elmosódott, a szembenálló felek nem kímélték egymás polgári lakosságát. A háború során megjelent az ideológiai, faji és vallási alapon szervezett népirtás, amely egyes népcsoportok, kisebbségek ellen irányult. Ez jelentősen növelte a polgári áldozatok számát.

¹ RAVASZ István, 2003. 242.

² Uo.

Az I. világháborúval összehasonlítva szembeötlő azon személyek nagy száma, akiknek sorsáról nem voltak megbízható információk, őket eltűntnek nyilvánították.

Magyarország a II. világháborús veszteséglétszám szerint ismét negyedik helyen szerepelt 6,49%-kal az össznépeség arányához viszonyítva. A 13,7 millió lakosú ország összes vesztesége 830-950 ezer főt tett ki, a katonák száma ebből 340-360 ezer – tehát még fele sem – a fennmaradt több mint félmilliót a polgári áldozatok tették ki.³ A számok azért hozzávetőlegesek, mert a határon kívül maradt területeken elkövetett magyarelles atrocitások áldozatainak száma és a „malenkij robotra” (a Szovjetunióba) hurcolt és ott elhunyt szerencsétlen honfitársaink száma még mindig nincs véglegesen megállapítva.

Manapság nemzeti és társadalmi igény – határon belül és túl –, hogy a XX. századi világháború áldozatainak pontos számadatai ismertté váljanak, hogy azokat ideológiamentesen mutassuk be. Alapvető civilizációs követelmény és igény, hogy minden elhunyt megkapja a végtiszteességet attól függetlenül, hogy melyik oldalon esett el – egyetlen halott sem lehet ellenség. Az adatok ismeretére kegyeleti okokból is szükség van, hiszen minden világháborús áldozat családjának, hozzátartozóinak joga van tudni, hogy szerették pontosan hol és mikor halt meg. A pontos adatok ismeretében a múltat lezárva – de nem elfeledve! – alakíthatjuk a nemzetek közötti kapcsolatokat az egységes Európában.

A világháborús áldozatok adatainak összegyűjtése nehéz, összetett és időigényes feladat, amelyet a háborús veszteségkutatók vállaltak magukra. A háborús veszteségkutatók egyik legfontosabb forrásai az anyakönyvek, ezen belül is a halotti anyakönyvek.

Az anyakönyvekről

Az anyakönyvek a személyeknek főbb, különösen személyi változásaira vonatkozó adatait igazoló nyilvántartások: születésre, házasságra vagy az elhalálozásra vonatkozó adatokat tartalmazó lajstromok, melynek vezetése koronként törvények által megszabottan egyházi, állami, illetve katonai szervekre volt és van bízva. Ez alapján az anyakönyvek lehetnek egyháziak, államiak és katonaiak.

A egyházi anyakönyvek egy vallási közösség – felekezet – tagjainak adatait tartalmazó nyilvántartások. Az egyházi anyakönyvek – mint magánjogi dokumentumok – adatokat tartalmaznak az egyén fizikai létére – születés, elhalálozás – és a vele kapcsolatos vallási szertartások fajtájára és időpontjára vonatkozóan (keresztelem, házasságkötés, bérmezőzés, konfirmáció) a különböző vallási közösségek szertartási rendje szerint. Az egyházi anyakönyvek vezetésének kezdete a lateráni zsinat (1139) idejére tehető, de csak a tridenti zsinat (1545–1563) rendelte el azok rendszeres vezetését. Az ott körvonalazott elvek alapján V. Pál pápa 1614-ben kiadott enciklikájában (Rituale Romanum – Római Rituálé) a következő anyakönyvek vezetését írta elő: kereszteleési, házasságkötési, elhalálozási, bérmezőzési és az egész családot érintő anyakönyveket.

Magyarországon – bár nem állapítható meg az egyházi anyakönyvek megjelenésének pontos időpontja – az 1515. évi veszprémi zsinat, majd a kálvinisták 1576. évi hercegszöllősi zsinata is elrendelte a kereszteleési anyakönyvek vezetését. (Páz-

³ RAVASZ István, 2003. 243.

mány Péter esztergomi érsek 1625-ben adta ki a Római Rituálét.) Magyarország mai területén az egyházak által vezetett anyakönyvek legkorábbi évfolyamai a 17. század első feléből maradtak fenn. A soproni evangélikus anyakönyvek kezdő éve: 1624, a kőszegi katolikus anyakönyveké pedig 1633. Az ország jelentős része ekkor még török uralom alatt volt, de a török kiűzését követően az anyakönyvek vezetése a déli végeken is kezdetét vette, legkorábban Szabadkán, 1687-től.⁴

A XIX. század kezdetén az európai államok kormányzati fejlődése során a személyi állapot nyilvántartásának fontossága és érdeke nyilvánvalóvá vált, ezért számos országban sor került az egyházi anyakönyvek vezetésének állami szempontokból történő szabályozására. Magyarországon 1827-ben született ilyen törvény (1827: XXIII.), amely elrendelte, hogy a felekezetek az anyakönyveket két példányban szerkesszék, és az egyik példányt a törvényhatósági levéltárnak adják át. A kiegyezést követően törvények egész sora igyekezett rendezni az anyakönyvek vezetésének kérdését.

A XIX. század végén a felekezeti anyakönyvek már nem feleltek meg azoknak a polgári elvárásoknak, követelményeknek, amelyre a személyi állapot nyilvántartásával kapcsolatban az államnak és az egyénnek szüksége volt. Az 1890-es évek közéleti, politikai harcaiban született meg a vallás szabad gyakorlásáról és a kötelező polgári házasságról szóló törvény, ezt követően fogadtatta el a kormány a parlamenttel az állami anyakönyvezést életre hívó törvényt (1894: XXXIII.), mely 1895. október 1-jén lépett hatályba.⁵ Ez a törvénycikk rendelkezett az állami anyakönyveknek mint közjogi iratoknak a vezetéséről – a születések, házasságok és halálesetek nyilvántartásáról –, anyakönyvi kerületek kialakításáról és az anyakönyvvezetői státusz megalapításáról.⁶

Az 1894: XXXIII. törvénycikk külön fejezetben tárgyalja az egyes anyakönyvfajták vezetésének módját, a bejegyzendő adatok tartalmát. A halotti anyakönyvek esetében a bejegyzéseknek a következőket kell tartalmazni (74. §):

- a bejelentő családi és utónevét, állását (foglalkozását) és lakhelyét,
- a haláleset helyét és idejét (év, hónap, nap és óra),
- az elhalt családi és utónevét, vallását, korát, állását (foglalkozását), lakhelyét és születési helyét,
- az elhalt élő, elhunyt vagy tőle elvált házastársának családi és utónevét, vagy annak megemlítését, hogy az elhalt nőtlen illetve hajadon volt,
- az elhalt szüleinek családi és utónevét, állását (foglalkozását) és lakhelyét,
- a halál okát.

Amennyiben valamely adat ismeretlen volt, azt a megjegyzésben kellett megemlíteni. Holttá nyilvánítás esetén a törvény úgy rendelkezett, hogy a bejegyzés foganatosítása végett a bíróság a jogerős határozatot a holttá nyilvánítottnak községi illetősége szerinti anyakönyvvezetőhöz kell megküldeni. Ha ez nem volt ismeretes, akkor a születési helyén illetékes anyakönyvvezetőnek kellett eljuttatni az adatokat. Holttá nyilvánítás esetén a bejegyzés a felsorolt adatok mellett tartalmazta az eljáró bíróság megjelölését, a meghozott bírósági határozat számát és keltezését, valamint az időpontot, amelyet mint vélelmezett elhalálozási időpontot a bírósági határozat

⁴ DOBOS János, 1992. 41–42.

⁵ 1894-dik évi országos törvénytár. Corpus juris. Budapest. 1894.

⁶ Az 1894. évi törvényt az 1904. évi XXXV. törvénycikk és végrehajtási rendelete (80.000/1906. BM. sz. rendelet) módosította, az 1952. évi 19. sz. tvr. és a végrehajtásáról intézkedő 9/1952. BM. sz. utasítás hatályon kívül helyezte.

megállapított. Az 1894. évi anyakönyvi törvény – az 1827. évihez hasonlóan – szintén intézkedett az anyakönyvek két példányban való elkészítéséről és elrendelte a másodpéldány beszolgáltatását a törvényhatósági levéltárba. (Az egyházi anyakönyvi másodpéldányoknak a törvényhatósági levéltáraknak történő átadási kötelezettsége ugyanakkor megszűnt.)

A katonai egységeknél történő halálesetek állami halotti anyakönyvekbe való bejegyzéséről a Belügyminisztérium intézkedett. A katonai egészségügyi intézmények és alakulatok 1918-ig ezred, később zászlóalj szinten vezettek anyakönyveket. Az anyakönyvek vezetésével megbízott személyek az illetékes tábori lelkészek voltak.

A volt Jugoszlávia területén – így a Vajdaságban is – 1946-ban elrendelték az egyházi anyakönyveknek az anyakönyvi hivatalokba való begyűjtését. A rendelet 1895-tel bezárólag érintette az anyakönyveket.⁷ A begyűjtésre gyakorlatilag 1949/50-ben került sor, célja az operatív használat mellett az volt, hogy másolatokat készítsenek az egyházi anyakönyvekről. Az anyakönyvek – ideiglenesen – az illetékes anyakönyvi hivatalok birtokába kerültek és közjogi dokumentummá minősültek. A másolatok elkészítését követően az anyakönyveket visszaszolgáltatták volna az egyházaknak. A másolatok elkészítésére azonban soha nem került sor: ennek oka a pénz és a képzett munkaerő hiánya volt, de a valódi szándék is hiányzott.

Az 1960-as évek kezdetén az egyházi anyakönyvek őrzése már terheissé vált az anyakönyvi hivatalok számára. A probléma megoldásaként levéltári körökben ajánlás született, ennek értelmében azok az anyakönyvi hivatalok, amelyek nem rendelkeztek megfelelő feltételekkel az egyházi anyakönyvek őrzésére, átadhatják azokat az illetékes levéltáraknak. Így kerültek a zentai egyházi anyakönyvek 1966-ban a zentai Történelmi Levéltárba, ahol az 1980-as évek során valamennyiről mikrofilm készült.⁸

A zentai állami anyakönyvek másodpéldányai az 1895–1990-es időszakot illetően az 1999-es Jugoszlávia elleni NATO-bombázás idején kerültek a zentai Történelmi Levéltárba ideiglenes őrzésre és tárolásra, de még ma is ott találhatóak.⁹

A magyar katonák nyilvántartási rendszere és az elesettek anyakönyvezése az I. és II. világháború során

Azért, hogy az elesett, elhalt katonákat megfelelő kegyelettel és tiszteletadással helyezhessék örök nyugalomra, valamint hogy a hozzátartozókat hitelesen tájékoz-

⁷ Az állami anyakönyvekről szóló törvény. Zakon o državnim matičnim knjigama. Megjelent a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság Hivatalos Lapjában [A szerk.] Službeni list FNRJ, br. 29/1946.

⁸ A zentai egyházi anyakönyveket a zentai Történelmi Levéltár következő levéltári fondjai keretében őrzi:

F: 5. – Zentai Római Katolikus Plébániahivatal iratai, (1795–1895); terjedelme: 2,40 ifm, segédlet: áttekintő raktári jegyzék.

F: 7. – A Zentai Szt. Mihály Arkangyal Szerb Ortodox Egyházközség iratai, (1825–1937); terjedelme: 0,90 ifm, segédlet: áttekintő raktári jegyzék.

F: 42. – A Felsőhegyi Szt. József Római Katolikus Plébániahivatal iratai, (1892–1895); terjedelme: 0,10 ifm, segédlet: áttekintő raktári jegyzék.

⁹ A zentai állami anyakönyvek másodpéldányait a zentai Történelmi Levéltár az F: 121. – Községi Népbizottság, Zenta (1944–1990) levéltári fond keretében – mint letétbe helyezett levéltári anyagot – őrzi.

tatni tudják a halálesetről, fontos volt hogy a katonák azonosításra alkalmas eszközökkel legyenek ellátva. Az „igazolványjegyek” használatát már az 1870-es évektől elrendelték. Az indoklás szerint „az igazolványjegy az ember azonosságának könyvebb megállapítására, a katonai élet viszontagságai között a háborúban segédeszközül és egyszersmind arra is szolgál, hogy a hátrahagyottak polgári jogainak érvényesítése megkönnyíttessék”.¹⁰ Az I. világháború során az igazolványjegy a következő adatokat tartalmazta: az alakulat jelzetét, a katona vezeték és utónevét, katonai avatási évét, katonai anyakönyvi lapszámát, illetőségi helyét, születési évét és vallását. Az „igazolványjegyet” rézlemezről készült tokban őrizték.

Az elesettek, elhunytak nyilvántartását a tábori lelkészek végezték. Az egészségügyi intézményektől és az alakulatoktól befutó jelentések a bécsi Cs. és Kir. Hadügyminisztériumba kerültek, ahol összeállították a veszteséglajstromot. A veszteséglajstrom Magyarországra vonatkozó kivonatát megkapta a M. Kir. Belügyminisztérium, amely értesítés formájában tájékoztatta az elesett katona illetőségi hely szerinti anyakönyvvezetőt az elhunyt személyi adatairól.

A II. világháború során a honvédek 1936 M típusú azonosítási jegyet ún. „dög-cédulát” viseltek a nyakukba akasztva. Az azonosítási jegy egy alumíniumtokból állt, két oldalán HUNGARIA felirattal és 10x10-es rácsos táblázzal, melyen a tulajdonos azonossági száma volt:

- első négy szám: az anyakönyvi kerület száma,
- ötödik és hatodik szám: a születési év utolsó két számjegye,
- utolsó négy szám: az anyakönyvezés sorszáma volt.

Az alumínium tok belsejében lévő betétlap tartalmazta a tulajdonos legfontosabb személyi adatait.¹¹

Az elesettek nyilvántartását, a katonai halotti anyakönyvekbe való bevezetését, és a haláleset-bejelentést a hadisír-nyilvántartó tisztek végezték, akik általában tábori lelkészek voltak. A seregtest-parancsnokságoktól befutó adatok a Honvédelmi Minisztérium (HM) 22. (veszteségi) osztályához kerültek, ahol ezek alapján állították össze a veszteséglajstromot. A veszteségi osztály intézkedett az elhunytak állami anyakönyvezéséről: a hadművelleti területen elhunytak bejegyzését az akkori budapesti IV. kerületi anyakönyvi hivatal látta el, míg a hátországban elhunytakét a területileg illetékes anyakönyvvezető fogatosította.¹²

Háborús veszteségkutatás a halotti anyakönyvek alapján

Az anyakönyvek forrásértékét a világháborús áldozatok adatainak feltárásában a zentai Történelmi Levéltárban lefolytatott kutatáson keresztül mutatjuk be. A levéltári kutatás tárgya Zenta és Magyarkanizsa I. és II. világháborús katonaáldozatainak felkutatása volt. Az anyaországban már az I. világháborút követően sor került a háborúban elesett, elhunyt katonák adatainak összegyűjtésére. Az elcsatolt terüle-

¹⁰ BACZONI Tamás, 2004. 217–218.

¹¹ BÚS János–SZABÓ Péter, 1999. 8–10.

¹² Uo. 17.

teken – így a Vajdaságban – az impériumváltást követően, erre már nem kerülhetett sor. Munkánkat ezért kezdtük az I. világháborús hősi halottak adatainak felkutatásával.

Az alapvető forrás – az állami halotti anyakönyvek másodpéldányai az 1914–1918-as időszakra – a levéltárban volt. Ezekből állítottuk össze a hősi halottak elsődleges adatbázisát. Az anyakönyvek tartalmazták az elhunyt vezeték- és utónevét, katonai alakulatát, korát, vallását, szüleinek nevét, esetlegesen házastársa nevét, a halál idejét és okát, valamint a bejegyzés számát és a Belügyminisztérium (BM) értesítésének számát. Az így létrejött adatbázist az egyházi anyakönyvekből pontosítottuk és egészítettük ki: leggyakrabban a születési dátumot és a házasságkötés időpontját tudtuk megállapítani, pontosítani. Egyes esetekben a haláleset tényét csak a kereszteltek anyakönyvében tüntették fel a „Megjegyzés” (Observatio) rovatban.

A kutatás folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy az eltűntek, illetve azok, akiknek halálhírét a Belügyminisztérium hivatalosan nem közölte, nem lettek bejegyezve 1918-ig a halotti anyakönyvekbe. Őket a későbbi időszakban nyilvánították holtta. A kutatást ezért kiterjesztettük az 1919–1944-es időszakra is. A holtta nyilvánított katonák anyakönyvi bejegyzései tartalmazták a bírósági holttányilvánítási határozat számát. A holttányilvánítási határozatok hasznosnak bizonyultak, mivel korabeli dokumentumokat, tanúvallomásokat tartalmaznak. Ezekből számos új adattal egészíthettük ki az egy-egy személyre vonatkozó feljegyzésünket.¹³ Az egyházi anyakönyvekre is kiterjesztettük a kutatást, az 1914–1944-es időszakot illetően, valamint a katonai halotti anyakönyveket is átnéztük. Egyes esetekben a hozzátartozók – leggyakrabban az özvegyek – egyházi holttányilvánítást kezdeményeztek. Az erre vonatkozó adatokat 1920-tól az egyházi halotti anyakönyvek tartalmazzák.¹⁴

A katonai halotti anyakönyvek esetében – mivel az Osztrák–Magyar Monarchia hadkiegészítése területi elvű volt – ismerni kellett azoknak a katonai egységeknek a jelzését, amelyekre zömmel az adott területről töltöttek fel emberállományt.¹⁵ A katonai halotti anyakönyvek számos esetben tartalmazzák az elesett-elhunyt katona eltemetésének pontos helyét is.

Zenta és Magyarkanizsa esetében az I. világháborús hősi halottak 80%-ának adatait sikerült a különböző halotti anyakönyvek – állami-, egyházi- és katonai halotti anyakönyvek – alapján felkutatni, a keresztelési és a házasságkötési anyakönyvek felhasználásával pedig szinte minden hősi halottnál pontosítani tudtuk az adatokat. A maradék 20% adatait egyéb forrásokból – hadigondozás iratai, bírósági és közjegyzői iratok – sikerült összegyűjteni.

¹³ A zentai Történelmi Levéltárban őrzött, a zentai járásra – Zenta, Magyarkanizsa és Ada – vonatkozó bírósági fondok azok, amelyek a kutatás során használtunk:

F: 78. – Járásbíróság, Zenta (1919–1941); terjedelem: 142,80 ifm, segédlet: áttekintő raktári jegyzék.

F: 504. – Zentai Királyi Járásbíróság, Zenta (1941–1944); terjedelem: 22,80 ifm, segédlet: áttekintő raktári jegyzék.

F: 127. – Járásbíróság, Zenta (1945–1962); terjedelem: 159,30 ifm, segédlet: raktári jegyzék.

F: 737. – Községi Bíróság, Zenta (1962–1989); terjedelem: 87,90 ifm, segédlet: raktári jegyzék.

¹⁴ Ezeket az anyakönyveket a plébániák őrzik.

¹⁵ Zenta és Magyarkanizsa esetében ezek a Cs. és Kir. 86. (szabadkai) gyalogezred és a M. Kir. 6. (szabadkai) honvéd gyalogezred voltak.

Az I. világháborúban hősi halált halt katonák 35 korosztályhoz tartoztak – 1864–1899-ig – zömük 1895 előtt született. Születési adataikat ezért az egyházi anyakönyvek őrzik. Haláluk ténye viszont már az állami halotti anyakönyvekben van bejegyezve. Az egyházi és az állami anyakönyvek között ilyen áthidaló kapcsolat felállítása a családfakutatók számára is hasznos forrást és kiindulópontot jelent.

A II. világháborús áldozatok adatainak kutatásában némileg másként jártunk el. Zenta esetében még a múlt század 60-as éveiben elkészült egy kiadvány, amely a fasizmus áldozatainak állított emléket: az 1941-es áprilisi katonaáldozatoknak, a holokauszt áldozatainak, az elesett partizánok és kivégzett ellenállók adatainak felölésével.¹⁶ Az 1990-es években napvilágot látott egy másik kiadvány, amely az 1944-es vérengzés áldozatait vette számba.¹⁷ Számunkra a M. Kir. Honvédség kötelékében elesett zentai származású honvédek és munkaszolgálatosok adatainak feltárása maradt hátra. A munkában nagy segítséget és könnyítést jelentett, hogy a budapesti Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársaitól (HIM) megkaptuk a háború során a HM 22. osztályán vezetett veszteséglajstrom kivonatát a zentaiakra és magyarkanizsaiakra vonatkozóan. Ezt a listát kellett az anyakönyvek alapján kiegészíteni és pótolni, amelyben az anyakönyvek mellett ismételt a bírósági iratoknak vettük a legnagyobb hasznát.

Az említett módszer alkalmazásával a zentai Történelmi Levéltárban őrzött anyakönyvek és egyéb források alapján sikerült összeállítani, és kiadványban megjelentetni Zenta és Magyarkanizsa I. és II. világháborús katonaáldozatainak adatait.¹⁸ A levéltárunk gyűjtőterületéhez tartozó Ada, Mohol, Péterréve, Óbecse és Bácsföld-vár vonatkozásában a háborúk áldozatainak felkutatása folyamatban van.

¹⁶ DOBOS János, 1966.

¹⁷ SZLOBODA János, 1997.

¹⁸ MOLNÁR Tibor, 2001., 2003/a., 2003/b.

IRODALOM

- BACZONI Tamás
2004 Az osztrák–magyar haderő felszerelése az I. világháborúban (Mit adjunk a katonának?). In: „Boldogtalan hadiidők...” avagy Ami a „Boldog békeidők” után következett, 1914–1918. Szerk.: Ravasz István. Budapest.
- BÚS János–SZABÓ Péter
1999 Béke poraikra... Budapest.
- DOBOS János
1966 Senćanske žrtve fašizma 1941–1945. Senta. [A fasizmus zentai áldozatai, 1941–1945. Zenta. A szerk.]
- 1992 Zaštita crkvenih matičnih knjiga u Vojvodini. In: Arhivski anali 1/1992. Novi Sad. [Egyházi anyakönyvek állományvédelme a Vajdaságban. In: A Vajdasági Levéltár Évkönyve 1992/1. Novi Sad. A szerk.]
- MOLNÁR Tibor
2001 Az I. világháború zentai áldozatai. Zenta.
- 2003/a Kanizsa község I. világháborús hősi halottai. Tóthfalu.
- 2003/b Zenta és Magyarkanizsa II. világháborús hősi halottjai. Zenta.
- RAVASZ István
[2003] Magyarország és a magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban, 1914–1945. [Nagykovácsi.]
- SZLOBODA János
1997 Zentán történt 44-ben. Újvidék.

ANALITIKUS LELTÁRAK TUDOMÁNYOS-INFORMATÍV ESZKÖZÖK A VAJDASÁGI LEVÉLTÁRAKBAN

A vajdasági levéltárakban őrzött iratanyag legrégebb darabjai a 16. századból származnak, míg a legújabbak napjaink dokumentumai, mindezek a régió történelmi fejlődése kutatásának legértékesebb forrásaiként szolgálnak. A központi Vajdasági Levéltár mellett, mint e hálózat tagjai, még 9 községközi levéltár működik a következő városokban: Fehértemplomban, Nagybecskerekben, Kikindán, Újvidéken, Pancsován, Zentán, Zomborban, Mitrovicán és Szabadkán.

Az Állami Levéltár 1926-ban történt megalakulásával, ami a mai Vajdasági Levéltár elődjének tekinthető, megkezdődött a levéltári anyagok szervezett gyűjtése, védelme, rendszerezése és feldolgozása. Természetesen minden kezdet nehéz, ezek a nehézségek pénzügyi és szervezési oldalon mutatkoztak meg. Szabadon állíthatjuk, hogy az archivisztika mint szakma, egészen a múlt század közepéig nem fejlődött komolyabban e térségben, habár ehhez minden feltétel megvolt. Törvény szabályozta a közigazgatási berendezkedést és a dokumentumok nyilvántartásának rendszerét. Az irattárak és az iktatók szigorúan betartották a törvény által előírt követelményeket, a dokumentumok védelmét és őrzését, úgy az állami szerveknél, mint az igazságszolgáltatásban, tanügyben, gazdaságban stb. Ebben az időszakban a levéltár legnagyobb problémája az elhelyezés, a felszerelés és a szakemberhiány volt.

A múlt század ötvenes éveiben az állam szervezeten kezdett foglalkozni a levéltári anyag átvételével, védelmével és feldolgozásával. Ezekben az években alakultak meg a községközi levéltárak (levéltári központok), amelyek már tervszerűen védelmezték a levéltári anyagot. Ezzel párhuzamosan a megfelelő levéltári épületekről, azok felszereléséről is gondoskodtak, továbbá a szakemberek számát is növelték, folytak a továbbképzések. Az 1960-as és az 1970-es években a szerbiai levéltárakban, többnyire a vajdaságiakban, már létezett egy bizonyos szakembergárda, amely biztosította az előfeltételeket a levéltári szakma komolyabb fejlesztéséhez. A Szerbiai Levéltárak Közösségén belül megalakult a Vajdasági Levéltári Dolgozók Egyesülete, a Vajdasági Levéltár megkapta a központi törzislevéltári státuszt. Az így megszervezett Vajdasági Levéltár sokat tett annak érdekében, hogy a levéltári szakma és munka a vajdasági levéltárakban szakképzett kollégákkal és szervezett keretek között működjön. Ezt állandó szakfelügyelettel és témák szerinti szaktanácsadások megszervezésével érte el. Ezek a szaktanácsadások és szakmai összejövetelek azt eredményezték, hogy létrejött az ún. „Szakmai munkáról szóló utasítás a levéltárakban” című dokumentum.

Az egyik ilyen szakmai tanácskozást a Központi Vajdasági Levéltárban szervezték meg 1977. október 27-én, témája az analitikus leltár kidolgozása volt. Az összejövetel célja az analitikus leltár kidolgozásával kapcsolatos tapasztalatcsere volt, ami annyit jelentett, hogy az e témakörhöz fűződő munka első lépéseit a résztvevők ekkor már megtették. Az első szakmai utasítást az analitikus leltár készítéséhez a Vajdasági Levéltár Szakszolgálatá dolgozta ki 1982-ben.

Miért éppen analitikus leltár és mit takar ez a megnevezés? Egyszerű a válasz. A '70-es évek második felében a vajdasági levéltárosok a Vajdasági Központi Törzsleltár¹ szakembereivel karöltve egy bizonyos korlátozottságot éreztek a leltári anyag feldolgozásában, és új utakat kerestek, hogy szakmai tudásuknak nagyobb teret biztosítsanak. Addigra a legrégebb és a legfontosabb leltári fondok többsége már nyilvántartásban volt, és elkészültek az alapvető információs eszközök, az ún. összegző leltárak² is. Mivel az említett iratanyagok kutatása iránt megnőtt az érdeklődés, a levéltárosok a fondok részletesebb feltárásának lehetőségei után kutattak. Egyedüli és igazi megoldásnak az bizonyult, hogy a fondok szerinti rendszerezés után és e fondok összegző leltári kidolgozását követően magának az iratanyag-együttesnek a tartalmi feltárása, illetve annak analitikus leírása, tartalmi kivonatolása következhetett. Ez a tárgyak szerinti feldolgozást jelenti.³

Már korábban is készült a feldolgozó szubjektív megítélése alapján ún. tartalmi kivonat, regesztá egy-egy kiemelt fondon belül, ami magától értehetően egy ügyirat magasabb szintű feldolgozását jelentette. Ezek a tartalmi kivonatok azonban csak jelentősebb ügyiratról készültek. Minket levéltárosokat az az elv vezérelt, amikor az analitikus feldolgozás mellett döntöttünk, hogy egy fond csak egészében lehet jelentős, és nem töredékeiben. Ez utóbbi esetben ugyanis az általános kritériumokat alárendelnék egyéni kritériumoknak, illetve azokat az alapvető leltári elveket értékelnék le, melyeket egy fond fontosságának meghatározásakor figyelembe kell vennünk. Eszerint mi már ekkor elkezdtük kialakítani a kritériumokat a fond osztályozásához, kategorizálásához, megkezdtük az előkészületeket ahhoz a munkához, amely mint halaszthatatlan feladat állt előttünk. Ez a hozzáállás pozitív eredményeket szült, és ma a fondokat a következőképpen osztályozzuk: kivételesen jelentős fondok, különösen jelentősek és jelentősek. Mindezt természetesen törvényes előírások szabályozzák.

Az analitikus leltár kidolgozására az 1970-es évek végén került sor, először a Vajdasági Levéltárban. Az itt dolgozó szakemberek önzetlen segítségének és támogatásának köszönhetően azonban hamarosan a községi levéltárakban is hozzáálltak e munkához. A '80-as évek elején mind a Vajdasági Levéltár, mind a községi levéltárak, megjelentettek analitikus leltárakat és dokumentumkatalógusokat. Ebben a munkában vezető szerepe volt az Újvidéki Történelmi Levéltárnak, ma: Újvidék Város Történelmi Levéltára. Elsőbbséget kaptak az analitikus leltárak kidolgozásakor a legrégebb fondok (pl. megyei és városi magistrátusok), de az újabbkori fondokat sem hanyagolták el (pl. a szocialista rendszerben keletkezett a társadalmi-politikai szervezetek fondjai).

A kiválasztott fondok teljes anyagát feltárják. A feldolgozáskor – az anyag terjedelme miatt – a hangsúly az iratokon, okmányokon van. A könyvekben általában bizonyos hivatali szervek jegyzőkönyvei találhatóak, ezek feldolgozási módja még nincs pontosan definiálva, úgyhogy ez a munkafolyamat a kezdeteknél tart. Figyelembe véve azt, hogy kivételesen jelentős fondokról van szó, a Vajdasági Levéltári Dolgozók Egyesületének legutóbbi tanácskozásán, amelyet 2005 októberében tartottak, újból felvetették az analitikus leltár kidolgozásának kérdését, azzal a céllal, hogy összegyűjtsék a vajdasági levéltárakban az analitikus leltárak kidolgozásakor

¹ Matični arhiv Arhiva Vojvodine. [A szerk.]

² A magyarországi terminológiában áttekintő raktárjegyzékeknek felel meg. [A szerk.]

³ A magyarországi terminológiában a darabszintű rendezést jelenti. [A szerk.]

szerzett tapasztalatok alapján kikristályosodott problémákat, dilemmákat, meghatározzák az alapvető kritériumokat, definiálják az általános normákat. E tapasztalatcsere eredményeként elsődleges feladatként meghatározták egy egységes módszertani útmutató kidolgozását az analitikus leltárak és mutatók elkészítéséhez, melyet a leltárak megírásánál mint tájékoztatási segédeszközt használhatnának a levéltárosok.

Az analitikus leltár, mint tudományos tájékoztatási eszköz, lényegében a fondok levéltári feldolgozásának magasabb fokát jelenti, az egyes ügyiratok feldolgozásán alapul adott fondon belül. Az analitikus feldolgozás során a levéltáros az ügyiratot elolvassa, rövid tartalmi kivonatot készít, az alapvető információk nyújtásával (ki/mi, kinek/minnek írta). Megjelöli továbbá, hol és mikor keletkezett az irat, kire vonatkozik (személynevek és tárgyak meghatározása), megadja az ügyirat helyét a fondban (levéltári és irattári jelzet⁴), továbbá a lapok számát és a szöveg nyelvét. Analitikus leírást szabály szerint csak az előbb ismertetett darabszinten rendezett levéltári anyagról (levéltári fondokról és gyűjteményekről) készíthetünk. Az analitikus leírási egység viszont egyes ügyiratok feldolgozása. Az analitikus leírás részei a levéltári és az irattári jelzetek, a dokumentum keletkezésének éve, adat a nyelvről, amelyen a dokumentum/ügyirat íródott, a lapok száma és a dokumentum/ügyirat rövid tartalma. A keletkezés évét, az adatokat a nyelvről, a lapok számáról az ügyirat feldolgozása során kapjuk. Az analitikus feldolgozás legérzékenyebb része a rövid tartalmi kivonat elkészítése, ami a feldolgozótól elég nagy tudást, kreativitást kíván, mivelhogy a feldolgozott ügyirat terjedelme egy laptól több tíz lapig terjedhet. A rövid tartalom megfogalmazásának nagy akadálya lehet a feldolgozó szubjektív szelektálása, mivel állandóan arra kell törekednie, hogy minél lényegretörőbbben mutassa be az adott ügyiratot. A lehető legalaposabban kell meghatározni az ügy tárgyát, az irat szerzőjének személyét, valamint az intézményt, illetve személyt, akihez folyamodott. Mindezeket a tényezőket azután tömör formában, világosan és pontosan definiálva kell feldolgozni.

Egy fond ügyiratainak összegyűjtött analitikus leírásai alkotják az analitikus leltárt, míg a legfontosabb és legérdekesebb tartalmi kivonatok gyűjteménye egy füzetbe, könyvbe vagy nyomtatványba kerülve a dokumentumok katalógusát képezi. Mi, a Vajdasági Levéltár dolgozói azt az elvet valljuk, hogy a kivételesen jelentős, kis terjedelmű fondok esetében az összes ügyirat analitikus leírását megjelöltetjük az analitikus leltárak elnevezésű füzetekben. A nagy terjedelmű irategyüttesek esetében a dokumentumok katalógusát készítjük el, amelyben a legfontosabb és legjellemzőbb analitikus leírásokat gyűjtjük össze, melyek hitelesen mutathatják be adott fondok súlyát, értékét. Egyébként egy fond komplett analitikus leírása a központi számítógép adatbázisában is megtalálható, a kutatók számára mindenkor hozzáférhető.

Az analitikus leltár elkészítésének alapvető célja elsősorban a fondok és gyűjtemények bemutatása, amelyeket levéltárunk őriz, továbbá a minél jobb és pontosabb információk nyújtása a leendő kutatók, felhasználók számára. Természetesen az információhoz való hozzáférés gyorsasága sem elhanyagolható, hiszen ez a kutatás idejét a minimumra csökkenti. Egyben a dokumentumok fizikai állapotát is

⁴ Egyes fondokban a levéltári és az irattári jelzet is megtalálható az iratokon, a nagyobb fondok esetében azonban csak a levéltári jelzet szerepel, aminek egy száma a fond törzskönyvi száma, majd az ügyirat leltári száma.

óvjuk, mivel kizárjuk a többszöri használatot, ami különben fennállna kutatáskor, amikor a kutatás tárgyához fűződő iratokat kellene megtalálni az itt őrzött levéltári anyag tömegéből.

Minden analitikus leltárhoz és dokumentumkatalógushoz, amelyek nyomtatásban megjelennek, különböző jegyzékek, mutatók készülnek: névmutató, helynévmutató és tárgymutató. Ezek a tájékoztató segédletek azzal a céllal készülnek, hogy a felhasználó munkáját megkönnyítsék.

A mutatók vagyis jegyzékek címszavai csakis az analitikus leírásból szedhetők ki, habár vannak olyan vélemények is, hogy magából az ügyiratból kellene kivenni őket. Véleményünk szerint, ha a címszavakat az ügyiratból vennénk, az megnövelné az analitikus leltár elkészítésének időtartamát, mert sok időbe kerülne a mutató elkészítése, és ebben az esetben egy olyan kiadványt vehetnénk a kezünkbe, amelyben az analitikus leírás szövege kevesebb lenne, mint a mutatóké. Mondhatnánk, hogy a cél nem szentesíti az eszközt, mert az információk halmozásában a kutató, felhasználó nem találná fel magát, nem kapná meg a rövid és tömör információt az ügyirat tartalmát illetően, ami tulajdonképpen a végső célja kellene legyen ezen tájékoztató segédleteknek.

ÖSSZEFOGLALÓK

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR
**NÖVÉNYTERMESZTÉS KECSKEMÉTEN
A XVII. SZÁZADBAN**

Nálunk országos kiterjedésű összeírásokat legelőször csak a XVIII. században végeztek. Éppen ezért a korábbi évszázadok – köztük a XVII. század – gazdasági, társadalmi és kulturális életének bemutatásához a helyi adatok összegyűjtése és feldolgozása elengedhetetlenül fontos. A csekély számban rendelkezésünkre álló török források e területen nem igazán megbízhatóak. A városok, falvak és a földesúri családok iratai, levéltári nyújtanak olyan támpontokat, amelyekre alapozva az egyes tájegységeknek, illetve az ország egészének állapotára következtetni tudunk.

Bár Kecskeméten maradtak fenn a hódoltság korából legbőszéesebben olyan adatok, amelyekből nemcsak a Duna–Tisza közének egy részére, hanem a hódoltságban élők egészének az állapotaira is megalapozottan következtetni lehet, ezek szisztematikus feldolgozására eddig még nem került sor. A kutatók figyelmét elsődlegesen a politikai és jogi állapotok, a török hatóságokkal kapcsolatos viszonyok alakulása kötötte le. A gazdasági, a társadalmi és a kulturális életre vonatkozóan tettek ugyan közzé elszórtan több adatot, de az egyes területek átfogó feldolgozására nem vállalkoztak.

A rendelkezésünkre álló keretek között az adatok bősége miatt itt csak a növénytermesztés fontosabb területeinek bemutatásra kerülhetett sor. A feldolgozás egyértelművé teszi, hogy a szántóföldi növénytermesztés lényegesen többértű volt, mint amilyenek a korábbi feldolgozások alapján ezt gondolhatnánk. Bár kétségtelenül a gabonatermesztés volt a meghatározó, több más szántóföldi növényt is számottevő mennyiségben termesztettek. Ennek a növénykultúrának a társadalmi beágyazottsága is lényegesen szélesebb körű volt, mint amilyenek a szakirodalom eddig érzékeltette. Kétségtelen, hogy ez a foglalkozási ág olyan széles körű volt, hogy az egyes évtizedekben a vagyonképzés, a társadalmi rétegződés és számottevő feszültségek egyik forrásává vált.

A homoki szőlő- és gyümölcsstermesztéssel kapcsolatosan még hézagosabbak maradtak ismereteink. Ebből adódóan legtöbbször egyenesen kétségbe vonták, hogy ezen a vidéken a középkortól számottevő szőlőkultúra lett volna, ezért sokan nem akarják történelmi borvidékeink között említeni, mivel azt feltételezték, hogy csak a század második felében vált számottevővé. Legkorábbi írott forrásaink itt felsorolt adatai viszont kétségtelenné teszik, hogy a XVI. század végén is igen széles körű és jogilag szervezett volt a város határában a szőlő- és gyümölcsstermesztés. Csak a város gazdaságába való széles körű beágyazottságnak, csak a több évszázados hagyományoknak köszönhetően tudta átvészelni a háborús pusztításokat, a rendkívül kedvezőtlen állapotokat. Aligha kétséges, hogy a korábbi évtizedekből csak az egykori iratok elpusztulása miatt nem tudunk adatokat felidézni. Valójában Kecskeméten mind a szántóföldi növénytermesztés, mind pedig a szőlő- és gyümölcsstermesztés a Mohácsot megelőző évszázadban is az egyik meghatározó foglalkozási ág lehetett. Az adatok hosszú sora bizonyítja, hogy a szőlő- és gyümölcsstermesztés a lakosság jelentős hányada számára egyetlen megélhetési lehetőség volt, és számottevően hozzájárult a mind a tőke akkumulálásához, mind pedig a cívisváros társadalmának erőteljes vagyoni tagolódásához.

A XVI–XVII. században a lakosság számának gyors növekedése miatt kialakult helyi piac és egyfajta háborús konjunktúra hatására a növénytermesztés térben is számottevően bővült. A század derekától nemcsak Kecskemét közvetlen határában, hanem a távolabbi pusztákon is sorra jöttek létre mezei kertek, a várostól északra eső homokos területen túl pedig annak keleti, majd a nyugati részén szőlők és gyümölcsösök. Ezek a nagyon komoly előzmények, hosszú időre visszanyúló termelési hagyományok tették lehetővé, hogy ez a térség a XVIII–XIX. században gyorsan benépesüljön, hogy kialakuljon a széles körű árutermelés egyik sajátos üzemi formája, a tanyás gazdálkodás.

A feldolgozás valójában nemcsak Kecskemétről közöl adatokat, hanem Alpártól Soltig, Cegléd-től Halasig terjedő területre is sok adatot szolgáltat. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a térség tucatnyi mai településének XVII. századi állapotát is felidézi. Egyben rávilágít arra is, milyen távolabbi településekkel, tájegységekkel tartott a város és lakosság igen szoros gazdasági, jogi és kulturális kapcsolatot.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR KECSKEMÉT SZEREPE A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBAN

Nemcsak történészeink, hanem a közvélemény is fenntartás nélkül vallja, hogy a II. Rákóczi Ferenc nevéhez kötődő szabadságharc a magyarság politikai történetének egyik kiemelkedő fejezete. A független magyar állam megteremtéséért folytatott legelső és leghosszabb küzdelmünk nemcsak az ország minden társadalmi rétegét kötelezte el valamelyik oldalon, hanem Európa nyugati és keleti részein is hosszú időn át széles körű figyelmet váltott ki, és éveken át a nagyhatalmak politikájának alakulására is kihatott.

Bár a kuruc állam katonai, politikai és gazdasági célkitűzéseit alapvetően a kiváltságos rendek szabták meg, annak irányításába más társadalmi csoportokat csak kivételesen engedtek be, éveken át széles körű társadalmi támogatást élvezett. A magyar városok és főként a mezővárosok számottevő része komoly segítséget nyújtott az első katonai sikerek eléréséhez, a kuruc állam kiépítéséhez és a nyolc éven át tartó harcokhoz.

Jóllehet a Duna–Tisza közének ezen a részén a szabadságharc alatt komolyabb csatározásokra nem került sor, Kecskemét és a környező települések gazdasági és katonai szerepe mégis rendkívül fontossá vált. Ezt részben az okozta, hogy Budán és Szegeden mindvégig jelentős labanc katonai egységek állomásoztak, részben pedig az, hogy a Dunántúlon, a Felvidéken, a Délvidéken és Erdélyben zajló hadjáratokhoz, harcokhoz ezen a területen csoportosította át mindkét fél katonai erőit, ez a terület vált a seregek élelmezése és szállítása terén az egyik legfontosabb régióvá.

Kecskemétnek a szabadságharcban betöltött szerepét fő vonásokban Hornyik János már tárgyilagosan bemutatta monográfiájában. Az utóbbi évtizedben újabb forrásközlések és feldolgozások bővítették ez irányú ismereteinket. Ennek a forrásközlésnek az a célja, hogy részben újból ráirányítsa a figyelmet a 300 évvel korábban a Homokhátságon lezajló eseményekre, főként pedig az, hogy a város gazdálkodásának újabb területét világítsa meg, az itt élők áldozatvállalásának mértékét, igazi súlyát olyan újabb adatokkal illusztrálja, amelyek eddig részben vagy egészben ki-

maradtak az eddigi forrásközlésekből. A korábban közzétett dokumentumok elsődlegesen a kuruc állam, a kuruc hadvezetés és a városi magisztrátus kapcsolatait mutatták be, a városi tanács azon erőfeszítéseit követték nyomon, amelyekkel önként vagy kényszerből a szabadságharc érdekében tettek.

Ezúttal nemcsak bővítjük az eddigi adatok sorát, hanem nagyjából olyan folyamatokat, epizódokat mutatunk be, amelyek közvetlenül is illusztrálják és dokumentálják a városra háruló rendkívüli katonai szolgálatoknak, a gyakori beszállásoknak, az ismételt kiürítéseknek, a különféle természetbeli és egyéb szolgáltatásoknak az egyes társadalmi csoportokra és családokra gyakorolt rendkívül súlyos hatását. Minden tekintetben új forrásanyagként számít az a rész, amely családokra, személyekre szólóan dokumentálja a néhány évtizeddel korábban még gazdag mezőváros teljes nyomorát, amit nem kis részben a kuruc tisztek mohósága, az elhibázott külpolitika és hadviselés eredményezett.

SZABÓ ATTILA
**AZ ÚRBÉRISÉG LEZÁRULÁSA
A KALOCSAI FŐKÁPTALAN BIRTOKÁN**

A Kalocsai Főkáptalan birtokait (Császártöltést, Dusnokot, Kecelt, Lakot, Szentbenedeket és Uszodot) 1832–1835 között különítették el az érseki birtokoktól. Az Urbáriumban rögzített telkek aprózódását némileg mérsékelte a jobbágyság telken kívüli állományának nagy ütemű növekedése. Elsősorban a kaszálóhelyek gyarapodtak, igazodva a vidék gyenge termőadottságaihoz, ami nem tette lehetővé a szántóterület nagyobb arányú kiterjesztését.

A Kalocsai Főkáptalan a volt úrbéresekkal 1856-ban és 1857-ben kötötte meg az egyezséget. Alapelveknek számított, hogy a Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor rögzített úrbéri telkek, valamint a jobbágyfelszabadításkor összeírt házas zsellérek után járó telkek váltságmentesek. Az úrbéres lakosok által használt többi szántó és rét után – egyesség szerinti – váltságot kellett fizetni, melynek mértéke 1200 négyszögöles holdak után 13 forint és 5 krajcár lett. A kötelezően előírt legelő-elkülönözés is részét képezte az egyességnek. A községi területeken a földek csekély kiterjedésűek voltak, ugyanis az összefüggő káptalani birtokok jobbára a pusztákon feküdtek. A két szőlőtermelő községben (Császártöltésen és Kecelen) ugyancsak egyességben rendezték a szőlődézsma kérdését. A megváltás alapját a korábbi években szedett dézsma képezte. A királyi kisebb haszonvételek jogát – a későbbi rendezésig – az uradalom megtartotta. A váltság részleteinek fizetése a későbbi években nagy erőfeszítést jelentett a falvak népének.

Az úrbéri kötöttségektől való megszabadulás magával hozta a gazdálkodási rendszer fejlesztésének az igényét is. A vidék művelési rendszereinek megváltozására akkor kerülhetett sor, amikor az úrbéri perek után megtörténtek a tagosítások és a legelőfelosztások. A tagosítások következményeként a szántó területe és aránya megnőtt a legelők rovására. A legelőterületek csökkenésének a következménye volt egyúttal a jószágartás beszűkülése is.

ÁDÁM ANDRÁS
**AZ ELSŐ KECSKEMÉTI TEMETÉSI
SEGÉD-EGYESÜLET TÖRTÉNETE**
(1836–1868)

A polgári összefogáson alapuló kölcsönös segítségnyújtás legrégebb és leggyakoribb formája a temetkezési egyesület. Hazánkban a reformkorban, Széchenyi István munkálkodása nyomán felvirágzó egyesületi mozgalom – egyebek mellett – a temetkezési egyesületek reneszánszát is eredményezte.

A temetkezési egyesületek célja, hogy tagjaik halálakor a hozzátartozóknak, örökösöknek anyagi segítséget nyújtsanak. Így még a legszegényebbeknek is módot adott, hogy halottaikat a kor szokásainak megfelelő végtisztességben részesíthessék. Működésüket alapszabályban rögzítették, de természetesen törvényi, vagy rendeleti szabályozások is meghatározták azt. Céljuk és tevékenységük alapján lényegében biztosító egyesületeknek is tekinthetjük őket.

Kecskeméten 1836-ban alakult meg az első ilyen szervezet, „Temetkezési Segéd-egyesület” néven. Alapítása Séllyey Sámuel nevéhez fűződik, aki az éppen akkor dühöngő kolerajárvány hatására kezdeményezte az egyesület létrehozását. Az egyesületnek 600 teljes jogú tagja volt, és minden kecskeméti lakos tagja lehetett, ha a belépéskor egészséges volt. Minden tag, amikor egy tagtársuk meghalt, a temetésére 10 krajcárt fizetett be az egyesület kasszájába. Az így összegyűjtött 100 pengőforintot fizették ki a hozzátartozóknak, örökösöknek. Ez fedezte a temetés költségeit, és többnyire még jelentős összeg meg is maradt belőle. Az alapszabály azt is szigorúan megszabta, hogy az összeg azt illeti, aki az eltemetetésről gondoskodott, valamint, hogy az összeget másra, például adósság törlesztésére nem lehet felhasználni.

Az egyesület minden be- illetve kifizetésről pontos számadást vezetett, és erről minden évben számadást készített. A számadást az egyesület vezetői (választmány), kiküldött tanácsi biztos jelenlétében ellenőrizték. A pénzkezelés a pénztárnok feladata volt, aki ezért teljes vagyonával felelt. A pénztárnok Wiszt János, kecskeméti kereskedő volt. Mellette az egyesület másik meghatározó személyisége Hajós József volt, aki a megalakulástól a megszűnésig tevékenykedett, elnökhelyettesként illetve elnökként.

A Kecskeméti Temetkezési Segéd-egyesület 1849-ig működött zavartalanul. Ekkor rendkívüli halálozás sújtotta a várost, és a gondokat fokozta a szabadságharcot követő pénzügyi válság, illetve az ebből eredő szegényedés. A tagok száma csökkenni kezdett, egyre többen voltak, akik nem tudták befizetési kötelezettségüket teljesíteni. Ennek következtében az egyesület kénytelen volt a temetési segély összegét, a tényleges befizetésekhez igazítani. A segély összege így évről évre csökkent, mígnem 1864-ben előbb 55 pfrt, majd év végére mindössze 17 pfrt volt. Ekkor működését az egyesület felfüggesztette, és 1868-ban hivatalosan is kimondta megszűnését.

Az egyesület közel harminc évig működött, ez idő alatt 1064 tagja volt, és közülük 765 tag eltemetéséhez nyújtott segítséget. Tagjai között számos közismert nevet találunk, és sok egyszerű kecskeméti polgárt, akik egyet akartak: összefogva segíteni egymást!

SOÓS LÁSZLÓ
A KECSKEMÉTI ÁLLAMI
„MIKLÓS” SZŐLŐTELEP FELADATKÖRE
A FILOXÉRA ELLENI KÜZDELEM
ELSŐ ÉVEIBEN

A magyar bortermelés megmentése érdekében kormánybiztossá kinevezett Miklós Gyuláról elnevezett telep ünnepélyes felavatására 1884. szeptember 17-én került sor. A Kecskemét város határában fekvő Szarkás dűlőben 200 katasztrális hold nagyságú homoktalajú legelőn létrehozott gazdaság az 1886. év végére az ország legnagyobb állami kísérleti szőlőtelepeként működött. A magyarországi szőlő fajtaállomány begyűjtése és termesztése, valamint az amerikai alanyokba történő oltása tette lehetővé, hogy borvidékeink legjobb szőlőfajtáit a filoxéravész ellenére sikerült megmenteni. A kecskeméti telep létrehozóinak és vezetőinek ezenfelül elismerés jár azért is, hogy munkájukkal megteremtették az Alföldön a több generációnak megélhetést biztosító homoki szőlőtermesztés szakmai feltételeit.

SÓBER PÉTER
A BÁTMONOSTORI RÓMAI KATOLIKUS
OLVASÓKÖR TÖRTÉNETE
(1912–1949)

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az olvasókör megalakulása és működése jelentős lépés volt a település életében. Egy olyan szervezet született meg szinte a semmiből, amely a tagok szabad akaratából jött létre, és amelynek célja az erkölcsiség fejlesztése és a katolikus szellemiség ápolása volt. Mivel egyházi egyesületről van szó, a keresztény értékek hangsúlyozása domináns elemként jelent meg az olvasókörnél.

A tagok száma – az egyesület legjobb éveiben – elérte a 250-300 főt is, ami a teljes lakosságnak több mint a 10 százaléka volt, ha azonban csak a férfi lakossággal számolunk – hiszen sokáig csak ők lehetettek az egyesület tagjai – akkor ez a 20 százalékot is elérte! Ez a szám pedig jelentősnek mondható. A kör helyisége kezdetben inkább falusi kocsmára hasonlíthatott, az évek múlásával azonban egyre inkább az önművelés, az olvasás fontossága került előtérbe az egyesület működése során, amelyek kiegészültek a társas élet elemeivel. A rendezvények, a körülművelések és farsangi bálók az egész falut megmozgatták, ezzel is erősítve a község összetartozásának érzését. Sajnos a világháború után már nem volt lehetőség arra, hogy az egyesületek szabadon működjenek az országban, így a civil társadalmat megjelenítő szervezeteket felváltotta a mindenre kiterjedő állampárti diktatúra. Ezzel a közösségi élet fontos színterei szűntek meg a falvakban és városokban.

NÁNÁSI LÁSZLÓ
**MAGYARORSZÁG ÁLLAMÜGYÉSZSÉGE
AZ 1918–19-ES FORRADALMAK IDEJÉN**

Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása és a Forradalmi Kormányzótanács 1919. augusztus 1-jei lemondása közti rövid időszakban, a magyarországi ügyészi szervezet – a politikai erőviszonyok gyakori változása következtében – az állam-szervezet többi alkotóeleméhez hasonlóan nehéz időköt élt meg. A közel egy év alatt gyakoriak voltak az ügyészség életében a szervezeti és a személyi állományt érintő változások. Az ügyészség érdemi munkáját sokszor nehezítették az egymást gyorsan követő, gyakran ellentmondó kormányzati rendelkezések. A vádhatóság képviselői-
nek emellett meg kellett küzdeniük a képlékeny politikai helyzet kívánalmai és az állam büntető hatalma következetes érvényre juttatásának összeütközéséből adódó nehézségekkel is.

KŐFALVI TAMÁS
**A DIPLOMATIKAI FORRÁSOK
KIADÁSÁNAK KÉRDÉSEI ÉS PÉLDÁI
MAGYARORSZÁGON**

A történeti források kiadása a tudományos kutatás, az oktatás és az ismeretter-
jesztés szempontjából egyaránt kiemelkedő fontosságú. A szerző tanulmányában
összefoglalja a középkori Magyarország diplomatikai forrásai kiadásának jelentősé-
gét, valamint bemutatja a legfontosabb forráskiadási formákat, illetve az azokat
meghatározó kiadói alapelveket. A tanulmány részletesebben is szól az egyes kiad-
ványtípusokban tükröződő forrásértékről, amelyet a kiadói elv befolyásol leginkább.
A szerző a hagyományos, papír alapú forráskiadványok mellett kitér a digitális for-
ráskiadás jellemzőire és alapelveire is.

OROSZ LÁSZLÓ
**PROBATIONES CALAMI
(TOLLPRÓBÁK)**

A XVII. századi Kecskemét Város Levéltárának iratai között száznál több ver-
set talált Iványosi-Szabó Tibor, melyek afféle „tollpróbák” nyomtatott vagy kézírás-
ban terjedő szövegek másolatai, emlékezetben megőrzött énekek többé-kevésbé
pontos lejegyzései, részben átformálásai, néhányuk pedig kísérlet lehet saját vers
költésére. A közölt szövegek a kor magasabb szintű költészetével is érintkező kö-
zösségi költészetnek figyelemre méltó kecskeméti emlékei. A szövegek többsége
vallási tartalmú, közülük sok az egyházi szertartásokhoz kapcsolódik. Több zoltár-
részlet, református egyházi ének-részlet, valamint katolikus miséken elhangzó bib-
liai idézet található bennük. Feltételezhetően néhány vers helyi költőtől származhat.

STEVAN MAČKOVIĆ
**A SZABADKAI GYÁRIPARRÓL SZÓLÓ
MONOGRÁFIA FORRÁSAI**

A szabadkai Történelmi Levéltár kiadásában megjelent Szabadka két világháború közötti gyáriparát illetve a város és az iparág fejlődésében meghatározó szerepet játszó gyáriparosokat bemutató forráskiadványt ismerteti a szerző.¹

A monográfia a gyáripar fejlődését a két világháború között vizsgálja, de ha a gyár, üzem egyéb már az első világháború előtt is működött, természetesen ismerteti a korábbi időszakot is. Elsőrendű forrásnak bizonyultak a kiadványhoz az egyéni és társas cégjegyzékek és iratok, a városi tanács jelentései, a statisztikai kimutatások, a gyárak éves beszámolóit, közgyűlési jegyzőkönyvei, alapszabályai, részvényeseinek jegyzékei, működési engedélyek, az államosítási és kisajátítási végzések. A magán-személyek illetve tulajdonosok kérvényei, beadványai, nagyon sok személyes adatot tartalmaznak (állampolgársági kérelmek, illetőségi igazolások); a kiadványok pedig a társadalmi-politikai szempontból értékes adattal szolgálnak az egyén magatartásának értékeléséről.

Értékes források az összeírások, a kimutatások, a névjegyzékek melyek az egyén állampolgárságát, nemzetiségét, felekezeti hovatartozását, foglalkozását is tartalmazzák. A cégeknél pedig a részvényesek számát, a részvények értékét, számát, a vezetőségi tagok, az irányító és ellenőrző szervek taglétszámát (névsorát), az ötven főnél több személyt foglalkoztatóknál a munkások számát, a termelési kapacitás, a kivitelre szánt mennyiség adatait is megtaláljuk.

Az iparágak szerint feldolgozott gazdaságtörténethez a szerző által ismertett monográfia 43 forrást tesz közzé szöveg- és formahű formában, jegyzetelve.

TATJANA SEGEDINČEV
**A SZABADKAI AUTOMOBIL KLUB
TÖRTÉNETÉNEK LEVÉLTÁRI FORRÁSAI**

A dolgozat a szabadkai Történelmi Levéltárban őrzött Szabadkai Automobil Klub elnevezésű fondot mutatja be, ugyanakkor ismerteti mindazon levéltári forrásanyagokat is, amelyek segítségével a szervezet és a Szabadka környéki autózás két világháború közötti története feldolgozható. A gazdag forrásanyagból a szerző a főbb irattípusokat és a klub története szempontjából igazán jelentős dokumentumokat emeli ki, de nagy figyelmet szentel a fennmaradt fotográfiáknak is, melyek – mint hangsúlyozza – a téma tökéletes feldolgozásához nélkülözhetetlenek.

¹ Stevan, MAČKOVIĆ, *Industrija i industrijalci Subotice (1918–1941)*. Edicija: Posebna izdanja. Subotica, 2004. 508.

A kötet szerb nyelven íródott, a bevezető, és a fejezetek rövid összefoglalói magyar és német nyelven olvashatók.

MOLNÁR TIBOR
**ANYAKÖNYVEK FORRÁSÉRTÉKE
A VILÁGHÁBORÚS ÁLDOZATOK ADATAINAK
FELTÁRÁSÁBAN**

Magyarországtól az első és második világháború is a 4. legtöbb emberáldozatot követelte – állítja a szerző. Alapvető civilizációs igény, hogy minden elhunyt megkapja a végtisztességet, függetlenül attól, hogy az egymással szemben állók melyik táborában harcolt. A világháborús áldozatok adatainak feltárásához a veszteségkutatók egyik legfontosabb forrásai a halotti anyakönyvek. A katonák azonosítására az első és második világháborúban is az „igazolványjegy” szolgált, amely tartalmazta a katona személyi adatait, a katonai alakulat számát, a katonává avatás évét és a katonai anyakönyvi lapszámot. Az elhunyt katonák nyilvántartását a tábori lelkészek végezték.

Szerző az anyakönyvek forrásértékét Zenta és Magyarkanizsa első és második világháborús katonai áldozatai kapcsán vizsgálta. Az állami anyakönyvek hősi halottakra vonatkozó adatait összevetette, pontosította az egyházi anyakönyvek adataival. A katonai veszteség kutatását az első világháború utáni évekre is ki kellett terjeszteni az eltűntek miatt. Őket hosszú keresés és holtányilvántatási eljárás után – sok év elteltével – vezették be az anyakönyvekbe és így számíthattak a háborús emberáldozatok közé. A második világháború zentai és magyarkanizsai hősi halottait illetően szerző a Hadtörténelmi Intézet veszteséglajstromát kiegészítette és pótolta az anyakönyvek adataival. Mindkét világháború emberáldozatainak adatbázisát könyv formában jelentette meg a szerző 2001 és 2003 között.

NENAD PREDOJEVIĆ
**ANALITIKUS LELTÁRAK
TUDOMÁNYOS-INFORMATÍV ESZKÖZÖK
A VAJDASÁGI LEVÉLTÁRAKBAN**

A vajdasági levéltárak a levéltári anyag darabszintű rendezése után, az iratokról tartalmi kivonatokat készítenek. A XVIII. század végéig minden egyes iratról készült regesztá, később – miután az írásbeliség fejlődésével az iratok mennyisége megnőtt – csak ügyirat szinten készült tartalmi kivonat. (Az analitikus leírás nevében is különbözik a regesztától. A/4-es formátumban leírva, publikálva analitikus leltár a neve.) Az 1970-es évektől napjainkig igen sok ilyen típusú levéltári segédlet készült, így a 2005-ben újjáalakult Vajdasági Levéltárosok Egyesülete első szakmai konferenciáját a forrásközlés módszertani kérdéseinek szentelte.

A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára 2005-ben, a levéltár nemzetközi kapcsolatai révén megkapta Bács-Bodrog vármegye (1688–1800) iratai analitikus leltárát, melynek 9 kötete 1991 és 1999 között jelent meg. A tartalmi kivonatokhoz minden esetben személynév, helynév és tárgymutatót is készítettek.

Szakmai dilemma, hogy a mutatók adatait közvetlenül az iratból vegyék-e ki, vagy csak a tartalmi kivonatból. Ők, az utóbbi mellett döntöttek, mert céljuk, hogy a kutatót rövid és lényeges információval lássák el. A mára már számítógépen készülő tartalmi kivonatok teljes terjedelmükben, a folyamatosan gyarapodó adatbázisban – a levéltárban – hozzáférhetők.

SUMMARIES

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ
CULTIVATION OF PLANTS
IN THE 17TH CENTURY KECSKEMÉT

This study makes it clear that the cultivation of plants on plough-lands was more far-reaching than we would think it on the basis of previous researches. Although the cultivation of grain was determinant many other kind of plough-land plants were grown too in a considerable quantity. This culture of plants was enhanced in society more than the literature showed us previously.

The here listed data of our earliest written sources show us that the cultivation of vine and fruit at the border of the town was organized by law and it was very extensive at the end of the 16th century too. The cultivation on the plough-land and the growing of vine and fruit in Kecskemét could be one of the most important occupations also in the centuries preceding Mohacs (and the Turk thralldom).

In the XVI-XVII century the cultivation of plants widened considerably thanks to local markets and a certain war conjuncture that developed by the fast growing of population. From the middle of the century agrestic gardens were developed not only in the immediate vicinity of Kecskemét but in the farther deserts as well and beyond the north sandy areas of the city vineyards and orchards were created in the east then west part of the area. These very serious precedents helped the fast populating of this area in the XVIII-XIX century and the developing of a special agronomical form of commodity production: the homestead farming.

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ
THE ROLE OF KECSKEMÉT
IN THE RÁKÓCZI WAR OF INDEPENDENCE

The outlines of the role of Kecskemét in the war of independence has already been presented in János Hornyik's monography. In the last decade our knowledge of this field was enlarged by new prestations of sources and approaches. One of the purposes of this source-presentation is to call attention again to events that happened in the Sand-tableland 300 years ago, but the first aim is to illuminate new fields of the town administration and the sacrifices of the local population. The real gravity of the former ones is illustrated by such new data that haven't (or just partly) been shown in the previous source presentations. The former documents showed mainly relations of the Kuruc state, the Kuruc army leaders and the town magistrate.

This time we not only enlarge the actual data but we show processes and episodes largely that directly illustrate and document the very serious impact of the extraordinary military services, the frequent billets, the repeated evacuations, the different payments in kind and other services on social groups and families.

ATTILA SZABÓ
**THE END OF SOCAGE
ON THE HEAD-CHAPTER'S LAND OF KALOCSA**

The head-chapter's lands (Császártöltés, Dusnok, Kecel, Lak, Szentbenedek and Uszod) were separated from the archbishop's lands in the period between 1832 and 1835. The landlord entered into an agreement with the former copy-holders in 1856 and 1857. Commutation has to be paid (on the basis of agreement) after the other plough-lands and meadows used by the copy-holders. The prescribed pasture-separation was part of the agreement too. Lands in regions of villages were small because the connected chapter's lands laid usually in plains. The question of vine-levy in the two vine-producing villages (Császártöltés and Kecel) was arranged by agreement too. The smaller usufruct of the king was kept by the manor till the later arrangement. Paying the instalments of the commutation was a very serious burden for the dwellers of villages.

The liberation from the constraints of socage brought the need for the development of agriculture system. The alteration of cultivation in the country could be started just after the socage-suits when the consolidation of holdings and the partition of pastures had been done. The size and proportion of plough-land grew at the expense of the pastures' size as a consequence of the consolidation of holdings. As the size of the pastures lessened the livestock-farming lessened too.

ANDRÁS ÁDÁM
**THE HISTORY OF THE FUNERAL
SUBSIDIARY ASSOCIATION OF KECSKEMÉT
BETWEEN 1836 AND 1868**

The funeral association is the oldest and most frequent form of mutual help based on civil union. In our country the flourishing of association movement started by Széchenyi István's work in the reform era and it was the cause of the spreading of funeral associations too.

The first association of Kecskemét was founded under the name of „Funeral Subsidiary Association” in 1836. It was founded by Sámuel Séllyey because of the cholera epidemic that raged at that time. The Funeral Subsidiary Association of Kecskemét worked undisturbed till 1849. Later it was afflicted by deaths and the trouble was increased by financial crisis and a following impoverishment after the war of independence. The number of members started to decrease, more and more people couldn't afford the obligatory fees.

The association worked for almost 30 years, during this time it had 1064 members and among them 765 were buried by the help of the association.

LÁSZLÓ SOÓS
THE DUTIES OF THE STATE-OWNED
MIKLÓS VINEYARD AT THE BEGINNING
OF THE FIGHT AGAINST PHYLLOXERA

The inauguration of the vineyard that was named after Miklós Gyula (who was appointed to commissioner in order to save the Hungarian vine-production) was on 17 September 1884. The estate was established at the border of Kecskemét (in Szarkás field), on a sandy-soiled pasture of 200 cadastral acres and it became the largest state-owned experimental vineyard of the country by the end of 1886. Despite of phylloxera epidemic we managed to save the best types of vines of our wine-growing regions thanks to the gathering and growing of the Hungarian stock of vines and their engraftment into the American specimens. We can also express our thanks to the establishers and managers of the vineyard of Kecskemét because they created the professional conditions of sandy-soiled vine-growing that can provide a living for several generations in the Great Hungarian Plain.

PÉTER SÓBER
THE HISTORY OF THE ROMAN CATHOLIC
READING CIRCLE OF BÁTMONOSTOR
(1912–1949)

The forming and working of this reading circle was a great leap forward in the life of the settlement. An organization was established by its members' free will from almost nothing and the aim of it was to improve morals and promote catholic mentality. Emphasizing Catholic values was dominant part of the reading circle's activity because it was a church society.

The number of members in the best years of the society reached even 250-300 which was more than 10 percent of the whole population. The circle's place resembled the tavern of a village in the initial times but as the years passed self-education and reading became more and more important and these were supplemented by elements of social life. The whole village was set in motion by programs, gaieties and carnivals of the circle and these events fortified the feeling of togetherness.

LÁSZLÓ NÁNÁSI
HUNGARIAN PROSECUTION IN THE TIME
OF THE REVOLUTIONS OF 1918–1919

The Hungarian Prosecuting Organization (as other elements of bureaucracy) had very hard times as a consequence of the frequent changing in the balance of power in the short period between the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy

and the resign of the Revolutinary Governing Council on 1st August 1919. There were frequent changes connected to the structure and the staff in this nearly 1 year. The work of Prosecution was often made more difficult by the consecutive and frequently contradictory governmental instructions. Representatives of the Prosecution also had to fight difficulties caused by the conflict between the consistent enforcement of criminal laws of the state and the requirements of the pliable political situation.

TAMÁS KÓFALVI
**THE QUESTIONS AND FORMS
OF DIPLOMATIC PUBLICATIONS**

The publication of historical sources is very important in terms of academic research, teaching and education as well. This study summarizes the significance of publication of diplomatic sources in the medieval Hungary and shows the most important source-publication forms and the principles that determine this publication. It shows the value of sources in detail that is reflected in the single types of publication and was mostly influenced by the publisher's principle. Beside the traditional paper-based source-publications it also mentions the principles and features of digital source-publication.

LÁSZLÓ OROSZ
**PROBATIONES CALAMI
(POETICAL SKETCHES)**

Tibor Iványosi-Szabó has found more than 100 poems among the papers of the 17th century Archives of Kecskemét. These poems are some kind of *poetical sketches*, copies of texts circulating in printed and handwritten forms, comparatively accurate notes (which are partly versions) of songs kept in remembrance and some of them can be efforts of composing an own poem. The published texts are remarkable memories of Kecskemét and the communal poetry that was connection with the *high-level poetry* too. The subject of the texts is mostly religion and a lot of them are connected with church service. Among them are more psalm fragments, fragments of Protestant church-songs and biblical citations presented at Catholic masses. Probably some of the poems are written by local poets.

STEVAN MAČKOVIĆ
**SOURCES OF THE MONOGRAPHY
ABOUT THE
MANUFACTURING INDUSTRY OF SZABADKA**

This monography studies the development of manufacturing industry between the two world war but it also shows the previous period if the plant, factory and other facility had already worked before the first world war. Main sources were the individual and collective commercial registers and papers, accounts of the town council, statistics, annual accounts of the factories, records and constitutions of their general assemblies, lists of their shareholders, operational permits, decrees of nationalizations and appropriations. Applications and requests of individuals and owners contain many personal data and the publications have many precious political and social data about the valuation of the individual's behaviour.

Censuses, indexes and reports are valuable sources that contain also the occupation, religious affiliation, nationality and citizenship of the individual. At firms we can also find the number of shareholders, the value and number of shares, the list of the managing staff, the directing and control organs, the number of workers at firms where more than 50 people were employed, data of producing capacity and the quantity intended for export.

TATJANA SEGEDINČEV
**ARCHIVAL SOURCES OF THE SZABADKA
AUTOMOBIL CLUB'S HISTORY**

The study shows a *fond* that was named after the Automobil Club of Szabadka and is preserved by the Historical Archives of Szabadka. It shows also those source materials of the archives by which it could be possible to work up the history of the organization and the motoring in the Szabadka region between the two world war. The author emphasizes the main types of papers and the most important documents in terms of the club's history, but she also pay particular attention to photographs which (as she writes) are essential to the perfect working up of the subject.

TIBOR MOLNÁR
**THE VALUE OF REGISTERS
AS HISTORICAL SOURCES
OF THE WORLD-WAR VICTIMS' DATA**

The death-register is one of the most important sources of loss-researchers to the revelation of world-war victim's data. The so called „identity ticket” served as the soldiers' identification card in the first and second world war too, it contained the soldier's personal data, the unit number, the year of the soldier's initiation and

the page number of the register of soldiers. The registering of death soldiers was done by army chaplains.

The author studied the value of registers as historical sources in connection with the military victims of the first and second world war in Zenta and Magyarkanizsa. The author also supplemented the casualties list of the Military History Institute with the data of registers regarding those killed in World War II at Zenta and Magyarkanizsa.

NENAD PREDOJEVIĆ
ANALITICAL INVENTORIES
AS INFORMATIVE STUDY-AIDS
IN THE ARCHIVES OF VOJVODINA

The archives of Vajdaság make extracts of the documents after organizing the materials of the archives piecemeal. Until the end of the 18th century *regesta* was made from every document but later when the quantity of documents increased by the development of script, extract for files was made only. From the 1970s till nowadays a lot of similar study-aids were made so the reformed Association of the Archivists of Vajdaság gave its whole first conference to the questions of the method of resource publication.

It's a professional dilemma whether the data of indexes need to be taken out directly from the document or just from the extract. The experts of the archives of Vajdaság chose the latter one because their aim is to provide brief and substantial information for the researcher. Recently the computer-made extracts are available in full length in the continually growing database of the archives.

TARTALOM

TANULMÁNYOK	5
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR NÖVÉNYTERMESZTÉS KECSKEMÉTEN A XVII. SZÁZADBAN.....	7
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR KECSKEMÉT SZEREPE A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBAN	107
SZABÓ ATTILA AZ ÚRBÉRISÉG LEZÁRULÁSA A KALOCSAI FŐKÁPTALAN BIRTOKÁN	149
SOÓS LÁSZLÓ A KECSKEMÉTI ÁLLAMI „MIKLÓS” SZŐLŐTELEP FELADATKÖRE A FILOXÉRA ELLENI KÜZDELEM ELSŐ ÉVEIBEN.....	161
SÓBER PÉTER A BÁTMONOSTORI RÓMAI KATOLIKUS OLVASÓKÖR TÖRTÉNETE (1912–1949).....	175
ÁDÁM ANDRÁS AZ ELSŐ KECSKEMÉTI TEMETÉSI SEGÉD-EGYESÜLET TÖRTÉNETE (1836–1868).....	191
NÁNÁSI LÁSZLÓ MAGYARORSZÁG ÁLLAMÜGYÉSZSÉGE AZ 1918–19-ES FORRADALMAK IDEJÉN.....	217
ELŐADÁSOK	247
KŐFALVI TAMÁS A DIPLOMATIKAI FORRÁSOK KIADÁSÁNAK KÉRDÉSEI ÉS PÉLDÁI MAGYARORSZÁGON.....	249
OROSZ LÁSZLÓ PROBATIONES CALAMI (TOLLPRÓBÁK).....	267
STEVAN MAČKOVIĆ A SZABADKAI GYÁRIPAR TÖRTÉNETÉNEK LEVÉLTÁRI FORRÁSAI	301
TATJANA SEGEDINČEV A SZABADKAI AUTOMOBIL KLUB TÖRTÉNETÉNEK LEVÉLTÁRI FORRÁSAI	305

MOLNÁR TIBOR ANYAKÖNYVEK FORRÁSÉRTÉKE A VILÁGHÁBORÚS ÁLDOZATOK ADATAINAK FELTÁRÁSÁBAN	311
NENAD PREDOJEVIĆ ANALITIKUS LELTÁRAK. TUDOMÁNYOS-INFORMATÍV ESZKÖZÖK A VAJDASÁGI LEVÉLTÁRAKBAN	319
ÖSSZEFOGLALÓK	323

CONTENTS

STUDIES	5
TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ CULTIVATION OF PLANTS IN THE 17TH CENTURY KECSKEMÉT	7
TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ THE ROLE OF KECSKEMÉT IN THE RÁKÓCZI WAR OF INDEPENDENCE.....	107
ATTILA SZABÓ THE END OF SOCAGE ON THE HEAD-CHAPTER'S LAND OF KALOCSA.....	149
ANDRÁS ÁDÁM THE HISTORY OF THE FUNERAL SUBSIDIARY ASSOCIATION OF KECSKEMÉT BETWEEN 1836 AND 1868.....	161
LÁSZLÓ SOÓS THE DUTIES OF THE STATE-OWNED MIKLÓS VINEYARD AT THE BEGINNING OF THE FIGHT AGAINST PHYLLOXERA.....	175
PÉTER SÓBER THE HISTORY OF THE ROMAN CATHOLIC READING CIRCLE OF BÁTMONOSTOR (1912–1949)	191
LÁSZLÓ NÁNÁSI HUNGARIAN PROSECUTION IN THE TIME OF THE REVOLUTIONS OF 1918–1919	217
PRESENTATIONS	247
TAMÁS KŐFALVI THE QUESTIONS AND FORMS OF DIPLOMATIC PUBLICATIONS.....	249
LÁSZLÓ OROSZ PROBATIONES CALAMI (POETICAL SKETCHES).....	267
STEVAN MAČKOVIĆ SOURCES OF THE MONOGRAPHY ABOUT THE MANUFACTURING INDUSTRY OF SZABADKA	301
TATJANA SEGEDINČEV ARCHIVAL SOURCES OF THE SZABADKA AUTOMOBIL CLUB'S HISTORY	305

TIBOR MOLNÁR	
THE VALUE OF REGISTERS AS HISTORICAL SOURCES OF THE WORLD-WAR VICTIMS' DATA	311
NENAD PREDOJEVIĆ	
ANALITICAL INVENTORIES AS INFORMATIVE STUDY-AIDS IN THE ARCHIVES OF VOJVODINA	319
SUMMARIES	335

Nyomdai munkálatok:
ADRIA-PRINT
Nyomdaipari Szolgáltató és Kereskedelmi Kft.
6000 Kecskemét, Külső-Szegedi út 136.
Készült: 300 példányban.

